

MARIJA STANONIK

ETNO LINGVISTIKA
PO SLOVENSKO

Marija Stanonik
Etnolingvistika po slovensko

ZALOŽBA
Z R C

Marija Stanonik: Etnolingvistika po slovensko

Uredila Jožica Škofic
Recenzije Marjanca Klobčar, Mihaela Koletnik, Špela Ledinek Lozej
Prevod povzetkov Franc Smrke
Oblikovanje in prelom Brane Vidmar
Izdajatelj Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU
Zanj Marko Snoj
Založnik Založba ZRC, ZRC SAZU
Zanj Oto Luthar
Glavni urednik Aleš Pogačnik
Tisk Collegium graphicum, d. o. o.
Naklada 300
Prva izdaja, prvi natis.
Ljubljana 2017

Izid knjige je omogočila Javna agencija za raziskovalno dejavnost RS s sredstvi za leto 2016.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

811.163.6'27
398(497.4)

STANONIK, Marija
Etnolingvistika po slovensko / Marija Stanonik ; [prevod povzetkov
Franc Smrke]. - 1. izd., 1. natis. - Ljubljana : Založba ZRC, ZRC SAZU,
2017

ISBN 978-961-05-0014-8
290541312

© 2017, Založba ZRC, ZRC SAZU

Digitalna različica (pdf) je pod pogoji licence CC BY-NC-ND 4.0 prosto
dostopna:

<https://doi.org/10.3986/9789610500148>

MARIJA STANONIK

**ETNOLINGVISTIKA
PO SLOVENSKO**

LJUBLJANA 2017

SPLOŠNO KAZALO / VSEBINA

Spremna beseda	7
UVOD	9
I. Splošno	9
II. Slovensko.	12
0 PREDZGODOVINA SLOVENSKE ETNOLINGVISTIKE	15
1. Med rodoljubjem in znanostjo v 19. stoletju	17
2. Matija Murko pri reviji Wörter und Sachen	38
3. Dozorevanje slovenske etnolingvistike v 20. stoletju	51
A NARODNA IDENTITETA.	85
1. Povezanost jezika in oblačilne kulture v dozorevanju slovenske istovetnosti	87
2. Slovenščina v zamejstvu in po svetu	100
3. Slovenska imena mesecev.	136
B LOKALNA IDENTITETA	151
1. Slovenski ljubiteljski narečni slovarji	153
2. Genius loci v prekmurskih folklornih pripovedih	172
3. Preteklost Žirov v luči hišnih imen	202
C OSEBNA IDENTITETA	219
1. Kakor ti meni, tako jaz tebi	221
2. Kdor drugemu jamo koplje, sam vanjo pade	232
3. Kar je na srcu, je na jeziku.	264
SKLEP	285
VIRI IN LITERATURA	291
ANGLEŠKI POVZETKI / SUMMARIES	313
RAZČLENJENO KAZALO	323

SPREMNA BESEDA

Zamisel za tukajšnjo knjigo je zorela že dolgo. O tem pričajo nekatera že prej objavljena poglavja, ki so tu kolikor mogoče dopolnjena, predelana ali tudi skrajšana – deloma po lastni odločitvi ali na predlog urednice izr. prof. dr. Jožice Škofic, ki se ji prvi zahvaljujem za skrbno opravljeno delo in predstojniku prof. dr. Marku Snoju, da knjiga prihaja na dan v okviru Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša pri ZRC SAZU.

Prav tako se iskreno zahvaljujem za pomoč številnim bibliotekarjem in še posebej Alenki Porenta na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU in Vanji Huzjan na Inštitutu za slovensko narodopisje ZRC SAZU in v Biblioteki SAZU Dušanu Komanu, Mojci Uran in drugim ter še posebej direktorici dr. Anji Dular, Iztoku Močevniku in Urši Pajk v knjižnici Narodnega muzeja v Ljubljani.

V opombah so viri in strokovna literatura navedena pod črto, v ponovitvah pa si sledijo med besedilom. Folklorno gradivo, ki je v zbirkah oštevilčeno, je v opombah praviloma označeno s števkami, ker je na isti strani lahko objavljenih več kratkih folklornih pripovedi.

Upam, da razčlenjeno kazalo vsaj malo nadomešča stvarno kazalo.

Zahvaljujem se recenzentkam doc. dr. Marjanci Klobčar, prof. dr. Mihaeli Koletnik in dr. Špeli Ledinek, Javni agenciji za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije, mag. Alešu Pogačniku, glavnemu uredniku Založbe ZRC, ZRC SAZU in oblikovalcu Branetu Vidmarju, ki so vsak s svojim deležem omogočili izid te knjige.

Ob njej se spoštljivo spominjam utemeljitelja ruske etnolingvistike akademika prof. dr. *Nikite Iljiča Tolstoja*, ki sem se z njim pred nekaj desetletji nekajkrat srečala na *Inštitutu za slovensko narodopisje*, še na Novem trgu 2. Na zeleno raziskovalko so napravile globok vtis njegova globoka umirjenost, široko znanje, gosposka drža in dobrohotna naklonjenost. Na knjižnih policah jo še zmeraj nekaj spominkov iz njegovih rok.

Ob prebiranju tukaj navedenih člankov akademika dr. Milka Matičetovega, v katerem so se znanstvene ambicije prepletale z umetniškimi dispozicijami, vedno bolj podživljam, kako je pogovore – zanesljivo! – o etnolingvistični problematiki dve sorodni slovanski duši, preveval velik profesionalni eros.

Prav tako hranim lep spomin na prvo srečanje s pionirjem poljske etnolingvistične šole prof. dr. *Jerzyem Bartmińskim*¹ na slovanskem slavističnem kongresu v Zagrebu (in Ljubljani) leta 1975? Žal mi zadolžitve za (slovensko) slovstveno folkloristiko niso dovoljevale, da bi se bila bolj posvetila etnolingvistiki,² ki jo s takim žarom in uspešnim sodelovanjem goji in razširja.

Tukajšnji poizkus mu ne sledi docela: ne le zaradi moje pomanjkljive strokovne in teoretične podlage, temveč tudi zaradi zavestnega konceptualnega premika, ker želi upoštevati predzgodovino prizadevanj, ki so imela pred očmi predvsem narodnostno problematiko. V skladu s humanistično tradicijo in iz solidarnosti do naših rojakov v sosednjih državah je tudi danes ne gre zanemariti in še manj tajiti v lastni državi.

Raznorodnim poglavjem v posameznih razdelkih botruje želja za premislek, kaj vse utegne biti predmet (ali zgolj slovenske?) etnolingvistike, s kakšnih zornih kotov in s kakšno metodologijo se je lotevati. To pomeni, da je bila odločitev zanje in sprejeto zaporedje zelo pretehtana.³

Pionirsko delo ima svoj čar. Kljub temu da se zavedam nekaterih njegovih šibkosti, ga dajem v javno presojo: predvsem kot izziv mladim filološkim rodovom, v zaupanju, da ga bodo nadaljevali: najbrž drugače, in seveda bolj kvalificirano.

Marija Stanonik

9. 5. 2017

---

¹ Nad katerim sem bila navdušena zaradi njegove knjigo *O języku folkloru*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1973.

² O tem priča le ena objava v *Etnolingwistyki* (Lublin, 2008).

³ Prav zaradi želje po ubranosti uvedenih razdelkov se je bilo treba nekaterim (že obdelanim) temam odpovedati.

I. Splošno

Jezikoslovje v ožjem pomenu se osredotoča na opis jezikovnega sistema. Jezikoslovje v širšem pomenu posega na področja psiholoških, socioloških, bioloških in drugih disciplin, s katerimi tvori številna nova skupna raziskovalna področja. Med poglavitna sodijo psiholingvistika, nevrolingvistika⁴ in sociolingvistika.

Psiholingvistika proučuje, kako se prepletajo jezikovne zmožnosti z drugimi človekovimi kognitivnimi zmožnostmi. Sprva so jo obvladovali psihologi, toda pridružuje se jim vedno več jezikoslovcev, da bi v kognitivni psihologiji preverili ustreznost in prepričljivost svojih domnev o jeziku. Razvojna in eksperimentalna psiholingvistika raziskujeta, kako otrok pridobi znanje maternega jezika in kateri miselni procesi so poleg jezikovnega znanja vključeni v človekovo tvorjenje in razumevanje povedi v resničnem času.

Sociolingvistika⁵ proučuje take jezikovne pojave, ki ne olepšujejo konkretnih jezikovnih podatkov. Proučuje, kar je sistematičnega v rabi jezika v konkretnih okoliščinah jezikovnega sporazumevanja z vidika konkretnih udeležencev (njihovih sistemov domnev, znanj in vrednot) in z vidika družbenih in kulturnih norm jezikovne skupnosti (etnolingvistika). (Golden 1997: 20).

In jezik in kultura imata lasten psihološki in sociološki vidik, toda predmeta etnolingvistike ni mogoče poenačiti niti s predmetom psiholingvistike niti s predmetom sociolingvistike. V nasprotju s psiholingvistiko je za etnolingvistiko jezik izdelek skupnosti, družbe; od sociolingvistike pa se etnolingvistika loči po upoštevanju dediščine preteklosti, vlogi tradicije in tudi predvidene vloge jezika kot dejavnika vrednot in kulturnih vzorov.⁶

Ruska etnolingvistična šola temelji in se razvija na lastni jezikoslovni tradiciji. Prvi ji je utiral pot Nikita I. Tolstoj⁷ in veliko prispeval k oblikovanju in definiciji te nove primerjalne discipline, ki »proučuje jezik skozi prizmo človeške zavesti, mentalitete, vsakodnevne in ritualnega vedenja, mitoloških predstav in mitološkega ustvarjanja. Jezik,

⁴ Nevrolingvistika preučuje nevrološko podlago jezika in govora kot eno od zapletenih in z drugimi prepletenih nevroloških sistemov možganov. Eno od raziskovalnih področij je nevrološko in jezikoslovno preučevanje jezikovnih primanjkljajev kot posledic možganskih poškodb (t. i. afazije). Jezikoslovec skuša dognati, ali predlagana načela organizacije posamičnih jezikoslovnih ravnin in njihovih konstruktov ustrezno opisujejo nevronske ustvarjanje s poškodbo selektivno okrnjene jezikovne zmožnosti v možganih (Golden 1997: 20).

⁵ Njenim začetkom lahko sledimo v dvajseta leta 20. stoletja.

⁶ Jerzy Bartmiński, *Słowo wstępne, Etnolingwistyka*, Uniwersitet Marii Curie-Skłodowskiej, Wydział Humanistyczny, Lublin 1988, 5, 6.

⁷ Prim. A. F. Žuravlev, Slavjanskaja etnolingvistika v rabotah N. I. Tolstogo, *Jazyk i narodnaja kul'tura / očerki po slavjanskoj mifologii i etnolingvistike*, Izdatel'stvo Indik, Moskva 1995, 8–12.

ki v sebi ohranja arhaične elemente pogleda na svet, psihologije in kulture, se je namreč izkazal kot eden najbolj bogatih in zanesljivih virov za rekonstrukcijo predzgodovinskih oblik kultur, ki niso imele zapisanih pričevanj.«⁸

O tem se je dodobra mogoče seznaniti v zborniku *Jazik i narodnaja kultura* (Očerki po slavjanskoj mifologiji i etnolingvistike).⁹ V njem so zbrani članki in razprave¹⁰ nekdanjim ljubljanskim etnologom in slavistom dobro poznanega znanstvenika in prijatelja s področja slovanske etnolingvistike v navezavi na zgodovino kulture, mitologijo, folkloristiko, etnologijo, etnično psihologijo in teorijo etnogeneze. Problematike etnolingvistike se je loteval z najrazličnejših vidikov: s teoretičnimi članki o splošnih metodah v poglavjih *Jezik in kultura*, *Etnolingvistika v krogu humanističnih disciplin*, *Problemi rekonstrukcije zgodneslovanske duhovne kulture*, raziskoval je arhaične šege (prim.: *Iz »gramatike« slovanskih šeg*, *Sestavine ljudskega gledališča v južnoslovanskih prazničnih šegah*, *Balkanske šege: struktura in geografija*), simboliko predmetov in dejstev (prim. *Binarne opozicije tipa desni – levi, moški – ženski*), zarodke slovanske demonologije (*Odkod različni hudiči, V kakšnih oblikah se pojavljajo*). Nekatere razprave so posvečene besedi v kontekstu kulture (*Kulturna semantika slovanskega »vesel«*, *Ljudska etimologija in »etimološka magija«* itn.), slovanski frazeologiji in *»semiotiki drobnih folklornih form«* (= folklornih obrazcev). Avtor članka o teh drobnih folklornih obrazcih je eden redkih, ki je v svojih razpravah upošteval tudi slovensko gradivo,¹¹ s čimer so nadaljevali tudi avtorji slovarja etnolingvističnega slovarja *Slavjanske drevnosti*,¹² tj. *Slovanske starožitnosti* ali *Slovanske starine*.¹³

Po večletnih pripravah ga je leta 1984 zasnoval Nikita Iljič Tolstoj in leta 1995 je izšel prvi zvezek.¹⁴ Slovar upošteva iz slovanske tradicijske kulture vse poglavitne sestavine, ki so povezane s človekom in njegovim pogledom na svet in bistvenimi kategorijami, ki ga sestavljajo. Pridevnik *slovanski* v naslovu zagotavlja, da vsebuje gradivo vseh slovanskih ljudstev, samostalnik *drevnosti* (starožitnosti, starine) pa je definiran kot »tiste oblike in sestavine srednjeveške slovanske kulture, ki so se ohranile do dandanes«. V slovarju je tradicijska slovanska kultura razčlenjena na kulturne enote – gesla. Gesla sledijo strukturi tradicijskega modela sveta, ki je po etnolingvističnih izhodiščih sestavljen iz osmih

⁸ Miriam Mencej, N. I. Tolstoja (ur.) *Slavjanske drevnosti: Etnolingvističeskij slovar'*, 5. del. D–K, *Etnolog* 10, Ljubljana 2000, 342.

⁹ Marija Stanonik, N. I. Tolstoj, *Jazyk i narodnaja kultura / očerki po slavjanskoj mifologii i etnolingvistike*, *Traditiones* 29/II, 2000, 29–30.

¹⁰ Za objavo sta jih pripravila avtorjeva soproga Svetlana M. Tolstojeva in odgovorni urednik A. F. Žuravlev.

¹¹ Miriam Mencej prvič našteva Franceta Bezlaja, Nika Kureta, Vinka Möderndorferja, Janka Pajka, Karla Štreklja, Metoda Turnška, Pavleta Zablatnika in urednike *Narodopisja Slovencev* (Rajka Ložarja, Ivan Grafenauerja, Borisa Orla) in drugič poleg njih še Jakoba Kelemino, Moniko Kroječ, Zmago Kumer, Miriam Mencej, Maksa Pleteršnika in Zmaga Šmitka.

¹² N. I. Tolstoj (ur.), *Slavjanske drevnosti / Etnolingvističeskij slovar'*, I–V, Meždunarodnye otnošenija, Moskva 1995, 1999, 2004, 2009, 2012.

¹³ Miriam Mencej, N. I. Tolstoja (ur.) *Slavjanske drevnosti: Etnolingvističeskij slovar'*, 5. del. D–K, *Etnolog* 10, Ljubljana 2000, 341–344.

¹⁴ In je vse do konca izhajal z njegovim imenom na prvem mestu, čeprav je N. I. Tolstoj že leta 1996 umrl. Njegovo vizijo je nadaljevala njegova žena Svetlana Tolstojeva.

kategorij: oseba/bitje, žival, rastlina, predmetni pojav, prostor, čas, dejanje (akcija) in atribut. Te kategorije so potem še bolj podrobno razčlenjene in so pri njihovi obravnavi upoštevani predvsem folklorni, etnološki in jezikovni viri. »Jezik in tradicijska ljudska kultura (šege, folklor ...) sta se izkazala za tista vira, v katerih je mogoče prepoznati stanje praslavanske kulture in tedanjega pogleda na svet, in skupaj sestavljata nedeljivo celoto.«¹⁵

Po zaslugi delovnih raziskovalcev na Oddelku za etnolingvistiko in folkloro na Inštitutu za slavistiko pri Ruski akademiji znanosti je bil pod uredništvom Svetlane M. Tolstojeve v petih zvezkih srečno dokončan leta 2012.¹⁶

Medtem ko se ruska šola po zaslugi Nikite I. Tolstoja in Svetlane Tolstojeve z diachrono metodo usmerja v preteklost tja do mitologije, se poljska šola spogleduje s kognitivnim jezikoslovjem in jo na podlagi sinhronega pristopa bolj privlačijo sodobne teme. Jerzy Bartmiński kot utemeljitelj poljske etnolingvistične šole poleg že omenjenih N. I. Tolstoja in S. M. Tolstojeve spoštljivo navaja tudi V. V. Ivanova in V. N. Toporova.¹⁷ Toda za novo vzpostavljeno vedo ne taji zaslug avtorjev iz zahodnega kulturnega kroga, kot so Franz Boas, Edward Sapir, Wilhelm Humboldt. Za njen splošni razvoj so pomembna dela iz kognitivnega jezikoslovja in semantike prototipov.

Tako ruska kot poljska šola razumeta etnolingvistiko za vejo lingvistike, kar dokazuje tudi dejstvo, da je bila na predlog prof. Stanislava Gajde leta 2003 na XIII. mednarodnem kongresu slavistov v Ljubljani pri Mednarodnem slavističnem komiteju¹⁸ ustanovljena etnolingvistična komisija. Pobudo zanjo je dal Jerzy Bartmiński, ki se je obvezal prevzeti njeno organizacijo¹⁹ in je tako postal njen prvi predsednik, Svetlana M. Tolstojeva pa podpredsednica. Na sestanku je bil sprejet načrt za delo komisije: poglobljena naloga slovanske historične in sodobne etnolingvistike so etnolingvistični slovarji, tako splošno slovanski, kot je omenjeni ruski, kakor tudi narodni, npr. *Słownik stereotypów i symboli ludowych*, ki je začel v uredništvu Jerzyja Bartmińskiego izhajati v Lublinu leta 1996.

Drugo, kar bo imela Komisija pred očmi, je primerjalna jezikovna podoba sveta Slovanov in njihovih sosedov: upošteva je aksiološki [vrednotenjski] vidik (semantika poimenovanj za vrednote, vrednotenjsko besedišče v slovarjih, jezikovni stereotipi (posebno narodni, avto- in heterostereotipi), konceptualizacija časa in prostora v jeziku in kulturi. Na seznamu članov komisije iz vseh slovanskih držav je bilo tedaj vpisanih 46 članov.²⁰

Revija *Etnolingvistika* (Lublin, 1988 >) je postala organ te nove komisije. Njen prvi in dolgoletni urednik Jerzy Bartmiński opredeljuje etnolingvistiko za tisto smer v sodobnem jezikoslovju, katere predmet je jezik v zapletenem razmerju do kulture: jezikovni sistem je v celotnem bogastvu njegovih sprememb, stilov, variant in tudi v celotni pestrosti njegove

¹⁵ Miriam Mencej, *Slavjanske drevnosti: Etnolingvističeskij slovar'* pod obščeje redakcije N. I. Tolstogo. 5. del (S–Ja) 5. *Studia mythologica Slavica* 16, Ljubljana 2013, 288.

¹⁶ M. Mencej, *Slavjanske drevnosti: Etnolingvističeskij slovar'* pod obščeje redakcije N. I. Tolstogo, 288–289.

¹⁷ Imeni sta znani predvsem slovenskim raziskovalcem mitologije.

¹⁸ Tedaj ga je vodila prof. dr. Alenka Šivic-Dular.

¹⁹ Za posredovanje podatkov s spletnim iztisom (http://www.rastko.rs/rastko_delo/11780, 9. 4. 2016) se zahvaljujem prof. dr. Alenki Šivic-Dular.

²⁰ Iz Slovenije avtorica tega pisanja.

rabe z institucionaliziran skupinski izdelek, prav tako je v razmerju do sistema kulture kot posebnega ustroja človekovih početij, ki so vpisana vanje z vzori in vrednotami, in tudi do kulture kot proizvoda teh početij.

Jezik in kultura sta tako tesno povezana med seboj, da ju je mogoče raziskovati z enakimi kategorijami: sistem, opozicija, kontrast, paradigmatika in sintagmatika, model in varianta, komunikacijski vzorci in.

Jezik in kultura sta par excellence človeški pojav. Sta univerzalna, semiotična in sistemska. Imata svoj besednjak, slovnico in služita človekovemu povezovanju s preprosto simbolizacijo notranjega sveta, ki ga hkrati modelirata, soustvarjata in načrtujeta glede na človekove potrebe. Predmete iz sveta reči preoblikujeta v svet kulture, ki pripada človeku, in v mentalne predmete z bogato konotacijo.²¹

S to problematiko se v slovenski slovstveni folkloristiki spoprijema Saša Babič (2012: 22–24).

II. Slovensko

Ta obravnava želi najprej ozavestiti, da so v posameznih slovanskih filologijah že dolgo obstajale težnje, ki bi jih lahko opredelili kot etnolingvistične, le da v preteklosti zanje niso poznali tega imena. In tako kot poljska etnolingvistika spoštljivo omenja predhodnike na svojih tleh, je o nezavednih zarodkih etnolingvistike mogoče govoriti pri Slovencih.²²

Prvo poglavje v prvem delu *Predzgodovina slovenske etnolingvistike* predstavlja nekatera vznemirjajoča vprašanja in slovenske avtorje, ki so že v 19. stoletju zavestno veliko naredili za že tedaj uveljavljeno jezikoslovje in pozneje konstituirano etnologijo in se jih dá uvrstiti tudi v ta okvir, ne da bi jih že smeli imeti za strokovno zanesljive vire. Drugo poglavje je posvečeno Matiji Murku in njegovi udeležbi pri nemški reviji *Wörter und Sachen*. Njeno mednarodno uredništvo je vsekakor treba jemati za prvo znanstveno združbo, ki je zavestno vpeljevala novo smer, s katero je želela povezovati raziskovanje jezika in kulture. Teoretično ji je bližja diahrona ruska od poljske, sinhrono zasnovane etnolingvistike. Tretje poglavje je namenjeno slovenskim strokovnjakom iz 20. stoletja, ki so pripravljali tla slovenski etnolingvistiki.

Ne da bi že mislil nanjo, se ji je teoretično najbolj približal France Kotnik, čeprav v naslednjem odlomku rabi tudi pojme in izraze, ki sodijo v stilistiko, psiholingvistiko, sociolingvistiko.²³

Teoretična podlaga za tukajšnjo monografijo izhaja iz slovstvene folkloristike, ki uzavešča pomen naravnega tipa komunikacije, predmet njenega raziskovanja pa so tisti jezikovni pojavi, pri katerih je poleg drugih navzoča tudi estetska funkcija – za razloček od pojavov, pri katerih je estetska funkcija odsotna (irelevantna)²⁴ in zato sodijo v etnologijo,

²¹ Bartmiński, Jerzy, *Słowo wstępne, Etnolingwistyka*, Uniwersitet Marii Curie-Skłodowskiej, Wydział Humanistyczny, Lublin 1988, 5, 6.

²² Veliko takih primerov je mogoče zaznati v knjigi Marije Stanonik, *Zgodovina slovenske slovstvene folklore*, Slovenska matica, Ljubljana 2009.

²³ Franc Kotnik, *Slovenske starosvetnosti* (Slovenska poljudnoznanstvena knjižnica 1, št. 4), Zadružna tiskarna, Ljubljana 1943, 8–9.

²⁴ Marija Stanonik, *Teoretični oris slovstvene folklore*, Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana

precizneje v etnolingvistiko. Ta diferencira jezikovne pojave v vertikalni in horizontalni klasifikaciji in jih povezuje s semiotičnimi oblikami komunikacije.

Njeni cilji so

- uzavestiti slovenski koncept etnolingvistike kot interdisciplinarnega predmeta;
- utemeljiti njeno umestitev med filologijo (jezikoslovje, literarno vedo in slovstveno folkloristiko) ter etnologijo (kulturno antropologijo);
- poskrbeti za ustrezno precizno terminologijo, definicijo, forme in funkcije etnolingvističnih pojavov;
- z vidika »etnografije govorenja« (Dell Hymes) se osredotočiti na »parole«, »uzus« jezika in »performance« oz. »diskurz«;
- pri vpeljevanju predmeta v šolski program in visokošolski študij privzgojiti slušateljem zavest o njegovih vrednotah – tako na komunikacijski (psihološki in sociološki vidik) kakor na nadosebni ravni (zgodovinski vidik; narodna identiteta itn.), da bi slovensko jezikovno dediščino sproščeno doživljali, jo pošteno, kritično in samozavestno spremljali in preverjali, se v vseh jezikovnih položajih suvereno znašli, da bi jo pri morebitnem terenskem, raziskovalnem, pedagoškem, kulturnem in znanstvenem delu zmogli strokovno zanesljivo posredovati učencem ali drugi publiki.²⁵

Po predstavitvi temeljnih filoloških (lingvistika, slovstvena folkloristika, literarna veda) in etnoloških pojmov in prizadevanj za strokovno terminologijo tukajšnji interdisciplinarni teoretični koncept daje veliko možnosti za številne raziskave. Celo o ljudski etimologiji že obstajajo tehtni premisleki (Šivic-Dular 1990; Stanonik 2012: 248–250) in cela vrsta slovenskih strokovnih in ljubiteljskih narečnih slovarjev, medtem ko še vedno ni zanesljive opredelitve t. i. »ljudskega jezika«, ki je po eni strani vsota narečij, po drugi pa zaradi domnevne razčustvovanosti hierarhično podrejen knjižnemu jeziku.

Dobrodošle bi bile študije o jezikovni interferenci med različnimi narečji, pri čemer nastajajo tipične zbadljivke, ki jih je mogoče zaslediti tudi v obmejnih jezikovnih stikih. Dandanes so lahko aktualne o vplivu tujih jezikov, predvsem angleščine na slovenski jezik, po drugi strani pa o položaju materinščine v svetu: pri slovenskih izseljencih, zdomcih, v stikih s tujci.

Jeziku posameznika je mogoče slediti od prvih otrokovih besed in zgodnjega otroštva, prek odraščanja (najstništvo) do medosebnih stikov v družini, domačem kraju in končno

---

2001, 137–146.

²⁵ Študenti si pridobijo teoretično podlago za mnogovrstne pojavne oblike živega, tj. govornega jezika in razširijo obzorje o njegovih funkcijah v vsakdanjem življenju. Praktični napotki za terensko delo (pridobivanje informatorjev, terenski zapiski, sodobni tehnični pripomočki: magnetofon, diktafon, kamera) omogočajo opazovanje konteksta in teksture, dokumentiranje in pripravo besedil za (znanstveno / strokovno) analizo.

Vaje iz inventarizacije gradiva, njegove klasifikacije, redakcije in interpretacije uvajajo študente v reševanje konkretnih problemov, s katerimi se srečujejo, vključeni v različne terenske akcije in raziskovalne modele, kot poskus za sodelovanje v zahtevnejših izbranih projektih. Te sposobnosti (kompetence) si študentje pridobijo v delavnicah oz. delu po skupinah in individualno z eseji o posameznih aktualnih temah. Pri morebitnem samostojnem terenskem in raziskovalnem delu se po možnosti upošteva njihova osebna naklonjenost posameznim etnolingvističnim temam.

zunaj njega. Za marsikoga velja, da so karakteristične besede njegov atribut: pozdravi, kletvice, rekla, členice, vzkliki, medmeti, kakšna od teh lastnosti pa se lahko uveljavi v celotni pokrajini. Prim. zemljepisno poimenovanje *Prlekija* po besedi *prle-* in t. i. štekanje na Koroškem. Nanj je predvsem na podlagi govora iz Borovelj,²⁶ opozoril tudi Janez Scheinigg.²⁷

Medtem ko strokovnjaki ločijo med posameznimi zvrstmi in funkcijami jezika, ni nujno, da prizadevanje za primerno govorjeno in pisano besedo, kulturo jezika sploh (skrbno izražanje, odklanjanje tujk; purizem) obstaja le v kolikor toliko izobraženih plasteh prebivalstva.

Številni poklici in stanovi imajo posebne oblike jezika: žargon, sleng, skrivni jezik – argo.

V nedavni preteklosti je bil zelo navzoč jezikovni tabu, določena politična smer pa je izjemno razvila njej lastni jezikovni diskurz, ki je zelo prepletel javno življenje.

Na meji artikulacije so glasovi pri delu, na meji z neznakovnimi oblikami jezika so pogovarjanja z živalmi, glasovi v naravi in njihovo posnemanje: onomatopoije.

Poleg tega obstaja možnost številnih etnolingvističnih tém na podlagi izbranih folkloričnih poglavij in ne nazadnje bogata narečna literatura. S tem tukajšnji predlogi za nadaljnje raziskave še vedno niso izčrpani.

²⁶ Janez Scheinigg, *Obraz rožanskega razrečja na Koroškem*, *Kres* I, Celovec 1881, 394–395, 412–415, 459–465, 525–527, 561–563, 617–621, 663–667. Janez Scheinigg, *Obraz rožanskega razrečja na Koroškem*, *Kres* II, Celovec 1882, 427–432, 475–479, 529–532, 582–585, 628–630.

²⁷ J. Scheinigg, *Obraz rožanskega razrečja na Koroškem*, 1881, 412.

PREDZGODOVINA SLOVENSKE ETNOLINGVISTIKE

Uvodni razdelek želi predvsem ozavestiti, da se vsako znanstveno in strokovno delo opira na že opravljeno delo pred njim: vsak čudoviti cvet in še tako borna zel, ki se vidi/-ta, raste/-ta iz korenin/-ic, ki se praviloma ne vidijo in jih zato spregledujemo. Ne da bi se zavedali, so nekateri pripravljali tla za njihovo rast in zato zaslužijo spoštljiv spomin.

Vsekakor je osrednje pozornosti vredna revija *Wörter und Sachen*, za katero si upam trditi, da jih je mogoče jemati za konceptualno predhodnico obeh današnjih tu imenovanih etnolingvističnih šol.

Uvod

Sredi 19. stoletja sta jezikoslovje obvladovali primerjalna metoda in diahronija: »primerjaje jezik jeziku zasledujemo posebnosti tujih jezikov in spoznavamo svojega«, kajti »/k/dor ne zna drugih jezikov, ne zna tudi svojega«, se ne zaveda njegovih pravil in posebnosti.²⁸

»Naj bi se taki in enaki slovstveni pretresi nikomur ne dozdevali prazne reči, ker častitljiva čista neponemčena slovenščina ni jezik, kateri nekateri protivniki abotno mislijo, se da le spotoma naučiti.«²⁹

Hkrati ko je s prodornimi študijami iz slovanske filologije Slovence in druge Slovence na dunajski univerzi sijajno zastopal Fran Miklošič, so se številni drugi slovenski avtorji pečali s slovenskim jezikoslovjem brez prave znanstvene podlage. Nekateri – Trstenjak, Hicinger, Ravnikar – so raziskovali slovensko zgodovino »pa tudi bolj divinatorično in rodoljubno nego znanstveno in nepristransko«.³⁰ Vse se je dogajalo v funkciji domoljubja in narodne zavesti.

I. Etimologija

»Kdor je kdaj imel opraviti s to nevarno gospo, najbolje ve, kako oprezen mora biti človek in kako rado mu spodrsne, če nastopa preoblastno in s preveliko gotovostjo.«³¹
»Etimologija obsega v sebi vse tiste zakone, po katerih je beseda iz debela, in deblo iz korenike izraslo. Etimologija nas tedaj uči genealogije, po kateri je beseda današnja oblika dobila. Pa ne samo genezo vnanje besedne oblike uči etimologija, – nego – in to je še velik večje važnosti – ona iz korenike deducira in konstatira prvotni pomen besede. In če se je ta pomen v teku časa skalil, dá se le po napotku etimologije verificirati.«³²

Ferdo Kočevar s pregovorno nazornostjo dokazuje lepoto in pomembnost omenjene

²⁸ Po neimenovanem avtorju v *Slovenski Bčeli* (1853: 64) in v *Kmetijskih in rokodelskih novicah* (1855: 267) navaja Josip Marn, *Jezičnik* 29, Ljubljana 1891, 6.

²⁹ Josip Marn (*Jezičnik* 20, Ljubljana 1882, 23) navaja njegov odziv: »Čeravno se učeni jezikoznanski pomenki (o glagolih doveršivnih in nedoveršivnih) mnogim bravcem dolgočasni (kakor se nam je od nekterih strani vediti dalo), so vendar od druge strani za napredek našega jezika tako važni in potrebni, da moramo hvaležni biti domoljubom, ki so to reč sprožili in temeljito pretresli.«

³⁰ Karol Glaser, *Zgodovina slovenskega slovstva* III. del, Slovenska Matica, Ljubljana 1896, 167.

³¹ Karel Štrekelj Iz besednega zaklada narodovega, *Letopis Matice Slovenske* 1892, Ljubljana 1894, 1–50. Karel Štrekelj, Slovarski doneski iz živega jezika narodovega, *Letopis Matice Slovenske* za leto 1894, 1–2.

³² F.[erdo] Kočevar, Pomenki o naših literarnih zadevah, *Glasnik slovenski* 11, Celovec 1868, 212.

stroke: »*Etimologikon se ne da v en dan pisati! Narodni pregovor pravi: kdor se hoče čiste vode napiti, mora k studencu iti. In kdor hoče jezik v njegovih čudežih spoznati, ta mu mora njegove korenike izkopati*« (Kočevar 1868: 216). »*Preiskovalci našega jezika so že marsiktere besedi do živega korena prišli, ali njih uspeh je le majhen v razmerji proti vesoljnemu obsegu jezika.*« Po stvarni razlagi predmeta se obregne ob človeške slabosti in nameri puščice v stroko. Ni jasno, ali so namenjene npr. Davorinu Trstenjaku, ki je s svojimi razlagami lahko preskakoval jezikovne zakone in kulture, ali tudi na izšolane slovenske filologe ali na celotno tedanje jezikoslovje: »*Naši jezikoslovci v svojem skepticizmu popadajo drug drugega, če je stvar še tako jasna.*« Še več, kot da so izgubili kompas, hočejo »*neki veliki indoevropski etimologikon – etimologikon istega jezika, ki ga je kukurikanje nebeškega petelina na visokej lini babilonskega stolpa zmešalo*«. Namesto imen, »*ki jih je Adam v paradizu stvarjem dajal*«, naj raje »*poprej naš etimologikon na noge postavijo. Najprej naj nam bo mar, kar je naše, in potem še le to, kar je sosedov. Primerjanje naših korenik s koreniki drugih jezikov naj čaka na ugodnejše čase*« (Kočevar 1868: 217).

1. SLOVÉNI – SLOVANI

V skladu s filološkim izhodiščem je Josipu Marnu »*književna povestnica*« pomenila širše raziskovalno področje, kakor ga ima današnja literarna zgodovina. Razumel jo je kot narodotvorno vedo: »*Književna povestnica [...] vnema pametno ljubezen in spoštovanje do narodovega jezika in domači reči, budi narodni ponos, kliče na delo, da se svetu pokaže lik domače navade in misli, kar vse poživlja in pospešuje slovstveno delovanje, in tako iz malega stvar naraste velika in slavna itd. itd.*«³³ Od tod ni nenavadno, da je skušal pojasniti slovanski etnonim. Zgodovino Slovanov strne v nekaj stavkov, ni pa jasnega odgovora, zakaj dvojnica *Slovéni – Slovani*:

Slovéni – Slovani je sedaj *občno* ali splošnje *imenovanje našega naroda*. Bilo je to ime posebnega plemena ali rodú, ki se je nahajal ob Ilmenskem jezeru na Ruskem. Slovéni so bili jako množni nekdanj ob Donavi, kateri so mnogo opraviti imeli z omikanimi Grki, Rimljani in drugimi zahodnjimi narodi. K njim sta prišla Ciril in Metod, njihov jezik se je prvi pisal, postal je književni in to je staroslovénski jezik. Tedaj so Sloveni (Slovenci) najpred zasloveli, in tako je njihovo ime prešlo na ves narod le z nekterimi premembami. V knjigah iz raznih časov ima se tudi razno tolmačiti, sedaj v lastnem ali posebnem, sedaj v občnem pomenu.

Slovénje ali Slovani v obče smo sedaj Slovénci in Slovaki, Hrvatje in Srbi, Bolgari, Rusi, Poljaci, Čehi pa Srbi Lužičani.

Stara domača oblika temu imenu je slovéninū, Slovên, prid.[evnik] slovenski. Po tujih, grško, latinsko in nemško vzobraženih pisateljih so se razširjale oblike Slavjanin, Slavjan, Slaven, prid. slavjanski, slavenski (Marn 1888: 2–3).

Le za razlikovanje samoglasnika v prvem zlogu: *slo-* ~ *sla-* se sklicuje na stare zapise.

³³ Josip Marn, *Knjiga Slovenska / Jezičnik 26*, Ljubljana 1888, 2.

V domačih virih se menda pojavlja prva različica, v tujih pa druga. Bolj privlačne so razlage, kaj naj bi pomenil koren besed *slov-/slav-*. Marn je strnil vsaj deset možnosti za razlago:

»Kako se pa razlaguje naše občno ime? Dokaj različno, da človek naposled ne vé, komu bi verjel!«

a) iz lastnega imena *Slavus* – »Slav bil je slavni voditelj našim pradedom« (vir tu ni naveden);

b) po staroindijski boginji *Svaha*, *Svava*, *Slava* (Kollár), v čigar smislu da poje Prešeren: '*Nar več svetá otrokam sliši Slave*' (bolj konkreten vir ni naveden);

c) nekateri izvajajo pomen etnonima iz občnega imena *slava*: *slava gloria so Slaveni* – *Slavjani gloriosi*, *a rebus praeclare gestis* (vir: Bohorič);

č) iz občnega imena selo, seliti se > *Seloveni*, *Selovani*, *Selovenci* > *Sloveni*, *Slovinci* (vir: Linhart) itd.;

d) iz občnega imena *sclavus*, *servus*, suženj; saj se grško piše: *σχλάβος*, *σδλάβος*, *σχλάβηρός* in latinsko: *sclavus*, *sclavenus*, *sclaviniscus* > italijansko: *schiavo*, *schiaivone*; francosko: *esclave*, *eslavon*; turško: *iskavun* itd. (vir ni naveden);

e) nekateri trdijo, da se je zmerjanje (Sklave iz Slave) spočelo med Nemci, ki so v 9. in 10. stoletju »tirali in pródali Slovence za težake celo v jutrove [vzhodne] kraje.«;

f) drugi učenjaki, zlasti tisti, katerim izpeljava besede Nemeč iz nem. *mutus* ni všeč, pravijo, da ime izhaja iz »gotovskega« [= gotskega?] *slavan* t. j. molčati. »Nemeč« da izhaja iz sanskerta, iz besede *namata lord, a master!* Prim. *Hungarorum Nemet, Nemetes, populus germanicus* (vir: Kopitar, Glag. Cloz. 77). Marn dostavlja: » – *Nasproti psovski 'Sclavus' naj se pomni: Grkom in Rimljanom Sloveni niso bili sužnji; Gerk sužnja ne imenuje σχλάβος, ampak δδολος, Latin ne sclavus ampak servus; da nima ne ta ne un besedil s čistim sl v začetku, malokdaj v sredi, kaže jezik sam; torej sta si ga storjila s k ali th (θ) vmes ter pisala: Ssclavi-ini-eni-ani-inisci in Sthloveni-avi-avani, in odtod tudi laški Schiavo, franc. Esclave.*«;

h) še ena izpeljava iz občnega imena: *Sloven* – *Slovenec* < *slovo* verbum t. j. beseda, govor, s katerim so se med seboj razumeli; nasproti Germanom, ki so jim bili »neumévni [= nerazumljivi], kakor mutasti ali némi (vir: Valentin Vodnik). To izpeljavo sta čislala tudi Dobrovski in Kopitar, in posebno podprl jo je Miklošič v *Radices linguae slovenicae veteris dialecti* (1845: 10).³⁴ »Kar je Miklošič v *Radices linguae slovenicae veeris dialecti*' l. 1845 tako krepko podprl, to je pa v *Etymologisches Wörterbuch der slavischen sprachen* (1886: 308) kratko podrl rekši: 'Die bildung des wortes *slovéninŭ, slovĕn* durch das suffix *ĕ u ŭ* deutet auf ein O N. (ortsnamen) als thema: die ableitung von *slovo* ist abzuweisen'. In to stori Miklošič v dobi, kedar sem jaz, vesel lepe izpeljave iz slovo (beseda, govor), učil in v tolažbo pisal vsem, katerim se milo dela po razlagi iz *slava*, *gloria*, *Slavjani* – *Slaveni gloriosi*, inčlyti, da je na zadnje vse eno, ker sloveti – sloviti in slaviti so iz korenike *slu* v glagolu *sluti* (nominari, – *clarum* – *inclutum esse*), *slujem* – *slovem*, ki se vjema z gršk. *Χλίω* in lat. *Chuo cliens* – *cluens, inclutus*. /.../ vender peti smemo, svésti si boljše prihodnosti, s pesnikom Jarnikom: '*Slava bode spet slovela, / Ki Slovincam dá ime.*'«³⁵

³⁴ J. Marn, *Knjiga Slovenska*, 10.

³⁵ »V tem smislu je vžé l. 1835 v '*Danicza Horv. Slavon. I Dalm. I. 17.*' pisal Ivan Mažuranić,

Nato da je Metelko dokazoval, da je bilo – glede na zgodovino – našim prednikom veliko bolj mar za mir kot za slavo, jezik da dokazuje, da so se le branili in ne vojskovali za slavo. Od tod je bolj verjetno, da so kakor druge tudi svoj narod imenovali po »besedi«, govoru: »Latince so imenovali *Vlahe*, to pomeni pri njih, kar pri nas blebetavce, *vlahovati* je pri njih blebetati, – Tevtone pa *Nemce*, to je mutce, *nem* poméni *mutastega*; kdor pa je njih jezik govoril, jim je bil *Sloven* ali *Slovan*, to je z besedo, njim znano, obdarovan; *slovo* pomeni besedo, govor itd.;

g) pri krajevni izpeljavi se Marn z Miklošičevim posredovanjem (*Radices ...*, 1845: 6, 10, 14) sklicuje na Šafaříkove *Starožitnosti*: '*Bivali so Sloveni nekđaj na Rusovskem, kjer je še sedaj Slowenské jezero, Slovečna (potok), Slovjensk, Slovinsk (mesto), Slovjani, Sluvon (vasi). Dežele, kjer je vladal nekđaj jezik slovenski, se zovejo Slowy, in po njih se glasi ime Slovanin, Slovenin, ktero je tedaj kraj[ev]no*' (Marn 1888: 10).

Podobno Šafaříku je nekaj časa mislil Dobrovský in Marn navaja še številne druge baltske in slovanske besede, iz katerih se je morda razvil koren za etnonima *slovansko in slovensko*. Na koncu prizna, da pomen slovanske besede *slov* ni znan (Marn 1888: 10).

Nekatere od navedenih razlag, za katere Marn skrbno navaja tedaj znane vire, strežejo sočasnemu romantičnemu občutju, druge se vprašanja lotevajo bolj stvarno. Katera od njih je najbolj sprejemljiva za današnjo etimološko znanost?

Že Marna je vznemirjalo, zakaj je o Slovencih tako malo pisanih virov:

- a) najprej: nekđaj se je manj pisalo in več delalo;
- b) če pa je že bilo kaj napisano, se je težje ohranilo;
- c) premisleka vredna je predvsem točka o nekđanjih pisavah – najbrž je prav zaradi njih veliko zgodovinskih virov propadlo:

Verjetno je, da se je i naša slovenščina pisala nekđaj glagoliški in morda cirilski; kedar se je pa po šolah, v cerkvi in po vradnijah učiti in rabiti jela latinščica, popustili so koj okorno Glagolico in težko Cirilico, pozabili kmalu staroslovénski pravopis, in torej niso čislali glagoliških pa cirilskih spomenikov, nekaj iz nevednosti nekaj iz vnemarnosti, in kdo ve, koliko se jih je pozneje z novoverskimi na višje povelje nalašč sežgalo ter slučajno pokončalo! – Ker je v cerkveni in državni službi rabila latinščina, oziroma nemščina, hiteli so tudi po šolah z dotičnim naukom, da se zmožni slovenski mladini pomore čim prej do višje omike, do gosposkega ali celó žlahtnega stanu! Kakor po šolah, tako se je v javnem življenju tu latinčilo in nemčurilo, tam madjarilo in laškutarilo! Slovenci so skoro popolnoma pozabili, da so Slovani; celó med seboj so se jeli ločiti v Kranjce, Korošce, Štajarce itd., kar se je vlado i pospeševalo. 'Sin je nesreče razpor – brata mi brat ne pozna. – Ogni se, Horvat si tí! – Iz pota mi Krajnec, Korošec! – Tak malopriden prepír dom in moč mi drobí' vzdihuje Slovenija (Koseski).

č) stare pesmi in pripovedi pričajo o vojnah in upoštevati je treba, da je bilo na tem ozemlju vedno veliko bojov (prim.: Schoenleben, *Carniolia antiqua et nova*, 1681):

Odkuda ime Slavjan?» (Marn 1888: 11).

»Koliko so se vojskovali Slovenci vže med seboj, potem s sosedi p. Benečani in Bavarci, s Franki, Nemci, Madjari, in vzlasti s Turki! – Inter arma Musae silent. – Če je res, kar se bere, da so samo od l. 1460 do l. 1508 Turki 27-krat bili na Kranjskem in da je poginilo tedaj do 200.000 ljudi: ni čudo, da Slovenci nimamo dokaj starih slovstvenih umotvorov« (Marn 1888: 68).

2. POJEM LJUDSKEGA

Kir hoče v nebu priti, / ta ima ohraniti / te deset zapuvidi: / Aj vjeruj v eniga Boga, / lubi ga iz celiga srca, / inu tudi tvojga bližniga! / Kyrie elejson, Kriste elejson! // Ne roti se nenucnu pr božjim imenu! / Praznuj človek praznik svoj, / nu svoje stariše spoštuj! / Človek človeka ne vmori / inu nikar ne kradi! / Kyrie elejson, Kriste elejson! // Prešeštva ne tribaj, / ne falš priča ne bodi! / Ludskiga blaga ne želuj, / ni ludskih žen ne pogeruj! / Daj nam jih Bug držati, / Marija, božja mati! / Kyrie elejson, Kriste elejson!³⁶

Iz zadnje zapovedi dekaloga v navedeni srednjeveški predpridizni pesmi se lepo vidi, da je pridevnik *ljudski* prvotno pomenil to, kar je tuje, ne domače, ni moje, ni naše. Tak pomen besede se ohranja v slovenskih narečjih vse do danes:³⁷

- Če tako je, o poslušavci, nanucno se mi druž' troštamo uteč Božji pravic', kadar pomislimo, de naše roke so čiste *juškiega* [ljudskega = tujega] blaga (Klinjon 2002: 377–385)
- Od *juškiega* [ljudskega = tujega] blaga. Ne kradi! (Podreka 2002: 133–137).
- Varnit *juškuo* [ljudsko = tuje, nenaše] blago al škodo, /.../ imamo povarnit *juškuo* [ljudsko = tuje, nenaše] blago in škodo, ki smo storli svojmu bližnjimu (Podreka 2002: 133–137).

Spletni portal Fran navaja še starejše take primere iz pridig Janeza Svetokriškega in Vorenčevega slovarja.³⁸

V knjižnem jeziku se je pomen besede spremenil v njeno nasprotje, kar se lepo vidi iz članka Mihael Žolgarja (1872: 16) *Različnosti v slovenskem ljudskem jeziku*: »Toliko v dalje premišljevanje in opazovanje *domačega ljudskega jezika* jezikoslovcem in drugim rodoljubom, da po skerbnem preiskovanji njegove zaklade pozabljivosti otemajo in ž njimi naš pismeni jezik bogatijo« (Marn 1892: 22). Žolgar je morda prvi, ki mu ta besedna zveza pomeni vsoto slovenskih narečij. »*Ljudski jezik*« mu pomeni splošno last, last vseh, naše. Tak pomen ljudskega se je nato prenesel na šole.³⁹ Besedna zveza se pojavi že leta 1866

³⁶ Jože Pogačnik, *Srednjeveško slovstvo* (Naša beseda), Mladinska knjiga, Ljubljana 1972, 34–35.

³⁷ Prim. gradivo študentskih seminarskih nalog v Ljubljani in Mariboru pri predmetu: slovstvena folklorja ter Komentar in karto 1/141 (V780(a) 'tuj', Danila Zuljan Kumar, SLA 1.2 Komentarji, Založba ZRC, 2011, str. 317), www.fran.si (dostopno 24. 4. 2017).

³⁸ Za spodbudo se zahvaljujem urednici Jožici Škofic.

³⁹ In se ohranil vsaj tja v petdeseta leta 20. stoletja. Učenci, ki smo vstopili v 1. razred jeseni leta 1954, smo leta 1955 prejeli spričevala v obliki knjižice, v kateri je pisalo, da hodimo v »ljudsko šolo«.

v predlogu za cirilico »v *ljudski šoli*« (Novice 1866: 177).⁴⁰ Janko Lebar, učitelj v Lokvi, ugotavlja, da je za veroukom najpomembnejši in tudi najtežavnejši predmet »v *ljudskejšoli*« materinščina in smiselno našteva njene prednosti: utira pot znanostim in umetniškim panogam, izraža človekova čustva in jih posreduje naprej, vodi njegovo voljo ter načrtuje in družijo človeka s človekom. »*Omika narodov ravna se po tem, kako razvit imajo materin jezik, narod, ki nima olikanega jezika, olikan nij.*« *Ljudska šola* mora glede jezika uresničiti dva smotra, tj. usposobiti učence,

1. da bodo prav dojemali izražene misli drugih;
2. da bodo svoje misli jasno izražali.⁴¹

Hkrati tedaj »ljudsko« pomeni tudi splošno, saj je postalo elementarno šolanje v »*ljudskih šolah*« obvezno in dostopno za vse otroke. Čez sedem let se pojavi članek s skoraj enakim naslovom: *O materinščini na naših ljudskih šolah*«, kar pomeni, da je postala ta besedna zveza javna in uradna.⁴²

3. LJUDSKA ETIMOLOGIJA

Znani in neznani pisci so se v *Kmetijskih in rokodelskih novicah* lotevali razlage posameznih besed, v rubrikah *Pomenki*,⁴³ *Jezikovne drobtinice*⁴⁴ ali izzvani od bralcev s prav določeno temo:

Lev alj oroslan. Orel alj postojna.⁴⁵ Če bi se našemu prostemu kmetu, ki ni nikdar šole iznotraj videl, včasih povedalo, kako ti neke besede razlagajo, djal bi, da jih luna z obema rogljema trka.⁴⁶ Posamezne tovrstne članke je zaslediti v več objavah: Lev ali oroslan⁴⁷ Oroslan je lev in ne orel? Copernik alias čarovnik.⁴⁸ Beseda – kje si?⁴⁹ Porabne misli o slovenščini v govoru in pesmi.⁵⁰ Jezikovne narečne posebnosti z Limbarske gore.⁵¹ Vprašanje zastran besede 'šent' – 'šentana bala'.⁵²

Matevž Ravnikar – Poženčan je poskusil razložiti izvor imena *Ljubljana* in *Laibach*,⁵³

⁴⁰ Josip Marn, *Jezičnik* 20, Ljubljana 1882, 44.

⁴¹ Janko Lebar, Materin jezik v ljudskejšoli, *Učiteljski tovariš* 23, 1883, 48–52.

(Za nagrado). O materinščini na naših ljudskih šolah, *Popotnik* 11, Maribor 1890, 193–195.

⁴³ Pomenki, *Kmetijske in rokodelske novice* 5, Ljubljana 1847, 137.

⁴⁴ -r-, Jezikoslovne drobtinice, *Kmetijske in rokodelske novice* 7, Ljubljana 1849, 87–88.

⁴⁵ Lev alj oroslan. Orel alj postojna, Prim. *Drobtinice* 1 (1846), 162, 163.

⁴⁶ *Glasnik slovenski* 11, Celovec 1868, 217.

⁴⁷ Lev ali oroslan, *Slovenski prijatelj* 5, Celovec 1856, 58.

⁴⁸ Prim. naslov: Neki kmet, kakor čarovnik (copernik) pred sodbo, *Šolski prijatelj* 2 (1853), 167.

⁴⁹ J.[osip] M.[arn], Beseda – kje si? *Dom in svet* 4, Ljubljana 1891, 36 sl., 125 sl., 181 sl.

⁵⁰ Fr.[anc] Lekše, Porabne misli o slovenščini v govoru in pesmi, *Dom in svet* 4, Ljubljana 1891, 39, 79, 80, 138, 139, 140, 229, 230, 378, 379, 512–514, sl.

⁵¹ Val.[entin] Bernik, Limbarska gora, *Dom in svet* 8, Ljubljana 1895, 153–156.

⁵² Vprašanje zastran besede 'šent' – 'šentana bala', *Kmetijske in rokodelske novice* 26, Ljubljana 1868, 67.

⁵³ [Matevž Ravnikar] Poženčan, O začetku imen 'Ljubljana' in 'Laibach', *Kmetijske in rokodelske novice* 11, Ljubljana 1853, 35–36, 39–40, 42–43.

Božidar Raič je obravnaval besedo »*kmet*, stsl. *къметъ*, *къмѣтъ* in *betežen*«,⁵⁴ danes neznani p. Ladislav pa *Kališe* – močvirno – blatni kraj, kjer voda nastopa.⁵⁵

Ob kakšni besedi se je vnela strastna razprava: »ne 'skutnik' ampak 'skupnik' se takimu fantu pravi, kteriga tukajšnji kmet za svojiga sina k sebi vzame«⁵⁶ itd. Naberavci slovenskih besed! Bodite natančni in pazljivi.«⁵⁷ Pravda, ali je prav »skutnik« ali »skupnik«,⁵⁸ se je vlekla nekaj let, saj da tudi manj učeni pripomorejo k izpopolnjevanju jezika (Marn 1879: 10).

Vročo razpravo o besedi *Počivaj* in končnici *-išče* eden od udeležencev v zagovor svojega stališča končuje z besedami: »*To načelo je sprejeto v knjige, knjige so razdane med narod; za Boga ne podirajmo vedno, kar je 1x postavljeno, ne parajmo ponoči, kar je sešito podnevi, kakor je delala Penelopa, ali ona iz dobre namere. Imejmo tudi v tem enkrat en 'počivaj'.*«⁵⁹

Našteti in drugi tovrstni članki iz tega časa so odlični viri za poglobljeno etnološko analizo o stališčih do materinščine in hkrati zanesljiv dokaz o nezavednem snovanju etnolingvistike, če se upošteva, da je večina objav jezikovno problematiko prepletala s kulturološkimi sestavinami. Gregor Krek svoj prispevek k temu imenuje »*mrvice*«⁶⁰ in se sprašuje, ali bo kdaj »*razgrneno pred našimi očmi vse kulturno življenje praslovansko do najmanjših natančnostij*«? Prim.: na vprašanje, kaj so bili »rotmani«,⁶¹ iz Celovca prihaja odgovor: »Ne župani ne biriči, temveč na Koroškem znani nekakošni srenjski služabniki, ki so napovedovali tlako (raboto) za popravlanje cest, potov in drugih celo sosesko zadevajočih opravil.«⁶² Svoje dodaja še Davorin Trstenjak.⁶³ Ta danes popolnoma pozabljeni duhovnik, pesnik, novelist, jezikoslovec in zgodovinar,⁶⁴ »morda zadnji Slovenec, na katerega je vplivala romantična struja v svetovnem slovstvu«, je za življenja užival največjo slavo. Posebno sta ga privlačevala zgodovina in jezik Venetov. Z nezanesljivimi postopki je pojasnjeval besede, ki jih niso mogli znameniti romanski filologi. Poleg strokovnjaškega delovanja je pazljivo spremljal celotno narodnostno gibanje Slovencev in posamezne pisatelje (Glaser 1896: 139).

⁵⁴ B. Raič, Beteg, betež, betežen, *Kres* 6, Celovec 1886, 361–368.

⁵⁵ P. Ladislav pa *Kališe* – močvirno – blatni kraj, kjer voda nastopa, *Glasnik slovenski* 8, Celovec 1865, 54.

⁵⁶ Kaže, da gre za institucijo posvojitve.

⁵⁷ J. Kapelle, Metlika, 5. prosenca 1850, *Kmetijske in rokodelske novice* 8, Ljubljana 1850, 16.

⁵⁸ Zdrahe ob besedi skutnik, *Kmetijske in rokodelske novice* 11, Ljubljana 1853, 256, 270, 271, 286, 289, 302, 323.

⁵⁹ [Matej] Cigale, Pojasnilo o neki točki moje terminologije, *Kmetijske in rokodelske novice* 39, Ljubljana 1881, 101.

⁶⁰ Tu je veliko možnosti za študij medbesedilnosti. Ali izvira naslov (in rubrika Davorina Trstenjaka. Prim. *Glasnik slovenski* 9, Celovec 1866, 401–403), Jezikoslovne drobtine v navezavi nanj ali na Slomškove *Drobtinice*.

⁶¹ Rotmani, *Kmetijske in rokodelske novice* 18, Ljubljana 1860, 401.

⁶² *Kmetijske in rokodelske novice* 18, Ljubljana 1860, 415.

⁶³ *Kmetijske in rokodelske novice* 19, Ljubljana 1861, 5.

⁶⁴ Kaj pomeni slovensko ime Samo? *Kmetijske in rokodelske novice* 14, Ljubljana 1856, 332.

Njegovim izsledkom glede »etimologije in stare slovenske zgodovine« sta nasprotovala že Fran Miklošič in Vatroslav Jagić (Glaser 1896: 141).

Še v obdobju izzvenevajoče romantike je obstajalo prepričanje: »*Prosto ljudstvo je najzanesljivejši filolog.*«⁶⁵ Toda Josipa Stritarja so samozvani vsevedi motili: »*Za vsakim oglom vstaja nov slovničar, ki dela novo zmešnjavo. Mar ni nobenega pravega slovničarja, da bi take psevdoslovničarje po prstih krcnil?*«⁶⁶

Pojem ljudska etimologija je v jezikoslovje vpeljal E. Förstmann (Über deutsche Volksetymologie, 1852) in jo opredelil kot »naravni proces /.../ v okviru normalnih jezikovnih sprememb, ne pa samo kot zanimivost ali jezikovno destrukcijo in patologijo, kakor so jo pojmovali predvsem mladogramatiki«. Kljub pomenski neustreznosti, »ker poudarja le nasprotje do učene / znanstvene etimologije, ki besede razlaga na podlagi jezikoslovnih znanj«, se je izraz 'ljudska etimologija' uveljavil in prevladal v večini jezikov v kalkiranih oblikah (Šivic-Dular 1990: 158).

II. Leksikologija

Po novejših odkritjih slovenskih jezikoslovcev in zgodovinarjev so obstajali na Kranjskem večjezični slovarji slovenskega jezika že pred tem, ko je Ožbalt Gutschmann⁶⁷ slovenskim Korošcem prvi priskrbel lastni tiskani slovar,⁶⁸ vendar so bili večinoma le rokopisni, zato so bili pisci zanje še dolgo v stiski: »/M/i moramo krajnske slovenske besede poiskati sem ter tje po deželi raztresene in na to vižo skup nabrati čisto slovenšino« (Marn 1882: 5). Takšna vabila so se vrstila v vseh tedanjih slovenskih glasilih.

1. VABILA ZA ZBIRANJE SLOVENSKEGA BESEDIŠČA

Za okus in duh časa nekaj primerov po časovnem zaporedju:

- Matija Ahacel »bili so tudi iskren Slovenc, ki so ljubili svoj materin jezik, ino po svoji moči skerbili za olikanje svojiga ljudstva. *Povabili so veliko prijatelov, de bi lepe domače besede naberali ino v bukve pisali, ki se jim besednik alj slovar pravi.*«⁶⁹
- Slovensko društvo v Ljubljani je objavilo prošnjo, »*ko bi kak rodoljub hotel vse tečaje Novic, drugi Slovenijo, tretji Drobotnice, še kateri bogato poezijo Koseskega itn. pregledati, in vse dobre pa manj znane besede (po nemško – slovensko) izpisati in jih nam vse na društvo poslati.*«⁷⁰
- Levstik se je pridružil skrbi za zapisovanje »*jezikovega zaklada, /.../ ki /.../ ga še nihče med nami ne pozna po vsi njegovi obilici /.../ Za koliko stvari jemljemo nove besede; ali kmet ima vender, če ne povsod, pa vsaj po enih krajih, za ravno tisto reč dobro, domače ime.*« Kaka beseda je znana »/.../ samo v tej ali uni slovenski strani, druga samo v kaki vasici, tretjo pa govori morda le sem ter tje še kak starec«. Ko bi

⁶⁵ Davorin Trstenjak, Ime: Vraz, *Kres* 4, Celovec 1884, 156.

⁶⁶ Josip Stritar, Slovenski jezik in naši časniki, *Slovan, političen in leposloven list* 4, 1887, 155–157.

⁶⁷ J. Scheinigg, Oswald Gutschmann, *Kres* 5, Celovec 1885, 628–632.

⁶⁸ Ožbalt Gutschman, *Deutsch-windisches Wörterbuch*, Celovec 1789.

⁶⁹ –, Matija Ahacel [nekrolog], *Drobotnice* 2 (1847), 123.

⁷⁰ –, Prošnja, *Kmetijske in rokodelske novice* 7, Ljubljana 1849, 92.

prišla pravemu na uho, bi se oddahnil, »kako lahko in prosto« se pove, kar je njega tolikanj spravljalo v zadrego. »Če bi sleherni pisatelj mogel s torbo hoditi od hiše do hiše, za besedami na lov.⁷¹ /.../ Živ jezik je drevo, ki vedno odganja.«⁷²

- Matija Valjavec je opozarjal na pomen zbiranja krajevnih, rodbinskih in domačih osebnih imen in ustrezno terminologijo: »Zgodovinar in zemljepisec, jezikoslovec in bajeslovec, kakor prirodoslovec – vsak najde bodisi v krajevnih bodisi v osebnih, bodisi v drugovrstnih imenih primernega in prekorigraškega gradiva za stroko svojo.«⁷³
- Maks Pleteršnik je na 49. seji Matičinega odbora poročal, da je dotlej okrog 42 % domoljubov izpolnilo prošnjo o nabiranju zemljepisnih slovenskih imen.⁷⁴
- Josip Marn:

Dobrih slovenskih gramatik nam ne manjka, ki nas učijo, kako imamo pisati. [...] Dokler pa ne bomo od raznih reči pisali in veliko veliko pisali, nam bo zmeraj slovenskih besed manjkalo in to pomanjkanje je nar večji zaderžek slovenskiga slovstva. Upamo pa, da se bodo verli domorodci zmiraj bolj pisanja poprijeli v prid in čast svoje domovine! V *Novicah* jim je pot odperta od raznih reči pisati! Kdor nam kaj koristniga v natis pošlje, naj bo prost kmet in rokodelec ali pa žlahten gospod z veseljem bodemo vse sprijeli, ne gledavši na pisavca, ampak na to, kaj je pisal (Marn 1882: 5).

2. ODZIVI S TERENA

Franc Bilc je pomagal Valentinu Vodniku zbirati besedje.⁷⁵ To se je nadaljevalo célo 19. stoletje. Josip Marn je pohvalil duhovnike kot najzvestejše literarne delavce (Marn 1887: 22). *Novice* so večkrat poročale o njihovih pošiljkah: »Jernej Medved so nam zopet nabero zeliš z slovenskimi imeni poslali, ravno tako tudi g. F. Čuk, fajmošter podfare v Zaplani in g. E. Zagorc v Brežicah.«⁷⁶ Prvi od njih je poseben besede iz rastlinstva vztrajno zbiral in tako rekoč na smrtni postelji »doveršil slovenski slovník rastlinstvo«,⁷⁷ kar je *Jezičnik* dobesedno ponovil (Marn 1887: 22). Andrej Likar je 1852 *Novicam* pošiljal slovenske besede, s pripombo: »Ne skovane, ampak čujene v čisto slovenski koči prostiga seljana.«⁷⁸

Janko Pajk je rezultate svojega dela objavil v strokovno zasnovanem *Kresu*. Petdeset

⁷¹ Tu se nam odkriva, od kod Erjavcu naslov *Iz potne torbe* za zbirko njegovega besedja iz zahodne Slovenije.

⁷² Fran Levstik, Odgovor sestavku »Potrebe Slovincov glede prirodnih ved«, *Slovenski glasnik* 1858, 88.

⁷³ Národne pripovedke iz Štajarskega. Nabral M. Kračmanov, *Kmetijske in rokodelske novice* 18, Ljubljana 1860, 149–150, 205.

⁷⁴ 49. seja Matičinega odbora, *Letopis Matice slovenske* za leto 1880, 352.

⁷⁵ *Glasnik slovenski* 7, Celovec 1864, 218–221.

⁷⁶ V izpiskih sem zgrešila natančen vir. Besedje, *Kmetijske in rokodelske novice* 3, Ljubljana 1845, 100, 116.

⁷⁷ Jernej Medved, *Kmetijske in rokodelske novice* 16, Ljubljana 1858, 6–7.

⁷⁸ Andrej Likar, Slovenske besede, *Kmetijske in rokodelske novice* 10, Ljubljana 1852, 244, 248. Prim.: (Marn 1879: 64).

enot pojasnjuje z nemškimi sinonimi in poudarja dokumentarno vrednost pridobitve: »*Te besede sem okoli l. 1872 na tenko zabeležil. Podajam jih samo s pomenom, brez vsega razlaganja, čisto tako, kakor sem jih od priprostih, pisanja nezmožnih ljudi slišal ter v trenutju zapisal. Mariborska okolica hrani jako bogat, star zaklad besedni.*«⁷⁹

Največji sloves si z zbiranjem besedja zasluži Fran Erjavec. Že leta 1866 je v *Slovenskem glasniku* objavil slovensko terminologijo za mineralogijo.⁸⁰ Resno je vzel omenjeni Levstikov namig in »iz potne torbe« v *Letopisu Matice Slovenske* leta in leta (Erjavec 1879: 118–147; 1880: 156–223; 1882–1883: 196–351) sipal raziskovalcem na razpolago gradivo z izletov po Goriškem, Tolminskem, Bovškem, Vipavski dolini in Krasu. Spotoma je nabiral rastlinska in živalska imena in z njimi stregel botanikom in zoologom, ki so »nemajoč ali neznajoč slovenska imena kakovi rastlini ali živali, prisiljeni sloveniti nemška ali pa znanstvena latinska in grška imena«. Pri pastirjih na planinah je poizvedoval za lastnimi imeni domačih živali. Njih podvajanje ga ni motilo, saj samo potrjuje, da med narodom zares obstajajo. Na desetine omenjenih imen je zapisoval po abecedi: dvainšestdeset imen za koze, triinštirideset imen za ovce, šestinštirideset imen za govedo. Nabiral je rastlinska in živalska imena in lastna imena za živino (Erjavec 1875: 218–228). V eni objavi je petinosemdeset rastlinskih imen, ki so pojasnjena z latinskimi. Pri vseh je naveden kraj uporabljenih imen (Erjavec 1875: 219–225). Drugič je objavil 377 rastlinskih imen in 111 živalskih ter pošteno povedal, da so za tako lepo vsoto zaslužni tudi njegovi dijaki, ki jih je ob vsaki priložnosti povpraševal, kako se ta ali ona stvar imenuje pri njih doma. Pri delu so mu pomagali nekateri duhovniki (Simon Gregorčič, Matija Sila) in učitelji (Andrej Praprotnik).⁸¹

Rastlinskim in živalskim imenom je dodajal besede in reke, ki jih v njemu dostopnih besednjakih ni opazil ali »*se jih ogiblje mnogo pisateljev, v strahu, da niso zares narodno blago*«. Leta 1879 je objavil rastlinska in živalska imena ter besede do črke O. Pri nekaterih rastlinah, posebno gobah in nekaterih živalih, npr. ribah, ni mogel dodati znanstvenega latinskega imena, ker je zanje čul samo ime, njihov samih pa ni dobil pred oči (Erjavec 1879: 118–147). Besed, rekov in pregovorov je 441. Zbrano besedje od O do Ž šteje okrog 660 besed in 39 pregovorov (Erjavec 1880: 156–223).

Leta 1882/1883 je bil navdušen: »*Evo me s polno torbo.*« Ni si lastil sodbe o vrednosti nabranega gradiva. Kot prirodoslovca so ga najbolj mikala živalska in rastlinska imena. Prepričal se je, da za domače sadje obstaja »bogastvo lepih besed, katerih naši slovarji niso izčrpali in še manj strokovne knjige, ki raje pišejo o 'rizlingu' in 'portugizerju', medtem ko ima narod zanje svoja samorasla nazivala« (Erjavec 1882–1883: 195–351). Pri objavi okrog 947 besed le-teh ni razvrstil po temah, nekatere razlage pa so dolge več strani (Erjavec 1882–1883: 196–274). Zavzemal se je, da bi se strokovna terminologija uskladila z »*narodno*«. Bogastvo tedanje slovenščine je mogoče zaslutiti že iz števila imen za živali (131), rastlin (260), sadje (156), smokve (19), breskve (12), češnje (28), češplje (11), orehe (10), oljke (4), jabolka (277) in hruške (143); (Erjavec 1883: 274–331).

⁷⁹ Janko Pajk, Nekaj domačih besed, *Kres* I, Celovec 1881, 358–360.

⁸⁰ Fran Erjavec, Slovenska terminologija za mineralogijo, *Slovenski glasnik* (1866), 270.

⁸¹ F. Erjavec, Iz potne torbe, *Letopis Matice Slovenske* za leto 1882–1883, 195.

Njegov zgled sistematičnega zbiranja je bil povod za prošnjo, da bi ga posnemali »duhovni gospodi in učitelji po drugih slov.[enskih] krajih in organizirano nabirali *narodnega blaga*. /.../ /Č/im torej začuje kdo izraz, kakoršnega knjiga nema, zapiši ga berž in pošlji zbirko Matici ali v kak časnik«. ⁸²

Matej Cigale je spodbujal, da bi Erjavca kdo posnemal po goratih ⁸³ krajih med Rovitami, Idrijo in Vrhniko. Seveda bi to dobilo svoj pomen šele, ko bi jih kdo tolmačil, kakor je Fran Levstik ⁸⁴ pretresal *Potno torbo*. Cigale sam je leta 1872 v rojstnem Lomu pri Črnem Vrhu (med Idrijo, Vipavo in Logatcem) zapisal nekaj takih besed. ⁸⁵ Njemu je bila znana »dobra polovica izrazov«, ki jih je nabral Erjavce; tako sta oba slovarja porok eden drugemu. ⁸⁶

Smisel takšnega terenskega dela je najbolje ocenil Karel Štrekelj: »*Marsikdo je še nedavno nevoljno vihal nos nad Erjavčevo, potno torbo, »ali dandanes že rabi v svojih spisih lepo vrsto objavljenih besed. /.../ Take stvari pridejo na več strani prav, zato bi dobro bilo, ko bi se rodoljubi, katerim je dano živeti med svojim narodom, usmilili teh zapuščenih sirot in jim pomagali priti v zavetišče slovenskega slovarja. Ne samo znanost, ampak tudi praksa se bo ž njimi okoristila.*« ⁸⁷

Nasveti mičejo, zgledi vlečejo. Ta pregovor primerno kaže, kako so nastajale nove zbirke slovenskega besedja. Janko Barle je začel nabirati po Beli krajini »besede, imena, reke, pregovore in drugo narodno blago«. Ponosen je bil, da je »*jezik njen bogat in nepokvarjen, vsaj menj kakor drugod*«. V zbirki je marsikaj primerjal z drugimi slovanskimi jeziki, posebno pogosto je rabil *Potno torbo*. ⁸⁸ Zbral je okrog 567 besed in lastna imena za domače živali: govedo (29), perutnino (10); (Barle 1893: 43 sl.).

Gregor Krek je priporočal tako nabiranje gradiva kot uporabo v znanstvene namene. ⁸⁹

Njegov rojak Luka Pintar ga je resno upošteval in zbrano poljansko besedje ⁹⁰ dal »slovenskim slovníkarjem in jezikoslovcem v pretres«. Edini med zbiralci se nostalgичno

⁸² *Kmetijske in rokodelske novice* 39, Ljubljana 1881, 102: »S to željo sklada se popolnoma tudi podpisano vredništvo, naj bi se po slovenskih pokrajinah raztreseno narodno blago po zgledu gosp. prof. Erjavca nabiralo in na svitlo dajalo. Ni dvombe, da bi Matica dragoceno blago rada sprejela v svoje listine, pa tudi 'Novicam' bi dobro došlo.« Tako je dopisal Bleiweis v opombi spodaj.

⁸³ Gora tu najbrž pomeni gozd. Da gora pomeni tudi gozd, vem od pogovora z dr. Vladom Nartnikom 20. avg. 2009. Prim. F. Benedik: Poimenovanje *gozda* in refleksi *ě* v besedi *sneg* v slovenskih govorih, *Razprave: razred za filološke in literarne vede* 13, SAZU, Ljubljana, 1990, 213–220.

⁸⁴ Fran Levstik, Jezikoslovne razprave, *Ljubljanski zvon* 1, Ljubljana 1881, 30–36, 210–213, 281–286, 341–347.

⁸⁵ [Matej Cigale], Pojasnilo o neki točki moje terminologije, *Kmetijske in rokodelske novice* 39, Ljubljana 1881, 391.

⁸⁶ [Matej] Cigale, Nekoliko besed o potni torbi gosp. prof. Erjavca v letopisih »slov. Matic«, *Kmetijske in rokodelske novice* 39, Ljubljana 1881, 400.

⁸⁷ Karel Štrekelj, Jezikoslovne mrvice, *Ljubljanski zvon* 9, Ljubljana 1889, 97–103.

⁸⁸ Janko Barle, Iz narodne zakladnice, *Letopis Matice Slovenske* za leto 1893, 1–57.

⁸⁹ Gregor Krek, Razne malenkosti, *Kres* 4, Celovec 1884, 107 sl.

⁹⁰ Luka Pintar, Slovarski in besedotvorni paberki, *LMS* za leto 1895, 1–52; *LMS* za leto 1898, 158–183.

spominja otroštva: »Največ gradiva za to zbirko zajel sem po svojih spominih na deška leta (kolikor sem teh let sploh preživel v skromnem zavičaju svojega doma) iz domačega mi narečja poljanskega«, marsikaj pa je izvedel tudi od učencev. Za vsako besedo je skušal zapisati tudi 'generalije', po katerih se da presojati kako besedo. »Kjer je kaj napačnega, naj tisti, ki več ve, popravi. /.../ Zapisal sem jih pa, ne da bi jih hotel s tem uveljaviti, marveč da sprožim zanimanje. Če se pa obdržijo tudi pred bolj tenkočutnimi sodniki, mi bo to veselo zadostilo za trud mojega razmišljanja« (Pintar 1895: 2). Poskušal se je namreč tudi v etimoloških razlagah: glede tujk se je izgovoril na Karla Štreklja, mnoge besede je pojasnjeval s pomočjo nemščine in s primerjavo z besedami iz drugih krajev (Osilnica, Banja Loka, Črni Vrh, Dolenjska).

Oroslav Caf, duhovnik in profesor na mariborskem bogoslovju in jezikoslovni samouk, je že leta 1845 ugotavljal: »Slovenske gramatike in slovenskega pisanja po vseh podnarečjih še neimamo!!«⁹¹ Zdi se, da so njegovi članki o zadevah slovenskega besednjaka⁹² in načrti, »kako bi se dal naš slovenski besednjak *naglo, lahko, dobro* in – kolikor moč – *popolno* dokončati,⁹³ kar je v pripisu podprl tudi noviški urednik dr. Janez Bleiweis. Z namenom izdati slovar je ob pripravi za zbiranje gradiva zanj izdal Proglas:

Oj Slovenci! dragi rojaki moji! Združite se k en drugemu k pomoči si v kmetovanju, besedovanju, uno v pisanju; sprejemlite vse kar je slovenskega, če si ravno ni iz vašega kraja, radi; vsej je le vaše ko je slovensko ino vaš zaklad le množi. Slovenci! ne pustite iz misli, niti v nemar, da se vaša prava ino vlastna beseda v šestih zemljah med raznimi tujimi sosedi na Ogrskem, Štajerskem, Hrvatskem, Kranjskem, Vlaskem ino Koroškem govori – da vi posvečeno besedo govorite, v kateri se je vašemu velikemu rojaku Kopitarju najti zdelo prastaro slovanščino.⁹⁴

Kot nihče dotlej je zbral »jako čuda tvarine tudi iz ljudstva, vsaj se je mnogo let trudil skrbno zajimati iz naroda, česar šče tako obilno dosle nikder ni učinil. Splošno znano je bilo, da se še sedaj pozna pete na podu, kjer je stal pri svojem pisalniku in študiral.«⁹⁵ Raič, ki je pisal o Cafu, je obžaloval, da so, razen Frana Miklošiča, slovaropisci – in pri tem posebej omenja Antona Murka – prezrli prekmurščino.⁹⁶ Caf se je »ogrske slovenščine« naučil iz knjig, ki so mu jih pošiljali »učeni Prekmurci«. Tako je za predvideni slovar izpisal besedišče domala iz vsega dotedanjega prekmurskega slovstva; in še s terena so mu pošiljali besede, ki jih ni v knjigah (Raič 1878: 78). Z namenom, da pridobi besedišče iz rezijanskega slovenskega narečja, je z Rezijanom Ratiborom Longino »prebrodil ves slo-

⁹¹ Cafov [= Oroslav Caf], Pozdravec vsem Slovincam, *Kmetijske in rokodelske novice* 3, Ljubljana 1845, št. 3, 11.

⁹² -n, O zadevah slovenskega besednjaka, *Kmetijske in rokodelske novice* 12, Ljubljana 1854, 31.

⁹³ Vredništvo [= Janez Bleiweis], Prošnja zastran slovenskega besednjaka, *Kmetijske in rokodelske novice* 12, Ljubljana 1854, 52.

⁹⁴ Raičev Božidar, Oroslav Caf, *LMS* za leto 1878, 91.

⁹⁵ B. Raič, dobesedno: »Občna govorica je, ka šče sedaj se poznajo pete na potu, kder je pri svojem pisalniku stajal studujoči in pišoči.«

⁹⁶ B. Raič, Oroslav Caf, *LMS* za leto 1878, 77, 78, 79, 82.

var in posebno tudi slovnico«. (Raič 1878: 79). Miklošič mu je že leta 1856 predlagal, da bi združila vsak zase nabrano gradivo v skupni slovar, a je Caf sodelovanje odklonil (Raič 1878: 82) in pozneje izročil svojo zbirko okoli 60.000 besed Slovenski matici.⁹⁷

Alojzij Wolf, »/.../ knezoškof ljubljanski, tudi v svoji poslednji oporoki niso pozabili slovenščine« in »so ukazali, da iz dnarja njih zapuščine se mora popolnoma dokončati nemško-slovenski in slovensko-nemški del slovnika in pa sv. pismo, ker z unim želijo 'rojake svoje razveseliti, ki tako željno hrepenijo po slovniku', s tem pa tudi rojakom svojim v čednišem slovenskem jeziku, 'ki se je v poslednjih časih tako lepo omikal', sv. pismo v roke dati.«⁹⁸

Rezultat te poslednje volje sta dve temeljni deli slovenskega jezika in slovenskega jezikoslovja, t. i. Wolfov *Deutsche-Slowenisches Wörterbuch* (Ljubljana 1860) in Pleteršnikov *Slovensko-nemški slovar* (Ljubljana 1894).⁹⁹

Poleg velikega pričakovanja je zanj obstajalo veliko zamisli o tem, kaj naj bi vseboval: »želeli je, da bi pokazal svetu kolikor mogoče vse besedno bogastvo jezika našega«, ne gre samo za nove besede, ampak tudi za nove pomene že znanih besed bodisi v slovenskem knjižnem jeziku ali v slovenskih narečjih in da bi se nabiralci »posebno tudi obzirali na sinonimno in na cele lestvice in skupine izrazov, ki jih ima narod za predmete in pojme, kateri stoje v kakšnih medsebojnih odnošajih«. ¹⁰⁰ Bilo je veliko dobre volje, da bi se vanj steklo gradivo iz čim več slovenskih okolij, še posebno iz tistih, ki so se dotlej zdeli zapostavljeni. ¹⁰¹ Posebno prizadeven je bil duhovnik Janez / Ivan Šašelj¹⁰² iz Bele Krajine. ¹⁰³ V *Domu in svetu* je v več nadaljevanjih objavil čez 1500 besed (Šašelj 1899: 511–512, 544, 575–576, 640). Delo je nadaljeval še po izidu reprezentativnega Pleteršnikovega slovarja in spravil na svetlo »večjo zbirko belokranjskih izrazov«, katerih Pleteršnik nima ali jih navaja v drugačnem pomenu. (Šašelj 1897: 158–159, 192, 543–544). »Nekaj besedij, katerih nima novi slovensko-nemški slovar, « je zapisal P.[eter] Bohinjec.¹⁰⁴

Karel Štrekelj je naklonjeno pisal o Pleteršnikovem »sadu mnogoletnega truda«, saj da »nam ni več treba brskati skoraj po vseh naših slovarjih, da izvemo, ali je kaka beseda že znana ali ne«, pridružil pa se je tistim, ki so se še trudili zbirati, kar je »skritega v našem narodu«. ¹⁰⁵

⁹⁷ Marn v *Jezičniku* navaja veliko manjšo številko.

⁹⁸ Rubrika: Glasnik iz domačih in tujih krajev, *Glasnik slovenski* 2, Celovec 1859, 84.

⁹⁹ Originalni naslov: *Slovensko-Nemški slovar*, izdan na troške rajnega knezoškofa ljubljanskega Antona Alojzija Wolfa, uredil. M. Pleteršnik, Založilo in na svetlo dalo Knezoškofijstvo. Tiskala Katoliška tiskarna, Prvi del A–O, Drugi del P–Ž, v Ljubljani 1894.

¹⁰⁰ Davorin Nemanič, Drobtine za slovenski slovar, *Ljubljanski zvon* 4, Ljubljana 1884, 746–749.

¹⁰¹ Fr. Magdič, Slovarski paberki, *Ljubljanski zvon* 12, Ljubljana 1892, 633–634, 695–697.

¹⁰² J.[anez] Š.[ašelj] Nekoliko belokranjskih izrazov in slovniških nenavadnostij iz Adlešič, *Dom in svet* 4, Ljubljana 1891, 431–432: »Že v svoji knjižici Zgodovina adlešičke fare in kasneje v Slovincu 1887, št. 238, sem priobčil nekoliko belokranjskih drugod neznanih izrazov. Tem naj dodam zopet nekatere ...«

¹⁰³ I. Šašelj, Iz belokranjskega besednega zaklada, *Dom in svet* 9, Ljubljana 1896, 128, 191–192, 320, 416, 447–448, 510–512.

¹⁰⁴ P. Bohinjec, Narodno blago, *Dom in svet* 11, 1898, 288.

¹⁰⁵ Karel Štrekelj Iz besednega zaklada narodovega, *LMS* za leto 1892, 1–50. Karel Štrekelj, Slovarski doneski iz živega jezika narodovega, *LMS* za leto 1894, 1–2.

Iz Pleteršnikovega slovarja je analiziral 151 iz nemščine, italijanščine in furlanščine izposojenih besed, in iz dveh hrvaških virov, ki da ju je Pleteršnik premalo upošteval.¹⁰⁶

Slovarski doneski iz živega jezika narodovega so Štrekljev prispevek za še danes neuresničeni slovar slovenskega jezika. Knjižni jezik je Štrekelj uporabljal za pojasnjevanje nanovo zbranih besed ali za preverjanje, ali je kako besedo mogoče najti tudi že v starejših jezikovnih virih. Zbral in pojasnil je 505 besed (Štrekelj 1894: 1–61). »*Kamenje bi nosil na Kras*, « je uporabil Štrekelj reklo iz domačega okolja, ko je želel poudariti samoumevnost, kako pomembno je raziskati, od kod izvirajo »v jezik prinešene kake besede, ki se zde na videz sicer domače, pa se vendar navadno po robu postavljajo domačim glasovnim zakonom in izpeljavi iz domačih korenov.«

Glede na število obravnavanih primorskih besed potemtakem dopolnjuje Erjavčevo gradivo. V razpravi je upošteval znanstveno etimologijo, oziral se je tudi na do njega dni skoraj prezrto »narodno etimologijo« (Štrekelj 1892: 1–50). Nekaj besed je zapisal le zaradi glasoslovnih posebnosti. Prevzetih besed ni preziral s kulturološkega vidika: »*Jezikoslovna znanost zahteva, da moramo te tujke preiskavati in razlagati z isto ljubeznijo kakor domačinke: oboje so jezikoslovcu samo predmet za opazovanje. On jih tedaj ne bo niti zaničeval niti priporočal; praktičen stilist in učitelj pa bo na podlagi znanstvene razlage lahko sprevidel, kaj mu je napraviti s to ali ono besedo.*«¹⁰⁷ Med prvimi je skušal prevzete besede, tedaj še z imenom »tujke«, vključiti v slovensko besedišče kot njegov samoumevni del. V vsakdanjem obtoku »so postale ravno tako lastnina narodova, kakor domačinke, in ločiti jih ve od teh navadno sam strokovnjak«. Štreklju se zdi »smešen« in »škodljiv« »strah pred njimi pri slovenskih pisateljih in pisacih« in najbrž meri na pritisk ilirizma na slovenski jezik, ko nadaljuje:

/N/amesto starih kulturnih besed, znanih vsej zahodni Evropi stopajo na njihovo mesto druge turške nepotrebne. Kdor misli, da lahko jezik izhaja brez izposojenih besed, ne pozna jezikovega življenja. Le pridno naj puka in zameta tujke, in obilo naj dobi posnemovalcev. Kmalu bomo videli, kako bo govoril narod, ako bo vzprejel njegova načela, ne bo mu nazadnje ostalo drugega, kakor v čistem narodnem jeziku – skoraj bi rekel – lajati (Štrekelj 1892: 1).

3. ILIRIZEM

Ilirsko gibanje je imelo za (glavni) cilj poenotiti jezik Slovencev in Hrvatov, večinoma na škodo prvih. Veliko Slovencev mu je podleglo, deloma pod vtisom slabih napovedi za slovenski jezik, malo pa tudi iz mode.

Toda po novih zgodovinskih in socioloških izhodiščih zasnovana monografija o Stanku Vrazu njegovega nihanja med »Kollárjevo koncepcijo slovanstva« (Jež 2016: 265), ki ga je v praksi pripeljala v ilirizem, in na drugi strani estetsko zahtevnim tandemom Prešeren-Čop, na katerega »so vplivale različne poznejše manifestacije »razsvetljenskega univerzalizma«

¹⁰⁶ Karel Štrekelj, Prinos k poznavanju tujih besed v slovenščini, *LMS* za leto 1996, 138–167.

¹⁰⁷ Karel Štrekelj, Jezikoslovne mrvice, *Ljubljanski zvon* 9, Ljubljana 1889, 97–103.

(Jež 2016: 236), ni mogoče obravnavati enostransko, še manj moralistično, temveč je splet geografskih in jezikovnih,¹⁰⁸ socioloških in zgodovinskih okoliščin.

Jezikoslovci in vneti rodoljubi so porabili veliko moči za odganjanje tega za slovenstvo škodljivega pojava. Matija Valjavec se je na literarizirano »narodno pripovedko« Mlinarjev Janez Ferda Kočevarja¹⁰⁹ »iz ljubezni do slovenščine« trdo odzval:

Odkar se je izvila slovenščina Kremplu iz rok, ni prišla do zdaj še saj po mojem mnenji nobenemu hujšemu v pesti, ki bi /.../ tako gerdo in neusmiljeno z njo ravnal. /.../ Jezik /.../ ni ne slovenski, ne hrovaški, ne srbski, ampak neka čudna zmes. Zdi se mi zlo, da še tisti, ki jim blodi po glavi jugoslovenski jezik, ne bi hotel take čudne zmesi, /.../ čobodre /.../ in raje bi jedel pezdirje, kakor je djal Levstik, kakor pa kruh iz te moke. Ki ne bo teknil ne Slovincu, ne Hrovatu, ne Srbu ...¹¹⁰

Znameniti slovenski taborit, preprosti štajerski duhovnik Božidar Raič je poudarjal, da morajo Slovenci najprej poskrbeti za zedinjeno Slovenijo in »šele potem za južno Slavijo«.¹¹¹ Macunovemu članku *Kakšen jezik bomo vzeli za šole in pisarnice po slovenskih krajih*, Jožef Šubic odločno ugovarja:

Mila Slovenšina, kaj se bo še s teboj godilo. Dozdaj so te Nemci zatirali, ino ravno v teh časih si silno prizadevajo, te popolnoma zatreti. Rodoljubi domorodci pa želijo in se trudijo te iz gomile, pod katero si jezero let v terdi tamoti ležala, potegniti in izbuditi. Pa kaj beremo? Med nami, med Slovenci je Slovenec vstal, in trobi, da imamo svoj jezik popustiti ter družiga – ilirskiga – se poprijeti, in le tega v šole in pisarnice vpeljati.

Avtor nadaljuje: »Vzemi človeku jezik njegov in vse si mu vzeli. Slovenci Slovenšine ne bomo popustili, in od takiga zapušenja le govoriti je že pregreha zoper domovino!« (Marn 1886: 55).

Jurij Varl je bil v zadregi, da govori o zmešnjavi v slovenščini v času, ko je vtis, da ji dobro gre, češ: »/.../ se vendar ravno zdej krajšnija vzdiguje, ravno zdej Novice cveto, narodne pesmi, posvetne in svete, med ljudstvom nabrane, na svetlo gredo itd.« Toda vse to po njegovem ni bila zasluga pričujočega rodu, temveč tistih pred njimi:

Baron g. Cojz, Kopitar, Vodnik, Ravnihar, Čop, to so bili možje, domorodci, kateri so buditi krajšnjo znali ..., so mlade in blage rojake za domači slovenski

¹⁰⁸ Ne nazadnje je njegovo prleško narečje bližje hrvaškemu kajkavskemu idiomu kot kranjskemu, saj je med Vrazovim (Cerovec) in Gajevim (Krapina) rojstnim krajem le 40 km zračne razdalje (Jež 2016: 220).

¹⁰⁹ F.[erdo] Kočevar, Mlinarjev Janez, *Glasnik slovenski* 2/2, Celovec 1859, 30.

¹¹⁰ M.[atija Valjavec] Kračmanov, Pomenki o domačih rečeh (O Mlinarjevem Janezu), *Slovenski glasnik*, Celovec 1859/II, 51; 53.

¹¹¹ Ivan Prijatelj, *Slovenska kulturnopolitična in kulturna zgodovina 1848–1895*, 4. knjiga, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1961, 494.

jezik vneti in ogrevati vedli, kateri so z Jarnikom vred ljubezni do slovenšnje v Slovencih obudili. Njih prizadevanje, njih vnema, njih ljubezni, njih vkladna učenost in pretehtno preiskovanje je blo ljubo sonce, ki je Slovenšnjo razrahlalo in ogrelo, je bil zaželeni dež, ki je tisto potrebno povlažil.

Še z drugimi primerami iz narave je ponazarjal, kako da se slovenščina krepi in si želi, da »*bi zdajne vodnike duh imenovanih mož navdajal*«. Nato je glede na držo do slovenščine odlično razčlenil pet skupin:

- 1.] *enostranski, svojeglavi in zapovedovalni duh, ki se ima za nezmotljivega;*
- 2.] *lahkoverne sebi sužne stori;*
- 3.] *njih, ki premalo v se zaupajo, ostraši;*
- 4.] *marsikteri cvetlični kal, ki za vrt Slovenšnje klije, prec v začetku zaduši;*
- 5.] *rojake pa, ki s Slovenšnjo naravnost pošteno merijo, žali in z nejevoljo navdaja.*

Vrh tega imamo tri pravopise: otroci na kmetih starega, desetošolci Metelkovega, Novice so se oprijele Gajejih črk (Marn 1879: 17, 20).

Bralcem je bilo tedaj treba pojasnjevati razmerja med čakavci in štokavci in kajkavci,¹¹² ki so »*Slovencem najbližji, tudi jih najlaže razumemo ter niso drugega nego pohrvatjeni Slovenci.*«¹¹³ »*Prava slovnica slovenskega jezika*« bi morala upoštevati tudi gradivo »*on-kraj Sotle*«, saj da je kajkavsko narečje na Hrvaškem »*razrečje slovensko in šče le te dobodemo dostojno vse Slovensko obsezajočo slovnico*« (Raič 1878: 78).

Jurija Kobeta Sodevskega je k ilirskemu gibanju najbrž nagnilo dejstvo, da je v rodni Beli krajini imel za sosede prebivalce, ki »*govorijo hrovaško narečje*«. Za belokranjske Poljance je ugotavljal, da dokaj krajnsko govorijo, a njihove pesmi so »*čisto serbsko-hrovaške*«: »*Kdor je serbske narodne pesmi bral, pa Poljance peti slišal, bi misliti utegnil, de jih je Vuk v Poljanah zbiral*« (Marn 1879: 2–3).

Ivan Navratil, prav tako Belokranjec, a češkega rodu, je v *Vedež* uvedel pisanje »*nekoliko z ilirskimi oblikami*«, a je kmalu ugotovil, da »*ne bo iz te moke nikdar (narodnega) kruha. Saj so nas menda že izučile nesrečne poskušnje, da se jezik ne da narediti!? – pa tudi mešati ne, kakor soršica, da bi bil kakor iz nje tečen kruh.*«¹¹⁴

Janez Bleiweis je od vsega začetka nasprotoval panslavizmu in ilirizmu. Njegove *Novice* so s takim stališčem storile prizadevanju za slovensko bit velikansko uslugo; prvič z uporabo lastnega knjižnega jezika, drugič z načelnimi stališči o njem. Zavedale so se potreb knjižnega jezika, toda ne na silo skovanega, temveč iz sebe samega izvirajočega in »*cveta vsih kar koli je moč izobraženih slavil ali narečij. – Dajmo tedej mi slovanski narodi najprej zgubljene zaklade svojiga jezika pri prostim ljudstvu iskati, po tem nej*

¹¹² M.[atija Valjavec] Kračmanov, O Rojenicah še nekaj, *Kmetijske in rokodelske novice* 16, Ljubljana 1858, 148–149: »*Varaždin ima blizo 10.000 duš, predmestja so večidel obljudene s priprostimi Hrvati, ki govore po slovenje in znajo mnogo narodnih stvari, da človek, ki po takem poprašuje, marsikaj v priložnosti zve, če jih ve za pravo žilico prijeti.*«

¹¹³ S. G., Drobčinica iz narodopisja, *Učiteljski tovarš* / List za šolo in dom 18, Ljubljana 1878, 284.

¹¹⁴ J. Navratil, Zakaj je nehal Vedež!, *Slovenski Glasnik* 1859/II, 151.

izobrazuje vsak narod svoj materin jezik – in sad vsiga tega bo kmalo občji pismovinski jezik (N 1849: 9)«. ¹¹⁵

Bleiweis je čez dve leti obljubil bralcem kotiček v ilirščini, vendar le za informacijo. Ilirščino je imel za čudno jezikovno mešanico, »ki hoče slovenski jezik popolnoma zatreti«, kajti »slovenski jezik je kakor vsak drug dovolj slovanski in morebiti še bolj tega izobraževanja vreden /.../ Novice bojo pilile in gladile slovenski jezik, kar bo moč, in ga marljivo množile z dobrim blagom svojih slovanskih bratov – ali častitljivi jezik slovenski bojo ohranile domačimu slovstvu.« Bleiweis se je smiselno skliceval na dobre slovenske pisatelje: »/.../ le ti, kterih dela slove kot nar izverstniši slovenski zakladi, imajo veljavno besedo o tem, in njih pravilo nam je vodilo.« ¹¹⁶

Matiji Majarju, ki je hotel pisati po slovensko tako, »da bi razmili zajedno Horvati i Serblji«, in prosil za majhen prostorček na koncu lista, je Bleiweis odgovoril, da bi mu rad ustregel, če bi se njegovi poskusi, ki zadevajo »le učene Slovane, ujemal[i] z namenom prosto-narodnega časnika«, kakršne so *Novice* (N 1857: 184). ¹¹⁷ Njihov urednik odločno zavrača Majarjevo stališče: »Mi smo pa te misli: ali čisto po slovenski, ali pa čisto po serbski, hervaški – le mešati ne!« (Marn 1891: 6). Nikakor ni za mešanico slovenskega, hrvaškega in srbskega jezika, kakor so nekateri tedaj razumeli ilirščino, temveč naj se poleg lastnega »čistiga slovenskiga jezika« po možnosti pridobi znanje o ilirščini pri posebnih urah: »/.../ le to je prava pot vzajemne književne zveze« (Marn 1882: 15).

Predlog za cirilico »v ljudski šoli« odpravi na kratko: »z utopijami se mi ne ukvarjamo radi« (N 1866: 177). ¹¹⁸ Slovenska ilirščina je dobila ime »ostanki luninega jezika« (N 1852: 43 44). ¹¹⁹

Prav tako odločno je bil proti zahtevi, naj Slovenci opustijo slovenščino in »pišejo znanstvene knjige v hrovaščini« [= ilirščini]: »Taki nasveti so čudni. Z njimi se zahteva, ob kratkem, zatirati in moriti Slovenca ko Slovenca ter ga preroditi počasi v drugo stvar. /.../ Tako početje pa je vse drugo, le rodoljubje ne« (Marn 1879: 26–27). Upravičeno se je z Novicami postavil: »Za duševno zedinjenje Slovencev delajo že 28 let in ako Bog da, tudi politično edinstvo ne ostane dolgo več le prazno hrepenenje zdaj, ko nam tudi bratje naši na jugu Avstrije hočejo na pomoč biti in mi njim« (Marn 1882: 51).

Janez Bleiweis je zavračal ilirščino iz narodnostnih vzrokov, Fran Miklošič pa je utemeljil svoj odpor do nje s strokovnimi jezikoslovnimi argumenti. Na 18. zborovanju filologov leta 1858 na Dunaju je v nasprotju z drugimi, ki so govorili le o mrtvih jezikih, poudarjal pomen živih jezikov in se zavzemal za germansko, romansko in slovansko filologijo. Anton Trstenjak mu je navdušeno vzklikal:

Kdo ne vidi, kaj je predsednik nameraval dopovedati svojim tovarišem s temi besedami? Ne samo nemški, tudi slovanski 'filologi' so bili trdoglavi. [...] Tudi

¹¹⁵ J. Marn, *Jezičnik* 20, Ljubljana 1882, 15.

¹¹⁶ Janez Bleiweis, Slovo novic za leto 1851, *Kmetijske in rokodelske novice* 9, (1851, list 53). Prim. J. Marn, *Jezičnik* 20, 1882, 17.

¹¹⁷ J. Marn, *Jezičnik* 20, Ljubljana 1882, 29.

¹¹⁸ Josip Marn, *Jezičnik* 20, Ljubljana 1882, 44.

¹¹⁹ Josip Marn, *Jezičnik* 24, Ljubljana 1886, 29.

Slovenecem je bilo treba dopovedati, naj ne snujejo načrtov o obnem slovenskem pisnem jeziku in naj pomislijo, da mi tisti jezik, ki nam ga je Bog dal, samo na pol poznamo, ker vsak jezik je zase živ organizem, kateri se ne da z drugim zjedinevati, ampak samo primerjati.¹²⁰

Fraňa Miklošiča je k takim tezam vodila »*tradicionalna literatura, zbrana iz vseh pokrajin slovenskih, od Mure in od onstran nje do Adrije, in tu se kaže v našem idijomu velik razloček*«. Miklošič je »*največji zagovornik slovanske kulture, ker je vednostno [= znanstveno] razložil kulturno moč slovanskega elementa*«. ¹²¹ V nemško pisanih razpravah je obravnaval vse slovanske narode, jezike in slovstvo vsakega od njih. Ni dajal pravil, kako naj pišejo, le prikazoval, »*kako govori narod, in prav narodni jezik in narodno blago je sredstvo, ki je narode zopet oživilo in prerodilo, saj je zglede za svojo trditve jemal iz tradicionalnega slovstva*« (Glaser 1896: 161).

Znano je, da je še konec 19. stoletja Fran Ilešič zagovarjal ilirizem. Vendar je ta ugotovitev enostranska, če skrbno ne preberemo njegovega članka *Pravilnost našega jezika in »stara slovenščina*«, ¹²² v katerem se res sprašuje: »*Kako vrednost ima pouk stare slovenščine na naših srednjih šolah?*« (Ilešič 1898: 543). Toda vmes podaja veliko zrelih ugotovitev o življenju narečij. Zanj pestrost slovenskih ni tako posebna, saj da se tudi pripadniki različnih nemških, italijanskih in francoskih narečij ne razumejo med seboj (Ilešič 1898: 544). Skrbno presoja razmerje med narečji in slovenskim knjižnim jezikom in poudarja, da je treba ločiti jezik kot predmet jezikoslovnih obravnav in v vsakdanji rabi, čeprav mu je žal, da s tem oporeka Levstiku.¹²³

Sploh pa je treba ločiti znanstveno popolnoma naobraženega jezikoslovca, ki si je po temeljiti vglobitvi v tajnosti stare slovenščine v resnici poostiril čut za bistvo slovanskega sloga – od diletanta kateremu je jezik zgolj skupina oblik in pravil, a ne čuti duha nad njimi. Levstik, ki nam je iz neokretne neuglajene pisave naših prednikov izklesal gladko prozo, je seveda izvrstno poznal staro slovenščino in jo nehote drugim priporočal, videč, koliko je njemu samemu koristila seveda bolj kot slovničarju nego kot prozaistu. Pri tem je pa zabil, da v učilnicah, ki sploh pri laikih tako globoka jezikovna izobrazba ni možna, a da diletantizem ne prinaša toliko koristi, nego jemlje moči (Ilešič 1898: 679).

III. Domoljubje

Kakor nekdanj Slomšek je najbrž tudi pod psevdonimom skriti avtor poudarjal, da je učiteljev zgled najbolj učinkovit za ljubezen učencev do materinščine: »*Da bode pa pouk v materinem jeziku v ljudski šoli istinito uspešen, treba da zna učitelj otroke za-nj ogrevati*.

¹²⁰ Anton Trstenjak, Franc Ks. vitez Miklošič, *LMS* za leto 1882 in 1883, 22–26.

¹²¹ A. Trstenjak, Franc Ks. vitez Miklošič, 17–19.

¹²² Fr.[an] Ilešič, *Pravilnost našega jezika in »stara slovenščina*«, *Ljubljanski zvon* 18, Ljubljana 1898, 542–548, 613–620, 674–681.

¹²³ »S tem smo pri kraju. Žal nam je le, da smo morali od začetka do konca nasprotovati Levstikovim nazorom glede stare slovenščine; toda: amicus Levstik, sed magis amica – veritas!« (Ilešič 1898: 681).

To se pa zgodi le tedaj, če učitelj sam ima veselje do materinega jezika, če ga ima popolnem v oblasti, ter mu v srcu tli ona iskra, ki jej pravimo – domoljubje!« Učiteljeva naloga je, ne le intelektualno poučevati v materinem jeziku, temveč prebujati v »narodno zavest, da dovedemo mladino do tega, da bode ljubila svoj materin jezik, da bode prošinena z domoljubnim ognjem ter bo ob enem sočustvovala z drugimi našimi brati – Slovani!«

Avtor se spominja nekdanjega težkega položaja slovenskih učiteljev, »ker skoro niso smeli kazati, da so vneti za svoj jezik; da, niti se svojo mladino niso smeli govoriti v milej naščini! Toda ti žalostni časi so minoli, /.../ saj materinščina je podlaga vsej omiki, kakor so trdili pedagogi vseh časov in narodov! /.../ Materin jezik – podlaga intelektualne moralne in verske vzgoje! Narodi, ki so se popeli do verske stopnje, omike, gojili so skrbno materin svoj jezik kot najdražo svetinjo, ga čuvajoč in braneč. In zgodovina nam priča, da narodi, ki so kulturo materinega jezika zanemarjali, propali so!«

In – Nemci? Mar bi oni bili danes to, kar so, da niso se neumorno zmerom trudili za obstoj in razcvet svojega jezika, da niso skrbno gojili materinščine v svojih šolah ... Da bi tudi nam Slovencem bili milejši in pravičnejši, ter bi nam toliko po svoje 'schulvereininih' in sličnih sredstvih ne usiljevali 'edino zvečičavne nemščine', slovenske naše šole! Sicer smo jih primorani vprašati: 'Kje je doslednost?'¹²⁴

Božidar Raič je ocenjeval človekovo omiko, sploh ljudi z več odgovornosti, po znanju jezika in zahteval njegovo odlično znanje še posebej od duhovnika in učitelja. Zlasti tadva da morata biti varuha jezika, tako sedanjega kot iz preteklosti:

Nevednost materinskega jezika je grdoba in gnusoba za vsakega omiko si svoječega človeka, toliko večja za učitelja in voditelja narodu; kako hočeš pametno učiti, ako nisi kos besedi, katera ti je sredstvo učenju in modrovanju; pa dajmo, da te v tvoji žlobudri nekako razume ljudstvo, kako se moreš in smeš nadejati povoljnemu uspehu in ugodnemu nasledku, če hrano ponujaš v nezmožni, umazani, blatni, skrhani in odurni črepanji, namesto v lični, čedni, snažni skledi? Po vsem omikanem svetu se zahteva točno in temeljito znanje jezika, bi – li se smela nevednost prizanašati razkladalcem nebeškega nauka? Nikdar in od nikogar!

Nepodpisani avtor, morda je to sam urednik *Učiteljskega tovariša*, se sklicuje na te besede, ko nato sam poudarja:

Prva skrb ti bodi, učitelj, za slog materinega jezika. ... Kako krasen je naš mili materin jezik! Kako prilega tvojemu ušesu priprosta govornica babice, ki zna tako lepo, pa brez vsakega dičenja pripovedovati povesti svojim vnukom. Se-li ne diviš krepkosti in jedrnatosti govora, ki teče počasno, a dosti živo z okornega jezika kmetovega? Ta govor, to je slog materinščini, gladiti in plemenititi mora narodna šola ... Učitelj bodi varuh svojega jezika! Skrben kmetovalec

¹²⁴ A. Vranski, Materinščina – temelj vsaj omiki! *Učiteljski tovarš* / List za šolo in dom 19, Ljubljana 1879, 275, 211.

bodi učitelj na jezikovnem polju ter čedi materinščino grdih ptujk. Kakor živo dušljivega plevela! A učitelj bodi tudi jezikovni starinoslovec. Koliko starega narodnega blaga leži med nami! Učitelj krči in gladi mu pot vže pri mali deci, zlasti izrazom, kojih mnogokrat zaman iščemo, a koje najdemo v narodu.¹²⁵

Tako se je rodil *Jezičnik*. Josip Marn piše:

Da bi podpiral dobrega Praprotnika pri vredovanju Učit.[eljskega] Tovariša, jel sem v njem spisovati leta 1863 Pomenke o slovenskem pisanji, ter si izprosil naposled za nagrado nekoliko prostih odtiskov, katerim sem dal naslov *Jezičnik*. Jezikala sta namreč v pomenkih poredni Učenec in neporedni Tovariš o jeziku slovenskem, o raznih oblikah v pisanju, ki so takrat se jako hitro spreminjale itd., za poduk in kratek čas. V prvih letnikih I–V, tj. 1863–1867 se je v vsakem nabralo petdeset razgovorov.« Kar je prejšnji vrednik Tovarišev rekel: 'Brez Jezičnika bi že ne bilo Tovariša'; to rečem nasproti tudi jaz: Brez Tovariša bi ne bilo Jezičnika (Marn 1892: 63, 64).

»*Jezikoznanstvo*« je pomemben pripomoček zgodovini, še posebno za tista obdobja, ko zanje ni drugih zgodovinskih virov in materialnih kulturnih ostankov kot zgolj jezikovna, je zatrjeval Gregor Krek. Prav primerjalno jezikoslovje omogoča »*natančneje določiti, kakova je bila prosveta naših prednikov, ko so še neločeni bivali v prvotnej svojej domovini zakarpatskej*«. Tudi sam želi pripomoči, »*da bode razgrneno pred našimi očmi vse kulturno življenje praslovansko do najmanjših natančnostij*.«¹²⁶ Ob tej priložnosti se upira trditvam, da je plug nemška beseda (češ, »*saj so Slovani v kulturi vedno lezli stoprav za Germani in se od njih učili*.«) in želi dokazati, da je (tako kot ralo) slovanska beseda. Prepričanje, da imata samostalnik *plug* in glagol *pluti* isti koren, Krek utemeljuje z zakonom metaforizacije:

Narod naš poje o Rožmanovej Lenčici, da je 'priplula onkraj vodé', a pripoveduje tudi o ptiči, ki 'pluje pod nebom', prav kakor Nemeč, kteremu ptice po zraku veslajo. Takisto orjemo njive, a rekamo tudi, da nam čas ali žalost in skrbi orjejo brazde po obrazu, dočim nam časi v veselji srce plava ali pluje.« Svoje izvajanje utemeljuje tudi z latinščino: »Kakor mi veli tudi Rimljan: veient rugae, gui tibi corpus arent. Ovid. Takisto je perarare naše grbančiti, gubančiti in rabi tudi pesnikom za obraz, ki ima vse polno gub. Torej guba = brazda.

Po njegovem sta pojma *orati* in *pluti* ali *veslati* homonimna izraza (Krek 1884: 107–112). S članki take vrste je bil Krek predhodnik tiste smeri, s katero je pri nas, v sodelovanju z Brücknerjem in Meringerjem, zaslovel Matija Murko, ko so skupaj izdajali revijo *Wörter und Sachen*.

S tem se je v slovenski etnologiji začelo zanimanje za materialno kulturo.

¹²⁵ (Za nagrado). O materinščini na naših ljudskih šolah, *Popotnik* 11, Maribor 1890, 193–195.

¹²⁶ Gregor Krek, *Razne malenkosti*, *Kres* 4, Celovec 1884, 107.

Sklep

1. Bolj podrobno je ta tema predstavljena v *Zgodovini slovenske slovstvene folklore* (2009) v poglavju o realizmu. Tukajšnje poglavje je razumeti bolj kot predlog, katere teme bi zaslužile bolj podrobno in temeljito etnolingvistično analizo ter bi jim bilo smiselno dodati še številne druge.

2. Vsekakor bi zaslužila posebno pozornost gradivo *Iz potne torbe* Frana Erjavca in rokovnjaški jezik. Posamezne skupine: lovci, rudarji in delavci v večjih skupinah imajo navadno svoj jezik. Tudi roparji si izmišljajo lastno govorico, da si v zadregi čim lažje pomorejo. Da so imeli rokovnjači svoj jezik, je bilo znano že Prešernu.¹²⁷

3. Oroslav Caf (1845: 11) se je zelo zavzemal za šolo, toda že leta 1845 je ugotavljal: zaman sta šola in šolanje, če odrasli ne berejo knjig in nimajo kaj brati.

---

¹²⁷ Josip Benkovič, Črtice o rokovnjačih, *Dom in svet* 10, Ljubljana 1890, 21–22, 115.

Uvod

Matija Murko (1861–1952) si je temeljno slavistično izobrazbo pridobil pri Franu Miklošiču in Vatroslavu Jagiću, ki je pri mladih slavistih gojil razgledanost »po jezikovnih, slovstvenih in narodopisnih vprašanjih vseh Slovanov« (Stanonik 2013: 37). Znamenita »narodopisna razstava češkoslovanska« v Pragi leta 1895 je na Murka napravila neizbrisen vtis in s svojim poročilom o njej v *Letopisu Matice Slovenske* (1896) je odločilno vplival na poznejši razvoj slovenske etnologije.¹²⁹

Po vrnitvi s študijskega izpopolnjevanja v Rusiji se je od leta 1902 popolnoma posvetil slavistiki. Kot univerzitetni profesor v Gradcu (Avstrija), Leipzigu (Nemčija) in Pragi (Češka) ter vodja Slovanskega inštituta, prav tako v Pragi (1921–1941), je odločilno vplival nanjo. Kot znanstvenik se ni hotel zapreti v kabinet in ker je študij zelo uspešno dokončal kot germanist, je imel subjektivne in objektivne možnosti, da je bil povabljen v krog revije, ki je filologijo združevala z etnologijo.

I. Koncept revije *Wörter und Sachen*

Leta 1909 je pri založbi Carl Winter's Universitätsbuchhandlung v Heidelbergu¹³⁰ začela izhajati kulturnozgodovinska revija za raziskovanje jezika in reči z naslovom *Wörter und Sachen*,¹³¹ namenjena predvsem skrbi za kulturno zgodovino indoevropskih¹³² ljudstev v starih in novih časih. Rudolf Meringer, glavni pobudnik nove revije, in njegovi somišljeniki so se z njo želeli upreti enostranskemu formalističnemu jezikoslovju, čigar predmet je le beseda od zunaj: njena oblika in glasovne spremembe.

V spremni besedi k prvi številki so poudarjali, da je bilo zadnja desetletja uveljavljeno zanimanje skoraj izključno le za glasovne zakonitosti. Toda takšna omejitve ni ustrezala dejstvom. Vsaka filologija je lahko prepričljiva z etimologijo le, če ta izhaja iz poznavanja

¹²⁸ Prva objava: Matija Murko, *Wörter und Sachen*, Sto let slovenistike na Univerziti Karlově v Praze: pedagogové a vědci ve stínu dějin, Filozofická Fakulta Univerzity Kralovy, Praha 2014, 101–111.

¹²⁹ Ingrid Slavec, *Etnologija na Slovenskem: med čermi narodopisja in antropologije*, Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana 2000, 125–128; 170–173.

¹³⁰ Ivan Grafenauer, Matija Murko, *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti 1952–1953*, 5, Ljubljana 1954, 177: Murko je spodbudil založbo Carl Winter v Heidelbergu, da je začela izdajati novo serijo znanstvenih spisov z naslovom *Slavica*, v kateri sta izšla tudi habilitacijska spisa R. Nahtigala in Fr. Kidriča.

¹³¹ Zahvaljujem se *Narodnemu muzeju*, da mi je omogočil dostop do cenjene revije za študijsko uporabo.

¹³² Tedaj so dosledno uporabljali pridevnik *indogermanski*. Tako je pri povzemanju člankov tudi ohranjeno.

stvari. Jezikoslovje je le del kulturne zgodovine in njena prihodnost je v povezovanju jezikoslovja in stvarne znanosti: zgodovina jezika potrebuje zgodovino stvari (*Sachen*) in stvarna zgodovina, vsaj za davno preteklost ne more brez jezikovne zgodovine. Takšno povezovanje je bil njihov ideal, ki ni vedno dosegljiv. Zgodovina stvari še ni vsestransko obdelana. Velika področij je še v temi, gradivo je težko dosegljivo, zato je treba etimoloških del, kar je cilj njihovega krožka: pripraviti vsaj čisto stvarna zgodovinska dela o stvareh, četudi bodo za besedoslovje koristna šele v daljnji prihodnosti.

Niso imeli namena tekmovati z že obstoječimi jezikoslovnimi smermi, le omogočiti objavo tudi drugim / drugačnim jezikoslovnim delom iz zadnjih let o stvareh (*Sachen*). Po obdobju študij, ki so se omejevale le na raziskovanje glasovnih sprememb, je prišel čas za pomen stvari (*Sachen*). Stvar se tu ne razume le kot prostorski pojav, ampak je pojem, ki zajema tudi misli, predstave, institucije (= pravila) in najde v besedah jezikovni izraz. Njihova revija je skušala biti pozorna do vseh indoevropskih ljudstev v preteklosti in sodobnosti in prav tako do drugih jezikovnih vej in ni želela postavljati časovnih mej, ker je tudi sodobnost bogata s starimi kulturnimi sestavinami, saj od prazgodovine do danes njihov razvoj ni bil pretrgan. Študije o stvareh (*Sachen*) naj se opirajo na tiskane vire, a še bolj na terensko gradivo. Tako bi se znanost spet povezala z življenjem. Zbrano gradivo med seboj povezanih raziskav iz različnih področij (disciplin) bi omogočilo vsestransko kulturno zgodovino »indoevropskih«¹³³ ljudstev.¹³⁴

Med vrsticami – nastopili so proti mladogramatikom:

Danes vidimo, da ta pozitivistično-formalna, le gramatična smer, kljub posameznim zelo lepim dognanjem v jezikoslovju zahaja, in prav Meringerju gre največja zahvala, da je ta nevarnost same sebi zadostne in izolirane specializacije v indogermanistiki premagana. Njegov jasen razum je spoznal vzrok, zakaj je bila za duhovno življenje in kulturno zgodovino tako bistvena znanost v duhovnozgodovinskem raziskovanju potisnjena v slepo ulico in je deloma še danes v najboljših primerih od posameznih zastopnikov filologije obravnavana zviška in kot navadna dekla. Kam je kljub vsej učenosti njenih zastopnikov usmerjeno formalno jezikoslovje, ko postaja jasno, da so vse človeške misli odvisne od jezika? Kako se je zožilo obzorje v primerjavi z utemeljiteljema znanstvenega raziskovanja jezika Wilhelmom von Humboldtom in Jakobom Grimmom! Ni čudno, da je slišati, da jezikoslovje ne pride dlje od črk v abecedi. Vendar je bilo glasoslovje (*Lautlehre*) in kot njegovo nadaljevanje oblikoslovje (*Formenlehre*) ljubljeno področje pozitivizma. Študij skladnje in končno sploh jezikovna vsebina (pomen) sta bila popolnoma na dnu. Meringerjeva zasluga je, da se je indogermanistika rešila iz slepe ulice in se povezala z drugimi znanostmi. Zaradi ozke strokovne specializacije je na začetku doživel veliko težav, toda ni se zbegal in njegova usmeritev primerjalnega jezikoslovja je doživela dolžno priznanje. Njegovo ime kot utemeljitelja besednega in stvarnega raziskovanja

¹³³ V nemščini piše: »indogermanskij« ljudstev.

¹³⁴ Die Herausgeber [= izdajatelj], *Wörter und Sachen*, Kulturhistorische Zeitschrift für Sprach- und Sachforschung, Carl Winter's Universitätsbuchhandlung, Band I, Heidelberg 1909, 1–2.

(*Wort- und Sachforschung*) in osvoboditelja iz formalistične enostranskosti bo v indogermanistični znanosti zapisano s svetlimi črkami.¹³⁵

Jezikoslovje sodi k znanostim o kulturi, zgodovina jezika uporablja za razlago zgodovino stvari (*Sachen*); ta ni le navadna pomočnica etimologije, raziskav jezika si brez raziskav stvari (*Sachen*) ni mogoče misliti.¹³⁶ Prav tako kot stvarna (*Sachen*) zgodovina vsaj za najstarejše čase ne more brez zgodovine jezika. Pomeni besed se spreminjajo s spremembo kulture, zato člani uredništva te revije iz različnih strok povezuje želja, da razlage o spreminjanju besednih pomenov ne bi bile zgolj spekulativne, ampak bi se opirale na konkretna zgodovinska dejstva. Razprave o zgodovini predmetov zato spremljajo dokumentarne fotografije, odlične skice in nazorne risbe.¹³⁷

Rudolf Meringer obžaluje, da manjkajo metode in orodja za predstavitev jezikovnih sprememb v življenju. Fonograf ne zadošča, glasovi na posnetkih so premalo razločni. Presentljiva je njegova pozornost do žensk: njihov govor se zelo spreminja; tudi zato, ker dobivajo v družbi nov položaj, niso več zgolj soproge in gospodinje, hočejo priti tudi v druga področja življenja in človekove ustvarjalnosti.¹³⁸

Pomembnejša od teoretičnih vprašanj se jim zdi raziskovalna praksa – kar teoretično spoznamo, moramo praktično izpeljati. Pod devizo *Wörter und Sachen* delujoče jezikoslovje je dotlej raziskovalo predvsem realije in posredovalo kulturni zgodovini lepe dosežke. Revija je želela znanost povezati z življenjem in spodbujati uporabne jezikovne študije o rečeh ne na podlagi tiskanih virov, temveč predvsem na podlagi terenskega gradiva. Česar nas lahko življenje nauči, ne najdemo v knjigah.¹³⁹ Nadarjeni učitelji na deželi vzdihujejo po njih, ker jih niso naučili, da bi rabili drug(ačn)e vire. Kabinetni znanstvenik je kot botanik, ki rastlino voha v herbariju, ko ta zunaj raste in cveti.¹⁴⁰

Meringer je že od začetka poudarjal, da za raziskovalca »stvari« (*Sachen*) niso le prostorsko otipljivi predmeti – v smislu etnološko koncipirane materialne kulture – temveč »tudi misli, predstave in institucije (norme, pravila), ki najdejo v besedi jezikovni izraz« in jih je moč uvrstiti v duhovno kulturo.

Če bi s popolnoma enako metodo kakor realije študirali tudi pojme, bi nova revija za duhovno in kulturno zgodovino zastopano raziskovalno smer zavrgla. Jezik se ne opazuje več sam zase kot gola shema in zunanji sistem form in formul, ki so se v preteklosti izgubljale skoraj izključno v formalnem glasoslovju, ampak se razume kot delo in ustvarjalnost

¹³⁵ Hermann Güntert, Rudolf Meringer zum Gedächtnis, *Wörter und Sachen*, Kulturhistorische Zeitschrift für Sprach- und Sachforschung, Carl Winter's Universitätsbuchhandlung, Band XIV, Heidelberg 1932, III–IV.

¹³⁶ Rudolf Meringer, Zur Aufgabe und zum Namen unserer Zeitschrift, *Wörter und Sachen*, Kulturhistorische Zeitschrift für Sprach- und Sachforschung, Carl Winter's Universitätsbuchhandlung, Band III, Heidelberg 1911, 44.

¹³⁷ Die Herausgeber [= izdajatelj], *Wörter und Sachen*, I, 1–2.

¹³⁸ R. Meringer, Zur Aufgabe und zum Namen unserer Zeitschrift, 35, 42–43.

¹³⁹ Die Herausgeber, Vorwort, *Wörter und Sachen* I, 1, 2.

¹⁴⁰ R. Meringer, Zur Aufgabe und zum Namen unserer Zeitschrift, 44.

človeka, njegovega duha in njegovih povezav z drugimi duhovnimi danostmi.¹⁴¹ Za pomembno pomoč pri raziskavi jezika sta se pokazali Volks- in Völkerkunde (Güntert 1929: 388), kar je po tedanjem pojmovanju pomenilo vedo o (v tem primeru) nemški etnologiji in in vedo o neevropskih ljudstvih).

Jezik ni le osnova vsake kulture in najbolj trdna vez vsakršne človekove pripadnosti, ampak omogoča najvišje duhovno življenje, prodorno mišljenje: brez jezika, brez besed in skladnje ni lastnega mišljenja. Ta učinek jezika temelji na njegovi lastnosti kot sistemu znakov za sporočanje duševnega življenja: kakor hitro človeka misel pripelje k popolnoma abstraktnemu ustvarjanju, k neoprijemljivi miselni stvaritvi, nastopi beseda kot znak in znamenje za ta izbojevani duhovni položaj, ki bi drugače takoj spet propadel, se uničil in se ne trajno utrdil. V izrekanju se zjedri na ustvarjanje pojmov in predeluje vsa(kršna) duhovna posest. Herman Güntert domiselno primerja besede s številkami. Kakor je številka znak za količino, popolnoma enako stopi glasovni znak, tj. beseda, v položaj pojma (Güntert 1929: 391). Z vsakim jezikom se učimo na novo ustvarjati pojme, spoznamo drugačen pojmovni sistem, ki nam omogoča, da z njim mislimo. Če nam jezik z besedami prinaša zidake in orodje mišljenja samega, mora biti prednostna naloga jezikoslovja proučevati vsebino besed, jezikovne pojme, slediti njihovim spremembam in jih primerjati s podobnimi in drugačnimi jeziki. Po dolgotrajnem študiju izključno le zunanjih formalnih sprememb in povezav v jezikovnem sistemu [strukturalizem!], je treba odslej namenjati več pozornosti vsebini teh form in jih med seboj primerjati. Primerjalno raziskovanje pojmov v indogermanskih [= indoevropskih] jezikih je prispevek k duhovni zgodovini človeštva, osnova za naš duhovni svet in filozofijo. Jezik je ključ, ki odkriva vse druge duhovne dejavnosti (Güntert 1929: 391–395).

13. številka *Wörter und Sachen* je izšla šele po triletnem presledku, leta 1932 in na začetku obvešča bralce o smrti prvega in glavnega urednika revije Rudolfa Meringerja.¹⁴² Že naslednje leto, 1933, uredništvo *Wörter und Sachen* v svoji sredi pozdravlja novega člana Lea Weisgerberja z že znanim konceptom revije: poleg opisnih gramatičnih raziskav obstajajo velika vprašanja o vsebini, pomenu jezika v celotni kulturi in človekovi duhovni zgodovini. Jezik ni le osnova vsake kulture, ampak jo sam ustvarja in omogoča. Ta notranja povezanost in prekrivanje jezika z vsemi človeškimi kulturnimi prizadevanji dela jezikoslovje za temeljno duhovno znanost, ki povezuje in povzema številne znanstvene dosežke, ki se dandanes pojavljajo največkrat preveč vsaksebi.¹⁴³

Weisgerberjeva stališča o položaju jezika v zgradbi skupne kulture¹⁴⁴ je razumeti

¹⁴¹ Hermann Güntert, Zum heutigen Stand der Sprachforschung, *Wörter und Sachen*, Kulturhistorische Zeitschrift für Sprach- und Sachforschung, Carl Winter's Universitätsbuchhandlung, Band XII, Heidelberg 1929, 396–397. To je slavnostna številka, posvečena Rudolfu Meringerju, za njegovo 70-letnico.

¹⁴² Rudolf Meringer † am 14. Februar 1931 in Kroisbach bei Graz zum Gedächtnis, *Wörter und Sachen*, Kulturhistorische Zeitschrift für Sprach- und Sachforschung, Carl Winter's Universitätsbuchhandlung, Band XIII, Heidelberg 1932, 0.

¹⁴³ Die Schriftleigunt, Vorbemerkung, *Wörter und Sachen*, Kulturhistorische Zeitschrift für Sprach- und Sachforschung, Band XV, Heidelberg 1933, III.

¹⁴⁴ Njemu v prid uredništvo poudarja, da je avtor knjige o materinščini in duhovni kulturi

kot potrditev prvotnega uredniškega koncepta *Wörter und Sachen*. V uvodu v obsežno razpravo¹⁴⁵ zagotavlja: Besedna zveza (»moto«) *besede in reči* zajema vso problematiko jezika in celotne kulture, in s tega vidika, da gre – glede na izolirano gramatiko – lastno pot v vseobsežno jezikovno znanost, omenjena revija opravičuje svoj obstoj.

Kljub obsežnosti prispevka avtor ne misli, da bo v njem dokončno rešil vse nakazane probleme; še posebej si ne domišlja, da jih more rešiti en sam (človek, strokovnjak). Njegov namen bo dosežen, če se mu bo posrečilo natančneje ozavestiti raznoterost in pomembnost predloženih jezikovslovnih nalog in spodbuditi njih skupno obravnavo. Pomembno je, da se ta problematika predstavi vsestransko in ustvari središče, ki bo omogočalo razpravo med številnimi znanostmi. Treba je samo prestopiti mejo lastnega strokovnega področja, da (u)vidimo, kako številne zahteve postavljajo jezikovni problemi znanosti in kako pomembno vlogo imajo v javnem življenju nasploh (Weisgerber 1934: 135).

Iz uvoda se vidi, da se je težišče v razmerju med jezikom in duhovno kulturo pomensko premaknilo. Nadaljevanje je namenjeno jeziku glede na mit (slovstveno folkloro: povedka), religijo, mistiko, znanost, spoznanja o človeku (psihologija, psihiatrija, fiziologija, medicina, pedagogika), kulturo (sociologija, zgodovino, pisje, ki je še podrobneje razčlenjeno, literatura, pravo), naravoslovje, umetnost, filozofijo in celo matematiko. Jezik je navzoč v vseh porah življenja in znanosti. Izgradnja vsakega védenja, znanosti, je odvisna od jezikovnih sredstev (Weisgerber 1933: 224). Weisgerber nadaljuje programsko razpravo o jeziku glede na materialno (*homo faber*: raziskave o jeziku v tehniki, gospodarstvu) in duhovno kulturo (*homo loquens*): jezikovne skupine kot predmet jezikoslovja: prostorska in časovna zamejenost, osnove življenja in delovanja jezikovne skupine, kot temeljne oblike bivanja, nosilke življenja.¹⁴⁶ Navedene kategorije so pravzaprav družboslovne.

Presenetljivo je, da avtor in novi urednik *Wörter und Sachen* Leo Weisgerber prednika Rudolfa Meringerja niti enkrat ne omeni. Leta 1937 uredništvo sporoča, da se z 18. številko končuje dosedanja vrsta *Wörter und Sachen*. Zakaj? Umrli so trije dotedanji uredniki, vendar se Hermann Güntert znova ustavlja le pri ustanovitelju revije in njenem glavnem uredniku R. Meringerju:

a) V nasprotju z vedno bolj izoliranim gramatičnim proučevanjem je osnoval kulturnozgodovinske jezikovne raziskave, ki vsak jezikoslovni raziskovalni predmet vključijo v celotno človekovo duhovno in kulturno prizadevanje in se s tem upirajo vsakršnemu glasoslovnemu in gramatičnemu formalizmu.

b) Ostal je zvest primerjalni metodi, kljub nevarnim stališčem, da so pravi jezikoslovci le gramatiki.

c) Razlago jezikovnih pojavov je vedno pogojeval z duhovnimi in zgodovinskimi razmerami, na kar kažejo njegove replike, recenzije prebranih del in predavanj. S tem

(*Muttersprache und Geistesbildung*), letnica izida ni navedena.

¹⁴⁵ Leo Weisgerber, Die Stellung der Sprache im Aufbau der Gesamtkultur [I], *Wörter und Sachen*, Kulturhistorische Zeitschrift für Sprach- und Sachforschung, Carl Winter's Universitätsbuchhandlung, Band XVI, Heidelberg 1934, 134–224.

¹⁴⁶ Leo Weisgerber, Die Stellung der Sprache im Aufbau der Gesamtkultur, II, *Wörter und Sachen*, Kulturhistorische Zeitschrift für Sprach- und Sachforschung, Carl Winter's Universitätsbuchhandlung, Band XVI, Heidelberg 1934, 97–236.

je počasi premagoval preveč mehansko nastale formule o »glasovnih zakonitostih« in »analogijah«. Postal je motor primerjalnega jezikoslovja, osvobojen okorelega in tesnega formalizma, in predstavnik novega, bolj življenjsko plodnega raziskovanja. H. Güntert zagotavlja, da se nova vrsta *Wörter und Sachen* obvezuje, da se bo neposredno pripela na primerjalno jezikoslovno in kulturno raziskovanje posameznih indogermanskih ljudstev in ljudskosti v starih in novih časih.¹⁴⁷

Zakaj pa je potem bilo treba začeti z novo vrsto? Menda ne zaradi nanovo uvedene rubrike o knjigah z dosežki v posameznih strokah? Pod starim imenom bo revija sledila novim časom in novim ciljem!

II. Matija Murko pri reviji *Wörter und Sachen*

Matija Murka je zelo prevzela znamenita »narodopisna razstava češkoslovska« leta 1895 v Pragi in odločilno vplivala na njegov interes za materialno kulturo v etnologiji. O njej poročal kar trikrat.¹⁴⁸ Najprej v glasilu dunajskega stanovskega društva,¹⁴⁹ nato v Ljubljanskem zvonu v naslednjem letu 1896 s kratko notico o publikacijah, ki jih je spodbudila omenjena razstava.¹⁵⁰ Za predstavitev lastnih smernic o prihodnosti slovenske etnologije in slovstvene folkloristike je zavestno izbral *Letopis Matice Slovenske*.¹⁵¹ Prav nanjo računa, da bi prevzela naloge, o katerih govori v svojem poročilu. V zadnjem delu pisanja, ki ga je naslovil *Nauki za Slovence*, Murko s prej izpričanim teoretičnim zaledjem preudarno vabi rojake na delo.¹⁵²

Solidno osnovo za primerjalno jezikoslovje je pridobil med študijem pri Franu Miklošiču.¹⁵³ Kot njegov učenec si je za promocijo ('sub auspiciis imperatoris') leta 1886 izbral témo o pomenjanju tujih besed (»*Die Bedeutung der Fremdwörter*«). Čeprav je bila objavljena le v poljudni obliki, je na zadevne strokovnjake napravila tako ugoden vtis, da je bil avtor za vedno prepričan, da je neposredno vplivala na vabilo v uredništvo *Wörter und Sachen*.¹⁵⁴

»V knjigi *Die Stellung des bosnischen Hauses und Etymologien zum Hausrat* (1901)

¹⁴⁷ Hermann Güntert, Vorbemerkung, *Wörter und Sachen*, Kulturhistorische Zeitschrift für Sprach- und Sachforschung, Carl Winter's Universitätsbuchhandlung, Band XVIII, Heidelberg 1937, V–VI.

¹⁴⁸ Pravzaprav se je nanjo odzval štirikrat. Morda celo prvič v sodelovanju Murko-Meringer-Heger 3 Vorträge über die ethnographische Ausstellung in Prag, 1895. Prim. Bibliografijo Rudolfa Meringerja = A. von Kienle, Verzeichniss der Schriften Rudolf Meringers, *Wörter und Sachen*, Kulturhistorische Zeitschrift für Sprach- und Sachforschung, Carl Winter's Universitätsbuchhandlung, Band XIV, Heidelberg 1932, V, No 20.

¹⁴⁹ Matija Murko, Zur Geschichte und Charakteristik der Prager ethnographische Ausstellung i. Jahre 1895, *Mitteilungen der Anthropologische Gesellschaft*, Wien 25, 90–98.

¹⁵⁰ Matija Murko, Dela po narodopisni razstavi češkoslovsanski, *Ljubljanski zvon* XVI, 1896, 63–64.

¹⁵¹ Matija Murko, Narodopisna razstava češkoslovska v Pragi, *Letopis Matice Slovenske*, Ljubljana, 1896, 133, 134.

¹⁵² M. Murko, Nauki za Slovence, *Izbrano delo*, Slovenska matica, Ljubljana 1962, 216–220.

¹⁵³ Ivan Grafenauer, Matiji Murku (1861–1952) v spomin, *Slovenski etnograf* 5, 1952, 197–207.

¹⁵⁴ M. Murko, *Spomini*, Slovenska matica, Ljubljana, 50.

je bil Meringer v nasprotju z željo vladnih krogov pokazal, da je sestava hiš v gozdnati Bosni sorodna alpskim hišam, ne pa kakim imaginarnim antično-ilirskim. Meringerja je kmečka hiša privlačila že kot 24-letnega mladeniča in prav iz sorodnih interesov je izšlo veliko etnografsko delo K zgodovini ljudske hiše pri južnih Slovanih.¹⁵⁵ Murko je v razpravi Zur Geschichte des volkstümlichen Hauses bei den Südslaven (1905–1906)¹⁵⁶ Meringerjevo stališče potrdil z gradivom še iz drugih južnoslovanskih dežel in pokrajin in to tako glede na razvoj delov hiše kakor glede na poimenovanja stavbnih delov in pohištva.¹⁵⁷ Hkrati ni molčal o številnih napakah v omenjeni knjigi, kar je na pobudnika revije *Wörter und Sachen* gotovo naredilo velik vtis.

1. ČLAN UREDNIŠTVA

Ko R. Meringer na kratko predstavlja člane uredništva, zagotavlja, da je poiskal sodelavce, ki jim »reči«, torej materialna kultura niso tuje. Murka ceni, ker pozna ljudstva ne le v južnoslovanskih deželah, temveč tudi v Rusiji.¹⁵⁸ Vsak član je bil odgovoren za posamezno narodno filologijo, R. Meringer za germansko, W. Meyer-Lübke za romansko, in Matija Murko očitno za slovansko.¹⁵⁹ Za kaj je bil odgovoren R. Much, kljub zelo skrbnemu opisu njegovega strokovnega dela, ni popolnoma jasno, in še manj za Juliusa J. Mikkola, čeprav ta že v 8. zvezku dobi prvo mesto. Člani uredništva namreč niso bili navedeni po enakem vrstnem redu enkrat za vselej, temveč se je njih zaporedje izmenjavalo; verjetno glede na posameznikovo vloženo delo pri posamezni številki.

V 8. zvezku se je hierarhija uredništva močno spremenila. Na čelo uredništva stopi J. J. Mikkola, sledita mu R. Much in M. Murko, medtem ko se R. Meringer in W. Meyer-Lübke pomakneta na četrto in peto mesto. Tako ostane do 12. zvezka, ko se uredniški odbor poveča za novega člana: Hermann Güntert takoj zasede četrto mesto, tako da prvi trije ohranijo enak položaj, Meringer in Meyer-Lübke pa ostaneta za njim. Po njegovi smrti je od 13. zvezka (1932) naprej izrecno navedeno, da je ustanovitelj revije R. Meringer, ki tako posthumno na naslovnici spet pridobi (častno!) prvo mesto. S 17. zvezkom se dotodanjemu uredništvu pridruži Leo Weisgerber, že zato, ker se hkrati, istega leta, 1936, za vedno poslovita dva člana prvotnega uredništva: Rudolf Much in Wilhelm Meyer-Lübke.¹⁶⁰

Leta 1938 so izšle *Wörter und Sachen* z novim uredništvom¹⁶¹ in novim podnaslovom:

¹⁵⁵ I. Grafenauer, Matija Murko, *Letopis SAZU* 1952–1953, 170.

¹⁵⁶ Prispevek k zgodovini ljudske hiše pri Južnih Slovanih / Zur Geschichte des volkstümlichen Hauses bei den Südslaven, *Die Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft*, Wien, 1906, 12–29. Prim. M. Murko, *Izbrano delo*, 395.

¹⁵⁷ I. Grafenauer, Matija Murko, *Letopis* 1952–1953, 176.

¹⁵⁸ R. Meringer, Zur Aufgabe und zum Namen unserer Zeitschrift, *Wörter und Sachen* III, 44.

¹⁵⁹ Na notranji strani platnic prosijo, kje naj se zgledujejo za uporabo transkripcije, in sporočajo, da bo revija izhajala dvakrat letno, v kakšnem formatu in na koliko straneh in celo, kolikšen bo honorar.

¹⁶⁰ Oba sta že posthumno navedena še celo v 17. in 18. zvezku, ki sta oba izšla leta 1937. Gotovo zato, ker sta bila z uredniškega vidika zaslužna za vsebino obeh zvezkov.

¹⁶¹ *Wörter und Sachen*, Zeitschrift für indogermanische Sprachwissenschaft, Volksforschung und Kulturgeschichte. In Verbindung mit Walter Wüst herausgegeben von Hermann Güntert unter mitarbeit von R. von Kienle, H. Kuen, W. Porzig, K. Stegmann von Pritzwald und L.

Časopis za indogermansko jezikoslovje, etnologijo in kulturno zgodovino, in v novem, bolj priročnem formatu, ki se je iz formata A₄ prepolovil na A₅. S tem se je izgubil vtis luksuzne revije, saj se je poslabšal tudi papir. Kljub istemu založniku in ohranjenemu naslovu¹⁶² se je revija začela šteti od začetka: nova vrsta.¹⁶³ Izostala je spoštljiva omemba ustanovitelja revije Rudolfa Meringerja in o prvotnem uredništvu ni več sledu: še živa Mikkola in Murko sta odpadla, ne da bi se jima kdo javno kakor koli zahvalil za sodelovanje ali ju kako drugače omenil.

Na pohodu je bil nacizem! Že leta 1936 je Hitler začel imperialistični pohod po Evropi. Ali je zgolj naključje ali napoved zloveščih nacističnih metod, da istega leta 17. številka *Wörter und Sachen* na prvem mestu objavi razpravo o ubijanju starih in bolnih pri indogermanskih ljudstvih?¹⁶⁴ V naslednji številki objavljenega nadaljevanja ni. So se bralci pritožili nad očitnim dejstvom, kam pes taco moli?

Žrtve Tretjega rajha so tedaj že bile Avstrija (1938), Češkoslovaška in Poljska (1939), Danska, Norveška, Belgija, Nizozemska, Francija (1940),¹⁶⁵ ko je izšel zadnji, 21. zvezek *Wörter und Sachen*. Zanj je simptomatičen članek o slovakiziranju mesta Sillein (Sylna).¹⁶⁶

2. SODELAVEC

Da stiki med slovenskim in avstrijskim članom uredništva niso bili zgolj formalni in akademski, dokazuje z Murkom povezana anekdota, na katero se sklicuje Meringer, ko nasprotuje Freudovemu stališču, da vse zarečene besede izhajajo iz skritih misli (Nebengedanken). Po lastnem 30-letnem opazovanju lahko reče: Največ zarečenosti je čisto glasoslovne narave. Na splošno se glasovi asociativno povezujejo med seboj in vplivajo eden na drugega. Ko kdo govori o »Wand und Lasser«, se lahko zgodi, da zamenja zloge in pravi »Land und Wasser«.¹⁶⁷

Prva in najbolj odmevna Murkova študija v *Wörter und Sachen* je bila o nagrobnih gostijah,¹⁶⁸ v kateri je na podlagi bogatega primerjalnega gradiva od vzhodnih Slovanov

---

Weisgerber, Neue Folge Band I/1938, (Band 19), Carl Winter's Universitätsbuchhandlung, Band XVIII, Heidelberg 1938.

¹⁶² Spremenil pa se je podnaslov: *Časopis za indogermansko jezikoslovje, ljudsko kulturo in kulturno zgodovino*.

¹⁶³ Le v oklepaju je ohranjeno nadaljevanje štetja od ustanovitve revije, kakor da gre za 19. letnik.

¹⁶⁴ Fritz Pandler, Alter- und Krankentöngung als Sitte bei indogermanischen Völkern, *Wörter und Sachen*, Kulturhistorische Zeitschrift für Sprach- und Sachforschung, Band XVII, Heidelberg 1936, 1–57.

¹⁶⁵ Geslo: Hitler, *Enciklopedija Leksikografskog zavoda* 3, Jugoslavenski leksikografski zavod, Zagreb MCMLXVII [= 1967], 46. Luc Menaše, Geslo: Slovaci, *Enciklopedija Leksikografskog zavoda* 6, Jugoslavenski leksikografski zavod, Zagreb MCMLXIX [= 1969], 23. Luc Menaše, *Svetovni biografski leksikon*, Mihelač 1994, 409.

¹⁶⁶ Herbert Weinelt, Die Slowakisierung der Stadt Sillien im Mittelalter, *Wörter und Sachen*, Zeitschrift für indogermanische Sprachwissenschaft, Volksforschung und Kulturgeschichte, Neue Folge Band III/1940, (Band 21), Heidelberg 1940, 92–110.

¹⁶⁷ R. Meringer, Sprache und Seele, *Wörter und Sachen*, Kulturhistorische Zeitschrift für Sprach- und Sachforschung, Band VII, Heidelberg 1921, 27.

¹⁶⁸ Matija Murko, Das Grab als Tisch, *Wörter und Sachen*, Kulturhistorische Zeitschrift für Sprach- und Sachforschung, Band II, Heidelberg 1910, 79–153.

do vzhodnofinskih narodov prepričljivo dokazal predkrščanske osnove poedin ali obdarovanja ubogih in mladine na grobovih pri južnih Slovanih in drugih narodih.¹⁶⁹ Murkova iztočnica za vsestransko razpravo na to temo je omemba posebno (»*sigmaförmige*«) oblikovane mize v eni od razprav v 1. zvezku *Wörter und Sachen* in zanj pravilna Meringerjeva etnološka domneva, da je povezana s kultom mrtvih, ter predvsem njegov namig, da bi se to kulturnozgodovinsko dejstvo preverilo v jeziku. Na drugi strani poudarja, da njegov namen ni dopolnjevati slovansko imensko gradivo na to temo, temveč se omejuje na najpomembnejšega, ki je neposredno povezano z nalogo, ki jo opravlja s stališča (tedaj) moderne etnografije (»*Volkskunde*«), (Murko 1910: 79, 80). Murko je v *Wörter in Sachen* med prvimi, ki se sklicuje na eno od razprav v isti reviji. Tako se zgodi še nekajkrat, bodisi da se snov nadgrajuje in dopolnjuje, včasih pa tudi konfrontira. Tako so v širokem smislu v času Meringerjevega urejanja revije kot ena sama knjiga.

Murko v tej razpravi najprej predstavi nagrobni obed na pokopališču po pokopu pri Slovanih: v Bolgariji, Srbiji, Bosni, Hercegovini, Črni Gori, Dalmaciji, in to pri prebivalcih obeh, pravoslavne in katoliške veroizpovedi. Drugo poglavje je namenjeno obedom na dneve umrlih pri omenjenih slovanskih narodih. To je povezano z verovanjem o vračanju duš. Dragocen vir o tem je J. V. Valvazor, ki poroča, da so v preteklosti šego poznali tudi Slovenci (Murko 1910: 83). Izjemno se je stara navada utrdila pri Rusih, Ukrajincih in Belorusih, pri katerih se tak obed lahko ponovi tretji, šesti, deveti, dvajseti, štirideseti dan, pol leta ali leto dni po posameznikovi smrti (Murko 1919: 86, 87). Tretje poglavje je namenjeno nagrobnim obedom pri omejenih narodih na vernih duš dan in podobne praznike ter nagrobni hrani tudi pri neslovanskih narodih (Murko 1919: 88). V ta namen so največkrat omenjeni kruh, vino in med, drugod meso, jajca. Žene so na grobovih dajale kruh ciganom, revnim in bolnim (Murko 1910: 89, 90, 92) Murko primerjalno spominja na poljski izraz »*dziad*« – ki je nekakšna vmesna stopnja za starca v slovanskih jezikih, tj. za berača, in pri štajerskih Slovencih med Muro in Dravo za »*deda*«, tj. moškega, ki pride v hišo in mu dajo drobiž (Murko 1910: 108).

Kadar so bili pri obredu udeleženi cerkveni predstavniki, so bile nagrobne pogostitve usklajene s cerkvenimi urniki v ta namen, vendar obstajajo velike razlike, včasih celo v eni in isti fari, in tudi poimenovanja zanje so različna. Zadušnice so ponavadi opravljali v petek, omenjeni pa so tudi drugi dnevi. Ponekod se nato iz cerkve odpravijo na grob v procesiji (Murko 1910: 86, 87, 89, 91, 95, 96). Znanе so bile tudi pogostitve v pokojnikovi domači hiši (Murko 1910: 100). Morda se prav na to šego navezuje še v naš čas ohranjen spomin na nabiranje prešc¹⁷⁰ ali vahčev in celo okoriščanje z njimi,¹⁷¹ kakor se je z nagrobno hrano dogajalo tudi v preteklosti.¹⁷²

Omenjeni nagrobni obedi spominjajo na grške in rimske in zanje je mogoče najti

¹⁶⁹ I. Grafenauer, Matija Murko, *Letopis 1952–1953*, 177.

¹⁷⁰ Ivan Cankar, O preščah, *Izbrano delo* (Naša beseda), Mladinska knjiga, Ljubljana 1968, 43–60.

¹⁷¹ Janez Jelenc, *Ledinska kronika*, Župnija Ledine, Ledine 2009, 92. Avtopsija.

¹⁷² »Daß die Bettler an solchen Tagen nicht vergessen werden zeigen entsprechenden Lieder. Bei solchen Gräberbesuchen finden die Leute sehr schwer den Weg nach Hause und es gibt Sprichwörter: er hat sich angetrunken, wie ein Pope an Totentag, er hat sich angegessen wie

vzporednice celo pri prvobitnih ljudstvih, toda Murko se v četrtem poglavju pogloblja predvsem v starokrščanske gostije in njihove mize (Murko 1919: 109, 112). Da je prav pri Slovanih opaziti navzočnost Cerkve do njega dni ob darovanju umrlim, eden od ruskih »folkloristov« utemeljuje s tem, da so se v ljudskih predstavah o onstranskem življenju pomešale poganske in krščanske sestavine in bo treba še veliko časa, da bi jih krščanske premagale (Murko 1910: 112). Za raziskovanje miz in njenih poimenovanj so Murku dragocen vir likovni spomeniki iz zgodnjega krščanstva: reliefi, mozaiki, sarkofagi, freske (Murko 1910: 113–121). Sklicuje se celo na afriško epigrafiko. Da se je tudi krščanska navada pripela na neko zgodnejšo, kaže napis nekega Mavretanca iz leta 299 po Kr., ki omenja darovanje pokojnim ob spominu na neko poganko. Med številnimi zanimivimi »menzami« v smislu oltarjev v cerkvah, ki so posvečene mučenem, je najbolj slavna iz severne Afrike, iz Alžirije, zdaj shranjena v Louvru. Drugi izraz, ki ga Murko v nadaljevanju obdeluje na konkretnem gradivu, je bolgarski, srbski in ruski »trapeza« (Murko 1910: 120). Vendar razprave ni mogoče končati, pravi Murko, ne da bi poudarili turški vpliv na kulturno obzorje južnih Slovanov, in se pri tem spominja lastnih terenskih izkušenj izpred nekaj let (Murko 1910: 122).

Murko v nadaljevanju izkorišča tudi muzejsko (Murko 1910: 123, 125) in fotografsko gradivo iz raznih zbirk in knjižnic (Murko 1910: 129–131). Sledita poglavji o nadaljnjem življenju *trapeze* v drugih s kultom mrtvih povezanih tujih besedah v slovanskih jezikih, o grško-rimski vplivih na najzgodnejša praznovanja spomina na mrtve pri Slovanih in o pogrebščini oz. sedmini (Murko 1910: 120–161)

Ni čudno, da je romanist Meyer-Lübke to razpravo imenoval »*kapitalno delo, ki bi moralo biti vzor vsem modernim lingvistom*« in je nad njo izrazil občudovanje tudi Ivan Grafenauer: »*povezava med predmetom in besedo je rodila nebroj tolmačenj, ki bi sicer ostala nepojasnjena, in je imela za posledico v panogi semaziologije izreden pomen.*«¹⁷³

Znova se Murko z obsežno razpravo,¹⁷⁴ in to na častnem prvem mestu, pojavi v v 5. zvezku *Wörter und Sachen* leta 1913. Na začetku pojasnjuje, da je to storil izrecno na Meringerjevo željo (glej *Wörter und Sachen* IV, 196 sl.).¹⁷⁵ Razprava sestoji iz poglavja o puščanju krvi pri Slovanih in pomenu besed »*baňka*« in »*baňa*« v češčini, zgornji lužiščini, poljščini, ruščini, slovaščini, srbohrvaščini. Pri slovenščini se opira na Pleteršnikov slovar, sklicuje pa se tudi na F. Miklošiča. Etimologijo besede »*baňa*« izvaja iz latinske »*balnea*«

---

ein Popenkind am Totenta. Die Popen sammelt an diesem Tage soviel Brot, daß sie damit da ganze Jahr Schweine füttern« (Murko 1910: 89).

¹⁷³ I. Grafenauer, Matija Murko, *Letopis* 1952–1953, 177.

¹⁷⁴ M. Murko, Die Schröpfköpfe bei den Slaven. Slav. baňa, baňka, lat. balnea, *Wörter und Sachen*, Kulturhistorische Zeitschrift für Sprach- und Sachforschung, Band V, Heidelberg 1913, 1–42.

¹⁷⁵ Meringer si na koncu razprave Lateinisch *cucurbita ventosa*, italien.ventosa, franz. Ventouse »Schropfkopf« (*Wörter und Sachen* IV, 1912, 177–197), želi, da bi slovanske banje / toplice kdo jezikovno in stvarno obdelal. V starih časih so bile zelo tesno odvisne od nemških. Pozneje je bilo drugače. Tudi on misli, da je beseda *banja* izšla iz romanske (< grške) besede. Tako rad bi videl, da bi ta kulturni prenos besede in reči kdo skrbno preiskal. Taka razlaga zgolj na pamet ni prepričljiva, preden se stvarno ne utemelji, in zato je razumljivo, da ji A. Bruckner ne verjame, čeprav tudi njegova lastna razlaga ni popolnoma zadovoljiva.

in še prej iz grščine v smislu kopeli z mrzlo in toplo vodo, s prho in pozneje tudi s paro in namenjeno za znojenje. Take kopeli so bile razširjene v vseh provincah rimskega cesarstva in malo spremenjene znane v arabskem svetu še v času Murkovega pisanja. Začudenje zbuja ugotovitev, da so se kupole, ki so danes tako značilne za stare krščanske cerkve in mošeje, najprej pojavile nad toplicami. Rimske toplice s kupolami so v bizantinskem prostoru prevzeli Seldžuki in Turki. Ta velika podobnost turških toplic in krščanskih cerkva je zgodovinsko pogojena. Rimske toplice so že v poganskem času vplivale na nastanek številnih baptisterijev, tj. posebnih krstnih cerkva ali kapeli v bližini škofijskih bazilik, kar se je nadaljevalo v času, ko je krščanstvo postalo dovoljeno – zaradi skupinskih krstov. Murko poudarja pomen baptisterija iz 4. stoletja v Bariju, od koder so se utegnili razširiti vplivi na Slovane, pri katerih so nastajale cerkve celo z več kupolami. Samoumevno je, da v vseh provincah rimskega cesarstva, ki so ga v 6. in 7. stoletju naselili južni Slovani, rimske toplice niso bile številne (Murko 1913: 120–161).

Sledi poglavje o prehodu pomena od »baña«, »bańka« na posode s tem imenom. Iz poprejšnjih raziskav mu je jasno, da latinsko »*balnea*« ter »*baña*« pri južnih Slovanih in Rusih pomenita kopel (tudi v prenesenem, specialnem in cerkvenem pomenu), kopalnico, kopalni prostor s toplo, mineralno vodo in pri južnih Slovanih tudi posvečeni vir. »*Bańka*« je pomanjševalnica od »*baña*« in oznaka za kupolo. Ta karakteristična oznaka rimskih kopeli in cerkva v bizantinskem kulturnem krogu se je naprej prenesla k severnim Slovanom, in to za stavbe z dvema ali eno kupolo, kar po Murku najlepše ilustrira stolp na sodnji na praški etnografski razstavi (Murko 1913: 27).

Zdi se nenavadno, da se je pomen prenesel na obliko posod, vrčev in drugih kmečkih posod (Murko 1913: 29) za mleko in olje (Murko 1913: 33). Murko navaja iz Nove Cerkve pri Celju prehodno obliko takih posod v obliki elipse ne za testo, ampak za zapečen kruh; ko se ta ohladi, tudi za njegovo ohranitev, ko se pokrije s pokrovom. Omenja tudi posodo »*bônco*« iz Borovnice, »*bâńko*«, »*bâńco*« izpod Šmarne Gore. Na Dolenjskem se imenuje »*banjka*«, »*banka*« lesena posoda za vino, ki se da na hrbet (Murko 1913: 36). Navaja imena »*naprtnice*«, »*veha*«, »*čep*«, »*lempa*«, »*barigla*«. Po zaslugi F. Ramovša in F. Miklošiča natančno popisuje njihovo izdelavo ter dodaja risbe J. Mantuanija in fotografije F. Ramovša še iz študentskih let. V petem poglavju navaja še en posebno zanimiv pomen slovanske besede »*baña*« za rudnik in solino pri Slovakah, Čehih, Poljaki, Ukrajincih (Malorusih), Madžarih, Romunih in v starih časih tudi pri Bolgarih in Srbih. Eden od montanističnih strokovnjakov trdi, da to izvira od (o)bokane, kupolaste oblike slovanskih jaškov. Murku je bližja razlaga o zvončasti obliki kupov soli (Murko 1913: 37–40).

Slovanska »*baña*« pomaga razložiti tudi nekatere romanske besede (Murko 1913: 41–42), a Murko v zvezi s tem ne navaja kakega posebnega sklepa ali povzetka.

Zadnjič se Matija Murko pojavi v *Wörter und Sachen* še leta 1929 ob Meringerjevi 70-letnici z dolgo razpravo o zgodovini orodja, imenovanem vile.¹⁷⁶ V njej na začetku opisuje pot v hrvaško Liko, severno in srednjo Dalmacijo, zahodno Bosno in Hercegovino s

¹⁷⁶ Matthias Murko, Zur Geschichte der Heugabel (slav. vidly), *Wörter und Sachen*, Kulturhistorische Zeitschrift für Sprach- und Sachforschung, Band XII, Heidelberg 1929, 316–341.

filološkimi študijskimi nameni, prvič prav v letu, ko so začele izhajati *Wörter und Sachen* (1909). Potoval je po območjih, ki so bila stoletja pod Turki, in po militariziranem obmejnem območju s starodavno patriarhalno kulturo ter proučeval *zadrugo* (slovanski izraz),¹⁷⁷ študiral epske pesmi itn. (Murko, 1929: 316), posebno so ga privlačile hiše, hišna oprema, kmečko orodje (brana) in njihova terminologija (Murko 1929: 317). Sledi poglavje o zgodovini zahodnoevropskih »vil« in senenih vil v slovanskih deželah. Tretji razdelek je posvečen etimologiji besede vile in drugim poimenovanjem senenih vil (Murko 1929: 335). Razdelek je bogato opremljen z risbami in fotografijami iz južnoslovanskih dežel in s prikazi delovnih postopkov, kot so trenje lanu, vožnja z voli, delo z brano (Murko 1929: 318, 319, 320, 322–335) itn.

Sklep

Meringerjeva šola od začetka do konca odklanja formalizem in iz njega izvirajoči strukturalizem, predvsem prvi člen binoma iz de Saussurejeve distinkcije langue / jezik : parole / govorica. Ceni in goji interdisciplinarnost ter vidi smisel znanstvenega početja v ukvarjanju s konkretnimi jezikovnimi pojavi (ravnina »parole«). Predvsem se zanaša na primerjalno metodo.

Do tu ostaja urednik Hermann Güntert v mejah stroke, na koncu pa, se zdi, izstopi iz nje. Nenavadna je omemba jezikov narodnih manjšin hkrati z raziskavami ras in primerjalno religiologijo.¹⁷⁸

Prav tako vprašljiv je sklep članka.¹⁷⁹ Ali ga je napisal iz prepričanja, taktično ali prisiljeno?

1. Kakovost *Wörter und Sachen* nedvomno zagotavlja ugledna ustanova, kjer so izhajale, pa tudi mednarodna sestava uredništva s skrbno izbranimi imeni; toda nobeno od njih ni vključeno v jezikoslovni leksikon (Ivić 1970). Ali to že dokazuje, da niso bili čisti jezikoslovci? Morda pa to niti niso hoteli biti.

2. Poglavitna konceptualna posebnost revije *Wörter und Sachen* je metodološki, snovni in prostorski kontrast, odpor do formalizma oz. strukturalizma (prim. Ferdinand de Saussure, Roman Jakobson itn.) v jezikoslovju, ki je bil tisti čas na višku. Meringerjeva šola je izdatno skrbela za zgodovinsko razsežnost in diahrono obdelavo zastavljenih vprašanj.

3. Ali je preveč tvegana trditev, da se dandanes Meringerjev krog, zbran pri *Wörter und Sachen*, lahko šteje za predhodnika etnolingvistike?

¹⁷⁷ Premisleka vredna je njegova pripomba: »Večkrat obstaja le na papirju, s tem njihovi poročeni člani plačajo manj davka.«

¹⁷⁸ Hermann Güntert: *Neue Zeit – Neues Ziel, Wörter und Sachen*, Zeitschrift für indogermanische Sprachwissenschaft, Volksforschung und Kulturgeschichte, Neue Folge Band I/1938, (Band 19), Carl Winter's Universitätsbuchhandlung, Band XVIII, Heidelberg 1938, 11.

¹⁷⁹ H. Güntert, *Neue Zeit – Neues Ziel*: Prav indogermansko jezikovno raziskovanje podpira posebnosti, razvoj, usodo in zgodovino naših arijskih krogov, si prizadeva za rast in bivanje Germanov in nemške ljudskosti (folklore) na prednostnem položaju in je tako neposredno udeleženo v prispevku pri spoznavanju našega ljudskega bistva in ljudske posebnosti. Od tod posamezna dela, nove raziskave, ki oplajajo in v višjem smislu povezujejo za sedanje velike nacionalno-politične naloge pod skupnim vodilom: služba našemu ljudstvu.

4. V prvih številkah so razprave in članki bogato opremljeni s številnimi imenitnimi fotografijami in zanesljivimi risbami obravnavanih predmetov. Zadnje so menda v Murkovem članku o vilah v slovanskem kulturnem krogu, tj., dokler je bil glavni urednik *Wörter und Sachen* Rudolf Meringer. Povedno je, da se fotografije znova pojavijo v članku o kočljivih simbolih: zvezda in kljukasti križ.

5. Vse kaže, da so se na koncu *Wörter und Sachen* izrodile. Vendar bi bilo treba preveriti, ali se je zgodilo enako tudi z drugimi revijami, kar pomeni, da je na to vplival splošni politični pritisk, ki ga tudi resne stroke niso vzdržale.

6. Matija Murko je s spisoma o južnoslovanski hiši in o gostovanju na grobeh spodbudil svoje učence in druge narodopisce k plodnemu nadaljevanju raziskovanja materialne kulture.¹⁸⁰

7. Vtis je, da se po klancu interdisciplinarnosti filologija znova vrača v znanstveno obzorje. O tem priča revija z nesramežljivim naslovom *Filološke pripombe*.¹⁸¹

¹⁸⁰ I. Grafenauer, Matija Murko, *Letopis ... 1952–1953*, 5, 177.

¹⁸¹ Prim.: Slovlit, 10. jun. 2014: *Filološke pripombe* je slavistični zbornik s področja humanističnih ved. Nastal je kot rezultat meduniverzitetnega sodelovanja Filološke fakultete Permske državne univerze, Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, Inštituta za makedonsko književnost, ki deluje v okviru Univerze Sv. Cirila in Metoda v Skopju, in Filozofske fakultete Univerze v Zagrebu.

Uvod

Tukajšnja retrospektiva potrjuje, da se je slovenska etnolingvistika prej in bolje ureničevala v praksi kakor v teoriji. Kolikor je že mogoče izrecno govoriti o njej, se izrecno naslanja na stališča *Wörter und Sachen*, zaznati je tudi vpliv ruske etnolingvistične šole z Nikito I. Tolstojem na čelu, medtem ko o poljski ni sledu. Vendar je v praksi navzoča tudi ta, kadar se jezikoslovna snov ne obravnava izolirano od človeka.

I. Od naključij do refleksije

Iz 20. stoletja se je ohranilo veliko naključnih ali zavestnih zapisov, ki upravičeno zaslužijo etnolingvistično pozornost. Spočetka je zbiranju na lastno pobudo ali po zaslugi šolnikov botrovala predvsem želja po krepitvi lokalne in s tem posredno narodne identitete; spotoma pa so že začela vplivati nanj druga, sočasna strokovna izhodišča in celo modna gibanja.

1. JANKO GLAZER (1893–1975)

Med tiste, katerih naključno zbrano gradivo je mogoče uvrstiti v etnolingvistiko, je mladi Janko Glazer (Glazer 1995: 135). Tega pesnika Pohorja in vnetega bibliotekarja sta do konca življenja privlačevala domača pokrajina in človek v njej: delo, govor, način razmišljanja in čustvovanja.¹⁸² V nekakšnem samoobračunu za obdobje od 1908 do 1911¹⁸³ je naštel 181 zapisov: prevladujejo razlage besed iz narave in kmečkega okolja, v katerem je odraščal. Glazerjevemu domu so »dajali gmotno osnovo za uspešno gospodarjenje« gozdarstvo (»mlaj«, »presék«, »dražnica«, »kopišče«, »smolje«, »meh«, »vresje«, »sladko koreničje«, »bukovica«, »češminja«, »štirnik«, »čvetiriti«, »ravna«, »krplje« v drugem pomenu); žagarstvo (»skočnik«, »bir«, »jarem« v drugem pomenu, »žagnik«) in vinogradništvo (»šmarček«, »lij«, »haburiti«, »poldnič«). Na poljedelstvo se nanašajo »plužnik«, jarem v prvem pomenu, »krpeljce«, žito, drob, krplje / v prvem pomenu, »kožuhati«, »koruznica«. »Apnica« in »glen« pričata, da so v Glazerjevem otroštvu doma, pri Kovaču, veliko zidali (Glazer 1995: 147). V ta okvir sodi pojasnjevanje ledinskega imena *Pri treh žeblih*; z njimi so na Pohorju poleg mejnikov zaznamovali meje med gozdnimi parcelami. K hišnemu inventarju je prišteti »motovilo« in »vetrnika« / »vitrih«. Z gospodinjskim delom so povezane besede »zid«, »sklednik«, »pokrivalka«, s hrano pa pridevnik »gladoven« (Glazer 1995: 147). »Privreti«, »ciganiti«, »mehi«, »shod«, »krepelec«

¹⁸² Alenka Glazer, Janko Glazer zapisovalc 'narodnega blaga', *Traditiones 24 / Slovstvena folklor*, Ljubljana 1995, 135.

¹⁸³ Drugo obdobje zapisovanja je bilo v letih 1922 in 1923.

utegnejo biti v zvezi z žeganjsko, tj. 'ruško' soboto / nedeljo. Za raziskovanje družbene kulture je pomembna informacija o instituciji »likofa« (Glazer 1995: 145) v smislu neka-kšne are, tj. predplačila, ki ga je dobil hlapec o božiču, če je še naprej ostal pri hiši. Če si je premislil, je likof prinesel nazaj. Pripovedni drobec »izzove v bralcu živo predstavo o medsebojnih odnosih na kmetiji« (Glazer 1995: 160). »Besedljiv je«: rad toži (Glazer 1995: 145). Naštete in druge izraze je pomensko razložil Glazer sam ali s pomočjo slovarjev in strokovne literature in nekaterih pomočnikov Alenka Glazer (1995: 157).

Glazerjeva radovednost se z leti seli od materialne kulture v kmečkem okolju k duhovni kulturi: privlači ga jezikovna ustvarjalnost domačih ljudi in njih duševnost, kakor se kaže »v stalnih besednih zvezah, primerah, reklih in pregovorih« (Glazer 1995: 157). Tukaj se že prepletata etnolingvistika in slovstvena folkloristika. Pojavi, kot so slovnične kategorije (prislovi in predlogi); (Glazer 1995: 158) iz glasoslovja primeri t. i. akanja ter prehajanja samoglasnika v ojevski vokal (Glazer 1995: 143), v oblikoslovju ostanki »družilniškega« -oj (namesto -o) pri ženskih samostalnikih, in to pri imenih, ki se nanašajo na določen kraj: *pod gorój* (goro), *za vadój* (vodo), *za Dravój* (Dravo), (Glazer 1995: 141) ter raba pasiva (*Bodite prošeni! – Ali so hlapci klicani?*¹⁸⁴), (Glazer 1995: 142) sodijo v dialektologijo.

2. AVGUST PAVEL (1886–1946)

Razprava o odprtih ognjiščih v kuhinjah rabskih Slovencev v Slovenski vesi, Sakalovcih, Andovcih in Vericah je prva o snovni kulturi prekmurskih Slovencev, katerih sestavni del so tudi porabski Slovenci na Madžarskem. Pavel je z narečnimi oblikami predstavil devet slovenskih vasi v bližini Monoštra in navedel tudi slovenska imena že pomadžarjenih bližnjih krajev. Toplo je opisal svojo pot po tamkajšnjih slovenskih vaseh in pokazal na težave svojega dela. Opisal je kuhinje z odprtim ognjiščem z vsem orodjem in posodjem, objavil slike ognjišč in risbe predmetov, tlorise domov z imeni posameznih prostorov in zgradb, vse v fonetičnem zapisu, tako da je spis tudi jezikoslovno pomemben.¹⁸⁵ Pavel kot eden redkih intelektualcev iz Porabja je razpravo napisal v madžarščini in po zaslugi anonimnega prevoda Vilka Novaka je postala dostopna slovenski etnologiji in filologiji.¹⁸⁶ Tudi iz tega se vidi, da je za slovensko etnolingvistiko pomembna razsežnost, ki presega strogo strokovne okvire.

3. IVAN KOŠTIAL (1877–1949)

Mati Ivana Koštiala je bila nemškega in oče češkega rodu, vendar se je njun sin tako dobro naučil slovensko, da je poučeval na slovenskih gimnazijah (Gorica, Novo mesto). Glede na to, da je zadevno gradivo zbiral zavestno in konceptualno,¹⁸⁷ ga je mogoče imeti za predhodnika slovenske etnolingvistike v praksi.

Leta 1904 je član dunajskega Antropološkega društva Friedrich Salomon Krauss v

¹⁸⁴ Take oblike so v ruškem govoru žive še danes. Morda gre za kopiranje (finega) govora iz visokih stanov (Glazer 1995: 162).

¹⁸⁵ Vilko Novak, Življenje in delo Avgusta Pavla, *Razprave II. razreda VII*, Ljubljana 1970, 322.

¹⁸⁶ Odprta ognjišča v kuhinjah rabskih Slovencev, anonimni prevod Vilka Novaka, *Etnolog* 4, 1928, Ljubljana 1931, 125–145.

¹⁸⁷ Pa ne samo slovensko in tudi objavjal ni le v slovenščini, saj je (po)znal številne jezike.

Leipzigu začel izdajati letopise (Jahrbücher] *Anthropophyteia*¹⁸⁸ z namenom, da bi v njih izhajale zbirke, analize in interpretacije folklornega gradiva o spolnosti. Takšen uredniški koncept je podžigalo snujoče se psihoanalitično gibanje, ki je poudarjalo, da – sicer prezirana – spolnost zelo vpliva na kulturo in družbo, motivika spolnosti pa da je dosledno izrinjena iz zbirk slovstvene folklore.¹⁸⁹

Do leta 1913 je izšlo 10 obsežnih zvezkov *Anthropophyteia* in nekaj dodatkov.¹⁹⁰ Za prosto prodajo delo nikakor ni bilo na voljo (Dolgan, Hladnik 1993: 155). Izhajalo je v zelo omejenih in oštevilčenih izvodih, zato jih je danes zelo težko dobiti. Ob deveti številki je postal član uredniškega odbora Sigmund Freud.¹⁹¹

Novo nastajajoči smeri v evropski antropologiji se je navdušeno pridružil Ivan Koštiál. Erotično in skataloško besedišče je objavil v okrog 50 člankih, v 5. in 6. zvezku *Anthropophyteie* za moške in ženske spolne organe, spolno občevanje in rastline s predmetno konotacijo. Slovensko obsceno folklorno gradivo in besedišče je zbiral večinoma v krajih bivanja in poklicnega delovanja: na Primorskem v Kopru in Gorici ter na Dolenjskem v okolici Novega mesta. Koder ni označen vir najdišča, pomeni, da so izrazi znani povsod po Sloveniji.¹⁹²

Gradivo, ki ga je Koštiál pošiljal F. S. Kraussu za objavo v *Anthropophyteai*, ne vedno v slovenščini, če že, dvojezično, praviloma pa v nemščini, je zdaj dostopno in komentirano v zbirki slovenske pornografske poezije (Dolgan, Hladnik 1993).

Poleg tistih s spolno motiviko v *Anthropophyteii*¹⁹³ je omeniti še številne Koštiálove članke o imenih in priimkih, npr. iz imen svetnikov, o rodbinskih priimkih na Slovenskem iz krajevnih imen, rastlinskih imen (*Dom in svet*, 1904, 1905, 1906), o priimkih pri raznih narodih s pomenom »mesar«, »kovač« (*Slovenski narod*, 10. dec. 1910), o čevljih (*Družinski tednik* 1936). Poleg tematskih izhodišč je upošteval tudi zgodovinsko in zemljepisno

¹⁸⁸ Rožana Koštiál, Življenjska pot profesorja Ivana Koštiála, *Cesarsko-kraljevsko možko učiteljske v Kopru 1875–1909 / Slovenski oddelek*, Pokrajinski arhiv, Koper, 2010, 99.

¹⁸⁹ Marjan Dolgan, Miran Hladnik, Okrogle in kosmate, *Fuk je Slovincem v kratek čas* (Antologija slovenske pornografske poezije s pripovednim pristavkom), Druga, dopolnjena izdaja, Mihelač 1993, 154.

¹⁹⁰ R. Koštiál, Življenjska pot profesorja Ivana Koštiála, 99: »*Raffaele Corso*, doktor Etnografije iz Neaplja (Istituto Universitario Orientale), raziskovalec erotičnih izročil pri Italijanih, sodelavec Pitréja in Kraussa pri *Anthropophyteii* [...] o znanstvenem sodelovanju s slovenskim folkloristom Ivanom Koštialom med letoma 1919–1914«. Številke o Dodatkih so različne (prim. Dolgan, Hladnik 1993: 155).

¹⁹¹ Za računalniški iztis se zahvaljujem Biblioteki SAZU v Ljubljani.

¹⁹² Irena Rožman, Prispevki profesorja Ivana Koštiála v *Anthropophytei*, *Kolesar s Filozofske / Zbornik v počastitev 90-letnice prof. dr. Vilka Novaka*, Ljubljana 2000, 239–248.

¹⁹³ I. Rožman, Prispevki profesorja Ivana Koštiála v *Anthropophytei*, n. m., 239–248. Tjaša Jakop, Izrazi za spolovila v gradivu za Slovenski lingvistični atlas in pri Ivanu Koštiálu, *Jezikoslovni zapiski* 18, št. 2, Ljubljana 2012, 37–56.

izhodišče, npr. Slovenska osebna imena iz XII. stoletja,¹⁹⁴ Slovenska imena z Goriškega iz l. 1291¹⁹⁵ (*Veda* 1914).¹⁹⁶ Raztolmačil je še številne druge slovenske besede.¹⁹⁷

V letih od 1936 do 1938 je objavil članke z geselskimi naslovi Domazet, Podleseck, Rimska cesta, Mavrica, Kristjan, Fant pa punca, Božični panj.¹⁹⁸ Postal je redni sodelavec *Etnologa* s prispevki o oselniku,¹⁹⁹ eni od kletvic v raznih jezikih²⁰⁰ ter s primerjavo slovenske in srbohrvaške mlekarске terminologije.²⁰¹ Med zadnjimi sta objavi o imenih ptic²⁰² in plazilcev.²⁰³

Za Koštiála so karakteristične številne, a drobne objave, pogosto krajevno zaznamovane. Tak je prispevek z dolenskim in belokranjskimi primerjalnimi rekli in reki.²⁰⁴

Privlačile so ga predvsem tabujske teme. Krauss je kot domačin iz Slavonske Požege lahko pripravil zbirčico slavonsko-nemških ekspresivnih izrazov in kletvic, ki so bili tedaj predmet zainteresiranih folkloristov in jezikoslovcev.²⁰⁵ Morda je to pritegnilo Ivana Koštiála, da je ravnal enako – od tod objava psovč,²⁰⁶ kletvic²⁰⁷ in drugih folklornih obrazcev ter slovenskih pregovorov,²⁰⁸ šaljk in ugank s Krasa,²⁰⁹ Primorske²¹⁰ ali Kranjske,²¹¹

¹⁹⁴ Za ta članek je Koštiál izpisal slovenska imena iz Trinkove brošure *Listina* iz leta 1170–1190.

¹⁹⁵ Rožana Koštiál, Bibliografija Ivana Koštiála, *Cesarsko-kraljevo možko učiteljsiše v Kopru 1875–1909 / Slovenski oddelek*, Pokrajinski arhiv, Koper 2010, 102.

¹⁹⁶ M. Matičetov, Bibliografija Ivan Koštiála, *Slovenski etnograf* III–IV, Ljubljana 1950–1951, 393–399.

¹⁹⁷ R. Koštiál, Bibliografija Ivana Koštiála, 102–103.

¹⁹⁸ R. Koštiál, Bibliografija Ivana Koštiála, 110.

¹⁹⁹ Ivan Koštiál, O oselniku, *Etnolog* X–XI, Ljubljana 1937–1939, 22–24.

²⁰⁰ Ivan Koštiál, Kdo je divja horda?, *Etnolog* X–XI, Ljubljana 1937–1939, 62–64.

²⁰¹ Ivan Koštiál, O slovenski in srbohrvatski ljudski mlekarški terminologiji, *Etnolog* XIII, Ljubljana 1940, 125–128.

²⁰² Ivan Koštiál, Imena naših ptic, *Proteus* 8, 1945, 53–56.

²⁰³ Ivan Koštiál, Imena naših krkonov in plazilcev, *Proteus* 9, 1946/47, 13–14.

²⁰⁴ Johannes Kostial, Zur Krainer Volkskunde, *Zeitschrift für österreichische Volkskunde* 12, Wien, 1906, 217–221.

²⁰⁵ Michael Reichmayr, *Ardigata! Krucinal!* (Ein slowenisches Schimpfwörterbuch, basierend auf Arbeiten von Josef Matl (1897–1974) zum deutsch-slavischem Sprach- und Kulturkontakt, Wissenschaftliche Schriftenreihe des Pavelhauses, Band 1 / Znanstvena zbirka Pavlove hiše, 1. knjiga, Wien 2003, 169–170: »Die kleine Sammlung expressiver Ausdrücke und Gespräche von Slawonien-Deutschen stieß damals auf grosses Interesse bei namhaften Folklore- und Sprachforschern, unter anderem bei Friedrich S. Krauss, dem Herausgeber der *Anthropophytea*.«

²⁰⁶ Antikorupcionist [= Ivan Koštiál], Italijanska nesramnost, *Slovenski narod* 38, 10. 5. 1905, št. 107, 2–3. Rodoljub [= Ivan Koštiál], Windische Hunde! *Soča* 35, Gorica 31. 10. 1905, št. 87, [2]. Italijanska nesramnost = Zasramovalec slovenskih dijakov, *Slovenski narod* 38, 1. 11. 1905, št. 251, 3.

²⁰⁷ Johannes Kostial, Euphemistische Fluchworte, *Zeitschrift für österreichische Volkskunde* 13, Wien 1907, 35–36.

²⁰⁸ Ivan Koštiál, Slovenische Sprichwörter, *Anthropophytea* VIII, 1911, 383. Glej M. Dolgan, M. Hladnik, *Fuk je Slovencem v kratek čas*, 162–163.

²⁰⁹ Ivan Koštiál, Slovenische Scherzreden und Rätselfragen, *Anthropophytea*, VI, 1909, 418.

²¹⁰ Ivan Koštiál, Slovenische Rätsel aus dem Küstenlande, *Anthropophytea* IX, 1912, 491–492.

²¹¹ Ivan Koštiál, Slovenische Schwänke aus Krain, *Anthropophytea* IX, 1912, 430–431.

ki se – po bibliografskih podatkih sodeč²¹² – večinoma nanašajo na spolnost. Nedolžni vzklík: »O máma, kuféta!« ima za tistega, ki zna dešifrirati rebus, popolnoma drug pomen. »Kakšna je razlika med lastovko in moškím?« Za odgovor na obe vprašanji je treba drugačnih okoliščin (Dolgan, Hladnik 1993: 122).

II. Od refleksije do koncepta

Viri na to temo so vezni člen med nemško zasnovó etnolingvistike, za kar je mogoče šteti krog pri *Wörter und Sachen*, in sodobnimi etnolingvističnimi koncepti.

1. FRANCE KOTNIK (1882–1955)

Štirje slovenski študentje v črti *Gregor Krek* → *Karel Štrekelj* → *Matija Murko* → *France Kotnik*²¹³ z Univerze v Gradcu (*Karl-Franzens-Universität, Graz*) so še posebej zaslužni za slovensko filologijo; iz nje so se izlevili jezikoslovje, literarna veda, slovstvena folkloristika in etnologija, ki jo je zadnji od njih prevedel kot »*slovensko narodoslovje*«, vendar se izraz ni splošno prijel in tudi sam ni vztrajal pri njem, kakor se vidi iz odlomka, v katerem je skušal razločiti raziskovanje jezika v etnologiji in jezikoslovju:

Duševno kulturo posreduje jezik. Tega pa v narodopisju ne obravnavamo kakor narečja v okviru jezikovno znanstvenih raziskovanj, ljudski jezik v narodopisju je nekaj drugega. Če so prebivalci kakega kraja ponosni na svoje narečje, je to nekaj posebnega. Če v narodni pesmi prevladujejo pesmi v narečju, je to nekaj posebnega. Če bi zapisali celotni besedni zaklad kake vasi in pregledali, koliko besed ima abstrakten in koliko konkreten pomen, bi bilo to zanimivo, ker bi spoznali predmetno naziranje tega prebivalstva. Raziskovati moramo duševno vsebino jezika, premotrivati moramo jezik psihološko, kakor so znanstveniki to delali za primitivne narode. Psihologija jezika je med drugimi nalogami predmet narodopisja. Če pa preiskujemo narečja, se nam odpira več problemov: historični, fonetični, zemljepisni. Tem bi se pridružil še narodopisni problem, ki mu pa meje še niso docela očrtane.²¹⁴

Glede na uporabo terminologije bi Kotnikovo prizadevanje delno bolj sodilo v psiholingvistiko, ki pa se ji je od njega dni predmet raziskav zelo spremenil.²¹⁵ V nadaljevanju se Kotnik upravičeno sklicuje na *Wörter und Sachen* in iz njih sprejema pobude za številne etnolingvistične teme, od katerih posebej poimenuje »etnobotaniko«:

A jezikovna razmotrivanja v narodopisnem smislu so pri velikih narodih šele v povojih, pri nas pa s tem sploh začeli nismo. Narodopisje naj bi opozarjalo na vsebinske oblike narečja, na moč opazovanja, na slikovitost in ustvarjajočo

²¹² Prim. D. Samec, Ivan Koštiál / bibliografija 1901–2011, 101, 103, 105, 106, 107.

²¹³ Vilko Novak, Delo Franceta Kotnika, *Raziskovalci slovenskega življenja*, Cankarjeva založba, Ljubljana 1986.

²¹⁴ Franc Kotnik, *Slovenske starosvetnosti* (Slovenska poljudnoznanstvena knjižnica 1, št. 4), Zadružna tiskarna, Ljubljana 1943, 8.

²¹⁵ Prim. Lav Vigotski, *Mišljenje i govor*, Nolit, Beograd 1977.

umetnost v izražanju, na pristrčnost in dovtipnost. Brez dialektičnega [= dialektološkega, narečnega] slovarja narodopisec ne bo mogel izhajati. Nam nudi Pleteršnik, ki zaznamuje navadno tudi kraje in vire za besedni zaklad, neizčrpljiv vir za razlago posameznih narodopisnih pojavov. Profesor Meringer je izdajal časopis *Wörter und Sachen*, ki je poglobil narodopisna raziskavanja. Tudi slovenski jezikoslovci in narodopisci so pri njem sodelovali. Narodopisec se bo zanimal seveda tudi za imenoslovje, za osebna, vulgarna (domača), krajevna in ledinska imena. Tudi z domačimi imeni rastlin in živali se bo bavil. Rastlinstvo bo v narodopisju imelo posebno poglavje, ne kot botanika, ampak kot etnobotanika. Najprej bo navedel vsa imena, ki so za posamezne rastline med narodom znana, etimologija imen bo tu pa tam pojasnila funkcijo, ki jo ima rastlina v narodopisju, nato bo zasledoval rastlino v običajih, v narodni pesmi, pripovedki in pregovorih, nazadnje pa bo še pojasnil njen pomen v ljudski medicini. Tako bi prišli tudi mi Slovenci do etnobotaničnih študij. Na podoben način bo treba postopati z živalstvom.²¹⁶

Kotnikov odlomek je najbolj ozaveščen in izviren slovenski prispevek k slovenski etnolingvistiki, čeprav tega pojma še ne pozna.

2. ANTON BREZNIK (1881–1944)

Čeprav je bila objavljena skoraj deset let pozneje, je glede na smrt Anton Breznik (†1944) najbrž skoraj istočasno s Kotnikom pripravljala razpravo *Ljudski jezik*.²¹⁷ V starejših jezikoslovnih člankih se besedna zveza ljudski jezik sorazmerno pogosto uporabi, vendar zanjo ne obstaja splošno sprejeta definicija.²¹⁸ Kaj je mišljeno z njim se dá bolj razbrati iz sobesedila ali celo alternacij, kot je Breznikova trditev iz leta 1930, da je »ljudski jezik« »živ kmetijski jezik«, kajti »ljudski jezik je tisti jezik, ki ga govori ljudstvo v svojih narečjih« (Škofic 1991: 21). Glede na njegov profesionalni habitus je razumljivo, da ostaja znotraj filološke smeri, o čemer priča izjava: »Ljudski jezik živi v narečjih« (Breznik 1952: 5). »Ljudski jezik« in »ljudski govor« (Breznik 1967: 191) mu najbrž pomenita eno in isto. Na podlagi dualistične predstave o visoki (zavestno gojeni) in nizki (tj. ljudski) kulturi, ki je bila v njegovem času splošna.²¹⁹ Ivan Tominec mu pojmovno najbrž sledi, ko »ljudski govor« pomnoži: »Da pa se je v izreki kratko poudarjenih in nepoudarjenih vokalov pogovorni jezik naslonil bolj na ljudske govore kot na zborni izreko, je umevno...« (Škofic

²¹⁶ F. Kotnik, *Slovenske starosvetnosti*, 1943, 8–9.

²¹⁷ Anton Breznik, *Ljudski jezik, Narodopisje Slovencev II*, Tiskarna Slovenskega poročevalca, Ljubljana 1952, 5–11.

²¹⁸ Najbolj podrobno je doslej zbrala zadevno bibliografijo in navedke med drugim tudi o njem Jožica Škofic (1991).

²¹⁹ Anton Breznik, *Življenje besed*, založba Obzorja, Maribor 1967, 75–81.

Breznik svoj pregled s pomočjo Ramovševih raziskav začne s povzetkom zgodovine slovenskega knjižnega jezika in sistematike slovenskih narečij. Iz njih se trudi razbrati njihove zvočne in oblikoslovne posebnosti. Dobro je seznanjen s pisatelji, ki so vpletali v svoja dela narečno besedišče iz lastnega okolja, in ga veseli primerjati istovrstno gradivo med seboj. Izviren prispevek k tej problematiki je njegova raziskava o primkih iz starih svetniških imen in o izgubljanju domačih besed, kar vse je zbrano v knjigi *Življenje besed* (1967).

1991: 32). Iz konteksta je očitno, da misli na narečja, kar nedvomno potrjuje besedna zveza pri Francetu Bezljaju iz leta 1961, ko piše: »'Ljudska narečja naglo odmirajo'« (Škofic 1991: 35). Stanko Bunc ima še leta 1975 »narečja za različne odtenke ljudskega govora«, a istočasno omenja »'Ljudski jezik'« (Škofic 1991: 73, 103).

3. VILKO NOVAK (1909–2003)

Vilko Novak Antonu Brezniku na tiho nasprotuje: »/N/arečje je le oblika, ne pa vsebina ljudskega jezika. /.../ Za ljudskost jezika namreč ni odločilna glasovna, oblikovna, slovarska (besedna), poudarna (akcentska) posebnost narečja.«²²⁰ Po njegovem ne gre za nasprotje ljudski jezik : knjižni jezik, temveč, če že: ljudski jezik : osebnostni (individualni jezik). »To, kar dela jezik ljudski, je ljudska duhovnost, ki se v njem izraža« in je skupen nekemu kraju, stanu, obdobju in »se prevzema od starejšega rodu«. Za ljudski jezik da so značilni močna čustvenost in namesto abstraktno pojmovnih konkretni samostalniki, preprosti stavki z veliko pregovori in rekli ter odsotnost podrednih odvisnikov (Novak 1960: 240–241). Pri tem se najbrž opira na Rudolfa Kolariča, ki – dejstvom ustrežneje – piše o »ljudskem govoru« s psiholingvističnega oz. celo etnolingvističnega stališča: »'Ljudski govor' je ves artikuliran način izražanja človekovih misli in čustev, kakor ga nezavedno v glasovih, besedah in njih oblikah ter v vezanju besed uporablja preprosti, jezikovno nešolani ali kvečjemu malo šolani pripadnik kakega naroda oziroma jezika. /.../ Gre za 'nezavedno' rabo artikuliranega govora, /.../ ki se ga je človek kot otrok naučil in ga od tlej uporabljal samo toliko spremenjenega, kolikor se ta govor v vsakdanji domači rabi sam po sebi razvija brez večjih zunanjih vplivov šole, knjige, cerkve, radia, društvenega življenja« Kolarič (1956/57: 8).

4. BOŽO VODUŠEK (1905–1978)

Božu Vodušku leta 1933 »'ljudska govorica'« pomeni prvotno obliko jezika še izpred iznajdbo pisave in kakršnimi koli upravnimi ureditvami (Škofic 1991: 21). Leta 1950 namesto »ljudske govorice« piše o »'ljudskem jeziku'«. Zanj v neki polemiki po francoskem viru uporabi slikovito primerilo: »'Ustvaritev knjižnih jezikov lahko primerjamo ustvaritvi ledene plasti na površini reke... pod ledom teče voda naprej in sledi svojemu naravnemu padcu... Voda, ki teče pod oklepajočim ledom: to je ljudski, naravni jezik. Mraz, ki dela led in ki bi rad zadržal reko: to je napor slovničarjev in pedagogov. In sončni žarek, ki vrne jeziku njegovo prostost, je neukročena sila življenja'« (Škofic 1991: 26). Ljudski jezik je torej tisti naravni jezik, ki obstaja po lastnih zakonih, brez zavestnega človekovega vpliva nanj.

5. JAKOB KELEMINA (1882–1957)

Prvi germanist na ljubljanski filozofski fakulteti upravičeno opozarja na »leksikalne zbirke« iz posameznih kulturnih strok, npr. mlekarstva, ribištva, kmetijstva in na »latovski«

²²⁰ Vilko Novak, Ljudski jezik, *Slovenska ljudska kultura*, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1960, 240.

ali rokovnjaški jezik ljudi brez poklica in nenazadnje na ciganski jezik. S tega področja navaja nekatere jezikovne primere in vire.²²¹

Vilko Novak (1960: 241) se zaprede ob zgledih (poklici, dijaki, delavci, obrtniki, športniki, časniki, organizacije), kje vse da se dá prepoznati ljudski jezik. Z jezikoslovnega vidika so to stanovski in poklicni žargoni. Res pa je, da njegova opredelitev zabriše razredno nasprotje med izobraženci in menda neukim ljudstvom. V sedemdesetih letih 20. stoletja Novak doživi pohvalo zaradi prispevka o pomenu narečja v Prekmurju. To je bil namreč čas, ko so narečjem odrekli pravico do obstoja. In se »oglašajo celo glasovi, ki postavljajo vprašanje o upravičenosti naše narodnostne biti sploh, našega izročila, naše ustvarjalnosti«.²²²

Jože Toporišič je leta 1977 skušal dognati, kako jemljejo pojme »ljudski« slovenski jezikoslovci in ugotavlja, da se je pomen premaknil od manjvrednega, neukega v razredni: »prvotno prevladujoči del prebivalstva, ki nato z bojem pride na oblast« (Škofic 1991: 77).

Angelos Baš (1978: 106) je pregleden članek o pojmovanju ljudskega v slovenski etnologiji končal s stališčem, da zavrača »ljudstvo« in »ljudsko kulturo« v smislu preprostih ljudi ali nižjih družbenih plasti kot njen predmet.

III. Od koncepta do interdisciplinarnosti

Navedeni članki so bili dobra podlaga, še bolj pa dvosmerni študij slavistike in etnologije ob pripravi vprašalnic za *Etnološko topografijo slovenskega etničnega ozemlja*, tj. za nov izviren metodični pripomoček pri raziskovanju živega jezika v vseh njegovih zvrsteh z etnološkega vidika. Zanj je bil pripravljen naslednji komentar:

Jezik kot eno od najodločilnejših določil etnosa, naroda je (bil) vedno področje vzajemnega sodelovanja jezikoslovja in etnologije, predvsem v njuni zgodovinski smeri. Jezik je za etnologijo vir, ki sega prav v najzgodnejše obdobje človekovega obstoja. Jezikovni podatki o različnih oblikah pomagajo odkrivati izvor, razvoj, razširjenost neke etnološke sestavine in odnos do nje, na drugi strani etnološki podatki olajšujejo etimologijo besed, njihovo semantiko itn. Toda etnologijo zanima ne le jezik določenih etničnih, poklicnih ali interesnih skupin v preteklosti, ampak tudi jezik posameznika v njegovih najrazličnejših vsakdanjih in življenjsko odločilnih situacijah.²²³

V jezikoslovju je v 20. stoletju dolgo veljala definicija jezika, pri kateri govorimo o dveh med seboj povezanih pojavih: *o sistemu jezika / langue*, ki se (iz)oblikuje v (pod)zavesti vsakega posameznika, in *o govornih manifestacijah / parole*, ki jih ta sistem usmerja, sčasoma pa tudi govorne manifestacije vplivajo nazaj na sistem (F. de Saussure). Novejša jezikoslovna teorija opredeljuje jezik kot *proces*, v katerem je – prav tako upoštevajoč njegovo dvojnost – ločeno *abstraktno znanje pravil / kompetenca*, tj. zmožnost za ustrezno

²²¹ Jakob Kelemina, Narodopisje Slovencev, I in II del. Ljubljana 1944 in 1952 (ocena), *Slovenski etnograf* VI–VII, Ljubljana 1954, 325.

²²² Niko Kuret, [Vprašanje etnografske bibliografije], rubrika Predavanja, *Glasnik Slovenskega etnografskega društva* 12, Ljubljana 1971, št. 4, 31.

²²³ Marija Stanonik, Jezik, *Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja*, Vprašalnice, št. 10, Ljubljana, 1977, 1–35. Marija Stanonik, *Slovsstvena folklor v domačem okolju*, Zavod Republike Slovenije za šolstvo in šport, Ljubljana 1990, 1993,² 58–81.

oblikovanje besedil, ter *izbira in uporaba teh pravil v besedilih / performanca*, tj. sposobnost prilagajanja besedil (ne)jezikovnim dejavnikom.

Medtem ko jezikoslovje raziskuje sistem jezika in njegovo obnašanje v besedilih, se etnologija zanima zanj samo tedaj, če »izdaja« človeka, ki ga uporablja. Sicer je pozorna predvsem na besedila, koliko kot simptom »izdajajo« svojega govorca. Etnologu je jezik ali predvsem besedilo sredstvo, ki naj pokaže govorne navade človeka od otroštva naprej v domačem krogu ali v širšem okolju. Pove mu: 1. *od kod je, kje živi*; 2. *kaj dela, s katerimi krogi prihaja v stik*; 3. *kakšen je njegov (ne)zaveden odnos do (so)govornika in govorne snovi*; 4. *kateri so vzroki za uporabo posameznih delnih sistemov jezika, jezikovnih sredstev ali oblik* ipd.

Za proučevanje jezika etnolog potrebuje jezikoslovne podatke, ki razlagajo, kaj »simptomi«, tj. posamezni delni sistemi ali jezikoslovna oblika, uporabljeni v preiskanem besedilu, pomenijo, tj. kaj pripovedujejo o avtorju sporočila / besedila. Na vprašalnico se je odzvala Breda Pogorelec (1980: 100–101) z vtisom, da je v njej jezikoslovje podleglo etnologiji.²²⁴

Nasproti stari razvrstitvi²²⁵ slovensko jezikoslovje vpeljuje pojem »*neknjižnih jezikovnih zvrsti*«. Določa jim prostor, v katerem se uporabljajo, od tod »*prostorske zvrsti*«, le-te se delijo na pokrajinske pogovorne jezike in narečne govore.

Narečni krajevni govor je posebna avtohtona prostorska zvrst jezika na posameznem manjšem delu ozemlja s skupnim sporazumevalnim središčem, kar je bila nekdanj (običajno) fara. Uporablja se za vsakdanje sporazumevanje v domačem okolju.

Podobni narečni krajevni govori se združujejo v narečja s podnarečji. Slovenski jezik je narečno najbolj razčlenjen slovanski jezik s 37 narečji,²²⁶ ki se glede na skupne razvojne lastnosti (naglas in izgovor posameznih glasov) združujejo v sedem narečnih skupin: gorenjsko, dolensko, štajersko, panonsko, koroško, primorsko in rovtarsko; mešani kočevski govori niso avtohtoni.²²⁷

V govorjenih zvrsteh jezika,²²⁸ ki so pogojene zemljepisno in družbeno, so navzoče tudi njihove stilistične variante: *žargoni* posameznih poklicnih in interesnih skupin, *sleng* mladih, *argo* / latovščina kot skrivni jezik kake zaprte družbene skupine, nekdanj npr. rokovnjačev, danes drugih družbenih izločencev: tatov, tihotapev, narkomanov, itn. V vodoravni razmejitvi govorimo o *funkcijskih zvrsteh jezika* (občevalni, strokovno-znanstveni, publicistični, umetnostni), ki imajo različne vloge in opravljajo različne naloge.

Pri oblikovanju sporočila / besedila so odločilni inteligenca, izobrazba, poklic, družbeno okolje, pripadnost določeni družbeni plasti in generaciji ter psihološka, ideološka in vrednostna drža do predmeta in človeka, s katerim se o predmetu pogovarjamo. Pri tem sporočilo / besedilo nemalokrat značilno barva prav vsebina razpravljanja, saj govorimo

²²⁴ Avtorji umetnostnih besedil z njim večkrat označujejo upovedeno okolje in osebe.

²²⁵ 1. krajevni govor; 2. narečje; 3. pokrajinski pogovorni jezik; 4. splošni pogovorni jezik; 5. knjižni (zborni) jezik (govor).

²²⁶ Pet od njih ima še podnarečja; istrsko in posavsko narečje sta sestavljeni iz podnarečij.

²²⁷ Zahvaljujem se dialektologinji prof. dr. Veri Smole za učno gradivo pri predmetu Socialne zvrsti slovenskega jezika na slovenistiki ljubljanske Filozofske fakultete.

²²⁸ Ne npr. v (branem) zbornem knjižnem jeziku. Op. ur. J. Škofic.

o političnem, turističnem, športnem itn. jeziku, medtem ko so oznake: likovni, filmski, gledališki itn. jezik metafore.

Etnološka vprašalnica na to temo se začinja z vprašanji o jeziku posameznika v njegovih različnih razvojnih fazah od otroštva naprej, nato ga spremlja kot odraslega človeka v različnih družbenih in zemljepisnih razmerah, se zanima za njegov (ne)zaveden odnos do jezika in značilno besedišče. Vanjo sodijo še značilna poimenovanja, vzdevki, pozdravni obrazci, kletvice, psovke, signali v jeziku (vzkliki, značilne členice), različna rekla. Kakor koli bolj spletene oblike slovstvene folklore, npr. (iz)reki, pregovori, izštevanke, uganke, šale, anekdote so predmet posebnega proučevanja. Upošteevane so tudi nejezikovne, neartikulirane oblike sporazumevanja, kot so kinezika – sporazumevanje z gibi (mimika, geste), simboli (markacijski znaki v hribih itn.), signali (sirena, zvonjenje, semafor itn.).²²⁹

Tri²³⁰ tematske številke zbornika Inštituta za slovensko narodopisje so se opirale na navedeno interdisciplinarno zasnovu, ne da bi se že pripele na katero od etnolingvističnih šol. Prva številka (*Traditiones* 23 / *Naš živi jezik*, 1994) je vedela za poljsko etnolingvistiko, a o njenih konceptih še ni imela prave predstave, čeprav je termin izrecno upoštevan v uvodniku²³¹ in naslovu metodičnega članka.²³²

Že ime nakazuje, da druga številka (*Traditiones* 24 / *Besede in reči*, 1995) ob 70-letnici Angelosa Baša, raziskovalca materialne kulture, obuja spomin na zlato dobo²³³ *Wörter und Sachen*, katerih uredniški koncept se lahko šteje za klasiko ne toliko nemške kot evropske etnolingvistike, ne da bi raziskovalno disciplino že tako poimenovali, saj je bil njihov uredniški odbor mednaroden in je njihova snov segala celo čez evropske meje. S tretjo številko (*Traditiones* 26 / *Res Slovenica – quo vadis?*) prihaja na dan slovenska zaskrbljenost za slovenščino kot bistvenim merilom narodne identitete.

IV. Od interdisciplinarnosti do etnolingvistike

Po didaktičnem načelu od manjšega k večjemu si v tukajšnjem razdelku sledijo avtorji z vedno večjim pomenom za etnolingvistiko, začevši s tremi s čisto jezikoslovnim obzorjem; le-to se pri naslednjih treh s kombinacijo etnologije razširi tako metodično kot konceptualno, vendar brez očitnega teoretičnega zaledja.

1. MARTINA OROŽEN

Na oddelku za slovanske jezike in književnosti na ljubljanski Filozofski fakulteti je prva imela predavanja v smislu etnolingvistike sredi devetdesetih let 20. stoletja. Zbirala je etnološko jezikovno gradivo in ga s študenti analizirala.²³⁴ Članek o odvisnosti narečnega

²²⁹ Sledijo še tehnični napotki za spraševalca in rubrike za podatke o izpraševancih.

²³⁰ Tematske številke so bile v resnici štiri, le da druga po vrsti (*Traditiones* 24 / *Slovstvena folklor*, 1995) ne vsebuje člankov z etnolingvistično snovjo.

²³¹ Marija Stanonik, *Naš živi jezik*, *Traditiones / Naš živi jezik*, Ljubljana 1994, 11.

²³² Mojca Ravnik, *Terenski pogovori – vir za etnološke in etnolingvistične raziskave*, *Traditiones* 23, Ljubljana 1994, 229–240.

²³³ S tem je mišljeno obdobje, dokler je bil njihov glavni urednik Rudolf Meringer.

²³⁴ Prim. študijske programe za enopredmetnike. Teoretično si je pomagala z neko poljsko knjigo, vendar se njenega naslova ne spomni. Telefonski pogovor z Martino Orožen, Ljubljana 6. 8. 2016.

besedišča in izražanja od spreminjajočih se življenjskih razmer²³⁵ nakazuje izrecno etnolingvistično problematiko. Avtorica analizira posamezne slovenistične vprašalnice za zbiranje terenskega gradiva. Kljub vsemu prizadevanju v njih prihaja do izraza predvsem besedišče za materialno kulturo, medtem ko družbena in duhovna v njih nimata pravega mesta. K njeni načelno zgodovinsko zasnovani razpravi *Odras duhovne (in materialne) kulture v jezikovnem izrazu slovenske pripovedne proze 19. stoletja*,²³⁶ je treba dodati, da bi mladi rodovi ob branju starejše slovenske literature nujno potrebovali etnološko razlago. Kako razložiti simbol Franckinega teka za vozom v Cankarjevem romanu *Na klancu*, če pa učenci danes tega prevoznega sredstva več ne poznajo? Kako jih pripraviti do sočutja z Bevkovo »pestrno« in »pastirci« ali jih seznaniti z različnimi kmečkimi deli, ki se pojavljajo v klasični slovenski literaturi?

2. ŽINKA ZORKO

se je kot dialektologinja specializirala za koroška, štajerska in panonska narečja. Za etnolingvističnega je mogoče imeti uvod v članek o medjezikovnih vplivih v lendavskem kotu.²³⁷ Njen članek o opisu žage, mlina in oglenice,²³⁸ dopolnjen s skicami in zapisom narečne pripovedi o tehnologiji dela na žagi in v mlinu ter o pripravi oglenice²³⁹ gotovo koristi tudi etnologiji. Podobno je po opisu samoglasniškega in soglasniškega sistema etnološko dopolnjen članek o stavbarskem izrazju v koroškem remšniškem podnarečju.²⁴⁰ Priimki in hišna imena na Kozjaku²⁴¹ se glede na selišča po eni strani nanašajo na materialno kulturo, po drugi strani pa sodijo v duhovno (in družbeno) kulturo, saj se deloma navezujejo na človeka kot socialno bitje skozi zgodovino. Težko je reči, ali je to že tudi etnolingvistika. Da, če je upoštevan Murkov koncept (pri *Wörter und Sachen*), ki pa se je vendarle omejil na zapisovanje leksikalnega gradiva iz materialne kulture.

3. MIHAELA KOLETNIK

Naslednica Zinke Zorko na mariborski na Pedagoški, kasneje Filozofski fakulteti je avtorica številnih glasoslovnih in oblikoslovnih opisov krajevnih govorov predvsem v

²³⁵ Martina Orožen, Odvisnost narečnega besedišča in načina upovedovanja (izražanja) od spreminjajočega se načina življenja, *Traditiones* 23 / Naš živi jezik, Ljubljana 1994, 79–86.

²³⁶ Martina Orožen, *Oblikovanje enotnega slovenskega knjižnega jezika v 19. stoletju*, Ljubljana 1996, 371–374, 387–405.

²³⁷ Zinka Zorko, Medjezikovni vplivi v lendavskem kotu, *Haloško narečje in druge dialektološke študije*, Zora 6, Maribor 1998, 234–243.

²³⁸ Zinka Zorko, Opis žage, mlina in oglenice v govoru Selnice ob Dravi, *Traditiones* 23 / Naš živi jezik, Ljubljana 1994, 33–44.

²³⁹ Zinka Zorko, *Narečna podoba Dravske doline*, Kulturni forum, Maribor 1995, 301–306.

²⁴⁰ Zinka Zorko, Stavbarsko izrazje v koroškem remšniškem podnarečju, *Narečjeslovne razprave o koroških, štajerskih in panonskih govorih*, Zora 64, Maribor 2009, 83–92.

²⁴¹ Zinka Zorko, Priimki in hišna imena na Kozjaku, *Narečjeslovne razprave o koroških, štajerskih in panonskih govorih*, Zora 64, Maribor 2009, 72–82.

Slovenskih goricah:²⁴² Črešnjevci,²⁴³ Negova,²⁴⁴ Radenci,²⁴⁵ Sveta Ana,²⁴⁶ Sveta Trojica,²⁴⁷ Šentilj,²⁴⁸ Voličina,²⁴⁹ Zgornja Velka²⁵⁰ s strogo jezikoslovno metodologijo. Tudi Prekmurja se je s tega vidika dotaknila (Goričko: Kremberg).²⁵¹ Mihaela Koletnik prehaja na njegov teren s tehtnim toponomastičnim člankom.²⁵² Ta pokrajina je pri njej dobila prednost, odkar se posveča predvsem narečni leksikografiji s prvotnim poudarkom na lončarstvu.²⁵³

Njene tovrstne razprave pravzaprav nadaljujejo in izpolnjujejo načrt, ki ga je tudi s sodelovanjem Matije Murka vpeljala revija *Wörter und Sachen*.

Če je že pred sto leti obstajala bojazen zaradi propadanja stare kulture, je danes skrb zaradi agresivnega vdiranja novih tehnologij v klasično agrarno okolje še toliko večja ter reševanje in ohranjanje besedišča iz materialne kulture eksistencialnega pomena.

Mihaela Koletnik v monografskih člankih z narečnimi slovarji postopoma sistematično

-
- ²⁴² Mihaela Koletnik, Vokalizem v zahodnih slovenskogoriških govorih, *Z. Zorko (ur.), M. Koletnik (ur.), Logarjev zbornik*, Ljubljana 1999, 72–87. Mihaela Koletnik, Glasoslovni razvoj v slovenskogoriškem narečju, *Slavistična revija* 51, posebna številka, Ljubljana 2003, 37–50.
- ²⁴³ Mihaela Koletnik, Glasoslovna in oblikoslovna podoba govora v Črešnjevcih, *Jezik in slovnstvo* 42, Ljubljana 1996/1997, 73–80.
- ²⁴⁴ Mihaela Koletnik, Fonološki opis govora pri Negovi [SLA 367], *Jezikoslovni zapiski* 9, št. 2, Ljubljana 2003, 81–92.
- ²⁴⁵ Mihaela Koletnik, Fonološki opis govora v Radencih, *Jezikoslovni zapiski* 6, Ljubljana 2000, 155–165.
- ²⁴⁶ Mihaela Koletnik, Fonološki opis govora pri Sv. Ani na Kremberku v Slovenskih goricah, *Jezikoslovni zapiski* 7, št. 1–2, 2001, 381–392.
- ²⁴⁷ Mihaela Koletnik, Govor pri Sv. Trojici v Slovenskih Goricah, *Jezik in slovnstvo* 46, Ljubljana 2000/2001, 81–90.
- ²⁴⁸ Mihaela Koletnik, Samoglasniški razvoj v panonskih govorih od Šentilja do Radencev, *Z. Zorko (ur.), M. Koletnik (ur.), Glasoslovje, besedoslovje in besedotvorje v delih Jakoba Riglerja*, Maribor 2013, 80–93.
- ²⁴⁹ Mihaela Koletnik, Fonološki opis voličinskega in črešnjevskega govora, *Slavistična revija* 47, Ljubljana 1999, 69–87.
- ²⁵⁰ Mihaela Koletnik, Fonološki opis govora na Zgornji Velki (SLA 364), *Jezikoslovni zapiski* 7, št. 1, 2001, 139–149.
- ²⁵¹ Mihaela Koletnik, Kremberški govor, *Slavistična revija* 44, Ljubljana 1996, 165–178.
- ²⁵² Mihaela Koletnik–Zdenka Holsedl, Zemljepisna lastna imena v Večeslavcih, *Jezikoslovni zapiski* 15, št. 1–2, 2009, 173–187.
- ²⁵³ Mihaela Koletnik, Prekmurska terminologia garncarska, T. Majdžiška (ur.), *Diachronia w badaniach nad językiem i w dydaktyce szkoły wyższej* 52, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź 2006–2007, 91–100. Mihaela Koletnik, Terminologie des Töpferhandwerks aus dem Übermurgergebiet / Prekmurje, *Dialectologia et geolinguistica* 15, 2007, 52–70. Mihaela Koletnik, Prekmursko lončarsko besedje v Filovcih, *I. Orel (ur.), Razvoj slovenskega strokovnega jezika* (Obdobja: Metode in zvrsti, 24), Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik, Ljubljana 2007, 497–514. Mihaela Koletnik, Prekmurska gorička lončarska terminologija, *Slavistična revija* 55, št. 1/2, Ljubljana 2007, 303–313.

obdeluje kmetijstvo²⁵⁴ in druge agrarne panoge (poljedelstvo,²⁵⁵ vinogradništvo,²⁵⁶ sadjarstvo in vrtnarstvo²⁵⁷) iz različnih območij severovzhodne Slovenije s poudarkom na Prekmurju. Glede na naglico, s katero pred našimi očmi propada tisoč let in več obstajajoča slovanska agrarna kultura naših prednikov, je hvalevredno, da se je najbolj posvetila vsemu, kar je povezano s kmečko domačijo: poslopjem, orodjem, kmečkim opravilom v Prekmurju,²⁵⁸ Prlekiji²⁵⁹ in Slovenskih goricah.²⁶⁰

Obojna snov je monografsko²⁶¹ strnjena, dodane dialektološke razprave o prekmurškem narečju v medijih (popularna glasba, film) pa prestopajo klasično raziskovalno področje in se bližajo Kotnikovemu konceptu, ki je v praksi zgolj na materialno kulturo omejen koncept *Wörter und Sachen* razširil s predmeta na človeka.²⁶²

²⁵⁴ Mihaela Koletnik, *Medjezikovni stiki v besedju iz pomenskega polja kmetija v slovenskogoriškem narečju* (Zora 109), Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta, Maribor 2015, 350 str.

²⁵⁵ Mihaela Koletnik, Prekmurje agricultural terminology in the Dolinsko region, *Slavia Centralis* 3, Maribor 2019, št. 1, 18–43. Mihaela Koletnik, Poljedelsko izrazje v zgornjeprleških govorih, *Časopis za zgodovino in narodopisje* 80 = n. v. 45, zve. 2/3, 200–218.

²⁵⁶ Mihaela Koletnik, Izposojenke v prleškem vinogradniškem besedju, *Annales Series historia et sociologia* 16, št. 1, Koper 2006, 179–188. Mihaela Koletnik, Vinogradniška terminologija na Ženiku in v Biserjanah, rojstnem kraju Antona Korošca, *Časopis za zgodovino in narodopisje* 77 = n. v. 42, št. 2/3, 243–254.

²⁵⁷ Mihaela Koletnik, Izposojenke v prekmurškem besedju s tematskega polja vrt in sadovnjak, M. Jesenšek, *Večno mladi Htinj / ob 80-letnici Janka Čara* (Zora 83), Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta, Maribor 2012, 52–68. Mihaela Koletnik, Anja Benko, Primerjalni narečni strokovni (slikovni) slovar za besedje s tematskega področja vrt in sadovnjak v izbranih govorih panonske in koroške narečne skupine, *Jezikoslovni zapiski* 17, št. 1, Ljubljana 2011, 103–125.

²⁵⁸ Mihaela Koletnik, Besedje za prostore in opremo v kmečki hiši v izbranih prekmurških govorih, Kolláth Anna (ur.) Ildikó N. Császai, *.../*, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet, št. 1/2, Maribor, Lendava 2014, 142–155. Mihaela Koletnik, Prekmurško besedje za gospodarska poslopja, kmečko dvorišče in kmečka opravila v Pleteršnikovem slovarju, *Slavia Centralis* 8, št. 1, Maribor 2015, 165–187.

²⁵⁹ Mihaela Koletnik, Poimenovanje za orodja in kmečka opravila v Murkovem rojstnem kraju, A. Jensterle-Doležal (ur.), J. Honzak-Jahić (ur.), A. Šurla (ur.), *Sto let slovenistiki na Univerzitetě Karlove v Praze: pedagogové a vědci ve stínu dějin* (Varia sv. 27), Filozofická fakulta, Univerzity Karlovy, Praha 2014, 225–239. Mihaela Koletnik, *Medjezikovni stiki v prleškem besedju za »hišo«*, M. Jesenšek (ur.), *Leopold Volkmer: prvi posvetni pesnik na slovenskem štajerskem* (Zora 106), Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta, Maribor 2015, 97–129.

²⁶⁰ Mihaela Koletnik, Besedje iz pomenskega polja »kmetija – prostori in oprema v hiši, gospodarska poslopja« v slovenskogoriškem narečju, Peter Weiss (ur.), *Dialektološki razgledi* (= *Jezikoslovni zapiski*) 19, št. 2, Založba ZRC, Ljubljana 2013, 113–138. Mihaela Koletnik, Leksika s pomenskega polja »gospodarska poslopja, kmečko dvorišče in kmečka opravila« v vzhodnem slovenskogoriškem podnarečju, *Studia slavica* 58, no 2, Praha 2013, 391–398.

²⁶¹ Mihaela Koletnik, *Panonsko lončarsko in kmetijsko izrazje ter druge dialektološke razprave* (Zora 60), Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Maribor 2008, 258 str.

²⁶² Neposredno nanj se nanaša članek: Mihaela Koletnik, Leksika s pomenskega polja bolezni v prekmurškem rogašovskem govoru, *Zbornik soboškega muzeja* št. 22/23, Murska Sobota 2015, 69–86.

Navedene pokrajinske leksikološke študije so odlična iztočnica za primerjalno dialektologijo: bodisi diahrono, kot je koroška botanična terminologija v Pleteršnikovem slovarju²⁶³ vpričo gornjeseniške (Porabje) botanične terminologije²⁶⁴ za zdravilne rastline. Ta je zgledno urejena po botanični sistematiki, celo z latinskimi ustreznici, poimenovanja zanje pa so zbrana na terenu in preverjena v slovarjih. Toda leksika za gozdne in travniške živali v rogašovskem govoru²⁶⁵ je terjala popolnoma drugačno zgradbo članka. Avtorica se problemsko in kompozicijsko gibko prilagaja zbranemu jezikovnemu gradivu.

4. HERTA MAURER–LAUSEGGER

Sodobni zamisli etnolingvistike se približuje s številnimi kratkimi dokumentarnimi filmi o posameznih kmečkih delih med koroškimi Slovenci. Informatorji pred kamero v živo poimenujejo posamezne predmete in njihove dele in obnavljajo delovne postopke tradicionalnih kmečkih panog, kar pride prav predvsem za ohranjanje besedišča iz slovenskih (in nemških) koroških narečij.

Leta 1994 je na Inštitutu za slavistiko Univerze v Celovcu prevzela vodstvo projekta, pri katerem je sodelovala že prej in so v njegovem okviru sistematično zbirali in arhivirali slovensko narečno besedišče, imenoslovje, frazeologijo, pripovedništvo. Njegov dolgoročni načrt je bil raziskati jezikovne ravnine slovenskih krajevnih govorov na Koroškem, posebno tiste, ki jih je slovenska dialektologija dotlej puščala ob strani.

Herta Maurer-Lausegger je študij slavistike in etnologije na graški univerzi leta 1980 končala z jezikoslovno narodopisno disertacijo o terminologiji vodnih mlinov na južnem Koroškem.

Z znanjem obeh strok in praktičnimi osnovami filmske stroke ter s sodelovanjem Inštituta za medije in komuniciranje je odločno začela uresničevati zamisel o dokumentiranju narečij s filmsko tehniko – z željo, da bi »videodokumentacije koroških slovenskih govorov omogočale boljše poznavanje kulture v deželi, prispevale pa naj bi tudi k dobremu medsebojnemu razumevanju pripadnikov obeh kultur na Koroškem«.²⁶⁶

Teme iz stare ljudske kulture, ki so starejšim ljudem še dokaj blizu in zato o

²⁶³ Mihaela Koletnik, Koroška botanična terminologija v Pleteršnikovem slovarju, M. Jesenšek (ur.), *Od Megiserja do elektronske izdaje Pleteršnikovega slovarja* (Zora 56), Oddelek za slovenske jezike in književnosti, Maribor 2008, 230–247.

²⁶⁴ Mihaela Koletnik, Gornjeseniška botanična terminologija, *Rojena v narečje / Akademikinj* prof. dr. Zinki Zorko ob 80-letnici (Zora 114), Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Maribor 2016, 166–189.

²⁶⁵ Mihaela Koletnik, Miklošičevo vinogradniško besedje v Pleteršnikovem slovarju, Z. Zorko (ur.), M. Koletnik (ur.), *Besedoslovje v delih Frana Miklošiča* (Zora 31), Slavistično društvo, Maribor 2004, 148–157. Mihaela Koletnik, Poimenovanja za gozdne in travniške živali v rogašovskem govoru, Marko Jesenšek (ur.), *Globinska moč besede*, red. prof. dr. Martini Orožen ob 80-letnici (Zora 80), Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Bielsko-Biala, Budapest, Kansas, Maribor, Praha, 2011, 325–342.

²⁶⁶ Herta Maurer-Lausegger, Projekt »Raziskovanje slovenskih narečij na Koroškem« na Inštitutu za slavistiko celovške univerze, *Etnolog 57* (nova vrsta 6), glasnik Slovenskega etnografskega muzeja, Ljubljana 1996, 379.

njih govoriijo povsem neposredno in naravno, so za dokumentiranje govorov z videokamero zelo prikladne. Posnetek vključuje celotni situacijski kontekst in je hkrati tudi etnološka dokumentacija materialne kulture. Seveda pa je za dober potek interakcije potrebno tudi spraševalčevo strokovno poznavanje področja. Starejših, t. i. bazičnih narečnih govorcev, ki še obvladajo sisteme slovenskih krajevnih govorov, ki so v svojem vsakdanu še nekoliko močneje povezani s pojmovnim svetom kmetijstva in starih obrti, je iz dneva v dan manj, samo v takšnem kontekstu pa je njihov govor razmeroma manj načet.²⁶⁷

V treh letih so posneli okrog 70 videokaset. Prva dvajsetminutna videokaseta po zamisli, v režiji in pod vodstvom Herte Maurer-Lausegger je izšla leta 1994 z željo po dokumentiranju mlinov in žag, žal da le še v spominih, saj je tako pomembna dejavnost popolnoma zamrla. Vera Smole je novost pozdravila, svetovala pa vrsto metodičnih napotkov za izboljšanje v izrabi tovrstnega medija in opozorila na nekatere pomanjkljivosti v spremnem besedilu. Za pomoč v finančnih stiskah je predlagala sodelovanje turističnih organizacij, saj bi bile videokasete z živim govorom in posnetkom dela »lahko neprecenljiv turistični spominek«.²⁶⁸

Za avtorico z dvojezičnega koroškega ozemlja v Avstriji je samoumevno, da svoje ugotovitve podaja tudi v nemščini, saj propadanje in izginevanje nekaterih sestavin iz materialne kulture zadeva življenjski stil obeh narodov: *Die Mühlen sterben – mit ihnen stirbt auch die Sprache der alten Volkskultur = Mlini umirajo – z njimi umira tudi jezik stare ljudske kulture* (1995).²⁶⁹ Leta 1996 je s sodelavci za javnost posnela dva filma (*Bica bica, su su su...*, *Jezikovni in etnološki utrinki iz dvojezične Koroške*²⁷⁰ in *Schafzucht ohne Grenzen, Sprachliche und volkscundliche Beobachtungen aus Südkärnten*)²⁷¹ o reji jezerске ovce ali ovce očalarke nekdanj in danes, obdelavi volne (krtačenje, predenje) idr.²⁷²

Leta 1999 sta hkrati izšli dve videokaseti:²⁷³ po razstavi o kmečkem orodju poletu 1998 v Ožekarjevem stogu v Podnu je nastala prva²⁷⁴ z narečno terminologijo iz ust domačega kmeta in dokumentarnim posnetkom škarij za striženje ovac, orodij za obdelovanje polja in košnjo, samotežna in vprežna vozila. Poleg številnih predmetov so poimenovani tudi njihovi deli in uporaba. Priložena knjižica med drugim vsebuje oris jezikovnega položaja

²⁶⁷ Herta Maurer-Lausegger, Projekt »Raziskovanje slovenskih narečij na Koroškem« na Inštitutu za slavistiko celovške univerze, *Etnolog* 57 (nova vrsta 6), glasnik Slovenskega etnografskega muzeja, Ljubljana 1966, 378–379.

²⁶⁸ Vera Smole, Narečje pod Vrtačo. Mlini in žage. Dokumentacija, *Jezik in slovstvo* 40, Ljubljana 1994/1995, 325.

²⁶⁹ V. Smole, Narečje pod Vrtačo. Mlini in žage. Dokumentacija, 324–325.

²⁷⁰ Videokaseta, Mohorjeva družba Celovec 1996.

²⁷¹ Videokaseta, Mohorjeva družba Celovec 1996.

²⁷² Herta Maurer-Lausegger, Projekt »Raziskovanje slovenskih narečij na Koroškem« na Inštitutu za slavistiko celovške univerze, *Etnolog* 57 (nova vrsta 6), glasnik Slovenskega etnografskega muzeja, Ljubljana 1966, 379.

²⁷³ Jožica Škofic, Herta Maurer-Lausegger, Orodje s koroških podstrešij. O saneh ... / Über Schlitten ... *Jezikoslovni zapiski* 5, Ljubljana 1999, 257–258.

²⁷⁴ Herta Maurer-Lausegger, Orodje s koroških podstrešij, Mohorjeva družba – Hermagoras Verlag Celovec / Klagenfurt, Ljubljana, Wien, 1999.

v Slovenjem Plajbergu in portret omenjenega pripovedovalca. Transkripcija narečnega besedila in njegova predstavitev v knjižni jezik laičnemu bralcu lajšata branje in razumevanje žive besede.²⁷⁵

Druga videokaseta²⁷⁶ je metodično drugače zasnovana, zato je izvajalsko zahtevnejša, saj je snemanje prometa pozimi na različnih prizoriščih (kmetija, gozd) ob sprotnem pojasnjevanju potekalo v živo. Prometa brez gibanja pač ni! Za premikanje po snegu so bile nekdam potrebne dereze, 'žlefe' več vrst, sani več vrst in seveda konji.

Istega leta je pripravila še videokaseto o kruhu; podobno kot prvima dvema, je videofilmu v prilogi dodala fonološko transkripcijo filmskega besedila s predstavitvijo v knjižno slovenščino. Videokaseta je bila pripravljena še v nemščini in nekaj pozneje še v angleščini.²⁷⁷

V projektni zbirki *Dialektdokumentationen – Narečne dokumentacije* Herte Maurer-Lausegger so pri Mohorjevi založbi v Celovcu na videokasetah že izšli naslednji filmi: *Narečje pod Vrtačo. Mlini in žage. Dokumentacija* (slovenski original, 1994); *Dialekt unter der Vertatscha. Mühlen und Sägen* (sinhronizirana nemška verzija, 1994); *Barbara, Lucija, pomoj ... Prispevek k 1100-letnici sončnih Djekš* (slovenski original, 1995); *Barbara, Luzia, hilf ... Ein Beitrag zur 1100-Jahr-Feier Diex. Wassermühlen* (nemški original, 1995); *Bica bica, su su su ... Jezikovni in etnološki utrinki iz dvojezične Koroške* (slovenski original, 1996); *Schafzucht ohne Grenzen. Sprachliche und volkskundliche Beobachtungen aus Südkärnten* (nemški original, 1996); *Orodje s koroških podstrešij* (slovenski original, 1999); *Bauerngerät von Kärntner Dachböden* (sinhronizirana nemška verzija, 1999); *O saneh ... Über Schlitten ...* (1999), *Über Schlitten ...* (sinhronizirana nemška verzija, 1999); *About slegdes ...* (slovenski original z angleškimi podnaslovi, 2001); *Kruh iz črne kuhinje ...* (slovenski original, 1999); *Brot aus der Rauchküche ...* (sinhronizirana nemška verzija, 1999); *Bread from the black kitchen* (slovenski original z angleškimi podnaslovi, 2000). Filmii so opremljeni z bedilnimi prilogami, ki so iz izšle prav tako pri celovski Mohorjevi.

Projektna zbirka vsebuje še naslednje, doslej še neobjavljene narečne dokumentarce, ki čakajo na objavo v digitalni obliki: *Spomini na kmečko življenje; Fani pripoveduje iz svojega življenja; Iz najinih spominov ... iz življenja Plajberžanov; Čej so tiste stezice; Narečje ob kolovratu; Dokumentacija stare ljudske kulture; Kritje lesene strehe; Hozdach-Decken* (slovenski original z nemškimi podnaslovi); *Pavelnova Mici; Die "Pavel-Mitzi"* (slovenski original z nemškimi podnaslovi); *Narečje ob vnožju Pece – Ovcereja in predelava volne*. V posebni projektni zbirki z naslovom "Kulturdocumentation – Kulturelle dokumentation"

²⁷⁵ Rožanski narečni besednjak (Slovenji Plajberk, 1957), ki se je za Josipom Šašlom ohranil v rokopisu, je avtorici omogočil diahrono raziskavo o spreminjanju kmečkega narečnega besedišča. Avtorica omenjeni proces pospremi s sociolingvističnimi pojavi (Herta Maurer-Lausegger, Jezikovna dinamika v kmečkem izrazju srednjerožanskega narečja, *Annales* 15, Koper 2005, 395–404).

²⁷⁶ Herta Maurer-Lausegger, *O saneh*, Mohorjeva družba – Hermagoras Verlag Celovec / Klagenfurt, Ljubljana, Wien, 1999.

²⁷⁷ Herta Maurer-Lausegger, *Kruh iz črne kuhinje*: priloga videofilmu: fonološka transkripcija filmskega besedila s prevodom v slovenščino (1999) / *Brot aus der Rauchküche*, 1999. Bread from the black kitchen (2001).

je pri celovski Mohorjevi izšel dokumentarec v slovenskem in nemškem jeziku *Farant: Bäuerliche Arbeit im Wandel der Zeit. Kmečka opravila skozi čas* (2007). Bibliografske podatke publikacij najdete na strani: <https://www.aau.at/team/maurer-lausegger-herta/>²⁷⁸

Herta Maurer-Lausegger je s svojo terensko tehniko požela veliko pozornosti v svetu, z »edinstveno dokumentacijo koroških narečij«, s filmi in spremnimi znanstvenimi predavanji je gostovala na številnih simpozijih in (svetovnih) kongresih v mnogih evropskih državah pa tudi na Japonskem in v Ameriki (2004).

Najbrž zaradi sorodnosti terenskega dela je na domačih tleh prej doživela javno naklonjenost pri etnologiji, o čemer priča leta 2012 podeljena ji Kuretova plaketa, ki je krepko utemeljena:

Njena filmska produkcija izvira iz njenega raziskovanja slovenskih narečij na Koroškem, ki hkrati z metodo observacijskega snemanja prinaša tudi vizualne informacije o ljudeh, okolju in načinu življenja. Do tega je avtorico vodilo prepričanje, da pri raziskovanju narečja ne gre samo za zapisovanje (dokumentiranje) govora, temveč tudi za hkratno dokumentiranje ustreznega predmetnega sveta, o katerem se govori, in za govorne položaje v različnih življenjskih okoliščinah, kar raziskovalka prepozna kot »družbeno-kulturno funkcijo« govora. S številnimi projekcijami filmov po Koroškem je med ljudmi oživila zanimanje za domači govor in izrazje, s predstavitvami v Avstriji pa je s slovenskimi narečji seznanjala tudi nemške govorce. /.../ Njeni filmi nazorno povezujejo besede s predmetnim svetom polpreteklega časa, ki priča o slovenskem kulturnem okolju na Koroškem in ki ga ni mogoče razumeti drugače kakor z besedjem koroških narečij. /.../ Pomembna razsežnost filmskega dela Herte Maurer-Lausegger je zato tudi zavzemanje za nove metode in oblike komunikacije pri preučevanju kulture. Iz njenega izvajanja si lahko zapomnimo tri postavke, ki se prepletajo v njeni metodologiji etnološkega filmanja. Prva postavka je dialektologija, osnovna tema avtoričinih raziskav, zaradi katere je sploh posegla po filmu kot sredstvu dokumentiranja. Druga postavka je vključevanje etnografskih prvin oz. sestavin kulture vsakdanjega življenja v filmske zapise, ki so v svojih najlepših trenutkih izpostavili zanimive posameznike (govorce) kot glavne 'igralce' v sicer dokumentarno zastavljenih filmih. In s tem smo že pri tretji postavki Hertine metodologije, to je pri fiksijski sestavini njenega filmanja. Zelo rada namreč posega po sredstvih fiksijskega filma, npr. po glasbi, komentarju, hitri montaži in z njimi domnevno krepki komunikacijo z gledalci.²⁷⁹

5. PAVLE MERKÛ (1927–2014)

Je dober glasbenik, vendar bo tu očrtano le njegovo filološko delo. Nazadnje ga je upravičeno občudujoče predstavil Bernard Nežmah.²⁸⁰

²⁷⁸ Za ažurne podatke se iskreno zahvaljujem avtorici filmov Herti Maurer-Lausegger.

²⁷⁹ Naško Križnar, Etnološki večer s Herto Maurer-Lausegger, *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 52, 1, 2, 3, 4, Ljubljana 2012, 194. Avtor še dodaja, da nagrajenka zna odlično poskrbeti tudi za promocijo svojih filmov.

²⁸⁰ Bernard Nežmah, *Pogovori z Merkujem*, Mladika, Trst 2014.

Merku se je v letih odraščanja zavestno odločil vstopiti v slovenski kulturni krog, da je Slovenec, čeprav izhaja iz mešanega zakona in zaradi razmer v fašistični Italiji vse do svojega šestnajstega leta ni govoril slovensko niti v družini, kaj šele v šoli in na drugih javnih mestih. Obenem se je pri njem in po njegovih lastnih besedah že od rosne mladosti naprej krepila zavest o pripadnosti jezikovnemu in etničnemu robu, iz česar sta zrastle njegova nepremagljiva želja po kulturnem posredništvu med dvema sosednjima narodoma in odpor do vsakršnega nacionalizma. Njegova razmišljanja o narodu, o jeziku,²⁸¹ njegovi poskusi, da bi na podlagi skopih zgodovinskih podatkov preniknil v skrivnosti slovenske etnogeneze, so pronicljivi in nakazujejo pot, po kateri se bo šele potrebno prebiti do novih in globljih spoznanj. Vso pozornost zasluži tudi njegovo mnenje, da je za slovenstvo v globaliziranem svetu edina rešitev v navezanosti na korenine ljudstva in v zavesti, da je najtrdnjša korenina naša slovenščina, ki je edino razpoznavno znamenje, po katerem se bomo lahko priznali za Slovence.²⁸²

Merku je sproti seznanjal javnost z novim terenskim gradivom.²⁸³ Odkril je bajčno bitje z imenom *Škafiric*²⁸⁴ in učinkovito opisal tri ravnine folklornega dogodka: tekst, teksturo in kontekst, ne da bi takrat že vedel zanje:

[Tekst →] Zapis ljudske pravljice jemlje izvirniku prav to, kar je v njem najvrednejšega in najbolj užitnega;

[Tekstura →] to je enkratna oživitev, v kateri posoja pripovedovalec izročilo svoj glas, svojo sposobnost vživljanja v dogodke, svojo emocijo, svojo mimiko. Brez vsega tega je zapis muzejsko zanimiv, toda ni živ. Samo filmski zapis – in še ta le delno – bi lahko posredoval vse to;

[Kontekst →] vendar bi tudi tu manjkalo ono naravno okolje, v katerem je pravljica živela in v katerem se je pripovedovanje konkretiziralo.

[Sprejemalec →] Poslušanje pripovedovanja je zato enkratno, neponovljivo doživetje in pomeni hkrati spoznavati pripovedovalca-človeka ter okolje, iz katerega je izšel; pomeni tega človeka in to okolje doživeti. Samo tako lahko dojameš ljudsko pripovedništvo.²⁸⁵

V uvodu v *Ljudsko izročilo Slovencev v Italiji / Le tradizioni popolari degli Sloveni in Italia* (Trst 1976) Merku odkritosrečno pripoveduje, kako je iz priložnostnega postal sistematični zbiralec folklornega gradiva. Med njim je komaj kaj etnolingvističnega, čeprav se sem in tja pojavi pojem *etnojatrija*.²⁸⁶ Gre za zdravljenje v smislu zagovorov: z besedami ali znamenji križa, zdravilnimi rožami ali z drugimi sredstvi in postopki.

²⁸¹ Prim.: Pavle Merku, Biti narod, *Sodobnost* 26, Ljubljana 1978, 262–266.

²⁸² Silvo Torkar, Akademik Pavle Merku – osemdesetletnik, *Merkujev zbornik / Jezikovni zapiski* 13, št. 1–2, Ljubljana 2007, 8.

²⁸³ Pavle Merku, Ljudje ob Teru / Otroci ne bojo več jedli burje, *Sodobnost* 16, Ljubljana 1968, 890–897.

²⁸⁴ Pavle Merku, Ljudje ob Teru / Zapejuči Škarifič, *Sodobnost* 16, Ljubljana 1968, 1156–1162.

²⁸⁵ Pavle Merku, Ljudje ob Teru / Te bo dan bot, *Sodobnost* 16, Ljubljana 1968, 1251–1258.

²⁸⁶ Pavle Merku, *Ljudsko izročilo Slovencev v Italiji / Le tradizioni popolari degli Sloveni in*

Pavle Merkù je prišel k slovstveni folkloristiki prek glasbene folkloristike z objavo pesemskih zapisov Ivana Grbca.²⁸⁷

Oprezal je za vsakim najmanjšim virom, da bi mu bil v pomoč pri raziskovanju starih besed, in izrabil vsako priložnost, da bi počastil njihove avtorje ali uporabnike²⁸⁸ in o tem z veseljem obveščal slavistično javnost. Leta 1971 je predstavil beneškega duhovnika Alojzija Clignona [Klinjona]:

Točno 50 let tega je izšla skromna, drobna in danes izredno redka in dragocena knjižica, za katero skoraj nihče ne ve. Njen naslov se glasi »Križova pot, ktera se moli u cerkve S. Andj u Erbeču«; ime njenega avtorja – Alojzij Clignon (Klinjón) – ni niti tiskano na platnicah, temveč komaj na koncu knjige. Na platnicah še beremo, da je knjiga izšla leta 1921 v Čedadu v tiskarni bratov Stagni. Edini znani izvod te knjige hrani baje tomajska župnijska knjižnica, kamor naj bi jo bil spravil rajni Vergil Šček. Drugi izvod hrani pisec teh vrstic: našel ga je po letih iskanja, ko je že skoraj opustil vsako upanje.

Tudi med beneškimi Slovenci danes nihče ne ve za to knjigo, čeprav se marsikdo spominja njenega avtorja. In vendar je to eden najbolj dragocenih tiskov, kar jih je izšlo v Benečiji. Znano je namreč, da so od polovice prejšnjega [= 19.] stoletja dalje beneški dušni pastirji poskrbeli za številne nabožne knjige: katekizme, molitvenike in drugo. Vse te knjige so dejansko pisane v knjižni slovenščini, le v besedišču in v kaki redki obliki se približujejo narečju domačinov; v skrajnem primeru lahko govorimo o vzvišenem dialektu«, ko avtor povzdigne govornjo narečje do žlahne oblike »knjižnega narečja«. Clignonova knjiga je edina beneška, kar jih poznam, ki uporablja v največji meri govornjo, živo narečje; vpliv knjižne slovenščine je omejen na pisavo nekaterih cerkvenih izrazov. V tem je njena največja cena.²⁸⁹

Merkù je gotovo z velikim zadoščenjem sodeloval tudi pri izdaji Klinjonovih pridig leta 2002,²⁹⁰ saj je vmes skrbno sledil vsem novostim in napredovanju Benečanov.²⁹¹

Arhaična faza kakega narečja se bolj ohranja med njegovimi izseljenimi govorniki kakor v njegovem naravnem okolju, kar Merkù na podlagi terenskih izkušenj iz Terske doline razširja tudi na »tradicije in na etnografsko blago«: »Z emigracijo se dialekt in etnografsko blago fiksirata, nista več podvržena razvojnim spremembam v naravnem okolju.«²⁹²

Italia, Trst / Trieste 1976, 52, 91, 429 in morda še kje.

²⁸⁷ Zmaga Kumer, Ljudske pesmi iz tržaške okolice, *Sodobnost* 19, Ljubljana 1971, 1270–1272.

²⁸⁸ Pavle Merkù, Knjiga o Ivanu Vogriču, *Sodobnost* 20, 1972, 650–651.

²⁸⁹ Petdesetletnica »Križove poti« Alojzija Clignona, *Jezik in slovstvo* 17, Ljubljana 1971/72, 38–39.

²⁹⁰ Peter Podreka / Pietro Podrecca, Alojz Klinjon / Luigi Clignon, *Andohtlivi poslušavci / Devoti ascoltatori* (Pridige v slovenskem narečju Nadiških dolin 1850–1930 / Prediche nel dialetto sloveno delle Valli del Natisone, ur. Giorgio Banchig-Riccardo Ruttar, Združenje / Associazione »Don Eugenio Blachini«, Čedad / Cividale del Friuli, 2000.

²⁹¹ Pavle Merkù, Bogata spomladanska knjižna žetev v Benečiji in o Benečiji, *Sodobnost* 26, Ljubljana 1978, 901–906.

²⁹² Pavle Merkù, Nekaj legend iz Karnajske in Nadiške doline, *Traditiones* 1, Ljubljana 1972, 187.

Merkù vseskozi poudarja, da ni »etnograf«,²⁹³ kar pomeni, da v danem okolju ne želi konkurirati Milku Matičetovemu, ki se je proslavil na nekdanjem slovenskem etničnem ozemlju v Italiji, največ v Reziji, z zbiranjem predvsem folklornega gradiva. Za le-tega je bistvena navzočnost estetske funkcije, ki je za etnološko gradivo irelevantna, zanemarljiva.²⁹⁴

Z upoštevanjem te predpostavke je Merkùju bližje tako jezikovno gradivo, ki je predmet etnolingvistike, saj ob objavi sedmih legend o Kristusu in sv. Petru (Merkù 1972: 187–193). poudarja, da so nekatere od njih »zelo skromne, kar zadeva pripovedni slog, celo izražanje in razumljivost.«²⁹⁵ Tudi take so dokument. /.../ Osebnost so mi bolj pri srcu skromne priče te legendarne snovi med Terjani v karnajskih vaseh kakor mnogo lepše legende Tončičeve Berte, pripovedovalke po božji milosti« (Merkù 1972: 187). Pri treh legendah, v katerih se omenjajo kraji ob robu slovenskega etničnega ozemlja (dolina Nadiže, morda od Brezij proti Breginju; Trbiž; Čenta-Neme-Fojda-Čedad), z »etnografsko geografijo« razbira, do kam je v preteklosti segalo prostorsko obzorje Terjanov.

Druga objava podobnih legend²⁹⁶ se v komentarju omejuje na pripovedovalca, njegovo izgovorjavo in minimalni oris narečja.

Odtlej se je Merkù posebej naklonjeno posvečal Terski dolini²⁹⁷ z najzahodnejšim slovenskim (in slovanskim) narečjem.²⁹⁸ Strokovno pa ga je privlačila ugotovitev, da je tersko narečje edino v Evropi, ki »dotlej ni poznalo nobenega akulturacijskega vpliva s strani nacionalnega jezika in je zato ohranilo zanimivo stanje, ki ga pri drugih slovanskih narečjih – z edino izjemo rezijanskega – ne moremo več ugotoviti. Skromna akulturacija je v tersko narečje prinašala romanske, predvsem furlanske izposojenke in tujke, ki nam dajejo spet možnost natančneje preučevati izposojanje na slovensko-romanski meji.«²⁹⁹ O tem priča kratka, a sporočilno učinkovita Merkùjeva kulturološka razlaga o pomen-skem premiku glagola *peti* na *moliti*. Za *peti* pa so si Terjani sposodili furlanski glagol: *ćanāti, kantati*.³⁰⁰ Ob imenih slovenskih krajev v Italiji se zavzema za rabo živega jezika

²⁹³ To je že zdavnaj zastarel termin za etnologa ali v drugih primerih za folklorista.

²⁹⁴ Prim. Marija Stanonik, Modeli razmejevanja slovstvene folklore in literature, *Teoretični oris slovstvene folklore*, Ljubljana 2001, 137–146.

²⁹⁵ To sodi v estetsko funkcijo.

²⁹⁶ Pavle Merkù, Tarčmunške legende in povedke, *Traditiones* 2, Ljubljana 1973, 211–215.

²⁹⁷ Pavle Merkù, Ljudje ob Teru VI: Tersko narečje, *Sodobnost* 17, Ljubljana 1969, 456. Pavle Merkù, Staro in novo gradivo za terska krajevna imena, *Jezik in slovstvo* 16, Ljubljana 1970/71, 147–149, 186–189.

Pavle Merkù, Sprehod skozi tersko besedišče – 2, *Jezik in slovstvo* 16, Ljubljana 1970/71, 259–260.

Pavle Merkù, Sprehod skozi tersko besedišče – 3, *Jezik in slovstvo* 17, Ljubljana 1971/72, 114.

Pavle Merkù, O slovenskem terskem narečju, *Slavistična revija* 28, Ljubljana 1980, 167–178.

²⁹⁸ Franc Jakopin, Krajevna in ledinska imena gornje Terske doline, *Slavistična revija* 46, Ljubljana 1998, 389–391.

²⁹⁹ Pavle Merkù, O slovenskem terskem narečju, *Slavistična revija* 28, Ljubljana 1980, 177.

³⁰⁰ Pavle Merkù, Pomenoslovni paberki iz zgornje Terske doline, *Jezik in slovstvo* 15, Ljubljana 1969/70, 64.

ondotnih prebivalcev:³⁰¹ lokalno izgovorjavo in pisavo imen zaradi upoštevanja ljudi, ne glede na sistem.³⁰²

Z željo po medsebojnem spoznavanju, ki je osnova za boljše razumevanje, je svoje izsledke objavljaj tudi v italijanščini, npr. o terskih krajevnih in ledinskih imenih v preteklosti in sodobnosti.³⁰³ To jezikoslovno panogo je postopoma³⁰⁴ razširil na ves slovenski zahod.³⁰⁵

Merkù zmeraj upošteva tudi govore sosednjih prebivalcev, o čemer priča več člankov.³⁰⁶ Da ga je jezikovna interferenca vedno znova privlačevala, glede na njegov rod ni nič nenavadnega. Da je vsako priložnost uporabil za premislek o njej in skušal najti v njej pozitivno, priča Merkùjev članek o Baudouinovem načelnem stališču do znanosti, ko ta zavrača panslavizem, ker ga v smislu predsodkov enači z antisemitizmom:³⁰⁷ »*V meni ni ne ljubezni ne sovraštva, v meni je samo želja po resnici. /.../ In naprej: imamo vendar pravico in dolžnost zahtevati, da v obsegu državnih meja prebivalstvo ni za uradnike, temveč so uradniki postavljeni za prebivalstvo, da ni prebivalstvo prisiljeno učiti se jezika uradnikov, temveč da se morajo uradniki učiti jezika prebivalstva.*«³⁰⁸

Merkù zelo podrobno analizira *Slovar italijanskih priimkov* v dveh zvezkih in ga pohvali. V njem je okoli 15.000 priimkovnih oblik združenih v 1776 gesel po priimkovnih tipih. »*Slovar se odlikuje po bistvenosti, preglednosti, občutljivem posluhu za pisano in zapleteno stvarnost italijanskega imenstva in poznavanju zgodovinske razslojenosti ter posameznih delnih stvarnosti in njihove problematike.*« Nato pregleduje delež slovenskih in hrvaških priimkov v knjigi in k posameznim dodaja lastno znanje o njih.³⁰⁹ Podobno ravna

³⁰¹ Pavle Merkù, Ob imenih slovenskih krajev v Italiji, *Jezik in slovstvo* 14, Ljubljana 1969, 69–71.

³⁰² Pavle Merkù, Pisava in raba slovenskih krajevnih imen v Italiji, *Jezik in slovstvo* 16, Ljubljana 1970/71, 74–75.

³⁰³ Pavle Merkù, *La toponomastica dell'alta val Torre*, Bardo 1977.

³⁰⁴ Pavle Merkù, Slovenski toponimi med Oglejem in Sočo, *Slavistična revija* 44, Ljubljana 1996, 83–85.

Pavle Merkù, Toponomastični ocvirki, *Jezikoslovni zapiski*, 10, Ljubljana 2004, 147–150 [Skuša razložiti izvor naselbinskih imen Štanjel na Krasu, Križ, Sveto in ime gozda *Iyoca* v bližini Bazovice, pri čemer upošteva srednjeveške vire in narečne oblike imen.] Pavle Merkù, Prispevek k mikrotoponomastiki tržaške okolice, *Slavistična revija* 40, Ljubljana 1992, 31–41.

³⁰⁵ Pavle Merkù, Slovensko imenoslovje v Italiji, *Jezikoslovni zapiski* 8, Ljubljana 29002, 133–136. Pavle Merkù, Slovensko imenoslovje v Italiji, Pavle Merkù, *Krajevno imenoslovje na slovenskem zahodu*, (ur. Metka Furlan in Silvo Torkar), Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana 2006.

³⁰⁶ Pavle Merkù, Radovednost slovenista pred besednjakom muglizenskega [= furlansko narečje v Miljah] narečja, *Slavistična revija* 33, Ljubljana 1985, 453–454. Pavle Merkù, Priimek Vram, *Jezikoslovni zapiski*, 14, Ljubljana 2008, 167–168. [tergestinsko = opuščeno in pozabljeno narečje tržaških Furlanov].

³⁰⁷ Pavle Merkù, Načelne misli Jana Baudouina de Courtenaya, *Jezik in slovstvo* 18, Ljubljana 1972/73, 151–152.

³⁰⁸ Pavle Merkù, Načelne misli Jana Baudouina de Courtenaya, *Jezik in slovstvo* 18, Ljubljana 1972/73, 152. Prim. še: Pavle Merkù, Baudouin de Courtenay v New Yorku, Gumin v slovenskih publikacijah in še kaj, *Sodobnost* 25, Ljubljana 1977, 892–894.

³⁰⁹ Pavle Merkù, De Felicejeva slovarja priimkov, *Slavistična revija* 30, Ljubljana 1982, 215–221.

ob drugi sinhroni raziskavi istega avtorja.³¹⁰ Kot slavista ga zanima predvsem De Felicejeva pozornost do slovanskih in slovenskih osebnih imen v italijanskih telefonskih imenikih. Osupel je nad veliko razliko v identiteti priimkov pri francoski manjšini v dolini Aosta in nemški manjšini na Južnem Tirolskem na eni strani in na drugi pri drugih manjšinah v Italiji. Vzroke za tak položaj pri njih vidi v prevladovanju uradnega italijanskega jezika, pogostih mešanih zakonih ter družbenogospodarskem in družbenopolitičnem pritisku,³¹¹ ki sili pripadnike manjšin v asimilacijo in mimikrijo.

Sam še ne upa izmeriti pomena, ki ga omogoča študij srednjeveških virov³¹² na slovenski zahodni meji. V bogatem študijskem gradivu je prav antroponimija enako privlačna za zgodovinarje, jezikoslovce in »*etnografe oziroma rajši demologe*«. ³¹³ Na podlagi študija njihovih priimkov so Merkušu postali domači tisoči tržaških meščanov iz 13., 14. in 15. stoletja. Analiza srednjeveških antroponimov mu je pripomogla ustvariti natančnejšo podobo o narodnosti sestavi Trsta v poznem srednjem veku in je zaradi količine in kakovosti gradiva znaten prispevek k študiju slovenske antroponimije sploh.³¹⁴

Merkùjeve razlage in popravki se na križišču kultur in jezikov zavestno vključujejo v priznavanje in utrjevanje slovenske identitete z docela strokovnimi postopki, ki so bili veljavni v njegovem času. Merkuš je večdesetletno raziskovanje imen za širšo javnost v prikupnem stilu in s širokim obzorjem povzel v knjigi *1300 primorskih priimkov*:³¹⁵ Prve priimke je uvedla Beneška republika v 11. stoletju – zaradi vplačevanja davkov! Ne more si kaj, da ne bi oponesel ustreznim strokovnjakom v Sloveniji, da še niso poskrbeli za podobno obravnavo za celotni slovenski etnični prostor.

Prvi pridatki imenu v smislu priimka se pojavijo pri nekaterih plemiških rodbinah že pred letom 1090. Trst se je od mest zunaj beneške posesti med prvimi odločil zanje. Nekaj se jih pojavi že v 12. in še več v 13. stoletju v tržaškem furlanskem narečju, slovenščini in italijanščini. Oglejski patriarhat je v tem pogledu zaostajal, zato so se v Benečiji furlanski in slovenski priimki pojavili po letu 1420 in počasi prodirali na habsburška tla. Drugod so se uveljavili veliko pozneje. V severnonemških deželah so postali obvezni šele v 19. stoletju: premožni so si oskrbeli bleščeče, »*reveži pa so morali sprejeti klavrne priimke*« (Merkù 2004: 9). Islandija je danes edina država, ki nima priimkov (Merkù 2004: 6).

Poglavje o oblikoslovju med drugim pove, da so pripone na *-nik*, *-ščak/-šček/-šek* značilni samo za slovenske priimke, da pa za priimke na *-ič* nikakor ne velja, da so zgolj srbski, saj je priimek *Babič* (< *Babig*, *Babic*, *Babiç*, *Babich*, *Babiçh*) v Trstu znan že leta 1308, »*ko se Srbom še sanjalo ni, da bi kdaj imeli priimke*« (Merkù 2004: 10). Priimki na

³¹⁰ Pavle Merkuš, Osebno ime v De Felicejevi knjigi I nomi degli Italiani, *Slavistična revija* 31, Ljubljana 1983, 256–257.

³¹¹ Znano je nasilno poitalijančevanje priimkov med fašizmom. Merkuš še dodaja, da ni bilo lahko doseči, da bi v matične knjige pravilno vpisovali neitalijanska osebna imena in priimke.

³¹² Nato opiše vire: arhiv v samostanu Sv. mučencev, kapiteljski arhiv sv. Justa, in že objavljeni viri. Tako je dobil približno 3000 imen oz. čez 400 imenskih oblik.

³¹³ Menda Merkuš misli z njimi na specialne mitologe.

³¹⁴ Pavle Merkuš, Slovenska srednjeveška antroponimija ob romanski meji, *Slavistična revija* 35, Ljubljana, 1987, 326.

³¹⁵ Pavle Merkuš, *1300 primorskih priimkov*, Mladika, Trst 2004.²

-ič so znani vsem slovanskim jezikom. Iz nekaterih pripon (za velikost, manjšanje, svojilnost, odklanjanje itn.) se vidi odnos do nosilcev priimka.

Priimki so nato razloženi glede na izvor osebnih imen iz predkrščanskih slovanskih imen, srednjeveških neslovanskih imen, imen iz Stare zaveze, svetniških imen. Naslednja skupina priimkov je nastala iz vzdevkov bodisi zaradi telesnih posebnosti ali napak, značajskih posebnosti in razvad, upošteva družinske vezi ali tabuje.

Med tabuje spadajo tudi imena, ki izražajo nekaj hudega in so jih ljudje nekoč dajali otrokom, da bi jih s tem obvarovali nevarnosti, ki jo ime opisuje. Na ta način so taka imena podobna zagovorom. Iz takih imen sta priimka *Pródan in Terpín*; nekoč so zlasti ob narodnostni meji dajali otroku ime *Prodan* in to ni nič drugega kot trpni deležnik *prodán* glagola *prodáti*: to ime naj bi otroka obvarovalo pred hudo nevarnostjo, da bi ga morali kdaj starši prodati kot sužnja. Kolikor ve, je priimek endemičen v notranji Istri v buzetskem okraju, kjer je tudi vas *Pródan*. In prav v Istri so Benečani v preteklosti iskali sužnje med tamkajšnjimi Slovani: prav iz tega dejstva je nastalo beneško ime *Ščavo* oziroma italijansko ime *schiavo* in odtod končno razširjeni pozdrav *ciao*, v Trstu *ciau*, kar ne pomeni nič drugega kot »tvoj suženj sem« (Merkù 2004: 51).

Nastanek živalskih priimkov Merkù utemeljuje s pomočjo rekel: 'zvit kot lisjak', 'priden kot mravlja', 'siten kot muha', 'hiter kot zajec' (Merkù 2004: 52). Razlaga teh imen se veliko naslanja na etnološka dejstva in s tega vidika je upravičeno, da je to Merkùjevo delo uvrščeno v tukajšnje poglavje.

Še toliko bolj je to očitno pri priimkih, ki izvirajo iz poklicev. V Trstu je najzgodnejši, iz leta 1275, imenovan po tkalcu. Merkù z znanjem glasoslovnih zakonitosti pride do danes splošno znanega Kavčiča in zaradi elkanja spakljivega Kalčiča (Merkù 2004: 57–58). Priimke, ki so izpeljani iz opravljanja raznih dolžnosti, ilustrira na lastnem: *Merkù < merkati = opazovati, oprezati na nevarnost turških vpadov* (Merkù 2004: 65–67). Sledijo priimki, ki so izpeljani iz imen držav (Pegan, Vógrič, Turk) in pokrajin (Kranjec, Kraševcec), naselij in zaselkov, ledinskih imen in celo iz vetrov (Merkù 2004: 70–78). Avtor je o teh vprašanih veliko pisal že v italijanščini, na koncu pa je vse obravnavane priimke abecedno razvrstil, tako da se bralec lahko na hitro seznaní z zaželenim. V razdelku o priimkih iz naslovov po dostojanstvenikih Merkù zadaja »*nov udarec teoriji o ubogi gmajni, ki so jo slovenski zgodovinarji tako radi pestovali*« (Merkù 2004: 69).

Njihovo tezo je spodbil že z objavo slovenskih plemiških pisem s konca 17. stoletja,³¹⁶ saj so odločilno spremenila poglede na položaj slovenščine pred narodnim preporodom.³¹⁷ Njegove dodatne raziskave v Tržaškem državnem arhivu in v Arhivu nadškofijske kurije v Vidmu so pokazale, da so začenši z letom 1686 številni dopisovalci z gradu Hallerstein pri Koči vasi, v Ložu, Cerknici in posamezniki v Trstu in Čabru uporabljali slovenščino v zasebnem in poslovnem dopisovanju. Le dobri poznavalci zgodovine bi lahko dognali, kako se je to utrdilo. Merkù izključuje, da bi šlo za čustveno motivacijo, saj je v

³¹⁶ Pavle Merkù (ur.), *Slovenska plemiška pisma/ družin Marenzi – Coraduzzi s konca 17. stoletja*, Založništvo tržaškega tiska, Trst 1980.

³¹⁷ S. Torkar, Akademik Pavle Merkù – osemdesetletnik, n. m., 9.

slovenščini pisal celo mitničar,³¹⁸ posli, neznani kovač ali trgovec in baron, tja do patricijata v Sloveniji in v Trstu.³¹⁹ Večina patricijskih arhivov je propadla, »vendar ta majhna najdba dovoljuje misliti, da je bila slovenščina v rabi pri zasebni korespondenci veliko prej in veliko več, kakor smo doslej vedeli. In da je jezik Županove Micke in Matička, ki se ženi, rastel na trdni, že davno ustaljeni tradiciji pismene uporabe vsakdanje slovenščine: prav onega jezika, ki nam ga doslej najlepše izpričujejo pisma Marie Isabelle Marenzi in Ester Maximiliane Coraduzii.«³²⁰

Romansko-slovanska jezikovna meja je ustvarila v jezikih v stiku večplastna prepletanja, ki jih je Merkù preiskal predvsem na fondu krajevnih in ledinskih ter osebnih imen oz. priimkov. Na podlagi zgodovinskih zapisov in lastnega filološkega znanja je obdelal problematiko priimkov na zahodni meji (1982), monografsko predstavil imena svetnikov v slovenskih osebnih in zemljepisnih imenih³²¹ in v obširni študiji notarske knjige iz leta 1525 predstavil osebna in zemljepisna imena za slovenske vasi iz tržaške okolice.³²² Z italijansko pisanimi znanstvenimi in poljudnimi prispevki je širil vedenje o slovenski dediščini Tržaške, Goriške in Videmske pokrajine, pomagal razbijati številne stereotipe in očitne zmete v razlagah lastnih imen v enem ali drugem jeziku v stiku (Torkar 2007: 9).

Njegove imenoslovne raziskave so pokazale, da je bil Trst že v srednjem veku s tretjino prebivalstva slovenski. V tržaških arhivih za 14. stoletje je Merkù našel na desetine čudovitih staroslovenskih osebnih imen, doslej znanih samo iz ljudskih pesmi, kot je to primer s *Sončico* (Torkar 2007: 9). Tudi ta od njegovih številnih člankov³²³ zasluži etnolingvistično pozornost.³²⁴

Merkù zelo rad vsak jezikovni pojav poveže s konkretnim življenjem, kar dela njegove objave aktualne tudi za etnolingvistiko. Ne gre mu zgolj za sistem in red – tako tudi, če gre za zgodovinsko snov.³²⁵ Prek arhivskih virov pride do ljudi, v vsakdanje življenje. Tak je tudi prvovrsten etnolingvistični članek o enkratnosti Rezije. V njem pojasnjuje, kako je prišlo – folkloristično gledano – do aitiološke povedke o ruskem izvoru Rezijanov, pogubnih posledicah te uvere in njihovi samozavestni lokalni identiteti.³²⁶

Prava etnolingvistična slaščica je Merkujeva razlaga, kako je prišlo do poimenovanja *Unejci* / *Onejci*, ki bi morali pravzaprav biti *Vnejci*,³²⁷ tisti, ki so ven, zunaj.

³¹⁸ Pavle Merkù, Zasebna slovenščina v 17. stoletju, *Slavistična revija* 30, Ljubljana 1982, Pavle Merkù, Zasebna slovenščina v 17. stoletju, *Slavistična revija* 30, Ljubljana 1982, 148.

³¹⁹ Le duhovniki se niso vključili v to novo pobudo.

³²⁰ Pavle Merkù, Zasebna slovenščina ... 121–150.

³²¹ Pavle Merkù, *Svetniki v slovenskem imenoslovju*, Mladika, Trst 1993.

³²² Pavle Merkù, *Imena naših krajev*, Mladika, Trst 1987.

³²³ Metka Furlan, Jezikoslovna bibliografija Pavleta Merkuja, *Jezikoslovni zapiski / Merkujev zbornik*, Ljubljana 2007, 13–22.

³²⁴ V omenjenem zborniku sta mu po delovni metodi izmed njegovih častilcev najbližja članek Jožice Škofic in delno članek Dušana Čopa.

³²⁵ Pavle Merkù, Devinski prisežni obrazec z začetka 17. stoletja, *Jezikoslovni zapiski* 8, Ljubljana 2002, 153–156.

³²⁶ Pavle Merkù: Enkratnost Rezije, *Jezik in slovstvo* 31, 1985/86, 101–88.

³²⁷ Pavle Merkù, Unejci, Onejci ali Vnejci? *Traditiones* 28/1, Ljubljana 1999, 309–310.

Delo *Od babe do smrti*³²⁸ je šteti za Merkušjevo najbolj etnolingvistično knjigo. V njej vsakomur dostopno razgrinja skrivnosti »slovenskega besedja«, govoreč o njegovih etimoloških in onomastičnih vprašanjih. »Živost besede« predstavlja na primeru besede »baba« (Merkù 2005: 5–12). »Lánita« kot ime za lice, je jezikovna okamnina iz praslovanščine (Merkù 2005: 13–16). Iz poglavja o zgodovinski in družbeni pogojenosti jezika se nam posveti, da je bila odsotnost slovenskih mestnih narečij fašističnim ideologom najbrž povod za poniževanje slovenščine kot barbarskega jezika. Kot pred njim že Janez Bitenc³²⁹ geografsko utemeljuje preciznost, celó varčnost izjavljanja v slovenskem jeziku, kar dokazuje s »kobáro« (lešnika dvojčka) v beneških in obsoških narečjih (Merkù 2005: 17–20). Modni panslavizem sredi 19. stoletja in s srbohrvaškim jezikom prevladujoča politika v 20. stoletju sta zaradi nekritičnega prevzemanja čeških, ruskih, srbskih, hrvaških besed potisnila v pozabo številne tenkočutne slovenske besede in zelo osiromašila samostojni besedni fond slovenščine (Merkù 2005: 21–24). S tako ugotovitvijo se Pavel Merkuš pridružuje Antonu Brezniku. Zaradi »miselne lenobe /.../ učenih in napol učenih Slovencev – uradnikov, časnikarjev, učiteljev, celo pisateljev in pesnikov« se pačijo številna ledinska imena ali zanje po nepotrebnem uvajajo nova (Merkù 2005: 25–28).

Merkùju ne gre za sistem(iziranje) jezika. Arhivski viri mu služijo za pristop k ljudem. Zato obžaluje, da se pri krajevnih imenih ne upošteva živa raba ondrotnih prebivalcev.

Kako izginjajo slovenske besede v tujem morju, Merkuš prikazuje ob imenu »pókálca« za eno od sort vina (Merkù 2005: 29–32). Nazadnje se brez dlake na jeziku spoprijema z dejstvom, kako velika nevarnost preti slovenščini v času globalizacije (Merkù 2005: 33–36). »Vsekakor moramo računati na to, da bojo čez kako stoletje redki učenjaki lahko še brali Prešerna in Kosovela v izvirniku, kakor danes le redki učenjaki berejo v izvirniku Homerja in Cicerona. Drugi jih bojo brali kvečjemu v prevodu« (Merkù 2005: 36).

6. MILKO MATIČETOV (1919–2014)

Ime kentavrov in konji v robiški pravljici³³⁰ ni etnolingvistični članek, čeprav naslov zavaja k takemu sklepu. V njem Matičetov z geografsko zgodovinsko folkloristično metodo odklanja stališče klasičnega filologa, da gre v eni od pravljič iz Robidišča za naslednike grških kentavrov.

Prva takšna, tj. etnolingvistična razprava je razprava o obrednem kruhu, poprtnjaku. Zgodovinsko-geografsko metodo kombinira z etimološko, pove, od kod ime poprtnik, kar pravzaprav ni pretrd oreh. Bolj pomembno je stališče, s katerim zagovarja sodelovanje dveh strok: »Jezikovno še tako neoporečna hipoteza bi se zrušila, če bi ji nasprotovala etnografska dejstva. Končne sodbe ni mogoče izreči, dokler ne pogledamo, ali je božični kruh pod prtom res izpričan v običajih.« In konkretni rezultat: za ozko povezavo med imenom poprtnik in navado, da mora božični kruh biti pod prtom, ni etnološkega zadržka. Ker

³²⁸ Pavle Merkuš, *Od babe do smrti*, Mladika, Trst 2005.

³²⁹ Janez Bitenc, Kaj je folklor in njen pomen, *Mladinska revija* 5, Ljubljana 1949/50, 283–285.

³³⁰ Milko Matičetov, Ime kentavrov in konji v robiški pravljici, *Slovenski etnograf* VI–VII, 1953/1954, Ljubljana 1954, 239–240.

so ga dajali pod prt, je dobil po tem ime. V tej zvezi Matičetov ostro zavrača neustrezno razlago Josipa Mala in druge »slovenske mitološke starine«. ³³¹

Prav tako polemično ³³² svari pred površnim prevajanjem rezijanskih besedil: »In posebej ne kaže zametavati brez potrebe izvirnih besed, porabnih tudi v knjižni slovenščini«. Saj je to voda na mlin tisti skupini Rezijanov, ki se ne more sprijazniti, da je njihova govornica eno izmed narečij slovenskega jezika. Matičetov takšno površnost konkretno razkriva ob pesmi Silvine Paletti, ko je prevajalec njeno besedo *anjule* (= angel) prevedel s samo na sebi lepo, toda napačno besedo *ognjenec* in *kris* (= kres) s križ.

Vsake toliko časa je postregel s kakšno leksikalno posebnostjo iz omenjene doline, npr. s »častitljivo ljudskopravno relikvijo 'veče', 'večúvat'« ipd., ki so le še malo žive in v deloma prenesenih pomenih dosegle njegov čas samo na Koroškem in v Reziji. Podobno je zasledoval sintagmo »živa brêsa« (debeli četrtek) in pritrdil Franu Erjavcu, da je fur-lanska in ne nemška izposojenka, kot je hotel Miklošič. ³³³

Matičetov je v obravnava folklorističnih problemov rad segel čez meje ožje stroke v filologijo in se od slovstvene folkloristike vedno bolj nagibal k etnolingvistiki, ne da bi jo kdaj izrecno imenoval. Pač pa pri raziskovanju poudarja primerjalni vidik in zelo ceni Nikito I. Tolstoja ³³⁴ – od tod ni daleč do etnolingvistike po njegovem zgledu.

Značilni članek te vrste je posvečen rezijanski besedi *za lice – lanita*. ³³⁵ Besedo je prvi zapisal Oroslav Caf od dveh Rezijanov, ki ju je povabil v goste zaradi slovarja, in tako je prišla v Pleteršnikov slovar. Matičetov sporočila o njej pozna iz *jezikoslovnih* virov, živega govora in slovstvene folklore ter navaja zanjo tri žarišča: Rodopsko pogorje, dokazano je bila znana na kvarnerskem otoku Cres in v Reziji. Od tam navaja številne primere, npr. da se pojavi v pesmicah in v razlagalni povedki s Solbice, ko pravljíčarka Tina Wajtava pripoveduje, kako je čebela izšla iz Gospodovega lica. *Bèčula (na je) velézla bõ'ícu un zez lánite* (Matičetov 1988/1989: 83). V vseh navedenih besedilih in morda še v kakšnem drugem, dotlej ne odkritem, je »*lánita*« tako rekoč vraščena v tradicionalni slovstveni okvir, vendar je med Rezijani krožila in kroži – za lice – tudi v navadni vsakdanji rabi. Leta 1985 jo je poznala še polovica rezijanskih šolarjev. Besedo *lánita* poznajo tudi na terskem območju.

Zakaj mu je toliko do nje? Gre za prvcato jezikovno dragotino, starodavno besedo, znano še/že iz stare cerkvene slovanščine; potemtakem izvira od Slovanov iz okolice Soluna, iz makedonskega slovanskega govora. »V *svetopisemskih tekstih se z lanito redno srečujemo tam, kjer je govor, kako je treba ponuditi še drugo lice, če te kdo udari po desnem* (Mt 5, 39, L[k] 6.29 in podobno že v Jeremijevih žalostinkah 3.30), včasih tudi pri zasramovanju Kristusa (J[n] 19.3). Pesniško oblikovan stavek »in vroče solze so kot srebro

³³¹ Milko Matičetov, Poprtnik, *Slovenski etnograf* 6/7, 1953/54, 223–239.

³³² Milko Matičetov, »Juzda žausperska«, *Traditiones* 13, 1984, 196–199. Milko Matičetov, Divji nagelj, *Ognjenec* in še kaj, *Sodobnost* 36, 1988, 536–542.

³³³ *Letopis SAZU*, 1975, 202.

³³⁴ Ta je bil na Inštitutu za slovensko narodopisje večkrat njegov gost. Avtopsiija. Prim. tudi njegovo omembo na začetku članka: Milko Matičetov, Resia /1. Dimensione linguistica, *La cultura popolare in Friuli* »Lo sguardo da fuori«, Accademia di Scienze Lettere e Arti di Udine, Udine, 21. XII. 1992, 57.

³³⁵ Milko Matičetov, *Lanita*, *Jezik in slovstvo* 34, 1988/89, 81–88.

kapale po licih na zemljo« se pojavi pri Zlatoustovi homiliji na veliko sredo. Preveden iz grščine v staro cerkveno slovanščino bi navedeni stavek pri Rezijanih zvenel močno podobno. Pri Rusih in vzhodnih Slovanih »lanita« iz zaprtega liturgičnega kroga ni prešla v vsakdanji jezik, ampak je ostala pridvignjena v pesniškem jeziku. Matičetov je naletel nanjo pri Puškinu in Ševčenku.³³⁶

V zadnjem življenjskem obdobju se Milko Matičetov ni več posvečal slovstveni folklori, temveč problematiki, ki sodi v etnolingvistiko.

S področja t. i. »ljudskega znanja« je pripravil temeljito razpravo o slovenskih zvezdnih imenih.³³⁷ Najprej poseže v historiat njihovega raziskovanja pri Slovencih: Prvi je zanj zaslužen Franc Bilc (1786–1824) in nato nekaj drugih. Posebej se zadrži pri plejadah in primerja slovensko imenje z drugim slovanskim in evropskim sploh.

Za zvezdno kopico Plejade so pri nas tu in tam najbrž še zmerom v rabi skrita stara domača imena, morda ne nepomembna. V spodbudo morebitnim prostovoljcem je ime, ki ga je slišal leta 1953, objavil leta 1972 in šele po letu 1974 prišel do spoznanja, da se nanaša pravzaprav na Plejade: gre za doslej neuvrščeno Škopnjekovo gnezdo iz Podjune na Koroškem. To je ne samo na Slovenskem ampak sploh v širnem slovanskem svetu prvo zvezdno ime z nespodbitnim zunajkrščanskim mitičnim jedrom (Škopnjek : poosebljenje utrinkov in raznih meteorskih prikazni). Zvezdna imena niso nikoli nastajala pri delovni mizi učenjakov, ampak so ponavadi sad opazovanja kolektivnih človeških izkušenj, želja, domišljije, sanj, verovanj itn. poimenovanja zvezd in ozvezdij je od nekdaj botrovalo zavedno ali nezavedno hotenje, da bi zemljani tudi na nebu videli podobo reči in stvari, živali in oseb, resničnega dogajanja in mitov, skratka vsega, kar nas v življenju obkroža in nam je tako ali drugače blizu. Kot etnografu so mu »pisana, literarno dokumentirana, stara zvezdna imena popolnoma enakovredna takim imenom, ki jih je moč slišati, tudi danes iz ust navadnih, neukih ljudi in ki niso bila še nikdar in nikjer zapisana.³³⁸

»Pred zatonom antičnega sveta je bilo nebo zasedeno z grškimi bajnimi bitji. Krščanstvo je skušalo po utrditvi in ureditvi svojega sistema pregnati ostanke ajdovstva tudi z neba, « tako avtor, »zato so ta imena izginila iz ljudske rabe in verovanj, pač pa je ostala v zvezdoznanstvu antična terminologija nespremenjena.«³³⁹

Z analitično panoramo slovenskih zvezdnih imen želi pokazati, da so v slovanskem svetu še zmeraj mogoča presenečenja, saj je sam zbral nad 150 slovenskih zvezdnih imen. Eno od vprašanj pri tem, na katero skuša tudi sistematično odgovoriti, je, katera izmed

³³⁶ Njegovo raziskavo je dopolnil Pavle Merkuž z odkritjem mikrotoponima *Lánta* na levem bregu Tera (Pavle Merkuž, *Terska lánta, Lánta, Jezik in slovstvo* 34, 1988/1989, 88.

³³⁷ Zvezdna imena in izročila o zvezdah med Slovenci, *Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike* 2, 1974, 43–90.

³³⁸ Milko Matičetov, Dvoje gledanj na zvezdna imena, *Jezik in slovstvo* 22, Ljubljana 1977, 249–251.

³³⁹ Milko Matičetov, Zvezdna imena in izročila o zvezdah med Slovenci, *Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike* 2, Slovenska matica, Ljubljana 1974, 63.

današnjih slovenskih imen bi še mogli šteti za skupno slovansko dediščino? Zvezdna imena slovanskih narodov so še zmerom slabo raziskana, kar posredno potrjuje gradivo, ki sta ga zbrala K. Moszyński in M. Gładyszowa. Drugih slovanskih sintetičnih del ni, novejših nadrobni pregledov besednega gradiva pri posameznih slovanskih narodih pa tudi ne pozna.³⁴⁰

Med slovenskimi zvezdnimi imeni, ki jih je mogel zbrati iz tiskanih, rokopisnih in ustnih virov, se ustavlja ob Škopnjekovem gnezdu (*Škópnejkove gjézdá*) iz Podjune na Koroškem. (Matičetov 1972: 54). Škopnik, bajno bitje s severa slovenskega jezikovnega prostora, je prvič izpričan leta 1812 pri Urbanu Jarniku v pesmi na čast kresu. Škopnik je nočna prikazen. Od otepa slame za kritje streh se je po domnevi Matičetovega ime prek slame za bakle preneslo na bajno bitje. Ime in bajno bitje sta znani po Koroškem in Štajerskem (Pohorje). Ime je starovisokonemškega izvora. Matičetov se strinja s Schlosserjem, da je škopnik meteor. Kmet bistro opazuje naravo in si skuša vse razložiti po svoje in je tudi meteorite odel v oblačilo povedke.

Če je škopnik = meteor, bo treba po škopniku imenovano ozvezdje – Škopnjekovo gnezdo narverjetneje iskati nekje tam, koder navadno priletavajo v ozračje meteorji. Takih točk, iz katerih se navidezno usipljejo utrinki in ki jim zvezdoslovci pravijo 'radianti', je na nebu več. Vsaj orientacijsko bi 'Škopnjekovo gnezdo' kazalo iskati med njimi (Matičetov 1972: 61).

Kakšne bogate sadove lahko prinese takšno raziskovanje, se je najbolje pokazalo v Matičetovega temeljiti, vsestranski obdelavi pesniškega in obrednega izročila o bedenicah.³⁴¹

To je ime za splošno znano narciso. Njene potencialne imenske tekmice so binkoštnice, jurjevke, ključavnice, medenice, medenke (Matičetov 1979: 277). To je cvetlica (narcisa), ki ni ne zdravilna, ne koristna, ne škodljiva, le lepa. Dokaz, da preprostemu človeku nikakor ni le utile edino gibalo, ampak tudi lepota. Zanj je zbral čez 100 imen.

Tolikšnega bogastva – več ko sto imen – pri cvetlici, ki ni ne zdravilna, ne strupena ali kako drugače nevarna, ne koristna, ne škodljiva, ampak samo lepa in dehteča, bi pravzaprav nihče ne pričakoval. Zgovoren dokaz, kako utile nikakor ni edino gibalo preprostemu človeku! Naši predniki, ki so živeli v naravi in z naravo dosti intenzivneje od nas danes, so se vsako spomlad spet in spet srečevali s čudežem njenega prebujenja, z lepoto in opojnim vonjem, ki sta jih privlačila in obenem silila, da nekatere cvetlice vzdignejo iz brezimenske sive (Matičetov 1979: 291).

Matičetov zagotavlja, da iz tiskanih in rokopisnih slovarjev, strokovnih ali poljudnih botaničnih spisov in najrazličnejših objav vse do leposlovja nabrana in pregledana imena

³⁴⁰ Milko Matičetov, Koroško zvezdno ime »škopnjekovo gnezdo«, *Traditiones* 1, Ljubljana 1972, 53–64.

³⁴¹ Milko Matičetov, »Bedenice«, Imena, pesniško in obredno izročilo o tem cvetju na Slovenskem in pri sosedih v hrvaški Istri, *Traditiones* 5/6, 1976/77, (1979), 277–300.

po pričevalni vrednosti zaostajajo za tistimi, ki se mu jih je posrečilo najti med ljudmi. Karta razširjenosti imen (od levega brega Mure do desnega brega Tera, od koroških Gur na levem bregu Drave dol do Kolpe in osrčja Istre) se ne ujema s karto rastišč; zato, ker so imena cvetlice znana tudi v širši okolici, kjer ta ne raste.

Matičeton navaja trinajst meril, po katerih je cvetlica lahko dobila ime. Sinonime za bedenice prostorsko umesti, razvrsti v pomenske skupine in podrobno uredi po abecedi z osnovno dokumentacijo, od kod je kaj (Matičeton 1979: 282). Pod posameznimi gesli razvršča podatke kronološko in opozarja na starejša imena, od katerih so se nekatera, potem ko so bila enkrat natisnjena, nekritično vlekla naprej iz objave v objavo. Ob takih primerih se zavzema, da tako gradivo »*neusmiljeno zmečemo čez prag, zbrisemo s seznama slovenskih imen kot lažna ali vsaj neslovenska*«.

Z navedeno obsežno, vsestransko razpravo je Matičeton oživil Kotnikovo zamisel o etnobotaniki in tudi na živali ni pozabil.

France Kotnik se ne bi strinjal, da gre za manj pomembno narodopisno snov, kakor je urednik³⁴² ocenil članek o lunju,³⁴³ ki ga je Milko Matičeton napisal z veliko raziskovalno vznihanostjo, terensko vnemo in vanj vpletel davne mladostne spomine.

Lunj je na Slovenskem ptica ujeta, ki jo navaja že Jurij Dalmatin: najprej (1578) kot »*golun*« in leta 1584 kot »*lujn*« in jo pojasnil kot *mišnek*, *piščetnik*. V katoliških izdajah *Stare zaveze* od Japlja naprej se ne pojavlja več. Zmeraj enozložna beseda pa je vsaj za časa nastajanja razprave obstajala v narečjih na Notranjskem (Valens Vodušek), Tolminskem (Fran Erjavec), v Reziji (Matičeton). Beseda je ostala živa v hišnem imenu in priimkih. Matičeton tu opisuje lunja kot besedni in favnovski relik, toda mogoče biologom ptič le še ni tako tuj in pozabljen, saj jih je več vrst še mogoče videti na stalni razstavi na ško-fjeloškem gradu.³⁴⁴

Po upokojitvi leta 1986 so Matičetovega osvojili škržadi. Povod za njegovo obravnavo teh pojočih žuželk je bilo pravopisno vprašanje. Užaloščen, ker ni mogel doseči, da bi slovenski pravopis sprejel pisanje škržad namesto škržata, je potrditev za svoje stališče iskal daleč v preteklosti. Kot »*škržak*« se prvič pojavi pri Alasiu de Sommaripi (1607), sredi 17. stoletja »*škrgrad*« (Matija Kastelec), v zadnji četrtini 19. stoletja »*žkržad*« (Erjavec, Štrekelj, Levec).

O tem pričajo njegove objave – celó v pesniški obliki:

Sonce me sili peti
Tako je to: doma sem iz Koprive,
Koprivci že od nekdaj smo 'uháči',
Símbol naš vaški – 'uóslé' – celo riga:
'Í-HA-HÁ! – SÁMO ÚHO, NEČ MESÁ!'

³⁴² Tone Cevc k članku Milka Matičetovega, Lün(j), *Traditiones* 18, Ljubljana 1989, 119, v opombi pod črto: »Jubilant /.../ je v tem članku spretno povezal filološko znanje, doživeto občutljivost do narave, kakor tudi znanstveno strogost pri obravnavi na videz manj pomembne narodopisne snovi«.

³⁴³ Milko Matičeton, Lün(j), *Traditiones* 18, Ljubljana 1989, 119–124.

³⁴⁴ Avtopsijsa, Škofja Loka, 24. 7. 2016.

Za tiste, ki smo rójeni v Koprivi,
v veljavi je akustična izjema:
sprejem utripov tonskih pod / nad normalnih
brez vsakršne posebne aparature.
Škržadi kraški, kič to dobro vejo,
so izkoristili koprivsko 'Úho'
in tudi svojo pošto za Matjaža
Matičku iz Koprive odposlali.³⁴⁵

Pesem je bila v reviji *Kras* objavljena v čast »velikemu Škržadarju« Matjažu Gogali. V istrski *Fontani* je istočasno izšla pesem *Škržadja pravda*, ki napada *-t* na koncu besede *škržá-d*. Matičetov prepričljivo dokazuje svoj prav in prizadetost, da mu ne prisluhnejo ne jezikoslovci (Jože Toporišič) ne prevajalci (Jože Udovič, Janko Moder)³⁴⁶ in še huje: mešajo vrste drobnih živali med seboj: škržada s črčkom ali murnom, martinčka z žabo itn.³⁴⁷ Zamenjave škržada z drugimi žuželkami je veliko tudi v slovenskih slovarjih in pesmih:

Žal pa prihaja do marsičesa hujšega kot je pisanje škržada s *-t*. Mimogrede, nekateri škržada spremenijo v črčka, cvrčka, murna, kobilico, kar so seveda čisto druge živalce. Pri takem neodgovornem spreminjanju so se doslej bolj kot jezikoslovci, leksikografi ipd. skazali pesniki, pisatelji, literati. Tudi drugod po svetu se ti zadnji včasih ne znajdejo najbolje, njih naravoslovno znanje odpove, kot smo že nekje opozorili v zvezi z Goethejem.

Marsikdaj se nam zazdijo brez prave teže celo izpiski iz literature, med gradivom za SSKJ v arhivu inštituta za slov. jezik Fr. Ramovša, če niso opremljeni z zanesljivimi komentarji ... Kaj naj bi nam povedali škržati, najdeni recimo pri F. Godini, R. Arihu, Krambergerju in drugih piscih? Da so balast, odvečna obremenitev; nekontrolirano sklicevanje na 'frekvenco' je zmerom tvegano in kaj lahko dá lažno, nerealno podobo o razširjenosti, živosti ene, deset, sto, tisoč ali več besed. Če je bila npr. odločitev za škržada v SSKJ res potrjena na podlagi rezultata škržat – 27 izpiskov škržad 3 izpiski, potem take odločitve ali sklepi ne morejo biti sprejemljivi, še manj pa obvezni za količjak treznega človeka.³⁴⁸

³⁴⁵ Milko Matičetov, *Sonce me sili peti*, *Kras* št. 36, december 1999 32–33.

³⁴⁶ Urednik Kosovelovih *Zbranih del* si celo dovoli kraško »brinjevko« spreminiti v »brinovko«.

³⁴⁷ Milko Matičetov, *Škržadja pravda*, *Fontana*, revija za književnost in kulturo, št. 29/30, Koper, decembra 1999, 133–143: Nastanku antologije je botrovala želja, da bi dal v roke zahtevnejšim bralcem »vsaj nekaj vidnih tekstov o žuželki, / ki zdaj že leto dni o nje imenu / v glasilih kulturno-literarnih / se nevsakdanja odvija pravda, odprta, / ker pač nikjer ni videti ji konca. / Ne gre le za *-d/-t* izglasje imena, / škržadu hujše se gode krivice: / prekrščevanje v črčka, murna ipd. / identitete brisanje očitno; »cikado« mrtvo vrivajo v SSKJ, / besede žive v *Besedišče* odlagajo. / Ko ljubljenca iz mladih dni se spomnim, / stvari me dvoje hkrati zaboli: / maličevanje škržadjega imena (hote al ne, je to poniževanje!), / razglašanje škržadov za 'mrčes' (golažen zoprno, podobno pajkom).

³⁴⁸ Milko Matičetov, *Škržadja antologija*, *Primorska srečanja*, št. 231/32, Nova Gorica 2000, 596–597.

Matičetov si želi, da bi škržada kdo tako dobro opisal kot je nekaj Erjavec mravljo. Njihov naraščaj čemi pod zemljo nedoločen čas (nekaj let) v temi med raznimi metamorfozami in čaka, da mu bo na lastne oči videti »mogočno Sonce« in ga občutiti na sebi.

Njegova pesem kajpada ni samo himna, hvalnica Soncu, temveč hkrati tudi snubitveno-svatomski spev, saj se morajo glasni škržadi s svojimi nemimi izbrankami res podvzitati in v skopo odmerjenem času – ne nekaj mesecev, ampak tednov – poskrbeti tudi za zarod, ki bo spet dobesedno poniknil v tla, h koreninam tega ali onega drevesa / grma, kjer se točijo življenjski sokovi, da bojo ličinkice po več preoblikovanjih, čez nekaj let (tri, pet?) lahko pa tudi šele čez dolgih (13 ali neki ameriški vrsti celo 17) let spet dočakale ponovno 'vstajenje'.³⁴⁹ Škržad se rad zadržuje na borih, saj imajo ta drevesa ne prav košato, precej svetlo krošnjo: iglice na redkih vejah ne morejo ustaviti sončevih žarkov, ki zlahka prodrejo mimo iglic, dosežejo močnejše veje in deblo kjerkoli si naš pevec pač izbere osončen podij za svoje ognjevite nastope.³⁵⁰ Zaradi drobcenih listov in svetle krošnje so mu zelo všeč tudi oljke (Matičetov 2004: 158, op. 3).

Nazadnje je Matičetov s škržadjo pravdo vstopil še v znanstveno revijo *Traditiones* (2004).

Alojzu Gradniku so bili »škržadi« domači iz rodne Medane. Njihovo oglašanje je vnesel v uvodno kvartino soneta *Sonce v Brdih* (1921).

Nad Čavnom kakor baklja se užge,
potem ves dan visi nad vinogradi;
ves dan ga milo prosijo škržadi:
'Žgi še, žgi še, žgi še, žgi še, žgi še!'

Komu v Brdih velja klic »Žgi še« – soncu ali škržadu? (Matičetov 2004: 164–165). Ivan Pregelj, ki žuželke ni poznal, Gradniku oponaša »škržadjo milo prošnjo soncu«: 'Žgi še!' Matičetov se briškemu pesniku postavi v bran, saj je po zaslugi geografske lingvistike³⁵¹ odkril za škržada temu ustrezno ime: »žganac«,³⁵² to je »nekaj, kar žge« (Matičetov 2000: 596), v treh lokacijah v porečju Nadiže. V Posočju škržadi »žgejo«, medtem ko jih na Vipavskem »peče«: »Vročina je vsak dan bolj pritiskala ...[potem] je vse potihnilo

³⁴⁹ Milko Matičetov, S škržadi od Korinta do Istre in k Vipavi – Soči – Nadiži. Semantične povezave, *Traditiones*, 2004, 158.

³⁵⁰ »/B/or in škržad sta si v pesniški prisposobi pač solidarna, ker si želita vsaj z(a)goreti skupaj, v zubljih »ognjene« omame (Matičetov 2004: 158).

³⁵¹ Dva takšna italijanska atlasa vsaj deloma vsebujeta gradivo, nabrano med Slovenci iz nekaterih krajev, dodeljenih Italiji ali 1866 ali ob mirovnih sporazumih po prvi (Rapallo 1920) in drugi svetovni vojni (Osimo 1975). Za Matičetovega je bila 'Jezikovna poslastica' okoli leta 1930 odkrito dotlej neznano slovensko ime za škržada: žganac. V javnost je prišlo menda šele 1974 v enem od lingvističnih atlasov »furlanske etnografije« (Matičetov 2004: 159).

³⁵² Glas g pišejo nekateri z grško gamo γ, drugi gh, tretji h, četrti »kakor kanec«.

razen škržadov, ki so ščebetali ves dan: '*Peče, peče, peče, ojej!*' Zemlja je pokala od suše ...« (Matičetov 2004: 163, 168).

Škržad / žganec je divji pevec, ki nas razveseljuje v najhujši poletni pripeki, ko vse živo od onemoglosti obmolkne pod pritiskom Sonca (Solleone) in ko se v kombinaciji z zvezdo Sirius najdemo v t. i. pasjih dneh. Tedaj je v naravi samo eno pevsko nadarjeno živo bitje – škržad / žganec ali kakorkoli mu je pač ime – da si upa na ves glas kljubovati celemu svetu in neutrudno ponavljati svoje peče-peče, striži-peči, žeže-peče, žiki-žiki ipd (Matičetov 2004: 164).

Semantično sorodna škržadja imena izhajajo iz pomenskega kroga »*goreti – peči – žgati*« ipd. od Korintske ožine do Vipave-Soče-Nadiže (Matičetov 2004: 165–168). Pri nacionalnih in regionalnih, knjižnih ali narečnih imenih za žuželko *Cicada orni* L., prevladujejo onomatopoejska, saj se skušajo približati slušni podobi njegovega petja. Tak je že Homerjev *tetiks* – najstarejše danes znano škržadje ime v Evropi (Iliada III, 151). Že *Škržadja antologija*³⁵³ v *Primorskih srečanjih* (Matičetov 2000: 587–597) vsebuje komentar Matičetovega k pesmim z motiviko škržada z daljnega vzhoda, Japonske, Kitajske, stare Grčije (Homer, Platon), manj naklonjene mu latinske poezije, iz romanskih jezikov, preverja njegova poimenovanja v germanskih jezikih. Škržad je bil simbol srednjeveških trubadurjev (Matičetov 2000: 588). Provansalski pesnik Faure je prelepo povezal najbolj slavno središče »škržadjih pevcev« z usodo pesnika Mistrala (Matičetov 2000: 588–589). Matičetov sporoča nova imena zanje iz Makedonije, Romunije, Grčije, Albanije (Matičetov 2000: 165–168). »*Škržadja onomatopoezija pa je doma povsod, kjer te žuželke pojejo.*«³⁵⁴ Nekateri evropski jeziki zanj nimajo imena, verjetno zato, ker tam tudi žuželke ni, ker je na severu zanj prehladno (Matičetov 2000: 588).

Sklep

1. Slovstvena folkloristika prvo teoretično razmejevanje med jezikoslovjem, slovstveno folkloristiko in literarno zgodovino upravičeno pripisuje Ivanu Prijatelju,³⁵⁵ toda že Matija Murko je razmejeval omenjene stroke, saj je s tega vidika ocenil prizgodaj umrlega perspektivnega Vatroslava Oblaka:³⁵⁶ Oblak je izključno lingvist³⁵⁷ in ne [slovstveni] folklorist,³⁵⁸ lahko pa bi bil dober slovstveni zgodovinar.³⁵⁹ Murko je nekaj let prej razširil

³⁵³ Značilno, da se odloča za komentiranje v verzih, kar pomeni, da je lažje pesniti, ker obstajata oblikovni in verzni vzorec.

³⁵⁴ Zato je po Milku Matičetovem Pregljeva trditev (Dis 1922, 469), da jo je iznašel Joža Lovrenčič, absurdna.

³⁵⁵ Marija Stanonik, *Slovstvena folkloristika med jezikoslovjem in literarno vedo*, Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana 2004, 21.

³⁵⁶ Matija Murko, *Vatroslav Oblak* (z dvema podobama), Ljubljana, Slovenska Matica, 1899.

³⁵⁷ »V njegovih zapiskih nahajamo večinoma le besede, ki so važne za glasoslovje in oblikoslovje ali pa za slovar« (Murko 1899: 203).

³⁵⁸ Ne spominjam se tudi, da bi si Oblak zapisal kako narodno pesem ali pa vsaj narodno pripovedko, ki je po jeziku bolj zanesljiva, nego so narodne pesni« (Murko 1899: 203).

³⁵⁹ V recenzijah Sketovih čitank v LZ (1894: 633), predvsem pa Glaserjeve Slovstvene zgodovine

obzorje na češki slovanski mednarodni razstavi v Pragi. Tam je opazil, da gradivo iz slovstvene in glasbene folkloristike nista razstavljeni skupaj, temveč na različnih mestih (Stanonik 2004: 59–97).

2. Na etnolingvistiko Murko takrat še ni mislil, se ji je pa pozneje posvetil bolj kot slovstveni folkloristiki, kar dokazuje njegovo sodelovanje pri reviji *Wörter und Sachen*.

3. Na koncu razprave o bedenicah Matičetov apelira na ustrezna vodstva, da bi posevečala večjo skrb leksikalnemu narečnemu bogastvu, živi govorici. Zavzema se za medsebojno sodelovanje posameznih panog jezikoslovja in etnologije / folkloristike: SAZU ne bi smela odložiti in potisniti v stran vseh drugih zvrsti jezika in se zavzemati le za slovar slovenskega knjižnega jezika. Bogastva katerega koli jezika – slovenski ne more biti izjema – ne izpričuje samo njegov sodobni knjižni jezik, fundus, ampak besedni zaklad pripadnikov celotnega narodnega telesa, vseh narečij, ki se k njemu prištevajo. Nov oboгатen Pleteršnik bi bil potreben. Zato bi morali poskrbeti, da bi po krivici odloženo delo zanj teklo vzporedno z nadaljevanjem SSKJ. Posebna skrb naj bi veljala zajemanju leksikalnega bogastva iz žive ljudske govorice. Tak vseobsežni slovenski besednjak bi moral biti matica, izhodišče vsem drugim, etimološkemu še posebej. Zavzema se za interdisciplinarnost, za korektno sodelovanje z lingvisti: »*Skepsa, ki jo nekateri slavisti – posebej lingvisti kažejo do etnografskega gradiva in etnografskega dela, je pač pogojena v tem, da si etnografi marsikdaj šele iščemo najprimernejših metod, si šele utiramo svoja pota. Etnografija kot samostojna in ne le pomožna veda, je namreč dosti mlajša od lingvistike, se mora šele potegovati za svoj ugled in se večkrat dobesečno otepati nevarnih notranjih sovražnikov, predvsem diletantizma*« (Matičetov 1979: 277–300).

Misel, vsekakor vredna pozornosti, a še bolj ukrepanja!

4. Filološko delo glasbenika in slavista Pavleta Merkuja zasluži temeljito monografijo in kakovostno izdajo (i)zbranih del. Tukajšnja obravnava je želela opozoriti na tiste njegove razprave, ki nedvomno pričajo o etnolingvistični tematiki ali / in metodi. Če je za arheologijo bistven predmet in za zgodovino pisni vir, je za etnologijo terensko gradivo in umeščenost pojava v življenjski kontekst, kar je akademik Pavle Merku s pridom upošteval. Od tukajšnjih avtorjev je ravno pri njem najbolj očitna tista posebnost slovenske etnolingvistike, ki ima stalno pred očmi jezikovno in narodnostno pestrost kot bogastvo in kot nevarnost.

5. Od tod se po novem odpira vprašanje o novem premisleku, kaj je materinščina, kateri jezik je materinščina v narodnostno mešanih zakonih.

Kateri jezik je materinščina v drugem rodu izseljencev, ki so govorico staršev že pozabili? Kadar dom posreduje otroku izročilo v določenem jeziku, je tisti jezik materinščina. Materinščina je tisti jezik, ki zapusti najgloblje sledove v duši.³⁶⁰ Človek ga mogoče pozabi, a v močnih čustvenih trenutkih se mu povrne.³⁶¹

(LZ 1895: 237–246 306–317, 772) je pokazal, kako »*dobre in jasne pojme je imel o nalogah literarnega zgodovinarja*« (Murko 1899: 211).

³⁶⁰ Karel Rakovec, Psihološke in sociološke osnove dvojezičnosti (Iz rokopisne zapuščine), *Zvon* (revija za kulturo in družbo) 6, Ljubljana 2003, št. 5, 47.

³⁶¹ Dr. Petra Kodre opaža, da se otroci Neslovencev sicer naučijo slovenščine, toda znajo jo po šolsko. Torej: jezika se naučijo, frazemov pa ne. Nimajo jih v podzavesti. Ne znajo jih upora-

6. Tehtno vprašanja etnolingvistike je vprašanje prevzetih besed, tujk. Gregor Krek jih loči glede na fonetični in etimološki izvor: »*Odkar odločuje knjiga, uhajajo navadno ti stvori v jezik tako, kakor so znani v jeziku, od koder so vzeti – torej brez vsake glasovne ali ktere koli druge premene*« (Krek 1883: 107–108). Še prej so se vnašale v jezik zgolj po sluhu, in »*se je skušalo dati jim táko lice, da so na videz domače postale ali vsaj take, da so jezikovnim zakonom ugajale*«. Zato jim je veliko težje priti do živega. Še toliko bolj, če je bila vmes t. i. »*narodna etymologija*« (Krek 1883: 107–108).

7. Meje med »ljudsko« in znanstveno etimologijo marsikdaj niso jasne. Alenka Šivic je v primerjavi z Antonom Breznikom do t. i. ljudske etimologije bolj spravljiva – Breznik da se še ni dovolj zavedal vloge, ki jo ima ljudska etimologija za razvoj besedja v vsakem jeziku: »*Ker je temeljni razloček med obema le v metodi spoznavanja besed, se znanstvena etimologija lahko približuje ljudski, tj. asociativni, povsod tam, kjer besede niso dovolj dokumentirane in so osamljene ali pa se z znanimi jezikovnimi pravili ne moremo dovolj približati njihovi najustreznejši razlagi.*«³⁶²

8. Kadar dialektologija obravnava formalne lastnosti jezika: glasoslovje, oblikoslovje, skladnjo, ji je težko prisojati zasluge za etnolingvistiko. Zato so zelo dobrodošli narečni slovarji; še toliko bolj, kadar je besedišče z omenjenimi formalnimi zakonitostmi umeščeno v čas, prostor in družbeni kontekst. Strokovno večino slovenskih narečnih slovarjev nadkričuje *Slovenski lingvistični atlas*. Zvezek, ki je posvečen kmetiji, je odlično izhodišče za klasične pobude pri *Wörter und Sachen*.³⁶³ Zlasti komentarji pri leksičnih kartah so lahko imenitna podlaga za številne primerjalne razprave o slovenski materialni kulturi – še toliko bolj, če je njihov uporabnik tudi jezikoslovno usposobljen za njih branje.

V drugi polovici 20. stoletja sta za slovensko etnolingvistiko najbolj zaslužna dva filologa akademika, po rodu iz zahodne Slovenije. Nista se teoretično opredeljevala do nje; na naklonjenost vanjo zajetim vprašanjem pa je najbrž vplivala njuna lastna izkušnja o stiku dveh narodov in jezikov.

---

bljati, nikakor ne pravih na pravem mestu in v pravem času. To je zanjo dokaz, da je materinščina in z njo folklorni obrasci res nekaj drugega kot jezik kot tak.

³⁶² Alenka Šivic-Dular, O ljudski etimologiji, *XXVI. seminar slovenskega jezika, literature in kulture* (zbornik predavanj), Ljubljana 1990, 155–156.

³⁶³ Prim. Jožica Škofic et al., *Slovenski lingvistični atlas 2*. Kmetija, Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana 2016.

A

NARODNA IDENTITETA

Poznavalci se bodo najbrž strinjali, da se slovenska etnolingvistika, kot je predstavljena v tej knjigi, od obeh uveljavljenih šol konceptualno najbolj loči po tukajšnjem razdelku.

Pri številčnih narodih in v velikih državah se na polikulturnost lahko gleda kot samo na eno od mod, ki pestri javno življenje. Pri slovenskem, ki ga že tradicionalno stiskajo štiri popolnoma raznorodne etnične skupine (germanska, romanska, ugrofinska, slovanska, tj. hrvaška) in je po težko pridobljeni samostojnosti desetletja podlegal mesijansko zadržtemu internacionalizmu, pa je nevarna, saj samo slabša že tako šibko narodno substanco.

Zato tukajšnji razdelek zares ne želi spregledati narodnostne problematike in z njo bistveno povezanega položaja materinščine – v konkretnem primeru slovenščine pri naših rojakih v sosednjih državah. Čeprav bi tudi stanje v državi Sloveniji zahtevalo temeljito analizo. Do nedavna sta bila jezik in narodna noša dva člena (a + b) v binomu, ki je opredeljeval narodno identiteto. Danes sta se razvezala in ni nujno, da se vzajemno podpirata.

Snovno najbolj zaokroženo poglavje o mesecih je lahko izhodišče za premislek o smiselnosti in koristnosti povezovanja današnjih strogih jezikoslovnih metodologij z z vsakdanjim življenjem povezano etnologijo. Po naklonjenosti zgodovinskim temam je ta razdelek vsekakor bližji ruski etnolingvistični šoli.

1 POVEZANOST JEZIKA IN NARODNE NOŠE V DOZOREVANJU SLOVENSKE ISTOVETNOSTI³⁶⁴

Uvod

Odločitev za razmislek o tem, da je v dozorevanju slovenske narodne zavesti poleg jezika kot bistvene sestavine duhovne kulture opravljala enakovredno poslanstvo noša,³⁶⁵ se zdi prvi hip drzna. Toda k temu je napeljalo gradivo samo, ko se je pri zbiranju gradiva za morebitni članek o oblačilni kulturi v domačem okolju izkazalo, da se v 19. in še tudi v 20. stoletju kot merili slovenske narodne zavesti marsikdaj v isti sapi pojavljata obe omenjeni etnološki sestavini.

Kolikor (mi) je doslej znano, se je ob tej temi ustavil le K. Heeroma: »Ni človeka, ki bi ne iskal varnosti v kaki skupnosti, a tudi – vsaj v evropski kulturi ne! – ni človeka, ki bi bil zunaj mode, to je zunaj elitnega oblikovanja svojega časa.« Po njegovem jezikoslovje lahko ugotavlja slovnico in besedišče posameznega narečja, toda ne pride mu do živega. Etnološko raziskovanje da mora seči globlje: Tistim, ki so močno potopljeni v vero in jezik, je pogosto mogoče slediti tudi *po obleki*, stanovanju. Njihovi vsakdanji idiomi se razločujejo od obkrožujočega sveta.³⁶⁶

I. Pojem slovenske narodne noše

Sredi devetnajstega stoletja se je večina slovenskih kmetov (razen konservativnejših, starejših posameznikov, revnejših in tistih iz odročnejših krajev) že oblačila v nošo, ki je posnemala mestno. »Starejšo nošo so že tako rekoč odložili, prenekateri pa so jo shranili v skrinje«. Romantično nastrojeno pojmovanje, da je kmečki sloj nosilec slovenskega naroda, je te spremembe nostalgичno obžalovalo.

Slovenska »narodna noša« se je porodila v času taborskega gibanja iz noše premožnejšega alpskega kmeta (v nekaterih sestavinah do podrobnosti enaka nošam slovenskih alpskih sosedov) kot najbolj primerna uniforma za manifestiranje slovenske narodnosti in je podobno kot slovenska zastava eden izmed vidnih, aktivnih pojavov v času rasti slovenske nacionalne zavesti.

V šestdesetih letih 19. stoletja so na Slovenskem zaživele številne čitalnice. Napredni meščani in tržani so v njih krepili slovensko narodno gibanje za rast slovenske narodne zavesti. Obdobje taborov (Ljutomer, Vižmarje, Brda, Dolina pri Trstu in drugod) v

³⁶⁴ Prva objava: Povezanost jezika in narodne noše v dozorevanju slovenske istovetnosti / Prispevek k etnolingvistiki, *Razprave razreda za filološke in literarne vede SAZU* 20, Ljubljana 2007, 263–273.

³⁶⁵ Oblačilna kultura (po Angelosu Bašu) je širši pojem. Zaradi simbolnega pomena, ki ga ima tukaj, ostajam pri klasičnem pojmu »noša«.

³⁶⁶ K. Heeroma, *Volkskunde und Sprachwissenschaft*, (tipkopis). [*Nekaj predavanj z mednarodnega kongresa folkloristov v Arnhemu na Holandskem*], 1955, 25.

sedemdesetih letih je zajelo tudi kmečko prebivalstvo. Taborska zborovanja so utrjevala slovensko nacionalno zavest proti nemškemu, italijanskemu in madžarskemu nacionalističnemu pritisku. Organizatorji so vabili kmete, naj se udeležijo množičnih srečanj »v narodnih nošah«. Poročevalci praviloma tega niso pozabili poudariti, kajti z »oblačenjem bodisi v starejšo še ohranjeno lastno ali podedovano nošo so kmetje navzven izpričevali svojo nacionalno zavest, pripadnost, po drugi strani pa so dajali zborovanju praznji, slovesnejši poudarek.«³⁶⁷ Hkrati sta navzven tudi mestna in trška gospoda izpričevali pripadnost slovenskemu narodu z oblačenjem »v *narodno nošo*« ob raznih slovesnostih. Na prehodu v 20. stoletje se v časnikih pojavljajo nasveti, kakšna naj bi bila »*narodna noša*«, da bo primerna za svečane priložnosti in parade.

Po razpadu avstro-ogrske monarhije je bila ustanovljena Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev. Slovenski narod je bil uradno priznan, vendar *narodno nošo* še naprej ohranjajo in oblačijo ljudje raznih slojev. Nasveti za njeno oblikovanje se v tridesetih letih 20. stoletja podvojijo. Pred drugo svetovno vojno so se na politične in cerkvene shode, vse-sokolske zlete v Prago in na Dunaj, na evharistične kongrese itn. odpravljali v narodnih nošah ne le kmetje, ki so se jim pridružili tudi v mesta priseljeni nekdanji vaščani, ampak so jih oblačili tudi meščani in celo najvišja družbena elita.

V obdobju, ko slovenska nacionalnost ni več zatirana, postaja narodna noša vedno bolj oblačilo za razne cerkvene slovesnosti in turistične prireditve. Tako je postala *conditio sine qua*, brez nje ne igra in ne pleše na tujem ali doma nobena folklorna, narodna skupina. Pevski zbori naših izseljencev prav tako nastopajo v slovenskih narodnih nošah.

Skratka, narodna noša je praznična uniforma, ki je do časa, ko slovenski narod ni bil uradno priznan, navzven izražala nosilčevo nacionalno pripadnost, v času turističnih in zabavnih spektaklov in cerkvenih prireditev pa priča o aktivni udeleženi na njih.³⁶⁸

II. Jezik in noša v kulturoloških virih iz 19. in 20. stoletja

Najzgodnejši zelo karakterističen vir za to témo se nanaša na Štajersko in to v obliki binoma »*štiri do pet raznih noš in narečij*«, ³⁶⁹ (tu in v nadaljevanju poudarila ms), ki jih je Simon Povoden opazoval na Ptujju leta 1831. Iz Prešernovega pisma Stanku Vrazu leta 1838 se vidi, da je v krogu čbeličarjev gojil vzporedno pozornost do obeh sestavin človekovega bitja in žitja Emil Korytko. Prešeren piše, da poljski pregnanec namerava izdati »*zveščič ljudskih pesmi v našem materinem jeziku*«, sicer pa da »*zbira Korytko naše ljudske noše*«. ³⁷⁰

³⁶⁷ »Istočasno, kot priča gradivo, pa so kmetje nošo – včasih precej brez okusa spreminjali. Oblačila za zborovanja, tako moška kot ženska, so krojili iz boljšega blaga, predvsem iz novjših industrijskih tkanin. K narodni noši začno nositi nakit, in sicer predvsem bogatejšega. Modro-belo-rdeči slovenski trak je med bistvenimi dodatki k nošam iz različnih krajev kmalu po letu 1918.«

³⁶⁸ Marija Makarovič, Govorica noše ob primeru Rateč v Zgornji Savski dolini, *Pogledi na etnologijo*, Ljubljana 1978, 204–209.

³⁶⁹ Vilko Novak, Struktura slovenske ljudske kulture, *Razprave /Disertationes IV*, Ljubljana 1958, 5.

³⁷⁰ Pismo Franceta Prešerna Stanku Vrazu: *Pesnitve in pisma*, ur. Anton Slodnjak, Ljubljana 1962, 252–253.

Preden Jurij Kobe (= Sodevski) kaj zapiše o jeziku sodeželanov, pojasni, da pride njihovo ime od oblačenja: »Ti Krajnci, od svoje bele oprave beli Krajnci imenovani, govorijo hrvaško narečje«.³⁷¹

V krilu naše majhne mile domovine živijo ljudstva, ki so v izobraženosti, jeziku, noši in šegah tako različne, da se ptujec ti razliki dovolj načuditi ne more. Vso pozornost pa zasluži zavolj svojega odstopa od drugih Krajncov tisto ljudstvo, ki unkraj Gorjancov in Kočevarjev ob Kolpi od Metlike, do Osilnice prebiva... Ob Kolpi po Metliški okolici govorijo slovensko-hrovaško narečje. Poljanc in Kosteljc se serbsko-hrovaškim narečju bolj približujeta in izgovarjata vse besede, ktere Krajnc na -ic in -ik izrekuje, na -ac in -ak; Ravnagora in Delnice unkraj Kolpe morajo biti Kranjska naseljitva; tu se govori sliši: biva, šva, kakor na Gorenjskem. Tudi jih Primorci in Hrovatje imenujejo Krajnce. Med belimi Kranjci je Poljanc nar bolj vesel; on malokdaj tiho gre, on vselej poje, in desiravno še precej krajnsko govori, so vendar njegove pesmi čisto serbsko-hrovaške. Kdor je serbske narodne pesmi bral, pa Poljance peti slišal, bi misliti utegnil, de jih je Vuk v Poljanah zbiral (Marn 1879: 2–3).

Iz molitvenika *Jezus, Maria ino Jožef* (Gradec, Weitzinger, Radgona 1856) in opisa Jeruzalema v Slovenskih goricah (*Drobtinice* 1861, 1862) je France Kidrič prepoznaval Dajnkov namen, da bi dokazal »Kranjcem«, kako se v njihovem okolišu »ne hrvatari le v narečju in v noši, ampak tudi s č, ž, š'«. ³⁷² Jezik in noša sta se že v prvi polovici 19. stletja pokazala kot signala narodne identitete oziroma njenega pojemanja.

Kot veliko drugih³⁷³ tudi Mihael Žolgar leta 1873 poziva jezikoslovce in druge rodoljube k poznavanju »domačega ljudskega jezika« (Marn 1892: 21–22), kar utemeljuje z izobraževanjem in razgledanostjo. Jeziku po pomembnosti sledi »noša« in šele potem druga folklorna snov:

Šaljivost, po kateri se v enem kraji zasmehuje, kar je v drugem navadno in domače, ne sme pametne ljudi od marljivega nabiranja jezikovnih zakladov odvrčati. Pa ne samo jezik raznih krajev, tudi noša, šega, navade, pravljice, pesmi in vse, kar je spomina vredno, naj bi se spominu marljivo ohranjevalo, da dobijo naši nasledniki gradivo za svoje izobraževanje na domači podlagi. Bolj ko se omika med ljudstvom širi, bolj se pozablja staro, in toliko več dolžnost imamo nabirati to, kar bi se nekdanj z velikim trudom iskati moralo. Kakor se godi nam z zgodovino naših davnih prednikov, tako bi se godilo v jeziku in drugih rečeh našim naslednikom, če bi jih z majhnim trudom ne podpirali (Marn 1892: 16).

³⁷¹ Sodevski, podpisan kot Milanko Delimarič (Marn 1879: 2), Beli Krajnci, unkraj Kerke in Save od Kostanjevice do Jesenic, *Novice* 1845, št. 2, 19; 31.

³⁷² Kd [France Kidrič], *Slovenski biografski leksikon*, Zadruga gospodarska banka, Ljubljana 1925–1932, 114.

³⁷³ Marija Stanonik, *Zgodovina slovenske slovstvene folklore*, Slovenska matica, Ljubljana 2009, 190–214.

Čez deset let je druga folklorna snov na prvem mestu, sledi »nošnja« v paru z »jezikom«, ki je v skladu s členitvijo po aktualnosti na poudarjenem zadnjem mestu: »neznani mi južni del naše domovine, katerega prebivalci so brez dvojbe najbolj med Slovenci ohranili slovenske običaje in »nošnjo ter prekrasen nepokvarjeni jezik.«³⁷⁴

Janko Lokar od apologije belokranjskih narečij³⁷⁵ preide k oblačilni kulturi s poudarkom na »narodni noši«, pri kateri govori celo o »inačicah«: »Kakor jezik, tako različna je tudi narodna noša v Beli Krajini. Posebno ženska pozna toliko inačic, da spozna domačin navadno že po noši, iz katere župnije je kdo. Razlike se nanašajo na kroj.«³⁷⁶

Za Franceta Prešerna, Emila Korytka, Petra Dajnka in druge v 19. stoletju je bilo samoumevno, da je za narodovo prepoznavnost poleg jezika noša enakovredna sestavina. V 20. stoletju se zavzemanje zanju s terena prenese v kabinet. Škrabčeve polemike izpričujejo, da je temeljno poznal del prvega profesorja slavistike na graški univerzi *Einleitung in die slavische Literaturgeschichte*³⁷⁷ in Wilhelma Wundta *Völkerpsychologie / Eine Untersuchung der Entwicklungsgesetze von Sprache, Mythos und Sitte*.³⁷⁸ Prvi del tega dela je posvečen jeziku, toda slovenski slovničar ga odklanja, češ »filozofija jezika [je] eno, jezikoslovje pa drugo.«³⁷⁹ Na jezik ne gleda mitično, ampak zgodovinsko. Primerja

³⁷⁴ Gr . . . n, Bojanci, *Slovan* (političen in leposloven list) 1, Ljubljana 1884, 278.

³⁷⁵ Janko Lokar, Iz Bele Krajine, *Carniola 2* /nova vrsta, Ljubljana 1911, 10: »Jezik Belokranjcev je lep, blagozvočen, bogat in poln poezije. Belokranjec govori posebno rad v pregovorih in podobah, da včasih kar strmiš nad načinom njegovega izražanja. Iz pismem najpreprostejših kmetov veje poezija in pismo marsikatero matere svojemu otroku čitaš kot pesem, polno ljubezni in lepote. V svoje pisanje vpletajo radi stihe. /.../ Belokranjščina ne pozna enotnosti, zlasti naglas se menja, in je drugačen celo v vaseh, ki so oddaljene samo po pol ure hoda. Pa tudi besedni zaklad kaže raznoličnosti. Brezdvomno izvira to od tega, odkod so se naselili Belokranjci na sedanjih tleh in kako so se potem mešali. Tu imata jezikoslovec in zgodovinar še mnogo jako zanimivega, a ne lahkega dela.«

³⁷⁶ Janko Lokar, Iz Bele Krajine, *Carniola 2* /nova vrsta, Ljubljana 1911, 10–11.

³⁷⁷ Stanislav Škrabec, *Cvetje* 15 (1897) 11. zv. V *JD* 2, 1994, str. 288: »G. profesor, blagovolite si dati dopovedati, da bi bil jaz tisti nemi kljuki postavil prav v izvorni podobi na njiju mesta, kakeršni ste pri Miklošiču, ker sem vaju natanko citirati – ali naša tiskarna jih nima. Nadomestil sem jih torej s tistimi znamenji, ki se rabijo za nje tudi drugod v znanstvenih knjigah, zlasti stariših: n. pr. Krek, Einl. in d. slav. Lit. 1. izdanje; ..." [= Gregor Krek, *Einleitung in die slavische Literaturgeschichte*, 1. izdaja, 1874].

³⁷⁸ Ingrid Slavec Gradišnik, *Etnologija na Slovenskem* (Med čermi narodopisja in antropologije), Ljubljana 2000.

³⁷⁹ *Cvetje* 27 (1910) 10. zv. V *JD* 3, 1995, str. 384: »In vendar gosp. profesor meni očita, da sem štiri leta po objavljenju Wundtove Narodne (prav bi bilo pač "narodske") psihologije objavil v *Arhivu* svojo razpravo in nisem iskal prej po Wundtovi knjigi, kako smem po naše govoriti in pisati in kako ne. Po pravici povem, da mi še zdaj ni žal, da nisem storil kaj takega. Filozofske slovnice nam je že pred 40 leti, ko smo še na šolskih klopeh sedeli, prof. Karl Schenkl, prav dober jezikoslovec, resno grajal in pozneje sem se v več primerih tudi sam prepračal, da modroslovci niso kaj prida jezikoslovci najmanj pač moderni nemški in drugi filozofi s filozofijo, ki sami priznavajo, da se z zdravo pametjo ne ujema.«

ga z navadami in šegami, celo z modo:³⁸⁰ »In kaker so spremenljive šege in mode, tako tudi jeziki.«³⁸¹

Ugledni arhitekt Marjan Mušič se razgleduje po zgodovini slovstvene folklorne in ob njej najprej omeni nošo – ki jo brez zadrege uvrsti v »ljudsko umetnost«:³⁸²

V ljudski pesmi je oral ledino Stanko Vraz, ki je zapisal poleg besedil precej melodij, za njim Flajšman, Gerbič, Volarič, Hubad in drugi. Izmed ostalih tvorb ljudske umetnosti so najzgodnejše zanimanje zbudile noše, saj je že l. 1334 opisal furlanski zgodovinar Francesca di Toppo noše Slovenk, ki jih je videl v Ogleju za umeščanja patriarha Bernarda; nadalje Primož Trubar, ki pravi v predgovoru k hrvaškemu novemu testamentu (I. Th. 1562), da se severni in zapadni Kranjci nosijo in ravnajo 'auf teutsch, nur dass die Weiber tragen besondere lange Schleier am Kopf'.³⁸³

Umetnostna zgodovina je za študij oblačilne kulture izredno pomemben vir.

III. Besedna umetnost in noša v kulturoloških virih iz 19. in 20. stoletja

Prikriti avtor v *Glasniku slovenskem* z veliko domišljijo in s še večjo ironijo uporablja posamezne kose oblačil za metaforizacijo prizadevanja, kako bi v njegovem času, namesto nemškega dobili v slovenski javni prostor slovenskega šaljivca in temu ustrezen časopis.

Giontini v Ljubljani mu je naročil slovensko obleko, in rajni Malavašič mu jo je skrojil. Nemški Pavliha pa je že od mladih nog bolehen in slaboten in podaja mu se še nemška obleka kaj malo, v slovenski pa je celo starost. Čutil je to menda Malavašič sam, zato je v predgovoru zapisal, da ve, da bi bilo bravcem ljubše, brati kaj od slovenskega Pavliha, od kterga se posebno po Gorenskem toliko pripoveduje, pa da bi bilo tudi njemu ljubše povedati kaj od domačega. /.../ Godi se nam Slovencem tudi taka, da od tujih več vemo in povedati znamo,

³⁸⁰ *Cvetje* 28 (1911) 5. zv. V: *JD* 3, 1995, str. 413: »Moja misel, že davno izrečena in menda tudi objavljena je, da so jeziki soditi kaker razne druge navade, šege in mode človeškega rodu. Kaker te, tako morejo biti tudi oni lepi, dobri, z logiko, t. j. zdravim razumom v primernem soglasju, morejo biti pa tudi zoperni, okorni, gerdi, terdi, neumni in kaj vem kaj še.«

³⁸¹ *Cvetje* 28 (1911) 5. zv. V: *JD* 3, 1995, str. 413: »Spreminjajo se pa ne le po unanjem uplivu, dobrem ali slabem, spreminjajo se tudi po svoji notranji moči, ki se razvija in raste, ali pa hira in vmira. Slabe navade, neumne in spotekljive mode se skušajo odpraviti s pridigami in svarili v cerkvi, napake in norosti jezika bi se imele popravljati po šolah; žal, da mnogi učitelji sami ne vejo, kaj je prav in kaj ne.«

³⁸² Tj. po današnji terminologiji likovna folklor.

³⁸³ Marjan Mušič, Slovenska ljudska umetnost in mi, *Sodobnost* 7 (1939), 253: »Pozneje se priključijo tema še Valvazor, Pohlen, Hacquet in drugi. Zelo kasno, šele v našem [= 20.] stoletju, se pojavi zanimanje za našo ljudsko arhitekturo in pohištvo. O panjskih končnicah, edinstvenem primeru v našem alpskem teritoriju, je menda prvi pisal W. Schmidt l. 1903, in opozoril svet nanje. Obsirno in temeljito jih je obdelal l. 1929, Stanko Vurnik. Z našo ljudsko arhitekturo se je prvi bavil A. Sič, ki je zbral kolekcijo raznih primerov.«

kakor od domačih. *Dal nam je torej nemškega Pavliha v slovenski obleki. Upal je gotovo, da se bo našel kdo, ki bo našemu domačemu, slovenskemu Pavlihu obleko skupaj zbral. Ali ima jo še dan današnji vso raztreseno, in kdor mu najde čevlje, imel bo še dovolj opraviti, predno najde nogavic; potem pa je še zelo verjetno, da nogavice nosi nad čevlji, ker tak mož je Pavliha. [...] za danes pa se oziram na turškega Pavliha. Izbral sem pa tega zato prav rad, ker je brihtnejši kot marsikteri in pa tudi zato, ker so nam Turki sosedje in pa stari znanci. Morebiti se za vračilo najde na Turškem kdo, ki nam bo vedel povedati kaj o slovenskem Pavlihu.*³⁸⁴

Morda bi lahko govorili o določeni frazeološki tradiciji, ki se zaznava celo pri Karlu Štreklju s posrečeno glagolsko metaforiko. Leta 1901 piše: »Vraz je pesmi, katere je dobil s Kranjskega od Kastelca, Smoleta in Prešerna, skušal obleči zopet v obliko narečja, katero so jim zapisovavci slekli.«³⁸⁵ V njegovem pisanju je *noša* kot del materialne kulture pomešana med sestavine duhovne³⁸⁶ kulture: »Najznačajnejša črta romantikov je ljubezen do vsega narodnega: do narodove prošlosti in sedanjosti, do narodovega jezika, do njegovih pesmi, pripovedek in pravljic, vér in vraž, do njegovih noš, šeg in navad.«³⁸⁷ To se dá razložiti le z vidika estetike. Tako kot je za slovstveno folkloro navzočnost estetske funkcije aksiom,³⁸⁸ je tudi v oblačilni kulturi praviloma navzoča – ne toliko na način vrednote, ampak norme. Le s tega vidika je razumljivo, da so leta 1906 v razpisu avstrijskega ministrstva za »nabiranje narodnih pesmi v najširšem pomenu« in »narodnih glasbenih instrumentov, plesov« pred »šegami« omenjene tudi »noše«.³⁸⁹ Besedila pesmi marsikaj povedo o moški in ženski noši in dopolnjujejo druge, neposrednejše vire za raziskovanje načina oblačenja v preteklosti, posebno v 19. stoletju:³⁹⁰ »Pa ne maram Gorjanca, / k_ma lajbälč ärdeč, / še rajši mam Kranjca, / k_ma židanəh več. //...// Pa moj fantič ma hlače, / k_nəč däl k_do kolén, / ma cokle na nógah / pa brezov polén.«³⁹¹

Vzporednost med dvema predstavljanima pojmomoma posreduje profesor slovanske filologije Matija Murko, sklicujoč se na Ivana Meštrovića: s spreminjanjem načina življenja »izginja med narodom pesem skoraj tako hitro kakor narodna noša.«³⁹² Z ugotovitvijo se ujema psiholog Anton Trstenjak: »Tudi kmečki človek v zadnjem stoletju vedno bolj opušča

³⁸⁴ M.[Matija Majar?], Turški Pavliha, *Glasnik slovenski* 7, Celovec 1864, 241, 242.

³⁸⁵ Karel Štrekelj, Prešeren in narodna pesem, *Zbornik znanstvenih in poučnih spisov* III, ur. Luka Pintar, Slovenska matica Ljubljana 1901, 8.

³⁸⁶ V njegovem času vse do marksističnih opredelitev etnologije, je bil njen predmet obravnave razdeljen na duhovno in materialno kulturo.

³⁸⁷ Karel Štrekelj, Prešeren in narodna pesem, *Zbornik Slovenske Matice* III, Ljubljana 1901, 1.

³⁸⁸ Marija Stanonik, *Teoretični oris slovstvene folklore*, Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana 2001, 143–145.

³⁸⁹ Josip Tomiňšek, Prof. dr. Karel Štrekelj in nabiranje slovenskih narodnih napevov: *Slovenski etnograf* V, Ljubljana 1952, 169–170.

³⁹⁰ Zmaga Kumer, *Pesem slovenske dežele*, Obzorja, Maribor 1975, 46.

³⁹¹ Pela Francka Pesjak, Koritno pri Bledu, Gorenjska, 1959 (Kumer 1975: 202).

³⁹² Matija Murko, *Spomini*, Ljubljana 1951, 241. Isti, Pri Meštroviću in njegovih: *Izbrano delo*, Ljubljana 1962, 238.

svoje tisočletne navade. *Izginja narodna pesem, narodne noše* itd.«³⁹³ Kolikor ostajata, sta predmet posmeha: »Za ljudi je že samo po sebi smešno npr. dejstvo drugačnosti, da je nekdo Štajerc ali Gorenjc, *da nekdo drugače govori kot mi, se drugače obnaša ali oblači.*«³⁹⁴

Ocena delno narečnih pesmi Ludvika Zorzuta sredi druge polovice 20. stoletja še vedno sledi stereotipni povezanosti obeh obravnavanih pojavov iz materialne in duhovne kulture, vendar v drugačnem zaporedju. Na prvo mesto daje »*obleko in nošo*« in šele na drugo »*jezik*«. Prim.:

Gre tu za tisto posebno doživljanje briškega okolja: zavedne slovenske vasi neposredno ob bližnji laški meji; za vse, kar je bilo v briških družinah pravzaprav povezano z vsakdanjim delom in življenjem, pa je že davno postalo za nas in sodobne rodove folklorja; od svojevrstnih kmečkih jedi (kuhinja, »toč furbo«, bravada, itd.) do pripravljanja le-teh in delov ognjišča (kétovnik, napa, kamin) ter kmečkega orodja in prevoznih sredstev (šubla, pikón, buínc, škalir, tond, pirón, picon), pa *do same obleke in noše in jezika* in navad in iger in še in še.³⁹⁵

Ni torej naključje, da Lev Detela v svoji knjigi, katere dogajalni čas je pomaknil daleč v preteklost, izrabi stereotip o binomu živega jezika in noše kot znamenja identitete »poslednjih slovenskih poganov in prvih slovenskih kristjanov:«³⁹⁶ »In ti Gorazdi, Hotimirji, Valjhuni, *s svojim zvočnim, pevnim jezikom*, s svojimi starimi običaji, *s slovensko pesmijo, s slovensko nošo* in samolastnim ponosom, kaj niso trn v peti Karlove samostojnosti, da poenoti ves svet s svojim mečem in žezlom!« (Detela 1989: 14).

Tudi Vinko Hrovatič, narečni pesnik iz Zasavja, je bridko doživljal izginjanje lastnega narečja. V njem je napisal na stotine pesmi o rudarskem življenju,³⁹⁷ med njimi je tudi motivni par jezika in noše. Boli ga preoblikovanje, po njegovem propadanje slovenščine in izginjanje domače noše. Če se to dogaja celo v osrednji Sloveniji, ni nenavadno, da se pesem konča resignirano:

Ku mine nuč in pride dan / me vuola taka spet ubjame / de šou bi kam u kraj neznan / ku žvi sigurn bres reklame // *Tem piše use še pu sluvensk / in nuos use se pu dumače / tem ni nubjanih nobl žensk / tem tut neznane so zvijače // Pu celi huadu sm dežjal / in ku puvejdu sm kua išem / so se ludje mi sprut smejal / za tazga kej se nej ubrišem // Pu lejpi bo dežjal taku / de ruksok bi slubarju nucu / ta jezik naš pa šou bo pu zlu / nubjan nkol ne bo ga spucu* (Hrovatič 2004/3: 2054).

Druga pesem, posvečena knapovskim ženam, je kot dvojčica prvi enako otožna:

³⁹³ Anton Trstenjak, *Pastoralna psihologija*, Mohorjeva družba, Celje 1987, 234.

³⁹⁴ Marko Terseglav, *Stare žalostne ali o humorju v ljudskem pesništvu: Zbornik Slavističnega društva Slovenije*, Ljubljana 1997, 112–115.

³⁹⁵ Marijan Brecelj, [spremna beseda] v: Ludvik Zorzut, *Ptička briegarca*, Mohorjeva družba, Celje 1974, 7.

³⁹⁶ Lev Detela, *Stiska in sijaj slovenskega kneza*, [Celovška] Mohorjeva družba Celovec 1989, 10.

³⁹⁷ Marija Stanonik, *Slovenska narečna književnost*, Slavistično društvo (Zora 51), Maribor 2007, 224–328.

Učasih kikle ste nusile / kua pa duans ublačjo rejs ne vejm / duansne hlače spuat so zvile / pa kaku se rjače im ne zvejm // Svoje majo guvurice / se pu gan-kih našga neč ne sliš / če pa slišijo naše klice / praujo pa de znejčim im pretiš (Hrovatič 2004/1: 624).

Tržaški narečni pesnik Aleksander Furlan se v pesmi *Je pušeljšček brala* pokloni ro-jakinjam, njihovi naravni lepoti, še posebej, kadar se oblečejo v narodne noše:

N'rlepše žjenske so ökule Trsta. / Taku po narave, prez miget anga prsta, / so jen lepe uoči jen rusa so lica. / Uödpravet se znajo ku nobena grofica. // Dugo krilo do potleh, / u pase se fjertoh zavježe. / Poštjerkana srajčka je bela ku sneg, / krpuön se na rame polježe. // Na glave fečou čelo pokriva, / se ne razkazava jen neč se ne skriva. / Pušeljšček u nedreh muačno deši, / de k'šnemu glavo u niz zavrti. // Tašna uöbleka, se zna, ni za us'k dan, / muöre bet praznik posjebno svečan. // Če pridejo noše, vre znamo, de bo, / ni treba jem duaste besed, / za-duaste prijazen pogljed, / n'm uane povejo razluöčno, kej smo!³⁹⁸

Ne le, da je v pesmi vreden etnološke pozornosti opis noše, še posebej pomembna je zaradi poante, ki meri na narodno identiteto in daje v premislek razmerje med nošo in jezikom.

Zgodovinar in geograf Simon Rutar, filologa in slavista Karel Štrekelj in Matija Murko, kipar Ivan Meštrovič, psiholog Anton Trstenjak, raziskovalec folklorne pesmi Marko Terseglav, pisatelj Lev Detela, narečni pesnik Aleksander Furlan so kvalificirana imena različnih profilov, kar dokazuje, da se je iz prvotno filoloških tal stereotipni par *jezik + noša* razpršil še na druga področja. Pri tem se je prvi člen umetniško povzdignil v umetnost govorjenega jezika, bodisi pesem ali žanrsko različno opredeljene pripovedi.

Zgodovinar Simon Rutar je leta 1889 pohvalil prizadevanja učiteljev na Kranjskem, da bi zgodovinsko, zemljepisno in narodopisno orisali svoje šolske okoliše, toda v oceni dveh takih knjig pogrša v njih opise »narodnih nošenj (če jih je še kaj) ter narodnih pri-povedek (resnih!) in pesmij«. ³⁹⁹

IV. Jezik in noša kot statusni simbol v 19. in 20. stoletju

Neznani avtor se je leta 1858 posmehoval tistim Ljubljankam, ki »vtaknjene v francoske sodce (krinoline) /.../ nosijo plajše iz velur-ja«, zavračajo materinščino, češ da »krajnski' jezik je le jezik za 'Bauernvolk'«, in se spakujejo v nemščini. Toda njen poznavalec jih ujame pri številnih slovničnih napakah. ⁴⁰⁰ Kajti »ravno tistega maternega

³⁹⁸ Aleksander Furlan, *An popodán*, Mladika, Trst 2007, 34.

³⁹⁹ S. R. [= Simon Rutar], Postojinsko okrajno glavarstvo (ocena): *Ljubljanski zvon* 9, 1889, 635–636.

⁴⁰⁰ NN, Pisma o Slovencih in Slovenkah, *Kmetijske in rokodelske novice* 16, Ljubljana 1858, 4–5: »Tisti preljudi – aber' – ponemčeni slovenski 'pa' – če greš le enkrat od Šenklažva do Tranče, držiš gotovo 20 x na poti. – slovenski se (sebe) jim je tako vrašen in prirašen, da namesto nemškiga 'uns' rabijo le slovenski 'sicer' (se), na priliko wir werden sich gewiss gut unterhalten itd. – tudi 'allein' und 'selbst' ne umejo nikoli prav ločiti, ker naš slovenski jezik ima le besedo

jezika, ktereга kot 'Bauernsprache' zaničujejo, so navzete tako skoz in skoz, da berž prvi govor boš večidel spoznal Ljubljančanko – Nemko ali pa tudi Ljubljančana – Nemca.« Tudi moškimi se namreč godi enako, »tako bi Ti lahko naštel še sto družih posebnost, ki jih tudi 'haute volée krajnska v nemškem jeziku posnema iz tistega svojega jezika, ktereга – svoji materi in očetu na čast!! – 'Bauernsprache' psuje.«⁴⁰¹ Sicer pa »na svetu ni nobene 'Bauernsprache', sicer bi vsi jeziki mogli biti 'Bauernsprachen', ker nemški kmet govori nemški, francozki, itd. Vsak jezik je častljiv, ker je jezik naroda, ki ga je Bog stvaril!«⁴⁰²

Po stvarnem opisu večjezičnosti v Gorici leta 1860⁴⁰³ sledi užaloščena ironičnost na račun slovenskih rojakov, ki vse prehitro podlegajo tujim vzorcem, pa naj gre za jezik ali oblačila:

Slovenski pôsli in novi vseljenci govoriyo po slovenski, dokler se ne pofurlanijo, kjer stricova suknja je čuden magnet in prosti 'šklov' nima dovolj moralne moči, da bi se furlanski civilizaciji ustavljal. Gorska dekla je komaj par tednov v mestu, in že se sili furlanščino lomiti, če pa govori po slovenski, ne govori več po domače. Ker s kmečko besedo bi utegnila mestno besedo oskruniti. *Kakor obleko je treba tudi domačo slovenščino po kopitu furlanske gospodinjne prenarediti. Slovniške sklone, čase in naklone skor še manj pozna kot belo domačo pečo. /.../ Ne zamerite; mi se je zareklo; hotel sem le sinove modric [= modrosti, učenosti dijake] popisati.* Tudi njim se škricovska furlanščina kaj rada in brž prikupi, in prostovoljno ji izročijo žezlo na ulicah in v šoli in se kar ne bojijo strele serditega 'Jovis tonantis': Kdor zaničuje se sam, podlaga je tujčevi peti. /.../ Zakoni (poroke) med slovenskimi ali slovensko-laškimi posli, ki ostanejo v mestu, niso le izvirke proletarijata, temuč prava kuga za versko in narodno oddajo otrok. Stariši perve verste molijo in se pogovarjajo med sabo po slovenski, vpricho otrok pa, ki so za slovenščino 'generatio vipernia' se silijo po laški, da jih ne pohujšajo.⁴⁰⁴

Andrej Marušič dobro opazuje, kako se zaradi skrbi za zaposlitev predvsem nižji sloji skušajo čim prej prilagoditi v novem okolju tudi jezikovno in tako slovenščina peša celo v družinah.

'sam' za nemški 'allein' in 'selbst', na priliko, er wird es schon allein thun' – .. in tako bi Ti lahko naštel še sto družih posebnost, ki jih tudi 'haute volée' krajnska v nemškem jeziku posnema iz tistega svojega jezika, ktereга – svoji materi in očetu na čast!! 'Bauernsprache' psuje.«

⁴⁰¹ –, Pisma o Slovencih in Slovenkah, *Kmetijske in rokodelske novice* 16, Ljubljana 1858, 4–5.

⁴⁰² –, Pisma o Slovencih in Slovenkah, 4–5.

⁴⁰³ –, Pisma o Slovencih in Slovenkah, 4–5: »Značaj našega, dasiravno s slovenskim obročem okovanega mesta – obračajmo to reč kakor hočemo – je in ostane furlanski. Italijanski govoriyo judje in italijanski vseljenci, sicer pa se poslužujejo tudi Furlani njih pismenega jezika, kjer se furlanski sploh ne piše. Nahajajo se v tem narečji le nektere bukve bolj šaljivega zapopadka. Koledarčki, travestirana Eneida in Georgikon Virgilijev. Nemški govori plemstvo, ki je med nami nekako oaza (zna pa tudi ljudski furlanski in italijanski jezik). Ptujci vradniki, vojaški častniki, pokojniki, in deloma tudi slovenska, pa tudi nemška izšolana gospoda.«

⁴⁰⁴ Andrej Marušič, Narodnost in slovenščina v Gorici, *Kmetijske in rokodelske novice* 18, Ljubljana 1860, 106–107.

V enem od Stritarjevih Dunajskih pisem leta 1895 je povezava med jezikom in nošo prenesena na socialno področje: »Kmet dobro čuti, kaj se komu spodobi, postrani bi gledal gospoda, če bi se oblačil po kmetiško. Pisatelj nesorazmerje med stanom in ustrezno oblačilno kulturo prenese na rabo ustrezne jezikovne zvrsti. Spominja se, »kako je bilo, ko je prišel nekdanj k nam mlad duhovni gospod, ves goreč, pa mi je rekel, da *hoče z ljudstvom govoriti po domače. /.../ Ko je poskusil celo na prižnici tako govoriti*, so zmajali moji Laščanje z glavami in so bili nejevoljni, češ da jih mož zasmehuje, da se norčuje z njimi.«⁴⁰⁵

Časopisje je bilo v drugi polovici devetnajstega stoletja za vse Slovence najmodernejše sredstvo javnega obveščanja. Tržaška *Edinost* je leta 1879 v seriji člankov z naslovom *Ustna izročala o Trstu* predstavljala spremembe v njem v zadnjih sto petdesetih letih, ko je zaradi neprestanega priseljevanja tujcev narasel od prvotnih šest na sto petdeset tisoč prebivalcev, kar je vplivalo na življenjski stil prvotnih meščanov. Zato jim že nad sto let »manjka ugodne podlage, da bi mogli hraniti in širiti stara ustna izročala«. Na zgodovinsko navzočnost Slovencev v tržaški okolici se nanaša trditev: »Kmečko prebivalstvo se bistveno nij spremenilo, pa ker je uže od nekdanj bilo različno po jeziku in običajih, in se nij brigalo mnogo za to, kar se v mestu godi, zato se tudi pri njem niso mogle ohraniti krajne tradicije, « ker »ljudstvo vedno zatirano in pritisvano, navezano je bilo bolj na skrb, da si pridobiva in zagotavlja vsakdanji kruh.«⁴⁰⁶

Na njegovo postopno prevzemanje italijanskih kulturnih zgledov in modelov se tržaška *Edinost* in *Slovanski svet* odzivata z lastnimi stališči o položaju Slovencev v Trstu. Tedaj je oblačilna kultura poleg jezika še imela »formativno funkcijo« in »vplivala na razvoj mentalitete in identitete Slovencev« (Rustja 1997: 306).

Razliko do italijanskih meščanov so Slovenci s tržaškega podeželja najučinkoviteje poudarjali z lastno nošo. Omenjena časopisa sta jemala izvirno nošo slovenskih okoličanov na Tržaškem za del njihove nacionalne in politične zavesti; odpoved njej sta razumela kot nacionalno mlačnost, če ne že celo odpadništvo. Za poudarek prisotnosti Slovencev v mestu *Edinost* med drugim predlaga, da se ohrani mandrijanska noša ali se oblači po kranjsko.

Tistim, ki prezirajo slovensko prebivalstvo v Trstu in njegovi okolici, *Slovanski svet* leta 1893 dokazuje slovenski obstoj v mestu prav s člankom o noši:

Ni treba praviti, kako zanikajo naši nasprotniki obstoj slovenskega prebivalstva v Trstu in v njegovi okolici. *A najjasnejši dokaz za njih krivične in neutemeljene laži je uprav – okoličanska narodna noša*. Da, Tržaška okoličanska noša smelo svedoči, da je okolica slovenska, in dokler ne zgine ta neprecenljiva priča, dotlej bomo lahko očitali našim nasprotnikom podlo obrekovanje. Prava, pravcata istina je, da se po vseh pristnih okoličanih pretaka slovenska kri, da so vsi njih pradedje nosili lastno okoličansko nošo, ki jih je ostenativno ločila od meščanov. Ko je stopal brhkki okoličan v popolnem narodnem kroju po našem Tržaškem mestu, tedaj mu nihče ni mogel natvezovati druge narodnosti, vsakdo je vedel,

⁴⁰⁵ Josip Stritar, *Dunajska pisma*, *Zbrano delo* VII, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1956, 178.

⁴⁰⁶ Peter Rustja, »Na začetku ni bilo nič«, *Traditiones* 26 (Res slovenica – quo vadis?), Ljubljana 1997, 306.

da je ta pristni okoličan 'slovenskega duha, slovenskega srca'. Žalibog, da je malone povsem izginila častna ta obleka, ki je tako krepko svedočila slovensko narodnost, in ki je bila in je trn v očeh mestnih gospodov. /... / Pred par desetletji videl si stopati mnogo jednako oblečenih okoličanov, bodisi v zimski ali poletni obleki. Sedaj je le še majhno število možakov, ki se ne sramujejo svojih kratkih hlač, in kateri se ne brigajo, ako slišijo zbudljive in zasmehovalne besede. Po smrti teh izgine možka okoličanska noša povsem, in 'pozni vnuki' je bodo poznali le iz pravljič in podob (Rustja 1997: 308, 309).

Po pisanju slovenskih časopisov sodeč so na splošno mestni kulturi na Tržaškem hitreje sledili moški. Posebno hitro je izginjala njihova tradicionalna noša, medtem ko se je »ženska okoličanska noša ohranila še v svoji krasoti, dasi, žal, se nam ta krasota ponuja le ob izrednih prilikah in redkih obrokih. Tudi naše okoličanke se ozirajo in ravnajo čimdalje bolj po meščankah ter jih skušajo posnemati, kolikor možno.«⁴⁰⁷

Še posebno se je *Edinost* vznemirjala zaradi italijanskega petja v vaškem okolju:

Kolikor bolj se okolica mestu približuje, toliko bolj propada staro okoličansko pošteno vedenje. Surovo razuzdano italijansko petje v okolici 'napreduje', propada pa naše narodno, 'nekdanji ponos' okoličanov. Tega in razne druge 'italijanske kulture' poslužujejo se večjidel okoličani moškega spola. Zadnje čase je opaževati pa i mej ženstvom, enakih stvari (Rustja 1997: 308–309).

Pod fašizmom so slovensko in hrvaško uradništvo izrinjali z javnih delovnih mest. V boju za enake pravice manjšin je dr. Joža Vilfan javno spraševal o javni rabi slovenščine na železnici, pošti, policiji, policijski upravi in drugod. Dobil je zavajajoč odgovor, da izrecne prepovedi o rabi slovenščine v državnih ustanovah niso nikjer zapisane. Državni organi so se nekaj časa celo izgovarjali s pomanjkanjem ustreznega uradništva, potem pa odkrito in brez ceremonij izrinili slovenščino in hrvaščino iz javnih ustanov.

Kot protiargument ni bilo upoštevano niti dejstvo, da so bila številna naselja stodontno poseljena s slovenskim prebivalstvom. »In prav zato je bilo treba nemudoma 'prevrednotiti' tudi narodne noše (tisti čas še močno razširjene v vsakdanji rabi), da bi ne bilo mogoče že na oko prepoznati tega očitnega slovenskega identifikacijskega elementa« (Žokalj-Jesih 1996: 22).

Knjiga, ki je posvečena številnim in kričečim primerom zapostavljanja in zaničevanja slovenskega jezika s strani italijanskega fašizma in njemu podrejene cerkvene administracije na ozemlju, ki je po prvi svetovni vojni z rapalsko razmejitvijo pripadlo Italiji,⁴⁰⁸ omenja, da so se temu na slovenski strani skušali upirati tudi z oblačili: »Poleg spomenic tujim cerkvenim dostojanstvenikom in politikom je krščanskosocialna organizacija ob primernih priložnostih pripravljala tudi posebne oblike manifestacij. Skupaj z emigrantskimi organizacijami v Jugoslaviji je ob evharističnem kongresu v Ljubljani (1935) npr.

⁴⁰⁷ —, Narodna noša tržaških Slovencev, *Slovanski svet* 1893, 173–174 (Rustja 1997: 308–309).

⁴⁰⁸ Egon Pelican, *Tajno delovanje primorske duhovščine pod fašizmom*, Nova revija (Korenine), Ljubljana 2002.

pripravila *povorko slovenskih narodnih noš iz Julijske krajine (briško, kraško, vipavsko itd. ...)*.« (Pelican 2002: 380). V okupiranem okolju je bila taka odločitev že malo junaštvo: »*Primorske narodne noše nastopijo korporativno v šentjakovski fari*« (Pelican 2002: 380).

Nadškof Carlo Margotti je leta 1936 v škofojskem listu objavil nove predpise, ki so uvajali stroga pravila tudi pri oblačenju duhovščine: »Največje vznemirjenje je nastalo zaradi Margottijevih reform v centralnem semenišču. Izdal je tiskana navodila, ki jih prilagam: vsak gojenec se mora tudi med počitnicami nositi 'alla romana' (po rimsko, op. E. P.), uradni in pogovorni jezik je namesto latinski zdaj italijanski ... Poslej naj bi nosili dolge talarje, dolge suknje, rimsko pokrivalo itd. Romanizacija je dobivala tudi tako zaključen zunanji videz« (Pelikan 2002: 311).

Med drugo svetovno vojno je na »srednjem vzhodu« izhajala *Bazovica* za nekdanje slovenske vojake v italijanski vojski, ki so bili tedaj v ujetništvu zavezniških sil na afriških tleh. V jubilejni 100. številki z dne 27. februarja 1944 je na naslovni strani izšel članek *Slovenski jezik in slovenska misel*. Njegov avtor ni podpisan, a najbrž je to urednik glasila Ivan Rudolf, Ivan Učenikov:⁴⁰⁹

Največja vrednota naše narodne omike je slovenski jezik – za Slovenca. Vsaka narodnost dobi po jeziku svoj poseben značaj, svojo samobitnost, ki jo loči od vseh drugih narodov. Jezik je neka posebna lastnost človekova, ki je žival nima, ker ne misli. Do sedaj pa ni mogel še nihče odkriti, kako sta združena v človeku mišljenje in govornica. /.../ Jezik po svojem bistvu ni nekaj umetno ustvarjenega, od razuma izmišljenega; samo sredstvo, da se ljudje med seboj razumejo v šoli in v življenju. Jezik ne izvira iz treznih in hladnih prevdarkov, kakor razne gospodarske in politične ustanove, računski sklepi, pač pa je izliv srca in odsev človeške duše. Za podlago ima iste korenine kakor ljubezen, veselje, radost, vera. Jezik ni last posameznika, kakor denar, temveč skupna narodna lastnina. Po jeziku smo najbolj povezani z narodom. Šele z jezikom vstopamo v narodovo življenje, se razgovarjamo s svojimi tovariši, brati, sestrami, z roditelji, s svojimi sosedi in rojaki. Jezik je najmočnejša vez, ki nas druži z narodom.

Avtor preprosto, a prepričljivo utemeljuje prednost materinščine pred vsemi drugimi jeziki kot pglavnitno sredstvo izobraževanja. Nato se aktualno naveže na konkretne razmere v okolju, ki mu je bila *Bazovica* namenjena. Po bridki analizi položaja v lastnih vrstah razširi obzorje in kot prvo znamenje globalizacije⁴¹⁰ omenja prav nošo:

Po vsem svetu vlada danes neki skupni moderni tip človeka. V Jugoslaviji, Franciji, Angliji in Ameriki *se oblačijo ljudje na isti moderni način*, se podobno obnašajo in zidajo enaka ali podobna poslopja in svoje domove. Tako izgleda vsaj na prvi pogled. Neobhodno je v današnjem svetu, da se ljudje približajo drug drugemu, kajti čimbolj se bodo spoznavali, tem boljše se bodo razumeli in tem manj vzrokov bo za prepire in medsebojna klanja. Velike medsebojne prometne zveze, pronicanje kulture in civilizacije od enega naroda do drugega,

⁴⁰⁹ Marija Stanonik, *Slovenska pesem v tujem škornju*, Mladika, Trst 2014, 167–177.

⁴¹⁰ Tedaj te besede še poznali niso!

vse to že danes izravnava najgloblje razlike. Ali človek je individualist in dva civilista *nečeta biti enako oblečena*.⁴¹¹

Nepodpisani članki iz tržaške *Edinosti in Slovanskega sveta*, surovo kratenje naravnih pravic Slovincem do materinščine pod fašistično Italijo in grenka terenska izkušnja slovenske etnologinje na Koroškem v Avstriji zaznamujejo vsakdanjo povezanost dveh temeljnih pojavov materialne in duhovne kulture: noše in jezika.

Znamenje zakonitosti je, da se vprašanje jezika in noše pojavi tudi med Slovenci na Koroškem. Marija Makarovič posreduje terensko izkušnjo ob srečanju z neimenovanim koroškim profesorjem:

Teklo je vse gladko in lepo, tudi s koristnimi nasveti, do tistega časa, ko je profesor predlagal, bolje zastavil vprašanje, zakaj govorim o noši 'slovenskih' Ziljanov in ne kar o ziljski noši. (Najprej me je imelo, da bi odgovorila, da zato, ker ne morem govoriti o noši 'indijanskih' Ziljanov. Pa sem se ugriznila v jezik.) Ponovila sem spet isti zagovor v prid noše 'slovenskih' Ziljanov, ne pa samo Ziljanov. /.../ Profesor pa je odgovoril, da je takšno ločevanje zadeva preteklosti, zadeva romanticizma 19. stoletja in da jezik sploh ni tako zelo pomemben, gre za Ziljane. Priznam, da me je začelo kljub vročini mraziti. Profesor pa je svoj sodobni pogled še na druge podobne načine razložil. Morala sem mu priznati, da je njemu vse skupaj v resnici kristalno jasno, hkrati z ustrezno izdelanim strokovnim modelom, ki ga je poveznil čez Slovence in čez sebe na Zilji. Meni pa, ki se z osamljenimi narodnostno zavednimi ziljskimi Slovenci pogovarjam, kako jim je pri duši, ko njihova materinščina vedno bolj zamira, pa nikdar ne bo. Kot v podobnih primerih sem se v mislih preusmerila na drugo stran in sama pri sebi dejala: 'Odslej vas bom, gospod profesor, cenila po tem, ker ste odličen mentor svojim študentom. Te psevdokozmopolitske stilizacije pa ne nameravam prebaviti. Tudi zaradi ziljskih Slovencev ne, ker so mi zaupali toliko bolečega, povezanega z zamiranjem slovenstva pri Zilji. Zato ostajam zunaj vaših modelov in zunaj vaših kupol, sama s svojo raziskavo noše, ki se je oblikovala pri ziljskih Slovencih, se pa razume, da pod vplivom srednjeevropske oblačilne kulture. Zakaj potem pravijo starejši ljudje, da je zanje obleka s kratkim krilom *svabencla*, ona z dolgim pa *nemcla*. Kdor more in hoče, bo razumel to preprosto oblačilno govorico.

⁴¹²

⁴¹¹ *Bazovica*, Berilo Jugoslovanskega odbora iz Italije, leto 4, št. 100, 27. februarja 1944, 2; Pošilja Ivan Učenič, Kairo, Rue Manshaet el Mahrani št. 5.

⁴¹² Marija Makarovič, Poročilo o delu pri Zilji, dne 9. julija ali: »svetloba v juliju«, *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 36, Ljubljana 1996, št. 4, 53.

Uvod

Pogovori o slovenščini so treh vrst: eni so zanjo v skrbeh in zahtevajo njeno zaščito; drugim se zdi »*jezikovna ogroženost – prazen strah*«; ob pogledu tretjih na jezik in vrednoto narodnosti se zgodovinar sprašuje o »*resnični naravi njihovega sodobnega rene-gatstva*« (Simčič 2005: 78–79).

V samostojni državi so se do nedavna vprašanja o jeziku zanemarjala, žgala pa so rojake zunaj republike Slovenije: v sosednjih državah in pri slovenskih izseljencih.

Ugovori zoper pomembnost jezika za »*zavestno eksistenčno skupnost*« so se pojavili najprej v ZDA, češ da zanjo obstajajo močnejši dejavniki, kot sta teritorij (domovina) ali medsebojno povezovanje zaradi nujnega ekonomskega obstanka. Jezik da nima take teže, kot se je dotlej poudarjalo. Toda v tujini se je kmalu izkazalo: bolj ko je med rojaki izginjala zavest o vrednoti jezika, hitreje je potekala asimilacija. Kakor se je kdaj govorilo o »*slovenskih otokih*« v tujini, lahko danes ob globalizaciji in ob izginjanju meja govorimo o Sloveniji sredi »*evropskega morja*«. ⁴¹³

Življenje slovenskih izseljencev v Evropi in po svetu kaže, da jezik povezuje toliko bolj, kolikor bolj je povezan z »*besedno kulturo*«. V družinah, ki so se trudile za knjižno slovenščino, se je narodna zavest neprimerno bolj ohranjala kot v družinah, kjer so govorili v narečju, kaj šele, »*kjer je začel prevladovati halfpapu [half in pol (slovensko)], v Argentini pa slovežano [slovensko in el castellano]*« (Simčič 2005: 79). Zgolj poudarjanje materinščine kot vrednote je premalo. Odločilna je raba jezika. ⁴¹⁴ Avtor oporeka stališču: »*Nekoč je bil jezik zagotovilo našega obstoja, a je danes to vlogo prevzela nacionalna zgodovina*« (Matija Ogrin), če ni dodano, da »*je jezik še vedno nujni pogoj nacionalne kulture in identitete*« (Simčič 2005: 80). Nekoč ni bil le jez pred ponemčevalnim pritiskom, ampak hkrati »*najuspešnejša povezovalna podlaga za kulturno enotnost naroda, tista, brez katere se v nas ne bi nikoli mogla razviti zavest politične enotnosti in pozneje ne bi moglo priti do – osamosvojitve*«.

⁴¹³ Zorko Simčič, V njem je narodova duša, Jezik naš vsakdanji (anketa), *Zvon* 8, št. 1, Ljubljana 2005, 78–79.

⁴¹⁴ »Za Slomška je bil jezik najdražja dota, ki smo jo dobili od staršev, pri njem je najti celo misel, da bo Bog nekoč terjal od človeka, ki je talent – jezik zakopal, in »vsi zaničevalci svojega poštenega jezika bodo v vnanjo temo potisnjeni«, ko je prispodoba teme bila sinonim za večno kazen« (Simčič 2005: 80).

I. Slovenščina v sosednjih državah

1. ITALIJA

Zaradi posebnega statusa Slovencev pod Benečani in potem pod Italijo je nujno, da se Beneška Slovenija / Slovenska Benečija obravnava posebej. Glede na današnji položaj bi bilo primerno tako ravnati s Slovenci na Tržaškem in Goriškem, toda to presega namen tukajšnjega poglavja. Pač je dokajšnja pozornost posvečena vsem Slovincem, ki so z rapsko pogodbo leta 1920 prišli pod kraljevino Italijo.

a) Beneška Slovenija

Prva je prišla pod Italijo in dobila status danes razumevane zamejske pokrajine Beneška Slovenija / Slovenska Benečija. Že ime pove, da je bila podložna Beneški republiki (1420–1797).⁴¹⁵ Leta 1077 so oglejski patriarhi med drugim razširili cerkveno in posvetno oblast tudi nad sedanjo Beneško Slovenijo. Njen vzhodni del so upravljali tudi kot zemljiški gospodje, zahodni del pa so upravljali različni, predvsem nemški fevdalci. (Enciklopedija Slovenije 1, 1987: 233). Oglejski patriarhat je že od 13. stoletja politično in gospodarsko propadal in v letih 1419–1420 izgubil posvetno oblast nad Istro in Furlanijo. Nadiški Slovenci so imeli pod Benetkami posebne samoupravne pravice, da so bili kot državica v državi. Njihova samouprava je slonela na šestintridesetih soseskah, ki so bile združene v dve veliki županiji ali banki. Landarska banka je obsegala enaindvajset sosednj in Mjerska banka petnajst. Imeli so svoje župane, ki so zborovali pod lipo okoli kamnite mize, ki so jo imenovali »laštra«. V zameno za te pravice so bili dolžni varovati vse prehode ob meji. Za to obmejno nadzorstvo je okrog 200 mož na dan odhajalo na stražo. Za prehrano so morali skrbeti sami. To je trajalo do padca Benetk leta 1797 (Kragelj 1997: 5). Oglejska cerkev jim je bila naklonjena. Molili so v rodnem jeziku, kar je pripomoglo k ohranjanju slovenskega značaja teh pokrajin in je zanje pomenilo priznanje njihove samostojnosti (Černo 2006: 78).

Na primeru Terske doline se dá sklepati na življenje v Beneški Sloveniji sploh; župnik je bil tam nosilec kulture in narodnosti, združeval je prebivalce, se istovetil z njihovim življenjem in miselnostjo, bil je svečenik oltarja ter pred drugimi lokalnimi duhovniki imel prednost tudi na podlagi dogovora, s katerim je leta 1607⁴¹⁶ patriarh Francesco Barbaro potrdil obstoj *Vicariata Scelaborum* (slovenskega vikariata): vikarja so volili vsake tri leta (Černo 2006: 80). Slovenske vasi so bile oproščene dodatnih davščin za čentskega župnika, so pa zato morale poskrbeti za živež, obleko in druge potrebe svojega vikarja, »ki naj pozna slovenski jezik«. Tako je bila priznana kultura in upravičenost do nje ter spoštovanje drugačnega maternega jezika, ni bilo razkola ali nacionalistične oholosti (Černo 2006: 81).

Z velikimi žrtvami so slovenske vasi postavljale cerkvice, v katerih pa ni bilo mogoče podeljevati zakramentov, zato so bile poroke in krsti v farni cerkvi. Veliko novorojencev je na poti h krstu v Čento umrlo, ker so starši zdrsnili in z otrokom vred zgrmeli v ledenomrzli Ter. Drugi niso prejeli velikonočnega obhajila, ker en sam pomožni duhovnik ni

⁴¹⁵ Prej so bili preprosto Slovenci (Černo 2006: 80).

⁴¹⁶ Na drugem mestu je omenjena letnica 1596.

mogel obiskati vseh slovenskih hribovskih zaselkov. Zato je kaplan Francesco Marcuzzo cerkveni oblasti predlagal, naj se v slovenskem vikariatu opusti običajna raba slovenščine in navada, da se o krščanskem nauku poučijo v slovenščini in se v njej spovedujejo vsi, ki ne razumejo italijanščine. Tako ni bilo več nujno nagovarjati vernikov v njihovi domači govorici in sta se začeli zanemarjati spoved in maša v slovenskem jeziku. Splošna uporaba maternega jezika se je krčila. *Vicariatus Scclaborum* je doživljal vedno več nasprotovanj – kljub želji prebivalcev po duhovniku, ki bi živel med njimi in sodoživljal njihovo resničnost. Slovenske vasi so izgubljale lastno kulturo. Škofija je pristala, da so se prebivalci Barda, Tera, Podbarda in Sedlišč spet zbrali »v sosednji« [= na sestanku], da bi dobili pomožnega duhovnika. Obljubili so, »da se bodo udeleževali vseh obredov in procesij kot v preteklosti in kot druge slovenske vasi«: Sedila, Hoja, Štela, Šmardeča, Žumaje, Čezarje, ki so neposredno podrejene fari sv. Petra v Čenti. Soglasno so potrdili prevzete obveznosti, toda hkrati pozvali oblast, naj potrdi pravico, da je duhovnik »dolžan poučevati krščanski nauk vsak zapovedani praznik v prej navedenih slovenskih vaseh v slovenskem jeziku – kakor je bilo odrejeno na patriarhijski sinodi v Ogleju.« Toda ta obveznost se pogosto ni upoštevala, jezik se je zanemarjal, poučevanje, pridiganje in molitve v slovenščini so ne-utemeljeno spodbijali (Černo 2006: 81).

Prebivalstvo nadiškega in deloma terskega območja je bilo deležno enakega akulturacijskega procesa, ki ga je sprožila Cerkev predvsem v 19. stoletju: po edinstvenem pozizkusu l. 1852, ko so vpeljali narečni katekizem, sledi predvsem po zaslugi Petra Podreka, Mihaela Muciča in nadškofa Casasola, ki ju je podpiral – več katekizmov v slovenskem knjižnem jeziku. Redke narečne besede in oblike, ki jih je Podreka uporabil v prvi izdaji katekizma (1869), so izginile iz novih izdaj (1903, 1911), ki ju je priskrbel Ivan Trinko.

Hkrati je navzočnost številnih celovških mohorjevč v porečju Nadiže od druge polovice 19. stoletja do prve svetovne vojne vedno bolj utrjevala knjižni jezik, ki je v cerkveni rabi prerasel rabo narečja. Vsaj tedaj še številni slovenski duhovniki v gorskih središčih porečja Tera so se prilagodili nadiškim. Toda tisti, ki so v večini tiskanih publikacij predlagali enoten knjižni jezik, so pridigali narečno. Prisotnost več učenih in delavnih osebnosti na nadiškem območju je vplivala na akulturacijo nadiških narečij, medtem ko je tersko območje ostalo brez takih vplivov in teženj, posebno v krajih kot je Črnjeja (Cergneu), kjer ni bilo nikoli slovenskih duhovnikov (Merkù 1973–1974: 44–45). Zato je tersko narečje izredno arhaično in zaradi razgibanosti terena zelo razčlenjeno.

Tu je izostalo tako lokalno kulturno gibanje, kakršna so se razvila na več mestih na skrajnem slovenskem jezikovnem obrobju: da so uporabljali kulturno narečje z enako vlogo, kakršno je imel v središču knjižni jezik (prim.: knjižno narečje prekmurskih protestantov in protestantov ter katoličanov na Koroškem in v Reziji). Glede na katekizme in molitve je rezijanščina že v 18. stoletju dobila vlogo pravega knjižnega narečja. Zadnji med rezijanskimi katekizmi, ki ga je sestavil Josip Kramaro 1927, pomeni – morda nezaveden – poskus približevanja tega narečja knjižnemu jeziku. Simptomatično je, da je Kramaro prišel iz Nadiške doline in da so Rezijani odklonili njegovo verzijo rezijanskega katekizma v prid dvesto let starih besedil, ki sta jih objavila Baudouin de Courtenay in Loschi (Merkù 1973–74: 45–46).

Po pogodbi pri Campoformiju konec 18. stoletja je prišla Beneška Slovenija pod danjo Avstrijo in nekaj časa je bilo vse slovensko etnično ozemlje združeno pod habsburško krono. Župani obeh »bank«, tj. upravnih enot, so se zbrali pri Sv. Kvirinu in njihovi poslanci so zaman prosili cesarja za potrditev večstoletne avtonomije beneških Slovencev. Po novi avstrijsko-francoski vojni, ki se je končala z mirom v Bratislavi leta 1805, so beneški Slovenci prišli pod francosko upravo, ki jim prav tako ni vrnila starodavnih pravic. Napoleon je bil leta 1813 poražen in Beneška Slovenija je spet prišla pod Avstrijo. Čeprav jo je politični program Zedinjene Slovenije iz leta 1848 upošteval (Kragelj 1997: 5–6), so se Beneški Slovenci zaradi izgube samouprave želeli otresti Avstrije. Kolikšno je bilo navdušenje nad Italijo, kaže pesmica, ki se je l. 1848 širila med njimi: *Predraga Italija, / Preljubi moj dom, / Do zadnje moje ure / Jest ljubu te bom. // Si u kjetnah živila, / Objokana vsa, / Na dikla špotljiva / Do zdaj si ti bla. // Rastargi te kjetne, / Obriši suzó, / Gor uzdigni bandiero / Treh farbih lepó. — —»* (Škrabec 1995: 216). Ob združevanju Italije v letih 1859–1861 so se nekateri iz Benečije prostovoljno javili v piemontske in garibaldinske enote. Po vnovični vojni med Italijo in Avstrijo leta 1866 se je Avstrija brezpogojno odpovedala Benečiji. V plebiscitu so razen enega, ki naj bi bil duhovnik, vsi Beneški Slovenci glasovali za kraljevino Italijo. Pričakovali so, da jim bo dala enake pravice, kot so jih imeli pod Beneško republiko (Kragelj 1997: 5–6). Toda hudo so se uželi. »*Prej so verjeli Italijanom, da je avstrijski 'jarem' terd in težak*«, kmalu pa so se prepričali, da je italijanski še težji in trši. Prepozno so se vsaj nekateri zavedeli, da pravzaprav niso Italijani, temveč Slovenci, »*ud tistega slovenskega telesa, ki živi na Goriškem, Kranjskem, Koroškem in Štajerskem, ali – oj! odsekan ud ... !*« (Škrabec 1995: 217).

Liberalna Italija je bila prepričana, da so z glasovanjem izrazili željo, postati Italijani. Zato je bilo s tem namenom v Špetru Slovenov takoj ustanovljeno učiteljsišče. Slovenska beseda je ostala doma in v cerkvi. Nekateri zavedni duhovniki, ki so že prej imeli stike s Slovenci v Soški dolini in na Goriškem, so bili naročeni na knjige Mohorjeve družbe iz Celovca. Priporočali so jih vernikom, da so se iz njih naučili brati po slovensko. Zaradi njih in slovenščine v cerkvi so duhovnike preganjali liberalci in framasoni (Kragelj 1997: 5–6): »*Poslužili se bomo jezika in kulture prevladujoče civilizacije, kot je italijanska, zato da italijaniziramo Slovence, živeče v Italiji.*« (*Giornale di Udine*, 22. novembra 1866). Nova oblast ni priznala jezika in šeg slovenskih vasi, preprečevala je vsakršno naklonjenost slovenščini, slabila njeno identiteto, da bi jo razpršila, sprevrгла, vsrkala. Slovenski jezik je hotela odpraviti iz kraljevine Italije. Leta 1866 so slovenski jezik prepovedali v Teru in Podbardu, 1870 v Zavarhu in Bardu. Pridige, molitve in petje so bili prepovedani, prav tako pouk verouka v narečju, ker naj bi nasprotoval italijanskemu domoljubju. Slovenščino kot združevalno sredstvo je bilo treba zatreti. Zato so onemogočali vsakdanje sporočanje v njej v družini, s sosedi, na vasi, pri delu ter ovirali možnosti poistovetenja z njo, s slovensko resničnostjo in stoletnim izročilom (Černo 2006: 82).

Stanislavu Škrabcu (1907: 217) se zdi imenitno, da si je kdo upal razočaranje, »ki je rastle zlasti od leta 1872 do 1880«, Italijanom odkrito pokazati.

Glede na rabo slovenščine je bilo statistično poročilo z dne 10. februarja 1901 še dokaj ugodno. Oblast je prebivalcem želela priti do živega z mehko obliko asimilacije.

Njihov materni jezik je bilo treba »asimilirati, porabiti, 'ogrožati' in pustiti na ravni krajevnega kmečkenga narečja in mu ne dovoliti pisanja, ker lahko oblikuje nove stike med razseljenimi« (Atti Accademia di Udine 1901–1902, 171, 172, 174). Izkoreninjanje se je izvajalo načrtno in prebadalo »dušo skupnosti«, ko se je slovenski jezik prikazovalo kot greh in nesreča, zemljo Slovencev pa poviševalo v »branik italijanskosti« (Černo 2006: 83).

Potem ko se je kot dijak italijanske gimnazije v domači cerkvi seznanil z molitveniki in knjigami Mohorjeve družbe, je bilo za Ivana Trinka prav srečanje s Petrom Podreko najbrž odločilno. Prej ni vedel za slovensko pisavo in abecedo, kaplan v Ruonacu pa mu je pokazal tudi *Poezije* Franceta Prešerna in druge slovenske knjige, ki mu jih je posodil. »Trinko mu je moral priznati, da ne pozna slovenske abecede. 'Sam si jo moraš napisati in ko jo boš večkrat napisal, jo boš znal. Tudi slovarček neznanih besed si moraš napraviti'« (Kragelj 1997: 15).

Nadebudni dijak je odkril, da tudi pri njem doma hranijo več starih slovenskih knjig iz 18. stoletja (*Evangelije in liste*, debel zvezek pridig in drugo) in so naročeni na mohorjevke. Sprva jih je preziral, ker ni znal brati slovensko in jih niti ni razumel. Ali pa je bilo vmes še kaj drugega?⁴¹⁷ V četrti gimnaziji pa se je med počitnicami lotil mohorjevke, menda z naslovom *Mati dobrega sveta* in jo trdovratno prebral šestkrat zaporedoma, dokler je ni dovolj razumel. Enako vztrajno je prebiral naslednje knjige iz Mohorjeve družbe in posebno ga je mikal Koledar, v katerem je dobival čisto nove podatke o Slovencih. Knjižnega jezika se je učil sam, brez učiteljev, slovnice, slovarja, ki bi ga tako silno potreboval, in brez drugih pripomočkov – iz golih, prve čase skoraj nerazumljivih knjig. Doma mu je pomagala mati, ki je pridno prebirala slovenske knjige. V njem sta se krepila narodna zavest in ponos, »tudi iz srda in reakcije proti furlanskim sošolcem, ki so se norčevali iz nas Slovencev in nas zasramovali samo zaradi tega, ker smo bili Slovenci!« (Kragelj 1997: 15–16).

S slovensko poezijo se dolgo ni udomačil,⁴¹⁸ potem pa je lastne slovenske verze poslal v *Ljubljanski zvon* in mimogrede povedal, kakšno razpoloženje vlada v semenišču do njegove materinščine: »Letos ne smem več sprejemati slovenskih knjig v semenišče« (Kragelj 1997: 24). Pod psevdonimom *Zamejski* je ob smrti Petra Podreke v *Ljubljanskem zvonu* leta 1890 opisal njegovo življenje. Še prej je na splošno orisal narodnostno-politični položaj Slovencev v Benečiji.⁴¹⁹ Željo po vključitvi Benečije v splošno slovensko zavest je uresničeval tudi z dopisovanjem z Josipom Stritarjem (Kragelj 1997: 28) in Simonom Gregorčičem, ki mu je odpisal: »Veseli me, da tudi onstran meje še kako srce bije za slovenski jezik in knjigo njegovo, zlasti me to veseli, da je tisto zmožno za nas ne le čutiti nego tudi delati« (Kragelj 1997: 37–38).

Trinko se je trudil navezati stike z narodno zavednimi beneškimi duhovniki in pri njih

⁴¹⁷ Če je Trinko že v otroških letih blestel po nadarjenosti, mu mohorjevka ne bi smela biti nepremostljiva težava. Prej ga je »od slovenske knjige odvrčala v šoli nastavljena podzavestna blokada, tisti tihi, nezaznavni občutek, da je vse, kar je italijansko, domače in lahko, kar je slovensko, tuje, težko in verjetno tudi manj vredno« (Gruden 2006: 110).

⁴¹⁸ Jožko Kragelj, *Ivan Trinko Zamejski*, Ognjišče, Koper 1997: 16.

⁴¹⁹ Podreka je te razmere obžaloval v svoji najboljši pesmi *Slovenija in njena hčerka na Beneškem*« (Kragelj 1997: 34–35).

poizvedoval za slovenskimi knjigami, zapisanimi pridigami in starimi rokopisi (Kragelj 1997: 28). Enemu od novomašnikov leta 1903 v knjižici *V spomin nove maše* polaga na srce »naš rodni jezik, dragoceno svetinjo, katere ne smemo zametati, ker nam jo je dal Bog« (Kragelj 1997: 66–67).

Zaradi popolnega zavračanje fašistične politike, »ki je bila kljub zunanjemu videzu protidemokratska, protiljudska in protikrščanska«, se je Trinko po letu 1925 umaknil iz javnosti »med tolikimi duhovniki, ki se niso veselili konkordata med fašistično državo in Cerkvijo« (Kragelj 1997: 78).

Leta 1926 je od Kongregacije za semenišča prišel ukaz, naj uvedejo pouk slovenskega jezika za teologe. Tako se je v goriško malo semenišče nekaj let po prvi svetovni vojni po odloku Vatikana vpeljal pouk slovenščine in Trinko je v semenišču v Vidmu poučeval slovenščino slovenske dijake in bogoslovce, le da na osnovi italijanskega učnega jezika, ker so dijaki poznali le svoja narečja. Sestavil je slovensko slovnico za Italijane *Grammatica della lingua sloveno od uso delle scuole* (Gorica 1930) in Anton Kacin na njeni podlagi slovnice vaje / *Esercizi per la grammatica sloveno di G. Trinko* (Gorica 1931), (Kragelj 1997: 80, 81–82).⁴²⁰

Dokler je fašistična oblast dovolila tiskati slovenske knjige v Trstu in Gorici, je Trinko skrbel za molitvenike, ki so se priljubili zlasti starejšim. Z drugimi duhovniki je za Slovence v videmski nadškofiji prenovil prejšnji Podrekov katekizem, ki se je z naslovom *Katoliški katekizem* (1928) s cerkveno odobritvijo nadškofa Nogara na splošno uporabljaj po vsej Beneški Sloveniji do avgusta 1933, ko je fašistična vlada prepovedala vse pridige v slovenščini in je začela pleniti slovenske katekizme in verske knjige. Nogara je že 31. avgusta 1931 pisal Trinku, da mu prefekt priporoča odlok o prepovedi pridig in verouka v slovenščini (Kragelj 1997: 83). Zato je Trinko 7. marca 1932 pisal nadškofu Nogari teološko, psihološko, družboslovno podkrepljeno pismo, zakaj je prav ohraniti slovenski jezik v Slovenski Benečiji (Kragelj 1997: 84–86).

Prepoved slovenščine v cerkvah v Benečiji avgusta 1933 je bil škandal mednarodnih razsežnosti (Pelikan 2002: 290). Janko Kralj natančno popisuje, kako si je zaman prizadeval vatikanski vrh odvrniti od tako daljnosežne odločitve (Pelikan 2002: 292). Zato se je Engelbert Besednjak odločil vprašanje internacionalizirati.⁴²¹ Objavil je članek *Vatikan in narodne manjšine* (Vatikan und die nationale Minderheiten) in za IX. zasedanje Kongresa evropskih narodnosti septembra 1933 v Bernu pripravil referat *Vera in materni jezik* (Religion und Sprache).⁴²² Katoliška cerkev takrat še ni imela izdelanega stališča do manjšinskih vprašanj; Besednjakova analiza je med prvimi to vprašanje predstavljala mednarodni javnosti. Glede na številna poročila evropskega tiska o vsakokratnem zasedanju Kongresa so bili to najbrž pomembni pritiski na manjšinsko politiko Katoliške cerkve sploh in ne le na njeno politiko do slovenske in hrvaške manjšine (Pelikan 2002: 415–416). Besednjak

⁴²⁰ Povezano s Trinkovim imenom je izšla potem še knjiga *Pisano polje* (Kragelj 1997: 82).

⁴²¹ »Engelbert Besednjak in Josip Wilfan v Kongresu evropskih narodnosti v letih 1925–1938 (Pelikan 2002: 415–416).

⁴²² Hans Otto Roth je za isto zasedanje pripravil referat *Vera in narodnost s stališča protestantske cerkve*.

je napadel takrat precej razširjeno teorijo, da je »materni jezik le sredstvo evangelizacije in naj ne bi predstavljal neodtujljive naravnopravne kategorije, ki bi jo morala kot tako z vsemi močmi ščititi tudi Katoliška cerkev«. Po njegovem teorija, po kateri naj bi bil »jezik le sredstvo za zveličanje duš in ne naravnopravna kategorija«, nasprotuje celotnim »zgodovinskim izročilom Katoliške cerkve, naravnemu in Božjemu pravu«. Besednjakov referat je izzvenel kot poziv Katoliški cerkvi, naj se upre »preganjanju maternega jezika v Cerkvi in naj svoje univerzalno stališče jasno in javno razglasi« (Pelikan 2002: 437).

Hkrati je pripravljaj obsežno brošuro *Mussolini, Vatikan in narodno vprašanje* (Mussolini, der Vatikan und die nationale Minderheiten) in jo nekaj pozneje skupaj z Bitežnikom izdal na Dunaju. Natančnega števila predavanj in govorov, brošur in spomenic, časopisnih člankov itd., ki so se tedaj pojavljali v evropskem tisku in v katerih sta Besednjak in Bitežnik obravnavala omenjena vprašanja, zaradi anonimnosti avtorjev nikoli ne bo moč ugotoviti (Pelikan 2002: 105).

Vendar ju je fašistična vlada prehitela. Njunim prizadevanjem navkljub se je začel neposreden in odkrit napad oblasti na rabo slovenščine v Cerkvi. Mussolini je videmskemu prefektu Temistocleju Testi avgusta 1933 osebno ukazal, naj v vseh cerkvah v Beneški Sloveniji slovenščino odpravi oz. prepove (Pelikan 2002: 292–293).

Za ljubljansko časopisje je značilno, da je *Slovenec* to novico prezrl (Pelikan 2002: 544).⁴²³ Ali se je res že tedaj napovedovala do danes nepremagana politična polarizacija?⁴²⁴ Catholicus (psevdonim Antona Trstenjaka) jo je že leta 1939 diagnosticiral kot »bolesno razpoloženje«, »psihozo« (Pelikan 2002: 513). Anton Mahnič, ki jo je sprožil in ga enostransko krivijo zanjo, ni obtičal pri »umetni dilemi 'vera ali narodnost'«, »saj je umrl kot mučenik v boju za pravice svojega zatiranega ljudstva, zvest bolj narodu kot svojim principom« (Pelikan 2002: 514).

Beneška Slovenija je rabila slovenščino v cerkvi nad tisoč let, tudi še po njeni priključitvi Italiji leta 1866. Papež Benedikt XV. se je za ogroženo manjšino odkrito zavzel rekoč, da te pravice Benečiji nihče in nikoli ne sme odvzeti.⁴²⁵ Pij XI. je aprila 1928 zatrjeval: »Verouk v materinem jeziku in skrb za duše nasploh, je naravna in nadnaravna pravica katolikov« (Pelikan 2002: 293). 27. člen tedaj veljavnega cerkvenega zakonika je določal, da ta pravica »nikoli ne zastara« in nikakor »ne more biti odpravljena ali preklicana«. Zato je ravnanje civilnih oblasti pomenilo kršitev 1. in hkrati 22. člena konkordata, saj je prepoved slovenščine v Cerkvi pomenil poseg v pristojnosti škofa. Kaj takega pa za fašistično vlado ni bilo nenavadno. Po teh ukrepih civilne oblasti so prišli slovenski duhovniki v neposreden in odkrit spor tudi s cerkveno oblastjo. Nad trideset beneško-slovenskih duhovnikov je pooblastilo duhovnika Josipa Kramarja in Boža Zufferlija za posredovanje

⁴²³ Ali ga je kakšno drugo glasilo, (mi) ni znano.

⁴²⁴ »V družbeni krizi tridesetih let se je zrcalila tudi kriza posameznika, ki je bil prepričan, da ga lahko iz nastalega položaja reši le radikalna družbena sprememba – v katoliškem taboru v obliki 'vrnitve v stanje pred letom 1789', v komunističnem pa kot revolucija po sovjetskem vzorcu itd« (Pelikan 2002: 513).

⁴²⁵ Benedikt XV. se je leta 1921 odločno zavzel za zatirano istrsko ljudstvo, zato pri Mussoliniju ni našel milosti (Pelikan 2002: 283).

pri videmskem nadškofu Giuseppeju Nogari. Toda on in nato še Sveti sedež sta jih pustila na cedilu (Pelikan 2002: 293–294).

Omenjena duhovnika sta v Rimu papežu oddala spomenico v imenu vseh beneških duhovnikov. 27. septembra 1933 jima je kardinal Pizzardo odvrnil, da bi po 67 letih, odkar so pod Italijo, že morali vsi znati italijansko (Kragelj 1997: 87–88).

Prepoved slovenščine v Benečiji avgusta 1933 s strani italijanskih državnih oblasti in stališče Vatikana sta mednarodno odmevala. V posebni številki dunajskih *Mitteilungen über die Lage der nationalen Minderheiten in Italien* je Besednjak poudaril, da je to prvi primer v zgodovini evropskih nacionalnih gibanj, ko se je Sv. sedež na škodo manjšine odločil odpovedati se svoji najbolj izvorni in tudi sicer vedno najbolj čuvani in varovani suvereni pravici,⁴²⁶ in pristal, da je državni program raznarodovanja segel na versko področje (Pelikan 2002: 295).

V takih okoliščinah se je vnela polemika o slovenščini v cerkvah v Benečiji med ljubljanskim *Ponedeljskim Slovencem*⁴²⁷ in tržaškim *Il Piccolo*. Tudi obisk škofa Rožmana oktobra 1933 pri Piju XI. ni nič zalegel. Ukrep je policija zaostrila s številnimi preiskavami po župniščih, v katerih je plenila slovenske molitvenike. Videmski prefekt je zadovoljen sporočil v Rim, da je strt »/.../ še zadnji odpor najbolj zagrizenih slovenskih duhovnikov. Že pred nekaj meseci da so v cerkvah prenehali tudi s kratkim slovenskim povzetkom po koncu italijanske pridige. Tako je popolnoma uveljavljena odredba vlade z dne 7. avgusta 1933.« V istem poročilu videmskega prefekta je posebej omenjen Anton Cuffolo kot »eden najbolj zagrizenih nasprotnikov zamenjave slovanskega jezika z italijanščino v cerkvah in se je s tem uprl celo navodilom lastnega škofa v Vidmu« (Pelikan 2002: 295–296).

France Bevk s psevdonimom Pavle Sedmak je Antona Cuffola ovekovečil v romanu *Kaplan Martin Čedermac* (1938). V njem psihološko sledi zahtevni moralni odločitvi med nepokorščino svetni in celo cerkveni oblasti in spoštovanjem lastne vesti. Maša je zgolj rok, do katerega mora sprejeti resno odločitev: »Stôri, kakor je Bogu všeč ...« mu je svetovala mati (Bevk 1969: 33). V pogovoru s škofom mu kaplan oponese: »Kaj naj porečem svojim vernikom? Da je bila Cerkev prešibka, da bi mogla varovati svoje pravice?« (Bevk 1969: 173). Verniki so od kaplana pričakovali, da bo vztrajal po starem. Po meditaciji v cerkvi natančno ve, kaj mu je storiti (Bevk 1969: 183, 190), odleže pa mu šele po pogovoru z duhovnikom v soseščini. Bolj ko se bliža nedelja, večja postaja napetost. Tuji obrazi (Bevk 1969: 217) v natlačeno polni cerkvi ga niso odvrnili od naslednjih besed: »'Dragi duhovljani! Morda vam danes zadnjič govorim s tega mesta, ' se mu je zatresel glas. 'Morda, pravim. V tem hramu bo morda za dolgo utihnila molitev v vašem jeziku. Jezus je bil zapodil kupce iz templja, a danes so kupci zapodili Jezusa. Težko mi je to povedati, srce se mi krči, a zamolčati vam ne smem več.'« (Bevk 1969: 223).

⁴²⁶ Že škof Tomaž Hren v 16. stoletju je odločno zagovarjal načelo, da je potrebno za Uskoke vzgojiti domačo duhovščino, kajti »najbolj prepričljiv glasnik Kristusove blagovesti je le sin naroda, ki mu to blagovest oznanja« France M. Dolinar, *Ljubljanski škofje*, Družina, Ljubljana 2007, 119.

⁴²⁷ Tednik *Ponedeljski Slovenec* je bil kot priloga dnevnika *Slovenec* po več intervencijah Besednjaka in Bitežnika v Beogradu in Ljubljani ustanovljen leta 1932 in se je posvečal vprašanjem Julijske krajine (Pelikan 2002: 295).

Trinko je pisal papežu, vendar vsebina pisma ni znana. Nadškof Nogara mu je 8. novembra 1933 vljudno, na široko, toda prazno odgovoril, kar je Trinko opremil z ironičnimi opombami. (Kragelj 1997: 87–88). V pastoralni in narodni skrbi za rojake se je starosta beneških Slovencev obrnil še na papeža in zaprosil dr. Janka Kralja, naj mu spomenico izroči, ko bo potoval v Rim (Kragelj 1997: 91). Župniku Kjačiču (Chiazig) v Trčmunu je neka stara pobožna žena dejala: »*Zdej videm, de je res, de so nam svet oča jezik ukrali,*« (Pelikan 2002: 338). Po treh letih, odkar je utihnila slovenska beseda v cerkvi, so šli štirje možje iz Kozic prosit za vikarja, ki bi bil večš slovenščine. Po obisku jugoslovanskih škofov leta 1936 pri papežu, ko je bila na račun odslovitve nadškofa Alojzija Fogarja preklicana prepoved slovenščine v cerkvah na Tržaškem, pa se je zasvetlikalo upanje za kaj takega tudi v Beneški Sloveniji, o čemer priča pismo Janka Kralja Ivanu Trinku.⁴²⁸

Odgovornost nadškofa Nogare za spreminjanje jezikovnega zemljevida na slovenskem etničnem ozemlju je segla tudi v Kanalsko dolino. Duhovnikom iz dekanije Trbiž je zabičeval, da je treba cerkvene navade uskladiti z novimi zakoni: »Navzoči duhovniki k nadškofovemu govoru niso nič pripomnili« (Pelikan 2002: 337). Župniku Černoju (Cernoia) v Čelah pod Staro goro je ponudil župnijo Ukve pod pogojem, da uniformira cerkvene navade in polagoma skrči in odpravi slovenščino v cerkvi: ob nedeljah naj pridiga italijansko in slovensko le do nadaljnjega,⁴²⁹ uvesti mora gregorijansko petje v latinščini, verouk mora biti v italijanščini (Pelikan 2002: 338).

Po drugi svetovni vojni so se razmere v Benečiji začasno umirile. Nekateri duhovniki so začeli pridigati v slovenščini. Ivan Trinko se je vrnil na Trčmun. Leta 1946 je obhajal biserno mašo. Poleg beneških duhovnikov so se je udeležili nekateri profesorji iz Vidma in nekateri predstavniki goriških in tržaških Slovencev. Morda je prav ob tisti priložnosti nastala zamisel za nov molitvenik za Beneške Slovence.⁴³⁰ Delo mu je šlo počasi od rok, zato so ga drugi duhovniki spodbujali. Iz pisma Antona Cuffola 29. 9. 1949 veje želja, da bi bil molitvenik pripravljen čim prej in tak, da bi ga razumeli ljudje, ki niso imeli slovenskih šol. *Naše molitve* so izšle v samozaložbi leta 1951 v dveh izdajah.⁴³¹ V obeh je zelo pomenljiva Trinkova oporoka (Kragelj 1997: 99).

Odločno in nedvoumno je vprašanja o rabi vsakega jezika v bogoslužju rešil šele Drugi vatikanski koncil. Prepoved o rabi slovenščine pri bogoslužju v Benečiji je trajala vse do leta 1976.⁴³² Trobojništvo povojnega obdobja in tajna organizacija *Gladio* sta trdovratno uresničevala cilj, prebivalcem v Benečiji odtujiti slovenski jezik in s fašizacijo sodelovati

⁴²⁸ Lučka Kralj Jerman, *Janko Kralj* (Utišani in pozabljeni slovenski politik /1898–1944), Družina, Ljubljana 2008, 98.

⁴²⁹ To pomeni, dokler tisti, stari, ki ga še rabijo, ne umrejo!

⁴³⁰ Prej so jih dobivali iz Ljubljane in Gorice. Že leta 1906 je dr. Josip Gruden poslal Trinku sto lično vezanih molitvenikov. Iz molitvenikov in mohorjevih knjig so se nekateri naučili brati po slovensko.

⁴³¹ Prvega je tiskala tiskarna Iucci v manjšem tisku in obsega 292 strani. Drugi pa ima večje črke in je namenjen starejšim ljudem. Tiskala ga je tiskarna Budin in ima 289 strani.

⁴³² Franc Kralj, Versko in cerkveno življenje v dobi dozorevanja slovenskega naroda, *Metod Benedik, Zgodovina Cerkve na Slovenskem* (zbornik), Celje, 1991, 192.

pri uničenju slovenske kulture. Tudi Cerkev je postala žrtev takega gledanja. Sile na oblasti so jo nadzirale in imele nalogo ovirati vsako poučevanje slovenščine v šoli in cerkvi.

Duhovniku Renzu Calligaru, ki je začel vračati dostojanstvo že zaznamovanim ljudem in spoštovanje jeziku z berili in petjem v slovenskem narečju, »po našim«, da se ne bi zgubil spomin nanj, je oblast, da bi omadeževala vrednote Slovencev iz Terske doline, nasprotovala, ker da ravna zoper obstoječe vrednote in podpirala ponaredke. Da bi zapečatili že določeno usodo, so nekateri izrazili izrazito nacionalistično napadalnost tako, da se niso udeleževali maše »po našim« (Il Gazzettino, 20. dec. 1988, 7). V obubožanem kulturnem ozračju so iskreni kristjani na škofijskem zborovanju od 17. do 19. novembra 2000 o problemih gorskih krajev v Tolmezzu predlagali oblikovanje pastoralnega območja »po našim«, ki naj bi zajel področje občin Bardo in Tipana. Navzoči so predlog podprli, vendar

se niso odločili za starodavne besede o svobodi tega prostora za Boga na način, kakor ga je bila nakazala oglejska Cerkev, nobene potrditve, da se oživi spomin na oglejsko zgodovino. Beneška Slovenija s Tersko dolino s svojo resignirano podobo ni uspela postati most med Vzhodom in Zahodom, Slovenijo in Furlanijo; In vendar ima ta dežela dolžnost s svojo identiteto spodbujati nove dialoge, odpirati nove poti, iskati načine, kako premagati pretekle zablode, da bi boljše doživljala prirojeno dostojanstvo, materni jezik, da omogoči dvema narodoma zgodovino s kulturnimi vodili, ki jih terja politika na meji za enotnost Evrope – v likih Benedikta, Cirila in Metoda, da se premaga nestalnost ter uvede kulturno in gospodarsko drugačna usoda za slovenstvo severno od Čente (Černo 2006: 84).

Danes pa so že objavljena mašna berila za leto A v terskem narečju, z naslovom *Boava beseda*.⁴³³

Pesnik, skladatelj in godec Rinaldo Luščak mimogrede spesni in zagode na harmoniko priložnostne pesmi, namenjene posebno dekletom in ženam. S svojimi pesmimi vedno sodeluje na že tradicionalnem in uveljavljenem *Sejmu beneške pesmi*: »Pustite nam peti tako, kot nam je všeč govoriti, pisati in še brat v tistem jeziku, ki v zibeli nas je mati z vso njeno ljubeznijo navadno nosila. Pustite nam imet vse brate z brati, vse naše družine nazaj skupaj det. Pustite nam rože po našem sadit, pustite po našem zvonit. Potem bodo videli, če znamo tudi mi veselo zavriskat, kot včasih ste vi«. Iz pesmi veje žalost zaradi prepovedane slovenske besede in razseljenih bratov in prijateljev, ki so si morali poiskati delo daleč od doma, največkrat v belgijskih rudnikih, v Franciji, Švici, Nemčiji in v prekomorskih deželah. Le redki so se vrnili (Leskovic 2007: 4).

b) Slovenci v Italiji za časa rapalske pogodbe

Nekateri italijanski vojaški poveljniki so na zasedenih ozemljih že pred koncem vojne prepovedovali slovenščino in hrvaščino, po prvi svetovni vojni pa se je začelo

⁴³³ *Mašna berila za cirkve terskih dolin – Lieto A*. Fara od Bardo / Parrocchia di Lusevera, Center za kulturne raziskave, Bardo / Centro di ricerche culturali, Lusevera v sodelovanju / in collaborazione con: Združenje / Associazione don E. Blanchini, Čedad / Cividale del Friuli. Ali namenoma ni dodana letnica izida – ker gre za Božjo besedo, ki se ne postara?

veliko trpljenje Slovencev pod Italijo.⁴³⁴ Še huje je bilo po zmagi fašistične stranke leta 1922. »*Že samo dejstvo nacionalnih manjšin se ni ujemalo z doktrino fašizma. Zanj je bila vse država z enotno nacijo; posameznik ali skupina obstajata le, kolikor sta za državo. Fašistična politika do manjšin na obmejnem ozemlju je bila vedno pogojena z italijansko zunanjo politiko. Zato je Julijska krajina kot mejna pokrajina z Jugoslavijo imela posebno politično vlogo*« (Žokalj-Jesih 1996: 19–20).

Fašisti so polagoma začeli odkrivati svoje skrite cilje. Italijani, ki so jih iz notranjosti naseljevali po Goriškem in Tržaškem, so imeli najboljše službe. Prepričani so bili, da so v teh krajih njihovi rojaki trpeli pod Avstrijo in jih je Italija osvobodila. V šoli so slišali, da so Alpe naravna meja Italije. Niso pa mogli razumeti, da so tu srečali drugačno ljudstvo, ki govori drugačen jezik. Zato so ga želeli in hoteli asimilirati. Le za nekaj časa so mu pustili slovenske šole, društva, pevske zборе in ko je bilo vse to v največjem razmahu, so začeli deževati dekreti in prepovedi, s katerimi so polagoma zatrli vse, kar je bilo slovenskega v javnosti. Slovenščino so izganjali s sodišč,⁴³⁵ iz odvetniških pisarn in drugih javnih služb – z železnice, pošte, policije, proti čemur se je slovenski poslanec dr. Vilfan leta 1921 upiral v italijanskem parlamentu. V trgovinah, gostilnah in obrtnih delavnicah so viseli izveski o prepovedi slovenščine, dovolili niso niti slovenskih napisov na grobovih. Leta 1922 so fašisti v Kobaridu razbili spomenik slovenskemu skladatelju Hrabroslavu Volariču; leta 1933 so v Rihemberku razbili spominsko ploščo pesniku Gregorčiču, v Postojni so odstranili Vilharjev spomenik in na Črnem Vrhu spomenik pisatelju Lampetu. Tudi doprsni kip matematika Vege na pročelju idrijske realke je moral proč« (Žokalj-Jesih 1996: 20–22).

»*S prihodom fašizma na oblast je zatiranje slovenske in hrvaške narodne skupnosti in drugih manjšin v Italiji dobilo uradno potrditev. Tarča nove oblasti so postali najprej izobraženci in kdor se je javno zavzemal za slovenstvo. Med njimi so bili slovenski primorski duhovniki zaradi položaja v tedanji družbi in vpliva na ljudi najbolj na udaru*« (Jakomin 2010: 10).

Prekrivanje boja za narodne pravice znotraj katoliške cerkve z narodnoobrambnim delom na splošno se lepo vidi na primeru slovenskega šolstva. Kakor ob številnih drugih vprašanjih so se tudi zaradi verouka v maternem jeziku spori z oblastmi začeli že pred prihodom fašizma na oblast. Že v šolskem letu 1918/1919 je bil na Tržaškem verouk v slovenščini črtan s seznama obveznih učnih ur (Pelikan 2002: 228).

Hkrati z odpravljanjem slovenščine je potekalo upokojevanje, odpuščanje in razsejvanje slovenskih učiteljev (Pelikan 2002: 212). Čez 200 slovenskih učiteljev je izgubilo zaposlitev že pred Gentilejevo šolsko reformo. Po njeni uveljavitvi 1. oktobra 1923 je bilo ob kruh še nadaljnjih 1000 slovenskih in hrvaških šolnikov. Lojalnost (kazala se je v naklonjenosti fašistični oblasti in članstvu v njenih številnih množičnih organizacijah)

⁴³⁴ Jakob Soklič, *Istra kliče ...*, Jugoslovenska Matica, Ljubljana [1928]: 1.

⁴³⁵ Bojana Žokalj-Jesih et al. ... *Bili so Čedermaci* (Primorski duhovniki v času fašizma od konca prve do konca druge svetovne vojne), Svobodna misel, Ljubljana 1996, 19–20.

»Slovensko in hrvaško ljudstvo v številnih primerih ni razumelo italijanščine, zato je pogosto prihajalo do zmede in pomot. Slovensko in hrvaško uradništvo je bilo iz služb na sodiščih izrinjano /.../ Leta 1925 pa je sploh izšel znani odlok, ki je nedvoumno opredelil izključno rabo italijanščine na sodiščih« (Žokalj-Jesih 1996: 19–20).

Italiji in obvladovanje italijanščine sta bila temeljna pogoja za ohranitev delovnega mesta. Okrog petdeset učiteljev so poslali v notranjost Italije; tako jih je ostalo v Julijski krajini le še pet ... Kdor se ni strinjal z oblastjo, se je moral umakniti v Jugoslavijo (Soklič 1928: 64, 65). »In kjer v šoli ni materinščine, je raznarodovalni stroj na delu z vso razdiralno močjo! Otroci so imeli težave, ker niso znali jezika: niso dojemali šolske snovi in kaj se okrog njih godi. Silili so jih v otroške fašistične organizacije, podkupovali z različnimi finančnimi podporami, z oblačili in hrano /.../ Ni jih bilo tako malo, ki se tej skušnjavi niso mogli upreti« (Žokalj-Jesih 1996: 22–23).⁴³⁶

Slovenci so se po najboljših močeh upirali kratenju narodnostnih pravic, a oblasti so s tistimi, ki so kršili fašistične odloke, ravnale brez milosti: najprej so jim vzele možnost za preživetje, prepovedale njihova društva, tiskanje in branje časopisov in knjig v slovenščini, uvažanje vsakršne literature iz Jugoslavije, se vtikale v vzgojo otrok in jih z najrazličnejšimi podtiknanji pognale v begunstvo v Jugoslavijo ali jih postavile pred sodišča z obtožbo vohunjenja in razdiralne dejavnosti do italijanske države. Da ne govorimo o poniževanjih⁴³⁷ in mučenjih na zaslišanjih (Žokalj-Jesih 1996: 23).

Oktobra 1923 je Gentilejeva šolska reforma odpravila slovenščino iz prvega razreda osnovne šole. Nato je bila vsako leto vpeljana italijanščina kot edini obvezni učni jezik v naslednji razred, tako da je bila v šolskem letu 1927/28 slovenščina že popolnoma izrinjena iz osnovne šole (Pelikan 2002: 64). Slovenske kraje so preplavili italijanski učitelji in učiteljice, ki niso znali niti ene slovenske besede in so prišli pred učence, ki niso znali niti ene italijanske besede. Vse so hoteli vpisati v fašistične organizacije. Otroke so oblačili v uniforme »balilla«,⁴³⁸ in »piccole italijane«, mladi fantje so postali »avanguardisti«, kmetice so bile »massale rurali« (Kragelj 1999: 28).

Otroci so se zavedali tragične prikrajšanosti, kakor priča zaznamek Rudolfa Ovsenka 3. 6. 1921 v hišni kroniki: »Danes v šoli so bili otroci iz Breznice, so jokali, ko bodo jutri dobili ven iz žirovske šole vse dokumente, ker ne bodo več spadali v Žir[i].« Šolska kronika iz Ledin nad Žirmi ohranja spomin na upiranje otrok in staršev italijanski šoli. Šola se je začela, toda otrok iz Osojnice, Zgornjega in Spodnjega Vrsnika, Breznice in Dolenje Žirovnice v Ledine ni bilo. Hodili so v Žiri in starši so skušali svojeglavo doseči, da bi ostalo tako kot v preteklosti. Ravnatelj ledinske šole je počakal, da je odjenjala zima in nato še enkrat pozval starše iz omenjenih krajev, naj pošljejo otroke vanjo. Soočil jih je s posledicami, ki zagotovo pridejo, če se ne uklonijo obstoječi zakonodaji, in določil termin za premislek. Vdali so se 1. marca 1922 in otroci so prišli v šolo v Ledine pod Italijo.⁴³⁹ Dominik Bogataj se s tem ni sprijaznil in je, dokler ni bil izdan, vsak dan skrivaj hodil čez

⁴³⁶ Prim. Tilka Jerič, *Moj mali veliki Novi svet*, samozaložba, Logatec 2006, 10 sl.

⁴³⁷ Ricinusovo olje – 'fašistični krst'

»Soluzione fascista' ali fašistična 'rešitev', tako so imenovali eno izmed sramotnih dejanj, s katerimi se je izživljal črni režim nad našimi ljudmi. Bilo je to do skrajnosti podlo dejanje, sredstvo fizičnega in psihološkega 'mučenja', ponižanja nasprotnika, ki je ljubil svobodo in pravico. Ljubiti svoj narod, to je bila edina krivda preganjanih« (Jakomin 2010: 10).

⁴³⁸ Soklič 1928: 39–40.

⁴³⁹ »Od tam« pomeni z druge strani meje, iz tedanje Jugoslavije (Čadež 2002: 25–26).

mejo v žirovsko šolo.⁴⁴⁰ Slovenski učitelj s Klanca v Istri je bil prestavljen v Lombardijo in njegovo mesto je prevzel učitelj, ki ni znal niti besedice slovensko. Tudi učiteljica je bila Italijanka (Soklič 1928: 42–43, 53). O prigodah v šoli, ko otroci v njej niso slišali nobene slovenske besede več, je iz lastnih izkušenj še živih veliko grenkih pričevanj.

Študentska družčina na Krasu je bridko spoznala, da otroci ne znajo več brati v slovenščini. V šoli so se namreč seznanili le z italijanskim črkopisom (Cukale 1940–1941: 23, 24).

Izjemno prepričljiva literarna pripoved o šoli, slovenščini in jeziku ter mlademu predanemu učitelju nekje na Krasu se zdi kot nadaljevanje kaplana Martina Čedermaca.⁴⁴¹ Župnik učitelja svari, da si bo nakopal težave, ker ne upošteva državnih predpisov, in še bolj, ker ne upošteva človeške krhkosti: »'Zelo ste naivni, ' je oče Martin zašepetal čez čas in spet pričel z vikanjem, 'ljudje so samo ljudje. Če jih zgrabi scaffale,⁴⁴² bojo vsakogar izdali. Ljudje v takšnih trenutkih mislijo samo nase. Pesem jim nič ne pomeni« (Möderndorfer 2008: 96–97; 97–98). Na dan, ko sta bratec in sestra vesela, da so izpustili zaprtega očeta, za kar se je zavzemal tudi učitelj, »so vdrli v šolo karabinjerji in črnosrajčniki« (Möderndorfer 2008: 105–106).⁴⁴³

Leta 1928 so bile vse šole poitalijančene.

Poleg pravice do šolanja v lastnem jeziku je bil na udaru tudi slovenski tisk: časopisi in periodični tisk, knjige in knjižnice so bile zatrte, založbe in knjižna podjetja, knjigarne in tiskarne so bili plen preventivne cenzure in zaplemb, uničevalnih zakonov, strahovanja oblasti in prodajalcev, razpečevalcev in bralcev, vrstile so se aretacije urednikov, uredništva in tiskarne so razdirali (Kralj Jerman 2008: 101–102). V letih 1927 in 1928 je bil ustavljen ves slovenski tisk, slovenske knjige so požigali (Šega 2009: 71). Leta 1935 je fašizem dosegel vrh.

Knjižni dar Goriške Mohorjeve družbe za to leto je kljub vsem težavam izšel v 11.000 izvodih; med njimi *Zlata hruška*, zbirka pravljic Frana Milčinskega. 2. oktobra 1934 je policija v tiskarni zaplenila in odpeljala vso naklado. Trije ohranjeni izvodi so danes bibliografska redkost »kot na primer prve slovenske knjige iz XVI. stoletja« (Klinec 1967: 135). Narte Velikonja, ki je živel v Ljubljani, je pri Goriški Mohorjevi družbi objavil (nekoliko cenzurirano) povest *Besede*⁴⁴⁴ – trpel je zaradi usode rodne Goriške in je veliko pomagal primorskim pribežnikom pri iskanju zaposlitev in jim celo dajal na razpolago lastno vedno premajhno stanovanje (Mlakar 2005/2007: 155).

⁴⁴⁰ Valdomir Bizjak, Dominik Bogataj: »Nisem priznaval krivične meje!« *Žirovski občasnik* 22, št. 31, Žiri 2001: 93–98.

⁴⁴¹ Mišljen je odlok italijanske vlade, da se mora v šoli govoriti samo italijansko.

⁴⁴² *Scaffale* je predal – gre za zloglasno obliko lomljenja prstov, ki jo je uporabljala fašistična tajna policija.

⁴⁴³ Zgodbe tu ni konec, le za naš namen zadošča. To zgodbo je nekdanji učitelj zlahka pripovedoval, nikoli pa ni mogel govoriti o Golem otoku. Tam so ga mučili njegovi lastni ljudje. Zato je bila bolečina hujša.

⁴⁴⁴ Za katero je dobil nagrado Dravske banovine (Mlakar 2005/2007: 155), [Lino Legiša v ZSS (1969) v poglavju o ekspresionizmu,], Tine Debeljak, ki je spremljal Velikonjevo delo od 1941 (v časniku *Slovenec* je izšel članek ob petdesetletnici), je predstavil njegov opus v spremni besedi h knjigi *Zanke*, v kateri je posebej poudaril vrednost povesti *Besede* (Glušič 2005/2007: 162).

Leta 1925 je bila dokončno odpravljena slovenščina na sodiščih, leta 1926 so bile prepovedane vse politične stranke razen fašistične. V letih 1927 in 1928 so bila razpuščena vsa slovenska društva (Šega 2009: 71).

Iz februarske spomenice iz leta 1928 zaradi požiga slovenskega narodnega doma (Šega 2009: 71) v Trstu, je razvidno, da je bilo do leta 1927 razpuščenih nad 300 društev, od tega dve tretjini katoliških, čeprav so ta društva opravljala kulturno delo, ki ni z ničimer nasprotovalo državnim interesom, temveč uresničevalo le elementarne kulturne potrebe naroda in ni šlo »za kakšne umetne, politično motivirane ustanove«. Na koncu spomenice sledi prošnja: »/.../ ker je bil pregnan slovenski in hrvaški jezik iz vseh šol, prosimo italijansko vlado, naj nam dovoli vsaj privatne tečaje materinega jezika. /.../ Pri pouku v prostovoljnih krožkih sprejemamo tudi vsakršen državni nadzor nad potekom pouka« (Pelikan 2002: 360).

S posebnim dekretom so poitalijančili okrog 100.000 slovenskih in hrvaških priimkov, ukinili vse slovenske gospodarske in kulturne ustanove (Jakomin 2010: 10). Sistematično so poitalijančevali krajevna (Soklič 1928: 43) in osebna imena (Soklič 1928: 54–55; Pahor 2005: 62; Felc 1991: 76), celo nagrobne napise. Leta 1926 je bilo ustanovljeno posebno sodišče za obrambo države, ki je pozneje večkrat sodilo slovenskim upornikom proti narodnemu zatiranju (Gortanov proces leta 1929, I. tržaški proces leta 1930, II. tržaški proces leta 1941). Slovenščina je bila prepovedana celo v pogovorih na cesti ali v javnih lokalih. Skratka, to je bil poskus popolnega izbrisa slovenske in hrvaške navzočnosti v Julijski krajini, pozneje upravičeno označen kot »kulturni genocid« (Kralj Jerman 2008: 22).

Ob narečni obliki slovenske besede v družinskem krogu je edina trdnjava slovenstva, od koder še ni bila do kraja pregnana slovenska (zborna) beseda, ostala Cerkev, čeprav je oblast v raznarodovalno delo hotela vključiti tudi duhovnike, ki so prej v šoli poučevali verouk in bi ga odtlej morali v italijanščini. Duhovniki so odklonili plačo, ki bi jo dobivali za to in zakristije spremenili v preproste učilnice verouka. Edina slovenska knjiga za otroke je tako ostal katekizem, iz njega so prepisovali vprašanja, da niso pozabili slovenskih črk. (Kragelj 1999: 28). Kljub temu da fašisti niso prizanašali slovenskim in hrvaškim duhovnikom in so jih večkrat klicali na zasliševanja, celo v Pulj, in najaktivnejše selili v razna italijanska mesta v konfinacijo (Jakomin 2010: 10), so primorski duhovniki ostali zadnji branik slovenstva pred asimilacijo in uničenjem predvsem zato, ker so t. i. naravnemu pravu dajali prednost pred vsemi drugimi zahtevami, večkrat tudi v nasprotju (s pogosto aktualni politiki prilagodljivimi in birokratskimi) navodili iz Vatikana. To je predvsem zasluga izjemnih in modrih goriškega nadškofa dr. Frančiška Borgie Sedeja in tržaško-kopskega škofa Alojzija Fogarja (od 1924. do 1936. leta), ki sta globlje doumela temeljni problem prebivalstva v Julijski krajini in s slovensko in hrvaško duhovščino v goriški nadškofiji in tržaško-kopski škofiji tvegala, da sta vsaj blažila udarce fašističnega preganjanja Slovencev in Hrvatov. Prestrezala sta hude očitke uradnih fašističnih oblasti in pod njihovim pritiskom očitke neprilagodljivih visokih cerkvenih oblasti v Rimu. »V prid slovenske, hrvaške in druge manjšinske duhovščine sta delovala Sedej in Fogar z svojo humanostjo in znanjem, pred svojim Bogom čista, pred oblastmi pa pogosto blatena

ter pred svojimi cerkvenimi predstojniki karana in komaj kdaj vzeta v bran!« (Žokalj-Jesih 1996: 23–24).

Slovenski jezik je dobil zatočišče edino v cerkvi, in ker so razpuščali pevske zборе in preganjali fantovsko petje na vasi, je slovensko petje odmevalo le v cerkvi. Najsvetejšega v procesiji zunaj ni smela spremljati slovenska pesem. Peti so morali latinsko ali molčati. Edino molitve med procesijo niso mogli preprečiti. V takem obupnem stanju so le cerkve ohranjale jezik, vero in narodno zavest. Duhovniki so se nadvse zavedali svojega poslanstva. Vinko Vodopivec je vedel, da so pevci pri prosvetnih zborih večinoma prepevali tudi v cerkvi. Takoj se je povezal s škofijskimi duhovniki in laiki (glasbenika Vinko Komel in Lojze Bratuž), ki so prej sodelovali v prosvetnih društvih, da so pripravili prvo pesmarico. Z naslovom *Božji spevi* jo je leta 1929 izdala Goriška Mohorjeva družba.⁴⁴⁵ Besedila so priskrbeli domači pesniki duhovniki in laiki: Venceslav Bele, Stanko Stanič, Ljubka Šorli, Štefan Tonkli, Ivan Tul, z ljubljanske strani pa Gregor Mali, uršulinka Elizabeta (Kremžar) in sestra Dolorosa (Franko). Najbolj ploden Filip Terčelj (ps. Pelikan), ki je bil prej duša vsega prosvetnega dela, je napisal vanjo liturgične uvode.⁴⁴⁶

»Kulturna akcija« primorskih krščanskih socialcev in primorske duhovščine je bila nadgradnja prave kulturne zrelosti in pripravljenosti prebivalstva za narodnoobrambno delo. Verouk je pod fašizmom nenadoma postal edino slovensko šolstvo. Do leta 1927 so slovenski duhovniki še lahko imeli v šoli verouk v slovenskem jeziku (skrčen na eno uro tedensko), leta 1928 pa je Prosvetno ministrstvo zahtevalo, naj se v vseh šolah vpelje verouk izključno v italijanščini. Zato so slovenski in hrvaški duhovniki prestavili slovenski verouk v cerkve.⁴⁴⁷ O odločenosti slovenskih duhovnikov, da bodo vztrajali z rabo slovenščine pri verouku oz. da v italijansko šolo ne gredo, najbolje pričajo skupne izjave in prisege, o katerih je Besednjaku nekajkrat poročal Janko Kralj. V posebni spomenici Mussoliniju dne 16. januarja 1928 so slovensko duhovščino v vztrajanju pri uporabi materne jezika pri verouku podprli tudi goriški nadškof Sedej, tržaški škof Alojzij Fogar in poreško-puljski škof Trifone Pederzolli (Pelikan 2002: 231).

Primorski duhovniki so bili izbrani med najboljšimi učenci v šolah in poslani v gimnazije in zavode na priporočilo domačih župnikov. Bili so zelo izobraženi, dobri, ob strani svojemu ljudstvu v najhujšem obdobju preganjanja vsega slovenskega. Jasno jim je bilo, »da je tako v religioznem kot v človeškem smislu pravica do izražanja v lastnem maternem

⁴⁴⁵ Obsegala je pesmi cerkvenega leta. O pesmarici je Vodopivec napisal pregledni članek v kalendar Goriške Mohorjeve družbe za leto 1930. V njem pravi: »Pesmarica je urejena v smislu okrožnice svetega očeta Pija XI., z dne 20. 12. 1928, je torej v najtesnejši zvezi s sveto liturgijo« (Kragelj 1999: 29).

⁴⁴⁶ Obsegala je pesmi cerkvenega leta. O pesmarici je Vodopivec napisal pregledni članek v kalendar Goriške Mohorjeve družbe za leto 1930. V njem pravi: »Pesmarica je urejena v smislu okrožnice svetega očeta Pija XI., z dne 20. 12. 1928, je torej v najtesnejši zvezi s sveto liturgijo« (Kragelj 1999: 29).

⁴⁴⁷ »To je bilo združeno s precejšnjo finančno oškodovanostjo; italijanska država je namreč verouk v šoli dobro plačevala, pozneje pa ob tem še bogato nagrajevala« (Pelikan 2002: 230–231).

jeziku naravna pravica. *Bili so enotni in so vztrajali kljub nenehnemu fašističnemu preganjanju*« (Kralj Jerman 2008: 78).

Fašizem je motilo kar koli slovenskega, kakor priča ovadba goriške prefekture Ministrstvu za notranje zadeve v Rimu v začetku leta 1930: »*il Bric*« med drugim »*strastno preučuje izročilo slovenskega ljudstva*« (Kralj Jerman 2008: 294).

Pritisk fašističnega režima na manjšino tudi na cerkvenem področju se je zmanjšal šele po političnem sporazumu med Jugoslavijo in Italijo (Ciano – Stojadinović) leta 1937 (Pelikan 2002: 280).

Boris Pahor (2005: 62–63) je na svetovnem kongresu mednarodnega združenja književnikov PEN na Bledu leta 2005 kot njegov slovenski član iz Trsta zbranim posredoval lastno izkušnjo o vprašanju manjšinskega jezika, tudi z zadoščenjem, da prodira zavest o krivičnosti do slovenščine k sosednjemu narodu,⁴⁴⁸ čeprav premalo.⁴⁴⁹ Predstavil se je kot »*član generacije, ki so ji odrezali jezik*«: »*Morali smo namreč tajiti svoj jezik,⁴⁵⁰ ga brati na skrivaj, se ga učiti poleti na srečanjih v hribih; slovensko knjigo smo dobili le, če jo je kdo pritihotapil čez mejo. Šlo je torej za zvestobo jeziku, ki je bil v glavnem potrdilo identitete*«.⁴⁵¹

Slovenski pisatelj se strinja z izjavo »*mednarodne organizacije za zaščito ogroženih jezikov in kultur*«, v kateri univerzitetni profesorji Danske, Finske, Norveške in Švedske zahtevajo skrb za preživetje ogroženih jezikov – tako kakor ekologija skrbi za zaščito rastlin in živali – in jo naslovili na predstavništva UNESCO v njihovih deželah. Jezik in kultura sta od človeka ustvarjeni vrednoti.⁴⁵² Pahor je prepričan, da bodo takšna prizadevanja lahko uspešna le s sodelovanjem večinskih narodov in držav. Ne da bi se tega zavedali, člani gospodujočih večin kršijo legitimne človekove pravice. Vse, kar je bilo doslej

⁴⁴⁸ Florentinski pisatelj Sergi Salvi ne pripada nobeni manjšini, a se je v problem poglobil.

⁴⁴⁹ Boris Pahor je nadaljeval: »Šlo je za skrajni primer, za katerega se Evropa ni bogve kaj zanimala. Umberto Eco ga v prikazu fašizma ne omenja, čeprav smo se proti takemu etnocidu bojevali. Posebno fašistično sodišče za obrambo države je obsodilo na smrt ali na dosmrtno ječo številne Slovence, italijanske državljane«.

⁴⁵⁰ »*Znanje jezika, / ki smo se ga naučili, / ni nikoli toliko vredno / kakor znanje maternega jezika*« (Pahor 2005: 62).

⁴⁵¹ »V marsičem našem podoben, čeprav ne s tako hudimi posledicami, je bil položaj jezikov v Španiji v času diktature generala Franca. Tukaj na Bledu se je pred 40 leti na našem kongresu zavzemal za katalonsko identiteto univ. prof. Josep Maria Batista i Roca, ki je potem imel srečo, da je pred svojo smrtjo doživel obnovev katalonske deželne vlade Generalitat de Catalunya« (Pahor 2005: 63).

⁴⁵² Poleg tega združenja deluje še *Federalistična unija evropskih nacionalnosti, Evropski urad za manj razširjene jezike*, ki ga pri Evropskem parlamentu podpirajo poslanci iz ogroženih jezikovnih skupnosti. Izrednega pomena sta bili po njegovem poslanica, v kateri se je papež Janez Pavel II. za svetovni dan miru leta 1988 zavzel za pravice manjšin in pri tem navajal papeža Janeza XXIII. Prav tako pomembna je *Splošna deklaracija o jezikovnih pravicah*, ki sta jo junija 1996 v Barceloni pripravila PEN in UNESCO, leta 1998 pa sta tudi Evropski parlament in Evropski svet izdala pomembni listini o narodnih manjšinah in o evropskih regionalnih in manjšinskih jezikih. Od javnih in uradnih prizadevanj je poudaril predlog za ustanovitev *Jezikovnega sveta* pri Združenih narodih, ki naj bi tudi sankcioniral prekrške proti pravicam ogroženih jezikovnih skupnosti (Pahor 2005: 63).

storjeno za pravično etiko v vladajočih jezikovnih skupnostih, se je rodilo v njih samih. Ne glede na levo ali desno strankarsko pripadnost je bila večina udeleženih v kulturi – tudi pesniki in pisatelji – do takih jezikovnih vprašanj brezbrizna ali celo odločno nasprotna. Pahor (2005: 63–64) priporoča, da se v združeni Evropi dokončno razveljavi »sintagma *État-Nation*⁴⁵³ in prijatelji Francije in občudovalci njene književnosti si iskreno želimo, da bi sledila zgledu Španije, ki poleg kastiljščine kot državnega jezika v svoji ustavi priznava, da drugi jeziki *seran tambien oficiales en las respectivas Comunidades Autonomas*, ali da bi vsaj sledila Italiji, ki je po petdesetih letih z zakonom 482 priznala 12 skupnostim zaščito jezikovnih pravic«.

Pahor z omembo Francije prehaja k problemu, ki ga vsiljuje globalizacija. Celotno t. i. veliki narodi so upravičeno zaskrbljeni zaradi angleščine. Strah pred jezikovno-kulturno asimilacijo bo silil tako številčno velike kot mnoge majhne entitete k varovanju in zvestobi njihovi samobitnosti, vrednotam preteklosti, med katerimi je rodni jezik na prvem mestu. »*Odklanjam imperializem anglofonije; po vseh starih in novih angleških slovnica je zdaj čas, da dobimo finske, slovenske in slovnice drugih jezikov – to je kulturni načrt, za katerim stremimo*«. Ko so majhni in veliki narodi pred hudo preizkušnjo, bo združena Evropa morala najti način za novo solidarnost in široko sporazumevanje. Pahor se zavzema za špansko rešitev, s katero je katalonska kultura v kratkem izredno obogatila evropski knjižni fond in svoj nastop končuje z mislimi treh avtorjev: a) Denis de Rougemont je kot pionir zagovarjal *enotnost v različnosti*, kar je skoraj pred njim izrazil Srečko Kosovel: *Kot evropski ljudje bodimo eno v duhu in ljubezni, a ohranimo svoje lastne obraze*. b) Kot so se v preteklosti v majhnih državnih enotah književnost, umetnost in filozofija sijajno razvijale in dale Danteja, Michelangela, Raffaela, Goetheja, Kanta, Beethovna itd., lahko tudi v manjših zemljepisnih enotah jutrišnje Evrope nastajajo stvaritve izredne vrednosti. c) Ko se Franz Kafka zavzema za majhne narode, trdi, da mora vsak član majhnega naroda biti pripravljen sprejeti pripadajoči mu del književnosti. »*Torej tudi slovenska narodna skupnost, ujeta med preteče sosedbe, se ima samo zvestobi svojemu jeziku in književnosti zahvaliti za svoj obstanek; in samo z ustvarjalnostjo na visoki kulturni ravni smo tudi Slovenci zunaj slovenske meje postavili svojo alternativo tujim vrednotam*« (Pahor 2005: 64–65).

2. AVSTRIJA

Trda realnost koroških Slovencev je lahko vzrok, da je ravno med njimi najbolj zazveln klic po zbiranju in raziskovanju ledinskih in vsakršnih imen. Janez Šajnik je v *Carinthii* leta 1892 in 1893 objavil razpravo *Slovenische Ortsnamen, aus Personennamen*. Zanj je po starih listinah ugotavljal, kako so se kraji imenovali prvotno, ko se dá staroslovensko začetno ime še dobro spoznati. »*Prvotno čistost naših imen je zamenjala dolga, dolga doba, v kateri smo bili izpostavljeni neomejenemu vplivu nemštva, združenega s krščanstvom. /.../ V tej predolgi dobi so se naša imena z vsemi fevdalnimi sredstvi ponemčevala; pa narod je vzdržal tudi ta pritisk in ohranil svojo svojstvenost*«⁴⁵⁴

⁴⁵³ Zakoreninjeno je jakobinsko pojmovanje, da sta narod in država ista zadeva in zato morajo vsi državljani govoriti isti jezik (Pahor 1995: 101).

⁴⁵⁴ »Nekako v 13. in 14. stoletju so izginila staroslovenska imena, po urbarjih so začeli obliko-

Podobno usodo so doživljali prebivalci nemških otokov⁴⁵⁵ na slovenskih tleh, med njimi Kočevski Nemci ali kot se je zanje lokalno utrdilo ime: *Kočevarji*. Značilno je, da strokovna literatura⁴⁵⁶ o njih obide že obdobje v prvi Jugoslaviji. *Krajevni leksikon* (1971: 209) poudarja, da so bili tedaj dobro organizirani. Po nastanku prve Jugoslavije leta 1918 so izgubili številne ugodnosti, ki so jim v času Avstro-Ogrske samoumevno pripadale.⁴⁵⁷ Najbrž so se tudi zato nekateri od njih izselili. Med njimi leta 1924 Wilhelm Tschinkl⁴⁵⁸ na Koroško v Avstriji. Če se je po prvi svetovni vojni zaradi tedanje jugoslovanske politike do njih za izselitev na Koroško odločilo več Kočevarjev, se ob tem poraja vprašanje, ali ni njihova navzočnost na Koroškem v smislu maščevanja⁴⁵⁹ dodatno vplivala na trdo roko avstrijskih lokalnih oblasti do koroških Slovencev tedaj in še po drugi svetovni vojni.

Po izgubljenem plebiscitu veliko duhovnikov na Koroškem ni moglo vzdržati nemškega pritiska in so se izselili, na primer Franc Ksaver Meško, potem ko so ga skoraj do smrti pretepli. Župnik Vinko Poljanec je vztrajal, toda Hitlerjeva zasedba Avstrije je pomenila njegov konec: skoraj jokal je ob brevirju, ki ga je molil v sobi. Iz stanovanja si nikamor ni upal. Še pred poldnevom so prihrumeli pred župnišče »organizirani hitlerjevci, zdaj že v rjavih uniformah. Z nekaterimi domačimi so naskočili poslopje, divje vpili in rohneli: 'Proč s Čuši! V zrak z župniščem, tem vindišarskim gnezdom! Ogenj, ogenj! Heil, heil! Sieg, Sieg! unser Führer! Heil!'« (Turnšek 1976: 66, 67). Njegovemu telefonskemu pogovoru je prisluškoval sosed krčmar (Turnšek 1976: 67, 68). Preden se je odločil, da bo

---

vati novejša. Okrog leta 1600 so župni uradi pisali matrike (krstne, poročne, mrliške) in v njih so dobivala tudi slovenska imena pisno obliko. Matrike so pisali latinsko. Zato imen niso toliko ponemčevali, kvečjemu latinizirali. Petelina so zapisali Gallus, namesto Pek pa Pistor (Fister). Pri tem se niti po gradovih niti po župnijah niso držali kakih ustaljenih pravopisnih pravil. Imena so zapisovali po posluhu in pisne oblike so se menjavale. Šele v drugi polovici 19. stoletja je bil izdan zakon, s katerim se je določila obvezna oblika rodbinskih imen po zadnjem vpisu v krstnih matrikah. Danes se vsak tako piše, kakor izkazuje krstni list (Šašel 1954: 33–34, 39–40, 43).

⁴⁵⁵ Ni mogoče spregledati vasi pod Ratitovcem (Gasser 2015), ki so se po volji tedanjih političnih oblasti drastično in tragično izpraznile šele po II. svetovni vojni.

⁴⁵⁶ *Enciklopedije Slovenije* nič ne piše o tem obdobju.

⁴⁵⁷ Velika cerkev v Kočevju s še danes ohranjenimi nemškimi napisi je bila menda zgrajena z namenom, da bi Kočevski Nemci dobili lastno škofijo. Avtopsija.

⁴⁵⁸ Naklonjeno in sorazmerno študiously je obravnaval domačo folkloro še v času Avstro-Ogrske in po njenem razpadu in jo zgoščeno ohranil v knjigi *Gottscheer Volkstum in Sitte, Brauch, Märchen, Sagen, Legenden und anderen volkstümlichen Überlieferungen / Kočevarska folkloro v šegah, navadah, pravljicah, povedkah, legendah in drugih folklornih izročilih* (1931). V samozaložbi jo je izdal z izdatno finančno pomočjo bratranca Alojza Krakerja na Ptujju.

⁴⁵⁹ Gotica in kraj izida (avtorjevo posvetili na začetku knjige se glasi: »To knjigo ljubeznivo in vdano posvečam svojemu dragemu bratranču, gospodu Alojzu Krakerju, veletrgovcu s Ptujja, mecenu in pokrovitelju njegove ljube domovine. Finančno pomagal k izidu knjige«; drugi navajajo kot kraj izida Kočevje, toda avtor je ta čas že živel na Koroškem) vsekakor dokazuje nemško zavednost. Leta 1930 je bila ustanovljena Slovincem nič prijazna *Kulturna zveza* (Kulturbund), knjiga pa je izšla leta 1932. Čeprav Tschinkl zaradi izselitve na Koroško tedaj ne bi bil več neposredno politično ogrožen zaradi svojih izjav do tedanje jugoslovanske politike, se v uvodu vzdrži kakršne koli kočevarske prizadetosti. Zbrano kočevarsko folkloro gradivo sámo nikakor ne podpihuje sovraštva do Slovencev, jih pa tudi ne idealizira.

pred nacisti pobegnil iz svoje fare, je navsezgodaj še zadnjič maševal pri stranskem oltarju in se odhajaje iz cerkve še enkrat ozrl na sv. Križ in škocjanske župnijske zavetnike v glavnem oltarju. Iz užaloščene duše se mu je izvil proseč vzdih: »'O sveti mučenci: Kancijan, Kancij in Kancijanila, prosite pri Bogu za našo župnijo, za ves mučeniški slovenski narod in še zame nevrednega!'« (Turnšek 1976: 68, 69).

Skrivaj se je odpravil na vlak. Če so hoteli duhovnika v njegovem dostojanstvu že tako ali tako ponižati, so ga na Gospodov dan še bolj:

V nedeljo popoldne so župniku Vinku z verigo uklenili roke in ga kot kakšnega zloglasnega zločinca med štirimi orožniki in z nasajenimi bajoneti odvedli spet na pliberško postajo. Spotoma in na postaji so se nacisti in nemčurji glasno rogali in krohotali, domači, zavedni slovenski ljudje pa so prepadeni tiho povešali glave in se v srcih jokali. Vedeli so, da ta udarec velja tudi njim in vsemu sirotnemu slovenskemu narodu (Turnšek 1976:71).

Vinko Poljanec, župnik v Škocjanu in slovenski koroški deželni poslanec je postal prva žrtev nemškega nacizma v Avstriji. Leta 1939 so ga v zaporu zastrepili (Kmecl 1976: 139).

Župnikovo krsto v grobu in zasuto gomilo so množice med vzdihni in molitvami zasule z rožami in venci z vseh koroških planin in ravnin. Naslednji dan po pogrebu je profesor Peter v ranem jutru stopil tja k župnikovi gomili po zadnje slovo. Pretreslo ga je, ko je opazil, da je župnikov grob, ki je včeraj do noči bil ves v venci in cvetju, zdaj bil eno samo, črno pogorišče. Nacisti so namreč v noči vence in rože, spoštljive in ljubeče izraze vdanih slovenskih src, polili z bencinom in zažgali (Turnšek 1976: 78).

Da se je vsaj na podeželju ohranjalo slovenstvo, je bila zelo zaslužna pesnica in kulturna delavka Milka Hartman (1902–1997). Že v šoli je pela v slovenskem zboru, pozneje je bila članica katoliškega izobraževalnega društva v Pliberku. Tam so si dekleta izposojala knjige, imela bralne vaje, prireditve in igre, skratka gojila so slovenski jezik. Milkina želja, da bi se šolala na učiteljski, se zaradi prve svetovne vojne ni uresničila, vendar je kljub temu postala učiteljica. Takratni koroški slovenski poslanec državnega zbora Franc Petek ji je priskrbel uradno dovoljenje za voditeljico kuharskih tečajev na Koroškem. V letih od 1927 do 1939 je po vsej Koroški vodila za kmečka dekleta 30 šest- do osemmesečnih tečajev. Izobraževanje je potekalo samo jeseni in pozimi, ko ni bilo kmečkih opravil. Poučevala je vrtnarstvo, mlekarstvo, vzgojo, gospodinjstvo, živinorejo in hkrati tečajnicam posredovala kulturo slovenskega knjižnega jezika. Zanje je pisala priložnostne pesmi, spremljala dekleta na kitari in z njim pela. Otroke iz tistih krajev je učila igric, recitacij in pesmic. Tečaji so se navadno končevali »s pravo malo šolsko akademijo, ki je vsebovala odrsko igro, recitacije, pesmi in govore, razstavo in prodajo kuharskih in šiviljskih izdelkov. Čeprav so kuharski tečaji veliko prispevali k izobrazbi in kulturnemu napredku podeželskega prebivalstva, ni dobivala Milka Hartman od deželnega kulturnega urada nobene denarne podpore. Nemški krogi so njej nasproti začeli z nemškimi kuharskimi tečaji, v

katere so vabili tudi slovenska dekleta in so bili finančno dobro podprti. Slovenski kuharski tečajji so kljub vsemu delovali, dokler niso leta 1939 oblast prevzeli nacionalsocialisti (Šelih & al. 2007: 380, 381). »Na Koroškem je bilo odtlej v glavnem prepovedano govoriti slovensko. Kamorkoli si pogledal in na vseh hišah so bili plakati z napisom 'Korošec govori nemško!' Slovenska beseda je bila prepovedana!« (Egermann 2006: 13). Seveda so med seboj še govorili slovensko, vendar so morali vedno paziti, ali kdo ne prisluškuje.

Oborožene enote SS so 14. aprila 1942 pregnale z avstrijske Koroške v zbirno tabornišče v Žrelec / Ebental 186 slovenskih družin. Skupaj jih je bilo pregnanih skoraj 300, več kot 1300 oseb; iz južne Koroške so nasilno premestili 67 od 80 slovenskih duhovnikov (Egermann 2006: 12). Po ujetništvu so se vrnili domov v upanju, da bo vse drugače. Vendar se ni nič spremenilo! Ob četrti obletnici pregona koroških Slovencev med drugo svetovno vojno bi morala biti 15. aprila 1946 spominska proslava. Prvotno je bila načrtovana maša v celovski stolnici, toda škof jo je prepovedal. Potem je bila namesto maše v celovškem Ljudskem kinu prireditev s pesmimi in govori. Ob koncu so načrtovali tiho demonstracijo po mestu. Odpravili so se na cesto in nenadoma je bilo tam vse polno policijskih in gasilskih vozil, ki so blokirala ulice. »Nekateri so dejali: 'Ne bomo se pustili odgnati! Gremo! Ne bomo dovolili prepovedi shoda!' To je bila tiha demonstracija, popolnoma mirno smo hodili, in nenadoma so policisti in drugi skočili na vozila in zaklicali svojim, naj odprejo vodo. Vsi smo bili v trenutku popolnoma mokri! Bila sem mokra kakor miš. Niso nam dovolili naprej. Znova je bilo tako kot nekakšna povratna demonstracija proti nam, Slovincem.«⁴⁶⁰

Mar je greh, da si Slovenec? To ne more biti greh, kajne? In vendar se pri nas še vedno veliko ljudi sramuje svojega slovenskega porekla! Vedno manj jih govori slovensko, namesto da bi vendarle bili veseli, da so nam položili v zibelko dva jezika.«⁴⁶¹ Pri nas [= na Koroškem] se je vedno reklo: 'Das ist ja schiach! Slowenisch ist schiach! Windisch ist schiach!' Slovenščina naj bi bila ničvredna, ampak saj ne moremo nič proti temu, da smo se rodili kot Slovenci! Kaj lahko tu narediš? Ne morem razumeti, kako lahko nekateri tako sovražijo določen jezik. Pri tem imajo zagotovo vlogo nemški nacionalisti, to je en del naše zgodovine; Slovenci smo bili zanje ničvredni! (Egermann 2006: 17–18).

Duhovnik Tomaž Humar je imel ob blagoslovitvi ljudske šole v Potočah leta 1950 tako rekoč zgodovinsko pridigo. V njej je med drugim staršem vneto priporočal, naj vzgajajo otroke v ljubezni do maternega jezika. Najprej se je ostro odzvala posvetna oblast, nato še cerkvena. Zato je bil kazensko premeščen v nemško faro (Tolmajer 2003: 24).

»Leta 1939 se je v Bilčovs / Hundmannsdorf preselil neki inženir z ženo in sinom. To so bili pravzaprav edini Nemci dotlej, sicer smo bili vsi Slovenci, tudi orožnik in pek.

⁴⁶⁰ Jezik in svoboda, Eva Egermann v pogovoru z Apollonio Schelander in Ano Zablatnik, *Borec* LVIII, 635–638, 13–19.

⁴⁶¹ Lonki Schellander: »Vse druge jezike, kot na primer angleščino, je mogoče govoriti brez težav, samo slovenščine ne!« Jezik in svoboda, Eva Egermann v pogovoru z Apollonio Schelander in Ano Zablatnik, *Borec* LVIII, 635–638, 16.

Danes je vse drugače. V cerkvi poteka maša skoraj izključno v nemščini. Župnik doda le nekaj malega v slovenščini» (Egermann 2006: 18). Slovenski jezik na Koroškem močno nazaduje. Starejši ljudje med seboj še govorijo slovensko, mlajši pa skoraj ne več.

Od dvajsetih hiš v našem naselju morda le še v eni družini doma med seboj govorijo po naše. Moj sosed govori slovensko samo še s kravami, ko jih zvečer pokliče s paše, otroke nagovarja le nemško« (Lipuš 1995: 113). »Slovenska govorica se je umaknila z nekdanjega narodnostnega območja v zakotne zaselke v grapah in na samotne hribovske kmetije. Naši šolarji se med seboj pogovarjajo samo nemško in tudi vsi slovenski otroci niso prijavljeni k dvojezičnemu pouku. Pred tridesetimi, štiridesetimi leti so skoraj vsi govorili slovensko, samo otroci grofa Rosenberga in priseljeni gozdarji so se pogovarjali nemško« (Lipuš 1995: 114). »Slovencev in slovenščine na Koroškem ne bodo rešila nikakršna zakonska določila o zaščiti, saj obstoj manjšine bolj omejujejo kot omogočajo. Vse je odvisno od naše narodnostne skupnosti. Če v družinah ne govorijo več slovensko, je jezik izgubljen. Starši zaradi lagodnosti pričakujejo, da se bodo otroci naučili slovenščine kar v šoli, vendar tako ni mogoče nadomestiti tega, kar je bilo izgubljeno v družini, v prvih letih otrokovega življenja. Šolsko učenje je premalo, materinščine se vsak otrok uči najprej doma, a kaj, ko so se slovenske družine iz roda v rod vse bolj ponemčevale (Lipuš 1995: 115).

Opreznost Koroških Slovencev v Avstriji pri rabi narečij v književne namene ima otipljive vzroke v njihovi kulturni in politični zgodovini. V zamejstvu še vedno traja boj za uveljavitev temeljnih jezikovnih pravic na vseh področjih javnega življenja kot oblika vztrajnih prizadevanj za dejansko demokratizacijo in humanizacijo družbe, zato se kulturno zavedni slovenski človek v zamejstvu prej ko slej – iz zgodovinskih izkušenj in sodobne potrebe – tako trdno oklepa knjižnega jezika. Saj je v dvajsetih letih spočeta pa v petdesetih in šestdesetih letih pogreta jezikovno utemeljevana »*Windischen Theorie*« skušala koroške Slovence osamiti, izolirati od narodne celote, da bi jih lažje sunila v asimilacijo. Teorija se je sicer sama razkrinkala kot zgolj političen konstrukt.

Sedaj je na Koroškem osem dvojezičnih dekanij: Šmohor, Rožek, Borovlje, Tinje, Velikovec, Pliberk s šestinšestdesetimi dvojezičnimi župnijami. Obirsko in Sele sta čisto slovenski župniji, Šmohor je že nemški, ker je v njej več kot dve tretjini Nemcev. Okrog petinšestdeset slovenskih duhovnikov deluje tu, trije so na nemških župnijah, njihova povprečna starost je dvainšestdeset let. Vsak duhovnik upravlja povprečno 2–3 župnije. Dvojezičnih šol je osemindvetdeset, število prijav narašča, jezikovna kompetenca za slovenščino pa se manjša. Na sinodi leta 1971 je bilo rečeno: Cerkev je še edini prostor, kjer se sliši slovenščina.⁴⁶² Toda v sedemdesetih letih 20. stoletja se je odnos do duhovnikov glede na slovenščino spremenil. Duhovnik je bil bolj v funkciji slovenskega izobraženca

⁴⁶² Ivan Olip, Slovenci in Cerkev na Koroškem danes in v stoletju pred nami, Galerija Družina, *Koroški kulturni dnevi*, Ljubljana, 9. maja 2007. Prim. *Srečno, sosed*, Društvo slovensko-avstrijskega prijateljstva, marec 2008, [4]. Za podatke se zahvaljujem Majdi Fister, tedanji tajnici društva.

kot Cerkve. Zato je Heimatdienst⁴⁶³ izvajala najhujšo gonjo proti slovenskim duhovnikom. »Zdaj so se posebej spustili nad duhovnike. Ko grem z Marije na Zilji, [ime cerkve, op.a.] mi je, ko da grem s svojega pogreba.«⁴⁶⁴

Tretja, četrta generacija Slovencev [ki so že zrasli v razmerah po plebiscitu leta 1920, po čigar rezultatih je večina Koroške pripadla Avstriji] se začenja zavedati svojega položaja. Jezik kot edini generator nacionalne pripadnosti ne velja več. Pomembna je izobrazba. Nekateri so zavedni Slovenci, pa ne znajo govoriti slovensko. Ali slovensko govore, pa so napadalni do Slovencev. Bolj gre za naklonjenost slovenskemu kulturnemu življenju. Zavedse se razvija vzporedno z izobrazbo.⁴⁶⁵ Toda tako zaželeno gimnazija se je pokazala za dvorezno: »Dobro je, ker vzgaja slovensko inteligenco; slabo je, ker vse, kar je dobro, odhaja drugam.«⁴⁶⁶

Državna pogodba pravic Slovencev nikjer ne pogojuje z njihovim številom. Preštevanje je formalni poskus genocida.«⁴⁶⁷ Obvezno dvojezično šolstvo za vse otroke na (avstrijskem) Koroškem bi bila najboljša rešitev. Ob ostrem nasprotju večinskega naroda tega ni bilo mogoče izpeljati in je staršem prepuščena pravica, da odločajo o jeziku njihovih otrok. Najmanj dve tretjini šolskih otrok⁴⁶⁸ je sredi sedemdesetih let 20. stoletja še govorilo slovensko, vendar jih starši niso prijavljali k pouku slovenščine – iz strahu, zaradi odvisnosti od njihovih delodajalcev.⁴⁶⁹ A bi bilo treba tudi zanje priskrbeti enake pravice, in sicer ne glede na to, ali jih starši prijavijo k pouku slovenščine ali ne, da bi bili vsaj v osnovni šoli deležni pouka v slovenskem knjižnem jeziku.⁴⁷⁰

Ko se je pred desetletji ob ponemčevanju koroških Slovencev nemški univerzitetni

⁴⁶³ Kärntnerische Heimatdienst (= Koroška domovinska služba) je bil dolga desetletja zelo nestrpen in krivičen do Koroških Slovencev v Avstriji. Zadnji čas je s predsednikom dr. Josefom Feldnerjem na čelu do njih bolj tolerant in dialoški. Za pojasnilo (e-mail 31. 3. 2017) se zahvaljujem Janezu Stergarju.

⁴⁶⁴ Za zmeraj mi je ostala v spominu ekskurzija s prof. dr. Bredo Pogorelec na Koroškem leta 1975: Župnik in pesnik Anton Kuchling v oguljeni obleki. Trese se. Trepeta: »Na Koroškem se je treba navaditi na obrnjene pojme. Kdor je domovino izdal [To pomeni, kdor je zatajil slovensko narodnost in jezik], je domovini [Avstriji] zvest.«

⁴⁶⁵ Erich Prunč, pesnik, izobraženec srednje generacije ob isti priložnosti skuša popraviti tesnoben vtis.

⁴⁶⁶ Povzetek pogovora v Celovcu s Francem Zwitterom in Jožkom Tischlerjem, predsednikoma obeh predstavniških organizacij koroških Slovencev o tako imenovanem ugotavljanju manjšine na ekskurziji po Koroškem s prof. Bredo Pogorelec konec sedemdesetih let 20. stoletja.

⁴⁶⁷ Danes bi temu rekli: etnično čiščenje.

⁴⁶⁸ V Selah so vsi otroci prijavljeni k slovenskemu pouku, celo otrok orožnika, ki ne zna slovensko. Ko pridejo v Borovlje, se jih polovica ne prijavi več v glavno šolo. Selanom so dejali: 'Vam bomo ceste uredili, prišli bodo tujci, in boste govorili nemško.'

⁴⁶⁹ Tudi na delovnih mestih se ni smelo govoriti slovensko. Po drugi strani so se koroški Slovenci zgražali nad rojaki, ki so v celovških trgovinah [v času Jugoslavije, ko so iz Slovenije množično prihajali nakupovat] govorili nemško, čeprav so bili povsod v trgovinah na razpolago Slovenci.

⁴⁷⁰ Povzetek pogovora v Celovcu s Francem Zwitterom in Jožkom Tischlerjem, predsednikoma obeh predstavniških organizacij koroških Slovencev o tako imenovanem ugotavljanju manjšine na omenjeni ekskurziji po Koroškem s prof. dr. Bredo Pogorelec sredi sedemdesetih let 20. stoletja.

profesor dr. Hilckmann postavil za naše rojake v Avstriji, je zapisal, da »*duša naroda ne samo umolkne, temveč s svojim jezikom umre.*« Na koncu pa je citiral nekega starega Kelta: »Poslednja žaloi gra zlomljenega naroda ni ne izguba oblasti in ne neodvisnosti – niti ne domovine. Zadnje najtemnejše dejanje, če sveti jezik, ki je mnogim generacijam služil kot skrinja, v kateri so shranjeni duhovni zakladi, začne izumirati in zagrne zima vse narodno izročilo« (Simčič 2005: 80).

Realnost slovenstva na Koroškem v vsakdanjem življenju nazorno predstavlja vtis, da so Slovenci na Koroškem dobrodošli kot turisti. »*Sicer pa nas je tam le še za vzorec, ki ga je treba v skladu z novo evropsko modo primerno zavarovati, tako kot kako redko živalsko vrsto*« (Naglič 2002: 95–96).

»*Na rojake na avstrijskem Štajerskem smo že pozabili in nam ni nerodno, če izvemo, da živijo ob 'vinski cesti' še zmeraj Slovenci, govorijo po naše, o kakšnih pravicah pa ni sledu. Saj so ljudje tostran meje vajeni hoditi kupovat v Leibniz in ne v Lipnico!*« (Kumer 2007: 243). Radgonski kot v Avstriji je le pri redkih posameznikih še slovensko uzaveščen. Akulturacija Slovencev je zlasti pri mlajših in otrocih že tako močna, da se slovenščine ne oklepajo več čustveno, »*intelektualno živijo z njo prav tako zelo zelo malo, ostane edino še skromna pragmatična raba v ožjem socialnem okolju, zlasti v stiku s sorodniki v Sloveniji in deloma v poslovnem svetu. Moč nemščine, ignoriranje ali celo podcenjevanje slovenščine v mnogih kategorijah formalne rabe, zlasti v šoli, potiska slovenščino v manjvreden jezik, v jezik socialnega geta ali v jezik za skromne, strogo pragmatične gospodarske potrebe. Ob takih spoznanjih se je treba vendar vprašati, kaj je s t. i. jezikoslovnimi 'univerzalijami', ki govore o prirojenih danostih za jezikovne strukture. Ali je nativizem sam sebi namen, se pravi, da so strukture pomembne le kot strukture, rezultat prirojenih mehanizmov?*« (Križman 1997: 69).

3. MADŽARSKA

Ivan Macun v *Kratkem pregledu slovenske literature* (1863) omenja »zadonajske« Slovence: »*V jeziku zadonajskih kmetov ohranil se nam je čez stoletja stari slovenski jezik. Pleme to imenuje samo sebe Slovence.*« Njihov jezik da je »*najbliže jeziku slovenskemu na Kranjskem, in stoji skoraj v sredi med slovenskim in hrvaškim.*« Ali Macun tu misli na Slovence v Prekmurju, na t. i. »*slovensko okrogolino?*«

Do 19. stoletja je bila madžarska država (Ogrska) do številnih manjšin dokaj strpna. Četrtri sombotelski škof András Böle pa je postal zelo enostranski: okrepljen z liberalizmom je črpal ideje iz protestantizma in francoske revolucije, naslanjajoč se na madžarski nacionalizem in šovinizem. Od leta 1828 so morali v župnijskih šolah poučevati madžarski jezik, o katerega znanju se je škof sam prepričal ob vizitacijah oziroma birmah. Od duhovnikov po slovenskih župnijah je zahteval pisanje matičnih knjig v madžarščini. Tudi v bogoslovje jo je uvedel kot učni jezik (Zver 2001: 15). Madžarizacija je postopoma izrivala slovenski jezik še iz tistih šol, kjer so se komaj začele »*v rahli povezanosti s knjižnim jezikom onstran Mure*«, le verouk je še lahko ostal slovenski. Te probleme in slovenske pravice so največ reševali duhovniki. Raznarodovanje je bilo vedno hujše. Po letu 1882 niso mogli dobiti diplome tisti učitelji, ki niso toliko obvladali madžarščine, da bi jo lahko

poučevali. Z zakonom iz leta 1907 se je pritisk na šolnike še okrepil. Že pred letom 1889 so pomadžarili prekmurska krajevna imena. Madžari so do leta 1896 v spomin na 1000-letnico prihoda na evropska tla hoteli vcepiti Slovenski krajini popoln madžarski videz.⁴⁷¹

Leta 1900 je bilo na Madžarskem ljudsko štetje, pri katerem so šteli za materni jezik tistega, ki ga ljudje najraje govorijo in imajo za svojega. Po tako izpričanem maternem, ne pa po občevalnem jeziku so izvedli rezultate štetja. Uradna statistika je tedaj naštel 98941 Slovencev. Na tej osnovi je dr. Anton Korošec 16. junija 1910 na seji državnega zbora tedanje Avstro-Ogrske ugotovil, da se Slovincem na Madžarskem godi še slabše kot Beneškim Slovincem. Tam da vsaj učitelji razumejo in čutijo slovensko, »na Ogrskem pa so slovenski učitelji popolnoma izumrli, kdor ni umrl, se ga je upokojilo«. Mlajši samo madžarski učitelji ne razumejo nobene besede slovensko in pridejo med slovensko govoreče ljudstvo kot tujci, da bi širili med njimi kulturo v madžarskem jeziku. Korošec je spodbujal štajerske Slovence, naj kulturno pomagajo ogrskim Slovincem, kakor so že počeli: »V vrečah kakor prej tobak, morajo ljudje sedaj od naših društev v temnih nočeh nositi knjige čez mejo, da se zmorejo ogrski Slovenci dalje izobraževati in pridobivati kulturo. Slovenci smo kulture željni narod, to se kaže tudi na Ogrskem /.../. Šola je tam družina, tam se jezik dalje neguje, tam se uči branja in pisanja ...« (Zver 2001: 71–72).

Madžarizacija je napredovala s podporo državne in višje cerkvene oblasti. Narodno zavedne duhovnike so premeščali na madžarske župnije, na njihova mesta so prihajali Madžari. Mohorjevke in slovenski listi (*Bogoljub*, *Cvetje z vrtov sv. Frančiška*, *Slovenski gospodar*, *Straža*) niso bili zaželeni. Madžarski nacionalistični duh je vdiral v posvetno, politično in cerkveno življenje prekmurskega prebivalstva, ki »je seveda govorilo in čutilo slovensko«. V tem ga je podpirala večina domačih duhovnikov pod vodstvom dr. Franca Ivanocyja. Ta je s tehtnimi članki v Sombotelskih ustavnih novicah (Szombathelyi Ujság Altkotmány) razkrinkaval madžarske liberalce in resno nasprotoval njihovim težnjam po razkristjanjevanju. Na verskem področju mu niso mogli do živega, zato so ga začeli napadati na narodnostnem. V liberalnih listih *Murska Sobota in okolica*; *Železna županija* (Murazszambot és vidéke in Vasvármegye) so obtožili Ivanocyja in Klekla, da učita otroke krščanski nauk v slovenskem jeziku, da širita mohorske knjige, da so v tišinski cerkvi slovenski napisi itd.⁴⁷²

Ivanocy je zaman iskal pomoči pri cerkveni oblasti, ker je medtem škof Hidasy zbolel in se umaknil z vodstva škofije (Zver 2001: 30). Ob njegovi smrti leta 1900 se je pregnanjanje nekoliko poglobilo, naslednji dve leti pa je spet vzplamenelo. »Šole so bile verske. Nadziral jih je dr. Franc Ivanocy, ki je rad poudarjal, da vera ostane vse življenje tuja, če se ne poučuje v materinem jeziku.« Veliki župan Železne županije dr. Ede Reiszig se je zagovarjal ministrskemu predsedniku Kálmánu Széllu, da je poučevanje verouka zaupano kaplanu Kleklu zato, ker je učitelj dajal otrokom slab zgled in je pouk v maternem (slovenskem)

⁴⁷¹ O tej povezanosti je Slovenec zapisal: »Polni hvaležnosti priznavamo, da nam je bila Cerkev s svojo duhovščino v najtežjih časih edina tolažnica. Zlasti o slovenski duhovščini moramo reči, da je bila vedno na strani ljudstva, od tod izvira vsa naša ljubezen in spoštovanje do nje. Zato pogledimo vsaj kratke biografske podatke o Ivanocyju in njegovih sodelavcih« (Zver 2001: 16).

⁴⁷² »Učitelju in učencu« (Ivanocyju in Kleklu) so očitali panslavizem.

jeziku po vseh pravilih uspešnejši kot v madžarščini. »Tako moj kaplan kot jaz imava s tem, da poučujeva verouk v slovenščini, tudi gmotne stroške. Iz svojega skromnega dohodka dajem kaplanu 80 kron za to, da hodi poučevat v državne šole verouk. To je le drobtinica, s katero nikakor ni plačano to težko delo. Leta 1902 je bila na Tišini birma. Otroci so pri birmi naučeni po slovenskih veroučnih knjigah odgovarjali slovensko« (Zver 2001: 30).

Ivanocyjevo delo je nadaljeval Jožef Klekl (1874–1948). Kakor je sam zapisal, ga je že od malega spremljal »slovenski duh, zavest, ponos slovenstva«, v domači hiši je bila slovenska beseda na prvem mestu. Bil je med dijaki, ki so si dopisovali in sestajali s tistimi [tj. štajerskimi] onstran Mure in »dobivali od njih slovenske knjige, pa tudi navdušenja za narodno stvar«. V Sombotelu je slovenski dijak madžarskemu profesorju v obraz brez strahu povedal: »Mi, Slovenci zahtevamo slovenske šole, celo slovensko univerzo za slovenski narod. To je znak, da smo že tedaj težili za združenjem z ostalimi Slovenci onstran Mure. V semenišču so nas imeli za nevarne panslaviste« (Zver 2001: 23–24, 25). Novomašniku je spregovoril cankovski župnik Jožef Borovnjak in vse spodbudil k zvestobi do maternega jezika: »/.../ kajti kdor jezik zaničuje in se v njem govoriti sramuje, ni in ne more biti pošten človek, ne dober kristijan niti zvest državljan'« (Zver 2001: 27).

Iz prvih Kleklovih objavljenih člankov in pesmi (*Kalendar*, *Marijin list*) je zaznati, da je Cerkev predvsem odvisna od notranjega bogastva ljudi in duhovne globine. Strinjal se je z Ivanocyjem, da »vera ostane otroku vse življenje tuja, če mu je posredovana v tujem jeziku« (Zver 2001: 33). Kleklovo prizadevanje za duhovni in materialni napredek in osvoboditev prekmurskih Slovencev je temeljilo na besedi. Zavedal se je, »da se ljudstvo najlažje potuji z odvzemom domače besede, zato je to besedo branil tudi v času najhujše madžarizacije: 'Če bi [slovenska] duhovščina⁴⁷³ poučevala verouk v madžarščini, bi svojemu lastnemu ljudstvu prisolila zaušnico in bi ga hudo prizadela v njegovi najbolj sveti pravici. In prav zato ne bi mogla več računati na njegovo zaupanje. Brez tega zaupanja pa pastoraacija ni mogoča'« (Zver 2001: 47).

Klekl je že kot kaplan na Tišini (1899) hotel uporabljati tisk kot vzgojno sredstvo. Nameraval je v gajici izdajati mesečnik *Dober Pastir*,⁴⁷⁴ a je bila že prva številka prepovedana. Pogumno je madžarski črkopis nadomestil s slovansko⁴⁷⁵ gajico v prekmurskih časopisih *Kalendar*, *Marijin list* in *Novine*. Leta 1910 je izdal v gajici molitvenik *Hodi k oltarskomi svestvi*.

Leta 1904 je začel izhajati *Kalendar Srca Jezušovoga*. Leta 1912 je Klekl objavil v njem pesem v gajici in v letih 1914–1941 je bil ves tiskan v njej.⁴⁷⁶ Glede na kulturno, jezikovno, nacionalno in versko ozaveščenost je bila izdaja *Kalendarja*, posebej še prvega letnika, zares pionirsko delo. Leta 1929 v njem piše: »Možje, napolnjeni z ljubeznijo in

⁴⁷³ Na poziv V.M.K.E. (Vendvidéki magyar közművelődési egyesület – Madžarsko izobraževalno društvo za Vendsko krajino – op. Stanko Zver).

⁴⁷⁴ Omenja se tudi *Prijatelj mladine* (Zver 2001: 96). Ali sta to dva različna časopisa ali dve imeni za eno in isto glasilo?

⁴⁷⁵ Po češkem črkopisu jo je priredil Ljudevit Gaj (> gajica) in sredi 19. stoletja so jo prevzeli tudi Slovenci. Janez Bleiweis jo je mirno uvedel v *Kmetijske in rokodelske novice*.

⁴⁷⁶ Zadnji trije letniki *Kalendarja* so bili zaradi madžarske okupacije spet tiskani v madžarskem črkopisu.

gorečnostjo do Boga in svojega slovenskega ljudstva, so te pisali, kalendar /.../ Ljubezen te je rodila, ljubezen in vernost te je odgojila.« V pesmi Slovenskemu ljudstvu za petindvajsetletnico Kalendar Srca Jezušovega Klekl pod psevdonomimom Srčen izpoje isto misel (Zver 2001: 87).

Štiri desetletja je Kleklov *Kalendar* s kulturnimi članki, črticami in pesmimi napajal prekmurskega katoličana z duhom Jezusovega Srca. Ponujal je preprostemu bralcu vsestransko poučno in vzgojno čtivo. Človeku, ki je obiskoval z madžarskim šovinizmom prežeto šolo, je dramil slovensko zavest.

Na očitke da izhaja v narečju, *Kalendar* (1936) odgovarja, da je to zaradi tistih, ki še niso imeli priložnosti hoditi v slovenske šole in ne bi mogli popolnoma razumeti knjižne slovenščine (Zver 2001: 117–118). »Potreben je most do naše govornice k knjižnemu jeziku in ta most zidamo mi« (Zver 2001: 47–48). Prav *Kalendar* je opogumil Klekla za izdajanje periodičnega verskega tiska, »ki je kljub pomanjkljivostim ostajal mnogim edino in poglavitno slovensko branje« (Zver 2001: 87, 88).

Novine, tednik za prekmurske Slovence, so prvič izšle 8. decembra 1913. Prve tri številke so bile podnaslovljene: »Za vogrske Slovence družbeni, zabavni, podučen list«, nato pa »Pobožen, družbeni, pismeni list za vogrske Slovence«. Tudi s tem nepolitičnim podnaslovom se ni mogel tiskati v Prekmurju, ampak v cerkveni tiskarni v Sombotelu, kjer ga je vzel v zaščito škof Mikes. *Novine* so objavljale gospodarske, socialne, kulturne, verske in politične članke ter poročila o dogodkih v Prekmurju in svetu. Vsaka številka je prinesla tudi nedeljski evangelij, homilijo in pridigo (Zver 2001: 49). Ljubezen do slovenskega jezika in slovenskega ljudstva v »*Slovenski krajini*« je rodila *Novine*, ki ugotavljajo, da sta »slovenski katoliški duhovnik in slovenska mati dva stražarja, ki jima gre največ zaslug, da se je slovenska beseda ohranila pod tujim jarmom skozi tisočletje« (Zver 2001: 51, 52).

Klekl je v *Novinah* objavljaval članke, ki so budili narodno zavest. Posebej je na vero in slovenstvo opominjal tiste, ki so na novo odhajali v tujino (Zver 2001: 106).

Poleg narodnostnega pomena *Novin* za Prekmurje ne gre prezreti njihove prosvetne vloge, saj so učile Prekmurce brati, ko so imeli še samo madžarske šole (Zver 2001: 96).

Klekl je tretjerednikom zelo priporočal njih specifično glasilo *Cvetje z vrtov sv. Frančiška*. Z njim so se njihovi bralci že pred 1. svetovno vojno obračali tja, od koder je prihajalo, k osrednji Sloveniji. Tako je Klekl v svojih rojakih krepil narodno zavest (Zver 2001: 102). Že tedaj je usmerjal slovenske prekmurske dijake (Jožef Kerec, Matija Čontala, Jožef Godina) v Ljubljano. Še pred priključitvijo Prekmurja k Sloveniji so pod njegovim mentorstvom ustanovili *Društvo prekmurskih dijakov*, ki se je pozneje preimenovalo v Slovensko katoliško akademsko društvo *Zavednost*, v katerem so se zbirali številni poznejši duhovniki in drugi izobraženci, ki so zavračali komunizem.⁴⁷⁷ Klekl je v dijakih, študentih in izobražencih prebujal slovensko narodno zavest in zavrl revizionizem, ki je po prvi svetovni vojni imel precej privrženecv tudi med intelektualci. Trdili so, da prekmurščina ni slovenski dialekt, marveč jezik »Vendov«. Zbrani ob časniku *Domovina* v Budimpešti so si prizadevali, da bi Prekmurje spet prišlo pod Madžarsko. Leta 1922, ko je Prekmurje

⁴⁷⁷ Franc Bajlec, Ignacij Baša, Ivan Camplin, Ferko Casar, Franc Glavač, Jožef Godina, Franc Horvat, Ivan Jerič, Franc Klar, Franc Kolenc idr. (Zver 2001: 76).

cerkveno še spadalo pod sombotelsko škofijo, je Domovina ostro grajala »*kranjski balkansko slavski šovinizem*« (Zver 2001: 77).

Razen revizionizma je Klekl s kulturno prosvetnim delom med dijaki, študenti in izobraženci zaviral kroatizacijo. Ko je Neodvisna prekmurska stranka agitirala za priključitev vsaj lendavskega okraja Hrvaški in je *Jutarnji list* (15. julija 1926) dokazoval pravico Hrvatov do Prekmurja, so člani *Zavednosti* priobčili (*Novine* 13, 1926, 32, 2), da je ljudstvo med Muro in Rabo slovensko in vsakomur, tudi najpreprostejšemu človeku je neprijetno, če ga ima kdo za Hrvata. »*Ko so na večer pred shodom SLS v Soboti (29. avgusta 1926) radičevci vzklikali: 'Živijo Radič, živela Hrvatska, abzug Korošec, na gauge s Kleklom!' je na shodu nastopil tudi Klekl in 6000 zborovalcev navduševal za slovenski jezik in jih pozival v boj proti radičevcem*« (Zver 2001: 76).

»*Kdor ima za seboj mladino, ima prihodnost. Klekl je z Marijinim ograçekom zbral okrog sebe doraščajočo mladino in ji ohranil vero in slovensko zavest. To se je pokazalo v času nemške in madžarske okupacije (1941–1945), med katero je prekmurska mladina – večinoma – ostala verna in narodno zavedna*« (Zver 2001: 96).

Na cvetno nedeljo 6. aprila 1941 je nemška vojska zasedla Prekmurje in že v torek, 8. aprila, so Klekla aretirali. Naglica priča, da se je narodno zaveden in vpliven duhovnik Klekl zdel novim in starim okupatorjem nevaren. 16. aprila 1941 so Nemci Prekmurje prepustili Madžarom. Klekl je ostal v murskosoboških zaporih od 8. do 22. aprila 1941. Ne od nemških ne od madžarskih oblasti ni dobil dovoljenja, da bi smel v zaporu maševati. Medtem je državno tožilstvo začelo zbirati dokaze in gradivo o njegovem protidržavnem delovanju med prvo svetovno vojno in po njej. 23. aprila 1941 so Klekla kot političnega in »hujškaškega popa« vklenili in v verigah skupaj z drugimi štirinajstimi ujetniki prepeljali v vojaški zapor v Sombotelu. Po dveh dneh so po zaslišanju prebrali obtožnico, da je bil vedno slovensko čuteč, da je delal za odcepitev pokrajine in hujskal zoper nemško in madžarsko okupacijo, zato njegovo bivanje na območju Slovenske krajine ni zaželeno (Zver 2001: 78).

Kleklu se ni godilo drugače kot drugim slovenskim duhovnikom. Med vojno so jih preganjali okupatorji, po vojni so jih črnili domači nasprotniki (Zver 2001: 113).

Franček Mukič v romansirani obliki opisuje, kaj se je dogajalo s Slovenci, ki so po prvi svetovni vojni ostali pod Madžarsko. Zgodovinski okvir njegovega romana je politika: 10. aprila leta 1919 se je na Gornjem Seniku pojavil »redeči teror na Vogrskom«. Soočili sta se nova boljševiska oblast s ciljem za diktaturo proletariata in Kleklovo prizadevanje za avtonomijo *Slovenske okrogline* (Mukič 2005: 73). Spet je preteklo nekaj let. Prebrisani občinski uradnik je izrabil svoja dva sinova, da je povzročil zmedo in je vladna policija dobila povod za nastop proti volivcem protivladnega kandidata (Mukič 2005: 75).

Med drugo svetovno vojno je Madžarska podpirala Hitlerja. Zato je prihod Rusov imel za prebivalce Porabja drugačen pomen kot za pebivalce sosednjega Prekmurja. Čeprav so bili Slovenci, jugoslovanski partizani v Porabju niso bili dobro zapisani: »*Ubivajo, raupajo, ino ka jim prej lidgé morejo davati gesti...*« (Mukič 2005: 118). Aprila 1945 je prišla iz Murske Sobotne v Porabje delegacija partizanov in aktivistov, da bi Porabskim Slovincem razložili, kakšne so njihove manjšinske pravice in da bi okrepili njih slovenstvo (Mukič 2005: 123). Obstoj porabskih Slovencev kot samostojnega osebka je življenjsko odvisen

od njihovega jezika. Madžarska okupacijska oblast ni v prazno zahtevala od učencev kazni, ki je znana tudi iz drugih okupacijskih con: »*Za štraf pa morem eške staukrat dojspi-sati, ka 'Med vörami v šauli nemo več gučo vendski, liki sam vogrski!*« (Mukič 2005: 77). V Mukičevi knjigi sta zastopani obe možnosti: najbolj črna, »*ka porabska slovenska rejč nakraci vömrge*« in upanje, da preživi. Predstavlja jo zgodba o Porabskem Slovencu na ruski fronti (Mukič 2005: (86, 87, 88, 89).

Jeseni 1946 so po porabskih vaseh začeli otroke učiti slovensko (Mukič 2005: 131). Stalinistična država na Madžarskem je po letu 1948, ko sta se sprla Tito in Stalin, začela strašiti in terorizirati slovenske prebivalce, še posebno učitelje. Po nekaj mesecih so skoraj vsi aktivni Slovenci na Madžarskem naskrivaj prestopili mejo z Jugoslavijo in nekateri od njih se niso nikdar več vrnili tja, čeprav so tam ostali njihovi bližnji (Mukič 2005: 143, 144).

4. HRVAŠKA

Kakor se vidi iz dveh zbornikov o Slovencih na Hrvaškem (Križišnik-Bukić 1995; Munda Hirnök in Ravnik 2006),⁴⁷⁸ je problematika o njih zelo kompleksna. V času obeh Jugoslavij (1918–1941; 1945–1991) se položaj Slovencev na Hrvaškem ni postavljaj pod vprašaj, čeprav je ob meji marsikdaj prihajalo do navzkrižij in so Slovenci večinoma podlegali hrvaški superiornosti.⁴⁷⁹

V zgodovini so Hrvati in Slovenci v marsičem delili skupno usodo, zato le-ti v prizadevanju za lastno preživetje in identiteto sosedom niso posvečali veliko pozornosti. Prevladoval je boj proti tujim gospodarjem in ni ostalo dosti časa za medsebojne stike in utrjevanje sodelovanja. Le-to⁴⁸⁰ se je »marsikdaj napačno tolmačilo kot možnost za neka-kšno zlitje obeh narodov, pri čemer naj bi bilo slovensko prilagajanje hrvaškemu bistvu samo po sebi umevno«. Zato so se odnosi večkrat krhali, namesto da bi se postavljali na enakopravne temelje, saj star slovenski pregovor pravi, da je 'dober sosed več vreden, kot vsa žlahta' (Jurak 1995: 13).

Obmejno območje Zgornje Kolpske doline je glede na lastne izkušnje s slovenske strani najbolj pristno opisal Jože Primc (1997: 7–22), navdušen nad njeno slikovitostjo in razboljen zaradi njene zapostavljenosti. V času naseljevanja Nemcev na Kočevsko so tudi ti kraji sodili pod Ortenburžane, dokler si jih niso prisvojili Celjski grofje. Oboji so tja naseljevali nemško prebivalstvo in deloma slovensko s Koroške in Gorenjske, o čemer še danes pričajo krajevni narečni govori. Zgodovina je te kraje upravno premetavala sem in tja. »Po izumrtju Celjanov so si velik del kočevskega gospodstva (nasilno) prisvojili Frankopani in Zrinjski in takrat izgubljeno ozemlje je še danes del Hrvaške« (Primc

⁴⁷⁸ Prim. zbornik z vsestransko vsebino (sociološko-demografsko-geografski pristopi; etnološka, jezikovna in socialnopsihološka tematika; iz zgodovine in etnologije; o družtvih, izobražen-cih in umetnikih; kulturna dediščina).

⁴⁷⁹ Iz obmejnega okolja v Kolpski dolini so Slovenci otroke pošiljali kar v bližjo hrvaško šolo. In deklico, ki se je pisala Lipovec, so preprosto preimenovali v *Lipovac*. (Po spomenu avtorice in po: Mirko Ramovš, *Terenski zapiski*, Podplanina, Trava, 6. 6. 1987. Sogovorniki: Anton Lipovec, Marinka Lipovec, Davorin Rahelič.)

⁴⁸⁰ Od francoske revolucije naprej so se pojavljale ideje o skupnih ciljih in sestavinah sožitja med obema narodoma.

1997: 11). Zato se je nesmiselno prepirati, kateremu narodu pripada Peter Klepec folklorni junak iz teh krajev (Primc 1997: 12, 16–17) in na obeh straneh današnje državne meje se po njegovem mnenju govori enotno narečje (Primc 1997: 12–16).

Za Istro obstajajo zgodovinski in jezikovni viri o naseljevanju Slovencev med Dragonjo in Mirno do 17. stoletja in vplivu na oblikovanje slovenske etnične meje v Istri (Darovec 1995: 37–61). Iz 19. stoletja je od Slovencev v Istri najbolj znan duhovnik in filolog samouk Jakob Volčič (Fikfak 1988), ki je zbiral jezikovno in folklorno gradivo in ga kroatistika obravnava kot preroditelja Istre (Jembrih 1995: 73). O lastnih neprijetnih izkušnjah s Hrvati v Istri po koncu druge svetovne vojne piše Emil Zonta (2011).

Vsekakor o razmerju med Slovenci in Hrvati v Istri še ni rečena zadnja beseda.⁴⁸¹

Sprva je bilo izseljevanje Slovencev na Hrvaško začasno. V prostrane hrastove gozdove v Slavoniji so odhajali za čas, ko je zemlja počivala. Zato se je tistih gozdnih delavcev prijelo ime »hrvatarji«. O njih piše Janez Trdina (Kranjci na Hrvaškem, Novice 1860). Največ zaslug za spomin nanje ima Zofka Kveder, ki v svoji literaturi opisuje njihovo prehrano, oblačila in borna bivališča (Drnovšek 1995: 108, 109, 110, 111).

Za stalno so se začeli Slovenci na Hrvaško bolj naseljevati v drugi polovici 19. stoletja, in še to v krajih blizu njihove matične domovine. Privlačil jih je Zagreb kot kulturno civilizacijsko središče in druga mesta blizu Slovenije – največ zaradi posameznikovih gospodarskih ali včasih tudi družbenopolitičnih razmer. Tedaj so nastajali posamezni otoki, kjer je bilo več Slovencev. Po statističnih podatkih je bilo leta 1880 na Hrvaškem in v Slavoniji nekaj nad 20.000 oseb, katerih materni jezik je bil slovenski (Szabo 1995: 86–87). Izmed njih doživlja veliko hvalo zlasti Matija Valjavec (Jembrih 1995: 73–74).

Na nastanek raznih društev in ohranjanje slovenske identitete v prvi Jugoslaviji so največ storili slovenski duhovniki v Zagrebu. Med njimi je bil najbolj zaslužen Jože Gregorič, ki je slavistiko študiral v Zagrebu in od tam pisal o rojakih v slovenske časopise (Kolar 1995: 115–131). Sicer so bili »pozabljeni Slovenci iz jugoslovanskega prostora 'odkriti' šele po osamosvojitvi Slovenije leta 1991« (Drnovšek 1995).

Odkar sta se dve republiki iz nekdanje skupne države (Jugoslavija 1945–1991) osamosvojili, med njima obstajajo tudi nekatere nevrvalgične točke, povezane z jezikom. Posebno dolgo in mučno je bilo pravdanje zaradi hrvaščine v župnijski cerkvi v Razkrižju na slovenskem ozemlju, ki je cerkvenoupravno spadala pod zagrebško nadškofijo (Zver 2001: 77).

Kako pisana je lahko zgodovina in zahtevne naloge zgodovinopisja, ki se nanjo odziva, priča zgodovina najstarejšega slovenskega društva na Hrvaškem v knjigi *Slovenski dom v Zagrebu (1929–1999)*. To je edino društvo, ki od ustanovitve naprej nepretrgoma deluje, res da pod različnimi naslovi: *Slovenska knjižnica in čitalnica*; *Narodna knjižnica in čitalnica*; *Narodni dom*; *Slovenski dom*; *Kulturno-prosvetno društvo Slovenski dom*; *Slomškovo prosvetno društvo Slovenski dom* in nazadnje spet *Kulturno-prosvetno društvo Slovenski dom*. Na te spremembe so vplivale tudi različne državno-politične okoliščine,

⁴⁸¹ Prim. Andrej Šiško, Istra – slovenskoga naroda država; Selitve z juga in hrvaške poneverbe zgodovinskih virov, *Slovensko staroselstvo in Istri* (Zbornik), Vita, zavod za kulturo in izobraževanje, KD Beseda Slovenske Istre, Koper 2015, 178–191. 192–211.

ki so narekovale in omejevale način društvenega delovanja. Društvo je namreč obstajalo v štirih različnih družbeno-političnih ureditvah:

1. Kraljevina Jugoslavija: od pripravjalnega odbora leta 1929 do 2. svetovne vojne;
2. Neodvisna država Hrvaška (1941–1945);
3. Socialistična Federativna republika Jugoslavija (1945–1991);
4. Republika Hrvaška (1991 >).⁴⁸²

II. Slovenščina v izseljenstvu

Od evropskih narodov je slovenski med tistimi, od katerih živi njegov velik del v izseljenstvu. Že v 19. stoletju je gospodarska kriza gnala slovenske ljudi s trebihom za kruhom. Največ jih je odšlo v Severno Ameriko in Cleveland je bil skoraj slovensko mesto. Zanje so skrbeli številni domači duhovniki⁴⁸³ in Lemont je še danes ameriške Brezje. Domotožje in zvestoba domovini in jeziku sta vzrok, da ameriški Slovenci izpričujejo narodnostno pripadnost tudi z raznimi kulturnimi prireditvami in s številnimi časopisi, ki so nekoč izhajali v ZDA. Po zaslugi in skrbi Edija Gobca obstaja v državi Ohio ustanova SRCA – *Slovenian Research Center of America*, v katerem se zbira dokumentacija o kulturi in življenju Slovencev v ZDA (Kumer 2007: 244–245).

Dekliški list (*Vigred* 1928: 195–196) se je pri nagovarjanju za spoštovanje in ljubezen do jezika in narodnosti v prvi polovici 20. stoletja še lahko skliceval neposredno na 4. božjo zapoved. Doma in raztresena po vseh delih tedanje države, Evrope in še kje so brala: »*Ali mislite, da ravnate svobodno, če se sramujete svoje narodnosti, domače govornice, domačih običajev, katerih vas je naučila slovenska mati?*« (*Vigred* 1940: 115).

Redki, ki so se poklicno povzpeli, so se bili pripravljani izpostavljati, četudi le v prestolnici nekdanje Jugoslavije: »*Ti si bil med slovenskimi profesorji [na šoli za telesno vzgojo] edini, ki si nas na izpitih spraševal v slovenskem jeziku'. Res, s Slovenci sem govoril v domačem jeziku. Vse to ni bilo prav Srbom, ki so raje slišali svoj jezik*« (Vrabl 2007: 173).

Kaj pa, če sogovornika sploh ni? Misijonar v Indiji Pavel Bernik (Puštal 1917, Škofja Loka 1906–2000, Dimapur) je od doma prejemal slovenski tisk – časopise, knjige, revije. »*Le z ljubim Bogom sem govoril po slovensko*« (Ciglar: 2010: 20, 25, 27). Šele po desetih letih je lahko v živo spet govoril slovensko. Podobno samotno vztraja s slovensko besedo Vladimir Kos (Murska Sobota 1924) na Japonskem,⁴⁸⁴ kjer že več kot šest desetletij piše odlične pesmi v slovenščini. Bravuroznost njegove poezije je presenetljiva še toliko bolj, če se zavemo, da se je leta in desetletja v materinščini lahko pogovarjal le sam s sabo. Rezultat njegove ustvarjalne vzdržljivosti so sorazmerno dolgi pesniški cikli, civilizacijsko popolnoma vpeti v deželo vzhajajočega sonca, vendar z doživljajem Slovencev in kristjana, še več: duhovnika (Stanonik 1999: 16–17). Zdravo, sočno in ognjeno je pesništvo misijonarja Jožeta Cukaleta (Vrhnik 1915–1999, Indija), pretresljivo zaradi zvestobe

⁴⁸² Silvin Jerman in Ilinka Todorovski, *Slovenski dom v Zagrebu 1929–1999*, Zagreb, december 1999, 3–4.

⁴⁸³ Med duhovniki v Ameriki je svetovno pomemben Friderik Baraga, ki se je posvetil Indijancem kot dušni pastir in nazadnje škof, pa tudi s kulturnim delom, vse do izdelave slovarja.

⁴⁸⁴ Dolga leta je služboval kot profesor filozofije in misijonar v najrevnejših četrtih Tokia.

materini besedi in koprnenja po domači zemlji, čeprav s silno ljubeznijo do bujne Bengalije (Stanonik 1999: 16).

Zamejsko in izseljensko usodo je na svoji koži doživel Karel Mauser, ki ga je po drugi svetovni vojni zaradi nemško pišočega priimka doletela usoda izgnanca. Nadarjeni pisatelj je s *Kaplanom Klemenom* in z *Ljudmi pod bičem* dobro zastavil svojo pot, toda v zagatnem begunskem položaju in »značilnem begunskem okolju« na Koroškem se je razumsko, stvarno odločil za večerniško pisanje. »Zavedal se je, da gre Mohorjevi za reševanje eksistencialnih vprašanj slovenskega človeka na Koroškem, da gre za reševanje slovenske govornice. Korošci so ostajali brez slovenske knjige« (Pibernik 1993: 77). Nanje je mislil še tudi, ko se je od njih podal v veliki svet. V knjigo iz leta 1955 je napisal: »Iz tujine poklanjam to knjigo koroškim ljudem, njim, ki še iz starega žive, ki jim je domača beseda kot kruh in sol. Preproste so besede in preprosti ljudje. Napisal sem jo, da bi obudil spomine sebi, Tebi, ki jo boš bral, pa zato, da bi čutili, kako lepa in živa je slovenska beseda« (Pibernik 1993: 95). Tinetu Debeljaku je bilo žal njegovega talenta, toda Mauser se je bil že zdavnaj odločil. V precepu »visoka umetnost brez bralcev ali preprosta z bralci« se je tolažil, da njegove knjige izhajajo v velikih nakladah in zlahka gredo med ljudi: »Če ne drugega: okoli 20.000 knjig je šlo med ljudi, ne pa v omare, ljudje so brali. In zame je in ostane: ohranimo ljudem knjige, naj beró z veseljem!« (Pibernik 1993: 105–106, 108; 122–123). Tine Debeljak je bil na vrhu tistih, ki so zahtevali kakovostno pisanje, toda ob Mauserjevem vztrajanju po berljivosti se je zamislil:

»Komu bomo pisali in kdo bo še pisal? Dokler imamo še komu pisati in so še, ki pišejo, moramo zdržati« (Pibernik 1993: 108–109).

Mauser se v emigraciji ni angažiral politično, raje se je vključeval v kulturniško dejavnost. V Clevelandu je leta 1961 predaval o knjigi v našem življenju, v *Zborniku Svobodne Slovenije* je leta 1963 objavil razmišljanje *O slovenski besedi*. Ob odprtju razstave slovenskega tiska v Torontu je bil kljub splošni slovesnosti skrajno kritičen. »Predobro je vedel, da slovenska beseda v zdomstvu naglo usiha.« Poglavitni vzrok za porazno stanje med slovenskimi izseljenci je videl v prevelikem razhajanju med preprostimi bralci in avantgardisti. Nekoč mu je eden izmed njih zabrusil: »Emigracijska umetnost bo opravičila svoje delo, če nekoč prinese domov samo nekaj visoko umetniških knjig.« Mauser pa, ki je vztrajno zavračal čisti umetniški ekskluzivizem: »Morda, toda meni je važnejše, da prinese domov slovensko srce!« (Pibernik 1993: 124).

Cel korpus slovenske književnosti med političnimi emigranti v Argentini je bil pol stoletja zamolčan. Povezani s predvojnimi literarnimi tokovi in ob tragični izkušnji svojega rodu so v »težkih razmerah ustvarjali vrhunska dela slovenske literature«. Velika črna maša za pobite Slovence Tineta Debeljaka je pesnitev izjemnih razsežnosti, »tematika povojnih pobojev /je/ v njej dobila v sebi uravnoteženo in estetsko monumentalno delo, navdihnjeno z liturgijo mašnega obredja« (Denis Poniž). Z Župančičevo Dumo bi sodila v učbenike o slovenski književnosti. Prav tako visoko je ocenjeno literarno delo Zorka Simčiča. Nekdaj iz ideoloških vzrokov hvaljeni Louis Adamič je danes docela zbledel, čeprav ne gre pozabiti njegovih pomembnih razprav o »smislu ustvarjanja v jeziku malega naroda, tudi o vprašanju slovenstva nasploh« (Jančar 2003/2004: 57–58). Njegova dela

zahtevajo premislek zaradi posebnega položaja: pisal je v angleščini – ampak tematika njegovih del je tako zelo slovenska, česar ni mogoče trditi za odlično Vlady Kocjančič, ki se je že ukoreninila v tujem okolju.

Naravno je, da književnost v slovenskem jeziku v tujem okolju z vsakim rodod upada ali prestopi v književnost v tujem jeziku, seveda »še vedno s prepoznavnimi znaki slovenskega duha, načina mišljenja skupnosti, neuničljivega skupinskega spomina, ki pomeni identifikacijski znak naroda« (Glušič 2003/2004: 60–61). Ni še popolnega soglasja oz. dokončnega odgovora, ali v tujem jeziku napisana dela slovenskih avtorjev uvrstiti v slovensko književnost. Ali je v njih toliko slovenskih sestavin: motivov, odmevov, potez, da bi jih mogli prišteti (tudi) k slovenski književnosti, čeprav niso nastali v slovenskem jeziku.⁴⁸⁵

Pavel / Pablo Fajdiga z lastno izkušnjo izjemno reflektirano motri, kako je potekal proces vraščanja otrok iz prvega rodu na silo izseljenim Slovincem v Argentino. Šolati se je začel s skoraj popolnim neznanjem španščine. Zgodnja leta je preživel izključno v slovenskem okolju in večino najstništva v dveh vzporednih in ločenih svetovih (prim. Pavel / Pablo).⁴⁸⁶ »*Dom-otožje izseljencev je v Argentini zgradilo pravo dom-otočje. Zato ni čudno, da so tudi že rojeni v Argentini, ob nezavednem prevzemu zglada staršev razvili nekakšno domotožje po deželi, ki je niso nikoli zapustili, in se je v njihovo govorico nereflektirano vtihotapil izraz, »da se bomo vrnil tja, odkoder v resnici nikoli nismo odšli« (Fajdiga 2003/2004: 63). Filozofsko izobraženi avtor glede na stališče, da »dedič ni tisti, ki zgolj nekaj prejme, temveč tisti, ki izbere« (Derrida), ne idealizira »argentinskega čudeža« (Taras Kermauner) in ne taji, da je v »slovenski politični emigraciji« obstajala notranja razdeljenost, ki jo trezno umesti v »politični položaj« dežele, kamor so se zatekli njegovi starši. Kljub kritičnosti, ki spremlja njegovo »*zgolj fenomenološko 'ugotovitev'*«, srčno dodaja, da: »*bom slovenski skupnosti vselej hvaležen dolžnik, saj sem iz nje zrasel in samo staršem in njej se imam zahvaliti za to, da vam danes lahko po slovenski povem svoje misli*« (Fajdiga 2003/2004: 65).*

Res pa je, da se njim še ni bilo treba spraševati, »*v katerem jeziku naj pišemo? Nikoli si nismo povsem temeljito postavili tega vprašanja: Ali naj pišemo v jeziku, v katerem molimo, ali v jeziku, v katerem preklinjamo?*« (Fajdiga 2003/2004: 66–67). Pri mlajših rodovih pa opaža, da je njihova kulturna, jezikovna, celo narodnostna dvojna pripadnost bolj skladna, uglajena, spravna: »*Tvoj sem, / čeprav nisem / vrela pristaniška kri, / baker na licu, / jugovzhodnik med lasmi – / tvoj Slovenec, Buenos Aires. / Tvoj utrip je moj utrip*« (Tone Rode). Pesniško se sproščeno izpovedujejo v španščini »*znotraj slovenske skupnosti*«. Česa takega si rodovi pred njimi »niso 'drznili'«. V slovenski književnosti v Argentini se namreč pojavlja konec začasnosti (Fajdiga 2003/2004: 67).

⁴⁸⁵ Ali je v francoščini napisano delo Brine Švigelj Merat del slovenske književnosti? Ali je treba počakati na prevod? Avtoričin ali prevajalčev? Avtorjev umetniški opus je vsekakor zaokrožena celota (Žitnik 2003/2004: 78).

⁴⁸⁶ V argentinskem so se vsak dan šolali, v slovenskem pa dodatno izobraževali in celostno rasli versko in kulturno, športno in družabno, to se pravi v svetu, ki naj bi bil skromna zrcalna podoba tistega sveta, ki se je za njihove starše nasilno prekinil ob koncu druge svetovne vojne.

III. Dvojezičnost

Vprašanje dvojezičnosti je tu čisto abstraktno. Pojem dvojezičnosti je v humanističnih vedah omejen na jezikoslovje: npr. vpliv dvojezičnosti na razvoj prizadetih jezikov ali na posameznika in družbo. Beseda je najbolj prozorno okno v notranjost naše duše in o psihologiji jezika se veliko piše, vendar do nedavna nič o psihologiji dvojezičnosti. Prav tako ne v sociologiji, kljub temu da je beseda najbolj prometen in najtrdnjši most med človekom in človekom.⁴⁸⁷

Rakovec (2003: 46) opredeljuje dvojezičnost v ožjem pomenu besede kot »*stalno rabo obeh jezikov v naravnem okolju*«. Dvojezičnost je dveh vrst:

a) *Obrobna* ali frontalna pri prebivalcih, kjer se prekrivajo ali prelivajo sosednja jezikovna območja. Obmejno prebivalstvo je včasih odrezano od narodnega telesa s političnimi mejami in je zato njegova povezava z osredjem otežkočena ali popolnoma pretrgana; ne preneha pa biti ud, periferija celote. *Obrobna dvojezičnost* je posledica trčenja dveh enakovrednih jezikov, čeprav je eden izmed njiju v obrambi. Tudi nasilno uveljavljanje enega na škodo drugega v prebivalstvu ne spremeni občutka, da ima *pravico* do tega ali onega jezika in zato zatirani jezik trdoživo kljubuje (Rakovec 2003: 47).

b) *Otočna*, osamljena je razpršena dvojezičnost, npr. pri emigrantih, ki so šli s trebuhom za kruhom v deželo, kjer se govori drugačen jezik, in tam živijo pomešani med domačim prebivalstvom.

Izseljenci ali priseljenci pa pogrešajo lokalne stičnosti s celoto. Kadar je emigrantska kolonija številna in strnjena, je lahko miniaturna reprodukcija lastnega naroda. S kulturnimi žarišči, trdnim in stalnim predvsem pisnim stikom z domovino ostane v bistvu otok.

Otočna dvojezičnost je rezultat mešanja dveh *neenakovrednih* elementov, od katerih je eden gost, drugi gostitelj. Gost ima le *omejeno pravico* do jezika, ki ga je prinesel s seboj, zato znatno prej utone: drugi rod si ponavadi že prisvoji jezik gostitelja (Rakovec 2003: 47).

Avtor zastavlja in razvija teze, kaj je materinščina. Kateri jezik je materinščina v narodnostno mešanih zakonih – ki so prav med dvojezičniki najbolj pogosti – in se v družini govorita oba jezika? Kateri jezik je materinščina v drugem rodu izseljencev, ki je govorico staršev že pozabil? Kadar dom posreduje otroku izročilo v določenem jeziku, je tisti jezik materinščina. Če se doma govorita oba jezika, navadno eden prevladuje, sploh v intimnem življenju, in tisti zapusti najgloblje sledove v duši. Otrok ga mogoče pozneje pozabi, a v trenutkih močne čustvenosti se mu povrne, kar potrjuje vzklík: »proklete grablje« slovenskega renegata. Materinščino je potemtakem mogoče definirali kot jezik, v katerem se skuša otroku dati najintimnejše: od vere, pravljic do vraž. V tem smislu naj bi bilo mogoče pri vsakem dvojezičniku spoznati en jezik kot materni. Ni izključeno, da bo to jezik staršev, ki govorijo spakedrano mešanico dveh jezikov. Za otroka je ta mešanica materinščina (Rakovec 2003: 47).

Če je absolutno nevtralni dvojezičnik redek, pa so lestvice na lestvici od ene do druge skrajnosti goste. Morda se uporabnik niti ne zaveda razlike med dvema jezikoma ali ju

⁴⁸⁷ Zato se zanaša sam nase. Kljub temu se mu je vprašanja zdelo vredno sprožiti, »*saj nas življenje v tujejezičnem okolju samo sili, da razmišljamo o problemih dvojezičnosti*« (Rakovec 2003: 46).

celo napačno ocenjuje. Pisatelj lahko v privzetem jeziku doseže izredno izrazno moč, katere njegova materinščina nima, ker je ni gojil in je okrnjena (Rakovec 2003: 47–48).

Premisleka vredna je razlika med »emigranti« in »kolonizacijo«. Pri drži človeka do uporabljenih jezikov je treba ločiti, ali se to dogaja hote ali po sili. Popolnoma drugačen je dvojezičnik, ki je našel boljše življenjske razmere in tamkajšnjo kulturo višje ceni, kot kdor je prisiljen, denimo, uradovati v jeziku tujca – sovražnika (Rakovec 2003: 48).

Glede na (slovensko) izseljensko književnost zori spoznanje, »da so meje naše narodne kulture in književnosti širše od tistih, ki jih priznavamo«. Vsaka izseljenska književnost »je dvonacionalna in tako sodi v kulturo in literaturo vsaj dveh narodov«. Pojem naroda glede na etnično, kulturno in jezikovno pripadnost ni enoznačen, tako tudi narodova kultura, književnost in celo narodov jezik ne morejo biti enoznačni pojmi. »Pojmovanje, da je slovenski jezik bistveni element kulturne identitete in temelj nacionalne identitete, se nanaša na narod oz. kulturno in nacionalno identiteto v močno zreduciranem pomenu besede.« To relativiziranje je seveda v prid danes tako gojeni multikulturalnosti.⁴⁸⁸

Ali nam je vseh ali ne, je treba o njej resno razmisliti: »V sodobni družbeni realnosti obstaja narod z etničnega, jezikovnega in kulturnega vidika na več ravneh. Tako obstaja tudi etnično in jezikovno raznolika narodova kultura in če smo pripravljeni pogledati na nacionalno književnost s širšega zornega kota, tudi ta nastaja v več jezikih. Pojem nacionalna književnost ima torej lahko dvojni pomen: 1. književno delo vseh avtohtonih, izseljenih in priseljenih pripadnikov naroda, ne glede na njihovo etnično poreklo in jezik; 2. književno delo v večinskem narodnem jeziku. Tako kot v sodobnem pojmu narod vse bolj izginjajo etnične ločnice, tudi v sodobnem pojmu narodna književnost vse bolj bledijo jezikovne ločnice« (Žitnik 2003/2004: 79–80).

Med tržaškimi Slovenci so bile v zadnjih desetletjih 20. stoletja opravljene številne raziskave, ki obravnavajo predvsem jezikovne navade kot bistveni identifikacijski simbol otrok in odraslih ter poudarjajo vlogo primarne socializacije v družini in socializacije na drugih področjih (šola, mediji, prosti čas, soseska itd.) pri usvajanju jezika in sooblikovanju občutka pripadnosti slovenski skupnosti (Pertot 2007: 255). Medgeneracijski prenos jezika in identitet, ki je v ospredju v tej študiji, pa je predmet sodobnejših raziskav: staršem otrok, ki obiskujejo šolo s slovenskim učnim jezikom, se zdi bistveno posredovanje slovenske identitete, čeprav se zavedajo, da pripadajo njihovi otroci tudi italijanski skupnosti. Raziskave odkrivajo, da so vzroki za negotovost govorcev v prenašanju jezika na naslednje rodove »samo po sebi umevno družbeno-politične narave«. Izsledki druge raziskave poudarjajo psihološki pomen medgeneracijskega prenosa vloge, ki jo jezik/-a odigrava/-ta v manjšinsko-večinskih stikih celo med predšolskimi otroki (Pertot 2007: 255).

Iz podatkov o etnični sestavi družin pri otrocih, ki obiskujejo šole s slovenskim učnim jezikom, izhaja, da je v mešanih zakonih dve tretjini več takih, v katerih je mož Slovenec, žena pa Italijanka. To navaja k sklepu, da na odločitev za slovensko oz. italijansko šolo bolj vpliva narodnost matere kot očeta. Vendar hipoteze ni mogoče preveriti (Pertot 2007: 255).

Zanimanje za očetovstvo pri prenašanju jezika na naslednje rodove se je pojavilo v

⁴⁸⁸ Janja Žitnik, Integracija izseljenske književnosti v matično kulturo, *Glasnik Slovenske matice* XXVII / XXVIII, št. 1–2, Ljubljana 2003/2004, 79.

sedemdesetih letih 20. stoletja. Na splošno iz teh študij izhaja povezava med jezikom in očetovim vzgojnim stilom oz. njegovo normativno vlogo v družini. Kot drugod tudi med Slovenci v Italiji prevladuje mnenje, da so očetje pomembni, vendar manj odločilni, kajti predvideva se, da sta nega in (tudi jezikovna) vzgoja otrok predvsem naloga mater, češ da predvsem matere skrbijo za »materni jezik«, saj so očetje manj doma in tudi ko so, imajo drugačno vlogo. Cilj raziskave je bil priti do odgovora, kako se slovenski jezik in identiteta prenašata z očeta na sina in kakšna je moška vizija prihodnosti sinov in skupnosti, kateri/katerim po očetovem mnenju sinovi pripadajo (Pertot 2007: 256, 257).

Avtorica izhaja iz podmene, da je (slovenski) narod le konstrukt (Pertot 2007: 259) in je njegova realnost le država. Če bi do nastanka slovenske države tako pojmovali narod, tudi slovenske države ne bi bilo. In ker so drugi tako pojmovali sebe, Slovence pa zavračali kot konstrukt, so Slovenci ob njih tako trpeli. Otroku starši pripišejo etnično identiteto že z izbiro imena, ki nakazuje tudi etnično pripadnost otroka, kot si jo starši želijo. Ime je navodilo, katerim identitetnim opcijam naj otrok daje prednost, in istočasno tudi izročilo o tem, kaj naj nese s seboj iz preteklosti v prihodnost (Pertot 2007: 263).

Po njenem danes med Slovenci v Italiji »slovenski jezik in identiteta« nimata nikakršne konotativne vrednosti in ju ni mogoče šteti za označevanje pripadnosti »slovenskemu narodu«. Ker da ni enoumne predstave o slovenskem narodu, za katero bi se lahko reklo po Bordeauxu, »da deluje kot bi bila realna, čeprav je namišljena, ker se v ljudeh pojavlja kot mentalna predstava«. Avtorica se presenetljivo spotika ob možnostih za več »identitetnih opcij, ki se bolj ali manj vežejo na neko neopredeljeno⁴⁸⁹ 'slovenstvo'«, ker da ravno več razsežnosti dokazuje njihovo skonstruiranost in odvisnost od »družbenih procesov, ki imajo zgodovinske in politične dimenzije« (Pertot 2007: 264). Iz tega sledi, da ohranjanje, tj. poznavanje in uporaba standardne variante slovenskega jezika pri Slovencih v Italiji zahteva, da se standardna slovenščina obravnava in trži ločeno od identitetnih vprašanj, ker nekatere identitetne opcije, ki so govorcem na razpolago, tega ne vključujejo (Pertot 2007: 264–265).

Takšni sklepi so očiten dokaz propadanja idealitete slovenstva. Trženje je čisto nekaj drugega, – pač komercialna zadeva! – kot slovenstvo samo na sebi, ki je presežek človekove imanence.

To je vsekakor sprejemljivo, toda zakaj morajo take odločitve sprejemati Slovenci in ne tisti Neslovenci, ki se slovenskega jezika učijo zaradi trženja in komercialnih učinkov. Kakor da vztraja pri metafizični opredelitvi obravnavane kategorije. »Slovenstvo, ta v druge jezike neprevedljiv izraz, da je 'naša stvar' lahko živela v srcih in umih naprej« (Simčič (2003: 185).

Gotovo so o tem najbolj zanesljiva stališča dvojezičnih govorcev samih.⁴⁹⁰ Zdaj se pojavljajo že tudi apologetski članki na to temo.⁴⁹¹ Dvojezičnega govorca ne zaznamuje le

⁴⁸⁹ Pridevnik je tu razumeti slabšalno.

⁴⁹⁰ Jožica Škofic se spominja predavanja prof. dr. Ericha Prunča na začetku 80-ih let 20. stoletja na to temo.

⁴⁹¹ Za opozorilo nanje se zahvaljujem Jožici Škofic. Prim.: <http://www.viva.si/Psihologija-in-odnosi/1896/Otrok-v-dvojezi%C4%9Dni-dru%C5%BEini>; <http://www.jezik-lingua.eu/code/13946/Kaj-je-funkcionalna-dvojezičnost>.

stopnja jezikovne kompetence v vsakem od obeh jezikov, temveč tudi način njune uporabe. S tega vidika poznavalci govorijo o *funkcionalni dvojezičnosti*, kajti dvojezični govorec ne uporablja kjerkoli in s komerkoli obeh jezikov, ampak uporablja zdaj enega zdaj drugega.⁴⁹²

Sklep

1. Ponemčena krajevna in osebna imena na Koroškem so že zgodaj spodbujala študije, ki naj bi dokazovale njihov prvotni slovanski izvor. Pod fašistično Italijo so vsakovrstna imena Slovincem sistematično poitalijančevali.

2. Iz ust italijanskega cerkvenega dostojanstvenika je prišla izjava, da je greh biti Slovenec. Tudi razmere na Koroškem so že po II. svetovni vojni spravile Slovenko v obup, da se le spraševala, ali je greh, da je Slovenka.

3. Vrednota jezika pride do izraza predvsem v mejnih položajih, ki jih najpogosteje čutijo izseljenci in zamejci (Križman 1997: 69).

4. Simptomatično je, da so bili Slovenci včasih pripravljeni trpeti za slovenstvo, danes pa pišejo razprave o njem in njegovi vrednoti ne dajejo več nobene teže.

5. Strinjati se je s stališčem, da je Evropska unija za slovenščino huda preizkušnja (Sirc 2005: 78) – namreč zaradi lagodnosti pretoka prebivalstva in kapitala.

---

⁴⁹² Za opozorilo nanje se zahvaljujem Jožici Škofic. Prim.: http://share.upr.si/PEF/EDIPLOME/...DELA/Ban_Tjasa_2015.pdf

Uvod

Vsestranski obravnavi Slovenci in čas⁴⁹³ je težko kaj dodati in še manj poglobljeni etimološki analizi, ki je izšla ob petstoletnici prvega znanega zapisa⁴⁹⁴ »škofjeloških mesečnih imen«. ⁴⁹⁵ Čeprav so povod za to poglavje le drobni novi viri na to temo,⁴⁹⁶ naj bo po natanko petdesetih letih od omenjenih dveh člankov v *Loških razgledih* tudi v spomin na dva plemenita človeka, Jožeta Stabeja, avtorja imenitnih etnolingvističnih člankov,⁴⁹⁷ in Branka Berčiča, bibliotekarja in prvega urednika *Loških razgledov*.

Ferdo Kočevar v predlogih Slovenski matici za zbiranje etnološkega in folklornega gradiva⁴⁹⁸ misli tudi na »narodni koledar«: »Veliko je danov [dni] čez leto, za ktere v raznih krajih razna včasi kaj posebna imena imajo« (Kočevar 1868: 245). K etnološko primerjalni razpravi o imenih v tednu⁴⁹⁹ bi lahko dodali misel, da se dnevi v njem vrstijo glede na obračanje sonca, menjave lune pa so merilo za časovno enoto že od egipčanske kulture naprej. Zato ni naključje, da se v slovenskem jeziku luna imenuje tudi mesec.⁵⁰⁰

Čeprav so katoličani prevzeli latinska imena za mesece, so ohranili tudi svoja lastna, ki so jih rabili v javnem govorjenju in pisanju. Slovanskim imenom mesecev se je posvetil češki raziskovalec bajeslovja in zbiralec slovstvene folklore Karel Jaromír Erben. Češka imena mesecev so znana že iz leta 1202. Erben je etimološko obdelal imena posameznih mesecev od stare cerkvene slovanščine naprej in primerjalno v posameznih slovanskih jezikih (Erben 2009: 244). V dodatku na koncu razprave med drugimi omenja tudi slovenska imena mesecev z njihovimi viri: *Prateka kraynska*, 1779, *Velika pratika*, 1795, Katera imena mesecev so prava, *Kmetijske in rokodelske novice*, 1849 (Erben 2009: 272–273).

Kako so naši predniki merili čas, je skrbno popisal Jože Stabej,⁵⁰¹ *Ledinska kronika* iz konca 19. stoletja pa za območje med Idrijo in Žirmi dodaja:

⁴⁹³ Gorazd Makarovič, *Slovenci in čas*, Odnos do časa kot okvir in sestavina vsakdanjega življenja, Krtina, Ljubljana 1995.

⁴⁹⁴ Jože Stabej, Ob petstoletnici škofjeloškega zapisa slovenskih imen za mesece, *Loški razgledi* XIII, Škofja Loka 1966, 72–86.

⁴⁹⁵ Branko Berčič, Škofjeloška mesečna imena 1466, *Loški razgledi* XIII, Škofja Loka 1966, 143–144.

⁴⁹⁶ Janez Svetokriški, *Sacrum promptuarium* III, Ljubljana 1696 (1698), 478–479.

⁴⁹⁷ Jože Stabej, *Krompir, kruh ubogih*, SAZU, Ljubljana 1977.

⁴⁹⁸ Ferdo Kočevar, Predlog Matici slovenske / na blagohotni prevdarek, *Novice* 26 (1868), 244–246.

⁴⁹⁹ F. Štifter, O tednu in njegovih dnevnih imenih, *Letopis Matice slovenske* 1872–1873, 88–119.

⁵⁰⁰ Karel Jaromír Erben, *Slovanské bajesloví*, Etnologický ústav AV ČR, Praha 2009, 241.

⁵⁰¹ Prim.: Jože Stabej, Rokopisni koledar iz leta 1415 in njegovi vrstniki, *Časopis za zgodovino in narodopisje*, Nova vrsta 4, Maribor 1968. *Prva stoletna pratika in njena zgodovina*, Ljubljana 1986.

Ljudje so v 15.–16. stoletju rabili lesene pratike, ki so se nahajale tudi v naših krajih. Na lesene deščice iz hrasta so vrezali kaj okusno črte in kroge in na nekaterih so bile vrezane celo podobe svetnikov. Glavni prazniki božič, velika noč in binkošti so bili merodajni in med tem so se vrstile nedelje in prazniki, ki so bili vrezani v podobi jejdovega (ajdove) zrna. Te drogi skleпали so po sklepih skupaj ter jih shranjevali tu v teh krajih po policah⁵⁰² in za podobami.⁵⁰³ Tiskane pratike so pregnale te lesene koledarje v teh krajih, tako da so sedaj postale te lesene pratike zelo redke in zato jih je malokje za dobiti; taki leseni koledarji so viseli po kmečkih hišah pod podobami; mesec junij so imenovali bobovek, september – poberuh; oktober – listognoj in november – kozoprsk.⁵⁰⁴

Škoda, da Janez Jelenec ni zapisal vseh imen za vse mesece v letu.

I. Najstarejši zapisi imen za mesece v slovenščini

Še pred prvimi Trubarjevimi knjigami v slovenščini, je leta 1466 nekje na južnonemškem (bavarsko-avstrijskem) jezikovnem območju neki Martin iz Loke zapisal slovenska imena za mesece v srednjeveškem nemškem rokopisnem kodeksu (Navodila za spovedovanje Bertholda iz Freiburga). Hrani ga Avstrijska nacionalna biblioteka na Dunaju in bibliotekar Branko Berčič ga je natančno opisal. Na hrbtni strani 157. lista so v nemščini opisani značaji ljudi in njihova prihodnost glede na mesec njihovega rojstva.⁵⁰⁵ Imena mescev so v gotici zapisana v latinščini in slovenščini:

Januarius	Prosyinec
Februarius	Setstzann ⁵⁰⁶
Martius	Susecz
Aprilis	Maly trawen
Mayus	weliky trawen
Jvnius	Bobouczwett
Julius	Maly Serpan
Augustus	Veliky Serpan
Septembr	Poberuch
Octobef	listognoy
Nouenber	kozowperschk
December	Grüden

Fran Miklošič⁵⁰⁷ je rokopis poimenoval po zapisovalcu Martinu iz Loke. Besedilo je objavil Peter Radics, dobesedno: Januarius *prosynicz*, Februarius *setstzan*, Martius *susecz*,

⁵⁰² V starih hišah so bile pogosto nad nekaterimi vrati pri peči v hišah [= danes: dnevna soba] pritrjene police.

⁵⁰³ Podobe = slike najprej na steklu in pozneje že tiskane.

⁵⁰⁴ Janez Jelenec, *Ledinska kronika / Zgodovinske črtice ledinske župnije*, Ledine 2009, 102.

⁵⁰⁵ Črnobel posnetek izvirnika je objavljen v *Loških razgledih XIII*, 1966, 79.

⁵⁰⁶ Tako ima zapisano J. Stabej (1966: 72), medtem ko ga Berčič (1966: 143) nima.

⁵⁰⁷ Fran Miklošič, *Die slavischen Monatsnamen, Denkschriften der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Classe*, 17 Bd, Wien 1868.

Aprilis maly trawen, Mayus weliky trawen, Junius bobovczwett, Julius maly serpan, Augustus weliky serpan, September poberuh, October listognoy, November kozowpersthk, December gruden.⁵⁰⁸ France Tomšič navaja ta rokopisna imena v sodobnem črkopisu:⁵⁰⁹ *prosinec, svečan*,⁵¹⁰ *sušec, mali traven, veliki traven, bobovcvet, mali srpan, veliki srpan, poberuh, listognoj, kozoprsk, gruden*.⁵¹¹

Prvič zapisana imena mesecev (*prosinec, sečan, sušec*) so po ugotovitvah raziskovalcev skupna slovanska dediščina, medtem ko so *bobovcvet, poberuh, kozoprsk, listognoj* nastali v obdobju (Stabej 1966: 73), ko so se posamezni slovanski rodovi gospodarsko osamosvajali in razvijali lasten življenjski stil, izmed katerih je eden od njih prepoznan kot slovenski.

Od Miklošičevega odkritja naprej se je za ta rokopis v slovenski filologiji uveljavilo ime »Škofjeloški rokopis«, kar je za natančne raziskovalce dvoumno, saj je bil le avtor doma iz [Škofje] Loke; pravilneje bi bilo, »ko bi ta srednjeveški slovenski literarni spomenik imenovali 'Škofjeloška mesečna imena'« (Berčič 1966: 144).

O udomačevanju slovenskih mesečnih imen v srednjem veku je več dokazov: okrog leta 1579 je Tomaž Gruden zapisal v svoj brevir slovenska mesečna imena in med njimi junij poimenoval *velnik*, julij pa *krstnik*. Okrog leta 1600 je najbrž ljubljanski prošt Gašpar Freudenschluss zapisal v neko radovljiško matrikulo slovenska mesečna imena, ki se ujemajo s Trubarjevimi iz leta 1557 in 1582, razen imena *brezen*. Zamenjal je tudi njegovi imeni za september in oktober (Stabej 1966: 74).

Imena mesecev v *Novi Krainski pratiki* za leto 1741⁵¹² se ujemajo s tistimi, ki jih navaja Matija Kastelec v knjižici, s katero spodbuja molitev rožnega venca.⁵¹³ V posthumno⁵¹⁴ izdanem *Nebeškem priročniku*⁵¹⁵ kapucina Mihaela Rogerija so meseci navedeni v obeh različicah. Na prvem mestu je slovensko poimenovanje in na drugem latinsko, prim.:

1. Na I. dan Meřza Profřzinza ali: *Januaria* (Rogerij I, 1741: 1).⁵¹⁶

2. Na II. Dan Meřza Sihazána, ali: *Februaria* (Rogerij I, 1741: 97).

⁵⁰⁸ Peter Radics, Slovenščina v besedi in pismu, *Letopis Matice Slovenske za leto 1879*, Ljubljana 1879, 1–14.

⁵⁰⁹ Nikolai Mikhailov, *Jezikovni spomeniki zgodnje slovenščine*, Rokopisna doba slovenskega jezika (od XIV. stol. do leta 1550), prev. Helena Ošlak, Mladika, Trst 2001, 64.

⁵¹⁰ Stabej tu piše »sečan«.

⁵¹¹ Slovenika II, *Slovenska nacionalna enciklopedija*, Mladinska knjiga, Ljubljana 2011, 1502–1503.

⁵¹² *Nova Crainska Pratica*, na Lejtu M. DCC. XXXXI. Faksimile, Ljubljana 1966.

⁵¹³ M. Kastelec, *Viřa ali řega moliti ta sveti Rořenkranc Lube Device Matere Marie*. Drugih podatkov ni!

⁵¹⁴ Ta poudarek je potreben zaradi premisleka, ali je knjigo še uredil avtor sam ali so to storili njegovi kapucinski nasledniki.

⁵¹⁵ Rogerij Ljubljanski (< Mihael Krammer), *Palmarium Empyreum*, Clagenfurt 1741, Labaci 1743.

⁵¹⁶ V naslednjih navedkih ni bilo mogoče zmeraj navesti prvega dne v mesecu, ker se le-ti prvič pojavijo glede na ustrezne (tako pomembne) krščanske praznike, da jim je p. Rogerij namenil posebno pridigo.

3. Na III. Dan Meſza Shufza, ali: Martia (Rogerij I, 1741: 175).⁵¹⁷
4. Na I. Dan Meſza Máli Tráun. Ali: Aprila (Rogerij I, 1741: 317).
5. Na I. Dan Meſza Velikiga Tráuna. Ali: Májnika (Rogerij I, 1741: 363).
6. Na II. Dan Meſza Roshenzvèjt, ali: Junia (Rogerij I, 1741: 569).
7. Na I. dan Meſza mali⁵¹⁸ ferpàn, ali Julia⁵¹⁹ (Rogerij II, 1743: 1).
8. Na II. Dan Meſza Velikiga Serpána, ali: Auguſta (Rogerij I, 1741: 109).
9. Na I. Dan Meſza Kimouza, ali: Septembra (Rogerij II, 1743: 243).
10. Na IV. Dan Vinſkiga Meſza, ali: Octobra (Rogerij II, 1743: 351).
- Različica: Na XVIII. Dan Meſza Kaſopersk, ali: Octobra (Rogerij II, 1743: 375).⁵²⁰
11. Na I. Dan Meſza Vahtnika, ali: Novembra (Rogerij II, 1743: 416).
12. Na III. Dan Meſza Grudna, ali: Decembra (Rogerij II, 1743: 523).

Rogerijev seznam mesecev pove, da so še v njegovem času za današnji februar Slovenci poznali ime *sečan* (od glagola *sekati*) in ne *svečan*, ki se je pozneje navezal na svečnico. Etimološko so mogoče še druge razlage.⁵²¹ Rogerij zapoje slavospev marcu, češ učenjaki pravijo, da sta bila ta čas ustvarjena svet in človek, izraelsko ljudstvo rešeno sužnosti in izpeljano iz egiptovske dežele, spočet Jezus Kristus, v tem mesecu je trpel in umrl, tedaj se osveži vse, kar živi, se pokaže cvetje in rože. Nato napelje pridigo na duhovno stran (Rogerij I, 1741: 209).

Zelo pomembno je poimenovanje oktobra kot vinskega meseca, kar se je pozneje skrajšalo v *vinotok*. To, kako da je v Rogerijevih napisih za mesece enkrat ohranjen »*kozoprsk*«, se lahko različno razlaga: ali je ostal namenoma, na ljubo tistih, ki so si želeli ohraniti to ime, ali pa je nekdo za Rogerijem prvotno poimenovanje popravil in je tokratni napis zgrešil. Prav tako je novost poimenovanje *vahtnik* za mesec november, kar je najverjetneje izpeljano iz narečnega imena za prvi dan tega meseca, ko so *vaht* (po starem), tj. praznik vseh svetih (danes).⁵²² Tudi Rogerij navaja mesec *vahtnik*, ko pridiga o sv. Andreju apostolu: »*Inu rejšnyzhnu: kir Andreas na krifhu ú eni veliki ſvèjtlóbi puſtil je ſvojo dúsho, ú te Deſhéli Achaia, ú tem meſte Patros pred 1655. Tu je po JEſufavim Rojſtve ú 67. inu po JEſufavi ſmèrti ú 34. lejti na danaſhni dan, na ta 30. dan Meſza Vahtnika*« (Rogerij 1743: 520).

Do razsvetljenstva so se imena mesecev pojavljala le v raznih rokopisih in natisnjenih besednjakih. Od okrog leta 1770 in v času narodnega prebujanja do okrog leta 1870 pa je pri več evropskih narodih, med Slovani posebno pri Čehih, Hrvatih in Slovencih zaživelo vprašanje narodnih mesečnih imen. Pomembne osebnosti so pisale o njihovem nastanku in pomenu. Od Slovencev je v tem pogledu prvi Ožbalt Gutsman v *Slovenski slovnici* (1777), sledi mu Anton Tomaž Linhart v *Poskusu zgodovine Kranjske* (1788, 1791). Najpomembnejša je razprava Frana Miklošiča *Slovanska mesečna imena* (1867). Prav tako so tehtni izsledki Gregorja Kreka o slovanskih in slovenskih imenih mesecev

⁵¹⁷ Različica: Na XXVII. Dan Meſza Shushza, ali: Martiuſa (Rogerij I, 1741: 251).

⁵¹⁸ Različica: Máli Serpan (Rogerij II, 1743: 54).

⁵¹⁹ Različica: maliga Serpána, ali Juliuſa (Rogerij II, 1743: 73).

⁵²⁰ Ta različica slovenskega imena se pojavi samo enkrat, na ta dan v mesecu.

⁵²¹ Marko Snoj, *Slovenski etimološki slovar*, Mladinska knjiga, Ljubljana 1997, 622.

⁵²² Tega imena še Stabej ne navaja.

v njegovem *Uvodu v slovansko literarno zgodovino* (1874, 1887); (Stabej 1966: 72). Vsa našeta dela so bila objavljena v nemškem jeziku.

Poleg slovenskih mesečnih imen, nam znanih iz koledarjev, pratik, časnikov, časopisov itn., je veliko takih, ki so jih ustvarjali posamezniki iz svojih zamisli ali so jim bili znani iz krajevnega govora ali pokrajinskega pogovornega jezika (Stabej 1966: 72–86). Med njimi nekako zbujejo največjo pozornost prekmurska imena mesecev.

Po *Prijátelu*⁵²³ sodeč so Slovenci pod madžarsko upravo uporabljali naslednja imena mesecev, zapisana z madžarskim črkopisom: 1. *Szvescén* (svečen), 2. *Szüsec* (sušec), 3. *Máli tráven* (mali traven), 4. *Velki tráven* (veliki traven), 5. *Riszálcsek* (risalšček), 6. *Ivánšček* (ivanšček), 7. *Jakobescsek* (jakobešček), 8. *Mésnyek* (mešnjek), 9. *Mihálcsek* (mihalšček), 10. *Vszeszvétsek* (vsesvetek), 11. *Andréscsek* (andrešček), 12. *Proszimec* (prozimec). Prvi, drugi, tretji in četrti mesec (svečen, sušec, mali traven, velki traven) se po imenu ujemajo s starimi splošno slovenskimi imeni, le da jih za en mesto prehitevajo. Enako je z desetim mesecem (vsesvetek), ki napoveduje prvi praznični dan v novembru.

Temeljito je »imena mesecev v slovenskem panonskem jezikovnem prostoru« obdelal Marko Jesenšek.⁵²⁴ Presenetljivo je, da je Fran Miklošič, ki je bil doma s panonskega območja, prav panonski jezikovni prostor »slabo pokrila«, saj da to ni bil namen njegove razprave. Ovreči je želel do tedaj napačno predpostavko, da so bila obstoječa slovanska imena mesecev v posameznih jezikih tudi izvorno prava imena mesecev, torej da so poimenovala astronomsko določene dele leta. Njegova teza je bila, da so taka poimenovanja postala imena mesecev šele, ko so se ljudstva seznanila s krščanstvom in rimskimi imeni mesecev (Jesenšek 2013: 182). Tezo je potrdil tako, da je imena mesecev etimološko razvrstil v šest skupin. I. rastlinstvo, II. živalstvo, III. splošni naravni pojavi, IV. poljedelska opravila (ponavljajoča se letna dejanja), V. verski običaji in prazniki, VI. vrstni red mesecev v letu; dodal je še kratki poglavji o prevzetih neslovenskih imenih mesecev, ki se uporabljajo med ljudstvom, in nekaj imen mesecev, ki jih etimološko ni mogel razložiti (Jesenšek 2013: 182).

Poimenovanja po cerkvenih praznikih so Slovenci in Madžari prevzeli od Nemcev, zato je največ takih imen prav v panonskem prostoru. Primerjava kajkavskih in prekmurskih imen kaže, da so se medsebojno prevzemala že od 17. stoletja naprej in Jesenšek, ki je pregledal vse katoliško in protestantsko slovstvo, ugotavlja, da je slovensko panonsko poimenovanje bolj ustaljeno kot kajkavsko. Prekmurski časopisi in koledarji iz 20. stoletja so začeli opuščati slovensko panonsko poimenovanje in so raje uporabljali mednarodno z nekaterimi prekmurskimi glasoslovnimi posebnostmi (Jesenšek 2013: 184, 185, 186).

Na veliko zmedo pri poimenovanju mesecev je opozarjal že Matija Majar Ziljski, vendar se njegov poskus njihovega ilirjenja ni obnesel. O njih je pisal tudi Fran Levstik,

⁵²³ Navedeno štetje kaže, kot da je prva številka Prijátela izšla novembra in ne septembra 1875. Na srečo so ohranjene številke izvodov celega letnika 1876.

⁵²⁴ Marko Jesenšek, *Imena mesecev v slovenskem panonskem jezikovnem prostoru, Družbena funkcijskost jezika* (vidiki, merila, opredelitve), (Obdobja 32), Znanstvena založba Filozofske fakultete, Ljubljana 2013, 181–187.

a stvarni Matija Murko je leta 1910 poudaril, da brez mednarodnih poimenovanj mesecev preprosto ne gre več (Jesenšek 2013: 184).

II. Slovenska imena mesecev

Jože Stabej podaja doslej najbolj temeljit etimološki in zgodovinski pregled slovenskih mesečnih imen in preverja zapise zanje od leta 1056/57 (Stabej 1966: 72) naprej vse do časa objave lastnega članka leta 1966.

1. JANUAR

Zanj je najbolj znano slovensko ime *prosinec*. Dalmatinova *Biblija* (1584) ima namesto njega zapisano ime *prozimec* (Stabej 1966: 73–74), ki ga različni avtorji vse v drugo polovico 19. stoletja različno tolmačijo. Navezujejo ga na *proso*, glagol *prostiti* v smislu prošnji mesec. Drugi z Miklošičem na čelu pa prosinec razlagajo z daljšanjem dneva, ko skozi oblake *sije* (Stabej 1966: 75),⁵²⁵ dobesedno *proseva*, tj. prodira vedno več svetlobe.

Danes splošni januar so v Slovenski Benečiji podomačili v *ženar*⁵²⁶ in v Reziji v *žanar*.⁵²⁷ Januar je izpeljan iz imena boga Jana, boga vrat in prehodov, začetka in konca (Snoj 1997: 195) – prav kakor ga doživljamo dandanes.

2. FEBRUAR

Danes se mu po slovensko reče *svečan*. Karel Štrekelj ugotavlja, da je to verjetno Pohlinov domislek, ker da se nanaša na krščanski praznik svečnica, lahko pa tudi na zimski mraz, ko visijo od kapa ledene sveče. Toda prvotno ime za današnji februar je bilo *sečen*, ki so ga prav tako različno razlagali. Stanislav Škrabec se strinja s Franom Miklošičem, da ime izhaja iz glagola *sekati* – tedaj je namreč najbolj pravšnji čas za sekanje drevja v gozdu.⁵²⁸ Jakob Rigler je v vasi Barka pri Vremah v Brkinih še slišal, da je drugi mesec v letu »*sečan*« (Stabej 1966: 76).

Toda beseda po Snoju etimološko ni zadovoljivo pojasnjena.⁵²⁹

V Slovenski Benečiji je danes *februar*,⁵³⁰ Rezijani so nekdanj februar imenovali *mali mesec*,⁵³¹ mogoče zato, ker je najkrajši, medtem ko mu danes rečejo *favrar*.⁵³²

Prvotni pomen februarja izhaja iz, najbrž, rimskega praznika očiščevanja in daritve za žive in mrtve (Snoj 1997: 123).

3. MAREC

Poimenovanje *sušec* za marec jezikoslovci praviloma navezujejo na suha tla, ko se od snega namočena zemlja posuši, in ne na dejstvo, da je tedaj malo padavin, dežja. Že

⁵²⁵ Enako razlaga *Slovenski etimološki slovar* (Snoj 1997: 507).

⁵²⁶ *Beneški kolendar* 1991, I. R. del quindicinale DOM, Cividale / Čedad.

⁵²⁷ *Náš Kolindrin* 2016, Te rozajanski kulturni čirkolo »Rozajanski Dum«.

⁵²⁸ Avtopsijsija.

⁵²⁹ SNOJ, Marko, *Slovenski etimološki slovar*³, www.fran.si, dostop 24. 3. 2017.

⁵³⁰ *Beneški kolendar* 1991, I. R. del quindicinale DOM, Cividale / Čedad.

⁵³¹ J. Stabej, *Ob petstoletnici*, 77.

⁵³² *Náš Kolindrin* 2016, Te rozajanski kulturni čirkolo »Rozajanski Dum«.

Dalmatinova Biblija pa za marec navaja ime *brezen*, ki ga nima noben drug slovenski protestantski pisatelj (Stabej 1966: 73–74). *Brezen* / *breznik* navezujejo na brezo, ki da že ta čas⁵³³ daje osvežilni brezov sok,⁵³⁴ po drugi različici pa na živali, ki se jim ta čas sprošča nagon za razmnoževanje. To je očitno v reku, »da se mačke *breznajo*, *breznijo*«, kar je iz latinskega vira znano že od 7. stoletja naprej (Stabej 1966: 77). *Slovenski etimološki slovar*⁵³⁵ o tem imenu ne razpravlja.

V Slovenski Benečiji je tretji mesec imenovan *marč*⁵³⁶ in v Reziji zelo podobno *märč*.⁵³⁷

4. APRIL

Po pregledu primerjalnega gradiva iz slovanskih jezikov in stare cerkvene slovanščine in če je razlaga pravilna, je *trava* prvotno pomenilo *krmo* (Snoj 1997: 679).

Po sušnem obdobju in ko se zemlja ogreje, začne odganjati trava, od tod skupen staroslovanski izraz *traven* za mesec, ko začne narava zeleneti in se končno travniki odenejo v pisano cvetje.⁵³⁸ Pri slovanskih narodih se je to ime razširilo kar na štiri mesece (marec, april, maj, junij) glede na krajevne okoliščine zelenenja. Druga imena za april so še »*deževni mesec*«, »*velikotravnik*«, »*mali travnik*«, »*travnjek*« in celo »*ovčjider*« (Stabej 1966: 77).

Slovenska Benečija danes pozna *obriu*⁵³⁹; in Rezija *avril*.⁵⁴⁰

Pri Rimljanih je bil april drugi mesec v letu.⁵⁴¹

5. MAJ

Zanj je poleg *velikega travna* veliko imen, ki se nanašajo na cvetje, rože: majnik, cvetnar, rožni cvet, rožni mesec, šentlipovšček. Prekmurski *risalšček* je povezan z binkoštni (*risale*, *risali*). Stabeja tu preseneča sorodnost z južnoslovanskimi podobnimi izrazi (Stabej 1966: 78).

Slovenska Benečija najlepši mesec imenuje le *maj*⁵⁴² in Rezija zvočno le malo drugače: *mäj*.⁵⁴³

»Latinsko Maia je bila velika boginja, mati Zemlja, h kateri so se priporočali za

⁵³³ Po moje je ta čas za to še prezgoden.

⁵³⁴ Ivan Grafenauer, Brezen in brezova voda, *Slovenski etnograf* XV, Ljubljana 1962, 101–106. O nastanku imena brezen za današnji marec. Jezikoslovna, slovarska, kulturnohistorična razprava. In spomin, kako pridobivali sladki brezov sok, podobno kot javorov sladkor v severni Ameriki (Karl May).

⁵³⁵ Prim. M. Snoj, *Slovenski etimološki slovar*³, www.fran.si, dostop 24. 3. 2017.

⁵³⁶ *Beneški kolendar* 1991, I. R. del quindicinale DOM, Cividale / Čedad.

⁵³⁷ *Náš Kolindrin* 2016, Te rozajanski kulturni čirkolo »Rozajanski Dum«.

⁵³⁸ Tako je bilo seveda včasih, danes pa je to mogoče videti le še po nedostopnih bregovih, ki niso gnojeni in pokošeni, še preden se utegne cvetje razcveteti.

⁵³⁹ *Beneški kolendar* 1991, I. R. del quindicinale DOM, Cividale / Čedad.

⁵⁴⁰ *Náš Kolindrin* 2016, Te rozajanski kulturni čirkolo »Rozajanski Dum«.

⁵⁴¹ Po njihovem koledarju je bil prvi mesec v letu marec (Snoj 1997: 14).

⁵⁴² *Beneški kolendar* 1991, I. R. del quindicinale DOM, Cividale / Čedad.

⁵⁴³ *Náš Kolindrin* 2016, Te rozajanski kulturni čirkolo »Rozajanski Dum«.

dobro rast poljskih pridelkov. Ta mesec se najlepše maji lubje z muževnih dreves (Snoj 1997: 317; 318).

6. JUNIJ

Najstarejše (1466) znano ime zanj je *bobovcvet*, ki ga lepo pojasnjujeta dva slovenska pregovora: *Največja lakota je takrat, ko cveteta bob in grah* (od srede do konca junija) in *Bob v cvet, lakota v svet* (Stabej 1966: 78). Že iz srednjega veka se vleče zmeda zaradi alternacije *rž*, *roža*, ki ji je podlegel tudi Anton T. Linhart. Že Primož Trubar zapisal (1557) *ročencvet* (*Rofshenzuit*); (Stabej 1966: 73). Megiser pa *prašnik* (*praha, prašiti*) za nemški *Brachmonat* (Stabej 1966: 73–74). Različne oblike imena, ki se navezujejo na rože in cvetje in so znane od Trubarja in Dalmatina naprej, so se, po Stabejevih raziskavah, v okolici Celja skrajšale v *ročnik* (Stabej 1966: 78). Tako poimenovan zato, ker takrat cve-tijo vrtnice (Snoj 1997: 205).

Tudi pri imenih za junij je očitna sorodnost slovenskih beneških narečij in rezijanščine: *junj*⁵⁴⁴ in *jonj*.⁵⁴⁵

Iz imena Junona (Jupitrova žena in sestra) izhaja junij, kot boginji zakona in poroda posvečen mesec (Snoj 1997: 205).

7. JULIJ

Mali srpan iz leta 1466 je pri Trubarju (1557) samo *srpan* (Stabej 1966: 73) – jasno je, da gre za poimenovanje po orodju – *srp*, s katerim so nekdanj želi razne vrste žita (prim. Snaj 1997: 603).

Rezijani imenujejo mesec julij žičeladór, noben Slovenec in noben Italijan bi se ob tem imenu ne znašel. Prej se bo znašel Furlan, ker se marsikje v Furlaniji ta mesec imenuje seseladór. Ime je dejansko eno starih latinskih imen za ta mesec in pomeni 'mesec žetve' prav tako kakor slovensko ime žétnjak, ki je še v živi rabi v Benečiji. To staro latinsko ime je ostalo živo kot okamenina le na obrobju romanskega sveta – v Furlaniji – in odtod se je razširilo na slovensko obrobje.⁵⁴⁶

Danes je ime tega meseca v rezijanskem koledarju zapisano kot *žužuladör*,⁵⁴⁷ medtem ko je v beneškem preprosto *luj*.⁵⁴⁸

Julij je poimenovan po Juliju Cezarju (101–44), prvem rimskem cesarju in reformatorju koledarja, ki je uvedel prestopno leto (Snoj 1997: 205).

8. AVGUST

Ime *srpan* se navezuje ali na julij ali avgust. Zanj so obstajala tudi druga, danes pozabljena imena (Stabej 1966: 80) v posameznih obdobjih pa so se nazivi zanj izmenjavali

⁵⁴⁴ *Beneški kolendar* 1991, I. R. del quindicinale DOM, Cividale / Čedad.

⁵⁴⁵ *Náš Kolindrin* 2016, Te rozajanski kulturni čirkolo »Rozajanski Dum«.

⁵⁴⁶ Pavle Merku, *Od babe do smrti* / Bogastvo slovenskega besedja, Mladika 2005, 15–16.

⁵⁴⁷ *Náš Kolindrin* 2016, Te rozajanski kulturni čirkolo »Rozajanski Dum«.

⁵⁴⁸ *Beneški kolendar* 1991, I. R. del quindicinale DOM, Cividale / Čedad.

(Stabej 1966: 80). Namesto (*veliki*) *srpan* je Trubar za avgust zapisal ime *kimovec* (natančno: *Kimouiz*); (Stabej 1966: 73).

V Slovenski Benečiji so ime za ta mesec skrajšali v enozložni *vošt*⁵⁴⁹ in v Reziji *avošt*.⁵⁵⁰

Rimljani so cesarja Oktaviana imenovali Augustus, dobesedno »vzvišeni«, od tod njemu posvečeno ime meseca (Snoj 1997: 19).

9. SEPTEMBER

Najstarejše znano ime *poberuh* je zapisal le Martin iz Loke (1466) in pomeni, da se v tem mesecu (*p*)*obira* sadje z dreves in pridelki s polja (Stabej 1966: 80). Pozornost zbujajo Janeza Svetokriškega poimenovanja *jesenik*, ki mu v tretji knjigi *Pridig* zapoje cel slavospev:

Zakaj v tem mesci *Jeseniku* je ta nerlepši čas nej mrez inu nej vroče, vinogradi so polni slatkiga grozdja, drevesa so polna, žlahtniga sadu inu zemla polna življenja, taku de obeden mesec nej bogatiši, inu veseliši, kakor je *Jesenik*. Ta druga dua mesica, ktera sta prešla, *Serpan in kimovec* sta bila taku uroča, de ž nih preveliko gorkuto sta veliko škodo delala sadu in ludem, v' tem kir od uročine je hotelu vse zgorejti, uržoh te škodlive uročine, pravijo astrologi, de je, dokler se najde v tem Nebeškem znamenju tiga leva ... V tem mesci *Jeseniku* pak pride sonce v' tu znamine te *Divice*, v katerem zgubi svoje preveliko uročino, inu tku zemlo greje, de velik nuc počuti inu ludje počitek najdejo. – Oh velika skrivnust! De G. Bug je hotel, de sv. Ana v tem mesci *Jeseniku* je porodila Marijo *Divico*, de bi iz tega mi dol vzeli, de pred Rojstvam Marije *Divice* Sonce te pravice Božje je stalu v znamenju tiga leva, zatoraj te štrafinge so pekle.⁵⁵¹

Dobro je, da se je Svetokriški toliko zadržal pri opisu in predvsem, da je v njem omenil tudi imeni prejšnjih dveh mesecev. Tako je mogoče zanesljivo vedeti, kateri mesec ima v mislih.⁵⁵² Tudi to, da Svetokriški ime zapiše kar trikrat, dokazuje, da ni njegov izmislek, kar bi se utegnilo zdeti glede na njegovo osamljenost. Res ga navaja že Primož Trubar (Stabej 1966: 73) in naj bi ime *jesenik*, *jesenšček* nastalo po staronemškem vzorcu (Stabej 1966: 80). Megiser je leta 1592 prevzel v svoj slovar Dalmatinov *obročnik* za september ali oktober (Stabej 1966: 73–74). Za september so obstajala še nekatera druga izjemna imena, vendar se je do danes zanj uveljavilo ime *kimavec*, znano že od Trubarja naprej. Blaž Kumerdej je dal iztočnico za razlago, ki jo je dopolnil Fran Miklošič: »*kimavec* je mesec, ko živino nadlegujejo obadi in se zato nemirno prestopa in kima« (Stabej 1966: 80).

V Slovenski Benečiji in Reziji je deveti mesec ostal dovolj prepoznaven v imenu *šetember*⁵⁵³ / *setembar*.⁵⁵⁴

⁵⁴⁹ *Beneški kolendar* 1991, I. R. del quindicinale DOM, Cividale / Čedad.

⁵⁵⁰ *Náš Kolindrin* 2016, Te rozajanski kulturni čirkolo »Rozajanski Dum«.

⁵⁵¹ J. Svetokriški, *Sacrum* III, 478–479.

⁵⁵² Saj bi se sicer lahko nanašalo tudi na oktober.

⁵⁵³ *Beneški kolendar* 1991, I. R. del quindicinale DOM, Cividale / Čedad.

⁵⁵⁴ *Náš Kolindrin* 2016, Te rozajanski kulturni čirkolo »Rozajanski Dum«.

Po rimskem koledarju je od marca, ki je bil prvi mesec, september (septimus) sedmi po vrsti (Snoj 1997: 562).

10. OKTOBER

Kozoprsk je čas, ko koza prska,⁵⁵⁵ zato se je v različnih okoljih *kozoprsk* nanašal na oktober ali november. Miklošič ni našel za *kozoprsk* ustrezne soznačnice pri nobenem drugem narodu. Dandanes si težko predstavljamo, kako veliko in pomembno vlogo je imela koza v starodavnem slovenskem naravnem gospodarstvu. Šele v 19. stoletju so se začeli moralistično spotikati nad tem imenom (Stabej 1966: 81), zato so želeli v pratikarski pravdi to ime odstraniti. Ker je bil že dolgo prej pri starih narodih oktober imenovan kot vinski mesec (Stabej 1966: 82), se je po novem začelo uveljavljati ime *vinotok*, ki je prvič zapisano v Novicah 10. novembra leta 1867.

Vinotok zato, ker se je tedaj takrat trgalo in prešalo grozdje in njegov sok točilo v sode (Snoj 1997: 404).

V Slovenski Benečiji in Reziji se je latinska predloga glasovno prilagodila: *otuber*⁵⁵⁶ in *otobar*.⁵⁵⁷

Po rimskem koledarju je bil od marca kot prvega meseca oktober (octāvus) osmi po vrsti (Snoj 1997: 562).

11. NOVEMBER

Listopad je že od stare cerkvene slovanščine znana beseda in *listognoj* od Trubarja naprej (Stabej 1966: 73), Megiser pa je v svoj Slovar sprejel *gnilec*, ki ga je verjetno našel v zdaj izgubljenem Bohoričevem Nomenclatorju (Stabej 1966: 73–74). Prvotno (1466) je ime *listognoj*, *gnilec* veljalo za mesec oktober, z odpadlim listjem se namreč zemlja gnoji. Zaradi gnojnega priokusa se je 26. novembra 1845 vnela ti. »slovenska pratikarska pravda«, ki je *kozoprsk* in *listognoj* (Stabej 1966: 82) odpravila.

Tako kot danes tudi drugod je v Slovenski Benečiji enajsti mesec imenovan *november*⁵⁵⁸ in v Reziji *novembar*.⁵⁵⁹

Po rimskem koledarju je bil november (nōnus) deveti mesec po vrsti (Snoj 1997: 562).

12. DECEMBER

Ime *gruden* prihaja od *gruda* (gruda zemlje, prsti, ledu), je pa še nekaj prepoznavno samovoljnih razlag (Stabej 1966: 82–83). Presenetljivo je, da se po latinskem imenu december v Prekmurju imenuje posebno zimsko oblačilo (Stabej 1966: 83). V Slovenski Benečiji in Reziji so se prijela latinizirana imena in imajo danes *dičember*⁵⁶⁰ in *dicembar*.⁵⁶¹

⁵⁵⁵ Podobno kot se mačke breznajo.

⁵⁵⁶ *Beneški kolendar* 1991, I. R. del quindicinale DOM, Cividale / Čedad.

⁵⁵⁷ *Náš Kolindrin* 2016, Te rozajanski kulturni čirkolo »Rozajanski Dum«.

⁵⁵⁸ *Beneški kolendar* 1991, I. R. del quindicinale DOM, Cividale / Čedad.

⁵⁵⁹ *Beneški kolendar* 1991, I. R. del quindicinale DOM, Cividale / Čedad.

⁵⁶⁰ *Beneški kolendar* 1991, I. R. del quindicinale DOM, Cividale / Čedad.

⁵⁶¹ *Beneški kolendar* 1991, I. R. del quindicinale DOM, Cividale / Čedad.

Deseti mesec v letu je bil za Rimljane preprosto (decimus), od tod december (Snoj 1997: 82).

III. Prekmurska imena mesecev

Leta 1887 so izšli *Pregovori, prilike in reki*.⁵⁶² Vremenske napovedi v obliki pregovorov so urejene po mesecih in starih izrazov zanje ni več: *Prosinec, Svečarn, Sušec, Mali traven, Veliki traven, Rožnik, Mali srpan, Veliki srpan, Kimovec, Vinotok, Listopad, Gruden*.

Drugačna prekmurska imena mesecev so posledica cerkvenopravne in siceršnje državne zgodovine Prekmurja. Za uvedbo domačih imen mesecev po cerkvenih praznikih in svetnikih, kakor je to v navadi pri sosednjih Madžarih, je najbolj zaslužen duhovnik jezuit Nikola Krajačević-Sartorius (1582–1653); (Stabej 1966: 84). Vendar to niso imena, ki se pojavljajo v *Prijatelju* in jih uporablja tudi škof Smej, ki jih s pisateljsko spretnostjo našteje na enem mestu: »Če je kmet oddaljen od posestva zemljiškega gospoda uro ali največ pol-drugo uro hoje, mora v zimskih mesecih, *andrejščku, prosincu, svečenu in süšcu*, biti na delu ob zori, oditi pa v mraku. V drugih mesecih, se pravi v *malem travnu, velikem travnu, risalščku, ivanščku, jakobeščku, mešnjeku, mihalščku in vsesvēščku* pa mora delati od časa, ko sonce vzide, in do časa, ko zaide.«⁵⁶³ Nato pa jih kot ocvirke raztrese po vsem besedilu:

Bilo je pred petimi leti, 25. *sečna*. *Sečén* je mesec januar⁵⁶⁴ (Smej 2012: 360). Tistega prvega dne *malega travna* [= april] 1913 se je po dolinah sneg že stalil (Smej 2012: 353).

Sledili so delavniki *malega in velikega travna* [= marec in april]; (Smej 2012: 289).

Četrtega *velikega travna* [= maj] leta 1888 je Ivanocyjev oče mirno zaspal v Gospodu; (Smej 2012: 347, 371).

Vse to [cvetje] nam je v *malem travnu*, v *velikem travnu* in v *risalščku* pokazala upravnica (Smej 1980: 83).

Isto leto, v torek, 28. *risalščka* [= maj], je prišel na Tišino ... (Smej 1980: 289, 323).

Tisto leto se je uresničil vremenski pregovor: *Risalšček moker, ivanjšček* [= maj, junij] mlačen, kmet žejen boš in lačen (Smej 1980: 30).

Ivan Krstitelj! 23. *ivanšček!* [= junij]. Vigilija pred praznikom svetega Ivana Krstitelja! (Smej 2012: 323, 376).

Petek, 24. *jakobešček* [= julij], anno Domini 1846 (Smej 2012: 38, 42, 115).

Kako ne bi bil on v nebeškem Jeruzalemu, ko je pa vendar v petek, 26. *jako-peščka* [= julij] pridigal... (Smej 2012: 407).⁵⁶⁵

Tvoje ime naj bo Lovrenc. Saj sem te našla na svetek sv. Lovrenca, 10. *mešnjeka* [= avgust]; (Smej 1980: 103, 117, 328, 385).

Ker sem bil krščen na dan, ko praznujemo povišanje svetega križa, se pravi

⁵⁶² Fran Kocbek, *Pregovori, prilike in reki*, Založil Anton Trstenjak, Ljubljana 1887.

⁵⁶³ Jože Smej, *Ivanocyjeva skrivnost*, Župnijski urad, Tišina 2012, 44.

⁵⁶⁴ Praviloma naj bi bil februar.

⁵⁶⁵ Tu se lepo vidi Smejevo – in najbrž tudi splošno narečno nihanje med zvenečo in nezvečo (-b- in -p-) izgovorjavo mesečnega imena.

petnajstega *mihalščka* [= september], sva z materjo vsako leto hodila sem na proščenje. (Smej 1980: 231, 379). V torek, 18. *mihalščka* 1849, se je kakor bliska raznesla novica (Smej 1980: 348; 2012: 50–51, 56, 315, 318, 319).

Goričko je v mesecu *vsveseščku* (= oktober) čudovito lepo (Smej 2012: 59, 409). *vsvesešček*, to je 3. oktober; [= oktober], (Smej 2012: 409).

v četrtek, 22. *andrejščka* [= november] sem obiskal svoj rojstni dom v Ivanovskem dolu; (Smej 2012: 36).

V pisarni tišinskega župnika leži na mizi Kalendar najsvetejšega srca Jezušovega na prestopno leto 1912. Odprt je pri mesecu *božičnjeku* [= december]; (Smej 2012: 22, 91, 336, 348).

Ali prvi prekmurski časopis, mesečnik *Prijatelj* sledi njegovim predlogom?

1: Szobota, 1. *Szvescén* [= januar, 1876]; svečan; 2. 2. se praznuje svečnica.

2: Tork, 1. *Szüsec* [= februar, 1876]; sušec, nekdanje splošno slovensko ime za marec.

3: Szczerda, 1. *Máli tráven* [= marec, 1876]; mali traven, staro slovensko ime za april.

4: Szobota, 1. *Velki tráven* [= april, 1876]; veliki traven, staro slovensko ime za maj.

5: Pondélek, 1. *Riszálscesek* [= maj, 1876]; staro slovensko ime za junij je rožnik.

6:⁵⁶⁶ Naslovnica manjka. Prim. leto 1877! Broj 11:⁵⁶⁷ Pétek, 1. *ivánsček* [= junij, 1877]; 24. 6. goduje sv. Janez (Ivan) Krstnik.

7: Szobota, 1. *Jakobescsek* [= julij, 1876]. To se smiselno ujema. 25. 7. goduje sv. Jakob.

8: Tork, 1. *Mésnyek* [= avgust, 1876]; 15. avgusta je praznik M. vnebovzetja, vélika maša.

9: Petek, 1. *Mihalscesek* [= september, 1876]. 29. 9. med nadangeli goduje tudi sv. Mihael.

10: Nedela, 1. *Vszeszvétsek* [= oktober, 1876]. Napoveduje praznik vseh svetih, (1. november).

11: Szczerda, 1. *Andrêscsek* [= november, 1876]. 30. 11. goduje sv. Andrej.

2: Pétek, 1. *Proszimec* [= december, 1876]; prosinec⁵⁶⁸ je splošno staro slovensko ime za januar.

Imena prvega, šestega, sedmega, osmega, devetega, desetega in enajstega meseca se navezujejo na praznike (svečnica, sv. Janez Krstnik, sv. Jakob, Marijino vnebovzetje, sv. Mihael, vsi sveti, sv. Andrej) v tekočem mesecu. Kaj je vplivalo na tako poimenovanje? Res Cerkev in splošna pobožnost? Malo verjetno. Splošno razpoloženje, ki ga barva pričakovanje določenega praznika.⁵⁶⁹ Morda!

⁵⁶⁶ V arhivu za leto 1876 naslovnica manjka, zato je vključena iz leta 1877.

⁵⁶⁷ Da je tokrat že junija izšla 11. številka *Prijatela*, je razumljivo iz pojasnila, da je postal štiri-najst dnevnik. V okvirčku pod temeljnimi bibliografskimi podatki je dopisano: *Prijatelj* izhaja vsaki mesec 1. i in 15-ti dën.

⁵⁶⁸ Za december je prvotno slovensko ime gruden.

⁵⁶⁹ Tudi dandanes je tako. Ves december, celo že del novembra je v zraku (in trgovinah!) v pričakanju novega leta.

Ali zelo prozaični vzroki, da je treba do tega in tega dne pripraviti v naravi določene dajatve gosposki.⁵⁷⁰ Kot se zdaj plačujejo davki in vseh vrst odtegljaji vsak mesec pri plačah, so morali kmetje fevdalnemu gospodu oddajati dajatve na določene dneve v letu: sir, jajca, razne vrste žita, domače živali za plemenjenje ali zakol. »Seveda so bile koledarske razporeditve dajatvenih dni različne glede na vrste pridelkov, prireje in dajatev lokalno veljavne« (Makarovič 1995: 30).

Po dostopnih številkah *Prijatela* za leto 1878 se vidi, da so meseci navedeni po rimskem zgledu 1. marc, 15. marc, 15. april.

IV. Pratikarska pravda

Z začetkom izhajanja *Kmetijskih in rokodelskih novic* (*Novice*) leta 1843 je bila izjemna priložnost za poenoteno rabo slovenskih mesečnih imen, vendar jim je Janez Bleiweis v oklepaju dodajal latinska in s tem pripomogel, da so nadvladala. Še toliko bolj, ko je s pratikarsko pravdo⁵⁷¹ dopustil dolgotrajno prerekanje o novih predlogih za slovenska mesečna imena. Vanjo so se vključili Matevž Ravnikar Poženčan v prispevkih *Opomba zastran novih mesečnih imen*,⁵⁷² *Ktere imena mescov so prave?*⁵⁷³ in *Zastran slovenskih mescov*⁵⁷⁴ (o čemer je Marn zapisal: »Iz teh in enacih poskušenj in zapisovanj izmed naroda se vidi, da je Poženčan res posnemal vzornika svojega – Vodnika«⁵⁷⁵), Blaž Potočnik⁵⁷⁶ in drugi. Leta 1851 in 1852 so *Novice* delale poizkuse z mesečnimi imeni *sredozimen*, *poznozimen*, *ranoživen* (Stabej 1966: 84–85), ki jih je bil predlagal bogoslovec Jernej Lenček.

Janez Bleiweis je pravdo končal s kritiko na račun slovanskega značaja in zadržanosti do neizobraženih slojev:

V *Koledarčku* za l. 1852 smo že dokazali zmešnjavo o mescu prosincu glede na slovensko in hrvaško deželo in nasvetovali smo; naj bi po izgledu Rusov vsi Slovani kakor tudi Nemci, Lahi, Francozi, in Angleži rabili latinska imena, ker na preprosto ljudstvo o ti zadevi ni veliko gledati, zakaj ono tudi navadnih slovenskih mesečnih imen ne ve, in čas le zaznamuje po praznikih in svetnikih:

⁵⁷⁰ Pavle Blaznik, *Škofja Loka in loško gospostvo*, Muzejsko društvo Škofja Loka, Škofja Loka 1973.

⁵⁷¹ Štirikrat zaporedoma se ponovijo članki z naslovom *Napisi za mesece*.

⁵⁷² [Matevž Ravnikar] – Poženčan, *Opomba zastran novih mesečnih imen*, *Kmetijske in rokodelske novice* 5, Ljubljana 1847, 178.

⁵⁷³ [Imena ni] Peternel, *Ktere imena mescov so prave*, *Kmetijske in rokodelske novice* 7, Ljubljana 1849, 13: Stari Slovenci so po Metodiju in Cirilu od Gerkov vero dobili in ž njo navadne imena mescov, kar nam spričuje stari slovenski Ostromirski Kalendar od leta 1057, v katerim so vsi mesci, kakor po navadi latinsko imenovani, le k januarju je pristavljeno *prosinec*, in avgustu *zarev*, pri drugih pa ni nobeniga sledu kakiga slovenskiga imena. Od tod torej pride, de imajo še dandanašnji vsi Rusi stare latinske imena mescov, le enmalo po rusko zavite.«

⁵⁷⁴ D., *Zastran slovenskih mescov*, *Kmetijske in rokodelske novice* 7, Ljubljana 1849, 163.

⁵⁷⁵ Josip Marn, *Jezičnik* 16, Ljubljana 1878, 8.

⁵⁷⁶ Slovenska imena mesecev, kakor jih je predložil fajmošter [Blaž] Potočnik ..., *Kmetijske in rokodelske novice* 5, Ljubljana 1847, 158.

al mi Slovani smo le v besedah sila goreči vzajemničarji, v djanju ni duha ne sluha od tolikrat imenovane vzajemnosti (Marn 1882: 23).

Iz večine slovenskih in drugih slovanskih imen mesecev, ki izvirajo vsa iz slovanškega naravnega občutka in preprostosti, odseva podoba staroslovanskega gospodarstva in njegova najčvrstejša povezanost z življenjem v naravi. To je podčrtal kot njihovo posebno odliko že nemški učenjak Jakob Grimm, ki je povzel slovenska imena mesecev iz Murkovih slovarjev; poudaril je namreč, da stara slovenska imena mesecev po preprosti tvorbi brez pristavkov in po naravni izraznosti zelo prvačijo pred nemškimi (Stabej 1966: 74–75).

Sklep

1. Kot za veliko drugih novosti na slovenskem podeželju v 19. stoletju so Bleiweisove *Kmetijske in rokodelske novice* zaslužne za napredek kulture v njenem civilizacijskem pomenu in tudi za razvoj slovenske jezikovne kulture. Toda pri eksperimentiranju o slovenskih mesečnih imenih je preveč popuščal in s tem omogočil, da so sčasoma prevladala latinska imena. Mohorjevi koledarji so pred njimi vse do danes dajali prednost slovenskim, samo pri njih pa je skoraj do konca 19. stoletja vztrajala le *Zgodnja Danica*. Še sredi 20. stoletja so se sem in tja, 1932, 1957, 1958 pojavljale pobude za nova slovenska mesečna imena (Stabej 1966: 85).

2. Po splošnem vtisu je največ pesmi verjetno posvečenih maju. V arhivu *Slovenca* iz medvojnih let 1941–1945 se je ohranil torzo iz cikla *Mesci* : *Mali traven* in jesenski mesci *Kimovec* (september), *Listopad* (november) in *Gruden* (december). Njihov avtor je Dušan Ludvik.⁵⁷⁷

⁵⁷⁷ *Arhiv Slovenije*, referat II, fasc. 333/II/5 (Arhiv Slovenca – Pesmi).

B

LOKALNA IDENTITETA

Danes se na splošno bolj goji lokalna identiteta, zato včasih obstaja vtis, da že nevarno ogroža narodno identiteto, saj jo preveč partikularizira. O raziskovanju lokalne identitete priča tudi veliko narečnih slovarčkov, ki pa hkrati pričajo, da se narečja izgubljajo in jih tisti, ki se tega zavedajo, želijo ohraniti tako ali drugače vsaj umetno: klasično v knjigi ali v sodobni (elektronski) objavi.

Ta razdelek je najbolj konkreten, saj se posamezna poglavja nanašajo na zgodovinsko in geografsko označene prostore, kar je narekovala želja po razvidnosti lokalne identitete.

Zdi se, da se v navedenih poglavjih, ki so samo spodbuda za nove ideje, lepo dopolnjujeta etnolingvistična in folkloristična metodologija.

Uvod

Z dialektološkega vidika so o slovarjih posameznih slovenskih narečij pisali Sonja Horvat (1988/89: 73–76), Jožica Škofic (1998: 197–199) in Peter Weiss (2007: 319–326), tukajšnji kronološki pregled pa želi ozavestiti in dati v premislek tiste slovenske narečne slovarčke in slovarje, ki jih sestavljajo samouki. Če to počno zgolj iz veselja, laično,⁵⁷⁹ amatersko,⁵⁸⁰ tj. ljubiteljsko, nepoklicno, brez nadzora ustrezne stroke, jih zadene očitek diletantstva.⁵⁸¹ Da je prav jezik pogosto njihov predmet, v Slovarju slovenskega knjižnega jezika pri geslu *ljubiteljstvo* priča ponazarjalna besedna zveza »jezikovno ljubiteljstvo« (SSKJ II 1975: 623).

I. Samostojni narečni slovarji

Samostojni narečni slovarčki se začnejo pojavljati v začetku devetdesetih let, morda kot znamenje navdušenosti nad samostojno in demokratizirajočo se Slovenijo. Prva lastovka te vrste je priletela iz Goriških Brd.

1. SLOVARČEK NAREČNIH, ETIMOLOŠKIH IN TOPONOMASTIČNIH IZRAZOV VASI GRADNO IN VIŠNJEVIK V BRDIH (KRANJ, 1992)

V nižji gimnaziji na Dobrovem v Goriških Brdih je učil slovenščino poznejši pesnik in literarni zgodovinar France Pibernik. Eden njegovih dijakov *Edvard Erzetič* (Gradno, 1939) se je leta 1956 sedemnajstleten odpravil v Kranj, kjer je ob podpori tovarne Iskra najprej dokončal poklicno šolo in nato ob delu srednjo elektrotehnično šolo in se v omejenem podjetju zaposlil kot telefonski tehnik.

Sam pravi, da je kot Bric ob prihodu v novo, gorenjsko okolje doživel »jezikovni kolaps«: »*V meni se je v trenutku vse zrušilo. Počutil sem se duhovno izropanega, čemur je sledila pogovorna asimilacija. Nekateri tega sploh ne prenesejo, oziroma ne sprejmejo! Ne bom trdil, da mi ni v ušesih še vedno ostala melodija domačega ognjišča*« (Erzetič 1992: 3).

⁵⁷⁸ Prva objava: Ljubiteljski narečni slovarji, *Slovnica in slovar – aktualni jezikovni opis 2. del*, Znanstvena založba Filozofske fakultete (Obdobja 34), Ljubljana 2015, 703–711.

⁵⁷⁹ Laično: [nlat. *Laicus*, gr. *Laikos* iz *laos* ljudstvo; fig. pomen izvira iz časov, ko je bila izobrazba privilegij duhovščine] (po)sveten, tj. neduhovniški; fig. nestrokovnen, nestrokovnjaški, nepoučen o čem (Verbinc 1968: 400).

⁵⁸⁰ Amater = [fr. *amateur* iz lat. *amare* ljubiti] ljubitelj česa; kdor se s čim /.../ ukvarja iz ljubezni, ne poklicno (naspr. profesionalce); amatérski -a -o ljubiteljski, nepoklicen (Verbinc 1968: 44).

⁵⁸¹ Diletant [ital. *dilettante* iz *dilettare* zabavati se], ljubitelj česa, kdor se s čim (umetnost, znanost ...) ukvarja bolj v zabavo, površno, brez strokovne izobrazbe; *pejor.* nestrokovnjak, šušmar, površnež, začetnik (Verbinc 1968: 147).

»*Brici se sramujejo svojega dialekt.*« To je bil pglavilni vzrok, da je začel leta 1986 pripravljati slovar domačega narečnega govora. Bal se je, da bi posamezne besede pozabil. Besede je zapisoval hkrati v zvezek in na kartončke. Z rdečimi pikami je označil tiste, za katere sam ni vedel, kaj pomenijo, ali se je hotel prepričati, ali o tem prav sklepa.⁵⁸²

»*Jezik otroških let je svetinja. Tako kot rojstni kraj. Jezik je že tam, ga moraš sprejeti. Hočeš ali nočeš.*⁵⁸³ *Eden zboli od besede, drugi od šanka.*« Sam loči več miniaturnih govornih območij. »*Med dvema je samo potoček Slavče vmes, pa že drugače govorijo.*« Troje od njih ponazori zvočno s primeri in pri tem kakor da zapoje: *Kozana, Medana, Neblo.* Ali to nakazuje tri naglasne tipe?

Leta 1992 je v Kranju s pisalnim strojem izdelal *Slovarček narečnih, etimoloških in toponomastičnih izrazov vasi Gradno in Višnjevik v Brdih* in ga ciklostilno razmnožil na največ 25 kopij. Slovarček je delal izključno zase.⁵⁸⁴ Ugotavljal je namreč, da se besede, s kakršnimi je odšel od dóma, izgublajo:

Prvotne besede so odpadale in izumirale in še izumirajo iz znanih vzrokov. Med njimi so tudi take, za katere bi upal trditi, da so samo naše – da so avtohtone. Nekaj besed ima zelo staro poreklo in sem jih, po svoji presoji, posebej označil. Namigujejo na staroslovenski, če že ne na slovanski izvor? Precej besedi v slovarčku so izpeljanke iz tujih jezikov, kar je povsem jasno. Brda so bila z Beneškimi Slovenci in so še danes na etnični meji med Furlani in Italijani. Nekaj besed je nemškega izvora, saj so bili ti kraji v zgodovini tudi pod nemško govorečimi režimi. Za besede srbohrvatskega izvora pa ne dobim prave razlage? (Erzetič 1992: 4).

V apologetskem uvodu o splošni pomembnosti jezika navaja Jana Makaroviča in Antona Trstenjaka, ne da bi izrecno navedel vir (Erzetič 1992: 2–3). V lastnem govoru dobro razločuje štiri plasti: avtohtono slovensko, italijanski / furlanski vpliv na eni strani in nemškega na tretji ter srbohrvaškega. Spusti se celo na fonetično področje, ko bralca opozarja, kako naj bere črko g⁵⁸⁵ (Erzetič 1992: 4–5). Kot informatorje navaja brata, svaka, soseda in neimenovane prijatelje. Kljub poudarku: »*Slovarček ni za javno rabo!!!*« dodaja seznam kratic, iz katerih se vidi, da ga mika razložiti, od kod posamezna beseda izvira, poleg nevtralnega pomena s kratico »*znč*« *zaničljivo* zaznamuje tudi slabšalni pomen (Erzetič 1992: 6). V slovarčku je po avtorjevi trditvi zapisanih nekaj čez tisoč besed (Erzetič 2007: 5).⁵⁸⁶

Bolj kot za kritiko se zaradi morebitnega nadaljevanja dela priporoča za blagohotno pomoč.

Res se je domačemu kraju ob 50-letnici slovesa od njega oddolžil z novo zbirko domačih besed. Zato je avtor *Slovarček ...* (1992) leta 2007 upravičeno preimenoval v *Slovar*, saj

⁵⁸² »Je rekel svak: 'Kje si pa to pobral.' Ta kasetta je v glavi.«

⁵⁸³ Če bi tega dojenčka prepeljali na Kitajsko, bi postal Kitajček.

⁵⁸⁴ Poprejšnje srečanje z mano je bilo zanj drugotnega pomena. Pogovor, 15. 3. 1992.

⁵⁸⁵ $\gamma < g$ (Logar 1993: 128).

⁵⁸⁶ Jaz sem jih naštela okrog 850 (837).

se je gradivo v njem podvojilo in naraslo na čez 2000 besed. Vse drugo je v naslovu ostalo enako kot v prvi izdaji, torej *Slovar narečnih, etimoloških in toponomastičnih izrazov vasi Gradno in Višnjevik v Brdih*. Na notranji strani avtor poudarja, da je on sam delo »/z/bral, uredil in lektoriral«. Če se prejšnjič spoštljivo spominja matere in očeta, ju zdaj slikovito poviša: *Mama Fanica in tata Hilarij sta mi bila »Trubar« in »Toporišič«*. Spremnna beseda ostaja enaka, le pri okrajšavah se vidi, da je prejšnjim, ki označujejo izvor besede, dodal še zgodovinsko (arhaizem – star izraz) in socialno pogojene kvalifikatorje:⁵⁸⁷ *preneseni pomen, slabšalno, otroški izraz, prostaško, zaničevalno* (Erzetič 2007: 5–6).

Medtem ko je šlo prvič le za kopije iz pisalnega stroja, je druga tiskana na boljšem papirju. Na platnici spredaj sta barvni fotografiji vasi, od koder so zbrane narečne besede, zadaj sta označeni na zemljevidu. Edvard Erzetič je pridobil podporo občine Brda za drugo izdajo *Slovarja*, ki je izšel v 300 izvodih, a tiskarna jih je za povrh dodala še 50. Tako skoraj ni bilo nevarnosti, da bi se bralci ne držali prepovedi o kopiranju in razmnoževanju, saj so kakšen izvod lahko dobili v dar iz njegove roke.

V svojem velikem prizadevanju po (videzu) strokovnosti avtor na koncu navaja seznam virov, s katerimi si je pomagal pri pripravi *Slovarja*. Vendar ga pri tem spodnese golo dejstvo, da viri niso navedeni niti kronološko niti po abecedi. Poleg dvojezičnih slovarjev so navedene knjige s tematiko iz gorskega sveta, kar ni naključje, saj je Edvard Erzetič tudi navdušen planinec in dolgoletni planinski vodnik (Dolenc 2002: 18; Zavrl Žlebir 2011: 33), čeprav ga je že v otroštvu očarala elektrika in se je ves predal telefoniji (Koder 2007: notranja platnica).

Kljub avtorjevemu prizadevanju, da bi bil njegov slovar zanesljiv strokovni pripomoček, pregled zbranega gradiva ne more mimo njegovih pomanjkljivosti. Gradivo je res urejeno po abecedi. Njegova velika prednost v primerjavi s prvo izdajo je, da imajo zdaj besede označeno mesto naglasa, toda ne enotno, temveč na vsaj dva različna načina. Prim.: *pájčuna – pajčevina; parki – parklji in p'əhənt – pahnti; p'əku – pekel* (Erzetič 2007: 42).⁵⁸⁸ Takšni nedoslednosti najbrž botrujejo različni viri, od koder je avtor tokrat izpisoval gradivo, saj ga ni več zapisoval zgolj iz glave, kakor se je to dogajalo v prvi izdaji njegovega *Slovarčka*.

Poleg tega besede še zmeraj niso slovnično kategorizirane in pri pregibnih vrstah manjkajo zgledi za druge oblike. Število zbranih besed ni popolnoma realno, ker se nekatere ponovijo le zaradi odtenkov v pomenu. Prim.: *otəntərán – v omotičnem stanju; otəntərán – [pej(orativno)] opit z alkoholom* (Erzetič 2007: 42). Seveda pa je tako ločevanje smiselno v primeru sinonimnosti: *cv'ərča – grča v deski; cv'ərča – ocvrto jajce* (Erzetič 2007: 12).

Kljub navedenim in verjetno še drugim pomanjkljivostim, ki jih znajo opaziti leksikografi, je tokratni Erzetičev slovar lahko dragoceno izhodišče za profesionalne raziskovalce slovenskih narečij in celo za slovstveno folkloristiko, saj med drugim registrira novo bajčno bitje: *patanóga – [arh.] negativna, izmišljena oseba, ki nastopa v pravljicah* (Erzetič 2007: 42).

⁵⁸⁷ Morda jih je povzel po Dušanu Jakominu (1995, [9]).

⁵⁸⁸ Taki primeri se pojavljajo tudi na drugih straneh (prim. Erzetič 2007: 9, 10, 13, 19, 35 sl.).

2. NAREČNI SLOVAR SV. ANTONA PRI KOPRU (ŠKEDENJ PRI TRSTU, 1995)

Avtorica spremne besede že v prvi povedi poudarja, da se je avtor tega slovarja, duhovnik Dušan Jakomin »lotil dela kot ljubitelj slovenske besede in ne kot jezikoslovec«, vendar ga kljub temu šteje za strokovno pridobitev, še posebej, ko bo gradivo prepisano s fonetično transkripcijo, pri tem pa poudarja, da že prve analize nakazujejo očitno prepletanost istrskih govorov s sosednjimi romanskimi in germanskimi (Košuta 1995: [5]). Najbrž je njena zasluga, da so besede v slovarju opremljene z naglasnimi znamenji in se ista beseda ne podvoji, kadar je znana v različnih pomenih.

Ta slovar je pomemben tudi z etnološkega vidika, saj ohranja terminologijo rastlinstva, živalstva, poljedelstva, vinogradništva, oljarstva, družbenega življenja in raznih poklicev.

Dušan Jakomin utemeljuje odločitev za slovar z zavestjo o pripadnosti rojstni vasi in slovenskemu narodu, ko mu je fašistična Italija kratila izobraževanje v slovenskem jeziku: »V narečju sem izgovarjal prve besede: v otroštvu in mladosti, saj nisem obiskoval slovenskih šol. Vzel nam jih je tujec, ki nam je vsiljeval le svoj jezik« (Jakomin 1995: [7]). Ni primerno podcenjevati narečij, saj vsebujejo izraze, ki jih knjižni jezik nima, in škoda je, da s starimi predmeti izginjajo tudi njihova poimenovanja, kar vse slabí našo kulturo. Avtor poudarja pomen narečij za krajevno in širšo istovetnost in celo umetnost: istrski človek je s kovanjem novih besed ne le v okviru materialne kulture, temveč tudi za čustveno življenje in duhovno kulturo sploh postal »ljudski umetnik«, ki je v narečju »*znal povedati vse. Tako je narečje postalo priznanje vsakdanjosti, odkrivanje majhne domovine in krajevnosti. Izraža toplino družinskega življenja in odnosov med preprostimi ljudmi. Hkrati ostane prepoznavna identiteta nekega kraja, posamezne vasi. Nič čudnega, če je narečje stopilo v svetovno literaturo*« (Jakomin 1995: [8]).

Svetoantonski slovar vsebuje okrog 3200 besed. Veliko od njih se ponovi v stavčnem kontekstu, kar bo prihodnjim raziskovalcem zelo olajšalo opredeliti njihove odtenke in drugotne pomene, in v obliki folklornih obrazcev. Tu so klici živalim: »*skun, kun, kun – vabilo prašičku, naj pride iz svojega prostora*« (Jakomin 1995: 62), reki: »*je pršo ne rubo – se je priženil na kmetijo*« (Jakomin 1995: 108), primerjalna rekla: »*rvav ku purmen (ali čuhen rak) – rdeč kot puran ali (kuhan rak)*, (Jakomin 1995: 107), pregovori: »*sila kula lueme, potreba jeh nareja*« (Jakomin 1995: 62) ipd., ki že sodijo v slovstveno folkloro. Avtorjevo širokosrčnost dokazuje dejstvo, da se kot duhovni pastir v slovarju ni odrekel »*smradu po ovcah*« (prim. Janusz 2015: 2), za nekatere morda »*prostaškim*« izrazom, saj je s tem ohranil rojstni govor v vsej njegovi celovitosti.

3. SLOVAR POLJANSKEGA NAREČJA (GORENJA VAS, 1999)

je sestavil kuhar in gostilničar Dušan Škrlep, vendar je vprašanje, ali se v Gorenji vasi govori enako kot nižje v Poljanah ali višje na Hotavljah ali celo v Žirovskem Vrhu. Verjetno v govorih teh in drugih krajev v Poljanski dolini in njenem pogorju obstajajo krajevni govorni odtenki.

Kljub domiselnemu očitku, da se v slovarjih besede lahko le vidijo, berejo, ne pa slišijo, je prava ironija, da Škrlepov slovar ne omogoča, da bi vsaj strokovnjaki lahko prišli do zvočnih posebnosti govorov iz poljanskega narečja, ki je z žirovskim govorom vred edino

»še ohranilo nenaglašene dolge zloge« (Logar 1993: 116), čeprav ima označene naglase, s katerimi je avtorju pomagal dvigniti kakovost slovarja Poljanec po rodu, torej govorec enega od poljanskih govorov (Četena Ravan), slavist Janez Dolenc.⁵⁸⁹ Ni jasno, zakaj je nekatere besede izločil (Škrlep 1999: 4), kljub temu pa vsebuje Slovar poljanskega narečja okrog 2100 besed brez narečne transkripcije.

Ali je Dolenc povedal avtorju za Luka Pintarja – doma s Hotavelj – ki je pred natanko 120 leti prvi opisal poljansko narečje in v njem odkril ponaglasne dolžine (Pintar 1995: 1–52; 1898: 159–183)? Škrlep v dodatku k slovarju navaja besede iz njegovega članka, vendar ne dobesedno, saj so brez naglasov in natančne navedbe strani.⁵⁹⁰ Zakaj se nemotivirano zadržuje pri krajevnem imenu Žiri, ni jasno, saj ne pozna objav o kakem poljanskem govoru iz zadnjih desetletij (Stanonik 1977: 293–309; Beguš 2011: 19–33). Iz dodanih kratice se vidi, da je avtor posamezne besede črpal iz Tavčarjevih del, od poljanskih krajev pa določno omenja Žirovsko, Žirovski Vrh in Javorje. Upravičeno je kritičen do nekdanjega poniževanja narečij v slovenskem šolskem sistemu in prezgodnjega vsiljevanja knjižnega jezika malčkom s podeželja, kjer so narečja njihova prava materinščina.

Avtorjevemu uvodu v njegovi različici poljanskega narečja sledita dve pesmi imeni tnege narečnega poljanskega pesnika Janeza Ramoveša *Šajtam za cajtam* in *Na sunčn dan sm se z biciklam pelu* (Škrlep 1999: 7–8). Abecedni seznam poljanskih besed se konča z rubriko Številčno izražanje, kjer so navedeni ure in števniki, na koncu pa poimenovanje otrok v družinah in v šoli: 1. *paruc*, 2. *drujc*, 3. *trejkuc*, 4. *četrtuc*. *Lih tok je tu u šul, pručk, drugučk, trejtuc, četrtuc* (Škrlep 1999: 72–73).

Čez dobrih deset let je Dušan Škrlep izdal dopolnjeni *Slovar poljanskega narečja* (Gorenja vas 2010). Zaradi svojega poklica jih je lahko največ slišal za gostilniškim pulptom v domači gostilni. V slovar je uvrstil tudi besedišče Luke Pintarja (Miklavčič 2010: 48). Tokrat je slovar opremljen tudi s fotografijami, verjetno po zgledu Janez Petkovška iz Rovt. Avtor se je dela lotil iz prepričanja, da slovenska narečja pomagajo razvozlavati antične napise in »najstarejšo slovensko zgodovino« (Škrlep 1999: 2) v smislu raznih avtohtonih teorij, vendar ta njegova stališča metodološko ne vzdržijo strokovne kritike.

4. KRAJEVNE JEZIKOVNE KREVLJICE IZ ŽIVLJENJA NAŠEGA JEZIKA (STARA VRHNIKA, 2008)

je napisal Janez Furlan ter delo posvetil stari materi in sovaščanom, žal pa nikjer ne pove, katerim. Računalniško natisnjene so v brošurici formata A₅ in povezane z vrstico, zato je število izvodov najbrž odvisno od števila interesentov zanjo.

Zadrega zaradi avtorjeve čustvene gostobesednosti in logične nedoslednosti se nadaljuje tudi zaradi napačno uporabljene terminologije, mimogrede: Besedni pomeni (frazelogemi) (Furlan 2008: 1) pač niso frazemi in nenavadno je, zakaj jih avtor imenuje

⁵⁸⁹ Zakaj mu je pomoč odrekla dialektologinja Francka Benedik, na katero se je najprej obrnil, ne pove.

⁵⁹⁰ Na koncu kot zgled za znanstveno obravnavno narečij navaja diplomsko nalogo (1990) Romane Debeljak, zgreši pa tri seminarske referate pri prof. dr. Tinetu Logarju, ko so na enako *Vprašalnice za slovenski lingvistični atlas* skoraj dvajset let poprej odgovarjale tri Žirovke: Marija, Antonija in Ljudmila Stanonik.

»krevljice«. ⁵⁹¹ Zbiral da jih je več desetletij take, ki »odražajo predvsem negativne osebno-ostne lastnosti tistih, ki so se srečevali z zagovorniki drugačnih razlag ali namenov« (Furlan 2008: 2). Iztočnice so navedene v smislu zelo osebnega narečnega zapisa in nedosledno, npr. glagoli v kratkem nedoločniku, npr. »bendurt« (Furlan 2008: 4), ali pretekliku, npr. »andvov« (Furlan 2008: 3). Nasprotno od drugih slovarjev, v katerih so narečne besede pojasnjene le z enobesednimi ustreznici, Furlan vsako posebej učenjaško razloži, ne da bi se zavedal, da je v takih primerih nujna stroga sistematičnost in preciznost v izražanju. O pomanjkljivem filološkem znanju pričata primera »kalavsat – prerekanje s hudo besedo« (Furlan 2008: 9), »skalavsat – skregati se zaradi nepomembnih zadev, neumnosti« (Furlan 2008: 16), kot da bi se avtor ne zavedal, da gre za en in isti glagol, le da je prvič nedovršni in drugič dovršni.

Za 146 besed, večinoma starih izposojenk iz nemščine, menda ni bilo treba mnogih desetletij zbiranja, kakor avtor tako na začetku kot na koncu preveličuje svoje delo.

5. SLOVAR PRLEŠKE GOVORICE (KRIŽEVCI PRI LJUTOMERU, 2009)

je pod naslovom *Honga, hon, hrmoka* [= Glej ga, glej, čudaka!] pripravila Olga Antič – Ostrčeva. Slovar uvaja avtoričin vzneseni uvod o skrivnosti časa s sklepom: »Iztrgajmo času govorico, ki je vzklija v davnini, prehajala iz roda v rod in nas zaznamovala«. Sledi kratko in stvarno pojasnilo, da jo je za zapisovanje prleških besed navdušilo predavanje Janeza Bogataja o turističnih spominkih leta 2004. Da se z njim želi oddolžiti njeni dragi Prlekiji, priča nekakšno posvetilo: *Maličko besedišče vekega prleškega guča / Majhen besednjak velike prleške govorice* (Antič-Ostrčeva 2009: 2). Na naslednji strani avtorica v prleščini enako kot drugi ugotavlja, da se na Murskem polju tako kot drugod govorica razlikuje med seboj od vasi do vasi, pa se kljub temu razumejo med seboj. Če pa ne, naj vzamejo v roke njen mali besednjak. Tako naj ravnajo tudi tisti, ki so na svoj govor že malo pozabili, ker ga jih je bilo sram. »Či nêmo gúcali pó nášên, té sé krêz léta nêdê znâlo, gé jê Prlekija, pa kéri só bilí 'kúnštni 'Prleki«. Na lasten govor je treba paziti kot na staro zlato! Zlato je vedno kaj vredno, posebno v hudih časih. »Dêrê vêč ničêsa nimaš, màš pàč sêbê pa svôj gùč. Glih zató sên nekaj prlêškega fküp pobróla« (Antič-Ostrčeva 2009: 3).

Za slovar je zbrala okrog 2100 besed in lastnoročno sama zvezala trideset izvodov, ⁵⁹² ki imajo zato značaj unikatnosti. Zunanja in notranja ureditev vsake knjige dokazuje, da želi biti nekaj posebnega, tudi v estetski užitek. ⁵⁹³ Pregled slovarskega gradiva kaže, da gre bolj za seznam narečnih besed z ustreznici v knjižnem jeziku in da gre visoko število iztočnic na račun različnih oblik ene in iste besede, npr. »gnês – danes; gnêsdên – dandanašnji dan; gnêšji – današnji« (Antič-Ostrčeva 2009: 18) se pojavljajo navpično ena za drugo.

Na koncu se avtorica v knjižnem jeziku zahvaljuje vsem, ki so ji pri tem delu stali ob strani, in pojasnjuje, da v slovarčku pač ni vseh besed in iz vseh območij, kjer se imajo za Prleke. Tudi izvor besed da ni prikazan, da pa se pri številnih vidi, da izhajajo iz nemščine,

⁵⁹¹ Ali ni bila v času opuščanja bohoričice in uvajanja novih črkopisov »krevljica« žaljivka za metelčico?

⁵⁹² En izvod je poslala avtorici tega prispevka.

⁵⁹³ Škoda le, da so črke tako majhne; morda zaradi varčevanja s papirjem.

»vendar so se z leti udomačile in govorno prilagodile«. Prav tako so nekatere iz madžarščine, ker da so čez njihovo ozemlje potekale mnoge selitve. Opravičevanje strokovnjakom, da je zapisovala kot govorijo, je odveč (Antič-Ostrčeva 2009: 74). Isto pojasnjuje v materinščini, torej v prleščini in dodaja še slovnično zakonitost ob predlogih. Na koncu tuje bralce srčno povabi: »Nàjbójšê pa je priti sên, tèpa tê fsê ràzmili« (Antič-Ostrčeva 2009: 75).

6. DOBER DAN, BESEDE – STARKE! (ROVTE 2010)

Janez Petkovšek že z naslovom slovarja namiguje, da je vanj vstavil stare besede, ki se jih še spominja, toda na splošno se slišijo vedno redkeje. Čeprav je že sam marsikdaj mislil, da bi jih bilo dobro zapisati, ga je k uresničitvi zamislil prav spodbodel šele zgled dr. Janeza Furlana⁵⁹⁴ in ga – resnici na ljubo – daleč presegel. Po njegovi lastni izjavi so deč je že v slabega pol leta zbral 1178 besed in jih razložil po svojih najboljših močeh.⁵⁹⁵ Z obzirno redakcijo geselskih člankov in sistemiziranjem dvojnih pomenov mu je bila v oporo slavistka Ana Smolej, ki je v kratki spremni besedi umestila rovtarski govor na zemljevid slovenskih narečij (Petkovšek 2010: 48–49). Anton kritike svojega dela že vnaprej samozavestno odbija z vabilom, naj se mu raje pridružijo: »dopolnite me in naša kulturna dediščina bo bogatejša« (Petkovšek 2010: 12). Njegov trden značaj je oblikovalo trdo življenje, o katerem priča objavljeni rokopis, srčno domoljubje v stiku z naravo pa izpoveduje njegova uvodna pesem v prozi *Rovte* (Petkovšek 2010: [5]).

Slovarsko gradivo vsebuje največ stare nemške izposojenke. Glede na to, da je Petkovšek rad imel opravka s kmetijskimi stroji, se bo po njegovi zaslugi ohranilo marsikatero staro ime zanje, za njihove dele in orodje ob njihovem popravilu. Druge besede so iz vsakdanjega kmečkega življenja, nekaj je celo čisto knjižnih, a tudi tedaj na glasoslovni ravni ni mogoče zgrešiti »rovtarskega tona«. V ilustrativnem gradivu so primeri neknjižne skladnje in od knjižnih drugačni pomeni besed (Smolej 2010: 49). Slovarček se končuje s »sestavkom iz besed – stark« in tremi rovtarskimi anekdotami (Petkovšek 2010: 46–47). Izšel je v sto izvodih, za kar vse je poskrbel avtor sam.

Petkovškov slovarček je skrbno opremljen. Dodan mu je lokalni narečni zemljevid, njegova največja odlika so fotografije, celo barvne, nekaterih predmetov, ki vizualno ponazarjajo slovarski opis: burkle, cimraka, čelešnik, enovprežni in dvovprežni jarem, lajhter, ošpet, stara pivska steklenica, plankača, puntaka, rifl, posoda za ločevanje olja od žganja, šrekmas, dojlilnik za teleta in stara steklenička za črnilo (15, 16 -2x, 23, 26, 30, 31-2x, 33, 34, 37, 38, 39, 41), kar vse in še kaj je ohranil avtor.⁵⁹⁶

7. VZOREC ŽIROVSKIH BESED (GORENJA VAS 2010)

Domačini vedo, da Martin Eniko že dolgo zbira, po njegovem mnenju značilne

⁵⁹⁴ Glej spredaj razdelek o njem.

⁵⁹⁵ Kljub temu da je poiskal strokovno pomoč, je trdno vztrajal pri lastni zamisli, kar se vidi predvsem v transkripciji besed.

⁵⁹⁶ Žal pa so pred leti podrl hišo, ki bi lahko ostala znamenit etnološki spomenik, kakor priča fotografija (Petkovšek 2010: 10).

žirovske besede. Prvo objavo so doživele v dopolnjenem in s fotografijami opremljenem *Slovarju poljanskega narečja*, kateremu je dodan *Vzorec Žirovskih besed* pod črko A in O (Škrlep 2010: 76–80). Vtis je, da je v primerjavi z drugimi ta zbirka veliko bolj temeljita, saj so besedam pod prvo črko v abecedi namenjene štiri gosto popisane strani in pol, seveda tudi na račun žirovskega akanja.

8. TRŽIŠKI SLOVAR (TRŽIČ, 2012)

Slovar je ob 50-letnici delovanja izdala Zveza kulturnih organizacij Tržič v 700 izvodih in je skupinsko delo.⁵⁹⁷ Iz virov se dá sklepati, da je zanj najbolj zaslužna rodbina Kosem, ker so v njem navedeni trije sodelavci s tem priimkom in se naslanja na *Tržiški izgovorni besednjak*.⁵⁹⁸ Njegova avtorica Metka Kosem je k sodelovanju spodbudila še druge domačine⁵⁹⁹ in skupaj so zbrali okrog 1000 besed. V zavesti, da to ni vse, so za zadnjo besedo pri črki Ž po treh pikicah dodali: »*In tako naprej...*«⁶⁰⁰ Da je res tako, dokazuje novica, da se pripravlja druga, razširjena, morda tudi prenovljena izdaja *Tržiškega slovarja*,⁶⁰¹ saj je prva izdaja že pošla in k temu je gotovo pripomoglo tudi uredniško vabilo za nadaljnje sodelovanje bralcev.⁶⁰² K njihovi zavzetosti za preteklost nagovarja tudi fotografija čevljarskega kotička z znamenito tržiško čevljarsko svetilko (»*vuč na gauge*«) na mizici in dodana pesem *Tržišk' šuštar* (Mato Mežek, 1928–2001), katere vokalni posnetek je na priloženi zgoščenki. Zvočni vtis narečja posredujeta še povedka o nastanku Tržiča in pesem Vojteha Kurnika, *S'm Tržičan*.

Jožica Koder se v predgovoru omeji le na čustveno plat iz življenja besed v njenem narečju; tudi do nekdanjih prevzetih besed se tako opredeli, češ da so »popačenke iz nemškega jezika«, medtem ko je do sodobnih prizanesljiva: »Tudi v tržiško govornico vstopajo nove besede, pri mladih precej iz angleškega jezika« (Koder 2012; 5).

V primerjavi z drugimi je novost tukajšnjega slovarčka njegova dvostranskost, saj v drugem delu vsebuje tudi t. i. *Slovensko-tržiški slovar* z besednimi iztočnicami v knjižnem jeziku in vzporednico v tržiškem krajevnem govoru (Ahačič, ur. Kuburič, ur. 2012: 31–50).

To je s strani slovaropisja gotovo najbolj kvalificirano ocenjen slovar (Bokal 2014: 221–224). Za uvod je z navedkom iz lokalne literature simbolično prikazano njegovo sociolingvistično ozadje. Avtorica nato poznavalsko navaja, s katerimi kvalifikatorji bi bilo mogoče označiti za primer vzete besede, še posebej iz čevljarstva, ki je bilo nekdanj na Gorenjskem v Tržiču in Žireh najbolj doma. Sledi opozorilo na možnost njihove stilne

⁵⁹⁷ Pri njem so sodelovali Jožica Koder, Metka, Karmen in Iztok Kosem, Zvonka Pretnar, Draga Koren, Boris Kuburič, David Ahačič, Jože Močnik.

⁵⁹⁸ V samozaložbi ga je leta 2010 izdala M.[etka] Kosem.

⁵⁹⁹ Podatek Jožice Koder, ki pravi, da je v prvo izdajo prispevala največ besed. Telefonski pogovor, 24. 3. 2017.

⁶⁰⁰ (Ahačič (ur.), Kuburuč (ur.), Tržiški Slovar, Zveza kulturnih organizacij, Tržič 2012: 29.

⁶⁰¹ Jožica Koder v telefonskem pogovoru, 24. 3. 2017.

⁶⁰² »Prav gotovo je med Tržičani še veliko besed, ki niso zapisane na tem mestu. Kdor jih pozna in ima željo, da bi jih sčasoma naknadno zapisali in dopolnili ta slovarček, se lahko v zvezi s tem oglasi na Zvezi kulturnih organizacij v Tržiču ...« (Ahačič, ur., Kuburuč, ur. 2012: 30).

zaznamovanosti in nekatere šibkosti pri pojasnjevanju nekaterih besed. Na koncu sledijo še napotki za izboljšanje zapisa pri morebitnem ponatisu in spodbuda, da bi se to res zgodilo.

9. SLOVARČEK OSIROTELIH BESED (LOVRENC NA POHORJU, 2014)

Tončka Grobelnik – ki je v Franciji doštudirana in poročena postala Antonia Bernard – je kot visokokvalificirana slavistka in filologinja izbrane narečne besede zanesljivo razložila v *Slovarčku narečnih besed*.⁶⁰³ V tujini s srčno bolečino pisan *Slovarček* je njeno hrepenenje po zvoku in pomenu besed pod domačim nebom in na domači zemlji mogoče razumeti tudi v smislu ljubezni do domovine v širšem pomenu besede. Blizu štirideset narečnih besed z njenega rodnega Pohorja je lirično izhodišče za spomine na starše in otroštvo, dom in vrt ob njem in nekdanjo duhovno kulturo na trdni pohorski kmečki domačiji.

10. RATEŠKI SLOVAR (KRANJSKA GORA 2015)

Pobudo zanj⁶⁰⁴ je v okviru gibanja za lokalno identiteto dalo Turistično društvo Rateče – Planica, nastal pa je v širšem projektu, ki jih že nekaj let snuje Razvojna agencija Zgornje Gorenjske s Klemenom Klinarjem na čelu v sodelovanju z zainteresiranimi domačini in ustreznimi strokovnjaki, tokrat dialektologinjo dr. Jožico Škofic. Starejši so mlademu rodu predajali znanje o nekdanji ovčereji, starih obrteh, prehrani v krajevnem govoru in slovar prinaša »le delček« narečnega besedja iz rateškega govora, kot so ga zapisovali udeleženci delavnic v letih 2013–2014. Specialistka za narečja v uvodu na kratko opiše predvsem fonetične posebnosti ziljskega rateškega govora v preteklosti in njegovo spreminjanje, odkar so se Rateče morale odcepiti od Koroške (v Avstriji) in se priključiti gorenjski (nekdaj jugoslovanski državni) administraciji. Marsikomu, ki se bo loteval podobnega dela in bo želel ustreči stroki, bo gotovo skrbno proučil zgradbo slovarskega gesla, ki najbolj sodi tik pred sam slovar.

Rateški slovar z okrog 1650 besedami za tematska polja kmečka hiša, gospodinjstvo, oblačila, kmetija, gozdarstvo in praznično leto je skupinsko delo zagnanih domačinov in dveh strokovnjakov: poznavalca naravne in kulturne dediščine, dipl. geografa in gozdarja Klemena Klinarja ter dialektologinje dr. Jožice Škofic.

Na koncu ga bogati skoraj 100 prav tako po abecedi razvrščenih fotografij s predmeti iz materialne kulture, vendar bi bila mogoče etnološka sistematika zanje primernejša, prav tako za troje besedil (po eno iz letnih šeg in življenjskih šeg in recept za najbrž že precej pozabljeno jed), ki ponazarjajo živo govorico in so nato predstavljena v knjižni jezik.

11. MARNVAM PO DOMAČE (CELOVEC 2017)

Mohorjeva družba v Celovcu je njenemu dolgoletnemu uredniku Francu Kattnigu izdala »*živi narečni besednjak slovenskega govora v zgornjem Rožu*«. Gradivo zanj je priložnostno zapisoval na listke že njegov stric p. Bertrand Kotnik,⁶⁰⁵ znan predvsem po

⁶⁰³ Za njegovo posthumno objavo sta poskrbela njena rojaka Franc in Antonija Verovnik, ki zdaj živita v Kotljah na Koroškem.

⁶⁰⁴ Finančno ga je podprl Evropski kmetijski sklad za razvoj podeželja in Občina Kranjska Gora.

⁶⁰⁵ Od leta 1992 do 2011 je pod skupnim naslovom *Zgodovina hiš južne Koroške*.

raziskavi koroških hišnih imen. Njegova tovrstna zapuščina je bila povod za nadaljnje zbiranje narečnih besed *'od Huma pri Rožekku do Mute pri Svečah'* s pomočjo petindvajset narečnih govorcev.

Slovar sta visoko ocenili *Herta Lausegger* s celovške Univerze in *Martina Piko* z Inštituta *Urban Jarnik*.⁶⁰⁶

II. Narečni slovarčki v domoznanskih objavah

Ta razdelek bi bil lahko zelo poln, saj je veliko obsežnih ali drobnih publikacij, ki med drugim vsebujejo narečna besedila in jih na koncu spremljajo njim prirejeni slovarčki.

Za tukajšnji namen je izbranih le nekaj izrazitih primerov.

1. RUTARŠKA POMNJENJA ... ITN. (GOZD MARTULJEK 1994)

Stanko Košir kraj Gozd Martuljek v Zgornji Savski dolini naziva po starem Rute. Od tod izvira tudi omenjeni naslov njegove prve knjige, ki ji je do leta 2010 sledilo še dvanajst knjig in v vseh opisuje vsakdanje in praznično življenje v Rutah in Srednjem Vrhu nad njimi z vseh vidikov etnološke sistematike. Zaveda se, da je njegov rod zadnji, ki lahko o nekdanjem življenjskem stilu kaj pove. Njegovi spomini se nanašajo npr. na oblačilno kulturo, prehrano, zaposlitev zunaj kmečkega gospodarstva: drvarjenje, prevozništvo, oglarjenje, aparstvo (Košir 1997) in so izjemen vir za dialektološke študije, saj se pri tem zavestno trudi ohraniti čim več besedišča. V prvi knjigi to še ni tako očitno, pač pa v vsaki naslednji bolj.

Knjiga *Pad pečkamē, čer s'm gor' rastu / Pod pečkami, kjer sem odraščal* (1997) »je napisana tako rekoč dvakrat /.../ najprej v domačem narečnem jeziku« in nato knjižno. Za tak korak se je odločil iz več vzrokov:

a) »Prvi je ta, da me boli, ker je naše, rutarško narečje v nekaj desetletjih izginilo. Če ne povsem izginilo, se je pa iznakazilo toliko, da nima več prave stare podobe. /.../ Človeka, ki ga je sram rojstnega kraja, lastne družine pa tudi domačega narečja, ni vredno resno vzeti« (Košir 1997: 8, 9).

b) »Med nami so tudi taki, ki jim narodno bogastvo kaj pomeni« (Košir 1997: 9).

c) Ustreči želi tudi šoli, ki se trudi, da bi se otroci čim bolj pristno priučili narečja, »vem pa, da imajo velike težave z izgovorjavo. Prednost imajo domačini ali tisti, ki so vsaj dolgo živeli med njimi, seveda, če so po rutarško govorili.⁶⁰⁷ /.../ Kdor naj bi uspešno posnemal dialekte, mora imeti zbistren posluh« (Košir 1997: 9).

Celo sam pa moram priznati, da se zelo trudim, da uporabljam tiste besede, ki smo jih nekdanj, če smo med seboj govorili. Celu meni so že postale tuje. Še

⁶⁰⁶ Vincenc Gotthard, Z listki na polje po besede, *Nedelja* 86, 14. maja 2017, št. 20, 12. Novico sem prebrala tik pred oddajo tukajšnje knjige v tisk in je nisem imela v rokah, zato o njej ne morem povedati kaj več in izreči svojega stališča.

⁶⁰⁷ Na drugem mestu je Košir zadržan do umetnega vzdrževanja narečij: »Mladež se od narečja odvrta. Učno osebje pa se trudi, da bi ga otroci govorili na nastopih, za kar pa nimajo osnove. Prav radoveden sem, če se dogaja to tudi npr. v Ribnici, Beli Krajini« (Košir 1997: 143).

največ se jih spomnim, če razmišljam o bolj smešnih ali zelo žalostnih dogodkih iz preteklosti (Košir 1997: 9).

Svoj način zapisovanja naglasov, zaznamovanja vokalne redukcije in fonema *-e-* pojasnjuje na začetku, pred besedili in na koncu »*b's'dnjaka*« (Košir 1997: 4, 202). Na koncu je dodal seznam uporabljenih narečnih besed s knjižno ustreznico (Košir 1997: 171–202); po približnem izračunu jih je okrog 2700. V knjigo *Č'kda – Davno tega* (1999) (s starimi kuharskimi izkušnjami) je avtor dodal seznam okrog 1900 dotlej »še nikjer zapisanih rutarško narečnih besed (Košir 1999: 169–225) in na koncu bolj podrobno pojasnjuje od njega samega zasnovano transkripcijo za njihov zapis (Košir 1999: 228).

V zadnji knjigi *Námāra smā pa rēs'n / Mogoče smo pa res* Košir z zadoščenjem piše: »*Prezadovoljen ugotavljam, da sem uspel prenesti na papir veliko več, kot sem si pred petnajstimi leti mogel zamisliti. Napisan je pretežni del zgodovine mojih Rut, sosednjega Srednjega Vrha ter našega domačega govora, ki ga, kot kaže, jutri več ne bo*« (Košir 2010 112–113). Obžaluje, da se ni posrečilo objaviti skupnega slovarja za Rute, Kranjsko Goro in Podkoren.⁶⁰⁸ Seznam v tej knjigi zapisanih rutarških besed je tokrat urejen po besednih vrstah in vsebuje 46 glagolov, okrog 115 samostalnikov, 27 pridevnikov in 4 prislove (Košir 2010: 132–141).

Koširjev *Slovar rutarške in srenške govornice* (1997) je izšel menda le v petdesetih izvodih.⁶⁰⁹ Vsebuje čez 8000 narečnih besed⁶¹⁰ s knjižnimi ustreznici. »*Ob tem pa še nekaj narečne, v knjižno slovenščino prevedene slovnice: spregatev glagolov, stopnjevanje pridevnikov, sklanjatev samostalnikov, števnikov in zaimkov*«. Po avtorjevih besedah sodeč so mu dodani tematski slovarji o hišni opremi in prehrani, kmečkem orodju, poljskih pridelkih, gozdnem drevju in živalih (Košir 2010: 126–127). Tudi za drugi del *Slovarja rutarške in srenške govornice* letnica izida ni navedena, po avtorjevem sporočilu pa vsebuje 1300 »*govornih besed*«, med drugim ledinska in hišna imena z območja Rut in Srednjega Vrha (Košir 2010: 130). Žal mu je, da »*slovarja nista strokovno urejena. Z malo truda bi se bilo lahko zgodilo. Zakaj nista in čemu bi lahko služila, ve stroka*« (Košir 2010: 120). Iz navedenih besed ni jasno, kje sta obtičala in kaj se je zgodilo z njima. Je pa ohranjena informacija za prvi del, kdo ga je v Ljubljani dobil v roke:.

Gradivo za knjigo *Pod pečkami, kjer sem odraščal* in *Slovar o rutarškem narečju* sem 16. aprila 1997 oddala prof. Mihi Glavanu v NUK-u v Ljubljani. Le-ta pa je oboje odstopil prof. Jakobu Müllerju z Inštituta za slovenski jezik F. Ramovša, ZRC SAZU, Ljubljana. 2. julija 1997 je prof. Müller poslal svojo

⁶⁰⁸ »Napisati bi ga bilo možno tako, da bi bila napisana večina govornih besed, ki jih uporabljamo vsi, v normalnem tisku. Tiste, ki jih uporabljamo samo Rutarjani, v poudarjenem, tiste, ki jih uporabljajo samo Kranjskogorci, v poševnem, tiste, ki jih samo Korenci, pa v poševno-poudarjenem tisku. Temu primeren bi bil naslov slovarja ...« (Košir 2010: 120).

⁶⁰⁹ Žal mi zaenkrat ni dostopen.

⁶¹⁰ »Pred izidom mi je nekdo rekel: 'Kakšno polovico si jih pa zajel.' Po razmeroma kratkem času pa tudi že sam ugotavljam, da je bila njegova približna ocena kar upravičena« (Košir 1999: 63).

oceno z naslovom *Jezikovni genius loci Gozda Martuljka, nekdanjih Rut: /.../* 'Kadar grozi kaki živalski ali rastlinski vrsti nevarnost, da bo izumrla, dvignejo ljubitelji narave skupaj s strokovnjaki vik in krik, da se navadno zgane tudi oblast in z odlokom ali celo zakonom zaščiti ogroženo biološko vrsto. Naš odnos do jezika, stvaritve človeškega duha, pa je žal močno drugačen: v jeziku ne izgubljam samo posameznih besed – življenje se pač spreminja, z njim pa tudi jezik – ampak vse bolj izginjajo cela narečja, naravni jezikovni sestavi, v vsej svoji kompleksnosti od glasovno-naglasne orkestracije do pomenske figurlike. Starejše generacije ponekod svoje narečje še znajo, vendar ga le še redko uporabljajo, zato se ga mlajši rodovi niti ne morejo več naučiti. Celotno najmlajše, predšolske otroke sem že slišal, kako so se posmehovali svojemu vrstniku, ki se je vrnil s počitnic pri babici v odročnem hribovskem kraju in je uporabljal jezikovne oblike, ki niso bile v skladu z jezikom, kakršnega otroci slišijo na televiziji in radiu.

Jezik je sicer nesnovni fenomen, saj živi le v človeški zavesti, toda kljub temu ali prav zaradi svoje duhovnosti se je ohranjal in spreminjal ne le skozi stotletja, temveč skozi tisočletja. Sodobnega izginjanja naravnih krajevnih govorov seveda ni mogoče preprečiti z nobenim odlokom ali zakonom, lahko pa spremenimo svoj odnos do narečij in do ljudi, ki jih še govorijo.

Dolga vrsta tujih in domačih jezikoslovcev pa tudi etnologov je že raziskovala in popisovala slovenska narečja, veliko je tudi takih ali drugačnih zapisov ljubiteljev narečij, toda zelo veliko tega bogastva je še zmeraj neobdelanega in izpostavljenega izginotju. Pred nekaj leti je začela izhajati knjižna zbirka *Glasovi*, vodi in ureja jo dr. Marija Stanonik, ki prinaša narečna besedila skupaj z glosarji, tj. spremnimi besedilnimi slovarčki. Navadno je *Glasovom* dodana tudi zgoščenska s posnetki narečnih govorcev. V to zbirko bi sodila tudi knjiga Stanka Koširja, ljubiteljskega jezikovnega geniusa iz *Gozda Martuljka* oziroma – po starem – iz *Rut* (Gričar 2009: 5–6).

Slovensko narečjeslovje v osebi Jožice Škofic (1998: 197–199) se je obzirno odzvalo na Koširjevo samosvojo transkripcijo besedišča iz njegovega domačega okolja, pač tudi z obžalovanjem, da avtorjev trud ni dosegel takega učinka, kot bi ga pod strokovno zanesljivim vodstvom.

2. UTRINKI IZ HORJULSKE DOLINE (HORJUL 2001)

Alojz Kavčič je bil prav tako povabljen k sodelovanju pri knjižni zbirki *Glasovi*, vendar se je izognil njihovemu uredniškemu konceptu in se raje odločil za lokalno izdajo spominskih in folklornih pripovedi. Menda je to vzrok, da je okrog 370 besed v »*Slovarčku*⁶¹¹ *narečnih in nekaterih manj znanih izrazov*« ostalo brez naglasnih znamenj in oznake o kvaliteti vokalov.

Kakor se vidi iz naslednjih dveh navedkov, tudi označevanje vokalne redukcije ni dosledno: »*G'spa, pridte jutr aj pa čez kešn dan, b'm p'gledav pa pozvedu, mrbit se bo kej najdl /.../ Pa de nam bi Bog dav velik sonca, di bi lepu suh snu pa detala na štala zmital,*

⁶¹¹ Resnici na ljubo: gre le za seznam besed, ki jih avtor ima za narečne.

di bi krave fejšt movzle, di se bi na mleku za ane tri prste na dibel smetane nabral, di bi lohk žernadnikom hudu na debelim šnite, namazal za malca» (Kavčič 2001: 104, 129).

3. NOVAČANI IN »VAZNAŠ« SKOZI ČAS (GORENJI NOVAKI 2009)

Posebnost knjige o Novakih na Cerkljanskem je, da so »izrazi, ki so se uporabljali v naših krajih nekoč« (Čemažar 2009: 10–11) na njenem začetku in ne na koncu. Prvi hip se bralec vznemiri, ker niso razvrščeni abecedno, kakor je splošno v navadi. Kdor pa si je že ogledal imenitno zbirko drobnega kmečkega orodja v Čemažarjevem hišnem muzeju, se mu posveti, da se 77 »izrazov« nanaša na nekdanje dejavnosti na kmetiji pri Praprotniku v Novakih. Najprej je na vrsti besedišče o predelavi lanu, nato o obutvi, pranju, mlinarstvu, prometu, hišni opremi, življenju ob meji po rapalski pogodbi.

4. SOUKAN AN SUKENCI U SUKENŠČINI (SOLKAN 2012)

Publikacijo s tem naslovom je slavistka Katarina Vuga izdala za 1011. obletnico prve omembe Solkana. Vanjo je v poenostavljeni transkripciji uvrstila triindvajset narečnih pripovedi, ki so poprej izhajale v *Solkanskem časopisu*. Vsako pripoved spremlja tematska fotografija in na koncu seznam narečnih besed s knjižnimi ustreznici. Vsega skupaj je tako zapisanih okrog 485 besed.

Na območju današnjega mesta sta bila nekdanj najbolj razvita mizarstvo in kmetijstvo, zato brošuro končujeta »*Solkanski mizarški besednjak*« in »*Solkanski kmečki besednjak*«, ki sta tematsko podrobneje razčlenjena in vsebujeta skupaj približno 888 besed. Tako je tudi v tej publikaciji skupaj zapisanih okrog⁶¹² 1373 besed, kar je solidno povprečje za zbrano narečno gradivo pri slovenskih ljubiteljskih zbiralcih. Avtorica (Vuga 2012: 7) že na začetku pojasnjuje izhodišča za zapisovanje narečij in njih branje: Od soglasnikov omenja le primorski γ (< g), od samoglasnikov posebej omenja ϑ in polglasnik z naglasom ter opuščaj za izpuščeni samoglasnik. Naglasna znamenja nakazujejo le mesto poudarka in ne načina izgovorjave samoglasnikov.

Izjemna prednost te izdaje sta priloženi zgoščenki za poslušanje v živo.

III. Slovarji v delu

V to rubriko so uvrščeni slovarji, ki so ob nastajanju te monografije še polizdelki⁶¹³ in jih imajo njihovi avtorji za nedokončane, »delovne verzije« ali se zavedajo njihove nepopolnosti s kakšnega drugega vidika, zato iščejo strokovno pomoč, predvsem pa želijo od strokovnjakov potrditev, da sta njihov trud in prizadevanje tudi objektivno smiselna.

1. BESEDE, KI IZGINJAJO IZ GOVORA V GOLAVABUKI NA ZAHODNEM POHORJU (SLOVENJ GRADEC 2017)

Upokojeni veterinar, prof. dr. Ivan Mrzel je dolgo zapisoval »*Besede, ki izginjajo iz govora v Golavabuki na zahodnem Pohorju*«. Pri tem sta mu pomagali akademikinja Zinke Zorko in koroška rojakinja dr. Ana Benko, saj upošteva sodobno narečjeslovno

⁶¹² Zaradi ročnega štetja je treba zmeraj računati z delnim odstopanjem navzgor ali navzdol.

⁶¹³ Po njihovi volji so (mi) dostopni po e-pošti.

terminologijo. Slovarček bo predvidoma izšel leta 2017 v Slovenj Gradcu na okrog 80 straneh, z zemljevidom in nekaj fotografijami.⁶¹⁴

2. SLOVAR STAREGA BARSKEGA JEZIKA:

SAME TAČE IZ DOMAČE MOČE (BARKA V BRKINIH)

Cvetka Skok je po lastnem spominu in s pomočjo Antona, Zore in Frančiške Prelec ter Anice Cerkvenc *Slovar starega barskega jezika*, to je vasi Barka v Brkinih pripravljala približno deset let (2004–2014). Prve »čudne« besede, ki jih je slišala od none Frančiške, je zapisala že v mladosti leta 1960. Prepisala jih je v majhen zvezek in tudi ko ga je doobra napolnila, ni prenehala zapisovati »vse, kar je od starega jezika, ki je vse bolj tonil v pozabo, še ostalo in mi bilo dosegljivo« (Skok 2013).

Po njenem so na oblikovanje narečij v Brkinih vplivali obmejna lega, močna zaprtost prebivalcev v lokalna okolja, naravne okoliščine, gospodarske dejavnosti in zgodovinska povezanost s tujimi gospodarji.

V uvodu k slovarju avtorica predstavi »glavno mesto Brkinov« – vas Barko od njenih začetkov v 15. stoletju in njeno odmaknjenost od prometnih poti, kar je njene prebivalce potiskalo v še hujšo revščino⁶¹⁵ in predvsem fante iz številnih družin sililo v izseljevanje. Za številnimi, ki so se odpravili v severno Ameriko, se je izgubila vsaka sled. Pod fašistično Italijo so se skušali izogniti mobilizaciji za vojno v Afriki (Abesinija Libija) z begom v tedanjo Jugoslavijo. Tretjemu valu izseljevanja je bila po drugi svetovni vojni vzrok tedanja jugoslovanska politika, ki je novačila vaško prebivalstvo za razvoj industrije in mest. V vasi so garali na borni zemlji in iz nje trmasto trgali najosnovnejše za preživetje le prebivalci srednjih let in ostareli in do konca drugega tisočletja ohranjali kulturo in jezik svojega otroštva, toda v zadnjem desetletju 20. stoletja in prvem desetletju 21. stoletja so drug za drugim omagali in vas se je znova izpraznila.

Zadnji hip je Brkine rešila pred kritično izpraznitvijo slemenska cesta, ki so jo leta 1978 zgradili vojaki JLA.⁶¹⁶ Tako so vsaj nekateri mlajši ostali na kmetijah in se od doma vozili na delo. V prvem in drugem desetletju novega tisočletja so se vračali upokojeni nekdanji vaščani in privabili potomce, da bi si tam ustvarili nove možnosti za kruh, ki ga daje opuščena zemlja izpraznjenih domačij.⁶¹⁷ Toda tudi Brkinov ni zaobšel nov val izseljevanja, ko se preštevilni mladi izobraženci po dvajsetih letih samostojnosti izseljujejo v druge dežele globaliziranega sveta.

Cvetki Skok se njen govor ne sliši preveč melodično: »Nekako trdo zveni. Nekatero besede so edinstvene in jih v sosednjih vaseh ne slišimo. Med takimi, najbolj tipičnimi je brez dvoma »karavada«, ki je včasih veljala za vaški prepoznavni znak (grb) in ni bila uporabljana v najboljšem pomenu. Z njo so Barčane izzivali Mislejci, Varejci, Suhorci, Vremci ..., ko so se hoteli narediti posebno pametne in boljše od nas.« Zelo umestna je

⁶¹⁴ Zdaj išče sponzorje za samozaložbo 40 brezplačnih izvodov. Avtorju se zahvaljujem za njegovo prijazno elektronsko sporočilo, 14. 3. 2017.

⁶¹⁵ Cvetka Skok jo izjemno nazorno opiše s pomanjkanjem obutve.

⁶¹⁶ JLA = Jugoslovanska ljudska armada.

⁶¹⁷ V naslednjih letih je pričakovati tudi nekaj novih, priseljenih nevest, saj je v vasi ostalo več neoženjenih sinov, medtem ko deklet skoraj ni.

avtoričina odločitev za opis nekaterih kmečkih del, da se tako ohranijo z njimi povezane besede. Premisleka vredno je njeno opravičilo, da iz njenega slovarja izostajajo besede, ki se nanašajo na »moška opravila« in predmete, povezane s temi opravili, ker si jih (po očetovih poimenovanjih) ni zapisovala sproti in jih je lahko zapisala le še po spominu.

Prav tako pomembna je njena opazka, da imajo »v slovarju zapisane besede različni status: nekatere so že popolnoma pozabljene, druge se uporabljajo še vedno in ni nujno, da se nekoč niso uporabljale tudi v drugih vaseh. Glede na to, kako je posamezna družina živela in s čim so se njeni člani ukvarjali, so se posamezne besede že v sami vasi pri nekaterih hišah uporabljale, v drugih pa ne, kar pomeni, da se je »stari jezik« v vasi Barka »razlikoval v detajlih že skoraj od hiše do hiše«. Na splošno pa avtorica vendar ugotavlja troje skupnih lastnosti, ki jih opiše takole:

a) »zamenjavanje oziroma nenatančna izgovorjava $G = H$ «; opaža torej za slovenska zahodna narečja značilen razvoj $g > \gamma$;

b) »obsežno, pogosto izpuščanje končnih samoglasnikov ali tudi samoglasnikov v besedah, ki je najbolj dosledno pri glagolih – v nedoločnikih; na primer: šacati in ne šacati, farbat in ne farbati«;⁶¹⁸ zaznava torej vokalno redukcijo;

c) posebej se ustavlja pri fonemu, ki da je vmesni glas med Č-Ć-K in zanj domiselno pravi, da »je z veljavnimi črkami nezapisljiv« – tudi ć ni ustrezen, mu je pa najbližji,⁶¹⁹ zato v slovarju zanj uporablja podčrtano črko ċ ali č̣, primer: »Barske ženske kuhajo njoke, same take z domače moke«).⁶²⁰

Cvetka Skok je zbrala in po abecedi uredila 1845 besed.⁶²¹ Vokalna redukcija v njih je označena z opuščaji, žal pa manjkajo vsaj naglasna znamenja. Slovarček je opremljen s fotografijami hiš iz vasi Barka, kamor se je leta 1955 odpravila terenska ekipa iz Slovenskega etnografskega muzeja v Ljubljani.

3. NAREČNI SLOVAR PUŠTALA, SV. ANDREJA, SV. BARBARE, SV. OŽBOLTA, STANIŠ, SV. PETRA HRIBA, BODOVELJ, ZMINCA IN MESTA ŠKOFJE LOKE (ŠKOFJA LOKA)

je že kot dijak začel sestavljati Jernej Antolin⁶²² in v 3. letniku škofjeloške gimnazije njegov prvi del od A do K s podnaslovom *Končna delovna verzija* datiral: Škofja Loka, 22. 3. 2009.⁶²³

Bodočega bibliografa je prepoznati po natančnem opisu posameznih bibliografskih enot. Tu ni nobenega čustvenega uvoda, temveč le stvarni napotki, kaj pomenijo posamezne

⁶¹⁸ Opuščene samoglasnike v slovarčku označuje z opuščajem.

⁶¹⁹ Avtorica na več mestih poudarja, da tudi tipični ć, ki ga uporabljajo nekateri (prim. Logar 1993: 59–61, 125), po njenem ni ustrezen.

⁶²⁰ »Ta glas, ki ga srečuje tudi v nekaterih drugih brkinskih vaseh, se ne pojavlja le v kombinaciji s *če, čī, ampak tudi v sklopih, ki jih slovnica ne pozna: ku, ču, ča*« (Skok 2013). Pravzaprav ni jasno, kaj je hotela avtorica povedati s tem.

⁶²¹ Upam, da sem jih prav seštela.

⁶²² V tekoči pagini je podatek: Jernej Antolin Oman: Narečni slovar I. del A–K, Končna delovna verzija.

⁶²³ Ne spominjam se, kako je računalniški (z vrvico povezani) iztis prišel do mene: sklepam, da mi jo je posredoval avtor sam.

kratice pri zapisanih besedah. Označene so besedne vrste z njihovimi lastnostmi, nekateri kvalifikatorji, ponekod nemške ustreznice in latinsko poimenovanje rastlin in živali. Dodan je seznam »posebnih glasov«, tj. samoglasnikov in soglasnikov. Pomemben je podatek: »Besedilo je bilo pripravljeno z vnašalnim sistemom ZRCola, ki ga je na ZRC SAZU razvil Peter Weiss« (Antolin Oman 2009: 2), saj dokazuje samoumevno povezanost mladega rodu z novo komunikacijsko tehnologijo.

Že zaradi avtorjeve mladosti še ne gre za otožnost zaradi izgubljenih besed, temveč bolj za raziskovalno žilico mladega morebitnega filologa, ki je pregledal številne zadevne vire in poraja se vprašanje, po kakšnih merilih jih je razvrstil v primarne ali sekundarne.⁶²⁴

Da najmlajši avtor v tukajšnjem okviru obvlada računalnik, dokazuje tudi to, da je edini seštel, koliko iztočnic šteje njegov narečni slovar od A do K: 2064. Jernej Oman Antolin je pravzaprav edini, čigar delo se lahko imenuje slovar v pravem pomenu besede. Vsako geslo vsebuje iztočnico, zapisano v knjižnem jeziku, sledi fonetični zapis, oznaka besedne vrste, pri samostalniku s kraticami za spol in pri glagolu glede na vid in nato kratko pojasnilo, na nekaterih mestih tudi nemška ustreznica. To je verjetno odvisno od vira, od koder je avtor prevzel posamezno besedo.

Profesionalni slovarniki bi gotovo odkrili še marsikaj, kar bi se dalo izboljšati, toda glede na mladost in količino besed gre mlademu avtorju vse priznanje. V premislek pa je vprašanje, od kod avtorju na začetku naštetá imena vasi, ko nič ne govori o tem, da bi v slovarju zbrane besede zbiral na terenu. Če pa se je to zgodilo, bi bilo odlično, ko bi bila pri posamezni besedi navedena tudi konkretna vas.

4. REŠETO (BUENOS AIRES, ARGENTINA)

Av gust Čop [špansko: Augusto Copi], se sam predstavlja kot »raziskovalec in razvijalec toplodejavnih načinov«.⁶²⁵ Zasluži, da bi bil prvi na vrsti, saj je od obravnavanih avtorjev najbrž najstarejši. Nek intervju ga je spodbudil, da (mi) je iz Argentine po elektronski pošti poslal »prevode tujk«,⁶²⁶ kakor sam imenuje blizu 1100⁶²⁷ besed, »ki so vedno v tisku in pogovoru v takozvani 'Najlepši Slovenščini'. Vesel bom vsakega popravka k prispevku lepše materinščine, posebno pa še doprinosna drugih besed v Slomškovem in Prešernovem duhu.« Avtor hoče reči, da se v njegovem »besednjaku«⁶²⁸ po abecedi razvrščene besede pojavljajo v knjižnem in zbornem jeziku, kadar se njegovi rojaki Slovenci v Argentini pogovarjajo v materinščini. S tem se ne more sprijazniti, zato si vsaj za svojo uteho⁶²⁹ dela seznam tako imenovanih »tujk« in zanje navaja, išče in marsikdaj sam iznajde slovensko ustreznico. Pri tem se opravičuje in pojasnjuje: *Prevodi so po spominu iz predvojnega časa, zato so gotovo gorensko pobarvani izrazi, a tudi nekateri pridobljeni v taboriščih prva leta v izseljenstvu, kjer smo bili skupaj iz vseh krajev, dokler se ni po posredovanju domovine izenačilo, večji del potujčilo, kakor je že Prešeren prerokoval:*

⁶²⁴ V prvi skupini je naštetá 15 in v drugi 25 enot.

⁶²⁵ E-pošta, 23. dec. 2012, 13:24:31.

⁶²⁶ E-pošta, 23. dec. 2012, 13:24:31.

⁶²⁷ Naštela sem jih 1078, vendar sem se mogoče pri tem kaj zmotila.

⁶²⁸ E-pošta, 29. mar 2015, 15.44:50.

⁶²⁹ (Še) ni doživel samostojne objave.

Iz kotov vseh od Skjaptrov do Šamarov,
 tak' kakor srake gnezda vkup nosimo
 besede tuje, z njim' obogatimo
 slovenski novi jezik Ilirjanov.
 ker bomo tak' govorili v Emoni,
 ko žlobudrali so tam v Babiloni,
 ko bil jim Bog je govorico zmedel (Prešeren 1962).

Bolje je, da vzamemo njegov svet:

Slovensko ljuljko bomo reševali,
 hranili dobro zrno in kar zmanjka,
 iz svojih bomo to možgan dodali (Prešeren 1962: 57).

Od tod njegovi zbirki po njegovem »spotakljivih« besed naslov *Rešeto*, na katerem jih pretresa z vidika slovenske ali vsaj slovanske etimologije. Avtor se dobesedno naslanja na Prešernovo Novo pisarijo, ne da bi upošteval pesnikovo posmehljivost do Pisarjevega jezikovnega čistunstva. Ali ga ni zaznal ali ga namenoma spregleduje!? Prešeren to govori ironično, Čop pa to jemlje dobesedno.

Podrobnejši pregled besed na njegovem *Rešetu* kaže, da bi bilo zanje primerneje reči, da gre za prevzete besede (Toporišič 1992: 218), saj se v njem pojavljajo ne le tujke: *adolescenca – mladost; adoracija – češčenje, oboževanje; aktiven – delujoč, dejaven* itn., temveč tudi izposojenke, praviloma iz nemščine, t. i. germanizmi (Toporišič 1992: 47): *ajmar – vedro; ajnpren – prežganka; ajmoht – enolončnica* itn., izjemoma iz južnoslovenskega okolja: *borka – bojevnica*.⁶³⁰ Med tujkami so take, ki na slovenskih tleh skoraj niso v navadi in so verjetno posledica življenja Slovencev v špansko govorečem okolju: *abandoniran – zapuščen; [h]abilitirati – usposobiti, pooblastiti; akomodirati – namestiti, postaviti, urediti* itn. Za veliko tujk res obstajajo primerni slovenski izrazi, prim.: *analiza – razčlenitev; anekdota – pripetljaj, zgodba; angažiran – zavzet, deloven* itn. Avtor se ganljivo trudi najti za nekatere besede slovenske ustreznice: *aneks – priključek, dodatek; antipatičen – zoprn, odbijalen; aplikacija – uporaba, prilagoditev; arbitražna – razsoditi*. Prihaja pa tudi do navzkrižij zaradi doslednega prevoda, npr. *biografija – prirodopis, življenjepis; biologija – prirodoslovje*.

Ne glede na nekatere pomanjkljivosti, katerih vzrok je tudi dejstvo, da omenjeno *Rešeto* (še) ni pripravljeno za javno uporabo,⁶³¹ skrbnega bralca razveseli tudi z novimi

⁶³⁰ O naključnosti zbranih besed priča dejstvo, da v tem primeru izostaja moška oblika primera, tj. *borec – bojevnik*.

⁶³¹ Na več mestih avtorju dela težave knjižni zapis posameznih besed, kar glede na dolgoletno odsotnost iz domovine ni nič nenavadnega. Avtor se tega zaveda, le da za to krivi neznanje desetprstnega tipkanja, ko slikovito piše: »REŠETO sem malo oplel, ker nisem strokovnjak v prstni obdelavi, se vedno vrinejo, ali pa izbrišejo kakšne črke, tudi zamenjajo se kake vrste. Mislim, da mi je uspelo izločiti ves plevel.« (e-pošta: 29. 3. 2015, 15:44:50).

informacijami, npr. iz grške antike: *amfitrion – gostitelj, povabitelj; antigona – protivno* (verjetno bi v tem primeru bilo bolje reči: *nasprotnica*).

Sklep

1. Že pridobljeni viri dokazujejo, da je zemljevid lepo prepređen z mrežo, ki prestra narečno besedišče na slovenskem etničnem ozemlju. Kljub prizadevanju za temeljit pregled tu zagotovo niso prikazana vsa zadevna dela, saj današnja tehnologija hitro pripomore pripraviti narečni slovarček v računalniku za osebno veselje⁶³² ali v zadoščenju sestavljavčevega ožjega kroga.

2. Neuke zbiralce izda njihova napačna raba strokovne terminologije in seveda poljubnost v zapisovanju narečnega gradiva. Kljub temu je vse, kar ohranijo tudi v tako nebolj obliki, za pričevanje o naši snovni, družbeni in duhovni kulturi velikega pomena. Hvalevredno je, kadar so pripravljeni poiskati strokovno pomoč.⁶³³

3. Nagibi za zbiranje oz. zapisovanje narečnih besed in posameznih stavkov so čustveni, domoljubni in strokovni – s pisano paletto v vsakem od navedenih treh izhodišč. S spremenjeno gospodarsko in družbeno strukturo, novo tehnologijo in novimi možnostmi komunikacije se v zadnjih desetletjih slovenska narečja zelo hitro spreminjajo in med seboj izravnavajo in približujejo knjižnemu jeziku, da marsikatero nosilce s podeželja zanje postane strah. Zato se takega dela lotevajo tudi intelektualci, ki so na deželi vsak dan priče njihovem upadanju in izginjanju.⁶³⁴ Prav zato so *Korenine iz kluba študentov Poljanske doline, narečno glasilo* (2002).

4. Konkretna raziskava o razumevanju narečnih izrazov v mali šoli v žirovskem otroškem vrtcu je želela ugotoviti, kakšno je poznavanje narečnih izrazov posamezne kategorije in narečnih izrazov sploh pri otrocih, ki obiskujejo malo šolo, ter tako dobiti približno sliko o tem, koliko se narečje ohranja oz. spreminja. Ugotovila je naslednje:

- a) Narečne izraze, ki se od knjižnih ločijo le glasoslovno, otroci prepoznajo (90%).
- b) Narečne izraze, ki glasoslovno niso močno podobni knjižnim, otroci slabše prepoznavajo (53, 9%).
- c) Razumevanje narečnih izrazov za predmete in opravila, ki niso več del vsakdanjika, je ničelno.

⁶³² Poleti leta 2002 sem se seznanila z dvema žirovskima študentkama, ki sta na lastno pobudo začeli zbirati »žirovske besede«. Darja Lukančič je končevala ekonomijo, Ana Čelik je bila na smeri Predšolski pouk pravkar končala Pedagoško fakulteto v Ljubljani.

⁶³³ Prim. Janez Kramarič, *Slovar črnomaljskega narečnega govora*, Knjižnica, Črnomelj 2014, 689 strani.

⁶³⁴ Miro Bajt, Zgledi narečnega izrazja, *Loški razgledi* 36, Škofja Loka 1989, 109–112. Marija Stanonik, Kaj pa slovar žirovskega govora, *Zinka Zorko* (ur.), *Mihaela Koletnik* (ur.), *Jožica Čeh* (ur.), *Marko Jesenšek* (ur.), *Bernard Rajh* (ur.), *Glasoslovje, besedoslovje in besedotvorje v delih Jakoba Riglerja* (Zora 25), Maribor: Slavistično društvo, 2003, 187–198. Jožica Škofic, *Govorica jih izdaja*, *Skica govora kovaške Kroepe*, Tomco, Kropa 2001, 65 strani.

č) Prepoznavanje strokovnih lokalizmov (čevljarstvo, čipkarstvo) je bilo le spoznanje večje od tistih pri točki c) (6, 7%).

d) Razumevanje narečnih besed je bilo 68, 5%.

5. Rezultati torej očitno kažejo, da se narečje dejansko spreminja in da nekateri narečni izrazi izginjajo. Verjetno jih zamenjujejo novi, ki so vsekakor bližje knjižni izreki.⁶³⁵

6. Pri nekaterih zapisovalcih obstaja vtis, da želijo z njimi postaviti času jezikovno mejo do njihovega otroštva; drugi si želijo s takim delom postaviti spomenik svojemu rojstnemu kraju, še posebno, če jih je »uka žeja speljala« v svet.⁶³⁶ Ta motiv je pravzaprav že prepreden tudi z domoljubnimi čustvi v ožjem pomenu.

---

⁶³⁵ Ana Čelik, Razumevanje izrazov v mali šoli, *Slovstvena folkloristika* 1, št. 1, oktober 2002, 6–8.

⁶³⁶ Prim. Marko Razpet, *Deuje babe*, Občina Cerčno, Založništvo Jutro, 2006.

Uvod

Vilko Novak je v knjigi *Ljudsko izročilo Prekmurja* dobro predstavil zasluge Števana Kūharja za prekmursko slovstveno folkloro na podlagi njegovih objav v *Časopisu za zgodovino in narodopisje* v letih 1910–1914. Čez osemdeset let se je enak podvig ponovil z dvema knjigama iz zbirke *Glasovi*. Leta 1995 so izšli *Brezglavjeki* (*Glasovi*, 9. knjiga), ki vsebujejo prekmurske folklorne pripovedi iz naših dni in jih je zbral Dušan Rešek. Že naslednje leto, 1996, mu sledi Karel Krajczar s knjigo *Kralič pa Lejpa Vida* (*Glasovi*, 13. knjiga) s folklornimi pripovedmi iz Porabja. Tri omenjene knjige omogočajo prerez prekmurskega folklornega pripovedništva tako rekoč skozi celotno 20. stoletje. Primerjava Kūharjevega, Rešekovega in Krajczarjevega zbranega folklornega gradiva omogoča prikaz stalnih oziroma trajnih in na drugi strani gibkih, spremenljivih lastnosti prekmurskega folklornega pripovedništva, druge knjige iz zbirke *Glasovi* (vseh je doslej 48) pa njegovo morebitno drugačnost od slovstvene folklore v drugih slovenskih pokrajinah. Seveda jo delajo nesporno različno od njih govori prekmurskega narečja, toda predvidena analiza se želi gibati znotraj izrecno folkloristične motivike.

I. Prekmurska slovstvena folkloro v luči poetike prostora

Omembe Blatnega jezera, npr. »*Vse je tiho pri Črni mlaki, samo ftiči popejvajo. Pa ešče bister potoček, ki teče v dolino in se kot srebrna kača suče med boriči. Temu potoku pravijo Zala ali Sala. Teče v Blatno jezero. Pripovedujejo, da so v Blatnem jezeru že večkrat našli rogove tistih krav, ki so se pogreznile v Črno mlako, in da je te rogove bistra Zala odnesla tja*« (Krajczar 1996: 259–261), in madžarskega mesta *Sombotel* (Rešek 1995: 270) nakazujejo naravno in kulturno navezanost Prekmurja na panonsko kulturno območje.⁶³⁸

1. ZEMLJEPISNE POSEBNOSTI

Zemljepisno površje je najočitnejše merilo za prepoznavanje posameznega prostora. Slovstveni folklori Prekmurja daje svojstven pečat reka Mura. Njena omemba ni le nameenje zemljepisne umeščenosti pokrajine, ampak vsebuje številne mitološke sestavine s preroškimi razsežnostmi, ki jih zaenkrat iz drugih slovenskih pokrajin ne poznamo. Skrivnostno, toda manj usodno delujejo prekmurske »šume« oziroma »logi«, ki jih ni mogoče docela enačiti z gozdovi po slovenskih pokrajinah zunanj panonskega kulturnega območja. Na

⁶³⁷ Prva objava: Genius loci v prekmurskih folklornih pripovedih, *Prekmurska narečna slovstvena ustvarjalnost*, zbornik mednarodnega znanstvenega srečanja, Murska Sobota 2005, 322–350.

⁶³⁸ Vilko Novak, *Slovenska ljudska kultura* (oris), Državna založba Slovenije, Ljubljana 1960, 18–19.

podlagi naslednjih folklornih pripovedi ni mogoče dvomiti, da so tudi nekdaj iskali odgovore na vprašanja o svojem okolju. Nekateri odgovori se nam zdijo tudi danes zgodovinsko vredni premisleka, nekatere pa doživljamo predvsem zaradi njihove estetske vrednosti.

a) Nastanek krajine

Razlagalna povedka pripoveduje, »/k/ak so brgovji nastali? – Starä mamicä radä prpovidavljäjo, ka jä väčina brgof pr Kristošovon vnebohodi nastala. Da jä Kristoš v-näbesa šo, sä jä präj na metaj sä z-zämlov vred zdigavalo vujška zanjin. Jezoš jä to f-pamäd zeo pa välo, naj sä tü ostanä, ka on näzaj pridä. Nato jä sä tak ostalo, kak sä jä ge kaj vujška zdignolo« (Kühlar 1988: 153).

b) Log oziroma šuma

Log je ime veliko slovenskim krajem, toda malokdo ima še pravo predstavo, kakšna vrsta gozda je to. Kakšen razloček – če kakšen! – je med logom in šumo, bi bilo treba povprašati domačine, ki pripovedujejo: »V stari časaj je bilo, kak so lidjé prpovidávali, v Prejkmurju več logouf. Tüdi zijme so bile böle mrzle. Dösta snegä je zapädnolo. Zmrzávale so ftiice pa drüjge stvarij, od mraza pa je cilou drévje v šúmi pokalo. Tiste čase so prejk zmrznjenega Balatouna odili k nan sestradani vukouvje. Vnoči so tulili, klali živijno pa lidi sagali.« Ta čas so bile po vaseh svatbe, tako tudi v Turnišču pri Kociprovih. »Zadnji večer so bili že vsi zmantrani, zato je pozvačin po stari navadi prinesel v hišo breme kukurišča, ga vrgel med svate in oznanil, da je gostüvanja konec.« Godci so pospravili instrumente in se odpravili domov. Pot jih je vodila skozi Črni log, veliko šumo, za katero so ljudje pravili, da je polna strahov in razbojnikov. Po snegu črne sence – volkovi. Sredi poti je spal velik volk. »Ubiti ga ne moremo. Sešéron je šuma, pa še sneg do pasu. Nobeden se ga ni upal.« Končno mu je oče *krnet* (= klarinet) nastavil na uho in na vso sapo zatrobil vanj. Volk je skočil kvišku kot strela in pobegnul v šumo. (Rešek 1995: 298–301).

Nesporni prebivalci prekmurskih gozdov so bile torej živali, pa tudi drugih ni manjkalo:

V Murski šumi je živela baba Torkla. Imela je veliko glavo z grdim, nagubanim obrazom, malo telo in jako dolge noge, s katerimi je lahko štorkljala po močvirju, da se ni pogreznila v blato. Oblečena je bila v črno obleko, na glavi je nosila zvezan velik robec, potegnjen na oči, da se je videl le njen dolg püklavi nos. Ljudje so se je zelo bali, ker je najraje jedla samo surovo krvavo meso. Kradla je male prašiče, kokoši, teleta in še kakšno dete je odnesla iz korita, ki je služilo za zibelko, ko so starši delali na polju. Zato so se je še posebno bali otroci. Če so bili lägoji, so jih starši svarili: 'Če ne boste pridni, pride baba Torkla po vas, vas potegne v mursko šumo in vas tam pohrusta!' (Rešek 1995: 52–53).

Tako podrobnega opisa kakšnega bajnega bitja⁶³⁹ zlepa ni najti v slovenski slovstveni folklori. Ali se ni omenjeno ime pritaknilo kakemu drugemu bitju, saj v drugih slovenskih pokrajinah Torklja / Torka praviloma domuje v notranjosti – na podstrešjih – in ne zunaj

⁶³⁹ Pavle Zablatnik, *Čar letnih časov* (v ljudskih šegah na Koroškem), Mohorjeva založba, Celovec 1984, 81.

v naravi. Previdnost narekuje druga zgodba z oslabiljenim mitičnim ozadjem, predvsem pa ima žensko bitje drugo ime:

V ravenskom delu Prekmurja je največja šuma Čären loug. Starejši ljudje so znal povedati, da so se tamkaj vedno skrivali razbojniki, tolovaji, morilci in kaznjenci, ki so se hoteli izogniti roki pravice. Ponoči so se zato vsi ogibali Čarnoga louga. ... V tem gozdu je živela tudi grda püklava stara baba Čamra. Ponoči se je klatila po okoliških vaseh. Kradla je kokoši in prašičke in tu in tam ugrabljala dojenčke iz korita. To so dobro vedele vse matere, zato so sàgale poredno deco: 'Le bodite lagoji, le! Pride stara baba Čamra po vas, vas odvleče v Čären loug in vas na žarečem ognju speče ter požre!' (Rešek 1995: 54–55).

V tretji pripovedi se žensko ime izgubi in cela zgodba dobi socialno poanto: »*Daleč v šumi, v maloj razdrapanoj iži je živejla od svejta pozablana stara ženska. Prežijvlala se je z miloščinof roda pa drüjgij dobroutnikof*« (Rešek 1995: 44–45)

Sicer je prekmurska slovstvena folklor bogato prepletena z mitološkimi motivi. Imeniten povezovalni člen med tem in naslednjim razdelkom je zgodba o vilah: »*V indašnji časaj, pokač je šča dosta logov bilo, so sä vilä držalä pri nas. Vilä so bile lepä postavä, jako lepoga obraza diklinä. Mela so dugä vlasé, pa so jako lipo bile počäsanä. Zvali so jä tuj za 'divjä deklä'. Najraj so sä držalä v-logi, ge na kakšän skrivnon mesti poläg vodé*« (Kühar 1988: 141–142).

c) Voda

Ali je v zgodbah o potopljenih cerkvah in vaseh ohranjen pradaveni spomin na potopljeno bajčno Atlantido? »*Poleg Gred je edno malo jezero, štero nišče ne more zmeriti, kak globoko je. Tu je prej negda cerkev stala i se je vtonila. Gda je lepo vreme, te prej lejko vidi križec v vodi te vtonjene cerkvi.*« V nasprotju s Števanom Küharjem (1988: 117), ki prinaša dokaj oskubljeno zgodbo o potopljeni cerkvi, je Rešek okroglo osemdeset let pozneje naletel na veliko bolj razvito zgodbo na isto témo. To dokazuje živo ustvarjalnost v slovstveni folklori še tudi dandanašnji:

Stári lidjé so ználi praviti, ka je négda na Gredáj, ge je gnjésdén jêzero, kapéjlica stála. V njóu so k mēši odíli Bistričánci pa Hotižánci. Stálnoga žúpnika je kapéjla néj méjla. Kaplán z Lëndave je ódo sé slüjžit méšo. Níšterni vörniki so pa nej bilij préveč pobóžni. Tak je ednóuk êden právo: 'Kà če bi mí s te kapéjle plesišče napravíli?' Êni so fčási bilij za tóu, ka bi v njoj méli veselíce za Nóuvo léto, fájnsček, za proščenja pa drüjge prílijke. Ták so te kapéjlo spráznilí. Vó so odnēsli oltár pa klopi, nótri pa naméstíli stóle pa stóuce. Níkelko krat so te v kapéjli plésali. Pa se je oednóuk sámó začnola v zemlóu pogrezati. Da se je do krája pogrozíjla, je na ton mésti grátako glóboko jêzero. Šče dúga léjta po tíston, da je kapéjlica vtónola v jêzeri, so pri léjpon vréjmeni ríjbiči glóboko v vóudi vídli križj s kapéjličínoga tórna. Ták je Bóug kaznúvao nevérnike (Rešek 1995: 94–95).

Navedena folklorna pripoved z moralistično poanto je v tem sorodna kobariški Prejnici.⁶⁴⁰ Varianta iz Porabja vsebuje številne motive iz drugih krajših povedk in je po svoji poetiki bogatejša. Predvsem jo odlikuje razčlenitev dogajanja na vsakih sedem let in izločitev posameznika – pastirja – iz anonimne množice upovedenih oseb. V prvem delu realistično zasnovana in v drugem delu lirizirana okvirna kompozicija⁶⁴¹ pripoved uvršča že v območje literarjenja:

Če gremo iz Andovec proti Farkašovcem po goušči, kmalu pridemo do čudnega močvirnega sveta. Domanji ljudje pravijo temu mestu Črna mlaka. Nekoč davno je bilo tukaj majhno jezero, ki je sploh bilo globoko, baje ni imelo dna. Stari ljudje iz Andovec se ešče spominjajo, kaj so jim njihovi dedi in babice pripovedovali. V tej lepi krajini je tukaj stala vasica, ešče cerkev je imela. Pa so baje v tej vasi nasploh živeli dobri ljudje. Zgodilo se je, da je nastal strašen vihar, takšen veter je zapihal, da so se boriči podirali, zemlja se je tresla, vasica se je pogreznila v jezero. Potem je vse potihnilo, zavladal je mir, drevje je naprej raslo v goušče, ftiči so si spleтали gnezda pa žalostno popevali od zranka do večera. Leta so tekla. ... Vsakih sedem let se je v jezeru kaj dogajalo. Najprej pokazal cerkveni križ. Malo časa ga je bilo videti, potem se je spet pogreznil v vodo. Ljudje, ki so to opazili, so bili prestrašeni, do križa si niso upali iti ali plavati. Čez sedem let se je križ spet pokazal in pastir je skoči v vodo in plaval do križa. V tistem hipu ko se je dotaknil križa, je zakričal in se s križem vred pogreznil v jezero. Voda je zabrbotala, potem pa se je umirila. Kmalu potem se je njegova kravja čreda spet pogreznila v vodo. ... Od takrat je minilo več sto let. V Črno mlako pa ešče gnesden nihče ne sme stopiti. Vse je tiho pri Črni mlaki, samo ftiči popevajo. Pa ešče bister potoček, ki teče v dolino in se kot srebrna kača suče med boriči. Temu potoku pravijo Zala ali Sala. Teče v Blatno jezero. Pripovedujejo, da so v Blatnem jezeru že večkrat našli rogove tistih krav, ki so se pogreznile v Črno mlako, in da je te rogove bistra Zala odnesla tja (Krajczar 1995: 120–121).

Porečju Mure se približujemo z razredno diferenciacijo.

Deleč krej od ljudi, med mürskimi rokavami sta v razpadajočoj cimpranoj iži živela zákonca Janči pa Mariča. Dice sta nej mela. Zemla okouli njujve iže je slaba bijla, sešerun sama močvara. Najhujše je bilou na spomlad, da je Műjra poplavlala. Te se je voda večkrat do ijžnoga praga zdignola. ... Okouli njujve iže je raslo samo šarjé. Tu pa tan je bijla kakša krpa zemlé, ka sta lejko repo posádila (Rešek 1995: 38–39).

Revni so jo doživljali drugače kot bogati:

⁶⁴⁰ Prim. Janez Dolenc, *Zlati Bogatin* (Glasovi 4/1), Kmečki glas, Ljubljana 1992.

⁶⁴¹ Prim. Marija Stanonik, *Vprašanje realizma v slovenski folklorni pripovedi, Obdobje realizma v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*, Ljubljana 1982, 519–533.

V lepem baročnem gradu, okoli katerega je cvetel püngrad, sta srečno živela grofica Marija in njen mož Avgust. Preveč rada sta se imela. Poleti sta se kot zaljubljenca sprehajala po püngradi, posedala po klopeh, brala ljubezenske knjige, poleg pa poslušala glasbo z gramofonskih plošč. Nikoli jima ni bilo dolgčas. Ko je bila vročina, sta se odpeljala s konji v Jelénšček k Muri, kjer je bila grofovská kouponca. Tu sta se kopala in sončila (Rešek, Glasovi 9/127).

Pravi vtis o Muri v duhovnem obzorju prekmurskega človeka, se najlepše vidi iz naslednje folklorne pripovedi. Zaradi natančne navedbe kraja dogajanja in imena žrtvovanega se zdi zgodba mlada. Števan Kúhar jo je upravičeno naslovil *Mälínčki mantrník*, toda s tem le na videz pokristjanił, saj je njeno jedro mitološki motiv darovanja vodi:

Na Mälinci já Müra anoga ipa jako potkapala pa sä prbližavala g vesi. Mälínčarjä so jo začáli büirati, pa já zamam bilo sä. Müra já li dála kopala pa žä štela no-tri vez vujti. Nato so si dogučáli vaški poglavarjä, ka adnoga sädan let staroga dičaka živoga zakòpajo polak Müra pa s ten zabranijo, ka Müra nädä dälä potkapala. To so tüj fčinili. Blúzi Mürä so skopali malo vekšo jamo, f štáro jamo so mäd dve blanyi djali sädän let staroga Džurovega Števaka pa so ga živoga zakopali. Sirmáčäk já präj jako brečao, da já pa smilenya ne bilo. S ten delon so Mälínčarjä zabranili, ka nyim Müra zaj väč nä potkaplä tak, kag já potkápala prlé. – Od Džúrovega Št'evaka sä pa prpovidávlä, ka sä prät kakšimi pedsätimi leti skzao anoj pobožnoj žänski f sne pa jo ja proso, naj naguči väško poglavarstvo, ka ga vö otkapajo. Poglavarstvo je to dovolilo, pa so ga ži začáli otkapati. Komaj so parkrad zasekali zämlo, pa žä nastala väłka dišava. Nato so pa prišli pandürjä pa so präpovedáli otkapati toga mantrnika. Zaten já dugo sä tuu bilo. Samo zágnya leta je pa čüti, ka sä prkažüvla svetlost na tistom mesti, de já sirmag Džurof Števäg živ zakòpaní (Kúhar 1988: 189).

Spomin na enako ravnanje je ohranjen tudi pri Rešekú, le da je darovanje vódi tu nakazano le simbolično in njegova izvedba ni več pripisana vaškim voditeljem, temveč v pravljico vpeljanemu beraču, kar deluje resnobno. Vsekakor pa sta varianti izredno pomemben vir o zgodovini naše duhovne kulture:

Edno leto je Müjra pa pokazala svoje zobe. Zamazana voda je naglo naraščala, trgala nasipe, se razlejvala prejk bregouf pa poplavlala njive, šume pa bližnje vesnice. V kapejlicaj so zaskrbleno zvonijli. Lidje so pa kak zmejšani bejžali na vse kraje pa iskali zavetje. Besna voda je nej poznala miloščine: podérala je drevje, odnašala je prve veške iže, z njouf je šlo vse, ka njoj je bilou na pouti. Lidjé so brez močij lejťali kre vodé. Ženske so molile, stegávale roke k nebi, starci so napovedáli konec svejta, deca so pa bréčala... Da je bilou najhüjše, se je liden približao šterc s palicof. Včasi so pravili, ka šterc srečo nosi, zatou ga je včasi prosila edna ženska: 'Šterc, pomagaj nan! Müra nan šče odnesti vse iže!' Šterc je velo, naj moški prnesejo lopate z vesi pa skopajo globoko jamo. V njou so djali malo dejte. Vsi so v straji čakali, ka bou. Voda je šče itak naraščala, že se je začnola v jamo vlejvati, te pa – čüdeš! Naidnouk je záčnola kapáti pa se

vlejšči nazaj v strugo. Lidje so bili jako veseli. Šteli so se šterci zaválití, pa ga več nindri nej bilou, premijno je... Kesnej so pravili, ka ga je poslao san Boug, ka bi njin pomogeo (Rešek 1995: 100–101).

Res škoda, da Števan Kúhar še ni imel navade zapisati, kdo mu je kako zgodbo povedal! Mitično razmerje do Mure tako v naravoslovnem kot zgodovinskem pogledu je še bolj očitno iz naslednje folklorne pripovedi s preroškim nadihom:

Múra, ki nas loči od našij štajarskih bratov, jako podkaple na našem kraji. Že dosta lepíj gajov i njiv je spravila na nikoj i se posploj bole bliža k vesnicam. Stari lúdje pravijo, da de Múra vsigdar dale podkapala, dokeč ne pride do zadnje slovenske vesi, do Kóbilja. Gda pride do te vesnice i nas Slovence tak nazaj zdrúži, bo sodni den. To je: Múra bo tam do konca sveta stala in nede več ločila brate od bratov (Kúhar 1988: 116–117).

Namenoma je bila ta bajčna povedka prihranjena za konec prvega razdelka, ker najlepše upeljuje naslednjega.

2. NARODNA PRIPADNOST

Presenetljiva ugotovitev iz tukajšnjega gradiva je, da se doslej nobena slovenska pokrajina v slovstveni folklori ni izkazala tako narodnostno zavedno kot »slovenska krajina«. Res pa je tudi, da nikjer drugje niso Cigani, kaj šele Židje, tako na gosto tematizirani kakor tu.

a) Ogrski Slovenci

Dobro bi bilo raziskati, od kdaj že so Prekmurci poznali samostalnik Slovenci in pridevnik slovenski. Prebivalci »slovenske okrogline«, kakor so naši predniki od nekdaj imenovali ta kos slovenske zemlje, so se dobro zavedali, od kod jim grozi nevarnost, ki so jo projicirali v naravo: »*Vrak ribä goni Nemcon. – Lidje si gučijo, ka vrag gosto žäne Nemcon gor po Müri. Vido ga jä ne davno nikši Bistrčanäc*« (Kúhar 1988: 144). Na drugi strani so pripisovali identifikacijo svojega doživljanja narodne identitete samemu Bogu:

Na bratonskem polju ob cesti, ki pelje v Dokležovje, je stara kapelica, pio. Na tom pili je kamena podoba Jezusa. Jezus sedi i glavo ma na roko naslonjeno, kak človek, ki kaj jako žalúje. Večkrat što pita od stari lüdi, zakaj je te Bog tak žalosten. Edni pravijo, da njemi je žao, ka je človeki slobodno volo dao; drúgi pa, da je zato postao tak žalosten, ar se je njemi že samomi préveč vidlo, kelko je naše slovensko lüstvo moglo trpeti (Kúhar 1988: 124).

Toda svojo geopolitično lego ukleščenosti med nemški in madžarski mlin so znali kdaj pa kdaj sprejeti vzvišeno in suvereno: »*Da jä Bok narodä nadiljavao, jä Nemci dao penäzä, Vogri čutoro, Sloväncon pa moč. Zavolo toga so Slovänci äščä gnjäsden najbolä močni*« (Kúhar 1988: 151). Zdi se, da v slovstveni folklori nobene druge slovenske pokrajine ni slovenska zavest tako navzoča kot v Prekmurju. Razploženjsko je izražena optimistično in pesimistično in se dobro zaveda svojega težkega položaja. V pripovedi o Turkih

je pomemben poudarek na »našoj slovenskoj krajini« (Kühlar 1988: 119–120). Prav tako nista naključni besedni zvezi »k nam Slovencom«, »nas Slovence«. Da so te pripovedi nastajale med katoličani, se vidi iz nekoliko kritične razlagalne zgodovinske povedke o začetniku reformacije: »Lütär Martin, gda je svojo krivo vero razširjavao, je že prej tijem do Radgone segno, i bi tak meo k nam Slovencom priti. A Bog je inači zravnao. /.../ Lütär je vido, da to boža prikazen bila, zato je mer dao Slovencom in ne dale razširjavao svoje krive vere. Tak je rešo Bog nas Slovence od Lütarove zmote« (Kühlar 1988: 124). Morda je razlagalna povedka, zakaj so maše v latinščini, pastoralno utemeljen odgovor Lutrovim pristašem in so ga celo prevzeli s prižnice, kdo ve?

V davni časaj so prinas mäšä po slovänskon jäziki slüžili pa jä lüstvo sä razmilo, ka jä mešnik pr oltari molo. Zgodilo sä jä pa, ka sta si dva lapca zapomlila testä riči, š-štärimi mešnik krüj f-Kristošovo telo obrača. Teva lapca sta te po zajtre, da sta kobila časala, začnola mäšo slüžiti. Mesto (h)oštjä sta zäla žaloš krüa, pa da sta sprägovorila onä riči, sä jä te krüj začao gibati. Nato ga jä lapac itro popadno pa pojo, ovači-j odišäo gor prti näbeson. Ravno tak so präj delali pasterjä na paši. Za toga volo so mešnicjä ka sä na-j väč takša greota godila, začnoli mesto slovänškoga v-dijačkon jäziki slüžiti mäšä (Kühlar 1988: 154).

Da se je besedna zveza *Vogrski Slovanci* terminologizirala, pričata dva primera: »*Vogrski Slovanci ži od nigda radi odijo na božja pota*« na štajersko Črno goro in k Sv. Trojici v Slovenskih Goricah (Kühlar 1988: 191–192).

Vogrski Slovanci so inda radi odili na božo pot k Svetomi Lovranci na Štajarsko. Zaj pa nedo väč, zato ka so jä Štajarci ajnok šteli oslipiti. – Zgodilo sä najmrä, ka so Štajarci dali popravlati podobo svetoga Lovränca, štära žä jako zamazana bila. Zavolo toga jä sveca ne bilo v oltari, naši romarjä so sä pa ravno približavali prti cerkvi. Štajarci so zaj välkoj zadrği bili pa so hitro najali anoga človeka pa ga postavili v oltar mesto svetoga Lovränca. Romarji pa, da so prišli f cerkev pa so poläk navadä na oltar pa tüdi 'sveci' na noge znadevali gorečä svečä, so si präd oltar pokläknoli pa molili. Pa ka sä zaj zgodilo? 'Sveti Lovranc', štäroga so svečä žežgalä, jä skočo dol z oltara pa bežao vö s cerkvi. To jä našä romarä tak spuntalo pa spräplašilo, ka so povrgli cerkef, pa ottistimao väč näščäjo iti k Svetom Lovranci na božo pot (Kühlar 1988: 182).

b) Židje

Že iz Kranjčeve literature je znano, da so bili Židje⁶⁴² svojčas prepoznavna družbena skupina v obravnavani pokrajini in so zato življenjsko vpleteni v prekmursko slovstveno folkloro. V njej opravljajo funkcijo zaznamovanih.⁶⁴³ Praviloma puščica meri na njihovo veroizpoved. Mojstru, ki je padel z beltinske cerkve, je po vseh fizikalnih zakonitostih pre-

⁶⁴² Kljub temu da so v izvorniku žid(je) pisani z malo začetnico, so v tem članku pisani z véliko. Enako bo nekaj pozneje s Ciganom.

⁶⁴³ Božidar Jezernik, Zakaj je Žid sovražnik, *Borec*, revija za zgodovino, literaturo in antropo-

tila neizbežna smrt, toda ne, kajti padel je na Žida, ki je tu okarakteriziran, češ da ni molil Boga.⁶⁴⁴ Žid se je ubil, mojstru pa se ni zgodilo nič. (Kühlar 1988: 118). Če tu doživi pikro pripombo en konkretni Žid, je v pripovedi, zakaj Židje ne jejo svinjine, ožigosana njihova identiteta sploh: »Enkrat so se Židje z nekim duhovnikom veliko pričkali in so poniževali našo vero. Plivanuš je bil zelo učen in jih je znal dobro zavrniti. Končno Židje niso znali drugega, kot da so eno žensko skrili pod korito in vprašali plivanuša: Kdo je pod tem koritom? Plivanuš pa: Pot ten koriton je ädna čoka s praseton« (= pod tem koritom je ena svinja s prascem). Židovjä so nato korito gorzdignoli, pa jä podnyin resam bila čoka s praseton. Odtlej Židje ne jejo svinjskega mesa« (Kühlar 1988: 194).

Glede na znano inteligentnost Židov je presenetljivo, da si jih je prekmurska slovsvena folklor privoščila tudi s te strani: »Žid se je enkrat pritoževal v krčmi, da mu krt dela veliko škode v senožeti. To je čul en kmet in mu dejal, naj plača 5 l vina in mu pove sredstvo, da mu krt ne bo nikdar več ril po njegovi senožeti. Žid je plačal vino, spili so ga in kmet je dejal: Če hočeš, da krt ne bo več delal škode po senožeti, jo moraš prodati. Žid se je grizel od jeze, toda ni upal drugega reči kot: Hú, vi sthä vö z vörä čhädni!« (Kühlar 1988: 186). Spotikanje nad židovsko izgovorjavo slovenščine omogoča sklep, da so tedaj Židje med seboj govorili drugačen jezik kakor v stiku s slovensko sosesčino. Z njene strani so morali biti večkrat predmet posmeha, kakor priča opomba o beltinskih Židih. »Da so domô sprbëžali pa sä mälö otavili, so si začali pogučävati: 'Tho jä pha li vrajšhi vrakh!'« (Kühlar 1988: 202). Še posebej so si jih privoščili na gostivanjih, gostijah in ob drugih priložnostih s tako imenovano »Židovsko večernico«, ki smeši njihovo fonetiko (Kühlar 1988: 202–203). Le enkrat je Žid predstavljen nekonvencionalno in s tem sproži zaplet, da se besedilo razvije v smešno pravljico: »Žid nastavi na tla 95 ranjški, da jih je vojak pobral, čeprav je prosil Boga za sto, da bi si kupil konja in koula« (Krajczar 1996: 194–196).

Po zaslugi Števana Kühlarja se končuje razdelek o Židih v tukajšnjem razdelku s tem, kar jih opredeljuje navzven. Ob geslu o zvezdi med drugim pravi: »Dä sä židovja cëli dén pöstijo, väčër jako pázijo, dä njuva zvëzda gór pridä. Či so jo f-pämäd zëli, bižijo domó pa jëjo gosäča mäso.« V povedi se skriva proces folklorizacije neke židovske šege, kar pomeni, ali da so v Prekmurju obstajale med prebivalci različnih narodnosti normalni vsakdanji stiki ali da so v Prekmurju obstajali ljudje z velikim opazovalnim darom. (Kuhar 149/53). Tu še ni slutiti nobene mržnje do »židòske zvëzde«, ki je dobila politični predznak ob preganjanju Židov v času nacifašizma.

c) Cigani

Po tolmačenju prekmurske slovsvene folklore povezuje Žide in Cigane večni popotnik Ahasver. Tako kot on nima miru, ker se je pregrešil proti Jezusu na križevem potu, tudi Cigani ne najdejo obstanka. Razlagalna povedka pojasnjuje: »Ciganjä sä präj za toga volo klatijo posveti pa nindri nömajo staonoga präbivališča, ka so cväk fkrali, da so židovjä Jezoša na kriš prbijali. Tak jä Jezoš samo s-tremi cväkami prbiti na križ, Ciganjä sä pa

logijo 37, Ljubljana 1985, 82–87. Isti, Žid kot sovražnik ali zgodovina se ponavlja, *Problemi*, revija za kulturo in družbena vprašanja 23, št. 1/2, 23–27.

⁶⁴⁴ Če je bil Žid, je Boga molil, ne pa druge Božje osebe, Jezusa Kristusa, in verjetno pripovedovalec misli prav njega.

moräjo stepati po sveti. Či präj sädän let ge na mesti ostanäjo, te krvavi däšč idä na nje i tak moräjo dälä iti» (Kühlar 1988: 151). Praviloma so Cigani v prekmurski slovstveni folklori prikazani zelo življenjsko (prim. Cigan in vojak, Pop in cigan, Kako je cigan ribe lovil, Kako je cigan prodajal zajca, Vrag in cigan (prim. Krajczar: 1996: 197–212).

Res so iznajdljivi in prebrisani, kar ponazarja naslednja nekoliko umetelna pripoved: »*Nekoč je šel cigan mimo fararjeve hiše in farar⁶⁴⁵ je kričal: 'Cigan!' Cigan je šel k njemu in dejal: Tu sem. Kaj želite od mene. Farar mu je pojasnil, da je klical le svojega psa, ki mu je ime 'Cigan'. Cigan ni rekel nič, le domov je šel in si preskrbel dva psa. Enemu je dal ime Fa, drugemu Rar. In če je šel mimo njega farar, je poklical oba psa: Fa, Rar. Župnik je šel k njemu, češ da ga je klical, pa mu je Cigan razložil, da gre le za oba psa. S povešenim nosom se je odpravil domov.*« (Kühlar 1988: 185, prim. 159). Praviloma gre za kratkočasje na njihov račun tedaj, kadar je njihov sogovornik družbeno na nižjem klinu. Na primer v zadregi, po kakšnem merilu naj si razdelita najdeni denar, se pogodita: kdor si izmisli večjo laž, tistega bo denar. Dobil ga je vojak: »*Moj oča jä pa buu sirmak, pa ne moo drügo, samo adno stro kobilo, štära jä adno leto skotila žärbe, drügo leto pa cigana*«. Cigan na to: »*Hu, to ga jä vrajža laš!* Tag jä cigan sam potrdo, ka jä vojak lagao, zato so si penäzi nyagovi bili; cigan jä pa ni krajcara ne dobo» (Kühlar 1988: 186).

3. OMIKA

Pojem kulture v širšem smislu se tu nanaša na vse vidike preobrazbe. Z etnološkega vidika gledano zajema snov, družbo in duha.

a) Obdelana krajina

Imena vasi imajo dolg zgodovinski razvoj in marsikdaj ni mogoče dognati njihovega pravega izvira. Tedaj pride na vrsto ustvarjalna domišljija.

Tak napriliko: Od Bratonec se pravi, da so tü najprvle trije jako velki možacje živeli i tej možacje so si bratovje bili, zato se zove ta ves 'Bratoncei'. V Dekležovji so pa prej jako lepe deklince bile i zatoga volo je ta vesnica »Dekležovje« ime dobila. V Ižekovci so pa prej jako lepe hiže meli, na Melinci pa bilo dosta mlinov i zavolo toga so tema vesnicama dana takša imena. V Beltinci so prej meli edno veliko belo (bela krava ali kobila), štero so z kulača napajali. Lipovčarje so pa lepo znali pole obdelavati. Tišina stoji na tihšini, Tärnišče je pa od velkoga türna dobilo ime. Bükovnica, ar so okoli nje bükovi logovje itd. (Kühlar 1988: 117).

Navedene razlage so dokaj suhoparne, več bujne domišljije vsebuje razlaga ledinskega imena za njive, ki se jim pravi Kreganje. Ime so dobile po tem, da so zelo dolge. »*Tako sta nekoč kmet in kmetica šla tjakaj na njive in okápala vsak na svojem koncu. Morala sta kričati drug drugemu, da sta se lahko pogovarjala, sicer se ne bi slišala. To je bilo videti kot kakšno kreganje, pa je ime ostalo.*« V Rakičanu pa imajo njive in travnike, ki se jim pravi Müjzge. Stari ljudje: »*Nekoč je bilo menda tukaj toliko mrtvih Turkov obležalo, da so preživeli domačini müjzgali po sami krvi, ko so jih pokopavali. Močvirje pa je tukaj*

⁶⁴⁵ Pojasnilo pod črto: Farar pomeni luteranskega popa.

videti še dandanajšnji.« (Rešek 1995: 264–265). In »kako so Ivanci gratali«? V Ijžišču so živeli v veliki blaginji, vse dokler niso pridrli Turki. Ti so poklali ženske in otroke, može pa odpeljali v suženjstvo. Ijžiščice so požgali do tal. Samo neki Ivan je imel srečo. Pred Turki se je zatekel v šumo in se tako rešil ujetništva. Na pogorišču si je čez čas sezidal hišico, se oženil in imel veliko otrok. Tako so današnji Ivanci dobili ime po tem Ivanu (Rešek 1995: 258–259).

Srž omenjene pripovedi se kompozicijsko ujema s številnimi drugimi folklornimi pripovedmi, v katerih tako ali drugače izginejo vsi prebivalci, ostane le eden, ki nadaljuje njeno tradicijo.⁶⁴⁶

V naši zgodovinski zavesti je tabor ime za utrdbo, kamor so se zatekali naši predniki pred Turki.⁶⁴⁷ Prekmurska razlaga tega imena je ravno nasprotna, saj se nanaša na sovražnika:

Iz Lipóvec proti Dokležovju na desni strani veliko polje, ki mu domačini pravijo Tabor. Ime nosi iz časov, ko so taborili tukaj Turki, ki so šli napadat Dunaj. Bilo jih je ko listja in trave. Da ne bi nosili s seboj do tod naropanih zlatih pejnez, srebrne posode in drugih dragotin, so skopali veliko jamo, spustili vanjo kad dragocenega blaga, jo pokrili z vrati tišinske cerkve in vse skupaj zakopali. Mislili so, da bodo zaklad po zmagi pred Dunajem med vrnitvijo v Turčijo vzeli s seboj. V Beči pa so bili premagani, zato so na zaklad morali pozabiti (Rešek 1995: 262–263).

b) Kulturne pridobitve

Najprej se oči ustavijo na arhitektonskih spomenikih. Navpična os vasi je praviloma cerkveni stolp. Števan Kühar je ohranil pripovedi o zidanju beltinske (Kühar 1988: 118) in bogojinske cerkve (Kühar 1988: 118). Sem je mogoče uvrstiti tudi pripoved, ki estetsko deluje s tako imenovanim minus postopkom. To, česar ni, zbuja vprašanje in določeno otožnost:

V zdašnjem vremeni nemamo vu celoj slovenskoj krajini nobednoga redovniškoga samostana. V prejšnji časaj je prej bilo več. Tak pravijo, da so redovnicje bilij pri Gornjoj Lendavi i v Števanovci. Nadale pri Kobilji na ednom bregi je prej tüdi velki samostan, gde je naše lüstvo zavetje najšlo vu bojnom vremeni. Te samostan je Törk z cerkvjoj vred razrüšo. Dnesden že samo ništeren cigeo, kak razvalina, kaže mesto, gde so negda slovenski redovnicje glásili reč božo (Kühar 1988: 117–118).

Posamezne vasi ali določene točke v njih prebivalci doživljajo posebno intenzivno;

⁶⁴⁶ Prim. zgodbo iz Goropek nad Žirmi, kjer je kuga zdesetkala prebivalstvo. Ostala je samo dekla, na Breznici na drugem griču pa hlapec. Vzela sta se in tako je njuna družina rešila propada obe vasi. Avtopsija.

⁶⁴⁷ Prim. Peter Fister, *Arhitektura slovenskih protiturških taborov*, Slovenska matica, Ljubljana 1975.

vzbujajo negativna čustva, krivdo, nelagodje ali celo strah, da se jim prebivalci izognejo, če le morejo. Tukajšnji trije primeri nakazujejo, da v tem pogledu ni razlike, ali pogojuje takšno razpoloženje krščanski kulturni krog: »V Bratonci je prilična kapelica. V njenom oltari je podoba Marije Pomočnice, ki ma prav žalosten obraz. Pravijo, da je ta Marija bole prijaznoga i bole milostivnoga obraza bila, gda so jo na oltar djali. A veščani so se sploj svajüvali zavolo kapelice i to je Marijo preveč razžalilo i zato je postao njen obraz tak žalosten, da či jo človek zdaj gleda, se njemi mili, i ga ščejo skuze pobiti« (Kühar 1988: 118), duhovne plasti izza njega: »Na gornjon kraji bratonskã vesi, na tag zvanøj Gorenščici, jä ponoči vãčkrat čüti brečanjã mačãk po pokanjã biča« (Kühar 1988: 140) ali v pravljico predelan zgodovinski spomin: »V Pečárovcih v Fujsovi grabi so Turki pokopali pri neki beli brezi zlato zibelko, ki so jo ukradli v nekem velikem gradu. Ponjo niso več prišli, ker so jih v bojih premagali madžarski vojaki. Na mestu, kjer je bila zibelka zakopana, so domačini večkrat videli velik plamen švigati v nebo. Seveda so se tega kraja raje ogibali. Pravili so, da je gotovo spodaj pekel, v katerem se cvrejo Turki, ki so ukradli zibelko, njena lastnika, grofa in grofico pa so pri tej bújli« (Rešek 1995: 260–261).

c) Versko razločevanje

Pripovedke te vrste tematizirajo versko razločevanje od samega njegovega začetka, tako da bi utegnile biti privlačne tudi za zgodovinopisje:

Za časa Turkov se je zgodilo, ka jä naša slovãnska krajina tøj pod turško oblast prišla. To je bilo ravno tedaj, ko se je začela širiti luteranska vera med Slovãnci. Dosti svaje je bilo tedaj med luterani in katoličani. Tako sta se martjanski plivanoš⁶⁴⁸ in farar prepirala za cerkev. Farar je na vso silo hotel iz nje napraviti molilnico. Plivanoš pa ni dovolil, ker je bila od nekđaj katoliška. Farar se je pritožil turškemu baši, ki je stanoval v Kaniži. Baša je njima sporočil, če ne bo miru med njima, bo prišel sam in kupil cerkev. Farar se je tega zbal in vrgel križ na cerkev, ki je še sedaj katoliška (Kühar 190–191/45).

Ne samo ta povedka, tudi naslednje pričajo, da je vsaj Kühar zbiral folklorno gradivo zgolj pri katoličanih.⁶⁴⁹ Trditev izhaja iz dejstva, da je vsakič v lepi luči prikazana katoliška stran, medtem ko se evangeličanska kakor koli osmeši. Nekatere pripovedi so v svoji realnosti že na meji dobrega okusa (Kühar 1988: 194–195), v druge se zaradi večje prepričljivosti vtihotapijo mitološke sestavine:

En kaplan je rad hodil k fararju, s katerim sta bila velika prijatelja. Večkrat sta se pogovarjala tudi o verskih rečeh, v katerih se je farar imel za velikega modrijana. Enkrat sta govorila o Bogu in farar je dejal, da je luteranski bog večji kot katoliški, zato ker je njihov bog »očabok« in ker on zna tako moliti, kar koli moli, da se njemu bog včasih prikaže. Kaplan na to ni nič odgovoril, ampak je šel domov in povedal župniku, kaj mu je dejal farar. Župnik bi rad videl tega luteranskega boga in je vzel s seboj božajstvo [= hostija], sta šla s kaplanom k

⁶⁴⁸ Plivanoš = katoliški duhovnik, farar = protestantski duhovnik.

⁶⁴⁹ Ga pri evangeličanih ni našel ali se ga pri njih ni trudil iskati?!

fararju. Na vprašanje je jima še enkrat potrdil, da k njemu res prihaja »očabok«. Plivanoš je vzel hostijo in ukazal temu luteranskemu bogu: 'No, či si ti očabok, te küšni äto (božajnstvo), to jä Simbok!' Na te besede je luteranski bog skočil nazaj in je postal vrag, ki je grdo rjovel. Farar je vzdignil roke in prosil župnika, naj ga spravi ven. Plivanoš je bral iz svoje knjige, po kateri je »luteranski bog« skočil skozi ključavnico (Kühar 1988: 171–172).

Če prva povedka kaže premoč katoličanov na upravni ravni, druga v verski, gre v tretji za kulturno razgledanost. Povsod evangeličan pogori. Tako črnobelo slikanje je mogoče seveda samo v neobveznem pripovedovanju:

Enkrat sta dva luterana šla na proščenje k nemški Sveti Ani. Eden od njiju se je hvalil, kako dobro zna nemško. Nagovoril je drugega, da sta šla poslušat pridigo. To sta tudi storila. Ko je duhovnik začel: 'Heilige Mutter Ana!' je luteran, ki je mislil, da zna nemško, rekel svojemu tovarišu: 'Slišiš! Pridigar pravi: 'Zgrabita ta dva luterana!' Zato sta oba naenkrat zbežala iz cerkve. Nemci so mislili, da je zunaj ogenj in so udri za njima. Zato sta še bolj bežala proti domu. Nikdar več nista šla na proščenje k sveti Ani. Nemci pa nikoli niso izvedeli, zakaj sta zbežala (Kühar 1988: 184).

4. STANOVSKO RAZLOČEVANJE

Kakor za narodnostna in verska vprašanja prebivalci zlepa katere slovenske pokrajine v svoji slovstveni folklori niso tako občutljivi za družbeni položaj. Predvsem so kritični do neposrednih oblastnikov, medtem ko imajo v oddaljene kralja oziroma cesarja neomajno zaupanje.

a) Grajska gospôda

Kadar so šli mimo bratonskih trat, so ljudem šli lasje pokonci, ker so tam slišali žalosten jok. Kmetje so imeli malo zemlje, pa še po teh je grof pasel svoje črede ovac. Zato so jih bratonski kmetje leta 1847 pregnali, za kar se jim je gospod beltinske grofične surovo maščeval. (Kühar 1988: 122–123). Števan Kühar je o beltinskem gradu prestregel veliko pričevanj; žanrsko sodijo k zgodovinskim povedkam, ki so deloma kritične do visokih stanov: *»Dosta let je že minolo i bi ljudje skoro zevsema pozábili, kakša dela so se godila vu beltinskem gradi. Vu tom gradi so se prej najprvle tovjaje držali. Tej tovjaje so kmetskomu lüstvi nigdar ne včinihi nikše škode, nego grofe i drüge plemenitaše bližnjij krajini so večkrat oropali.«* – in deloma mitično obarvane: *»Okôli deséte vöre so se vsa vráta naednók gòrodprla i preminôči je pridrvo s strášnim ropôtom v grad, gde se je do pônôči midüo. Gda je vöra v törni dvanájset bijla, tè se je té vu gròbi pòkoja nëimajôči grof nazáj vö z gráda pèlao i so se za njim vráta samá zaprla. Tá strahota je dúgo trpèla i v grádi se në vüpaò držáti nišče«* (Kühar 1988: 13). Oprezali so za grajskimi prebivalci, katerih življenjski stil jih je hkrati privlačeval in odbijal ter si po svoje tolmačili stvari, ki jih niso razumeli, ker so razpolagali z nepopolnimi informacijami in si o njih pripovedovali nenavadne zgodbe:

Nekoč je živela v beltinskem gradu grofica Fedora. Zelo čudna je bila. Skrivala se je pred ljudmi, se zapirala v grajske sobane, kjer je med štirimi stenami le globoko premišljevala. Le redkokdaj je zaprosila, da so ji osedlali konja, s katerim je potem jezdila po grajskem püngradi. Nekoč je dolgo ni bilo domov. /.../ Našli so konja, na tleh poleg njega je ležala Fedora. Bila je mrtva. Pravili so, da se je konj gotovo zaságal (= prestrašil), naglo poskočil in vrgel grofico raz sebe. Padla je tako nesrečno, da si je zlomila tilnik. Pokopali so jo v družinsko grobnico v cerkvi pod Marijin oltar in odtlej v cerkvi menda ni bilo miru. Ko se je nekoč v viharju v cerkev zatekel neznanec, je iz grobnice prišla bleda ženska s svečko v roki, se napotila k glavnemu oltarju in začela moliti (Rešek 1995: 56–57).

Če so jim osamljene grofične zbuja le sočutje, so jim bili trn v peti grofje, ki so se igrali s težko prisluženim denarjem njihovih tlačanov: »*Ob igri za denar je soboški grof s prižganim bankovcem svetil rakičanskemu, ko je ta iskal na tla zakotaljeni rajniš*« (Kühar 1988: 122).

Koliko zgodb o strahovih po prekmurskih gradovih se je ohranilo prav zaradi krivično pridobljenega denarja ali blaga (Kühar 1988: 126–127; 174–175)!

Tudi kakemu kmetu se bogastvo množi, toda iz zbranih pripovedi je zaslutiti nekako privoščljivost ob dejstvu, da jim nesrečno skopni, kakor na primer tistemu v Ižakovcih. Hvalil se je, da ima toliko denarja, da lahko po njem pride do Beltinec. To bogastvo ga je zmešalo. Zakopal je denar v »ogradi«, ker se je bal, da bi mu ga kdo ukradel. Doletela ga je nesreča in oslepel je. Zato ni mogel pokazati, kje ima skrit denar; domači ga tudi niso našli, čeprav so prekopali cel ograd. Tako je nekdanji bogatin na stare dni ostal pravi revež (Kühar 1988: 178).

Pripoved o nesreči, ki je doletela »*dva Bràtončara*«, ker sta lahkoverno zaupala nepridipravu, Števan Kühar vpelje z refleksijo, ki bi jo lahko šteli za kontekst: »*V krčmo je prišel nek gospod. Najedel se je in napil in ponudil krčmarju, da mu naredi denar. Zato da seveda rabi vzorec. Krčmarja so besede omamile, hotel je, da se o tem pogovorita na samem. Dal mu je bankovec po 5, 10⁶⁵⁰ in končno je tujec hotel bankovec še za 50. Gospodar je naročil domačim, naj ga pustijo na miru, da bo lahko delal. Tako je prebrisanec lahko pobral vse krčmarjeve prihranke in jo z njimi popihal skozi okno*« (Kühar 1988: 189–190).

A so takega nepridiprava lahko tudi uklenili v klado. Tak način kaznovanja je, po Števanu Küharju, ki natančno opiše orodje in kazen, obstajal vse do leta 1860 (Kühar 1988: 191). V njegovem času je bil prav tako živ spomin na številne vislice po prekmurskih vaseh: »*Da je v prejšnji časaj dosta ljudi moglo na vislicaj svoj žitek dokončati, nam kaže to, da je dosta vislic bilo gorpostavljeni. Tak ljudje pravijo, da so edne bile postavlene pri Lipovci, i edne drüge že na ov kraj Bratonec pri Nemščeki.*« Obešali so za vsako malenkost. Pri Lipovcih so tako zadnjega obesili grofovega slugo, ker je ukradel vrečo ovsa, da bi bolj nakrmil grofovega konja. Redovnik ga je na zadnji poti stisnil pod svoj plašč, v prepričanju, da je nedolžen. O tem ga je prepričal še bel golob, ki se mu je prikazal ponoči (Kühar 1988: 121–122). V avtorsko zasnovani pripovedi Števan Kühar razvija zgodbo, kako Sveti Anton (Padovanski) reši življenje po nedolžnem obsojenemu sinu siromašne

⁶⁵⁰ Denarna enota v besedilu ni omenjena.

matere (Kühlar 1988: 217–220). Vsekakor je treba zgodbo motivno navezati na tako imenovano smledniško legendo.⁶⁵¹

b) Nenavaden podložnik

Milko Matičetov je zasledil v Prekmurju v eni vasi blizu deset matjaževskih zgodb,⁶⁵² kar pomeni, da je bilo v šestdeseth letih 20. stoletja izročilo o njem še izredno živo. Med njimi so tudi take, v katerih Kralj Matjaž svoje podložnike neposredno zagovarja. Sam je izkusil njihov položaj, zato je bil lahko razumevajoč do njih:

Sedel je pred neko veliko in bogato hišo, pred se položil 'krščak' (= klobuk) in prosil miloščine. Več je je dobil od revnih kot od bogatih. Prosil je za prenočišče, toda tudi v gradu so ga odslovili. V daljavi je zagledal luč in napotil se je proti njej; tako so mu postlali v revni koči, da je spal z domačimi v edinem prostoru v njej. Zgodaj je vstal in odšel, ko so še spali. Gospodinja pa je našla v postelji grudo zlata in listek: 'To vam podarja kralj Matjaž, ker ste dobri ljudje' (Rešek 1995: 266–269).

Ministri jim hočejo naložiti večje davke, ko pa sami okusijo kmečko delo, postanejo bolj uvidevni in zahtevajo, naj plačajo davke herceg in grofje (Matičetov 1966: 92–93). Kralj Matjaž se je hotel prepričati, kaj ljudje govorijo o njem in kako višja gospoda ravna s tlačani. Nепреpoznán se je ponudil kovaču za vajenca (Matičetov 1966: 95–96), v Sombotel se je prepeljal skrit, zakopan v voz sena in po dolgem iskanju dobil priložnost, da scepi drva, toda njihov lastnik je slabo ravnal z njim. Vrnil se je v [Budim]Pešt[o] in nato na čelu svoje vojske prišel nazaj. Tedaj so se mu vsi šli poklonit. Takoj jim je očital, da slabo ravnajo z revnim ljudstvom (Rešek 1995: 270–271).

Podobno zaupanje kot v Kralja Matjaža se je v slovstveni folklori pozneje preneslo na cesarja Franca Jožefa. Premisleka vredno je, da je za te pripovedi mogoče ugotoviti čas nastajanja, saj je marsikatera opremljena z letnico ali ubeseditveno omenja čas sredi 19. stoletja, ko so kmetje postali lastniki zemljišč, ki so jih dotlej imeli v najemu. Pripovedi o tem sta bili zapisani v razmiku 80 let in primerjava med njima po svoje odseva njun čas. V mlajši varianti jih cesar nič ne dobi, ker se da prej prepoznati, krvoločneži niso kaznovani, podložnikom pa obljubi agrarno reformo:

Pred letom 1848 so grofje dali pretepesti kmeta za vsako reč. Če je prepozno prišel na delo, jih je dobil 24 udarcev. Ljudstvo se je pritožilo cesarju.

Cesar se je sam šteo od toga prepričati, zato si je sirmaško obleko vzel na sebe i prišeo v Dekležovje k ednom kmeti, Kobileci, službo prosit. Kmet njemi je pravo, da ga nemre v službo zeti, ar njemi nema s kem plačati. Nato njemi je po sirmaško oblečeni cesar odgovoro, da neprosi drúge plače, samo strošek naj njemi da. Kmet ga je vzel za hlapca i ga je zgono na noč s kobilami na pašo pa njemi velo, da zaútra naj rano domo prižene, da ne bi kesn prišla orat grofi.

⁶⁵¹ Niko Kuret, *Praznično leto Slovencev II*, Mohorjeva družba, Celje 1967, 78.

⁶⁵² Milko Matičetov, Pri treh Boganjčarjih, ki znajo "lagati", *Slovenski etnograf XVIII–XIX*, Ljubljana 1966, 81–112.

Hlapec je pa zaütra nalašč duže paseo. Gda je domo prignao, ga je vert kregao i njemi pravo, da si zdaj strpita 'sedem svoji'. I resan, gda sta na grofosko pole prišla, te so že drugi vsi orali, zato so njma hajducje včasik vsakšemu 24 vdarcov prisodili. Prvle so šteli kaznövati verta i potom hlapca. A hlapec je pravo, da to on zakrivo, či sta kesno prišla, zato on šče prvle kaznövati biti. Nato ga hajducje potegnje na dereš. Gda so njemi 12 vdarcov gorvüžgali, te je hitro gorstano, razgreno sirmaško obleko i je pokazao svoj casarski plašč. Hajducje so na kolena spokapali pred casarom in so ga za odpüščenje prosili. A casar je kaznövao grofa i hajduke. Grof je mogeo več let vojakom obleko priskrbeti, hajduke je pa v temnico zapro. Bitje je pa prepovedao i zdaj od tistoga časa več nebijejo (Kühlar 1988: 123–124).

Cesar *Franc Jožef* se je želel prepričati, ali plemiči in gospôda res grdo ravnaajo s tlačani. *Pri vertu* (= birt, krčmar) v *Dokležovju* se je zato pogodil, da mu bo za hlapca. Nekoč bi morala iti oba orat na gospostvo, pa sta zamudila. »Vert« je moledoval tri »pandurje«, naj ga ne tepejo, saj je za zamudo kriv »lapec«, ki je predolgo spal. Potem so tega potegnili z voza, pa je kriknil: »Malo počakajte!« Odpel si je vrhnje oblačilo rekoč: »Jaz sem *Ferenc Jožef*. Pravkar sem se prepričal, kaj počnete z ljudmi. Vsi, ki trpite na gospošćini, pojdite domov. Odslej bodo večje svobošćine, zemljo pa bomo razdelili srmaškim kmetom!« Vsi, ki so odhajali s posestva, so peli od veselja, da je trpljenje minilo. Cesarja so hvaležno odpeljali na beltinški grad in od tam naslednjega dne s kočijo naravnost v Beč (Rešek 1995: 272–273).

II. Karakteristična motivika prekmurskih povedk

Pregledano gradivo dovoljuje sklep, da je mogoče govoriti o specifikih prekmurske slovstvene folklore ne zgolj s pokrajinskega in jezikovnega, ampak tudi folklorističnega vidika. Povedke so najbolj prostorsko pogojene in zgodovinsko odvisne, zato imajo v tukajšnjem orisu prednost pred drugimi folklornimi žanri, ki so večinoma ravnodušni do predmetnega konteksta.

1. BREZGLAVJEKI

V nobeni drugi slovenski pokrajini doslej ni bilo zaslediti bajnih bitij s tem imenom. Da pa v Prekmurju zares obstaja tradicija o brezglavjekih, dokazujeta Kuharjev in Rešekov zapis, ki sta si osemdeset let vsaksebi. Skupno obema je le, da so to duše tistih otrok, ki umrejo brez krsta, drugače pa se obe besedili smiselno dopolnjujeta. Prvo nima, o čemer govori drugo, toda imenitno bi bilo dobiti o tem še več variant.

Bräzglaväc: Väčer, da sä zamrači, pa zajtra, prle kak sä zazori, jä väčkrad vidi svetlo lüč, podobno gorečoj sveči, štära z-välkof itostrjof läti ne visiko obär zämle. To jä bräzglaväc. Pravijo, ka so bräzglafci düša zämle testä präminočä dice, štära bräzi krsta märjejo. – Ajnok sä jä nikši Bratončar, Vučak, zajtra rano pälao po spovidnika. Kak jä vö z-vesi prišäo, njäami jä fčasik puno bräzglafof sililo k-kolon. Bratončar sä jä zbojao pa jä začao Boga moliti, da jä pa nikaj ne

asnilo; ken bolä sä jä križao, ten väč bräzglafcof jä prišlo. Nazagnjä sä jä razščemäro pa jä začao psüvati. Te so fčasik präminoli. (Kühlar 1988: 147).

Brezglavjeki: Deca, štera so se rodijla mrtva, eli pa so šče pred krstom mrla, so pravili brezglavjeki. Tou deco so zakapali zvün cintora. Lidjé so pravili, ka so bilä ta deca jako nesrečna. Nej so bila krščena, peklä pa so si tuj nej zaslüžila. Zatou vse noči joučejo, brez glavé léjčejo okouli cintora pa prosijo Bogá, ka bi se jii usmíjlo pa je püjstvo v nebesa. Dosta lüjdi, šteri so vnoči šli domou mijmo cintora, je vidlo te brezglavjeke, pa tüdi čülo njüjvo jäfkanje (Rešek 1995: 48–49)

Pozornost zbudi tudi razvoj v narečnem poimenovanju omenjenega bitja. V prvi varianti je poimenovano *bräzglaväc* in v drugi *brezglavjek*. Opazna je sprememba končnice iz *-äc* v *-jek*.

O tem bi morali kaj reči dialektologi in jezikoslovci sploh. Semantično pa se poraja vprašanje, zakaj so prekmurski predniki za življenje prikrajšane otroke poimenovali brezglavjeke. Beseda jasno nakazuje na pomensko razlago: brez glave. Če so se rodili mrtvi in so zato ostali brez krsta, ali to pomeni, da so bila njihova telesca še toliko nerazvita, da je pogled nanje dajal tak vtis. Vsekakor bi o tem imela kaj reči zdravniška veda.

Prav tako se poraja vprašanje, ali je mogoče v isti sapi z brezglavjeki omenjati *prékläsa*, ki v konkretni varianti pomeni otroka, ki se mu je mati odpovedala že v svojem telesu:

Väčkrat sä ponoči čüjä milo jokanjä; to sä zove: prékläsa. To jokanjä si lidje na väč načinof razlagajo. Ädni pravijo, ka to takšä detä (h)odi domo jokat, štäro jä mati sama od življenja spravila; drügi pa pravijo, ka to takši präminoči (h)odi domo jokat, štäri jä za življenja komi kakšo krvico fčino pa zaj žäle, ka-j živoči zanjäga molili pa poravnali krvico. Časi si pa tak razlagajo to jokanjä, ka sä pr testoj (h)iži, kama to jokat (h)odi, kakša välka näsräča zgodi (Kühlar 1988: 148).

Obstaja torej med imeni *brazglavec* / *brezglavjek* / *prékläso* kakšna alternacija ali gre za strogo ločeni poimenovanji za otroke, ki jim ni (bilo) dano živeti iz različnih vzrokov?

2. DŽILERJI

Po vsem slovenskem ozemlju se sorazmerno pogosto najdejo različice pripovedi o človeku, ki po smrti nima miru, ker je v življenju krivično prestavljal mejnike. Prepoznamo jih po obrazcu: Kam naj denem? Kjer si vzel, tja deni! V prekmurski zadevni različici pa tega obrazca ni, pač pa je opisano dejanje sämo: »V Gabrovih grabah, kjer so ženske običajno namakale konoplje v vodi, so domala vsako noč slišali, včasih pa tudi videli moškega, ki je vso noč vozil s teligami zemljo z ene meje njive na drugo. Balil je svojo krivdo. Dokler je namreč živel, je zmeraj podorjeval meje in si prisvajal lücko zemljo!« (Rešek 1995: 70–71).

Neka žena opisuje, kako sta z možem kupila pujske in se vračala vsak s svojo vrečo na ramah.

»Da sva že šla próuti dóumi, se je začnolo kmijčiti. Próuti so noma prišli óca pa so bilij zoságani. Prävili so noma, ka so malo nižé próuti Poznóvcon (= Poznanovcem) vídli trij méraše, kako so po njíjvaj léjtali pa mérili pa z lömpaşami vküip tréskali« (Rešek 1995:

66–67). »Prikazni možakarjev, ki so z lučkami ponoči vračali ukradeno zemljo pravim lastnikom, pa so res znane tudi pri nas, le da jih imenujemo *mérari*« (Rešek 1995: 68–69).

Obe imeni *meraši*, *merari* spominjata na glagol *meriti*. Zato se poraja vprašanje, ali ne obstaja interferenca med izrazoma *merar* / *meraš* in *džiler* ter pojmi, ki jih predstavljajo. V Prekmurju namreč sledimo dokaj mladi različici te motivike, za katero je mogoče odkriti celó zgodovinsko zaledje. Kritika je namreč uperjena na zemljemerce, ki so v drugi polovici 19. stoletja ravnali enostransko. Kako je to potekalo, natančno pripoveduje zgodba z realističnim začetkom: Prebivalci donjega kraja bratonske vasi »*vnoči lidära vidijo džilera*.« Najboljše ga zna opisati zvonar, ki ga je že večkrat videl. Ta človek pripoveduje, da prikazen pride iz Dokležovja in je najprej čisto majhna:

Da pa ravän nyägová 'ižä pridä, te malo postoji, pa sä li prkažä žäreča marelä, pod marelof pa sto, za stärin džiler sidi. Džiler ma v rokaj däläglet pa gleda prle prti Nensčäki, zatem pa prti böltinskomi gradi. Da jä poglädno, zämä v rokä päro pa nikaj pišä pa rišä. Sä to trpi samo nikälko mägnnyany. Nato sä zmeša sa prkazäm pa idä prti Gančanom. – Lidje pravijo, ka sä to tisti džiler tü kläti, štärä 1866. leta tälko škodä napravo ne samo bratonskin, liki tuj kmätön dr'ugij väsnic. To leto so najmrä ločili grofosko zämlo ot kmeckä, zato ka jä prle grof gešté mätkmeckov zämlof moo nyivä pa senožati. Pr toj ločitvi so pa kmätä jako obožali. Kmätjä so ži prle präväč malo zämle, meli, zaj so pa ščä te mänyä dobili pa to bolä božno. Prvä dnevä jä präj džiler dobro mero, pa so kmätjä zadovolni bili ž nylñ. Da jä pa najnog z grofon fkup prišäo, nyämi jä te napuno mošnyo pa ga jä nagučao, naj drgoč meri, pa tak, ka dä zanyäga bolä praf. Džiler ga jä bogao pa kmätön strašajnsko krvico napravo. Ništärnä väsnicä, kag dokležoska pa liposka, so si na Štajari najalä fiškališä pa so sä pravdalä. Te väsnicä so te dobilä malo väč zamle, ovä so pa ostalä obožanä. Ta krvica jä ščä gnyäzden ne poravnana, zato pa džiler tuj nöma pokoja mädmrtvimi. Tü sä kläti po nyivaj, ge jä sirmakon kmätön tälko kvara napravo (Kühar 1988: 188–189).

Že tu je bilo nekaj mitoloških potez, naslednja kratka različica pa se še bolj drži stare podlage: »*Dosta lüdi ja ži vidlo džilera, kag vnoči ž-žärečin stolon po njivaj drčä po meri zämlo, štäro jä za življenja po krvici razmero. Najväčkrat ga jä viditi f-advänti, da lidje g-zorjänican idäjo. Fčasi äščä präj koga pita: Äli maš däseto špico?*« (Kühar 1988: 147).

Da je tradicija o džilerjih ostala v Prekmurju zares živa, potrjujejo številne variante pri Dušanu Rešku:

Ljudje so trdili, da ponoči, največkrat v adventu, tekajo po njivah džilejri. To naj bi bili duhovi tistih zemljemercev, ki v času svojega življenja niso pravično merili zemljišč, po smrti pa hodijo z onega sveta nazaj poravnavat krvico. Neki Melinčar je pozno ponoči šel iz Beltinec. Tam je bil na Markovem senju, kjer je prodal kravo, zato je v oštariji še nekoliko lumpal. Ko je prišel do mostu čez Doubel, je prišel za njim džilejri. Skočil mu je na ramena in mož ga je moral nositi vse do melinškega cintora. Tam mu je prikazen zlezla z ramen in se umaknila v šupuro (Rešek 1995: 58–59).

Analiza posameznih različic bi pokazala vso pestrost te motivike, ki še vedno ostaja prekmurska posebnost:

Líplanske ženske so šle k zorjenicam v Törnišče. Pri kríjži so vidle, ka je po njíjavaj níkše žareče stvorjenje lejtalo pa svejtílo z lampašon. Da so príšle že blíjži gomíličkoga cíntora, je v kapéjli zvon vdaro zdravamarijo, stvorjenje pa preminoulo. Lidje so sledkar pravíli, ka je bio tou džíllejr. Tej lejčejo po níjjavaj, da merjejo; dokeč so bílj na svejti, so nej dobro meríli zemle, zatou pa mrtví odíjo s pekla nazaj merit, ka bi poravnali tísto hudobíjo, štero so fčíjnoli lústvi (Rešek 1995: 60–61; prim. 63–65).

3. ČRNOŠOLCI

Kdo so bili črnošolci? Študentje bogoslovja – glede na črna oblačila, ki so jih nekdam ti gojenci obvezno nosili? Ali je motiv mednaroden in je slovensko ozemlje le ena od njegovih postaj? Sveto pismo uči, da dvema gospodoma ni mogoče služiti (prim. Mt 6, 24). Ali pomeni, da so skrenili z zastavljene poti? Saj ni mogoče, da bi se ukvarjali s copranjem, če so svoj poklic jemali resno? Ali pa začetega študija niso zmogli:

Drajfoncli. Gončali so tudi o tistem, ki se je učil za popa, a se ni mogel izučiti, zato je tudi bil črnošolec, za kar se je mogoče le izučil. /... / Nekoč je nekam prišel, ne vem, če sem na Virico ali pa v Čepince k Janijevim, kjer so bili mlatiči. Mlatili so, pa se je zelo oblačilo. Mlatiči so glasno jadikovali, ker se oblači in dela ne bodo mogli dokončati. Drajfoncli pa je vzel nekakšen nožič, stopil na podokni in s tistim nožičem nekaj križal pa molil. Oblačnost se je začela umikati in je izginila, kakor da bi jo s tistim nožičem razrezal (Krajczar, Glasovi 13/45).

Tudi Števan Kúhar te motivike ne zataji (Ker črnošolcu niso pravočasno postregli z mlekom, je naredil točo (Kúhar 1988: 141–142), toda pri Dušanu Rešek in Karlu Krajczarju je je veliko več:

Črnošolec vodi s seboj oblačnost. V družbi z njo hodi k hišam prosit mleka. Če mu ga kdo ne da, se mu maščuje s točo (Krajczar 1996: 249). Od noseče žene mleka ne vzame in če lepo ravnajo z njim, nevarnost vremenske ujme odžene (prim. Krajczar 1996: 250). Kaj je prvotnejše, mleko ali voda kot sredstvo za ustvarjanje toče, ostaja odprto, je pa res, da imajo coprnice ravno nad mlekom veliko moč.⁶⁵³

Nekoč je prišel na Ivánce lepo raščen, črno oblečen mlad mož bledega obraza. V gostilni si je naročil pijačo, pomalem pil in opazoval druge goste, ki so ga začudeno gledali, ker ga nihče ni poznal. Čez čas je povedal, da je dijak črne šole in jim obečal, da naredi dež. Najbrž je bil vrag ali njegov pomočnik, so sodili ljudje. Krčmar mu je prinesel kozarec vode, kakor je tujec prosil. Nato se je fant sklonil nad kupico in začel nekaj muviti, da ga nihče ni razumel. Nebo

⁶⁵³ Prim. številne povedke, da ga jemljejo kravam.

se je nenadoma pooblačilo, začelo je grmeti in deževati. Cumprnija se mu je posrečila. Drugače pa bi bilo, če bi takrat, ko je črnošolec prosil za dež, kdo izmed ljudi v krčmi, odprl vrata ali okna. Strela bi udarila v sobo, toča pa bi po celem atári uničila poljščine, jim je povedal ta cumprnjak, črne šole dijak (Rešek 1995: 252–253).

Drugo karakteristično sredstvo črnošolcev je knjiga: *Neki kočijaž je vzel črnošolca na koula in ko je ta zaspal, si je ogledal neko njegovo knjigo* (Krajczar 1996: 251). Komu knjiga bolj pritiče kot tistim, ki imajo opravka s šolo, kakor pove že njihovo ime?

Nekega lepega dne se je črnošolec peljal v Andovce po poti, pa se je ulegel pred enim hramom. Kraj sebe je položil neko črno knjigo. Mlajši so se v bližini igrali pa so ga opazili. Pristopili so, začeli obračati liste v tisti črni knjigi. Medtem pa se je nebo črno pooblačilo. Oblaki so se kar vlekli po tleh. Ljudje se zberejo, pribežijo aštja iz sosednje vasi. Zavaljo velikega kričanja se je črnošolec prebudil, pa je liste v knjigi začel obračati nazaj. Nakar se je oblačnost takoj začela dvigati. Potem je črnošolec rekel, da če se ne bi prebudil, bi tiste vasi bilo konec (Krajczar, Glasovi 1996: 252).

Toda nenavadna moč knjige in ravnanje z njo zbujajo sum, da je črnošolec v zvezi s hudičem. Vse prekmurske različice o črnošolcu s porabskimi vred vsebujejo motiv hudournih oblakov, kar navaja k premisleku, ali se v črnošolcu ne skriva kako staro mitološko dejstvo, pač bajno bitje (meni) neznanega izvora. Na tem področju čaka raziskovalce še veliko dela.

Neki ženi se je narodilo dete. Komaj se je narodilo, že je imelo zobe. Nekoč je prišel črnošolec pa je prosil ženo, naj mu da dete. Žena mu ga ni dala. Ko pa so zvečer legli spat, je zapihal veter in tisti moški se je vrnil, a v temnem oblaku, da ga niso videli, pa je dete ukradel. Ko je to dete bilo staro trideset let, bil je že moški, se je vrnil k materi, a ni ostal doma, odšel je nazaj v oblake. Potem je nastal velik vihar, a pri tisti hiši ni bilo nobene škode (Krajczar, 1996: 253). Črnošolec je nad oblaki v bečko potegnil vrvico in jo prižgal. Tako se je začelo bliskati. Grmenje pa nastane tako, da se zrak stisne v bečko pa po mali luknji izpušča. Potem začne grmeti (Krajczar 1996: 254).

Prav motiv grmenja je člen, ki motiviko črnošolcev neposredno povezuje z motiviko sv. Elija:

Grmlajca jã ropot, štãroga napravi voz Aljaša, ki sã ž-žãrečimi kolami vozi po oblakaj. S-treskanjon pa Bog vrage kolã. Sãli, da trešči, ji spadnã sãdãndãset sãdãn. Či sã prãj to na-j godilo, bi sã vragovja tak povnožili, ka-j ji vãč bilo, kak jã travã na zãmli pa pesika v-morji. F-človeka nã trešči, zato ka jã prãj on ne vredãn, ka-j Bok strelø pošilao nanjãga« (Kũhar 1988: 150; prim. 152).

Kljub temu se zdi, da imata obe motiviki vsaka svoj izvir. Vsekakor je od črnošolčeve spretnosti Elijeva jeza nevarnejša:

Ko se bliža Eljaševo, nastopi največkrat slabo vreme. Strašno grmi takrat, bliska se, strela udarja vsevprek in močno dežuje. V Filovcih pravijo, da bi Eljaš tako zelo divjal po nebu, če bi vedel za svoj god, da bi še dete v materi zajokalo. Pod Lipo pa trdijo, da takrat, ko najbolj grmi, pijani Eljaš lágve vozi iz goric. Tako je bil Eljaš nesrečen, ker ni vedel za svoj god. Zgodaj spomladi se tako odpravi k Bogu in ga vpraša: 'Gospod Bog, povej mi, kdaj je moj god?' 'Ej, Eljaš, domov pojdi in drugič pridi! Ti še dolgo ne boš godoval, ' mu odvrne Bog. Čez nekaj mesecev se Eljaš vrne pred Boga in spet vpraša: 'Gospod, kdaj bom godoval?' 'Ej, Eljaš, Eljaš! Kje pa si hodil tako dolgo? Tvoj god je že zdavnaj mimo!' Tedaj se Eljaš razčemeril. Tako začne noreti po nebu, da začnejo ljudje na zemlji od strahu moliti (Rešek 1995: 96–97).

Takšne pripovedi o sv. Eliji so znane le še iz Bele Krajine, kar bi mogoče dokazovalo trditev, da so last predvsem panonskega sveta. Če povedke s svetim Elijo utegnejo prekrivati neko predkrščansko verovanje, naslednja pripoved to staro patino še ohranja in jo je morda dovoljeno navezati na boj med Perunom in Volosom v slovanski mitologiji:⁶⁵⁴

V Rakičanu je živel skopi kmet, ki je dajal mlatičem slabo hrano. An mlatac ga já za toga volo jako prāklinyo, pa ne moo nikšä volä mlatiti. Da já ajnog vert na gūmlo prišäo, já najšäo toga mlaca, ka já läžao. Kmäta so obläteli čämerjä, pa já kuno mlaca: 'Daj räko strela vdarila f täbe, zakaj nä mlati!' Mlatac pa: 'Daj li gron fčasno f täbe, f takšäga skopca, ka nas tak trapiš!' Ne já trbelo dugo čakati, pa so sä nyima žäle spunilä. Zavrgäo sä najmrä cilo mali oblak, pa lä vdaro ž nyäga gron, štärä bujo verta pa mlaca (Kūhar 1988: 178).

4. KUGA

Küga já podobna välkomi pisanomi täläti. Najraj sä prkazä na dvorišči äli pa v-ogradi. Njena prkazän säli näsračo pomeni. Krava äli kakšä drügo živinčä poginä pr tistoj (h)iži, ge sä küga človeka sprävaja, da vnoči kama idä. Tak já sprävajala nikšäga bratonskoga rojara, Špilaka, da já g-vinjaki šo, pa da já nazaj domo prišäo, njämi já ži ta najlepša krava poginola (Kūhar 1988: 148).

Čeprav je med prvim in drugim zapisom o kugi / Kugi preteklo osemdeset let, si ne nasprotujeta, ampak dopolnjujeta, kar prepričljivo dokazuje, da obstaja med njima zanesljiva tradicija. Antropomorfizacija boleznih kaže na zelo staro duhovno kulturo, ki se je ohranila v Prekmurju prav v atomski čas:

Ljudje so pravili, da je kuga kazen božja. Hodila je po svetu, od vasi do vasi,

⁶⁵⁴ Prim. Vitomir Belaj, *Hod kroz godinu* (Mitska pozadina hrvatskih narondih obiçaja i vjerovanja), Golden marketing, Zagreb 1998, 49.

od hiše do hiše. Morila je živino v hlevih in kokoši po kokošnjakih. V davnih časih je morila tudi ljudi, zato so se zapirali pred njo v hiše ter jo z molitvami in vražami odganjali od sebe. Vedeli so, kaj je kuga, nihče pa je ni videl, da bi drugim povedal, kakšna je, da bi se je potem lažje obvarovali. Poletnega večera je vért Jánči sedel na trnáci pred hišo dolgo v noč, da bi si odpočil po težkem vsakdanjem delu. Vse je bilo mirno in tiho. Kar njegov velik pes Muki skoči iz klónje, začne lajati po dvorišču, se peniti, cviliti in se vrteti sem in tja po dvorišču. Dolgo se žival ni mogla pomiriti, čeprav je Janči ves čas kričal, naj bo tiho in naj se potegne nazaj v klonjo spat. Zajtra je Janči našel v štali crknjeno kravo. Tudi pes Muki se je privlekel iz klonje ves krvav in ogrizen ter zdelan. Ljudje po vasi so potem pravili, da se je Jančijev pes tiste noči pretepal s Kugo (Rešek 1995: 90–91).

5. ŽAREČI (VRAG)

Ni posebnost prekmurske slovstvene folklore motiv vraga oziroma hudiča kot zastopnika številnih demonskih sil iz preteklih obdobij človeške zgodovine, pač pa lastnost, ki se pojavlja s prikritim namigom, da gre za negativno ustrojeno bitje ali stvar. Ljudje, ki niso za življenje ravnali v skladu z vestjo in etičnimi zakoni njihovega okolja, se po uverah še živih vračajo, da bi poravnali svoje račune. V Prekmurju se je v tej zvezi izoblikovala posebnost, da take osebe spremlja atribut žarečega, ki pravzaprav pomeni, da je v oblasti podzemlja, demonov, hudiča, torej nečesa, kar mu ne dá miru. Dva primera:

a) Ovčar je zbolel in se spovedal hudega greha, da je živel z neporočeno ženo. Za pokoro se je mora še živ sežgati. Toda še zmeraj ni imel miru, ker je zaradi njega strašno trpelo toliko nedolžnih živali. Mrtev pase *žareče* ovce (Kühar 1988: 125–126).

b) Kmet se vrača na *žarečem* žrebcu, ki ga je za življenje preveč oboževal. To se je ponavljalo, dokler ga ni sestra vprašala, kaj storiti. Odgovoril je: žrebca naj se proda in denar zanj razdeli revežem (Kühar 1988: 127–128).

Naslednja zgodba je v zadnjem delu vsebinsko omledna, vendar je tu vredna omembe zaradi sorodnega motiva. Namesto žarečega se v njej pojavi ognjeno žrebe:

Po smrti starejga beltinškega grofa so ljudje šušljali, kako dirja vsako noč iz cerkve v grad *ognjeno* žerbé. Nekega večera so ženske pri Matjaščevih česale perje. Bil je tudi odomáš, zato so malo pile in jedle vrtanik in se tako zadržale dolgo v noč. Na poti prot domu so se Márta, Kata in Ana prijele za roke, da ne bi zašle v kakšen jarek, saj je bila noč kmična. Ko so pritavale do cerkve, je zvon v törni ravno udaril eno. Komaj so rekle 'Hvaljen Jezus!', že je zapihal močan veter, udaril v cerkvena vrata in jih s truščem odprl. Iz cerkve je zdirjalo *ognjeno* žerbe naravnost proti gradu in izginilo v njem. Ženske so okamnele od strahu, dokler ni Kata kriknila: 'Bežimo, prikazen!' Drugega dne so vsi v vasi govorili, kako so ženske videle *ognjeno* žerbe (Rešek 1995: 72–73).

V Beltincih je živel »*an dvorski*«, ki je svojega psa ljubil bolj kot vse drugo. Isto je jedel kot njegov gospodar, reveže pa je odganjal. Ko mu je pes poginil, ga je moral služabnik pokopati na pokopališče in mu na grob postaviti križ. »*Sako noč, da sä dollegäo,*

jä prišao an žäreči päš pa jä so odivalo ž nyäga potegno. Dvorski sä te prkazni tak sprä-strašo, ka jä strae dobo pa na smrtje zbätäžao» (Kühar 1988: 177).

Prekletovi so bogateli na kriv način, odganjali so reveže in starega »Präklätoga« odgnali pred jasli, češ, jej seno in žlampaj vodo, kakor si prej jedel kruh in pil vino. Pri tej prekleti hiši so »nevidna stvorjenja« – eni pravijo, da vrag, drugi da pokojni – delali veliko težav. Domači so jih nekaj časa celo dražili, ko pa so uvideli, da gre zares, so začeli neljube obiskovalce prikrivati, ker so se bali, da bi jim kdo oponesel grešno življenje. Odtlej ni bilo miru pri tej hiši. Od vseh strani so prihajali čakati vraga. En večer je stražil mlajši Präkläti in ko se je stemnilo, je slišal jokanje »*pr oslici. Mislo jä, ka mačkä bräčijo, pa jä začao lüčati. Äli ka sä zgodilo? Kmanyä, štäro jä prti 'mačkam' poganyao, jä näzaj v nyäga lätelo pa sä žärečä bilo» (Kühar 1988: 196).*

Tako se pojavljajo žareče živali: ovca, žrebe in pes. Pri povedki, ki omenja mačko, je hkrati omenjen tudi vrag, zato je mogoče sklepati, da tudi pri drugih živalih gre zanj.

Naslednja stopnja v sistematiki žarečega je, da mu podležejo ljudje sami. Naslednja pripoved nakazuje, kdo oziroma kaj jih lahko reši: V zakletem gradu je strašilo. Nekoč je šel vanj molit novomašnik s tremi gorečimi svečami. Nastal je velik ropot. Za njim se je prikazal »*an žäreči človik. Za ropoton sä skazao gospot, štäri jä moo dugi žäreči jä-zik, pa so nyämi črvje ž nyaga kapali.*« Novomašnik ga je vprašal, kaj naj stori zanj. Oni je odgovoril: Kdor za mano pride, ti že pove. Za njim je res prišel že napol bel človek in povedal: Moj dedek, ki si ga vsega žarečega videl, si je po krivici prisvojil ta grad. Ta, ki je prišel za njim z žarečim jezikom, je njegov sin, jaz vnuk. Če hočete, da bo v gradu mir, ga morate nazaj dati revnim otrokom, ki še živijo. Tako se mi rešimo trpljenja, otroci bodo pa srečni. Novomašnik ga je poslušal in s tem rešil tri pokojne, ki zaradi krivičnega premoženja niso imeli miru med mrtvimi (Kühar 1988: 170–171).

Žanrsko je ta zgodba bližje pravljici kot povedki, ker sta njen kraj in čas dogajanja popolnoma nedoločljiva, medtem ko sta v naslednjih veliko bolj otipljiva. Žareči atribut je tu pripisan izrecno prekmurskim džilerjem:

V adventnem ranem jutru, še v temi je šel stari Legén iz Gomilic pod Lipo obiskat sorodnike. Prosili so ga, da pride pomagat, ker so kolinili. Ko je prispel do líplanskega križa, je sredi njiv zagledal džilejra, ki je tekel proti njemu. Bío je céjli žaréčji, v édnoj róuki je méo lámpaš-vótrnjek pa knígo, v drújgoj pa máli stò, pa dúgi lánc je vléjko za sêbof (Rešek 1995: 62–63).

Líplanske ženske so šle k zorjenícám v Törníšče. Pri krížji so vidle, ka je po njivaj níkše žareče stvorjenje lejtalo pa svejtílo z lámpašon. Da so príšle že blújzi gomilíčkoga cíntora, je v kapéjli zvon vdaro zdravamarijo, stvorjenje pa preminoulo. Lidje so sledkar pravili, ka je bio tou džilejr. Tej lejčéjo po njíjvaj, da merjejo; dokeč so bilj na svejti, so nej dobro merili zemle, zatou pa mrtvi odíjo s pekla nazaj merit, ka bi poravnali tísto hidobíjo, štéro so fčíjnoli lüstvi (Rešek 1995: 60–61).

Toda prvotno so bili džilerji le opremljeni s kakim žarečim predmetom, kar je v rešnici njihov pravi atribut. Zvonar iz »*donjega kraja bratonske vasi*« je pripovedoval, da

prikazen pride iz Dokležovja in je najprej čisto majhna. »Da pa ravän nyägovä 'izä pridä, te malo postoji, pa sä li prkažä žäreča marena, pod marelof pa sto, za stärin džiler sidi« (Kühar 1988: 188–189). *Stol*, to je miza, je splošni atribut džilerjev, če pa je ta miza žareča, je s tistim, ki za njo sedi, nekaj hudo narobe: »Dosta lüdi ja ži vidlo džilera, kag vnoči ž-žärečin stolon po njivaj drčä po meri zämlo, štäro jä za živlenja po krvici razmero. Najväčkrat ga jä viditi f-advänti, da lidje g-zorjänican idäjo. Fčasi äščä präj koga pita: Äli maš däseto špico?« (Kühar 1988: 147).

Še enkrat prekmurska slovstvena folklor sama lepo potrdi, komu je treba pripisati atribut žarečega:

Gospodar je neke jeseni stražil v goricah, da mu tatovi ne bi obrali grozdja. »Da je pa zmejs pröuti méjseci poglédno, je pa vído, ka se njémi níka približávlé po zräki. Naidnóuk je pa sómo vído óbr ógnja móškoga, ka je sédo na potáči. Bio je vrag. Stóupo je s potáča, potéjgno žaréjče poléno z ógnja, póuleg vértä, nónjega séo pa njémi právo: 'Ka bi si ti vüpo séjsti na žaréjče poléno?' Vert se je tak zoságo, ka so njémi vlaskéj vújškar stóupili. Gor je skóčo pa záčo béjžati pröuti dóumi. 'O nej, gës že ne bi séo na žaréjče poléno!' je spóutama éščé vtéjgno skrijčati vragéj pa se póubro (Rešek 1995: 114–115).

III. Žanrsko prepletanje v prekmurskih pravljicah

V nasprotju s povedkami je v pravljicah težje najti pokrajinsko zanesljive sestavine. Vendar je v tej zvezi mogoče kot posebnost prekmurske slovstvene folkloré v prozi opozoriti na presenetljiv pojav, da se nekateri bajčni in baladni motivi v prekmurski slovstveni folklori selijo v pravljice in s tem dobiva žanrski sistem prekmurske slovstvene folkloré drugačno sporočilno strukturo.

1. LEPA VIDA

Slovenska slovstvena folkloristika in literarna veda nasploh pozna Lepo Vido kot balado o neutešenem hrepenenju,⁶⁵⁵ zato je še večje presenečenje, da v Porabju nastopa kot močna žena, ki reši v kačo ukletega brata. Ta jo prvič, ob napovedi, od kod bo dobil pomoč, imenuje *Junaška Vida*, ob njunem prvem srečanju pa ji polaska:

'Ne boj se me, Vida, Lepa Vida! Jaz nisem huda kača, mladi kraljevič sem. Usedi se na tla, jaz pa se splazim k tvojim nogam in ti povem, kaj naj storiš, da me odrešiš...' Prav, Vida se je usedla na tla, kača se je splazila k njej pa je rekla: 'tam na tistem visokem hribu stoji velik grad. Ti boš šla tja po cesti, jaz pa po grmovju. Tam si utrgaš tri enoletne leskove šibe pa tam počakaj name. Ko jaz pridem, me ščukni z eno šibo, pa jo odvrži, Potem me ščukni z drugo šibo pa jo prav tako odvrži, nato s tretjo on jo tudi odvrži.' Zares. Lepa Vida je prišla v grad. Tam je bil leskov grm. Utrgala si je tri enoletne šibe. Tača se je tudi kača

⁶⁵⁵ Jože Pogačnik, *Slovenska Lepa Vida ali hoja za rožo čudotvorno* (Motiv Lepe Vide v slovenski književnosti, Cankarjeva založba, Ljubljana 1988).

priplazila do gradu. Vida je storila, kakor ji je velela kača. Ščuknila jo je s prvo šibo pa jo odvrгла, nato jo je ščuknila z drugo in jo spet odvrгла. Ko jo ščukne s tretjo šibo, se pred njo pojavi kraljevič. Ni več bil kača (Krajczar 1996: 95–97).

Razen imena za glavno junakinjo Lepo Vido tu ni nič skupnega z istoimensko slovensko balado. Ali gre zgolj za prevzem imena v pravljico ali tudi v poimenovanju glavne osebe obstajata dve med seboj ločeni, vzporedni tradiciji, ob tej priložnosti ni mogoče zanesljivo odgovoriti.

2. ROŠLIN IN VERJANKO

Porabska pravljica Trgovčev sin in njegova mati se začne izredno realistično, s poslovnim nadihom, kot se za trgovca spodobi: *»Oče je govoril, da bo šel v drugo deželo pa si tam kupi ešče eno hišo pa trgovino, potem pa naj mati in sin prideta za njim. Res, tako je bilo.«* In zdaj je na vrsti presenečenje, da se sredi pravljice pojavi motiv, ki je znan iz balade Rošlin in Verjanko, da mati streže sinu po življenju. Na poti bi se mati sina rada znebila, ker ji je postal vseh poveljnik tolovajev, katerim sta prišla v pest. Omenjeni poveljnik jo namreč napeljuje k umoru lastnega sina z besedami: *»Drugače se ga ne moreva znebiti, kakor tako, da se ti narediš bolna pa mu poveš, da ozdraviš le, če ti kdo prinese medvedje mleko, ki ga boš pila. Tam pa tam so veliki gozdovi, v njih so medvedi pa ga pošlji tjakaj. Mogoče več ne pride nazaj.«* Česa ne bi dober sin storil za mater in tudi temu se podvig posreči, kljub temu da ga živali opozarjajo na njeno pretvezo! Drugič ga pošlje po jabolka in ko ji želi ustreči z njimi, ugotovi, da mu ne more do živega drugače, kot da mu je odvzela čudodelni bič, čigar posest je sinu omogočala uresničevati njene muhe. Poleg tega mu izkoplje še oči. S tem se pripoved oddalji od znamenite balade in vrna na pravljlična tla (Krajczar 1996: 129–140).

3. OKAMNELA ŽIVA BITJA

Tone Cevc v študiji na to temo upošteva le slovenske bajke in bajčne povedke,⁶⁵⁶ medtem ko tukajšnja snov izziva premislek o okamnelih živih bitjih v slovenskih pravljicah. Izhodišče zanj je porabska pravljica. Njena izjemnost je motiv lasu: Trije sinovi kralja, *»ki se mu eno oko joče, drugo pa smeji, «* morajo skozi vinske gorice. Prva dva se ne moreta zadržati in utrgata grozd in zato vsakega posebej nadere *»stara baba: 'Da bi postala kamen, ti in tvoj konj!«* *Tretje leto se odpravi na pot najmlajši brat, ki »ni naredil nobene škode, ni si utrgal grozda, ampak je šel naprej«* (Krajczar 1996: 33–45). Pravljlično bitje lahko doseže, da živa bitja okamnijo zaradi dotika samo enega lasu, ki ga spusti nanje. Lovec, ki so ga medved, volk, zajec prosili, naj jih ne ustrelji, zvečer naloži na ogenj in začne peči špeh. Z drevesa se začuje glas: *»'Lahko pridem dol jest špeh?' 'Lahko, ' reče lovec. 'Bojim se živali. Lahko spustim dol en las?' 'Lahko, lahko!' Veter zajame las pa ga odnese na živali. Te nato okamnijo«* (Krajczar 1996: 104–108). V kamnito alpsko in kraško pokrajino umeščena zgodba se odvija popolnoma drugače kot na mehkih panonskih tleh.

⁶⁵⁶ Tone Cevc, Okamnela živa bitja v slovenskem ljudskem izročilu, *Traditiones* 3, Ljubljana 1974, 81–113.

4. ZELENJE

Zelenje ima v verovanju starih ljudstev pomembno vlogo in tudi v slovenski scenski in slovstveni folklori so njegovi motivi pogosti. Navadno so to enoletne leskove šibe⁶⁵⁷ (prim. tudi Krajczar 1996: 95–97), v eni od porabskih pravlji pa vlogo podajanja življenja prevzame travna bilka. Glede na to, da z njo pomagajo živali mladeniču, ki je z njimi lepo ravnal, je mogoče sklepati, da je motiv zelo star:

Ko so se živali prebudile, so videle, da njihov gospodar ima presekan vrat. Nakar lev pravi volku: 'Volk, ti si najlažji, pojdi pa prinesi živo travo, ker naš gospodar ima presekan vrat.' Volk gre, hodi, išče, pa ne najde trave. Ujel je zajca, ga pojedel pa se vrnil. Povedal je, da žive trave ni našel. Potem lev pošlje medveda. Ta odide, a tudi ne najde trave. Na poti zaloti malo jagnje, ga požre in se vrne. Zdaj lev sam gre. Gre, gre pa vidi, da kača v gobcu nese tisto travo. Pravi ji: 'Kača, to travo daj meni!' 'Ne morem ti je dati, ' pravi kača. 'Pred sedmimi leti je kolo šlo čez mojo mater, pa sem komaj zdaj našla zdravilo zanjo.' Lev pa se približa kači, ji s taco stopi na vrat, vzame travo iz gobca pa jo odnese. Potem so živali s travo namazale svojemu gospodarju vrat in pridale glavo. Pojap se je ovedel in vstal (Krajczar 1996: 19–32).

Motiv žive trave se ponovi še enkrat iz ust drugega avtorja in v drugačnem sobesedilu, kar dokazuje njegovo splošno razširjenost v tem okolju in ne le enkratni domislek posameznika. V eni od pravlji mlajši od dveh bratov reši mesto pred zmajem, ki je bil vsak dan požrl osemnajstletno dekle. Ostala je še kraljeva hči. Zmaju odseka glavo, si jih izreže in da v torbo. Potem se malo uleže in zaspi. Starejši brat spečemu odreže glavo, mu vzame trofeje in gre h kralju, češ da je on rešil mesto:

Živali so že postale nestrpne, ker pojba tak dolgo ni bilo nazaj. Napotile so se pogledat, kaj je z gospodarjem. Zagledajo, kaj se je zgodilo. Zajec brž teče po živo travo, ki vse oživi. Ko jo prinese, mu glavo dajo na vrat, pa namažejo s travo. Pojap oživi. Samo da so mu glavo narobe dali na vrat. Kar bi moralo biti spredaj, je bilo zadaj. Zajec je aštje gnauk stekel po travo. No, sedaj so mu glavo dobro dali na vrat. Zdaj je postal sedemkrat tako lep, kak je bil (Krajczar 1996: 104–108).

5. TEKMOVANJE ZA NEVESTO

Tudi v slovenskih pravljičah se pogosto pojavlja motiv, da kralj razpiše javno tekmovanje za svojo hčer. Z njo se bo lahko oženil tisti, ki bo uspešno rešil zastavljene naloge, med njimi je prstan, zlato jabolko ali kaj podobnega, kar morajo mladeniči doseči z iskrim konjem. Taka je tudi ena od porabskih pravlji:

⁶⁵⁷ Prim. Niko Kuret, *Praznično leto Slovencev* (Starosvetne šege in navade od pomladi do zime), Prvi del: Pomlad, Mohorjeva družba, Celje 1965, 114 sl. Pavle Zablatnik, *Čar letnih časov*, 38–40.

V deželi je vladal kralj, ki je imel hčer. Napočil je čas, ko so ji iskali ženina. Na visoki planini je bil visok, visok stolp. Kralj je uredil, da so postavili nanj zlato kroglo. Naznanil je, da bo mož njegove hčere tisti, ki to kroglo sname s stolpa. Tri dni je trajalo. Naznanili so, naj pridejo pojge pa se pomerijo, kateri bo boljši. Pojge so se pripravljali. Čistili so konje pa jih krasili s trakovi in šopki rož. Tudi starejša brata sta šla. Hja, kako bi pa konji mogli skočiti tako visoko! Pet metrov, tako visoko niso mogli. Najmlajši brat pa s palico enkrat udari ob tla. Bakrena obleka in konj pridirjata, obleče se, zajaha konja in gre. Skočil je do polovice stolpa pa odpadel.

Tudi s srebrno opravo do zlate krogle ne more, pač pa jo s konjem doseže in sname s stolpa, ko je v zlati obleki (Krajczar 1996: 51–58). Pravljično dogajanje na tem mestu je podobno znamenitemu ziljskemu stehvanju,⁶⁵⁸ le da tedaj zbijajo sodec; zataknenega na visok kol ga morajo jezdec, ki pridirjajo v galopu mimo, sneti, tu pa gre za spravljičeno zlato kroglo. Nadaljnji premisleki na to temo bodo še kako dobrodošli.

Čeprav je asociacija na zelenje iz predkrščanskega kulturnega kroga v zvezi z »živo travo« razumljiva, še ne pomeni, da je strokovno veljavna in zanesljiva. Tudi ta točka deluje predvsem kot vabilo za premislek za nadaljnjo strokovno razpravo.

IV. Prekmurske različice povedk in pravljič v primerjavi s slovstveno folkloro iz drugih slovenskih pokrajin

Problematika je tu zgolj nakazana in spodbuja k temeljiti širši primerjalni raziskavi slovstvene folklore iz vseh slovenskih pokrajin. Že naslovi rubrik pa kažejo nekatere motivne posebnosti prekmurskega pripovedništva.

1. VRAGOVO ROJSTVO

Milko Matičetov je zbral pričevanja o »otroku, rojenem v kačji podobi«, ki mu v zahodnem delu slovenskega etničnega ozemlja pravijo »duhovin«,⁶⁵⁹ za tristo let nazaj. Zdi se, da je bila ta uvera nekdanj bolj razširjena, saj je upravičeno sem šteti tudi naslednjo prekmursko različico:

Pri neki hiši se je namesto deteta rodil vrag. Pravili so, da je privekal iz matere ves obraščen s črno dlako po telesu. Namesto prstov na rokah in nogah je imel konjska kopita. Tudi njegov glas ni bil ditēči, temveč je bolj cvilil kot jokal. Takoj se je postavil na noge in začel hoditi sem in tja po postelji in plezati po zidu. Domači so se jáko prestrašili in tako kričali, da so pritekli k hiši vsi sosedje. Ko je eden izmed njih zagledal kosmati črni stvor, je zakričal: 'Ljudje, vrag se je rodil! Uničiti ga moramo!' Stekel je venkaj in se vrnil z lesenim količem, s katerim je tako dolgo tolkel vruga, da se je ta ftégno. Nato so ga naložili na trágle in ga odnesli v šúmo, kjer so ga zakopali. Ni bilo dolgo potem, kar

⁶⁵⁸ Niko Kuret, *Ziljsko stehvanje in njegov evropski okvir*, SAZU, Ljubljana 1963.

⁶⁵⁹ Milko Matičetov, *Duhovin v Brkinih* (Tristo let pričevanj o otroku, rojenem v kačji podobi), *Traditiones* 2, Ljubljana 1973, 63–76.

se je razvedelo, da je grába prazna: vrag se je prebudil od mrtvih in se vrnil v pekel... (Rešek 1995: 110–111).

2. ŽIVA MLADA VODA

Obstajajo pravljice, v katerih mladenič išče živo vodo,⁶⁶⁰ v porabski pravljici pa to ne zadošča, ampak mora biti živa voda še »mlada«. Kralj bi spet postal mlad, »/č/e bi z Vilinskega gradu kdo prinesel živo mlado vodo, v kateri bi se umil.« Najmlajšemu sinu se jo s pomočjo posrednikov posreči najti: »Ob dvanajsti uri gre noter in si vse ogleda. V steklenico si natoči živo mlado vodo. Na mizo napiše, kdo je hodil tukaj, katerega kralja sin, katero leto, katerega meseca in dneva« (Krajczar 1996: 42). V ozadju besedne zveze »živa mlada voda« je zamisel o čaranju po analogiji. Le če je sicer živa voda »mlada«, lahko tisti, ki jo rabi, postane spet mlad.

3. MRTVEC PRIDE PO LJUBICO

V slovenski literaturi je motiv znan predvsem zaradi Prešernove prepesnitve Bürgerjeve Lenore, ki jo je skušal posloveniti že nesojeni prvi slovenski pesnik Damascen Dev.⁶⁶¹ Znana je tudi ljudska pesem⁶⁶² te vrste z naslovom Mrtvec pride po ljubico. Prozna različica te tematike je znana vsaj iz Kroke,⁶⁶³ vendar je zgodnejši Kūharjev zapis iz Prekmurja z naslovom »Dva zalüblänca«. Tu je zgolj z glasoslovnega vidika predstavljena v knjižni jezik:

Na onem kraju Mure v neki mali vasi sta se en mladenič in deklica zaljubila in s prisego zavezala, da eden drugega nikdar ne zapustita. Za nekaj dni je moral mladenič iti na Italijansko v krvavi boj in ga je tam sovražna krogla umorila. Njegovi tovariši so pisali deklici, kaj se je z njim zgodilo. Deklica je prebrala pismo in dejala: To ni res! Če bi bil mrtev, bi že prišel pome. Še tisto noč je mladenič v vojaški opravi prišel po dekle. Konja je pustil zunaj in vstopil: »Ljuba moja, sedi na konja!« Oče in mati sta jo ustavljaljala, ona pa, da brez njega ne more živeti. Šla je zato z njim. Sedla je k njemu in oba sta jahala na Italijansko. Ko sta že daleč prijahala, je mladenič vprašal dekle: »'Mrtvác trdno konya jašä, lüba, tä ne straj?' Divojka nyäma ne dala nikšäga odgovora. Čez en čas jo spet vpraša:

'Mrtvác trdno konya jašä, lüba, tä ne straj?' Divojka jä nato skočila s konya pa sä hitro skrila v mrtväčko kučo, f štäroj kuči jä mrtvac läžao. Mladenäc jä šo k mrtväčkoj kuči pa jä proso: 'Ti mrtvo telo, daj mi živo vö!' Mrtvác sä žä zdigavao, kaj spuno žälo mladenci, da nyämä pa divojka välela: 'Ti mrtvo telo, počivli!' Mladenäc jä jočič proso drgoč: 'Ti mrtvo telo, daj mi živo vö!' Divojka jä pa välela mrtväci: 'Ti mrtvo telo, počivli!' Da jä šteo mladenäc trátič prositi, te žä prátakla tista vöra, f štäroj sä moräjo práminoči näzaj v grop povrnoti. Trag jä mladenäc odišäo näzaj mäd mrtvä, divojka jä pa ostala v mrtväčkoj

⁶⁶⁰ Živa voda pomeni tekočo vodo.

⁶⁶¹ Prim. Boris Paternu, *France Prešeren in njegovo pesniško delo*, Mladinska knjiga, Ljubljana 1976, 72–77.

⁶⁶² *Slovenske ljudske pesmi*, ur. Boris Merhar (Kondor 45), Mladinska knjiga, Ljubljana 1961, 20–23.

⁶⁶³ Joža Bertoncelj, *Kroparske zgodbe*, samozaložba, Kropa 1973.

kuči. Da so zajtra prišli pokopičjā, jā jā divojka pitala, ge zaj una je. Pokopičjā so nyoj to znali povedati, ge je, samo to so nyoj ne znali pokazati, f štāri kraj bi naj šla domo. Zato jā mogla tan ostati. Ponidila sā plivanoši za deklo pa kag nyāgova dekla jā odla na pokopališčā travo brat. Da jā s tistoga groba brala, ge jā mladenāc zakopani, sā jā z groba pokazala ana roka pa jā nyo prijela za roko pa jā jā vāč ne pistila tanodnāt. Prišli so mešniki pa so molili nad nyof, da pa zaman. Roka prāminočāgo jo jā li držala. Nato jā plivanoš spitāvao divojko po nyenom prvešnyān živlenyi, pa da nyāamā divojka sā povedala, te jo jā zdaos pokojnim mladencon. Da jiva jā po zdavanyi blagoslovo, sā grop otpro pa požro divojko, ka jā jā vāč ne bilo viditi (Kūhar 1988: 167–168).

V to rubriko sodi tudi folklorna pripoved *Markova A`nika*. Vsako noč ob 11. uri jo je obiskal mladenič, ki si je vzel življenje zaradi njene nezvestobe. Nič nista pomagala blagoslovljena voda, post. Zato je odšla na dolgo božjo pot, s katere se ni vrnila. Pravili so, da je ostala v samostanu, drugi pa, da jo je on odnesel s seboj (Kūhar 1988: 125).

4. DEKLICA VOJAK

Marija Makarovič je obdelala motiviko deklice vojaka v slovenski slovstveni folklori,⁶⁶⁴ ki praviloma delujejo pravljico, tu pa imamo folklorno pripoved, ki bi jo lahko uvrstili med povedke, saj navaja celo kraj, kjer naj bi se zgodba začela odvijati: »*Na Bojnāčkon jā živo oča, štāra mōo tri čāri pa ādnogo sinū.*« Velika žalost ga je zajela, ko je moral sin k vojakom. Tudi ta je komaj čakal na praznik, da je lahko odšel za nekaj dni k svojim. Zelo so jokali, ko se je spet poslavljaj. Tedaj je srednja hči dejala bratu, da ga je pripravljena zamenjati. Toda brat jo je svaril: »*E draga sāstra, tāžāk jā vojački stan, cilo māni, ka konya man!*« Vendar je dekle vztrajalo. Odrezala si je lase in se oblekla v bratovo vojaško obleko. V začetku ji je šlo težko in vojaki so se čudili, kako da temu vojaku tako trdo gre, saj je že veliko razumel. Sčasoma se je privadila in bila tako dobra, da je že dobivala (= napredovala). To, da je dekle, ni nihče pomislil. »*Da jā prātaklo leto dni, sā diklina ajnog zazabila pa spevala: 'Da do loška grūškā zrelā, te ži jāz vāsela bon'...*« To je poslušal kapitan in si začel misliti, da ne more biti fant, kdor to poje. Dal je vojake pregledati in pri tem so odkrili, da je vrli in lepi vojak deklica. Kapitanu je tako ugajala, da jo je vzel za ženo (Kūhar 1988: 173–174).

5. SKOPUH

Ta primer dokazuje, da je treba pri folklorni motiviki ravnati zelo pazljivo. Tako pri prekmurski kot gorenjski varianti o skupuhu⁶⁶⁵ je prvi vtis, da gre za enkratno domislico. Toda primerjava pokaže, da izvirata iz neke skupne predloge, saj sta si po strukturi zelo podobni, čeprav je prekmurska znatno daljša. Skopuh uživa ob štetju cvenka, ki ga tako

⁶⁶⁴ Marija Makarovič, Deklica vojak, *Slovenski etnograf* 16/17, Ljubljana 1963/1964, 191–202.

⁶⁶⁵ Marija Cvetek, *Naš voča so včas zapodval* (Glasovi 5/202: »... 'Boh dej. Janez, a spiš?' Ta j pa rekov: 'O pa na spim.' Potle ga pa bara: 'A mi posodaš dvejsāt goldinarjov?' Jā pa hitro rekov Janez: 'O se spim.'«

zasvoji, da ga ni pripravljen posoditi sosedu, ki mu zboli žena in bi rad šel po zdravila zanjo, pa nima denarja. Jedro te zgodbe je v dialogu:

»'Salajko, a že spite?'

'Kaj bi spal! Kaj dobrega pa te prinaša k meni?'

'Žena mi je zbetažála, jutri ji moram iti po zdravila. Mi lahko posodite jurja za dva dni?' je prosil sosed.

Salajko je malo pomolčal, nato pa je bilo slišati, kako je naglas zavzdihnil in dejal:

'Sosed, nič ne bo. Ne morem ti posoditi péjnez, ker že spim...'« (Rešek 1995: 276–277).

Sklep

1. Zdi se, da v slovstveni folklori iz nobene druge slovenske pokrajine ni slovenska zavest tako navzoča kot v Prekmurju. Prebivalci »slovenske okrogline« so se dobro zavedali, od kod jim grozi nevarnost, ki so jo projicirali v naravo. Geopolitično uklešččenost med nemški in madžarski mlin so znali kdaj pa kdaj sprejeti vzvišeno in suvereno: »*Da jä Bok narodä nadiļjavao, jä Nemci dao penäzä, Vogri čutoro, Sloväncon pa moč. Zavolo toga so Slovänci äščä gnjäsden najbolä močni*« (Kühlar 1988: 151).

2. Res je tudi, da nikjer drugje niti Cigani, kaj šele Židje niso tako pogosto tematizirani. Že iz Kranjčeve literature je znano, da so bili v obravnavani pokrajini Židje svojčas v vlogi zaznamovanih prepoznavna družbena plast in so zato življenjsko vpleteni v njeno slovstveno folkloro. Tu še ni slutiti nobene mržnje do »židòske zvezde«, ki je dobila politični predznak ob preganjanju Židov v času nacifašizma.

Po tolmačenju prekmurske slovstvene folklore povezuje Žide in Cigane večni popopnik Ahasver. Tako kot on nima miru, ker se je pregrešil proti Jezusu na križevem potu, tudi Cigani ne najdejo obstanka.

3. Kühlar je zbiral folkloro gradivo zgolj pri katoličanih. Trditev izhaja iz dejstva, da je vsakič v lepi luči prikazana katoliška stran, medtem ko se evangeličanska kakor koli osmeši. Takšno črnobelo slikanje je seveda mogoče samo v neobveznem pripovedovanju.

4. Omemba Mure v prekmurski slovstveni folklori ni le znamenje njene zemljepisne umeščenosti, saj so reki podeljene številne mitološke lastnosti s preroškimi razsežnostmi, ki jih zaenkrat pri drugih slovenskih vodah ne poznamo. Pravi vtis o Muri v duhovnem obzorju prekmurskega človeka se najlepše vidi iz darovanja vodi.

5. Porečju Mure se približujemo z razredno diferenciacijo. Revni so jo doživljali drugače kot bogati. Koliko zgodb o strahovih po prekmurskih gradovih se je ohranilo prav zaradi krivično pridobljenega denarja ali blaga. Če so osamljene grofične zbudale sočutje, so bili trn v peti grofje, ki so se igrali s težko prisluženim denarjem svojih tlačanov. Le-ti so bili kritični predvsem do neposrednih oblastnikov, medtem ko so oddaljenemu kralju oz. cesarju neomajno zaupali. Podobno zaupanje kot v Kralja Matjaža se je v slovstveni folklori pozneje preneslo na cesarja Franca Jožefa.

6. Skrivnostno, toda manj usodno delujejo prekmurske »šume« oziroma »logi«, ki jih ni mogoče docela enačiti z gozdovi po slovenskih pokrajinah zunanj panonskega kulturnega območja. Tako podrobnega opisa kakšnega bajčnega bitja, kot je v Murski šumi baba Torkla,

v slovenski slovstveni folklori zlepa ni. Ali se ni omenjeno ime pritaknilo kakemu drugemu bajčnemu bitju (prim. »stara baba Čamra«), saj v drugih slovenskih pokrajinah Torklja / Torka praviloma domuje v notranjosti – na podstrešjih – in ne zunaj v naravi.

7. Da v Prekmurju zares obstaja tradicija o brezglavjelih, dokazujeta zapisa, nastala osemdeset let vsaksebi. Skupno obema je le, da so to duše tistih otrok, ki umrejo brez krsta, drugače pa se obe besedili smiselno dopolnjujeta. Prvo nima, o čemer govori drugo, toda imenitno bi bilo dobiti o tem še več variant. Obstaja torej med imeni *brazglavec* / *brezglavjek* in *prékläso* kakšna alternacija ali gre za strogo ločeni poimenovanji za otroke, ki jim ni (bilo) dano živeti iz različnih vzrokov?

8. Po vsem slovenskem ozemlju se najdejo pripovedi o človeku, ki po smrti nima miru, ker je v življenju krivično prestavljal mejnike. Prepoznamo jih po obrazcu: Kam naj denem? Kjer si vzel, tja deni! V prekmurski zadevni različici tega obrazca ni, pač je opisano dejanje sólo.

Kritika je uperjena na enostranske zemljemerce iz druge polovice 19. stoletja.

Vse prekmurske različice o črnošolcu s porabskimi vred vsebujejo motiv hudournih oblakov, kar navaja k premisleku, ali se v črnošolcu ne skriva kako staro mitološko dejstvo, pač bajno bitje (meni) neznanega izvora. Na tem področju čaka raziskovalce še veliko dela. Motiv grmenja je člen, ki motiviko črnošolcev neposredno povezuje z motiviko sv. Elija.

Takšne pripovedi o sv. Eliji so znane le še iz Bele Krajine, kar bi mogoče dokazovalo trditev, da so last predvsem panonskega sveta. Če povedke s svetim Elijo utegnejo prekrivati neko predkrščansko verovanje, ena od pripovedi to staro patino še ohranja in jo je morda dovoljeno navezati na boj med Perunom in Volosom v slovanski mitologiji.

Antropomorfizacija kuge / Kuge kaže na zelo staro duhovno kulturo, ki se je ohranila v Prekmurju prav v atomski čas.

9. V nasprotju s povedkami je v pravljicah težje najti pokrajinsko zanesljive sestavine. Posebnost prekmurske slovstvene folklore v prozi je, da se nekateri bajčni in baladni motivi (Lepa Vida, Rošlin in Verjanko itn.) selijo v pravljice in s tem dobiva žanrski sistem prekmurske slovstvene folklore drugačno sporočilno strukturo.

Pregledano gradivo dovoljuje sklep, da je mogoče govoriti o specifikih prekmurske slovstvene folklore ne le s pokrajinskega in jezikovnega, temveč tudi folklorističnega vidika. Povedke so najbolj prostorsko pogojene in zgodovinsko odvisne, zato imajo v tukajšnjem orisu prednost pred drugimi folklornimi žanri, ki so večinoma ravnodušni do predmetnega konteksta.

Uvod

Kdor kaj dá nase in na svoj rod, se drži svojega hišnega imena: »*Kako je bil ganjen, ko sem mu zatrdil, da bo hišno ime pri Gantarju še ostalo.*«⁶⁶⁷

Hišna imena so rezultat pretehtanega presojanja zunanjih pojavov, ustvarjalne domiselnosti in pesniškega izražanja. S slovstveno folkloro jih družijo njihova variabilnost in lahko bi jih raziskovali kot loci communis. Z njimi je povezana problematika ledinskih imen in priimkov.

Tukajšnje poglavje ni diahrono in analitično, da bi sledila procesu menjav hišnega imena na posamezni domačiji skozi čas. Zastavljena je sinhrono in sintetično, tako da zbrano gradivo odgovarja na vprašanja: kakšna imena so Žirovci dajali otrokom (rodbinska dediščina); kje so živeli (ledinska imena); kaj jih je navezovalo na preteklost; kaj so delali (poklic); kako so se med seboj doživljali (osebne lastnosti in posebnosti); od kod so se priseljevali na Žirovsko (prebivalci od drugod).

I. Hišna imena po osebnih imenih (nekdanjih ali sedanjih) lastnikov

Razprava se opira na okroglo 320 zbranih hišnih imen na Žirovskem iz zadnjih sto let. Imena so bila dolgo »zelo produktivna za nastajanje priimkov«.⁶⁶⁸ Rodbinska imena so se oblikovala predvsem kot izpeljanke očetovega (redko tudi materinega) krstnega imena z različnimi sufiksi: *-ač*, *-čič*, *-ič*, *-nik*, *-ovec*, *-šič* itd.⁶⁶⁹ Na to, po kakšnih načelih so se ti sufiksi menjavali (Jakopin 1977: 48, 39) je vplivala narečna pripadnost, sosesčina, kaj je kdo hotel poudariti: rodbinsko pripadnost (oče – sin), potomstvo sploh, od čigave hiše je, najrazličnejše stopnje čustvene povezanosti (pomanjševanje, povečevanje, ljubkovanje), sočasne jezikovne zakonitosti.

Najbolj zbujajo pozornost nekatera hišna imena, ki so očitno nastala iz nemških osebnih imen *Ganza* (< Hans), *Fric* (< Fritz), *Berkl* (< Bartolomej), *Zelman* (< Anzelm). Za italijanska imena *Andreuzzi*, *Mazzini*, *Nikoletti* je znano, da gre za zidarje, ki so se priselili v Žiri ob zidanju nove žirovske cerkve konec 19. stoletja. Izstopajo tudi imena: *Gabrijel*,

⁶⁶⁶ Prva objava: Preteklost Žirov v luči hišnih imen, *Hišna imena v Žireh*, Slavistično društvo Maribor (Zora 37), Maribor 2005, 147–163.

⁶⁶⁷ Avtopsija.

⁶⁶⁸ Franc Jakopin, Slovenski priimki (Pogovor Naših razgledov), *Naši razgledi*, 28. januarja 1977, 48, 39.

⁶⁶⁹ Rudolf Andrejka, Doneski k postanku in razvitku rodbinskih imen v Selški dolini, *Glasnik Muzejskega društva Slovenije* (1939), 310–332.

Aleksander, Leander, Kajtan, Maksl,⁶⁷⁰ žensko ime *Hilda*. Če drži, da se je zagonetni *Kásm*⁶⁷¹ izlevil iz Kozma, ki v tem okolju ni moglo biti čisto neznanu ime, saj sta zdravnik sv. Kozma in Damijan na stranskem oltarju priljubljene ledinške cerkve, je mogoče predvidevati, da še katero od hišnih imen skriva v sebi kakšno neprepoznano osebno ime.

Kaj je vplivalo na nastanek manjšalnic? Sem in tja je odraslemu ostalo ime iz otroštva.⁶⁷² Nekatera imena se zaradi narečne izgovorjave v novi obliki tako spremenijo, da je prvotno ime težko ugotoviti, npr. *Lakačk* [Lukaček] (< Luka). Gibkost slovenščine je ob enem imenu omogočala več možnosti pomanjševanja: *Matiček, Mateček ali Blažk, Blažiček, Blaževček*. Taka hišna imena merijo na dobrodušnost, kanček nagajivosti ali navihanosti. Pisatelji jim seveda lahko pripišejo čisto svojsko funkcijo.⁶⁷³ Ali so se manjšalnice, izpeljane iz raznih dejavnosti, nanašale nanje ali na osebe, ki so jih opravljale? *Žnidarček* lahko pomeni, da je bil krojač majhne postave ali da je opravljal svojo obrt le po malem. Enako velja za *Zidarčka* in *Žagarčka*. *Travnčkar* in *Javarnček* ne moreta bita velika kmeta, temveč – govornjeno v nekdanjem jeziku – zgolj bajtarja. Toda zakaj zgodovinsko zapisani *Prebelic*⁶⁷⁴ postane čez nekaj stoletij *Prebevček*?

Še pomembnejša so hišna imena s pripono *-ec, -ic*, saj večinoma pomenijo naslednika, potomca, *Boštjanec* je Boštjanov sin, *Matijevac* je Matijev sin, potomec itn. Narečna izgovorjava in razvoj besede jo lahko do nespoznavnosti odcepi od prvotne osnove. Kdo bi si mislil, da iz Boštjana / Sebastijana nastane ime *Baševc*? (Andrejka 1939: 310–332). Ni zmeraj zanesljivo, da hišno ime izhaja iz kakega osebnega imena. V premislek prihajajo tudi druge možnosti. *Arhar* bi lahko pomenil kaj prvotnega, zelo starega. Prim. koren *arh-* v besedah *arheologija, arhidiacon, arhipelag*. V procesu nastajanja hišnih imen so bile njihovim nosilcem pripisane razne karakteristike, ki jih izražajo različne pripone. *Jakop-on* verjetno pomeni velikega krepkega človeka,⁶⁷⁵ prav tako deluje velikansko *Jern-ač*. In kakšna je razlika med *Blažem* in *Blažontarjem*? *Mehur* in *Benduh* sta proti *Mihu* in *Bendetu* zaznamovani imeni, medtem ko za *Plastuh-a* ne poznam(o) pravega izhodišča.

II. Hišna imena iz ledinskih imen

Opažanja Rudolfa Andrejke in Franca Jakopina o nastanku slovenskih priimkov brez izjeme veljajo tudi za nastanek hišnih imen. Saj so le-ta pogosto samo vmesna faza do nastanka priimkov. »V slovenskih priimkih se zelo čisto odsvita razgibanost slovenske pokrajine, potok, gora, hrib, dolina, vrh, sleme, planina ustvarjajo številne posredne in

⁶⁷⁰ Zdi se nenavadno, da je bilo v Žireh včasih veliko *Makslnov* (< Maksimilijan).

⁶⁷¹ Pri Žirovcih zbudi najprej asociacijo na omaro, ker se je v njihovem govoru iz nemščine prevzeta beseda zanjo do skrajnosti obrusila in z akanjem dobila značilno a-jevsko podobo

⁶⁷² Povedal Alfonz Zajec, 4. 4. 2004.

⁶⁷³ France Bernik, *Tipologija Cankarjeve proze*, Cankarjeva založba, Ljubljana 1983, 28: »Konfliktnosti razmerja med videzom in resnico pa pisatelj ni odkrival le v območju dogodkov, temveč v samem človeku, kar potrjuje črtica Gospod *Ognjišček* in gospod *Mravljinček* ... V njej se Ognjišček, človek zasebnosti oziroma domačega ognjišča, po katerem ga pisatelj tudi ironično imenuje, naenkrat spremeni v svoje nasprotje.«

⁶⁷⁴ Pavel Blaznik, *Kolonizacija Poljanske doline*, Muzejsko društvo, Ljubljana 1938, 48.

⁶⁷⁵ Tako je tudi vlak, ki so ga v začetku imenovali *hlapon*, pomenil strah in grozo.

neposredne priimke. Tudi z mlakami, kalužami, lužami in kali nismo bili revni« (Jakopin 1977: 48, 39). Pogosto so na nastanek priimka vplivali »*topografska, rastlinska in geološka posebnost kraja, kjer je rod bivalk*« (Andrejka 1939: 310–332).

Hišnih imen z ledinskim, geografskim izhodiščem se je v Žireh nabralo okroglo sto petdeset. Za Žiri je npr. na eni strani značilno močvirje in na drugi kraški pojavi, ko voda odteka v tla – tako je bilo nekdanj na eni strani vode preveč in na drugi premalo.

1. VZPETINA

Pretres hišnih imen na to témo dokazuje jezikovno ustvarjalnost naših prednikov in hkrati jezikovno zmožnost slovenščine. Koliko imen in izrazov je omogočila za domačije, ki so jih lastniki postavili na vzpetine: brdce, brdo, breg, hrib, holm. Danes slabo ali pa sploh več ne ločimo med naštetimi posameznimi vrstami vzpetin. Toda to še ni vse. Hiše na vznožjih hribov so dobile ime po raznovrstnih strminah, glede na to ali je šla mimo pot navkreber (kreber > keber⁶⁷⁶), od tod *Keber*, na zaobljenem vrhu se je reklo *Pri Kopišarju*, drugod *Na Pleši*; po bolj koničastem vrhu je domačija prevzela ime *Pri Kovkarju* ali *Kuclerju*. Kakšno sinonimno bogastvo, ki je rezultat podrobnega opazovanja! *Podgrivar*, *Podgričar*, *Zabrđar*, *Zakrožen* označujejo lego domačije z določene razgledne točke. Domačije v različne vrste prelazih so ohranile ime *Pretovč*, *Selak*, *Škrbina*. Zgodovinske okoliščine botrujejo nekaterim imenom, ki izvirajo iz nemščine: *Pelehan*, *Riglc*, *Rink*, *Turn*.

Naši predniki so imeli smisel za šalo, zato so že na Žirovskem *Nebesa* in *Paradiž*, *Vice* in *Pekel*.⁶⁷⁷ »*Ko sem bila jaz mlada, je bilo najbolje V Peklu, najhuje pa V Nebesih. V Peklu so imeli obrt, kovačijo, bel kruh in dovolj ga je bilo. V Nebesih so prosili. O vah-tih so spekli po ta boljših kmetijah majhnih hlebčkov in so prišli revni otroci in dobili, nabirali, brali vahče.*«⁶⁷⁸

2. VDOLBINA

S Peklom smo se doživljajsko spustili prav na dno žirovskega prostora. Rudolf Badjura pravi, da ljudska geografija kaj rada uporablja to prisposodbo, vedno le za res grde, temne globeli.⁶⁷⁹

Na koncu našega polja je bila grda, temačna globača, ki so ji rekali *Pekel*. Bila je podobna globokemu kotlu obdana od treh strani s strmimi bregovi, le na eni strani je imela žrelo, ki pa se je izgubljalo v črno, skrivnostno lesovje. ... Jaz sem se tega kraja bal, odkar sem se začel zavedati svojega bitja.⁶⁸⁰

Z zemljepisnim pojmom Žirovska kotlina je verjetno v zvezi hišno ime *Kotlar*. Na smer navzdol se navezujejo tudi rupe in rupice z *Ruparjem*, *Rupčarjem* in *Brložnikom*,

⁶⁷⁶ Keber kot majski hrošč (ur. J. Škofic) tu po lokalni razlagi ne pride v poštev.

⁶⁷⁷ Jože Peternelj, *Greh v Dolini*, Kmečki glas, Ljubljana, januarja 1995, 165.

⁶⁷⁸ Terenski podatek. Alenka Poljanšek, Modrijanova, Selo, v času mojega študija.

⁶⁷⁹ Rudolf Badjura, *Ljudska geografija*, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1953, 189.

⁶⁸⁰ Prežihov Voranc, Solzice, *Izbrano delo* III, Mladinska knjiga, Ljubljana 1969, 217, 220, 221, 222.

odprt pogled nam omogočajo poljane s *Poljancem* ter doline z *Dolarjarjem*, *Dovcami* in *Dovčenom*, medtem ko se druge zapirajo v *Kot* ali *Zatrepal*. Tudi tu ne gre brez nemške vzporednice, ki ga najdemo v *Žaklju* in *Žakeljcu*.

3. VODA

Po starem izročilu je bilo v Žireh nekdanje jezero, o čemer priča tudi ledinsko ime *Jezéra*, *Na jezéríh*. Od tod tudi precej hišnih imen, ki so navezana na vodo.

Pri Budnarju v Uršnem koncu so še v letih po 1870 ženske zvečer pozimi predle predivo pri trskah, ki so bile zapete v nekakšne klešče, imenovane svečnik.⁶⁸¹ Možakarji, ki so k predicam prišli v vas, pa so modrovali in zbijali šale. Tako so menili, da zvečer, ko se v Okrogelcah oglasi prva žaba, kliče:

Budnar, Budnar, Budnar.

Ko se oglasi k prvi še druga žaba, pa kličeta,

Tutlu, Tutlu, Tutlu.

Ko se dvema žabama pridruži še tretja, pa kličejo:

Gričer, Gričev, Gričer.

Ko pa se oglasi v Okrogelcah ves žabji zbor pomladi in v poletnih večerih, pa kliče:

Mre, Mre, Mre, Mre.

Ta hišna imena so v tem koncu Žirov še danes, le žabjega oglašanja v Okrogelcah ni več, ker je regulacija Sore odpravila mlakuže, kjer so v množicah domovale žabe.⁶⁸²

Čisto mogoče je v Žiri pricurljalo hišno ime *Šurk*, saj bi ne bilo edino, ki dokazuje povezanost Žirov z besediščem zahodnih slovenskih govorov. »Ščurek – je območje ob majhnem izvirku vode. Voda priteče na dan v majhnem curku in počasi. Zaradi neprestanega curljanja je ta predel dobil ime Ščurek.«⁶⁸³ Beseda je zelo nazorna. Kar se skupaj *surlja*, je *scurek*. Ker je to besedo težko izgovoriti, jo je jezik poenostavil v *ščurek*. Žirovski govor praviloma ne prenese skupine -šč- in si je olajšal izgovor kot *šurek*, od koder ga je dobil *Šurk*.⁶⁸⁴

Ni naključje, da gradivo prestreza »Buhčevo žago«, saj so bile prve žage lahko le na

⁶⁸¹ Verjetno so mu rekli čelešnik, pa je avtor to že pozabil.

⁶⁸² Peter Naglič, *Zapiski na mojo prošnjo*, Žiri, 2000, 4.

⁶⁸³ Etnografski krožek, *Ledinska imena*, OŠ Istrskega odreda Gračišče, *Arhiv slovenske slovsstvene folklore*, ISN, ZRC SAZU, št. 4054.

⁶⁸⁴ Seveda je še zmeraj mogoča asociacija na neprijetno žuželko, toda lokalne okoliščine, na katere se etnologija praviloma naslanja, tega ne podpirajo.

vodni pogon, Badjura pa razlaga, da tudi voda »buha«, torej izvira v močnem curku, in to je bilo za žago kot nalašč.

Kalar in *Kališer*, *Lužar* in *Mlakar* so dobili imena po stoječih talnih virih vode. Take narave je tudi voda iz *béča*. Izviru vode pod cerkvijo sv. Ane na Ledinici smo nekdanj rekli *báč* in ta osnova korenini v hišnem imenu *Báčnar*.

Ali je res zgolj naključje ali je sad neverjetnega opazovanja narave in sožitja z naravo, da je bila stara Vodičarjeva hiša v Mrzlem Vrhu postavljena ravno na razvodje med Jadranskim in Črnim morjem? Tako je voda z ene strani strehe odtekala v Jadransko morje in na drugi strani v Črno morje. Je to dalo hiši vrhu hriba značilno ime: *Na Vodica* (< voda)?

Hišna imena *Zagrabnar*, *Grapar*, *Potočen*, *Potočnik*, *Sopočen* in *Udovnik* (= Vodovnik) so prevzeta po legi ob tekoči vodi. *Suhar* in *Pivk(a)* že spominjata na pomanjkanje vode. Zanesljivo sodi sem tudi *Prodovec*, ki je dobil ime po naplavljenem pesku.

4. VRSTA TAL

Mah je ponekod še danes soznačnica za močvirje, ki ga, resnici na ljubo, nekdanj tudi v Žireh ni manjkalo. Prebivalci v Žireh so nekdanj dobro razločevali različne vrste tal in jih znali pretanjeno poimenovati. Kot kažejo poimenovanja domačij, so tla označevali glede na kamenje v tleh: *Pri Kamnšku*, *Pri Skalarju*.⁶⁸⁵ Za košnjo pripraven svet je botroval imenu *Pri Gladku*, če pa je bilo treba »obirati te meline«,⁶⁸⁶ kar je pomenilo strmo in nerodovitno zemljišče, se je domačije lahko prijelo ime *V Melinah*, *Pri Melinčarju*. Ločili so tudi med naravnim posipanjem peska z majhnega usada, kar je dalo ime domačijam *Pri Mel(j)cu*,⁶⁸⁷ če so ga pa izgubali iz tal, je prišlo do *Peska*. Pusta, nerodovitna tla so zapustila sled v imenu *Mršak*, medtem ko naj bi se *Mojškrin* in *Mojškrinac*⁶⁸⁸ pohvalila z rodovitno, peščeno zemljo.

5. VRSTE GOZDA IN DREVJA

Na gozd in les se navezujejo hišna imena *Podgozdnik*, *Logar*, *Zalešan* in *Gošar*. Na preseke v gozdu spominja ime *Preskar*, mogoče tudi *Plesk(a)*. Vsaj enajst vrst drevja: breza, bukev, češmin, dob (vrsta hrasta), hoja (= jelka), javor, jesen, koščák (vrsta oreha), lipa, smreka, jelša, je dalo ime hišam *Pri Brezarju*, *Bukovcu*, *Češmelu*, *Debencu*, *Hojanu*, *Javorniku*, *Javorčenu*, *Javornčku*, *Jesenovcu*, *Kovšaku*, *Lipniku*, *Liparju*, *Smrekarju* in *Vovšarju*. Odsekani kos debla, ki po sečnji ostane v zemlji, se tod imenuje parobek, od tod *Pri Parobkarju*.

6. DRUGO RASTJE ALI NJEGA DELI

Ali *Maher* in *Mahovnač* res izhajata iz mahu? *Koreninar* izvira iz korenin. *Trevn* je

⁶⁸⁵ Sama mislim, da je hišno ime *Pri Skalarju* bolj zgodovinskega kot ledinskega izvira. V bližini se reče tudi *Na kastelu*, kar pomeni, da je morala biti nekdanj tam neka (morda rimska vojaška) naselbina. Njene razvaline so bile lahko povod tudi za nastanek imena *Pri Skalarju*.

⁶⁸⁶ Tako je kdaj potožila naša mati (tako smo v naši mladosti govorili babicam).

⁶⁸⁷ Hiša ne stoji poleg vode, da bi se lahko mlelo.

⁶⁸⁸ Najprej se je porodila asociacija na mojškro, po zgledu, da je *Micnk* nastal iz ženskega imena Mica. Utemeljitev za natančnejšo razlago prim.: Stanonik 2005: 68.

mogoče povzet po travi. Rastline slabše vrste (grašica, kokelj, škrobot) so nemara delale preglavice lastnikom zemljišč *Pri Graščku, Koklju, Škrobotu*. Sodita v isto vrsto tudi sivka in praprot, ki posojata svoje ime *Prapečanu, Prapetnkarju in Sivkarju*?

Za hišna imena *Pri Česnu, Laničarju in Snopku* na podlagi kulturnih rastlin česna, lanu in kake vrste žita, ni druge razlage, kot da so jih toliko gojili, da so okoličani postali na to pozorni, lahko pa ugibamo, da je pri prvem na poimenovanje deloval česnov vonj, pri drugem barva oči (»modre kot lanov cvet«) in pri tretjem telesna konstitucija.

7. NAČIN IZKORIŠČANJA TAL

Pravkar našete kultivirane rastline že nakazujejo vsebino naslednjega razdelka. Iz nemščine prevzeti *Davčan* in domača *Planinc* in *Tratar* dokazujejo, da so na Žirovskem nekdanj pasli. Če se je mogoče zanesti na Pohlinov slovar, je treba glede na ovce vsaj pogojno omeniti *Jerebca, Rovtar, Preskar, Lazar* in *Laznar* ohranjajo spomin na pridobivanje obdelovalnega sveta z izsekavanjem lesa in s požigalništvom. Ali se sme sem prišteti še hišo *Na Piepl*, še ni jasno. Ni dvoma, da sta *Travnikar* in *Travničkar* lastnika enega ali več travnikov.

Posebno dragoceni so s pomočjo hišnih imen oziroma ledinskih imen Črteževc / Čenteževc, Pavel z Lehá, Plahovčan, Plahova ravan ohranjeni podatki o načinu oranja. Ravan, Ratačen, Ratajc in pravzaprav tudi *Rovtar* so znamenja nekdanj najbolj zanesljivega poklica: »Kmet je kralj. Če ima dobro in čedno napravo, če ima primerno zemljo, da jemlje iz nje življenje in davek, če nima dolgova, pač pa polne hleve in če ima še kopico zdravih in pokornih otrok, je kmet kralj, neodvisen od vsega sveta.«⁶⁸⁹

III. Hišna imena glede na lego ali vrsto bivališča in glede na naravne prometne zveze

Štirinajst hišnih imen je izvedenih iz občih imen in nakazujejo kakšno posebnost v naravi. *Čelešnik* meri na kak vogal v naravi, *Razpotje* in *Cepin* na razcep poti v različne smeri, *Prék* pa zgolj na drugo stran. *Kržišnik* je pravzaprav *Križišnik*: hiša stoji ob križišču. *Klukar, Krvina, Naglič*⁶⁹⁰ so dobili ime po različne vrste ovinkih, ki so jih naši predniki imenitno ločevali. Hiše na koncu vasi so poimenovali *Pri Končanu, Krajerju*. Ali je bil *Srednikar* sredi vasi ali se je priselil iz Srednjega brda, ni dorečeno. Presenetljivo je, da se tu pojavi *Pilar*, ki priča, ali da so kdaj tudi na Žirovskem poznali poimenovanje *pil* za pobožna znamenja po naših vaseh ali pa se je le kdo priselil iz primorskih krajev, kjer je to ime zanje še danes v navadi.

IV. Hišna imena po dejavnosti / družbenem položaju (nekdanjih ali sedanjih) lastnikov

V to poglavje je bilo uvrščenih sedemindvajset hišnih imen.

⁶⁸⁹ Ivan Tavčar, *Cvetje v jeseni*, Izbrano delo III (Naša beseda), Ljubljana 1968, 154.

⁶⁹⁰ Badjurovemu (1953) komentarju zelo ustreza lega hiše *Pri Naglič* v Žireh.

Žiri so arheološko popolna tabula rasa, bela lisa. Razen raziskav Branka Mlinarja⁶⁹¹ o ostanku rimskih poti skozi naše kraje se predzgodovina tega območja skriva le v nekaterih folklornih pripovedih. Zato v začetku tukajšnjega poglavja sezimo v preteklost. Vsaj hiša *Na Kastel*, če ne tudi *Groblevc* spominjajo na poselitev pred kolonizacijskimi posegi tudi v današnje Žirovsko kotlino. Na opuščeno kmetijo in zato neobdelan svet namiguje hišno ime *Pri Pustotniku*. Njegovo nasprotje je *Novohišar*, saj že ime pove, da gre za novo hišo.

Pri *Plašurju* gre za prezirane prebivalce, podobne rokovnjačem, in pri *Kočarju* za primer ubožošanega prebivalca kmečkega stanu. Ali imata isti pomen kajžarstva, torej odcepljenja od prvotnega grunta in hkrati znamenje osamosvajanja tudi *Šnitovec* in *Platiša*?⁶⁹² Imeni pomenita nekaj, kar je odcepljeno, odrezano od osnove, del celote. Kaj je bilo prej, kaj je vplivalo na drugo? S tega vidika je *Platiša* lahko slovenska zamenjava za izposojenega *Šnitovca*.

Na vrh v vaški skupnosti spominjajo imena *Pri Petronu* (Stanonik 2005: 85) in *Županu*. Premisleka vredno je dejstvo, da se imeni ne pojavljata zaporedno pri eni in isti hiši, ampak kot tekmovalno nasprotje med dvema točkama dveh nekdanjih vodilnih vasi v žirovski občini: v Žireh in na Dobračevi. Službi *Petrona* so pomagali (prim. Stanonik 2005: 85) *Petrač*, *Petrič*, *Peterc*.⁶⁹³ O nekdanjih obveznostih (fevdalne) oblasti in s tem povezanih prednostih sporočajo hišna imena *Pri Peškulc*, *Primc*, *Strliču* in *Štrelu* (Stanonik 2005: 85, 86, 87). Za kakšen vzorec ali zgled je bila hiša oz. domačija *Na Muštr*, *Muštrovše*, je danes prepozno ugotavljati.

S cerkvenoupravno preteklostjo so vsekakor povezani *Vidmarji*. »Beseda pomeni lastnika ali zakupnika vidma, to je zemljišča župne nadarbine (Pfarrpfründegrund). Lastnik je bil cerkveni podložnik.«⁶⁹⁴ Ali se *Kaludrovše* nanaša na kako staro meniško naselbino,⁶⁹⁵ ostaja odprto. Morda gre za sestavljeno ledinsko ime s kalom v prvem delu.

Na družino se navezujeta hišni imeni *Zet* in *Jerebc* oziroma *Jerobc*. Čisto mogoče je v marsikaterem primeru *Jerebc* po zakonu o vokalni harmoniji nastal iz prvotnega *Jerobca*, ki pomeni varuha, skrbnika sirot(e), posvojitelja ta institucija opominja na bridke življenjske razmere številnih mladih ljudi na žirovskem območju.

V. Hišna imena glede na gospodarsko dejavnost

Najobsežnejša skupina žirovskih hišnih imen je povezana z gospodarsko dejavnostjo, ki je pomenila preživetje. Po hišnih imenih sodeč je bilo od druge polovice 19. stoletja in v večini 20. stoletja v Žireh evidentiranih osemdeset različnih dejavnosti.⁶⁹⁶ Temeljna

⁶⁹¹ Branko Mlinar, 1988: Ob drugem zvezku knjižnice Žirovskega občasnika, *Žirovski občasnik* 9, št. 14.

⁶⁹² Leander Mlinar, *Moja domača vas Žiri in bližnja okolica*, letnice ni.

⁶⁹³ Pri vseh imenovanih je prva misel na osebno ime Peter, toda lokalne okoliščine in zgodovina domačij so bližje omenjeni razlagi.

⁶⁹⁴ France Štukl, Prispevki k poznavanju domačih imen v zvezi z upravnimi funkcijami, *Loški razgledi* 43 (Škofja Loka 1996), 43.

⁶⁹⁵ Viljem Pangerl, Prva srečanja med Slovenci in benediktinci, *Redovništvo na Slovenskem*, Ljubljana 1984, 34.

⁶⁹⁶ V resnici jih je bilo več, toda hišnih imen te vrste je ravno osemdeset!

dejavnost je bila vse do konca prve svetovne vojne kmetijstvo. O tem pričajo hišna imena *Kmet* in *Koler*, če drži predpostavka o njegovem izvoru iz latinščine. Morda je s poljedelstvom povezan tudi *Majnik* (Stanonik 2005: 94), vsekakor pa na živinorejo spominja ime *Štalar*. Svoj ugled je nemara povezoval z njimi *Jager*, če je skrbel za divjad v njihovih gozdovih, če pa je bil le divji lovec, je doživljal z njihove strani preganjanje, kakor so ljudje zviška gledali na *Krtarja / Mišarja*,⁶⁹⁷ ki je mogoče le slovensko ime za *Mausarja*, čeprav si je težko predstavljati tako ime za eno najuglednejših kmetij v Žirovski kotlini. Poleg zemlje je tod edino naravno bogastvo les, ki je dajal svoj zaslužek *Pletarju, Kapišerju* oziroma *Oglarju, Tešarju, Žagarju, Skoblu, Stržinarju, Kolarju / Kólerju, Pintarju*⁶⁹⁸ in *Tišlerju*. Kmet potrebuje tudi orodje iz kovin, zato v nobeni vaški skupnosti ni smel manjkati *Kovač*, ki si je kdaj prislužil tudi kako drugo ime, na primer *Žvejnkl*, ki je onomatopoejski odziv na slušni vtis ob udarcih kladiva na žareče železo na nakovalu (Stanonik 2005: 99.⁶⁹⁹ Pri *Kotlarju* ni jasno, ali naj ga navežemo na ledinsko ime ali ustrezno obrt. Na kmečko gospodarstvo se tako ali drugače navezujejo morebitni še *Rezar, Štrikar / Štrikaplet* in *Glažer* (Stanonik 2005: 90, 95, 98)⁷⁰⁰ Za prometne zveze so skrbeli *Čufar, Šmerovec* in *Cestar*. Prvi je skrbel za pripravo v klancih, drugi je s »šmirom«, tj. kolomazom skrbel, da kolesa pri nekdanjih vozovih niso škripala, tretji je skrbel za makadamske ceste (Stanonik 2005: 89). O napredku v tej zvezi pa priča *Garaža*.⁷⁰¹

Pri oblačilni kulturi so sodelovali različni obrtniki: *Hkavc* je tkal blago, *Firbar* ga je »farbal«, barval, *Mogan* valjal oz. likal, mogoče je to počel tudi *Likar. Fudrovčen, Žnidar* in morda tudi *Mojškrč / Mojškrinač* so ga sešivali v oblačila (Stanonik 2005: 68, 90, 93, 99). Za času primerno obutev so se ljudje obračali na *Strojarja*, ki je iz kož izdeloval usnje, *Povzarja* (izdelovalec nekih delov za čevlje in vozove) in *Šuštarja*, tj. čevljarja (Stanonik 2005: 95, 96, 98). *Škrpetovše* zbuja nelagodje, saj je bil »škrpet« slabšalno ime za čevljar. Za dostojen videz moških je skrbel *Pucar*, izpričano hišno ime za brivca.

Na stanovanjsko kulturo se nanašata le soboslikar, ki so ga v Žireh okrajšali v *Slikarja*, in *Urmahar* oziroma *Urar*.

Od kod šaljivi verzi, ki so na videz zgolj to, toda v resnici navajajo tri bistvene sestavine za človekov obstoj: prehrana iz kruha in mesa ter počitek: »*Par Matijevc mesarija, / par Lemovc pekarija, / na Par Vidk pa pačival*«?⁷⁰² Kaj je bistveno za prehrano, se lepo vidi iz hišnih imen: *Mlinar* zmelje žito v moko. Če ni le različica za mlinarja, je bil *Stopar*, ki je dobil ime stopi (napravi za phanje prosa in pšena), očitno zelo v čislih zaradi nje, če so mu iz bližnje in daljne okolice nosili v stopo suho sadje za potični nadev. *Pek* je že mlajšega datuma, saj so nekdam kruh obvezno pekli doma. *Košir* utegne biti izdelovalec

⁶⁹⁷ Ime morda izhaja iz imena Mihael. Prip. ur. J. Škofic.

⁶⁹⁸ Pri *Pintarju* na Selu je bila stara hiša na Notranjskem, hlev pa na Gorenjskem.

⁶⁹⁹ Lastniki hiše tega imena niso radi slišali; menda so ga doživljali kot zasramovanje. Avtopsija.

⁷⁰⁰ *Rezar* je »rezal prašiče«, kar pomeni, da jih je skopil; *Štrikar / Štrikaplet* je pletel »štrike«, tj. vrvi. *Glažer*, steklar je najbrž vsajal stekla v okna in vrata, vendar terenskega potrdila za to nisem iskala.

⁷⁰¹ *Garaža* za žirovski avtobus je bila nekdam nekakšen krajevni statusni simbol.

⁷⁰² Ne vem, kdo mi jih je povedal. Predvidevam, da mama na poti od doma mimo Matijevca na Vodice.

sira (Stanonik 2005: 92), za kar je moralo biti dovolj mleka. *Špehar*, *Klavnica in Mesar* pripomorejo, da pridejo kdaj na mizo meso, slanina in zabela. Iz tega sledi: kruh, mleko in meso so bistvena živila. Toda za praznik so si domačini omislili tudi kaj boljšega pri *Birtu*, na skrivaj pa pri *Krivotoču* tudi kaj srknili. Ali se v imenu *Škander* (po zaslugi premene zvenečnosti: t > d) res skriva *škant*, kar bi za gostilno ne bilo nič nenavadnega, ali zgolj *Aleksander*, bodo odgovorili strokovnjaki. Pri Katrniku so si zaslužili pesmico:

Je škoda, je greh,
da bi ležal na tleh,
je post[e]l[j]a postlana
pri Katrnik' v Žireh.⁷⁰³

Za sol, olje in vžigalice ter drugo drobnarijo, polagoma pa za vedno večjo ponudbo je skrbela trgovina v hišah *Dalmatinca*, *Kafurja*, *Kramarja*, *Merkanta*, *Štacunarskih* in *Trafikarja*. *Špicar* ne more biti v vrsti z njimi, saj je čipke kupoval in jih prodajal naprej, torej po žirovsko: »prekupčeval« z njimi. Krajevno civilno in cerkveno oblast so zastopali *Dacar*, *Matičer*, *Mežnar*, *Pošt'n Rudl*, *Poštar*, *Sluga*, *Tajnik*, *Šolski NN*. Z vojaščino sta morda povezana *Žunar* in *Štumarše* in vsekakor *Kasarna*. Z bližino nove, italijansko-jugoslovanske meje je povezana *Carinarnica*, ko so Žiri naenkrat postale upravno-politično pomembna strateška točka.

VI. Hišna imena iz osebnih lastnosti

Vsaj trinšestdeset žirovskih hišnih imen izhaja iz kakšne človekove osebne psihične lastnosti ali posebnosti (Jakopin 1977: 48, 39). Kolikor predložene razlage držijo, iz njih lahko razberemo namige o človekovem zdravju: *Bešter* (prim. Bezljaj 1976: 101), *Beštrovč*, *Potresin*, *Posebnik*, *Slabe*, *Trpin*, *Mrovč*, *Mrlak*, telesnih lastnostih (*Grošelj* < gross – velik; *Lenger* < lang – dolgin; *Špeh* (< špeh, debeluh) *Kosmač*, *Kožuh* – nekaj v videzu glede na poraščenost; *Moštacar*; *Mošnar*; *Peštač*, *Jebč'in*. Po naravi je kdo živahen (*Laufarjeva Katra*), drugi deluje zaspano (*Nagode*) ali je redkobeseden (*Tutelj*), mrk, mračen (*Mrak*), kisel (*Kremžar*), negotov (*Jamrovec*), jezen (*Corn*), prepirljiv (*Štrajt*), pretepaški (*Preteповč'en*), bahav (*Bahač*). Naštete poteze obhajajo vsakega človeka, le da so pri kom bolj prepoznavne ene, pri drugem druge in so po kdove kakšnih zakonitostih postale hišna last. Pozitivno stran človeka označujejo veselje (*Lustik*, *Žvižga*), urejenost (*Lošč'er* – zlakiraneč, olikaneč), vseznalost (*Kunstl*), pridnost (*Mravlje*), kdaj že kar pretirana (*Plastuh*), modrost (*Modrijan*, *Modrijanovec*). Na meji med prikupnostjo in neprijetnostjo sta gostobesednost (*Lopatar*⁷⁰⁴), molčečnež (*Tušar*, *Tušek*) (Stanonik 2005: 103, 106). Smola se drži *Smolovintarja* zaradi dela in ne česa drugega, v kakšnem smislu je *Svetle* povezan s svetlobo, se ne ve. Ali je *Reven* res reven in *Bogataj* bogat ali taji Boga: *Bogo-taj*. Je *Čar* okrajšava za čarovnika, *Karánt* Kurentov sorodnik in *Škratovč'en* povezan s škratom? Tu

⁷⁰³ Stric Matija Demšar, Žiri, 17. 6. 1984.

⁷⁰⁴ Pravijo, da je eden od prejšnjih gospodarjev kar naprej »lapátak«, »lopotal«, tj. preveč govoril (več: Stanonik 2005: 102).

se giblujemo na zelo spolzkih tleh, ki so polna domnev in zgodovinsko težko zanesljiva. Ni nenavadno, da se komu pritakne ime zaradi besede, ki jo rad ponavlja. Po eni razlagi naj bi ime *Kadrna* dali hišnemu gospodarju vojaki v I. svetovni vojski, ker je bil tako podoben generalu Cadorni. Kaj je z *Oblakom*? Se navezuje na glagol *obleči*, samostalniki *oblak*?

VII. Hišna imena po vzdevkih

Velika skupina slovenskih priimkov iz vzdevkov sega od surovih »žaljivk in zbadljivk do tenkočutne dobrohotnosti in občudovanja« (Jakopin 1977: 48, 39). V Žireh so barve komaj omembe vredne, pač pa je svoje ime posodilo žirovskim hišnim imenom kar triintrideset živali – seveda če je njihova razlaga ustrezna.

1. BARVE

V razdelku o barvah se pojavijo le štiri, toda zbrane na enem mestu dajejo iztočnico za domnevo, da označujejo odtenek polti. Še danes zagorel človek lahko sliši priznanje, da je (*a*)*rjav* in morda od tod *Erjavec*. Če je šlo še za temnejšo kožo, se je utrnila misel, da je kakor noč. Od primere do vzdevka *Noč* ni treba veliko. Na drugi strani je izrazito belopolti postal *Belin* in bledoličnej *Zelenak*, saj še živi fraza »Kaj ti pa je, saj si čisto zelen.«

2. ŽIVALI IN NJIHOVI DELI

Po kolikor toliko ustrezno razvozlanih hišnih imenih sodeč je bila včasih tudi v Žireh precej razširjena ovčjereja. O tem nemara pričajo tudi hišna imena *Pri Bekš*, *Buck*, *Picn*.

Pri raziskavi hišnih imen je marsikdaj smiselno upoštevati tudi razmerje med dvema hišama. Ali je res zgolj naključje, da stojita le nekaj deset metrov narazen prikupni hišici z imenom *Pri Martinc* in *Pri Ašernk*, če beremo: »Težji je cele *martince ali ašarce* vjeti, zato ker se jim rep grozno rad odlomi, če se za rep popadejo.«⁷⁰⁵ Morda je bilo res na teh dveh krajih svojčas veliko martinčkov. Tudi hišno ime *Mausar*, slovensko Mišjak, in *Podgan* si nista silno daleč stran? Ali je ob nastajanju hišnih imen obstajalo med domačijama kakšno razmerje podobnosti ali tekmovalnosti?

Od drobnih živalic (črv, mravlja, ščurek) so se udomačili *Črov*, *Mravlje*, *Čurk* / *Šurk* (< ščurek). Ob *Muhovcu* in *Pečelinu* pomislimo na muho in čebelo. Ptice sploh in posebej golob, kos, neka vrsta vrane, ščinkovec, škrjanec, vrabec so zanesljivo ali domnevno botrovale hišnim imenom: *Teč*, *Golob*, *Klun*, *Kos*, *Krek* (Stanonik 2005: 108–109), *Orel*, *Šinkovec*, *Škrjanec*, *Vrabec*. Kljub glasovni podobnosti je malo verjetno, da bi prebivalci *Frčade* imeli kakšno zvezo s frčanjem, prej je to poimenovanje za preprosto bajtico.⁷⁰⁶ Jereb, petelin, piška in pav zmorejo v zrak, toda raje imajo trdna tla pod nogami – po njih so dobili imena *Jerebc*, *Peteln*, *Pišk*, *Pagon*.⁷⁰⁷ Morda bi za boljšo razlago teh imen morali

⁷⁰⁵ Vredništvo, Večerni natoroslovski pogovori v Ljubljanskem muzeumu, *Kmetijske in rokodelske novice* 6, 1849, 200–201, 226–227.

⁷⁰⁶ Prim. Tone Cevc, "Fača", ime ziljske pastirske koč, *Traditiones* 14, 1985, 171–174.

⁷⁰⁷ Če bi bila sprejeta domneva, da se je *Pagon* razvil iz pava, je vprašanje, kako da so v celih Žireh ravno pri Pagonu res imeli pave. So se torej sami zavedali te povezave? Ali je ime nastalo ravno iz tega, ker so gojili to razkošno perjad?

poklicati na pomoč fraze in simbole, ki jih spremljajo. Golob je starodavni simbol miru. Kos je črn kot noč, vrane imajo neprijeten hreščoč glas. Žal ne vem, kako so naši predniki doživljali ščinkovca. Župančič je škrjanca krstil za »pojočo raketo«, vsekakor pa je povezan s poletjem in žitom. Orel je kralj ptic. V starejših knjigah je vrabec zapisan kot *grabec*,⁷⁰⁸ verjetno zato, ker sunkovito prileti, pograbi zrno ali kaj drugega in že ga ni.

Vever se morda klanja izumrlemu bobru.⁷⁰⁹ *Zajc* je bil gotovo hiter kot zajec. Za *Lesičnika* je splošno znano, da ga lahko izvajamo iz lisice zvitorepke. Kaj pa če je v sorodu z lesom? Težko, da se *Mačk* navezuje na domačo žival, prej je šlo za divjega mačka.⁷¹⁰ Tudi pri *Srnačenu* obstaja dvom, da ima kakšno zvezo s srnjakom, prej gre za kako navezavo na Soro. Treba bi bilo videti stare zapise tega imena. Pri *Voljču* je smiselno spomniti na opozorilo: »Veliko je vmes 'grdih' vzdevkov, ki pa imajo 'profilaktični' namen; tako naj bi npr. staro in pogostno ime *Vovk* (*Volk*, *Vuk*, *Wolf*) obvarovalo otroka pred zlobnimi duhovi; z vzdevkom in poznejšim priimkom *Kupljen*, *Prodan* so se hoteli starši na videz odreči svojemu otroku in ga tako zavarovati itd« (Jakopin 1977: 48, 39).

VIII. Hišna imena iz krajevnih imen

Na splošno o preseljevanju in priseljevanju govorita lepi slovenski imeni *Sedej* in *Novak*. Prvi je posedel, zasedel, naselil, poselil neko področje, torej je prvotni pomeni priseljenca, naseljenca kot takega, o čemer dokaj podrobno piše Pavel Blaznik.⁷¹¹ Pri *Novaku*⁷¹² že ime pove, da je nov, prav tako doseljenec od nekod. Morda sodi sem tudi *Loncman* (< *Landsman* < *Landesman*). Iz nemščine prevzeti besedi v istem pomenu sta *Šlosar* (Stanonik 2005: 97) in *Tavčar*, ki označujeta nemškega naseljenca z določenim poklicem.⁷¹³

Krajevna imena iz domačega loga so dala ime štirinajstim hišam, dvaindvajsetih hiš pa se je prijelo ime kraja, od koder so se priselili njihovi prebivalci iz bližnje in daljne okolice. Na imena iz širokega sveta je navezanih devet hiš.

1. V SOSEŠČINI

Hišna imena po domačih krajevnih imenih so *Brežnikar*, *Breznčan*, *Dovčen*, *Golc*, *Hlevišer*, *Lauer*, *Lomar*, *Lamičar*, *Osojncar*, *Vrsnikar* / *Vršnčen*, *Vrhovc*, *Zahlevar*, *Žirovčan*.

2. OD DRUGOD

Iz bližnjih krajev so se priselili *Farjulec* (Horjul), *Gorjan* (Gore nad Idrijo), *Gračen* (Polhov Gradec), *Palanc* (Poljane), *Vrzenčan* (Vrzedenc) in *Zaučen* (Zala, morda Zavratac). Ali je *Kamničan* z Ljubljanskega barja ali z Gorenjske, se ne ve. *Ipavec* (Vipava) in Tominc (Tolminska) izpričujeta, da so priseljenci s te strani doživljali več pozornosti kot tisti z

⁷⁰⁸ Gre za glasoslovni razvoj, morda podprt z metaforo. Pojasnilo ur. J. Škofic.

⁷⁰⁹ Moja generacija jih je še lahko opazovala v Jezernici v Stari vasi, kjer jih je gojil Milan Strojnarjev.

⁷¹⁰ "Zadnji svojega rodu" na Nanosu je dobil imenitno predstavitev v knjigi Ivana Rudolfa, *Spev v nanoško jutro*, Gorica 1998, 81–87.

⁷¹¹ Pavle Blaznik, O preselitvi loških podložnikov, *Loški razgledi* 26 (Škofja Loka 1979, 48, 83.

⁷¹² Ali pa je ime dobil po tem, ker je izkrčil novino za svoj dom. Prip. ur. J. Škofic.

⁷¹³ Branko Berčič, *Mladost Ivana Tavčarja*, Slovenska matica, Ljubljana 1971, 12, 13.

vzhoda, saj ni nobenega Gorenjca. Sploh že dolgo čaka na odgovor vprašanje povezave Žirov s kraji zahodno od njih. Kako da se tu najdejo tudi *Bezjak / Bizjak / Bizjan*, ki pomeni sosednje kajkavske ali istrske Hrvate? Na njihovo bližino meri *Čič / Čeč* (< Čičarija).

Tukajšnji razdelek je povezan tudi z žirovskimi izseljenci in sodobno politiko. Zato so hišna imena razen Tavčarja, ki pomeni neslovanskega, tj. nemškega naseljenca, iz tega razdelka najmlajša so: *Burja* (< Boria) *Pertot* (Češka⁷¹⁴), *Čikagar* (< Chicago), povratnik iz Amerike), *Falklandi* (Argentina), *Francoz* (Francija), *Kolumbus* (Kolumbija), *Šanghaj* (Kitajska) (Stanonik 2005: 116).

IX. K zgodovini hišnih imen pri posameznih hišah

Težnja, da prevladuje staro hišno ime (staro poimenovanje) oz. da živi enakovredno z novim, ohranjajo tisti, ki živijo v sosesčini, novo pa tisti, ki niso čustveno vezani na prejšnje ime, npr. sorodniki, znanci, nekdanji sosedje novih lastnikov.

Hišna imena se tudi selijo. Pravijo, da jih prebivalci »nosijo s seboj«. Zavest o prenašanju hišnih imen je eden bistvenih pogojev za njihovo pravilno presojanje. *Kafur* se je s Sela preselil pod Tabor v Žiri, danes pa ga tudi tam ni več. *Pri Keber* je hišno ime z Breznice, kamor je bilo navkreber,⁷¹⁵ od tam je prišlo na Dobračevo čisto zraven ceste.⁷¹⁶ Če pa vemo, da je *Keber* prišel z Breznice, s strmine, ali *Kam(n)šk* z Vrsnika, kjer se že pojavljajo kraški pojavi, se pomen obeh hišnih imen pokaže v drugačni luči. *Potočen* je dobil ime od nekdanjega vodnjaka *na Potoc na Kočah* na Dobračevi. Ko se je preselil k cesti, je vzel ime s seboj. Če tega ne vemo, ni mogoče razumeti, kako da je ob cesti na suhem hiša s takim imenom, kjer ni nobene vode zraven.⁷¹⁷ Takih primerov je vedno več.

Dvojna hišna imena sodijo v diahroni vidik raziskave hišnih imen, ki so se kljub trdoživosti polagoma menjavala in spreminjala. Danes ni več ne Mihe ne Pavleta, toda spomin nanju ohranja drobno hišno ime: *Pri Mihata na Rovna > Pavla z Lehá*. Prav tako danes ni več ne *Tapetnika* ne *Liznka*, ki je bil tu pred njim, niti hiše, v kateri sta v Stari vasi prebivala. Prvi žirovski akademski slikar *Franjo Kopač* je bil za domačine *Modelačnikov Frenc*.⁷¹⁸ Toda danes rečejo tej hiši, da je *Travnčkarjeva*. Namesto *V Paulinov bajta* se je začelo utrjevati *Pri Kališerjevem Jožetu*. Namesto *Pri Kosmu* bodo rekli še vsi *Novovaščani* *Pri Kuclerskem Bertu* ali *Pri Martencetovem Milanu*. Primer za spremembo hišnega imena po rodovni liniji je *Karl Malnsk > Jože Karlnov*. Na Dobračevi srečamo *Janeza Poljanška*, verjetno je bil sin, vsekakor pa potomec *Modrijana* iz *Ledin* oziroma iz *Pečnika*, na domačiji *Pri Veveri*, ki se je odtlej imenovala *Pri Modrijanu*.⁷¹⁹ *Pri Likerju* se je včasih dejalo

⁷¹⁴ Avtopsija: še v študentskih letih so me pri grabljenju na travniku mimoidoči spraševali v češčini za sorodnike *Pertotove* na Dobračevi.

⁷¹⁵ Etimologi se pri razlagi tega imen razhajajo (Stanonik 2005: 57).

⁷¹⁶ Danes tega hišnega imena niti hiše ni več. Na njenem mestu stoji moderen blok za tuje delavce pri *Mesarstvu Oblak*.

⁷¹⁷ Tudi v to hišo so se naselili novi lastniki in ne ti ne novi rod *Žirovcev* ne ve več za prejšnje hišno ime.

⁷¹⁸ Povedal *Jože Primožič*, (roj. 3. 4. 1906), Dobračeva, 22. 10. 1988.

⁷¹⁹ *Ivan Reven*, *Vloga Poljanškov – Modrijanov* v razvoju združništva na *Žirovskem*, *Žirovski občasnik* 8 (1987), št. 13, 122.

Na Grobl. Namesto Pri Deklu so nekoč pravili Urhovcova Micka.⁷²⁰ Kjer je potem živela Sedejeva Katra, se je prej reklo Pri Nack. Novi hiši na Dobračevi smo v naši mladosti pravili Pri Jerebcovi Jehani / Šlosarjevem Stankotu. Končan je bil z Vrzdencu doma, zato so mu dejali Vrzenčan. Sta Tratar in hišno ime Na Kastel eno in isto? Fotograf Viktor je sezidal svojo hišo Na Kevder. Po zaslugi Ivana Potočnika izvemo, da se je pred Pintarjem reklo domačiji na Selu Pri Kobilarju.

Zelenakov Jakob se je priženil k *Udovniku*, zato sta se zanj slišali obe imeni. Domači morda še vejo, zakaj se eni od hiš *Zabrežnikom*⁷²¹ pravi *Pri Graparju* ali *Joškovcu*.

Za nekaj hiš obstaja izročilo tudi o večkratni spremembi imena. Kjer je danes *Pri Cankarju*⁷²² na Selu, se je pred tem pravilo *Pri Kampenzari* in še prej *Par Budl pad Ruobom*. Ena in ista hiša dobiva različna imena. Največ imen je ostalo v spominu za hišo s Sela, v katere predelanem delu je do nedavna živel *Igor*. Njegova starša *Janez* in *Franče* sta jo deloma obnovila, ko sta jo prevzela od *Fartuncove* Micke in njenega moža, ki so mu kratko malo pravili *Francoz*.⁷²³ Ta dva sta hišo odkupila od nadvse skromne *Lenarčeve* France. V njej pa je živela tudi odljudna *Marjeta*. Pred tem se je pri hiši menda reklo *Pri Ašernku*,⁷²⁴ in še prej *Pri Karanter*. Veriga hišnih imen je torej naslednja: *Igor* < *Janez* in *Franče* < *Fartuncova Micka* in *Francoz* < *Lenarčeva Franca* in *Marjeta* < *Ašernik* < *Karant*.

Po spletu okoliščin ali zaradi prenašanja imen s seboj pride do podvajanja nekaterih hišnih imen. Nekoč je obstajalo hišno ime *Pri Nacku* v Račevi in na Selu. *Pri Petelinu*⁷²⁵ v Žireh se je nekoč reklo *Pri Andrejčku*. *Pri Petelinu*⁷²⁶ pa je tudi hišno ime v Žirovskem vrhu. Kadar se ena in ista hišna imena pojavljajo dovolj blizu skupaj, se vsaj nekatera istovrstna imena dopolnijo z ledinskimi imeni. Včasih je bilo veliko kovačev: *Kovač* (*Žiri*, *Selo*, *Stara vas*, *Račeva*),⁷²⁷ zato so dostavljali: *Kovač v Tabru* (*Žiri*); (Zajec 1996: 23/24: 54/15). *Kovač v Klanc(u)* (*Dobračeva*); (Zajec 1996: 63/111). *Kovač Na Prod* (*Selo*).⁷²⁸ Prav tako so na Selu ločili hiše *Pri Šemanik na Grič* in *Pri Šemanik v Melin* in na Dobračevi *Pri Šemanik nad britofom* (= pokopališčem).⁷²⁹ »V *Melin* se je dejalo najprej. *Pri Šemaniku* pa zato, ker je bil prvi *Šemuon*.⁷³⁰ *Šemanik* < *Šemuon* je bil stari oče od mojega očeta.⁷³¹ Reče se tudi *pri Jakobu u Láz*; *pri Črou / u Laz*. *Kosm* na Melinah je čisto na drugem koncu

⁷²⁰ Alfonz Zajec, *Dobračeva* (datum ni naveden).

⁷²¹ Lokalna raba tu ne loči predloga od krajevnega imena (npr. »za Brežnikom«). Avtopsija.

⁷²² Teta Frančiška Arh, Mače, 12. 11. 1989: Ti Cankarji so bili v sorodu s tistimi na Vrhniku.

⁷²³ Po krivici, saj je bil le slovenski izseljenec, ki se je po dolgih letih vrnil iz Francije.

⁷²⁴ Informator premišlja: »Hiša, kjer je poletni veliko kušarjev martinčkov. Ašerca je martinček. Mogoče ime od tod. Bil je kot kušcer.«

⁷²⁵ Navaja tudi Miha Naglič, *Živeti in kmetovati nad uranom* (*Žirovski Vrh* nekoč in danes, *Gorenjski glas*, 1. marca 1991, 12.

⁷²⁶ 20. 10. 1970. Etnološki drobiž, zapisek v študentskih letih.

⁷²⁷ Alfonz Zajec, Dokument, ki je spomenik žirovske podjetnosti, *Žirovski občasnik* XVIII, št. 23/24, 52–124.

⁷²⁸ Temu so dejali tudi »ta lesen Kovač«, misleč na to, da dela druge stvari kot njegov sosed pri Modrijanovcu.

⁷²⁹ *Šemaniki* se pišejo Kristan (*Selo*), Logar (*Selo*), Bogataj (*Dobračeva*).

⁷³⁰ Rudolf Kristan, *Selo*.

⁷³¹ Jakob Kristan, *Selo*.

Dobračeve kot pri *Šemanik* v Melinah. *Kosm* je nesel s seboj ime, zato je na Dobračevi in v Žirovskem Vrhu.« (Stanonik 2005: 204–206).

X. Jezikoslovna vprašanja

Za konec je po točkah nanizanih še nekaj jezikovnih, večinoma glasoslovnih opažanj in vprašanj. Samo zaznavam jih. Mogoče bodo kdaj nanja odgovorili strokovnjaki.

1. Najprej opozorilo na zadrego pri zapisu nekaterih hišnih imen. Primer: *Aržen, Eržen, Režen, Ržen?* Zlepa dva ne spregovorita enako, tudi v tem besedilu so imena zapisana bolj »po posluhu«, ne jezikoslovno strokovno.

2. Iz nekaterih primerov se vidi, kako alternirata *i* in polglasnik. Kot da bi samoglasnik *i* začel slabeti v polglasnik, prim. *Martinc : Martenc*. Morda so take razlike nastajale zaradi praktičnosti v razločevanju posameznih hišnih imen?

3. Imena se spreminjajo tudi zaradi narečnih glasovnih poenostavitv: *Baška / Baštar* (< *Boško / Boštar*). Kjer sta dva zvočnika preblizu skupaj, eden odpade: *Kamnšk > Kamšk* ali se vmes vrine drug glas: *Hen-d-rik*. Parazitski *n* se pojavi tudi v hišnem imenu *Jur-n-ca*.

4. Medtem ko je v Prešernovem hišnem imenu začetni *h-* odpadel in je namesto pri *Hribču* nastalo *Ribč*⁷³² in nikakor ne gre za *ribiča*, si je žirovski govor v enakem primeru olajšal izgovorjavo z zamenjavo zvočnika *r > l*: *Hlibčer*.

5. Žirovski govor danes primarne glasovne skupine *-šč-* ne pozna. V hišnih imenih *Graščnk* in *Luoščer* in v ledinskem imenu *VDravašč* (< *VDravašič*) je pojav *-šč-* sekundaren.

6. Hišno ime *Pri Krošl* (< *Krošelj*)⁷³³ se je po pričevanju poznavalca razvilo iz priimka *Grošelj*. Tako so se namreč prej pisali lastniki hiše.⁷³⁴ Dejstvo je, da so včasih zvenceči *-g-* v Žireh slišali kot nezvenceči *-k-*.

7. Končno je treba spomniti še, da na zvočno podobo žirovskih hišnih imen zelo vpliva akanje. Tudi polglasnik se ponekod razvije v *a*: *Lemovcova > Lamovcova*.

8. Zbrano gradivo dokazuje, da je v času njihovega nastajanja žirovski govor slabo prenašal enozložna hišna imena. Kadar so se pojavila, jih je po možnosti na koncu podaljšal s pripono *-a*: *Ganz-a, Gruhc-a, Jurnc-a, Picn-a, Pivk-a, Plesk-a, Šal-a, Tinčn-a, Tonh-a, Žvižg-a*. Izjemoma so se temu pravilu podredila tudi dvozložna imena, na primer *Matevšca*, medtem ko gre v primeru *Jesenk-a* (< *Jesenko*) verjetno za akanje. Ali je mogoče govoriti o isti zakonitosti pri hišnih imenih na *-e* v primerih *Ajnže, Bende, Brenc, Lekše, Martence, Svetle*?

9. Da gre za zloženo ime v primeru *Smolovintar*,⁷³⁵ je očitno, ali je tako tudi v primeru *Štremfelj*?

⁷³² Branko Čušin s Koroške Bele.

⁷³³ Arhiv slovenske slovstvene folklorne, ISN, ZRC SAZU, Marija Stanonik, št. 1149.

⁷³⁴ Avtopsija. Žirovci končni *-g* slišimo kot *-k* in namesto knjižnega *g* pred samoglasnikom izgovarjamo glas γ . Knjižni *g* izgovarjamo samo v sozvočju z zvočnikom: *kangla*. V I. razredu nas je župnik učil pisati besedo *Bog*. In vsi smo slišali, da je na koncu *-k*. Sami smo narečno seveda govorili: *Boγ* in tako je nastal zapis *Boh*. Ni mu uspelo, odnehal je. Saj bi potem govorili: *Boka*.

⁷³⁵ Od tod je mogoče razložiti ime tudi po pripravljanju »smole«, po domače *šmira* za kolesa pri nekdanjih kmečkih vozovih.

10. Končno je opozoriti na izmenjavo med dvema vrstama predložnih zvez. Primeri *Na Markovš, Na Kopiš, V Luž, V Paradiž, V Nebesih* delujejo kot ledinska imena, medtem ko so današnje standardne oblike hišnih imen večinoma sestavljene iz predlog pri in imena: *Par Kapišeri, Par Lužari, Par Paradižeri*.

11. »Hišna imena tipa *Beštrovc* so zanimiva zato, ker etimološka osnova *bešter* sugerira najprej nastanek priimka (*Bešter*), iz tega bi lahko suponirali svojilno pridevniško obliko (*Beštrov*) s sintagmo (**Beštrova hiša*), iz katere se potem z univerbizacijo razvije aktualna oblika (*Beštrovc*). Na tak način bi se lahko razvila vsa hišna imena, ki vsebujejo etimološko pripono *-ov-* (to torej ne velja za primere, kjer se *-ov-* razvija fonetično iz *-av-*).«⁷³⁶

Sklep

Stanislav Škrabec je zapisal: »*Etimologija je dostikrat le vgibanje. Pa naj si bo še tako terdna in gotova, nigrdar nima pravice podirati in prenařejati, kar je sezidala zgodovina po zakonih, ki so veljali v jeziku v raznih časih.*«⁷³⁷ Zavedam se, da za raziskovalno delo na tem področju nisem strokovno usposobljena, vendar upam, da je bilo moje tveganje smiselno, saj so žirovska hišna imena kljub številnim nerazrešenim vprašanjem sestavila nenavadno pisan in svetleč mozaik žirovske preteklosti. Tukajšnji seznam zajema čez 750 hišnih imen.

1. Tvarna kultura: Najbolj učinkovita so posvetila v zemljepisno obzorje naših prednikov: kje so poiskali prostor za svoja bivališča in kako ustvarjalni so bili pri poimenovanju posameznih zemljepisnih točk. Kako dobro so opazovali naravo, kakor pričajo številne rastline, ki so pomagale poimenovati marsikatero domačijo. Imena glede na lego ali drugo ledinsko značilnost so starejša, šele pozneje so se začela pojavljati imena po dejavnostih in obrteh. Iz teh imen razkrivamo zgodovino naseljevanja in razmerja med domačimi in tujimi naseljenci. Prav tako so odkrila nekatere podrobnosti v obdelovanju zemlje, predvsem način oranja. Dokazala so, da je bila v Žireh nekdaj dokaj močna ovčjereja in paša živine sploh, kar vsaj posredno postavlja spomenik brezimnim pastirjem. Kmetom so bili v pomoč in za krajevno infrastrukturo (kot danes rečemo) nasploh so skrbeli številni obrtniki in pomočniki z raznimi dejavnostmi doma ali na poti. Tudi trgovina je bila živahna.

2. Družbena kultura: Ohranjena hišna imena pomagajo razbirati zgodovinske in družinske razmere, socialno razslojenost in medsebojne stike ter upravno politično strukturo. Zelo pomemben vidik socialne kulture so priseljevanja in preseljevanja, ki so pustila v žirovskih hišnih imenih močno sled: po vseh informacijah ta imena največkrat izvirajo iz priimkov ali imen gospodarjev, ki so se priselili od drugod ali tu zgradili hiše.⁷³⁸

3. Duhovna kultura: Vanjo spadajo hišna imena ali priimki graditelja, lastnika ali stanovalca hiše, njihove duhovne, duševne in telesne lastnosti. Naposled je ljudstvo nadevalo posameznikom po njihovih posebnih lastnostih vzdevke, ki so se prijeli hiše in sčasoma

⁷³⁶ Pripomba Alenke Šivic-Dular.

⁷³⁷ Stanislav Škrabec, Rimski katolik (rubrika: Književna novost), *Cvetje z vertov sv. Frančiška* (Mesečni list za verno slovensko ljudstvo, zlasti za ude tretjega reda sv. Frančiška), VIII. tečaj, 4. zvezek, V Gorici, 1888, 355.

⁷³⁸ Anica Govekar, Domača hišna imena, rokopisna priloga k pismu, Žiri 3. 2. 1987.

tudi rodbine (Andrejka 1939: 310–332). Nanje so vplivali položaj in premoženje posameznika, slabosti in dobre strani njegovega značaja in nenazadnje sposobnost, kako je znal kdo vse to šaljivo obrniti in primerjati z eno ali drugo živaljo ali z kdove čim.

OSEBNA IDENTITETA

Tukajšnji razdelek je snovno in deloma metodološko bližji poljski etnolingvistični šoli. Vidi se, da novi rod (etnolingvističnih) raziskovalcev ne vztraja pri povezovanju *Wörter und Sachen* dobesedno, torej na predmetih iz ruralnega okolja in besedah zanje; najbrž zato, ker ne izhaja več iz okolja, ki bi ga poznala in tako cenila, da bi mu bilo žal zanje, ker se vednost o njih izgublja.

Prvo poglavje je nastalo na lastno pobudo, medtem ko gre za drugo zahvala uredništvu poljske *Etnolingwistyke* in ji je po metodologiji morda bližje.

Zadnje poglavje je po metodi obdelave literarnozgodovinsko, glede na to, da obravnava narečno poezijo, se lahko razume kot lingvistično, glede na to, da gre za problematiko obmejnega prostora, kjer prebivalci gojijo ali zavračajo dvojno (slovensko, hrvaško) narodno zavest, pa tudi etnolingvistično.

Uvod

To je sicer slovenski pregovor, ki meri na človekova dejanja in ravnanja v njegovih socialnih razmerjih po starodavnem pravilu: zob za zob ... Tu želi biti le slikovita metafora za prispevek o zbadljivkah, s katerimi so se obkladali prebivalci raznih slovenskih krajev in pokrajin in si vračali milo za drago, včasih zares, večkrat hudomušno, marsikdaj pa kar tako, pravzaprav sami niso več vedeli, zakaj.

I. Oris problematike na splošno

Po doslej znanih podatkih se je od Slovencev prvi ustavil pri zbadljivkah Jernej Kopitar. O tem priča njegova objava v *Wiener allgemeine Literaturzeitung* (1813: 207), kjer pravi, da so »die Neckanekdoten«, kot jih imenuje, torej dražljive, nagajive anekdote sosednjih ljudstev, poročevalci vedno imeli za karakteristična dejstva, pomembna in vredna zbiranja. Razgledan, kot je bil, je pohvalil Danteja in Tassonija, kako dobro da sta jih znala uporabljati. Tassoni, na primer, da je Dunajčane figuriral kot prenašalce steklenic, sledeč neki anekdoti, po kateri so hoteli Bavarci črnega salzburškega bika umiti do belega. Vendar ni postal bel bik, ampak Donava. Dunajski lenuhi / veseljaki / lahkoživci so imeli to milnico za smetano in so si jo v stekleničkah nosili domov. Kdo ve anekdoto popolneje, sprašuje Kopitar v oklepaju, nato pa nadaljuje, da so imeli Grki za norca svoje sosede Albance, katerih materinščina še ni bila zapisana, ko pa so jo poskušali utrditi na zeljni list, je neki vol ta zeljni list s pisanjem vred pojedel z velikim tekom.⁷⁴⁰

V nasprotju z dunajskim veljakom, ki razkazuje evropska obzorja tudi v na videz tako obrobem vprašanju, kot so zbadljivke, se Matija Majar – Ziljski v tej zvezi obrača na svoj narod s prošnjo za uvidevnost in širokosrčnost, ko gre za sprejemanje prebivalcev različnih slovenskih pokrajin:

Še nekaj me pri serci tišči. – Že naš pesnik Vodnik je pisal in grajal: da blizo v vsaki vasi imajo kake posebne navade, in da zato jedan iz drugiga norce delajo. – To je prav nekeršansko, to je prav gerdo! Vsi ljudje smo otroci božji, vsi smo si bratje, da bi se po keršansko ljubili, pa ne, da bi se vzaimno zasmehovali, zasramovali, žalili in jedan drugiga za norca imeli. Jaz zavolj tega to rečem, ker še današen dan v časi kak neotesan, neizobražen Slovenec svoje brate Slovence obrekuje in zaničuje, samo zato ker niso vsi ravno v tistim koti doma, kjer on;

⁷³⁹ Prva objava: Kakor ti meni, tako jaz tebi! *Seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Zbornik predavanj. Center za slovenščino kot drugi / tuji jezik, Oddelek za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete, ur. Erika Kržišnik, Ljubljana, 1998, 187–201.

⁷⁴⁰ Neckanekdoten, Barth. *Kopitars Kleinere Schriften*. Hrsgb Fr. Miklosich, Wien 1857, 152.

še učeni – prosim, ne zamerite! jaz hudo ne mislim, sam Bog ve! – še učeni se kedaj zapozabijo – jedan zaničuje Slovence, krajske, drugi Goriške, tretji Koroške, šteti Štajerske. Pa smo si vendar vsi bratje Slovenci. To zametovanje in zaničevanje hodi med nami, kokr gerda černa hudoba, in moti nam bistro pamet, Kazi nam naše sicer dobro slovensko serce. Govorimo, pišimo i opominjamo se, da se bratovsko ljubimo, ako ravno jedni prebivamo na sončni, drugi na senčeni strani gore, ako ravno živimo jedni na pravim, drugi na levim bregu tekoče vode. Kdor ne ljubi, ostane v smerti – govori svet Janez – kdor sovraži svojiga brata, je vbijavec.⁷⁴¹

Vendar pri tem ni čisto jasno, ali misli avtor na spotikanje med prebivalci posameznih pokrajin na splošno ali na govorico kot tako, to je izrecno na njihova narečja.

Na konec temeljne zbirke slovenske verzificirane folklore⁷⁴² je Joža Glonar uvrstil Šaljive in zabavljive, pesmi seveda. Predvsem ga zanima proces folklorizacije ali njihova »biologija«, kot pravi sam, češ da je različice »ponatisnil v popolnem obsegu samo pri treh, štirih naslovih, da se omogoči študij biologije te panoge naše narodne pesmi«, ki ji sledi z opažanjem, da so take pesmi »prvotno namenjene konkretnim osebam in krajem« in so drugim nerazumljive. Če ostane pri tem, so, potem »ko je njih vsebina postala neaktualna, zapadle pozabi«; ali pa zaradi »svoje umetniške sile« sčasoma izgubijo »individualni značaj« in postanejo tako zelo »tipične«, da so marsikdaj na tej podlagi uvrščene celo v druge razdelke in se nekatere »sedaj tu in tam skrivajo, celo med živalskimi«. Glonar se zaveda posebne vloge teh pesmi za njihov kontekst, zato dodaja pripombo, iz katere razberemo, da je poznal precej več gradiva, kakor ga je bil pripravljen priobčiti: »Izmed razmeroma mladega blaga je bilo iz umljivih razlogov treba izključiti vse ono, ki še nima dovoljne časovne distance, ki bi tem produktom jemala neprijetnost žela.«⁷⁴³ To kaže, da so v prvi četrtini dvajsetega stoletja tovrstno zbadanje vsi jemali še dokaj resno – kot vrsto družbene kritike. Še Niko Kuret ravno s tega zornega kota razlaga nastanek štajerskega »kompleksa šal« o Lemberžanih,

Mar(en)beržanih in Veržejcih, če ne tudi o Ljutomerčanih: »V starih leंबरških šalah vidim naše najizrazitejše primere družbene kritike iz ljudskih ust. Zrasle so – po tujih vzgledih oblikovane ali samorodne, to v tej zvezi ni važno – v tistih pokrajinah, kjer je slovensko kmečko ljudstvo pokazalo svojega upornega duha v dobi kmečkih puntov. V neenaki borbi s fevdalnim zatiralcem je za tisti čas podleglo. Izkoriščevalskega malomeščanstva pa se je lotilo z drugim, neubranljivim orožjem, s satiro. Tako nastale zabavljice se postavljajo enakovredno ob stran tej zvrsti ljudskega slovstva pri drugih narodih.«⁷⁴⁴

⁷⁴¹ Matija Majer, Nekaj od Slovincov, *Kmetijske in rokodelske novice* 2, 1844, št. 44, 176.

⁷⁴² Karel Štrekelj, *Slovenske narodne pesmi* IV, Ljubljana 1908–1923, št. 8539–8686.

⁷⁴³ Joža Glonar, Pripomnja, *Karel Štrekelj, Slovenske narodne pesmi* IV, Ljubljana 1908–1923, 683.

⁷⁴⁴ *Šaljive zgodbe o Lemberžanih*. Na novo povedal in opombe dodal Niko Kuret, Maribor 1954 (Zabavna knjižnica 7), 28–29.

Kuret utemeljuje šale o Lembergu z zgodovinskimi dejstvi, ki so porajala zavist okoličanov zaradi ugodne prometne lege in ljubosumno varovanih tržnih pravic kraja od 16. do konca 18. stoletja, saj kmet drugje, razen na tedenskih sejmihi v trgu, »ni smel ničesar prodati in ničesar kupiti«. ⁷⁴⁵ Tudi pozneje so bili sejmi izredno pogosti. »Do leta 1835 je bil Lemberg trg z lastnim sodnikom, ki je načeloval trškemu magistratu s svetovalci in je imel celo pravico krvnega sodstva. Enonadstropni rotovž še danes stoji, na nekdanje sodne pravice pa spominjata sramotilni kamen ali pranger na njegovi južni strani in roka z mečem na pročelju« (Kuret 1954: 23–24).

Zaradi odsotnosti ritmičnega vzorca, ki deloma zavira proces folklorizacije, je le-ta še bolj dejavna v proznih kot pesemskih žanrih slovstvene folklore in to je krivo, da se »iste ali podobne šale /.../ pripisujejo Ribničanom«: »Tudi v tem je postopalo ljudstvo podobno kakor drugod: svobodno in brez pomislekov je pritikal isto storijo zdaj temu, zdaj onemu kraju, kakor se mu je pač zahotelo in kakor je zahtevala vsakovrstna potreba. Verjetno pa se mi zdi, da je pravo jedro večine teh šal, koliko so domačega izvora, le eno. To jedro pa je Lemberg« (Kuret 1954: 23). Prav na temelju svoje seznanjenosti z evropskimi tokovi razvoja posameznih šaljivih motivov N. Kuret lahko samozavestno zagotavlja dokajšnjo izvirnost ne le lemlberških, ampak tudi drugih krajevnih zbadljivk: »Ni pa dvoma, da je tudi naše ljudstvo ustvarjalo svoje šale, kakor si je izoblikovalo ostalo bogato zakladnico svoje duševne, socialne in materialne kulture. Da, lemlberške šale celo pričajo, da se je stvarjalna sila ljudstva ohranila tudi pri nas do današnjih dni!« (Kuret 1954: 29).

Toda v nečem se Slovenci bistveno razlikujemo od drugih narodov, kakor ugotavlja N. Kuret. Obhajata nas zadrega in nesproščenost, kadar se želimo ponorčevati iz svojega bližnjega: »Kar ganljivo je, kako se bojimo te kraje omenjati z imenom, kadar se jih pa spomnimo, se kar opravičujemo. Ne premoremo širokega, gromkega smeha, ker se vsakdo čuti brž osebno prizadetega. ... Pri tem pa prezremo, da tiči za vsako zbadljivko stvarno neka počastitev, kajti 'kdor nič ni, na potu ni nikomur', pravi Aškerc ...« ⁷⁴⁶

⁷⁴⁵ »V srednjem veku je bil Lemberg sedež gosposčine krške škofije in so ga pozneje dobili v fevd grofje Celjski. Grad je stal na strmem hribu nad trgov, danes je komaj kaj videti od razvalin. Po pripovedki je bilo okoli trga še pet gradov, ki pa o njih ni več ne duha ne sluha. V starih časih je bil trg dokaj velik. Požari so ga uničili, tako da si je mnogo tržanov sezidalo domačije na bližnjih gričih« (Kuret 1954: 23).

⁷⁴⁶ »Pritegniti moram dr. Pavlu Strmškmu, ki se huduje, da 'pri nas pač pišejo o Butalcih in Zaplankarjih, bojimo pa se naravnost omenjati Ribničane, Veržejce, Lemberžane, ker smo tako strašno obzirni in se bojimo, da bi jih užalili'. (...) Zares se že dr. Josip Pajek 1884 opravičuje: 'Ni mi treba menda še le zaterjevati, da rad dajem čast poštenju Lemberžanov in Veržejcev. Da me pa kdo vendarle krivo ne razume, izrekam vendar naravnoč, da nečem nikoga žaliti. Na drugej strani pa vendar tudi kaj takega ne morem zamolčati v svojem spisu, ki želi biti kolikor mogoče zvest obraz narodnega mišljenja in življenja ...' Enako »pojasnjuje« izdajo svojih marenberških zabavljic 1910 Janko Osojnik – dr. Ljudevit Pivko. (...) Ne bomo zamerili Lemberžanom, če zabavljic o samih sebi ne zdaj ne poprej niso hoteli pripovedovati. Toda tudi njihovi sosedje so jih že pred sto in desetimi leti zatajili, da bi pri Lemberžanih ne prišli v zamero. Ko je namreč nadvojvoda Ivan pokrenil svoj znameniti statistično-topografski popis Štajerske in so mu na njegova vprašanja morali poročati predstavniki posameznih gosposčin, so se uradniki sosednjih gosposčin 1843 menda dogovorili, da zapišejo isti odgovor: »Von Erinnerung und Sagen aus Friih- und Vorzeit ist wegen der abseitigen Gegend hier nichts

II. Pokušina za dobro voljo

Nabralo se je toliko gradiva, da bi bila na njegovi podlagi mogoča o tem temeljita in dolga razprava, ki bi nam razkrila morda katero doslej premalo upoštevano lastnost slovenskega narodnega značaja, namreč, da znamo biti Slovenci tudi vedri in hudomušni, navihani, prešerni. V tej luči jemljemo zbadljivke le s pozitivne strani. Če jih premerimo z nasprotne, odkrijemo v njih tudi manj priljubljene lastnosti človeškega značaja: posmehljivost, pikrost, jedkost, robotost, enostranskost. *Naša prestolnica* zasluži, da dobi tu prvo mesto. Znamenje suverenosti njenih prebivalcev je, da dobrohotno sprejemajo bodice na svoj račun, saj ni znano, da bi vračali šilo za ognjilo, ko si jih naključni obiskovalci mesta privoščijo in delajo za bedake.

1. LJUBLJANA

Zbrano gradivo se zdi smiselno razvrstiti po konceptu od bližnjega k daljnemu. Dobro zastopana v tem pogledu je tudi *ljubljska okolica* in razveseljivo je, kako presenetljivo ohranjeno je tovrstno gradivo ravno s tega področja. Nato seveda pridejo na vrsto *drugi kraji* oziroma njihovi prebivalci med seboj. Podatki so iz vseh slovenskih pokrajin, največ s Primorske in Štajerske, malo z Gorenjske, še manj z Dolenjske in komaj kaj z Notranjske. V marsikaterem kraju se nerodnost enega prosploši na celo vaško skupnost.

Potem pridejo na vrsto zmerjavke za pripadnike posameznih dežel/kronovin pod nekdanjo habsburško krono: Koroška, Štajerska, Kranjska, Primorska. Te je mogoče utemeljevati zgodovinsko, saj so se podložniki vedno (ne)hote zgledovali po svojih gospodih in se ravnali po vetru, ki je pihal iz njihovih gradov. Tudi ko so stara nasprotja na višji ravni že zdavnaj zbledela ali je njihove nosilce povozil čas, so nasprotstva po načelu tradicije vsaj na besedni ravni ostala živa kot stereotipne označbe prebivalcev posameznih dežel.

Ali veste, kako je nastala Ljubljana?

»*Ko so se Slovani selili, je bila tam, kjer je zdaj Ljubljana, postavljena tabla s kažipoti:*

---

bekannt.« Ali pa so hoteli Lemberžane le obvarovati posmeha potomcev? Tudi v zadnjem času se nismo kaj dosti spremenili. Vinko Möderndorfer je v V. zvezek svojih *Verovanj, uver in običajev Slovencev* uvrstil posebno poglavje Zbadljivke, toda v njem ribniških, lemlberških, veržejskih niti ne imenuje. ... Tujci so morali pokazati na kulturno-zgodovinsko in narodopisno pomembnost lemlberških zabavljic. Pod nemško zasedbo, 1944, je zapisal F. Paidasch, da so Lemberžani v teku stoletij zasloveli kot »die Schildbürger der Untersteiermark«. Gradčan Paul Schlosser pa je 1951 objavil deset lemlberških zabavljic po lastnem zapisu, kot mu jih je že 1910 narekovala v Mariboru Marija Potočnik. Objavil jih je seveda v nemščini in kažejo marsikatero nemško retušo. Nadvse važna pa je za nas razprava, ki jo je dodal svojim objavam. Ob bogati literaturi razčlenja in vrednoti lemlberške zabavljice, ki dobe tako prvič svojo znanstveno oceno in s tem mesto, ki jim gre. Predvsem ugotavlja, da se bistveno ločijo od zabavljic o Schildburgerjih, nato pa po Peuckertovih merilih (Peuckert W. E., *Deutsches Volkstum in Marchen*, Sage, Schvank und Ratzel, 1938) razsodi, da so zelo stare. Tako je prišel čas, da še sami zberemo to vrsto ljudske književnosti in se otresemo – ne bodi grdo rečeno – aberitskih pomislekov in obzirov. Če postavimo stvari v pravo kulturno-zgodovinsko luč, morajo biti prizadetim potomcem še v ponos, kakor se vsak kraj rad postavi s svojimi ohranjenimi stari-nami!« (Kuret 1954: 26–27).

*Gorenjska, Dolenjska, Primorska, Štajerska. Vsak prišlek je odšel tja, kamor je spadal. Nekateri pa niso znali brati ...*⁷⁴⁷

Tako imamo izhodišče za vstop v posamezne slovenske pokrajine, ker če se prav hitro ne odpravimo iz Ljubljane, bomo tudi mi ožigosani, kakor koli že. S Koroške, Gorenjske, Primorske, Štajerske in Dolenjske letijo puščice na naše glavno mesto in njegove prebivalce:

KO JE ŠEL PRISTOVNIK V LJUBLJANO ZVONOVE KUPOVAT

Pristovnik je bil svoj čas največji kmet v Kortah. Okoli leta 1850 je menda kar sam dal pozidati cerkev in župnišče. Ko je bila cerkev pozidana, je bilo pa treba nabaviti še zvonove. Pristovnik se lepo obleče v suknjeno obleko, srajco iz belega platna, obuje boljše škornje in jo odrine peš proti Šentvidu. Pristovnik kočije ni imel, ker je ni imel za kaj rabiti, da bi se pa z reškom (= vrsta vprege na dveh kolesih) peljal, bi pa tudi ne imel nobenega furmana za v mesto. Jahati, so pa rekli, da Pristovnik tudi ni maral. Tako da se je samo od Kranja pa do Šentvida peljal z vlakom.

V fabriki, tam kjer so zvonove ulivali, nikakor ni mogel dobiti tistega, da bi mu lahko naročil, koliko pa kakšne zvonove bi rad. Potem mu pa enkat en šribar le reče, ko so ga vsaj malo bolj v obleko in pod roke gledali: 'Veste, mi bi se lažje pogovarjali z gospodom, ki bo potem zvonove tudi plačal.'

Pristovnik pa pravi: 'Jes sem pa mislil, da je za zvonove dosti samo denar. Vi pa pravite, da mora biti še gospod zraven. A imate morebiti v fabriki kakšnega takega človeka, da bi se jaz z njim samo za plačilo z denarjem zgovoril kar brez gospoda?'

Škric gre hitro v en štibelc, kjer je noter en sam gospod sedel na usnjenem stolu. Pristovnik mu reče: 'Dober dan. Jaz bi rad zvonove naročil pa tudi kar sam plačal.' Gospod vstane s tistega usnjenega stola in pravi:

'Ja, a kar vi boste plačali?'

'Seveda, sprva nisem vedel, da bi moral zato še kakšnega gospoda s seboj imeti.' Gospod mu pove račun za tri zvonove. Pristovnik pa potegne mošnjo srebrnih goldinarjev in mu jih našteje tja na mizo. Gospod pobere denar – pa tudi koj z enim bronastim zvoncem, ki ga je imel pred seboj na mizi, pozvoni, da je koj priteklo še nekaj škriccev, da so obstopili Pristovnika, mu ponudili stol pa spraševali, kaj bo pil in jedel, in da naj pri njih malo počije pa tudi prenoči, ko je tako od daleč prišel.

Pristovnik pa pravi: 'Boglonaj, nič ne bom, gospodje. Južinal (= kosil) bom pri Figovcu, za jerperje (= prenočišče) sem pa že v Kranju zmenjen. Samo en cegcl mi še dajte, da bom furmanu dal, da boste vedeli, da so po moje zvonove prišli. De ne boste spet na kakšnega gospoda čakali.'⁷⁴⁸

VORGƏLJCE ZA LJƏBLJANČANE

Ankrèt so šlə an ljəbljanšč turist z Vuskovənce dəlvən, pa zagledajo anga kmeta, k jə štoče vačov z goše. S cpinam se j martrov, da b jəh k pot spravov. So s

⁷⁴⁷ Jože Rovtar iz Selške doline (ustno), na obisku zaradi računalnika. Ljubljana, 16. 6. 1998.

⁷⁴⁸ Andrej Karničar, *Jezerske storije* (Glasovi 16), Ljubljana 1997, št. 27.

pa misəl, da s ga do mav špəljal z njim. K pridejo bliže, se pa adən zməd təh Ljəbljančanov pohēca z njim.

Pa prav: 'Dober dan, očka! Kaj se mučite, razžagajte te hlode na kose, pa jih boste laže vlekli.'

Ta kmet pa, na bod navumən, jəh jə pa fanj zafrknov.

Jəh jə pa podvučov: 'O ne, to pa ne! Tə pa morjo bit tkuj dojə, k mo deval vorgəljice za Ljəbljančane, k majo tkuj šəroče gobce' (Cvetek 1993: št. 219).

MIRČE PARPAVDUJE

Muzkuonti Srna imel občni zbor v Nebesih.

Ka sm pobu ablubu, de bam prej paršu damo, sm se adzignu, kukar je blu debate kuonc.

Pridem do šteng, jemu sm ene davge škarpete, sm se pa padtaknu ab sina pa zgarmu dalvan. Ka na bi blo aviunka, bi nem v kuhne duol na špargert parletu. Na naglca me vlečeje v Lublana.

Kukar sm se zjutrej zbudu, je bil par men policaj pa me prašev, ka je mislu, de sm se v prometni nasreč patauku. Pa praše: 'Tavarš Zelene, ste vi vozili ali vaš kolega?'

Jest mu pa rječem: 'Tavarš miličnik, kar jest vem, sm v Nebesih pa štengah padu.' Je mislu miličnik, de se mi mal meše, je pa zruoja: 'Če ta nječete pavedat pa pravic, baste pa na policij!'⁷⁴⁹

MARIBOR IN LJUBLJANA

Bahal se je Mariborčan z Mariborom: 'Takega mesta ni na svetu.'

Čuje ga Ljubljančan in ga zavrne: 'Ne boš, brate, ni ga mesta nad Ljubljano!'

Pa se vmeša v njun pogovor hribovec: 'Kaj Maribor, kaj Ljubljana. Kakšni sta to mesti. Še plota nimata, da bi konja zanj privezal.'⁷⁵⁰

RIBNIČAN V LJUBLJANI

Nekoč je prišel Ribničan v Ljubljano in si ogleduje stavbe, nato stopi k njemu Ljubljančan in mu reče: 'No, Ribničan, kaj tako gledaš te stavbe?' 'Ja, ja, visoke so, visoke.' A Ljubljančan mu reče: 'Ja glih prave so za take ribniške osle.' Ribničan mu odgovori: 'Ja, saj sem si kar mislil, da so za Ljubljančane premajhne.'⁷⁵¹

KAKO SO LEMBERŽANI V LJUBLJANO HODILI

Lemberžani so že dosti slišali o Ljubljani. Pripovedovali so, da imajo tam hiše z dvema, kaj, še s tremi vrstami oken, da je tam mnogo cerkva, ki so vse drugačne kakor leंबरške, da po mestu teče voda z nič koliko mostovi in da se sredi mesta vzdiguje visok hrib z mogočnim zidovjem. Lemberžane je vsako leto bolj imelo, da bi Ljubljano videli. Nazadnje so se le odločili, da gredo na pot. Takrat seveda še ni bilo železnice. Treba je bilo iti peš. Tedne in tedne so se pripravljali in tako so nekega dne le odrinili.

⁷⁴⁹ Lidija Kleindienst, *Bam knapa vzela, bam zmeraj vesela* (Glasovi 11), Ljubljana 1995, št. 108.

⁷⁵⁰ Franc Primožič, Podpeca, Črna na Koroškem, M. S. (= Marija Stanonik), *Arhiv SF* (Arhiv slovenske folklore), 627.

⁷⁵¹ Justi Krumpačnik, Velenje, M. S., *Arhiv SF*, 542.

Krenili so navsezgodaj od doma in so ves ljubi božji dan dobre volje koračili proti beli Ljubljani.

Zvečer so prišli do gozda. Ustavili so se na robu in sklenili ondi prespati. Nanosili so si listja in mahu in legli. Pri tem pa so obrnili noge proti Ljubljani, da bi zjutraj ne zgrešili smeri.

Ponoči prikolovrati kmet mimo spečih Lemberžanov. Ogleda si jih od blizu in jih spozna. Ugane tudi, kam so namenjeni. Šaljivec, ne bodi len, vsakega po vrsti zasučje v nasprotno smer.

Zdaniilo se je in Lemberžani nadaljujejo v prvem jutru svojo pot.

Zvečer pridejo do kraja, ki bi po njihovih računih moral biti Ljubljana. Ko pa se v njem natančneje razgledajo, vzkliknejo v en glas:

'Hudimarja, saj je Ljubljana prav takšna kakor naš Lemberg!⁷⁵²

III. Slovenske pokrajine med seboj

Prva v tem razdelku je ljubka uganka:

Zakaj Savinjščani obrezujejo trto?

Bojijo se, da bi zrasla na Koroško in potem ne bi mogli prodati vina.⁷⁵³

Če so v tem primeru nabodeni Korošci in Štajerci hkrati, si le-ti privoščijo Primorce brez dlake na jeziku: »Če Primorca čez travnik v košu neseš, ti škodo naredi.«⁷⁵⁴

Vendar kdaj tudi Štajercem postane vroče:

Polšnik je hribovska vasica na dolenski strani Save. Še danes je mogoče med ljudmi na tej strani Save čutiti razlikovanje med njimi, ki se imenujejo Komlanci, in prebivalci na drugi strani reke, ki jim pravijo Stranci. Kadar le morejo, Komlanci zbadajo Strance, da je bog, ko je ustvarjal ljudi, stal pa je tedaj na dolenski strani, odvrget ponesrečene primerke na drugo stran Save, kjer živijo kot *Štajerci* še danes. Stranci jim vračajo milo za drago s tem, ko trdijo, da bi Komlancev brez Strancev sploh ne bilo več, saj so bili med zadnjo vojno skoraj vsi izseljeni, po vojni pa so se preostali pomešali s Stranci.⁷⁵⁵

Posebna oblika zbadljivke je uganka, ki špične obe udeleženi strani v njej: »'Zakaj Dolenjci ne morejo videti Gorenjcev?' 'Zato, ker so hribi vmes.'⁷⁵⁶ Kaže, da jo tu Dolenjci in Gorenjci nenavadno dobro odnesejo, če pa jih enačimo s Kranjci, je podoba malo drugačna.

⁷⁵² *Šaljive zgodbe o Lemberžanih*. Na novo povedal in opombe dodal Niko Kuret, Maribor 1954, št. 6. Šala je znana samo iz nemške objave Paula Schlosserja (pripovedovala Marija Potočnik), *Wie die Lemberger nach Laibach gehen vvollten* (Kuret 1954: 31).

⁷⁵³ Ni podatka o informatorju, M. S., *Arhiv SF*, 610.

⁷⁵⁴ Voznik avtobusa na vožnji iz Logarske doline v Celje, 22. 6. 1997. Arhiv M. S., še neoštevilčeno.

⁷⁵⁵ Podobno zgodbico o stvarjenju Dolenjcev in Štajercev je slišal tudi Vinko Möderndorfer v Šentjuriju pod Kumom. Ime s slabe fotokopije je pomanjkljivo in ni čitljivo. Seminarška naloga, Oddelek za etnologijo, 176/S, Ljubljana 1975, 5. M. S., *Arhiv SF*, 8545.

⁷⁵⁶ Miha Matè, Nekateri značilnosti humorja, *Zbornik Slavističnega društva Slovenije* 6, Ljubljana 1995, 125.

Krajinčan v Suhi krajini noče biti nihče. V Dobrničū ali v Ambrusu pravijo, da tam še ni Suha krajina, češ da je tam daleč naprej nekje.⁷⁵⁷

Od izvira Kolpe in Čabranke do Svete Ane je *Gebarija*. Cerkvica Svete Ane med Mirtoviči in Srobotnikom, razmejuje *Gebarijo* in Kostelsko, tudi kostelsko in gebarsko narečje. Gori, nad to dolino, so naselja Gerovo, Trstje, Prezid in druga. Nad Čabrom so doma *Bajtarji*.⁷⁵⁸

Ni res, da sta Ribjek in Osilnica v Gebariji, kot trdijo nekateri. Gebarija se začne na Hrvaškem, v Zamostu in se razteza proti Smrečju, Malemu Logu in Gerovu pa še naprej proti Sušaku in Reki. Tako mi je povedala moja stara mama, ki je bila doma iz Trstja. Stara mama je namreč slišala, ko je nekdo v jezi oponesel: '*Prekleti Gebarji!*' Takoj mu je pojasnila, kje je *Gebarija* in kdo so *Gebarji*. Posebno je poudarila, da mi iz Trstja nismo *Gebarji*, ampak *Bajtarji*, saj se je tako reklo nekdanj in se še danes krajem okoli Trstja (Primc 1997: št. 303).

IV. Zmerljivke med sosednjimi narodi

Zbadljivke o sosedih naše mlade slovenske države so prejkone najmlajše (za nekatere od njih je čisto jasno, da so nastale med drugo svetovno vojno!). Meje na zahodu, z Italijo niso stare niti stopetdeset let, na severu in severovzhodu, z Avstrijo in z Madžarsko, osemdeset let. Izjemen primer o zasmehovanju med otroki slovenske in nemške šole imamo z brežiškega konca: »*Nekateri od sošolcev so bili bolj na Tajč. Tudi zmerjali so nas nekateri takole: Weiss, blau, rot. Windische Krot. Mama me je pa naučila, kako naj jim povem nazaj: Nemec tepec, bukov kic, s kincem zvezan, s trto zbit.*«⁷⁵⁹

V pesemskem gradivu iz druge svetovne vojne se je mogoče prepričati o besednem zasmehovanju, ki ima politično konotacijo do Nemcev (Avstrijcev) in Italijanov, z njihove strani pa na nas boleče delujeta poniževalna »*čuš*« in »*sciavo*«. Prvo je slabšalni vzdevek, če ne kar psovka, za Slovenca in Slovana sploh pri Avstrijcih na Koroškem. Podobno je z drugim pri Italijanih. Na meji s Hrvaško je drugače, ker so se po zgodovinski tradiciji obmejni prebivalci dveh današnjih držav dolga stoletja jemali med seboj kot pripadniki dveh kronovin nekdanje Avstro-Ogrske.

Slovenski in hrvaški pastirji so se takole izmenično zmerjali čez reko Kolpo:

Vsak dan smo otroci iz Bosljive Loke vodili navzdol ob Kolpi po slovenski strani živino na pašo. Prav takrat pa so po hrvaški obali Kolpe vodili navzgor ob Kolpi živino na pašo otroci iz Gašparcev. Ko smo se srečavali, smo se preko Kolpe zmerjali in si tudi metali kamenje. Mi smo jih zmerjali tako:

'Hrvati so tati, / kaj čemo vam dati, / eno skledo kumare, / da vas kuga zamore.'

Ali pa:

⁷⁵⁷ Vid Ambrožič, Petričkov Milan, *Žandar med cvetjem in knjigami*, Samozaložba Gordan Ambrožič, Kamnik 1998, 354.

⁷⁵⁸ Jože Primc, *Okamneli mož* (Glasovi 15), Ljubljana 1997, št. 302.

⁷⁵⁹ Mira Glažar, Zaje, *Ivanka Počkar, Iz časov ječmenove kave* (Življenjepisi Štajercev in Kranjcev ob sotočju rek Krke, Save in Sotle), Novo mesto 1998, 323.

'Hrvati so tati, / kaj čemo vam dati? / Eno skledo peska, / da vam v rit natreska.' (Primc 1997: št. 339).

Ko sem bil še majhen, je v hrvaškem Kužlju, ki je preko Kolpe nasproti slovenskemu Kužlju, živel starejši možakar, ki mi je vedno nagajal. Kadar sem šel mimo njegove hiše, me je zbadal s tisto znano zmerljivko:

'Kranjec repo seje, žaba se mu smeje ...'

Starejšem sem spoštoval, saj smo bili tako naučeni vsi otroci. Vendar pa to spoštovanje pri zmerljivkah ni štel. Možakarju nisem odgovarjal, dokler nisem bil dovolj daleč, da me ne bi mogel več ujeti, potem pa sem mu vrnil z zbadljivko: *'Hrvati so tati, / kaj čemo jim dati? / Dreka na lopati.'* (Primc 1997: št. 341).

Hrvati, tati, kaj čemo vam dati? / Figo na lopati.

Vidi Kranjca, kako po polju tanca.

*U tih beli gega, glej (ga), kako bega.*⁷⁶⁰

»Hrvat je tat! / Hrvatske babe, pejte spat!

Hrvati so tati, / kaj čemo im dati? / Eno skledo peska, / da jim rit razvreska« (Primc 1997: št. 342).

*»Hrvat – tat, spredi lakota, zadi pa glad.«*⁷⁶¹

Hrvati tati, / kaj čemo vam dati? / Eno kilo kumare, / da vam v riti zavre. Prvi dve vrstici sta bili pogosto enaki, zadnji dve pa sta se spreminjali in sta se glasili lahko tudi tako:

Eno skledo repe, / da jih vrag vzeme. / Eno skledo ajde, / da jih vrag najde (Primc 1997: št. 343).

Seveda jim na drugi strani niso ostali dolžni: *»Kosteuci teuci. Kumaj se poleže, koš na hrbat si prveže«* (= Kostelci /ste/ teleta. Komaj se (Kostelec) izleže /rodi /, že si koš na hrbet priveže). (Primc 1997: št. 344).⁷⁶²

Kranjec repo seje, / žaba se mu smeje. / Žaba reče rega, reg, / Kranjc posirje velik drek. Ali:

Kranjci so ... / repa se jim seje, / mačka se jim smeje. (Primc 1997: št. 343).

Tu imamo že zdavnaj pred nastopom poetike grdega neke vrste straniščno poezijo, variante pa dokazujejo, da gre tudi za golo veselje nad rimanjem kot takim, torej je navzoča estetska funkcija, čeprav ob izrazito banalni snovi. To se ujema tudi z razmišljanjem Matjaža Kmecla o humorju pri Slovencih.⁷⁶³

Nezaupanje je obojestransko:

»V vlaku se srečata Hrvat in Slovenec; slednji hitro pojasni, da je Štajerec, ne Kranjec; s tem Hrvata na mah ugodno motivira, da začne hvaliti Slovence; ko pa ob

⁷⁶⁰ U tih beli gega = v teh belih hlačah. Mišljene so hlače belokranjske noše. Kristina Jaketič, Vinica pri Črnomlju, 1982. M. S., *Arhiv SF*, še neštevilčeno.

⁷⁶¹ Štefanija Vajngerl, Jakobski dol, M. S., *Arhiv SF*, 239.

⁷⁶² Primc pripominja: »Kostelska zemlja je revna in razgibana. Ravnine za njivo skoraj ni. Zato tudi vozovi s kravjo, volovsko ali konjsko vprego za delo niso prišli v poštev. Kar so Kostelci pridelali, so si morali znositi v koših domov, od mrve do drugih kmetijskih pridelkov. Tudi gnoj so znosili na njive v koših, včasih celo kilometer in več daleč pa še v hrib.«

⁷⁶³ Matjaž Kmecl, Humor in slovenska literatura, *Zbornik Slavističnega društva Slovenije* 6, Ljubljana 1995, 83 sl.

slovesu 'Štajerec' odkrito pove, da je vendarle Kranjec, mu Hrvat za pozdrav zopet zakliče: 'Prokleti Kranjac, i ako je Štajerec, nikada mu ne veruj!'«⁷⁶⁴

Da se bodo lažje prenesle hude besede, blagodejen konec:

Trije bratci iz Kranjske so se napotili, da si ogledajo širni svet in ko so prestopili prag domovine, so jih gledali ljudje in vpraševali: 'Od kod ste, tujci?' Pa si je prvi pomaknil klobuk na uho, pljunil v drznem loku, bahato se odrezal: 'Kranjci smo!' in se pridušil. 'O, ' so dejali. 'Kranjce poznamo! To so možje s krošnjo in pomarančami, hodijo po gostilnah in ponujajo svojo robo. Pozimi kostanj peko ob vogalih. Kranjci – pijanci. Bika se boj od spred, žrebca od zad, Kranjca od vseh strani!'

Tako so govorili in se široko smejali. Drugega brata je bolelo, kako jih je osramotil prvi brat, in je popravil bratovo besedo: 'Slovenci smo!' Prijazno so jim pokimali, Slovenci ste delavni ljudje, zadovoljni in potrpežljivi. In nemški znate in laški. Le pridite, dovolj je dela pri nas, ondi, kjer v temnih globinah leže pre-moga silni zakladi, kjer v jarem ognju tali se železo, kjer v soncu zori rumena pšenica. Naši sinovi imajo prenežne roke. Nedostaje nam delavnih sil. Dovolj vam bo kruha pri nas.⁷⁶⁵

Sklep

V vsaki šali je zrno resnice. Kratkočasno besedovanje bodisi v obliki folklornih obrazcev, v pesmih ali proznih žanrih marsikdaj vsebuje »bridko žel« – kakor bi dejal Oton Župančič. Zabavnost se sem in tja sprevrže (celo) v zabavljanje in satiro. Toda to še ni vsa resnica o zbadljivkah.

1. Za nakazano površinsko zunanjščino bi usposobljen raziskovalec nemara odkrival tudi mitološke plasti človekovega mišljenja in še zgodnejše faze njegovega obstoja, tako stare, da ga je naš prednik še povezoval z določeno vrsto živali, s katero se je njegov klan čutil skrivnostno povezanega. Gre za tako imenovani totemizem.⁷⁶⁶ Danski etnolog Kaj Birketh-Smith sicer sklepa, da tega pri indoevropskih narodih ni mogoče dokazati (Birketh-Smith 1960: 261). Tukajšnji prispevek kljub temu daje v premislek, ali ni v zbadljivkah,

⁷⁶⁴ Anton Trstenjak, O slovenski duši, *Koledar Družbe sv. Mohorja* v Celovcu za navadno leto 1987, 71.

⁷⁶⁵ Besedilu je prilepljeno nadaljevanje v smislu tendenčne literature socialnega realizma bivše Jugoslavije s sicer hvalevredno poanto – »Kdor ponižuje se sam, podlaga je tujčevi peti«: »Pa se je razljutil tretji brat. »Jugoslovani smo. Ni nam treba vašega kruha, vašega jezika in gospodstva. Od Triglava do Vardarja se širi naša zemlja, bogata je žita, bogata živine, še vam pomaga v stiskah s hlebom in mesom. Dela nam nudijo naša polja, naše tovarne, naši rudokopi, dela za glavo in roke. In čuva nam milo našo zemljo s svitlim orožjem junaška vojska kraljeva, Marka vnuki. Nikdo je ne bo žalil nekažnovan!« Pa so ljudje v tujini povесili oči in obmolknili in strumno so nadaljevali svojo pot trije mladi Jugoslovani.« Podatkov o informatorju ni (domnevam, da je Franc Primožič, Podpeca, Črna na Koroškem), M. S., *Arhiv SF*, 637.

⁷⁶⁶ Prim. Kaj Birketh-Smith, *Putovi kulture* (Opča etnologija), Zagreb 1960, 258–264.

ko se prebivalci posameznih krajev zmerjajo med seboj z živalskimi vzdevki, iskati prastare vzorce človekovega mišljenja in ne zgolj bolj ali manj posrečene živalske metafore.

2. Drugo, kar vzbuja pozornost pri zbadljivkah živalskega kroga, je posebnost, da se večina živali nanaša na tisto življenjsko območje ali ekotip, kakor bi dejali biologi, ki je v povezavi z vodo ali vsaj vlago. Zakaj se najpogosteje pojavljajo žabe in od tod prebivalci, češ da so *Žabarji*; pa ribe, raki, komarji in nenazadnje polži. Je to res zgolj naključje? Ali se ne skriva v tem sled tistega davnega obdobja, ko se je s teh tal umikalo vodovje, saj nas geologi učijo, da jih je pred toliko in toliko leti zalivalo morje. Da ne bo slišati preveč fantastično oddaljeno.

3. Saj ne more biti zgolj (slovstvena!) folklor, da ima veliko starih patrocinijev za pristavek ledinsko ime: *Na Jezeru*. To je prvotno še lahko ustrezalo dejstvu, da je bilo poimenovano ob jezercu oz. vodi – sedaj pa o njej v bližini cerkve lahko ni nobenega sledu več. Iz tega bi se dalo sklepati, da je bilo pred toliko in toliko stoletji določeno ozemlje veliko bolj močvirno in mokrotno, kakor je danes. Tu je iskati drugi, geološki vir za razlago o nastajanju in obstajanju zbadljivk z živalsko semantiko. Če se pri tem spomnimo še tako imenovanih živalskih pravljic, se nam posveti, da so ravno zbadljivke z živalsko semantiko prejkone najstarejše. Zato so tudi najbolj po drobcih ohranjene. Ni tu pravšnja priložnost, da bi svojo misel razvijala dalje, ker bi bilo za njeno podporo z gradivom treba veliko več prostora. Vendar jo dajem v javni pretres z namenom, da bi opozorila, kako lahko na videz tako vsakdanja folklorna snov, kot so zbadljivke, skriva v sebi zelo daljnosežna vprašanja, ki segajo v daljni začetek človeške civilizacije in kulture.

4. Poimenovanje *zbadljivka* v tukajšnjem članku je dosledno, vendar marsikdaj le pogojno. Ob predstavljeni snovi in nabranem gradivu sploh se odpira vprašanje terminologije. So to samo zbadljivke ali tudi šaljivke? Kdaj eno ali drugo? Kaj pa posmehljivke in zafrkljivke? Pa zabavljice? Kako poimenovati besedila, ki imajo sicer povedčno ali pravljlično strukturo. Kot zbadljive povedke in pravljice? Komaj verjetno? Šaljive? To bi še šlo! Pa uganke, ki se nanašajo na tukajšnjo temo: ali jim ne pritiče posebno ime? S tem smo že pri žanrskih vprašanjih. Najprej gre za razmerje med folklornimi obrazci, pesmijo in prozo, nato pa za preciziranje posameznih vrst zbadljivk, ki morda terjajo lastno poimenovanje.

5. Jezikoslovje (Škofic 1999: 180–181) v tem primeru operira z »vzdevki«, kar z njenega vidika zadošča, toda slovstvena folkloristika jim praviloma sledi v rudimentarnih besedilcih z navzočo estetsko funkcijo in išče zanje ustreznejši izraz.

Uvod

Današnja Evropa je zrasla iz antične in judovske duhovne kulture. Glede na to je smiselno preveriti, kako gleda na »svoje« in »druge« Sveto pismo. Evangeljske vrstice presenečajo z velikim ravnovesjem: »Naj nobeden ne gleda samo nase, temveč tudi na druge« (Flp 2, 4). »Zato priznavajte grehe drug drugemu in molite drug za drugega« (1 Pt 4, 10). »Ljubite drug drugega« (Jn 13, 34 sl.). »Zatorej nehajmo soditi drug drugega« (Rim 14, 13). »Nikar ne iščimo prazne slave s tem, da drug drugega izzivamo in drug drugemu zavidamo« (Kol 3, 13). »Bodite drug do drugega dobrosrčni in usmiljeni ter drug drugemu odpuščajte« (Ef 4, 32). »Zato tolažite drug drugega in navajajte drug drugega k dobremu« (1 Tes 5, 11). »Neznosni smo bili in sovražili drug drugega« (Tit 3, 3). »Iz dneva v dan drug drugega spodbujajte« (Heb 10, 25). »Mislimo drug na drugega« (Heb 10, 24). »Ne obrekujte drug drugega, bratje!« (Jak 4, 11).

Navedene vrstice praktično kažejo, kaj pomenijo besede: »s kakršno mero merite, s tako se vam bo odmerilo« (Mr 4, 24) in ni težko doumeti, kaj pomeni pretehtanost.

I. Leksematika⁷⁶⁸ »svojeja«

Z motivom »drugega« je v Svetem pismu še več primerov,⁷⁶⁹ medtem ko na »svoje«

⁷⁶⁷ Prva objava: Kdor drugemu jamo koplje, sam vanjo pade = Name-calling in Slovenia: »we« and the »others«, *Etnolingwistyka / Problemy języka i kultury*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej 20, Lublin 2008, 123–148.

⁷⁶⁸ Žal, ne vem več, od kod sem prevzela ta termin. Skleпам pa da gre za kombinacijo izrazov: *leksika + semantika* (op. a. 24. 4. 2017).

⁷⁶⁹ *Ne gre namreč za to, da bi sebe obremenjevali, ko pomagata drugim* (2 Kor 1, 13).

Naj nobeden ne gleda samo nase, temveč tudi na druge (Flp 2, 4).

Ne godrnjajte drug nad drugim, bratje (Jak 5, 9).

Zato priznavajte grehe drug drugemu in molite drug za drugega (1 Pt 4, 10).

Kako bi mogli verovati vi, ki sprejemate čast drug od drugega (Jn 5, 44).

Ljubite drug drugega (Jn 13, 34 sl.).

Zatorej nehajmo soditi drug drugega (Rim 14, 13).

Nikar ne iščimo prazne slave s tem, da drug drugega izzivamo in drug drugemu zavidamo (Kol 3, 13).

Bodite drug do drugega dobrosrčni in usmiljeni ter drug drugemu odpuščajte (Ef 4, 32).

... ampak imejte v ponižnosti drug drugega za boljšega od sebe (Flp 2, 3).

Zato tolažite drug drugega in navajajte drug drugega k dobremu (1 Tes 5, 11).

Neznosni smo bili in sovražili drug drugega (Tit 3, 3).

iz dneva v dan drug drugega spodbujajte (Heb 10, 25).

Mislimo drug na drugega (heb 10, 24).

Ne obrekujte drug drugega, bratje! (Jak 4, 11).

merita samo dva. Različna leksema sta tudi pomensko različna. »Svojem« smo naklonjeni: »Če pa kdo za svoje ... ne skrbi, je zatajil vero« (1 Tim 5, 8), medtem ko »svojejavci niti pred veličastvi ne trepečejo« (2 Pt 2, 10.12). Na kratko: besedne zveze s »svojim« (SSKJ IV, 1039–1041) izražajo razne stopnje individuacije,⁷⁷⁰ individualizacije in diferenciacije. Primer iz bližnje preteklosti: »Glede na to, da je bila Slovenija v federaciji vztrajno preglasovana, zlasti pri gospodarskih vprašanjih, so nekateri politiki zagovarjali stališče, naj ne nasprotuje več, ampak v praksi ravna po svoje.«⁷⁷¹

Slovenska izkušnja je tako ravnanje jezikovno posplošila v paremiološki obrazec: »Vsak po svoje.«⁷⁷² Njen vrh v medsebojni diferenciaciji je bolj razvita oblika v reklu: »Vsak človek ima svoj prav.«⁷⁷³ Ta lastnost se lahko, kakor se vidi iz pregovora: »Bolj je svoj, bolj se ga boj« (Bojc 1974: 47), sprevrže celo v pretirani egocentrizem. Kadar je s tega vidika predmet presojanja narod, se govori o etnocentrizmu.⁷⁷⁴

II. Leksematika »drugega«

Diahrono gledano je za slovenski narod vprašanje ohranjanja »svojega« in spoštovanje »drugega« življenjsko vprašanje. Še posebno se je zaostrilo v času po prvi svetovni vojni, ko je prišla pod Italijo ena tretjina slovenskega etničnega ozemlja in je fašizem z vsemi sredstvi zatiral Slovence: »Bil sem eden izmed tristo tisoč na narodno izničenje obsojenih in se znašel v velikih psiholoških težavah, ker si nisem znal razložiti, *ne zakaj ne kako naj neham biti to, kar sem, in postanem drugi.*«⁷⁷⁵

Z enako stisko so se v istem obdobju soočali Judje. Morda je ta izkušnja vplivala na Martina Bubra, da je v svojo refleksijo vpeljal kategorijo »drugega«. Ni vseeno, ali je drugi »ti« ali »on«. ⁷⁷⁶ Sredi druge polovice 20. stoletja je bila njegova misel o pomenu dialoga in »spoštovanju drugosti drugega človeka«⁷⁷⁷ svež odziv na kolektivizirajoči marksizem in po drugi strani na utrujeni personalizem, ki se z vedno bolj izpopolnjeno računalniško tehnologijo sprevrča v pretirani individualizem.⁷⁷⁸

Po krvavih izkušnjah dveh svetovnih vojn v 20. stoletju postaja v obdobju oblikovanja

⁷⁷⁰ Izraz je Karla Gustava Junga.

⁷⁷¹ Ivan Koršič (ur.), Slovenija od medvojne federalne enote preko povojne jugoslovanske republike do samostojne države, *Od držav na Slovenskem do slovenske države*, Pokrajinski muzej Kočevje 2004, 186.

⁷⁷² Štefan Kališnik, Vsak po svoje. *Skoraj pozabljene zgodbe*, Celjska Mohorjeva družba, Celje 2006, 221 sl.

⁷⁷³ Etbin Bojc, *Pregovori in reki na Slovenskem*, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1974, 164.

⁷⁷⁴ Marko Ivan Rupnik, Ker Bog je ljubezen, *Evropa na razpotju*, Ljubljana 1994, 153.

⁷⁷⁵ Boris Pahor, Tržaško pismo, *Ampak 7*, maj 2006, št. 5, 4.

⁷⁷⁶ Martin Buber, *Princip dialoga*, posebna številka časnika 2000, Ljubljana 1982.

⁷⁷⁷ Anton Stres, Mesto in pomen Bubrove misli, *Princip dialoga*, 178.

⁷⁷⁸ To lahko danes doživljamo na vsakem koraku.

»Če dotik z Bogom v mojem življenju povsem manjka, potem morem v *drugem* vedno videti *le drugega* in ne morem prepoznati božje podobe v njem. /.../ Samo moja pripravljenost, *približati se bližnjemu*, izkazovati mu ljubezen, me napravi občutljivega tudi za Boga.« (Papež Benedikt XVI, Enota ljubezni in odrešenjski zgodovini, v: *Deus caritas est, Communio* (mednarodna katoliška revija), 16, Ljubljana 2006, št. 1, 20).

novе Evrope razumevanje »drugega« politično vprašanje.⁷⁷⁹ Niti prireditve z zvonečim naslovom *Kaj se lahko naučimo drug od drugega*, se ni končala brez incidenta.⁷⁸⁰ Spoštovanje in pripravljenost sprejeti in razumeti *drugega* ter zavestno medsebojno zblíževanje so bistvene sestavine dobrega srečanja.⁷⁸¹

1. KATEGORIJA »DRUGEGA« ZNOTRAJ OSEBKOVEGA⁷⁸² PROSTORA

Leksem »drug« je v slovenskem jeziku pomensko zelo razvejen. V samostalniški obliki pomeni tovariša, prijatelja. Enako ime pripade bogoslovcu, ki organizira in vodi novomašno slavje svojega stanovskega tovariša. Kratkotrajen pomen »*druga*« dobi moški, ki je ženinov ali nevestin spremljevalec k poroki ali tudi organizator njune svatbe. »*Drug*« je tudi življenjski sopotnik, »moški, ki živi z žensko skupno življenje« (SSKJ I: 507). V teh štirih pomenih »*drug*[i]« obstaja znotraj posameznikovega jaza in ga celo življenjsko določa, kakor je v primeru zakonskega življenja. V tem primeru lahko dobi tudi žensko obliko: »*družica*« (SSKJ I: 514).

2. KATEGORIJA »DRUGEGA« ZUNAJ OSEBKOVEGA PROSTORA

Kakor hitro »*drug*« izstopi iz prostora⁷⁸³ oziroma območja človekovega jaza, privede do skrajne spremembe pomena: »dolgo sta se razumela, vendar se je poročil z *drugo* ~ poročila z *drugim*«. Samostalniška oblika besede se nikakor ne nanaša na zaporedje istovrstnega pojava, ampak na substancialno (po značaju, videzu) različno osebo, ki jo zazna primer: »vstopil je *drug človek*, kot sem ga pričakoval.« Od tod je samo še korak do nasprotja: »mi se strinjamo, *drugi* pa niso zadovoljni.« Nasprotovanje med dvema stranema se lahko stopnjuje do ugotovitve: »*drug drugega* se bojita« (SSKJ I: 507–508); in privede do vrha z ubeseditvijo: »*drug drugega* sta vredna.« Presenetljivo: med seboj nasprotujoči si osebi se z vidika opazovalca od zunaj – najdeta na isti ravni; mitološko gledano: v risu.

Tu je sedanja najvišja cerkvena avtoriteta neverjetno blizu s svojčas marksizmu všečno interpretacijo Bubrove kategorije »drugega«: ljubezen do Boga se udejanja v ljubezni do človeka. »Buberjeva filozofija izvira morda še bolj kot iz filozofskih pobud iz njegovega življenja, posebno iz njegovih religioznih izkustev, ki so se formirala pod odličnim vplivom neortodoksne in ljudske židovske mistike, tkim. hasidizma (nastala v sredi 18. stoletja). Hasidizem poudarja čim tesnejšo povezavo vrhunske spiritualnosti in konkretnosti vsakdanjega življenja (v tem je podobna budističnemu zenu), kjer se 'ljubezen do boga' dejansko kaže kot 'ljubezen do sočloveka.« (Andrej Ule, Martin Buber: *Princip dialoga* (v posebni številki revije 2000), *Naši razgledi*, 27. maja 1983, 289–290).

⁷⁷⁹ »Spričo Drugega in zavedajoč se neuspešnega dialoga se je začelo evropsko samorazumevanje. Otto Schily se je zavzel za spoštovanje verskih čustev in običajev drugih, hkrati pa tudi poudaril, da kamenjanje, obrezovanje, prisilne poroke in versko motiviran teror ne morejo pričakovati, da bomo do njih strpni.« (Marko Kos, Ne bodimo pesimisti, ker ni vzroka. *Ampak* 7, maj 2006, št. 5, 15).

⁷⁸⁰ Eden od udeležencev ga je z občutkom zapostavljenosti pri priči zapustil, kakor hitro je bil njegov sogovornik predstavljen prej (Kos 2006: 15).

⁷⁸¹ Siegfried Stattmann, Nikdar se odpovedati dialogu, *Nedelja* 76, št. 21, 21. maja 2006, 5).

⁷⁸² Tu in v naslednjih rubrikah: osebek = subjekt v literarnoteoretičnem smislu.

⁷⁸³ Agnieszka Będkowska-Kopczyk, *Jezikovna podoba negativnih čustev v slovenskem jeziku / Kognitivni pristop*, Študentska založba, Ljubljana 2004, 113.

III. Semantika »svojega« in »drugega« v slovenskih zbadljivkah

Pričujoča obravnava si zastavlja nalogo, analizirati zgolj slovenske zbadljivke, ki se nanašajo na skupinski (slovnčni) predmet z etničnim pomenskim poljem. Pri tem se opira na folklorne obrazce in pesemske ali prozne žanre, za katere slovstvena folkloristika še ni izbrusila zanesljivega poimenovanja.

Psihologija loči *avtostereotip*, ki se nanaša na lastno skupino, in *heterostereotip*, ki se pripisuje drugim skupinam in je v primerjavi z avtostereotipom obvezno »neugoden«. ⁷⁸⁴ Zato je Anton Trstenjak nasprotno od Milka Matičetovega ⁷⁸⁵ prepričan, da avto- ali heterostereotipi ne morejo biti merilo za »psihologijo značaja« posameznikov ali pokrajin. Ta vrsta stereotipov sodi bolj v poglavje o »psihologiji narodnostnih predsodkov«. Ti so »pravi eksploziv, ki se vtihotapi v vse plasti kulture in v pravem trenutku postane tista psihična 'razumska' iracionalna sila, ki vzdigne narod proti narodu«, kajti »predsodek ima svoje oddaljeno poreklo v izkušnji, doživetju /.../ oz. spominu nanj« (Rupnik 1994: 153–154).

IV. Teoretični očrt

Tragično doživljanje sveta od antike sem zastopa vzvišena tragedija. Nasprotno se je grška komedija razvila iz šeg, v latinski so kot šaljivci nastopali predvsem reveži. Humor nastaja »v svobodnem, samozavestnem razumevanju sveta« in je v bližnjem sorodu s komiko, ki je »vsa tukajšnja, 'immanentna'; človekove zmogljivosti odkriva v njegovi razmnoževalni neskončnosti, vsa tiči v erotiki in podobnih rečeh – statistično je velikanska večina elementarnih šal in komičnih izdelkov te narave«. Izhaja iz starogrških *komai*; to so burkaški, veseliški in pijanski sprevodi, močno povezani s spolnostjo. »Komik je pritlikavi obvladovalec vsakdanjega, drobnega spolnega, tudi umazanega sveta in je del tistega mikrokozmosa, ki je ves v človeških rokah« (Kmecl 1995: 83, 84).

Za humor zadoščata prijetno in zabavno razpoloženje in poznavanje humorne snovi. Nastaja »iz obrambe ali napada na takšno ali drugačno človekovo usodo«, praviloma v preprostem okolju. Le-to neobremenjeno sprejema zbadanje, posmehovanje, norčevanje in dobrohotno draženje »na račun oblastnikov ali tudi samega sebe« (Matè 1995: 124).

⁷⁸⁴ Anton Trstenjak, O slovenski duši, Koledar Družbe sv. Mohorja v Celovcu 1987, 74: »/L/judje sebe hvalijo, druge grajajo; na sebi vidijo vse dobro, na drugih slabo; tega ne priznavajo radi, niti pred samim seboj, še manj pa pred drugimi; in če vidijo na drugih dobro, pa nasprotno to le neradi drugim priznavajo. Neugodni stereotipi, kakor so se razvili po starih kronovinah, imajo svoje ozadje, kajpak, v sosesčini: sosed je za soseda vedno tako ali drugače tekmeč. Kdor pa je tekmeč, ta dobiva vsaj v željah in besedah "slabše rede", da bo tekmo izgubil in da tekmo dobi tisti, ki ga "reduje". To je vsa, in sicer zelo preprosta, psihologija heterostereotipa.«

⁷⁸⁵ Milko Matičetov, Kras in Kraševci v očeh sosedov, *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 17/1977, Ljubljana 1979, št. 5, 81: »O značaju neke pokrajine in njenih ljudi je ponavadi moč marsikaj zvedeti iz ustnega izročila sosedov. V našem primeru razpolagamo samo z drobci, z naključnimi pričevanji, tako da bi navajanje proti Kraševcem naperjenih bodic, šaljivih izrekov ali zgodbic bilo danes nekaj hudo fragmentarnega. Da ne bi kdo rekel, da se temu izogibljem kot Kraševci, javno vabim vse sosede okoli in okoli – Istrane, Čiče, Brkine, Pivčane in Vipavce – da pomagajo pri bogatitvi za zdaj še skromne bere dušeslovno dragocenega anekdotičnega izročila o Kraševcih. Na človeka, ki bi nam zbral in uredil vsaj malo takega gradiva kot Mičun Pavičević Črnogorcem, čakamo in bomo najbrž še čakali lep čas.«

»Satira pa zahteva širše poznavanje konteksta, več različnih vednosti in ponavadi zapletene miselne operacije. Humor večinoma deluje neposredno s svojo vsebino, satira pa potrebuje ob lastnem sporočilu še posredne informacije o tem, komu in kako je namenjena.«⁷⁸⁶

V. Slovenski avtostereotipi

Med Slovenci je razširjena predstava, da so otožni, melanholični, čemur v besedni umetnosti najbolj pristaja lirika. Matjaž Kmecl pa dokazuje, da je v slovenski literaturi humor navzoč vse od baročnih pridig Janeza Svetokriškega, v začetkih slovenske dramatike pri Antonu Tomažu Linhartu, v Prešernovi poeziji in »pri Levstiku zadobi celo temeljne literarno programske razsežnosti«. Današnja literatura pa da brez nje sploh ne bi mogla obstajati (Kmecl 1995: 91).

Stereotipno prepričanje, da Slovenci ne premorejo šaljivosti, empirično pobijajo tudi »šaljiva« pogloblja v sedeminštiridesetih knjigah iz knjižne zbirke Glasovi.⁷⁸⁷

a) Kategorialno razliko drugega med »ti« in »on« s posredovanjem narečnega »un« odlično označuje samostalnik »*Unejci*«,⁷⁸⁸ kakor Beneški Slovenci (v Italiji) še danes kličejo rojake na drugi strani danes prikriti državne meje (v Sloveniji), kar pomeni, da imajo svoje sosede, čeprav rojake, za oddaljene od svojega doživljajskega jaza.

b) Na zahodnem delu slovenskega etničnega ozemlja so med prvo svetovno vojno potekale ofenzive med italijansko in avstroogrsko vojsko, zato so se morali ljudje z območij izseliti v notranjost tedanje države. Na Kranjskem jih niso lepo sprejeli. Imenovali so jih »*Lahi*«, kot da bi jih imeli za Italijane. To beguncem ni bilo po volji.⁷⁸⁹

c) Vsebina naslednje uganke kaže, da je iz sodobnosti. Na zunaj gre za paralelizem membrorum, v resnici pa je med dvema »damama« v uganki velikanska razlika.

– Kakšna je razlika med Francozinjo in Slovenko?

– Nobena.

– Francozinja ima za seboj burno preteklost, pred seboj lepo prihodnost, na glavi drag klobuček, ob vsaki strani pa ljubimca.

– Slovenka pa ima za seboj slavno preteklost, pred seboj stabilizacijo, v eni roki vrečke, v drugi otroka, na glavi moža.⁷⁹⁰

Troje stereotipov. Le prvi med njimi je pravi avtostereotip, v drugih dveh primerih gre za heterostereotip, čeprav se nanaša na lastno etnično skupino. Iz tega se vidi, da med avto- in heterostereotipi ni statičnega razmerja. Anton Trstenjak ugotavlja presenetljivo zakonitost, da se heterostereotipi in avtostereotipi ujemajo, le da imajo na eni strani negativni, na drugi pozitivni predznak.

⁷⁸⁶ Jože Lipnik, Satira in humor pri pouku slovenščine, *Zbornik Slavističnega društva Slovenije* 6, Ljubljana 1995, 123.

⁷⁸⁷ V njih je doslej izšlo čez 18 000 slovenskih folklornih in njim podobnih pripovedi.

⁷⁸⁸ Milan Grego, Živa Gruden, *Beneška Slovenija (Slavia Veneta)*, Družina, Ljubljana 1998, 16, 18.

⁷⁸⁹ Tina Petrovčič, Moj dom je stara hiša, M. S., *Arhiv SF*, še neoštevilčeno.

⁷⁹⁰ Šmartno ob Paki, 1985. Informator ni naveden (Mihael Žniderič), Arhiv M. S., 710.

VI. Slovenski deželni stereotipi

Se Slovenci od drugih narodov res ločijo po tem, da so v zadregi, kadar se ponorčujejo iz drugega? Niko Kuret dobrohotno gleda na ta pojav (Kuret 1954: 26–27). Matija Majar, Josip Pajek v 19. stoletju in za njima nekateri drugi, tudi Anton Trstenjak, v želji po večji narodovi ubranosti, svarijo pred pokrajinskim žigosanjem prebivalcev: »*Ne glede na nezadostnost takih oznak pa je že v jedru napačno, da se Slovenci še vedno zbadamo in drug drugega s predsodki preziramo na podlagi deželnih razlik, ki so jih v nas ustvarile nam sovražne tuje nacionalno politične sile v zgodovini*«⁷⁹¹ Damjan J. Ovsec take zbadljivke povezuje z drugačnim življenjskim stilom naših prednikov in njihovo težnjo po medsebojnem razmejevanju. S tem posega v malo raziskano področje socialne psihologije o nastanku zbadljivk bolj na ravni vsakdana, kar je bližje etnološkemu izhodišču.⁷⁹²

S psihološkega vidika razločuje avtostereotip, ki se nanaša na lastno skupino, kar se pripisuje drugim skupinam, so heterostereotipi. Le-ti »*so redno neugodni v primerjavi z avtostereotipi. /.../ Stereotipe moramo zato redno sprejemati z veliko zadržanostjo in kritičnostjo, najsi gre za avto- ali heterostereotipe. Le s to rezervo si jih sploh upamo kot primere prikazati, torej kot nekašne osvetlitve, nikakor pa ne kot 'psihologijo značaja'*

⁷⁹¹ A. Trstenjak 1987, 72–73: /.../ saj bi se morali zavedati, da nas je vseh Slovencev skupaj komaj za majhno narečje kakšnega velikega naroda; zato bi bilo v našem lastnem narodnostnem interesu, da čim bolj poudarjamo, kar nam je skupnega, ne pa da rušimo s predsodki medsebojno enotnost in moč. /.../ Če hočemo preživeti, moramo biti složni, enotni, 'vkup držati' moramo. Če nam število samomorov grozi s fizičnim genocidom, nam sprtost in nesložnost grozita z narodnim, duhovnim genocidom (propadom). Tu bi nam morali biti za zgled Judje; maloštevilni narod, toda kako so složni in enotni; a ravno to jih ohranja, da preživijo kot narod med narodi, čeravno jih mnogi črtijo.«

⁷⁹² Damjan J. Ovsec, »Če boš rekel A, te bom na gobec do Ž«. *Gea* 7, julij 1997, št. 7, 78: »Krajani so tako iskali bodisi slabosti bodisi šibke točke drug drugega, da bi, denimo, vsaj psihološko prikrili svoje. V zgodovini se seveda marsikaj nabere. Nihče, tudi v tem primeru, ne more ostati večno boljši, superiornejši, pametnejši, bolj moralen. Bolj ko se trudiš, bolj si 'pod lupo' kakršnega koli opazovalca. Svoje pa tu napravi tudi človeška, inkorporirana želja po humorju, dovtipništvu, šali, smehu. In kaj je lažje opaziti kot sosedove napake. Včasih pa sploh ni šlo za napake, ampak za čisto škodoželjnost. Poleg vsega pa se je seveda veliko krajev lahko ponasalo tudi s številnimi resničnimi prigodami, pa legendami in pravljicami in pripovedkami, ki so omenjenemu dodale, kot danes rečemo, svoj ton. Na tem svetu vedno kdo posega na področje koga drugega. Intimna področja so boleča, posestniška pa so bila včasih – če res samo takrat – še bolj. Bog ne daj, da bi se kdo polastil moje zemlje, mojega travnika, gozda, koščka ob reki, jezeru. Ves ta zemljiški cirkus so kasneje urejali zakoni, seveda ne vedno tako, kot bi se spodobilo. Človeška narava ima slabo točko, da rada preži na napake ali pa posebnosti drugih. Če je v daljni zgodovini neki kraj prisegal na poljedelstvo, drugi pa na živinorejo, so prvi začeli druge obkladati na primer z 'govedarji', 'kravarji' ali 'kozarji', drugi pa jim niso ostali dolžni. Nazaj so jih zmerjali s 'plugarji', 'rovtarji', 'zemljorilci', 'krompirjevci' ali čim tretjim. Kakšen kraj je bil bolj močviren kot sosednji in že so bili prebivalci tega kraja 'morostarji', 'žabarji', 'deževnikarji', 'ribaki' itn. In ker drugi, sicer brez močvirnega sveta, tudi niso bili ravno angelčki, so postali prav hitro 'cigajnarji', 'luftarji', 'plozarji', 'hudiči', 'zarukanci' ali pa kaj še bolj specifično lokalnega.«

posameznih ljudi ali pokrajin.«⁷⁹³ Še več, ta vrsta stereotipov sodi po njegovem v poglavje o »psihologiji narodnostnih predsodkov«.

1. AVTOSTEREOTIPI

- a) Kranjci mislijo o sebi, da so zelo značajni, premočrtni, neuklonljive osebnosti.
- b) Primorci se imajo za zelo prijazne in ustrežljive, 'prilagodljive', zato pa tudi 'sposobne'.
- c) Korošci vidijo v sebi človeka 'globoke čudi' (tiefes Gemüt), blagega in plemenitega značaja: 'Gor čez izaro' je tako rekoč njihov besedni grb.
- č) Štajerci se doživljajo kot gostoljubni in družabni, a tudi odkritosrčni, ki v svoji zgovornosti ne znajo prikrivati skrivnosti.
- d) Prekmurci v svojih očeh veljajo za vljudne in postrežljive (Trstenjak 1987: 72, 73).

2. HETEROSTEREOTIPI

- a) Kranjci Primorcem, Korošcem in Štajercem delujejo nedostopno, trdo in hladno.
- b) Primorci so za Kranjce gostobesedni, na katerih besede ni nič dati, ker jim gre za zunanost, so neznačajni, »gospoščki«, ki jim ne moreš zaupati;
- c) Korošci so mehki, mevže brez značaja;
- č) Štajerci so prijazni, a hinavski; ko je najbolj prijazen, mu smeš najmanj verjeti (Trstenjak 1987: 71–72).
- d) Prekmurcu v stiku z drugimi pripisujejo nekakšno servilnost (Trstenjak 1987: 72, 73).

Toda to ni prava pot do »enoumne in nesporne karakterološke podobe Slovenca«. Take in podobne označbe vodijo v enostransko posploševanje in pretiravanje. To je ena najpogostejših logičnih napak v človekovem mišljenju, kar jih moreta zagrešiti posameznik ali družba (Trstenjak 1987: 72, 73).

VII. Slovenski krajevni stereotipi

Njihova pestrost dokazuje slovensko domiselnost, jezikovno ustvarjalnost in hkrati medsebojne razlike.

1. KRAJEVNI HETEROSTEREOTIPI GLEDE NA ZEMLJEPISNO LEGO

Na človeka zanesljivo vpliva zemljepisna razsežnost. Tudi v majhnem modelu se pojavljajo razlike v nekaterih posameznostih (Makovec 1995: 5–7). V Radencih ali v Turjancih uporabljajo za Murskopoljce ob Muri navzdol izraz *Dolanci*, v Ščavniški dolini 'tam na onikraj šume' pa jim pravijo *Polanci* (Makovec 1995: 5–7). Toda nove razmere so

⁷⁹³ »/L/judje sebe hvalijo, druge grajajo; na sebi vidijo vse dobro, na drugih slabo; tega ne priznavajo radi, niti pred samim seboj, še manj pa pred drugimi; in če vidijo na drugih dobro, pa nasprotno to le neradi drugim priznavajo. Neugodni stereotipi, kakor so se razvili po starih kronovinah, imajo svoje ozadje kajpak, v soseščini: sosed je za soseda vedno tako ali drugače tekmeč. Kdor pa je tekmeč, ta dobiva vsaj v željah in besedah »slabše rede«, da bo tekmo izgubil in da tekmo dobi tisti, ki ga »reduje«. To je vsa, in sicer zelo preprosta, psihologija heterostereotipa« (Trstenjak 1987: 72–73).

skoraj do kraja zabrisale bogastvo raznolikosti na podeželju. Vse teži k poenotenju, tudi družbeno in družabno.

»Vaški grbi, ki so bili prebivalcem določene vasi v ponos, sosedom pa povod za norčkanje in izzivanje, so vplivali tudi na medsebojne stike med prebivalci posameznih krajev: Bučečočvani so svojim sosedom v Vučji vasi govorili '*vučenci zatučenci*' (Makovec 1995: 5–7). Ti so jim vračali s '*kajeri*', tj. popotna usnjena torba in bučečovski vaški grb, pomeni pa tudi smrkavca, po novem teenegarja (Makovec 1995: 5–7). Lepo in domače je reči prebivalcem Vučje vasi Vučenci in ne Vučjevaščani. Prebivalci Stare Nove vasi so še vedno Staršenci in ne Starovaščani (Makovec 1995: 5–7).

Za Gorenjce so Ledinariji vaščani, ki so zgradili hiše na travniku, na koncu Smokuča, ki že meji na Rodine. Travniki se je namreč imenoval Ledina.⁷⁹⁴

Nasprotje med [Angelsko] Goro in Zgornjevipavsko dolino ali Deželo, kot ji pravijo Gorjani, še nedavno ni bilo samo zemljepisno, ampak se je kazalo tudi med prebivalci: Gorjani in Ipacvi. Tako Gorjani pravijo ljudem v Vipavski dolini, ki jim je dolga stoletja pomenila kakor Izraelcem *obljubljena dežela*: tam vse zraste, kar vsadiš, tam nikoli ni snega in mraza, célo zimo je trava zelena; tam živijo Ipacvi, tisti visoki ljudje (tudi če so nizke rasti), ki Gorjane zaničujejo in se štejejo za nekaj več, kakor govori menda resnična dogodivščina: »*'Pred trgovino v Ajdovščini se srečata dve zavedni Ajdovki. Ena gre iz trgovine, druga je noter namenjena. 'Je kaj ljudi v trgovini?' vpraša druga. 'Nobenega človeka, samo dva Gorjana.'*«⁷⁹⁵

Avče na Tolminskem so vas pod hribom, ki ji večji del dneva jemlje sonce, zato njihove prebivalce zmerjajo '*senčarji*'.⁷⁹⁶ Prebivalci so lahko tudi '*Avške breze*', zato, ker so včasih izdelovali brezove metle in jih nosili naprodaj v Gorico.⁷⁹⁷ Štajerske ni mogoče zgrešiti po krajih ali posameznih karakterističnih besedah: »*Sončna Prihova, / rajski Čadram, / zlate Konjice, / sveti Kebelj, spufane Zreče, / kamor me ne vleče.*«⁷⁹⁸ »Toti med Polam in Halozami so '*močvirjeki*'. Je ena '*močvirnica*' nesla čebulo na trg, pa so ji otroci trgali tiste vence dol z ramena, te je pa rekla: »*Tota mestna mladina pa bi tudi rada samo dobro jedla!*«⁷⁹⁹ Z završke strani, pa tudi leskovške, rečejo prebivalcem Cirkulan *Beláni*, ker pač tam skozi teče potok Bela. (Gričnik 1998: uvodna beseda). Južni ali dólinski govor obstaja med Soboto in Lendavo, tamkajšnji Prekmurci pa se razlikuje od drugih tudi po tem, da se imenujejo Dólinci ali '*Marki*', kot jih sosedje nekoliko šaljivo imenujejo.⁸⁰⁰

Oče je v boju z naravo in za zemljo vedno ponavljal: '*S Štajerskega še veter ni*

⁷⁹⁴ Franc Zupan (Blanka Zupan), M. S., *Arhiv SF*, 7867.

⁷⁹⁵ Franc Černigoj, *Javorov hudič*, Ljubljana (Glasovi 1), 1988, 15–16.

⁷⁹⁶ Iva Jakopič, Milena Pavšič (Miran Pavšič), M. S., *Arhiv SF*, 4337.

⁷⁹⁷ Iva Jakopič, Milena Pavšič (Miran Pavšič), M. S., *Arhiv SF*, 4337.

⁷⁹⁸ Povedal Franc Brglez, župnik na Prihovi, ob izletu članov Slavističnega društva Slovenije po Dravinjski dolini, 9. 10. 1999.

⁷⁹⁹ Anton Gričnik, *Farice* (Glasovi 18), Ljubljana 1998, 35.

⁸⁰⁰ Josip Dravec, *Glasbena folklor Prekmurja / Pesmi*, Ljubljana 1957, LV. Vilko Novak, Mi Dólinci, *Zbogom, življenje* (Nekaj pesmi vsega življenja), Samozaložba, Ljubljana 2000, 168. Alojzija Žeks (Melita Panker), M. S., *Arhiv SF*, 2087.

prida.' O Štajercih so pri nas vedno z nekako zaničljivostjo trdili, da hodijo na Koroško domačinom kruh odjedat. Pri tem so mislili na mlatiče s Ptujskega polja in iz Haloz, ki so vsako leto hodili na Koroško na mlačvo, na lukarice, ki so hodile k nam s čebulo, predvsem pa seveda na tiste trume Spodnjih Štajercev, Pohorcev, Mislinjčanov in Pačanov, ki so hodili na delo v naše fužine in rudnike.⁸⁰¹

Prežihov Voranc je v tem odlomku postregel s socialnim premislekom, od kod zaničevanje južnih sosedov, medtem ko je nagajivka sosedom v Otaležah zgolj v razvedrilo: »*Jaz sem pa Osličan – osličan – grem kamor čem, Ti pa si Tminc – pa ne smeš k naš Min'c.*«⁸⁰²

2. KRAJEVNO ZAZNAMOVANI HETEROSTEREOTIPI S FOLKLORNO ANTROPOGENEZO

Razlagalne povedke, kako je Bog delal ljudi in prebivalce posameznih območij, najprej iz blata oziroma ilovice ali iz lesa in ponesrečeni primerki sodijo v sosednje območje (Gričnik 1998: 1998: 1, 2).⁸⁰³ Stare zbadljivke se obnavljajo s svežimi motivi, naslednja varianta pa dokazuje njihovo možnost posploševanja. »*Bog je hotel ustvariti Kranjca, pa se mu je skazil. Razjezil se je, ko je videl ponesrečeno stvaritev, in je hotel butniti spakedranca v Savo. Brnil je, brnil po božje, in to je bilo preveč. Spakedranec je priletel onkraj Save, na štajersko stran in tam ostal.*«⁸⁰⁴

Žnarsko težko opredeljive folklorne pripovedi, morda razlagalne povedke, čeprav v njih nastopa za pravljичne legende ali legendne pravljice značilna dvojica Kristus in sveti Peter.⁸⁰⁵

Ob razlagalni povedki iz Posočja, *Kako so dolinci ratali*, nas zaradi njene krutosti obide zona.⁸⁰⁶ Toda smeh se nam povrne ob pripovedovanju, kako sta dva od njih delo iskala (Medvešček 1991: št. 90) in kako skopi da so (Medvešček 1991: št. 91). Tudi v Ligu so kdaj imeli prismuknjenega župana (Medvešček 1991: št. 93).

Izjemen je vzdevek za prebivalce Sodražice: »*Sodražičani so Pesoglavci.*«⁸⁰⁷

3. KRAJEVNI HETEROSTEREOTIPI Z MOTIVIKO ŽIVALI

Na Kranjskem so si vasi take nagajivke kar same nadele in je hudo za človeka, ki pride v vas in zine na nepravem kraju nedolžno besedo, ki jo vaščani doživljajo kot zbadljivko. Motivika živali je razvrščena glede na njihovo medsebojno povezanost.

a) Škodljive živali

Uš je najmanjša med njimi. V karakterističnih frazah z njo obkladajo vaščane v več

⁸⁰¹ Prežihov Voranc, *Gospodstvo polje*, Mohorjeva družba, Celje 1979, 5–6.

⁸⁰² Janez Jelenec, *Ledinska kronika*, zvezek III, (brez straničenja), rokopis.

⁸⁰³ Jože Rovtar iz Selške doline, na obisku zaradi računalnika. Ljubljana, 16. 6. 1998.

⁸⁰⁴ Podobno zgodbico o stvarjenju Dolenjcev in Štajercev je slišal tudi Vinko Möderndorfer v Šentjuriju pod Kumom. Ime s slabe kserokopije je pomanjkljivo in ni čitljivo, Seminarska naloga, Oddelek za etnologijo, 176/S, Ljubljana 1975, 5. M. S., *Arhiv SF*, 8545.

⁸⁰⁵ Informator ni naveden (Zdenko Pečar), M. S., *Arhiv SF*, 615. Janez Dolenc, Zlati Bogatin (Glasovi 4), Ljubljana 1992, št. 141, 142, 174. (Gričnik 1998: 48, 49).

⁸⁰⁶ Pavel Medvešček, *Na rdečem oblaku vinograd rase* (Glasovi 3), Ljubljana 1991, št. 89.

⁸⁰⁷ Vinko Möderndorfer, *Verovanja, uvere in običaji Slovencev*, Celje 1946, št. 2368.

slovenskih krajih (Möderndorfer 1946: št. 2375; Makovec 1995: 88), razvila se je celo socialna povedka: »Ložanom še tudi očitajo, da jim je uš župana dala. Pravijo, da so imeli v 'vorštatu' na obzidju pri župnišču priklenjeno na verigi uš. Vsakdo, ki se je potegoval za župana, je pritaknil svojo brado k tej verigi in župan je bil tisti, ki mu je uš zlezla na brado« (Möderndorfer 1946: št. 2364). Vzdevek Kamenška uš si je prislužila pesem (Kamnik, Š-8565). Prebivalci Vrbe na Gorenjskem so *Šurkarji* (< *ščurek*).⁸⁰⁸ V Sinji gorici je dražila beseda ščurk (Möderndorfer 1946: št. 2355). Pastirji iz Podrage in Šembida so skupaj pasli živino na Nanosu. »Vojna« med njimi je nastopila, ko so Podražani Šembicem zapeli pesmico: »Ubogi Šembici, / ko oni trpijo, / od gore do gore / škrpjone lovijo, / še varžetov nemajo, / jih v nedra gatijo!«⁸⁰⁹ Prebivalci Doline, Brezovice in Saboč so kačani (kače); (Möderndorfer 1946: št. 2365, 2366). *Muha* je muhala Godovčane [Godovič] in Koseščane.⁸¹⁰ *Z Mišjo* zmerjajo prebivalce Blatne Brezovice (Möderndorfer 1946: št. 2357) in Avč⁸¹¹ in ti Gorjanom vračajo s *Podgano*.⁸¹² Ipacvi so si izmislili, da je treba modrasa pustiti in Kraševca ubiti.

Navedene vrste živali so vse ogabne in delajo škodo v gospodinjstvih. Zakaj so se taki vzdevki prijeli prebivalcev ravno posameznih vasi, zaenkrat ni oprijemljivih podatkov. Ena od razlag je, da so vaško skupnost v preteklosti doživljali tako kolektivno, da če se je enega od njenih prebivalcev po kakšni neugodni okoliščini prijelo kako neprijetno ime, je bila potem tega deležna cela vas.

b) Na vlago navezane živali

Šiškarji in Rašičani so *komarje* redili za »ohcet«, Dragomerci pri Brezovici imajo privezanega, v Smrečju je patron.⁸¹³ Motničane sprašujejo, kje imajo »polža prikleneniga«?⁸¹⁴ Prebivalce špotljivo imenujejo *Povžari*,⁸¹⁵ enako Gorenje-Vrhničane (Š-8616). Ižanska različica (Ihan, Š-8617) navedene pesmi ima samo tri petvrstične kitice, iz Zagorja ob Savi pa jih je šest, zadnja je dodana čisto na novo, znotraj znane strukture pa je tu med drugim nova pomanjševalnica polžek in navajanje pravcate zdravniške pomoči: »Padarju se čudno zdi, / Zakaj ne teče povžu kri, / 'Česna mu stocite, / Flajšter naredite, / Dokler živi.' // Povžek se gerdo derži, / Ker mu česen zasmrdi. / Začne pene tišati / in rogé kazati, / Padar zbeži.« (Š-8615) Jurčič je ovekovečil Višnjo goro in njenega polža (Kuret 1954: 23).

Veliko vasi v preteklosti je imelo vodnjake, štirne, za napajanje živine so služile

⁸⁰⁸ Matjaž Ambrožič v priložnostnem pogovoru. Simpozij o škofu Tomažu Hrenu, Rim 12. 9.1997.

⁸⁰⁹ Pripovedovalec ni naveden (Samo Koritnik), M. S., *Arhiv SF*, 6950.

⁸¹⁰ *Z nasmehom v prihodnost* (Raziskovalna naloga Turističnega krožka na OŠ Dravlje), mentorica Angelca Škripec, letnice ni (okrog l. 1995), 12.

⁸¹¹ Hilda Bajt, Vera Bajt, Irena Čargo, Nikolaj Čargo, Anton Drešček, Zora Ipavec, Berta Dreščak (Adrijana Bajt, Boštjan Čargo, Mitja Kos, Monika Makorič, Nadja Skrt), M. S., *Arhiv SF*, 4284.

⁸¹² Iva Jakopič, Milena Pavšič (Miran Pavšič), M. S., *Arhiv SF*, 4342.

⁸¹³ Podatki pomanjkljivi, ker se na kserokopiji ne vidijo več. FF etno/8 S. (Möderndorfer 1946: št. 2359).

⁸¹⁴ Gašper Križnik, Štrekljeva zapuščina: 3/124.

⁸¹⁵ Gašper Križnik, Štrekljeva zapuščina: 1/1.

vaške mlake – luže – kali, v katerih so se lahko zaredile žabe. Od tod veliko vzrokov, da so vaščani postali *Žabarji*.⁸¹⁶ *Žiri*,⁸¹⁷ *Studenčice*,⁸¹⁸ *Žabjek*,⁸¹⁹ *Suhadole*,⁸²⁰ *Dokležovje*,⁸²¹ *Dravljje*.⁸²² *Ko se je pod večer slišalo regljanje žab v Draveljski gmajni, so se nagajivi ljudje ponorčevali: 'Poslušajte, kako pojejo draveljska dekleta.'*⁸²³

»M/oralizirajočemu elementu se pridruži nov, sicer ne družbeno, pač pa do ožje okolice kritično razpoloženi element, čigar šegavost se je izostrila do jedke ironije. To je tisti trdi posmeh, ki pri Slovencih mnogokrat nadomešča sproščeni humor. Kajti obračun, ki bi nam ga po tej strani dale panjske končnice, bi ne bil za naš narodni značaj preveč laskav. Sovražna napetost med sosednjimi vasmi si ni dala duška samo v fantovskih pretepih, ampak tudi v zabavljivih pesmih in slikah na panjskih končnicah – prim. boj s privezано žabo ipd.«⁸²⁴

Tudi Janez Jalen je v svojo knjigo *Bobri* s predzgodovinsko snovjo vključil motiv »žabarjev«.⁸²⁵

c) Vodne živali

Trnovčani v Ljubljani kujejo krape in jih imajo prikovane (Möderndorfer 1946: št. 2365, 2366). Brojane najbolj jezi, če jih kdo vpraša, kako so pibra (bober) lovili.: »*Je šel menih v Brodē maševat. Takrat še ni bilo mostu kakor danes, ampak so bredli nad tolmunom čez reko, od tega ima vas tudi svoje ime. 'Gospoda' niso pustili, da bi bredel, temveč ga je eden od Brojcev nesel štiporamo čez reko. Menih se je spomnil, da je nekoč nekaj slišal o tem lovu, in je nosača vprašal, kje so ujeli pibra. Brojca je to razjezilo in je rekel: tukajle! ter meniha zagnal v vodo.*«⁸²⁶ V okolici Renkovcev je bilo dosti mlak in v njih so Renkovčarji lovili rake, zato so dobili vzdevek *Rakovčarji*.⁸²⁷

č) Gozdne živali

so posodile ime Kostelcem – *Kaptolske veverce* (Primc 1997: št. 335), v Otaležu je vsak drugi *Zajc*,⁸²⁸ v Mali Ligojni jih draži vzdevek *Lisjak* (Möderndorfer 1946: št. 2356) v Pavlovcih pa besedna zveza *volčja čreva* (Makovec 1995: 88). V Martinjaku pri

⁸¹⁶ Pripovedovalec ni naveden (Alenka Raspor, Peter Ukmar), M. S., *Arhiv SF*, 6968.

⁸¹⁷ Janez Jelenec, *Ledinska kronika*, zvezek III, (brez straničenja), rokopis.

⁸¹⁸ Matjaž Ambrožič v priložnostnem pogovoru. Simpozij o škofu Tomažu Hrenu, Rim 12. 9.1997.

⁸¹⁹ Mihaela Zajc-Jarc, *Duhan iz Višnje Gore* (Glasovi 7), Ljubljana 1993, št. 152.

⁸²⁰ Viktorijan Demšar, *Župnijska kronika*, Komenda, zv. II, 160/161.

⁸²¹ Stanko Ferenčak (Branka Ferenčak, Stanko Ferenčak), M. S., *Arhiv SF*, 5474.

⁸²² A Škripec (mentorica), *Z nasmehom v prihodnost*, 10, 33, 12.

⁸²³ *Z nasmehom v prihodnost* (raziskovalna naloga Turističnega krožka, Osnovna šola Dravljje), mentorica Angelca Škripec, letnice ni (okrog leta 1995). Zvone Kopač, Doživetje nekega narečja, *Traditiones* 23, Ljubljana 1994, 371.

⁸²⁴ Emilijan Cevc, Likovna umetnost – pesnitev in resnica, *Naša sodobnost* 3, Ljubljana 1955, 1071–1074.

⁸²⁵ Janez Jalen, *Bobri*, Mladinska knjiga, Ljubljana 1982, 190.

⁸²⁶ France Planina, *Škofja Loka s Poljansko in Selško dolino*, Muzejsko društvo, Škofja Loka 1972, 98.

⁸²⁷ Stanko Ferenčak (Branka Ferenčak, Stanko Ferenčak), M. S., *Arhiv SF*, 5476.

⁸²⁸ Valentin Tratnik, *Danes jaz, jutri ti*, II Ljubljana 1987, 7–8.

Cerknici prebivalcem ni vseč beseda *martinčki* (Möderndorfer 1946: št. 2363) v Žažarju so občutljivi na besedo *jež*,⁸²⁹ za Pucajnce pri Tomažu pa pravijo, da »*želvina jajca valijo*« (Makovec 1995: 88).

d) *Domače živali*

Prebivalce v Hotedršici dražijo z *mačkarji*; zato so na svatbah zaradi mačka dva človeka ubili (Möderndorfer 1946: št. 2344) in če v gostilni kdo zamijavka, jim prekipi. Ledinec nagaja Hotencu (ker so mačka snedli!): *Kaj pa mijav mijav*.⁸³⁰ Tudi prebivalci Trzina, Vevč, Moravč, Hotedršice in Sv. Duha pri Škofji Loki so občutljivi na *mačka*, prav tako Brusničani (Kuret 1954: 23). Drugod ima to vlogo pes: Velikolaščani so *Psarji* (Möderndorfer 1946: št. 2367, 2368). »*Zagorski fantički / So hujši kot psički: / Zajca vjemo, / Kosmatga požro!*« (Kranj, Š- 8570). Prebivalce Planine nad Sevnico dražijo s *kuzlo*,⁸³¹ prebivalce Most pa s *kuzlinim maslom* (Möderndorfer 1946: št. 2354). V Avblju na Dolenjskem so občutljivi na *Vajbelska praseta* (Princ 1997: št. 335). Tolmincem za zabavo pride prav kozel: »*Goriške fantiče / Vse skupaj bom zbral, / Za kozla jih storil, / Bom Lahu prodal*« (Š-8601). »*Ja, ne marem, ne marem, Baušenčena, ne marem Baušenčena, prabe* (nekoliko poknjižena izgovorjava), *mam rajše Bečana, pu parfumu diši, ne marem Baušenčana, kar pu kozle smardi...*«⁸³² Prav tako so bili za okoliške prebivalce Glinščani *kozli*⁸³³ in tudi v Tomačevem ni dobro govoriti o *kozlu* (Möderndorfer 1946: št. 2347), medtem ko so Malovaščani *Kozarji* (Möderndorfer 1946: št. 2369).

Še danes je živo primerjalno reklo, »*da gleda kot tele nova vrata*«. V Pršetincih »*tele v kopanji kopljejo in z žlico kri zajemajo*« (Makovec 1995: 88). O tem, kako je prišlo do tega, da so Beltinčarji dobili vzdevek *Eceki*, obstaja več različic:

Ko so Odrančarji tekli v Beltince k maši, so jih Beltinčarji začudeno gledali in tako so jim Odrančarji rekli, da jih gledajo kot »*eceki*«.

Nekateri pravijo, da so dobili vzdevek zato, ker je v Beltincih bil velik »*marof*« (pristava), kjer so se prosto pasla teleta.

V Beltincih so nekoč bili živinski sejmi. Okoličani so vozili na ta sejem tudi teleta, ki so jih tu dobro prodali.⁸³⁴

»*Je šou en gospodar lépo k maši, je pa krava bla na tem, da povrže. Hlapec pa le-teu v cerkev pa mu glasno reko: 'Puj domov, že tele je, že tale!' Zato pa se reče Žetale*« (Gričnik 1998: 50). Tudi Kostelci zmerjajo vaščane Slovenske Brige *Briška teleta* (Princ 1997: št. 335).

Tudi prebivalcev Pirnič in Smlednika se je prijelo ime *Teleta* (Möderndorfer 1946: št. 2341).⁸³⁵ Vzrok za jezo med Kropo in sosednjo Kamno Gorico je menda krava Bavha

⁸²⁹ Podatki pomanjkljivi, ker se na kserokopiji ne vidijo več. FF etno/8 S.

⁸³⁰ Janez Jelenc, *Ledinska kronika*, zvezek III, (brez straničenja), rokopis.

⁸³¹ Kuzla je psica (samica), s slabšalnim prizvokom.

⁸³² Barbara Ivančič Kutin, *Kontekst in tekstura folklornih pripovedi na Bovškem / doktorska disertacija*, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko, Ljubljana 2005, 83.

⁸³³ A. Škripec (mentorica), *Z nasmehom v prihodnost*, 12.

⁸³⁴ Marija Kociper (Marjan Kociper), M. S., *Arhiv SF*, 5472.

⁸³⁵ Pripovedovalec ni naveden, M. S., *Arhiv SF*, 502, 316.

in odtlej zmerjajo sosede za *Bavharje*, ti pa Kroparje za *Župarje* (Bertoncelj 1973: 67). Blejci in Bohinjci se včasih niso mogli, še zdaj se eden iz drugega radi norčujejo: »*Se j pa an Blesc obrnov k anmo Bohinjco koj mæd mašo, pa rekov je: 'Kar napre hitro pojte, sej ste ta prvæ za kravamæ.' Bohinjc pa na bod navumæn, jæ pa še bælj nagvas rekov: 'Smo ja, čæ greste Blescæ spreða.'*« (Cvetek 1993: št. 157). Račno pri Grosupljem draži *bik* (Möderndorfer 1946: št. 2355). Prebivalci Blejske Dobrave so *Mukači*, tako imenovani po bližnjem pašniku med sotočjem rek Save Dolinke in Radovne.⁸³⁶

Ledinec se norčuje z Črnovrščca: »*No ali ste že požajfali črnega bika,*« od tod *Bakažajfarji*.⁸³⁷

»*Odposlanci s Krasa so se odpravili en bot naravnost k cesarju Francu Jožefu, zakaj njihove zadeve drugače niso nikoli prišle na ta pravi naslov. Pridejo na dvor in služabnik jih najavi cesarju: 'So prišli Kraševci, vaša visokost!' Presvetli cesar, ki je mislil, da so pripeljali lipicance,*⁸³⁸ *prav tiste dni jih je čakal, reče: 'Prav, prav, ženite jih v štalo in dajte jim ovsa.'*« (Kocjan, Hadalin 1996: št. 173).

Cuzek pomeni v prekmurskem in prleškem narečju »žrebe« in ta vzdevek se je prijel Odrančanov.⁸³⁹

e) Ptice

Razen pučkih (Puc) *šoj* (Primc 1997: št. 335) imena ptic niso pogosto uporabljena kot zbadljivke. Le Veržejci so vaščane Bunčan imenovali *Cvrleki*, kajti »*bunčka cvrla, ki je Veržencem plot podrla*«, je bil svojevrsten ptič, ki ni imel perja, ampak dolgo, razkuštrano dlako in je v bunčkem vaškem grbu. V takšnem kontekstu so bili ljudje iz Bunčan vedno pripravljeni udariti nazaj s *Tikvaši*, ki imajo na Murskem polju dvojni pomen: prvič gre za »buče ali tikve«, ki naj bi jih slavni Verženci nekoč jahali po Muri, drugič pa je »tikvaš ali zaglavasti« samoljubljen človek, za kar so okoličani Veržence tako ali tako imeli (Makovec 1995: 7).

4. KRAJEVNI HETEROSTEREOTIPI Z MOTIVIKO RASTLIN

Večina vzdevkov z rastlinsko motiviko se nanaša na drevje in grmovje.

a) Drevje

Prebivalci Brezove Rebri, Brezovčani so tudi *Grmičarji*, ker bivajo sredi gozdov in grmovja.⁸⁴⁰ Prebivalci Metave in Sv. Barbare pri Vurbergu »*so na gabru pelcani*«, od Metave do Melja »*so pelcani na jelši*« (Möderndorfer 1946: št. 2338, 2339). Avčane zmerjajo tudi z zbadljivko *avške breze*, zato ker so včasih izdelovali brezove metle.⁸⁴¹ V Bistrici

⁸³⁶ Mirko Kos (Anže Mrak), M. S., *Arhiv SF*, 7869.

⁸³⁷ Janez Jelenc, *Ledinska kronika*, zvezek III, (brez straničenja), rokopis.

⁸³⁸ Znamenita konjska pasma.

⁸³⁹ Rozalija Knaus (Renata Zver), M. S., *Arhiv SF*, 5471.

⁸⁴⁰ Tilka Kaplan, Olga Golob, Darja Kastelic, Tone Jordan, Stane Kušljan, Vili Šiško, Marija Gorišek, Jožef Lap (Zgodovinski krožek, Osnovna šola XV. divizije, Grm - Novo mesto), M. S., *Arhiv SF*, 5291a.

⁸⁴¹ Iva Jakopič, Milena Pavšič (Miran Pavšič), M. S., *Arhiv SF*, 4337.

nedaleč od reke Mure rečejo gozdu »meka«, zato jih okoličani imenujejo *Mekaši*.⁸⁴² Na Gornjem Seniku »na *trej kralovo bukev pėjajo*«, češ, sproti občine je stala bukev in ko je bilo proščenje, so se ljudje pijani bodli z bukvijo.⁸⁴³ Lučane pri Žalni zbode beseda *čermož*, češnji podobno drevo, bržkone višnja (Möderndorfer 1946: št. 2351). V Slemenih nad Sodražico so *Osečkarji*, in sicer zaradi osečkov, količkov iz smrekovih vej, ki so jih imeli toliko, da se bajte niso videle iz njih (Möderndorfer 1946: št. 2371). Dobrovi rečejo *Lesena fara*, kamor spadajo vasi Gaberje (gaber), Hruševo (hruška), Brezje (breza), Podsmreka (smreka) in Dobrova, prej sv. Marija v Leščevju (leska).⁸⁴⁴

b) Gozdni sadeži

Ledinec vpraša Vojskarja (kjer je sneg še o binškoštih): »'No kako pa je letos done-sla pri vas brajda!'«⁸⁴⁵ In Osličana: »'Kaj pa vaša brajda, je že odcvela – borovnica – ali bo kaj vina letos'«.⁸⁴⁶ Pojasnilo je mogoče najti v naslednjem odlomku: »Ljudje v Mrzlem vrhu in Koprivniku – Javorjevem dolu – pridno smučejo borovnice, po Goveku Idršku pa brinje ter kuhajo iz teh pridelkov tudi žganje za prodajo; to je ledinska brajda, zato ne slišijo ljudje radi, ako jih Vipavec praša, kako se je rodila vaša brajda in če bo treba lotre za obiranje brinovc in borovnic.«⁸⁴⁷

c) Sadje

»Mi iz Mirtovičev in Ribjeka nismo Gebarji in tu ni Gebarija, čeprav nekateri trdijo, da je. Mi v Mirtovičih smo Brežani, ker živimo na Bregu Kolpe. Nekateri nam rečejo tudi Blečkarji. Blečki so krlji, ki so jih včasih domačini veliko nasušili« (Primc 1997: št. 284). V Rašici ne vprašuj za hruško (Möderndorfer 1946: št. 2343), enako spotikljive so *Loške* (Lož) *gruške*.⁸⁴⁸ »Kdo, kdo, kdo so pa to? / Kdo, kdo? Tunčanj' so to! / Tunčana vsak pozna, / Hruško v rokah ima. / Kdo, kdo, kdo so pa to? / Kdo, kdo? Tunčanj' so to!« (Š-8543).

Prebivalci Nove vasi v Istri so bili *Novovinci* ali *Nugulci* (po odpadkih, ki nastanejo pri stiskanju oljk).⁸⁴⁹

č) Vinska trta in vino

Planinci so *Tovkači*, včasih so namreč zelo radi kopali vinograde.⁸⁵⁰ Vrhpoljcem v Zgornji Vipavski dolini pravijo *Nafarji* (*nafa* je lesena posoda za vino, ki drži okoli 5 litrov).⁸⁵¹ Kobdiljci so napojili Pliskovljane, le-ti so Kobdiljcem vrnilo, rekoč: »Vidiš, ta sod

⁸⁴² Marija Ternar (Andreja Kavaš), M. S., *Arhiv SF*, 5477.

⁸⁴³ Marija Kozar-Mukič, *Naselja in domovi v Porabju*, Oddelek za etnologijo, Filozofska fakulteta, Ljubljana 1975 FF, etn/173P, M. S., *Arhiv SF*, 8536. (Kozar-Mukič 1975), M. S., *Arhiv SF*, 8537.

⁸⁴⁴ Na listku informator/-ka ni označena. Mislim, da je Marija Dolenc z Dobrove.

⁸⁴⁵ Janez Jelenc, *Ledinska kronika*, zvezek III, (brez straničenja), rokopis.

⁸⁴⁶ Janez Jelenc, *Ledinska kronika*, zvezek III, (brez straničenja), rokopis.

⁸⁴⁷ J. Jelenc, *Ledinska kronika*, 303 ali 304, rokopis.

⁸⁴⁸ Terezija Čuček (Majda Mirkovič), Oddelek za etnologijo, Filozofska fakulteta Ljubljana, 1982.

⁸⁴⁹ Elvir Pucer (Marina Jurkota), M. S., *Arhiv SF*, neoštevilčeno.

⁸⁵⁰ Pavlina Nusdorfer-Pegan (Barbara Centa), M. S., *Arhiv SF*, 4497.

⁸⁵¹ Pripovedovalec ni naveden (Klavdija Abraht), M. S., *Arhiv SF*, 6963. Pripovedovalec ni nave-

je poln in ta je tudi poln. Saj bi ti dal piti, ma pole ne bi imel več polnih sodov» (Kocjan, Hadalin 1996: št. 133). Kako bi ločili Haložana od Poljanca, či bi se oba slekla? »*Haložani, ki vino pije, bi letale vinske mušice okoli riti, polanci, ki krompir natepavle, pa koloradski hrošč»* (Gričnik 1998: 34). Sosedje se Ročinjcem posmehujejo z zbadljivko: »*V osmih ste spil / an pudlč vina, / je bla cela miza mokra / n vsi pijani.*«⁸⁵²

5. KRAJEVNI HETEROSTEREOTIPI Z MOTIVIKO PIJAČE

V žanrsko raznovrstnem gradivu je v tukajšnjem razdelku pijača razvrščena od blage do vedno bolj opojne.

V Podlipi pijejo sirotko.⁸⁵³ Najbrž je to posmeh, da ne prenesejo kaj močnejšega. »*Gorenjec je povabil Kraševca na kafe. Zavrel je vodo, pole je privezal zrno kafeta na nit in to je tunkal v vodo. Drugi bot je povabil Kraševca na kafe Gorenjca. Zavrel je vodo, jo nalil v šalice, pole je ravno tako privezal kafetovo zrno na nit in s tem je plesal po robu od šalice.*'Ma, ' je rekel Gorenjec, 'kaj ne boš pomočil kafeta v krop?' 'Ne, ne, ' je rekel Kraševca, 'je bilo zadnji bot pri tebi premočno, nisem mogel spati celo noč!'« (Kocjan, Hadalin 1996: št. 130). »*Mi smo pa z Bezgovca, Bezgovca, Bezgovca*⁸⁵⁴ / pijemo z redosa, redosa, redosa (= veliko sito) cele noči.⁸⁵⁵ *Mi smo pa s Perčiča, Perčiča, Perčiča / pijemo s korpiča, korpiča, korpiča (= košarica) / cele noči.*⁸⁵⁶ *Mi smo pa z Vumpaha, Vumpaha, Vumpaha,*⁸⁵⁷ / pijemo s punčuha, punčuha, punčuha (= star, raztrgan čevlj⁸⁵⁸) / cele noči.⁸⁵⁹ »*Ja sem mlada kaj zelena trava, /.../ Rada bi si rožmarin saditi, / Jali neznam, komu bi ga dala, / Bikovčancu nikdar nijenomu /.../ Bikovčanci sami so pijanci, / .../ Kaj imajo, se za vino daju»* (Š-8542). Ali Štrekelj pesmi ni imel za varianti, da ju je razvrstil tako daleč narazen? »*Nasadila bom rožmarin zeleni, /~/~/ Holirala, holirala. // Pa ne vem še, komi bi ga dala. / Ormožancem ga ne bodem dala, / Ormožanci sami so pijanci, / Kar imajo, vse za vince dajo* (Š-8577). »*Bizeljanec je pijanec, če je dobro vinsko leto, če pa ni, živi pobožno in sveto»* (Möderndorfer 1946: št. 2337).

6. KRAJEVNI HETEROSTEREOTIPI Z MOTIVIKO HRANE

Motiv hrane je gotovo zato tako obsežen, ker je bilo včasih veliko lakote in so si jo ljudje tolašili vsaj z mislijo nanjo.

a) Kruh in druge močnate jedi

»*V Zaguri pri svetem Peter / Že tri leta niso kruha pekel: / Sam lan, v jesen, / Pa še tist je bil ovsen. // V Zaguri pri tistem most, / Tam je pa kruha zadost. / So ga romari popstil, /*

den (Miran Komel), M. S., *Arhiv SF*, 6965. Pripovedovalec ni naveden (Miran Komel), M. S., *Arhiv SF*, 6966.

⁸⁵² Ivan Boltar, po pripovedovanju babice (zapisala Lučka Boltar), M. S., *Arhiv SF*, 4305.

⁸⁵³ Podatki so pomanjkljivi, ker se na kserokopiji ne vidijo več. FF etno/8 S.

⁸⁵⁴ Bezgovc – vas v okolici Lenarta?

⁸⁵⁵ Terezija Čuček (Majda Mirkovič), Oddelek za etnologijo, Filozofska fakulteta Ljubjana, 1982.

⁸⁵⁶ Terezija Čuček (Majda Mirkovič), Oddelek za etnologijo, Filozofska fakulteta Ljubjana, 1982.

⁸⁵⁷ Zavrh, Perčič, Vumpah so vasi v okolici Lenarta.

⁸⁵⁸ Terezija Čuček (Majda Mirkovič), Oddelek za etnologijo, Filozofska fakulteta Ljubjana, 1982.

⁸⁵⁹ T. Čuček (Majda Mirkovič), Oddelek za etnologijo, Filozofska fakulteta Ljubjana, 1982.

K' so na svet Kum hodil« (Zagorje ob Savi, Š-8566). »*Banja Loka za kruhom joka*« (Primc 1997: št. 335). Tako so jih zmerjali še med drugo svetovno vojno (Primc 1997: št. 338). »*Nova Sela so kruha vesela*« (Primc 1997: št. 335). *Ledinci so Hlebčarji*.⁸⁶⁰ Sosedje jim nagajajo: »*Hlebec hlebec – no, Hlebčaji (Hlebčarji) – kako kaj vaše Hlebčarce?*«⁸⁶¹ V Ribnici gredo ob žegnanju na *štruklje* (Mödernodorfer 1946: št. 2374). Kanalci so se delali gosposke in se hvalili, da so jedli pečenko, na obleki pa so imeli znake svojega kosila – močnik, zato so *Močnikarji*.⁸⁶² Vaščane Brega v okolici Komende nazivajo *Žgance*,⁸⁶³ v Turjancih pa imajo v grbu *žgance*. V Mlatiči naj bi si izmislili modrost: »*Jutráno žgajнке, pa sem sit kak bik!*« (Makovec 1995: 88). Pirničani zmerjajo prebivalce Medvod: »*Medanc podklanc je figo zagledal, je mislil, da je žganc.*«⁸⁶⁴ Brežane v šali radi dražijo: »*Tomaževka je dejála, / ko je žgance mešála. / Gbanc se je pridušal, ko je žgance pokušal. / Zorman je klev, ki je žgance zajev. / Špan pa je moliv, da bi v žgancih ne utonil.*«⁸⁶⁵ Podražani v Vipavski dolini pa so *Polentarji*.⁸⁶⁶

Prebivalce Škofje Loke vznemirjajo z *Lúško midlo*, saj Staroločani pri Škofji Loki ne prenesejo *miedle*, tj. kaše z moko (Möderndorfer 1946: št. 2371). Hudomušno se pripoveduje,⁸⁶⁷ kako »v soboto pred prvo nedeljo po rožnovenski nedelji vozijo Lomenčani kuhavnico za kašo na zelo okinčanem vozu, ki ga četvero konj in šestero volov komaj vleče. Kašo in štruklje – to mora vsaka hiša gotovo imeti (Kuret 1970: 179–180).

b) Kaša

Žirovnica se že od nekdaj imenuje *Kašarija* oz. Žirovničan *Kašar*. Prva razlaga za to ime je zgodovinska: »Pod Stolum so bile včasih vasi in družine s številnimi otroki. Vladala je lakota. Ljudje so obdelovali polja. Sejali so največ proso, ki je najbolje obrodilo. Ko je dozorelo, so ga poželi. Iz njega so na ognjiščih v glinastih loncih kuhali kašo. To je bila njihova glavna hrana mnogo let. Zato se je tu ohranilo ime Kašarija.⁸⁶⁸ Druga razlaga je socialna: *Kašarji* so bili reveži od Brega do Žirovnice.⁸⁶⁹ Njihova glavna vsakodnevna in praznična hrana je bila kaša.⁸⁷⁰ Tretja razlaga značilno poudarja žensko razsežnost socialne plati:

⁸⁶⁰ Povedala cerkavnica pri cerkvi na Vrsniku, avgusta 1999.

⁸⁶¹ J. Jelenec, *Ledinska kronika*, zvezek III, (brez straničenja), rokopis.

⁸⁶² Hilda Bajt, Vera Bajt, Irena Čargo, Nikolaj Čargo, Anton Drešček, Zora Ipavec, Berta Drešček (Adrijana Bajt, Boštjan Čargo, Mitja Kos, Monika Makorič, Nadja Skrt), M. S., *Arhiv SF*, 4286.

⁸⁶³ Viktorijan Demšar, *Župnijska kronika*, Komenda, zv. II, 160/161.

⁸⁶⁴ Janez Kopač, Ivanka Knific, M. S., *Arhiv SF* 316.

⁸⁶⁵ Viktorijan Demšar, *Župnijska kronika*, Komenda, zv. II, 160/161.

⁸⁶⁶ Pripovedovalec ni naveden (Melita Rosa, Valentina Pestelj, Nataša Makovec in Andrej Pestelj), M. S., *Arhiv SF*, 6953.

⁸⁶⁷ Niko Kuret, *Praznično leto Slovencev III*, Celje 1970, 179–180. Niko Kuret, *Praznično leto Slovencev IV*, Celje 1970, 461.

⁸⁶⁸ Joža Beguš (Janja Podlipnik), M. S., *Arhiv SF*, 7850.

⁸⁶⁹ Matjaž Ambrožič v priložnostnem pogovoru. Simpozij o škofu Tomažu Hrenu, Rim, 12. 9. 1997.

⁸⁷⁰ Ciril Jalen (Katja Tratar), M. S., *Arhiv SF*, 7849a.

Pred mnogimi leti mogoče 50 do 100 let nazaj, so imeli in imajo še gotovi kmetje iz vasi Žirovnice, Sela,⁸⁷¹ Zabreznice pod Zabreško planino senčne parcele – /.../ Kosci so šli zgodaj zjutraj ob tretji uri od doma kosit. Zajtrk so si pripravili sami ali pa je šla z njimi hišna dekla – služkinja. Kosilo pa so doma pripravile hišne gospodinje. Ker pa v teh časih ljudje niso živeli v takem izobilju kakor danes, so bila kosila skromnejša. Doma so skuhale mlečno kašo, jo zabelile z mastjo in ocvirki, jo dale v vročo posodo in odnesle v Rovte pod Zabreško planino. Hoja je bila dolga in utrudljiva. /.../ Pot je bila dolga najmanj devetdeset minut. Izmučene in zadihane so prinesle kosilo – kašo do koscev še vročo – toplo. Prav zaradi te tople kaše, so dobile te tri vasi tudi dodatno ime Kašarija.⁸⁷² Prešernove rojake iz brezniške fare pa so nekdaj jeseniški delavci zmerjali s kašarji, ker so na šiht nosili kašo. To je bilo še v nekdanji Avstriji in stari Jugoslaviji.⁸⁷³

Ziljani, posebno mladina, se zbadajo v vezani besedi: »*Hodov gor in dov po Bistrici / dokler je kaša v piskerči*« (Möderndorfer 1946: št. 2382). Podobno zbadljivko poznajo tudi v Porabju v Sakalovcih in na Gornjem Seniku: »*F Sakaloufci kašo so kújali v püttri, da kaša vreila, so mislili ka je zbasneila, pa so v njou streilali.*«⁸⁷⁴ (= V Sakalovcih so kašo kuhali v vrču, ko je vrela, so mislili, da je znorela in so streljali vanjo.)

c) Ajda

Sakalovčanom v Porabju se posmehujejo, da v ajdi plavajo, ko sivo cvete, ker mislijo, da je morje, « se šaljijo iz njih v Gornjem Seniku: »*Pa se zaléno dojoprávejo, samo díno beilo.*«⁸⁷⁵

č) Krompir in drugi gomolji

V Lipi so prebivalci *Krumplaši* (< krompir).⁸⁷⁶ Ali je *Krompirjevci* v Krašnji v Črnem grabnu splošen vzdevek za vaščane ali ogovor bojazljivih fantov, ni čisto jasno.⁸⁷⁷ Vrhničani najraje preslišijo besedo kolerabca (Möderndorfer 1946: št. 2348) prebivalcem Loke pa pravijo tudi *Loške smojke*. Loško okolico so namreč nekoč napadle kobilice ter pojedle in uničile vse poljske pridelke. Tedaj je bila velika lakota in so morali ljudje jesti pečeno repo.⁸⁷⁸

⁸⁷¹ »Pred mnogimi leti je bilo Selo zelo majhna vas. Hiše so stale samo na pobočju hriba. Spodaj na ravnini pa so imeli posejano kašo. Kaše je bilo zelo veliko in zato so jo pogostokrat jedli. Zaradi kaše so rekli Kašarija.« (Cilka Pavlenč /Petra Pavlenč/, M. S., *Arhiv SF*, 7846). Selo se imenuje Kašarija tudi zaradi neke vrste zmrznjenega snega. Ko se je začela zima, so pogostokrat vetrovi s Stola prinesli zmrznjen sneg, ki je bil v obliki čisto majhnih kroglic. Tej vrsti snega so rekli kaša. In tudi zaradi tega so nekateri rekli Selu Kašarija. (Cilka Pavlenč /Petra Pavlenč/, M. S., *Arhiv SF*, 7846a.

⁸⁷² Informator ni naveden (Klemen Mandelc), M. S., *Arhiv SF*, 7857.

⁸⁷³ Viktorijan Demšar, pismo, Komenda, 20. maj 1989.

⁸⁷⁴ Marija Kozar-Mukič, *Naselja in domovi v Porabju* ... M. S., *Arhiv SF*, 8539.

⁸⁷⁵ Marija Kozar-Mukič, *Naselja in domovi v Porabju* ... M. S., *Arhiv SF*, 8538, 8540.

⁸⁷⁶ Marija Ternar (Andreja Kavaš), M. S., *Arhiv SF*, 5478.

⁸⁷⁷ *Črtice Josipa Podmilšaka-Andrejčkovega Jožeta*, KUD Fran Maselj Podlimbarski / Krašnja 2005, 22–23.

⁸⁷⁸ Tone Pirc (Rok Pirc), M. S., *Arhiv SF*, 6454.

d) Fižol

Šmaranci so *Fižolarji*.⁸⁷⁹ Najbolj so se Gabercem zamerili, ker so jim takrat, ko jim je pogorela vas, kradli fižol in si ga kuhali, namesto da bi jim pomagali.⁸⁸⁰ »*Podgorca pa vsak pozna, / Lečo v rokah ima*« (Š-8543).

e) Čebula

Sodi na konec naštevanja poljščin, ker zraste v zemlji, drugače je le začimba.

Čebularji so prebivalci iz širše okolice Ljubljane: Zg. in Sp. Zadobrava, Sneberje, Hrastje in Šmartno,⁸⁸¹ verjetno zato, ker so jo vozili naprodaj na ljubljanski trg, drugače pa je območje, kjer so jo gojili na Ptujskem polju, dobilo ime: *Lükarija*: »*Gredovčani sami so lukari, / Kaj imaju, se za luke daju*« (Š-8542).

f) Meso in mesnati izdelki

Nad neusmiljenimi boji med podbreškimi in šembiškimi dečki je včasih prevladal skupni interes proti skupnemu sovražniku – Podražanom. Sestavili so pesmico, s katero smo jih izzivali: »*Podražani nadraženi / na gori konje derejo, / v Vipavi čejva perejo, / seženj, seženj (šjzn, šjzn) krvavic, / noter dreka osem žlic!*«⁸⁸² Erzeljci so bili Mulčarji (mulce = krvavice),⁸⁸³ v drugih vaseh v Vipavski dolini so *Mulcarji* ali tudi *Mulce*.⁸⁸⁴

Kraševci pa ne marajo Ipavk za neveste; Ipavka ni za Kras. Ipavci imajo tako dolge vrate zato, ker zmeraj gledajo gor na Kras, kako Kraševci jejo pršut in pijejo teran. /.../ Na rihnerškem gradu je bila ena seja. Prišli so vsi ta glavni ipavski in kraški kmetje vkup. Ipavci so se začeli, kot ponavadi, delati norca iz Kraševcev. Strašno so se hvalili, da kako so bogati, da kako fino fino živijo, da oni svinjske parklje, uha in repe mečejo proč. Kraševci so bili en cajt tiho, ma na to se je pa vseeno eden oglasil: 'Mi pa ne vržemo prav nič proč. Vse opucamo, spravimo, in ko pridejo ipavski petlarji, tisto strašno radi pojejo.' (Kocjan, Hadalin 1996: št. 130).

Ribničani se ne morejo znebiti zbadljivke *Župca*, saj so menda z njo so goljufali občinskega pastirja. Tudi Žužemberžan je »*po župci v Ljubljano priplaval*« (Möderndorfer 1946: št. 2352, 2353). Vrhniški vaščan raje presliši tudi besedo *vampi* (Möderndorfer 1946: št. 2349) na Ježici pa ni dobro govoriti o *godlji* (Möderndorfer 1946: št. 2346). Za *Godlarje* so veljali tudi prebivalci Sneberij. Ob žeganju (15. september) je bila namreč navada, da so v gostilni jedli godlo, krvavice, pečenice, zelje. Takrat doma še niso imeli kolin, saj so klali bolj v zimskih mesecih. V gostilni pa so klali že septembra, saj so meso lahko hitro

⁸⁷⁹ Pavlina Nusdorfer-Pegan (Barbara Centa), M. S., *Arhiv SF*, 4496.

⁸⁸⁰ Pripovedovalec ni naveden (Branko Pegan in Bojan Uhelj), M. S., *Arhiv SF*, 6934.

⁸⁸¹ Zofka Avšič, Ivan Vodnik, Jernej Snoj, Anica Juvančič (Učenci Zgodovinskega krožka Osnovne šole Leopold Maček - Borut), M. S., *Arhiv SF*, 7038.

⁸⁸² Pripovedovalec ni naveden (Patricija Žgur), M. S., *Arhiv SF*, 6949.

⁸⁸³ Pripovedovalec ni naveden (Branko Pegan in Bojan Uhelj), M. S., *Arhiv SF*, 6931.

⁸⁸⁴ Hilda Bajt, Vera Bajt, Irena Čargo, Nikolaj Čargo, Anton Drešček, Zora Ipavec, Berta Drešček (Adriana Bajt, Boštjan Čargo, Mitja Kos, Monika Makorič, Nadja Skrt), M. S., *Arhiv SF*, 4287.

prodali.⁸⁸⁵ »Tomaž, kam pelaš? V Sredno vas po dva klobas, / če jih snem, / damu ne smem, / če jih prodam, / damu ne znam.«⁸⁸⁶ Blaž, kam krevlaš, v Gorejna vas / pa 'n par klabas, / če j'h snem, / damu ne smem, če j'h predam, / damu ne znam.«⁸⁸⁷

g) Mleko in mlečni izdelki

Nič (mi) ni znano na račun mleka, ki je bilo nekdanj poglavitna otroška hrana. Nekaj šal je na račun njegovega imenitnega izdelka: »*Maruševčanci sami so maslari, / Kaj imaju, se za maslo daju.*« (Š-8542). Vaščane Srednje vasi zelo razdraži, »*če jih kedo oprasha: li imate kaj masla naprodaj?*«⁸⁸⁸ Prav tako Nadles pri Ložu odklanja besedo maslar (Möderndorfer 1946: št. 2360, 2361, 2362). Nasovčani⁸⁸⁹ so *Tropine* – tako jim verjetno pravijo, ker naj bi imeli takšno zabelo radi.⁸⁹⁰

Prebivalce Lokavcev v Prekmurju (narečno: Lokavec) so nekoč šaljivo imeli za *Štuce* (posoda za kisanje mleka, ki jo ponekod imenujejo *dükelj*). »*Nekoč so se 'štuci' in 'bizeki'*⁸⁹¹ *grdo 'zgrabili'*. *Bizeki so takrat trdili, da so štuce 'spravili pod skednjove pode' (kamor so se hodili skrivat dihurji in podgane), čeprav so imeli ti med seboj prave junake*« (Makovec 1995: 7).

h) Jajca

Za vas Žeje (pri Mostah pri Komendi) pravijo: »*Vsi Žejci so v enem jejci, samo Jeraj je pa v kraj.*«⁸⁹²

7. KRAJEVNI HETEROSTEREOTIPI Z MOTIVIKO OBLAČIL

Ljubljanska srajca kot zbadljivka za Ljubljančana je nastala zato, ker so se soldati v prejšnjem stoletju grel na soncu na Šmarni gori, pa so jim Ljubljančani te srajce kradli.⁸⁹³ Zdaj je ta izraz, s katerim so se Ljubljančani nekoč celo ponašali, saj je to pomenilo določeno kvaliteto in prednost pred obrobjem, precej zbledel. Stara pesem poje: »Ljubljančan se 'zmed vseh spozna; srajco na seb' ima!«⁸⁹⁴ Okoličani in določeni sloji so vsaj bolj gizdave

⁸⁸⁵ Zofka Avšič, Ivan Vodnik, Jernej Snoj, Anica Juvančič (Učenci Zgodovinskega krožka Osnovne šole Leopold Maček- Borut), M. S., *Arhiv SF*, 7039.

⁸⁸⁶ Gašper Križnik, Štrekljeva zapuščina, 124.

⁸⁸⁷ Avtopsija.

⁸⁸⁸ Gašper Križnik, Štrekljeva zapuščina, 3/124.

⁸⁸⁹ Nasovče so vas ob letališki cesti iz Komende na Brnik.

⁸⁹⁰ Viktorijan Demšar, *Župnijska kronika*, Komenda, zv. II, 160/161.

⁸⁹¹ Cezanjevčani, ki imajo ribo, imenovano bizovina, za vaški grb.

⁸⁹² Viktorijan Demšar, *Župnijska kronika*, Komenda, zvezek II, 160/161. Poslal z besedami: »Res, samo nekakšen ocvirk željenega Ti pošiljam. Pa bi bilo škoda, da bi šlo v pozabo tudi skromno ljudsko izročilo. Pozdrav! Bog s Teboj!«, Komenda, 20. maj 1989.

⁸⁹³ Izpisek iz osebnega dnevnika, 29. 9. 1972: Po Volkskunde Museum za Štajersko nas je vodil Seep Walter. V muzeju imajo tudi nekaj stvari, ki kažejo na izvor predmeta (»krainersisch«) ... Zvedela sem, da je zveza *ljubljanška srajca* nastala zato, ker so se soldati v prejšnjem stoletju grel na soncu na Šmarni gori, pa so jim Ljubljančani te srajce kradli (Möderndorfer 1946: št. 2374).

⁸⁹⁴ Damjan Ovsec, Splošno o srajci, posebej še o »ljubljanških srajcah«, *Gea* 7, 1997, 13.

Ljubljance zmerjali s Frakarji, meščanstvo pa s frakarijo (za kmeta je bil Frakar vsak Ljubljčan, čeprav ni fraka nikdar oblekel, ker ga niti imel ni); (Ovsec 1997: 12).

»Cander iz Ljubljane, ima hlače spelane.«⁸⁹⁵ Mučno kovaško delo je zvilo in skrivilo Kroparja, še preden je dorastel in od tod zbadljivka: »Kje pa je tisti žnidar, ki vam krive hlače dela?« (Bertoncelj 1973: 71). Podobno se iz oblačil norčujejo tudi drugod: »V Beč [= Buč] jih zelo razdraži, če gredo skuz vas, aržetam narobe abernenim.«⁸⁹⁶ »Purgar iz Motnika, ima hlače z hodnika; iz popirja klabuk, pa veter potegne, pa gresta puk! puk!«⁸⁹⁷

Prebivalci Zabreznice, Breznice in Doslovč so *Kiklarji*,⁸⁹⁸ pravzaprav *Čiklarji* (Škofic 1999: 180). O Šembičanih (Šentvid v Vipavski dolini) so Podražani pravili, da so moški obešali klobuke na kljuko in odšli spat, vstali pa so prej, ko se je klobuk nehal majati.⁸⁹⁹ Prebivalci iz Podsmreke so *Kučmarji* (Möderndorfer 1946: št. 2367). »Selničari sami so robčari, /.../ Kar imaju, se za robce daju, / Kaj imaju, divojka, se za robce daju« (Š-8542).

»Stranjana pa vsak pozna, / Coklje v rokah ima« (Š-8543). Tudi v Veliki Poljani pri Ortneku in v Borovnici so *Coklarji*. Vrhniški »sveti Pavel je namreč hodil v coklah vasovat k sveti Marjeti v Brezovico in je celó cokle pri ljubicu pozabil« (Möderndorfer 1946: št. 2359), po drugi varianti pa zgubil.⁹⁰⁰ Razen te navihane razlage obstaja tudi zelo stvarna življenjska razlaga. V starih časih je imel samostan Bistra na planoti Menišija nad Borovnico bogate gozdove. Njegovi tlačani in najeti svobodni kmetje so zanj podirali drevje in ga potem spravljali v dolino na samostanske žage. Furmani so s težkimi vozovi in največ z volovsko vprego spravljali nasekan les s hribov v dolino. Neredko je voz v strmimi zdrnil in s tovorom vred zdrčal v dolino in se raztreščil na skalovju. Zato so pod vozove podstavljali lesene cokle in jih tako zavirali, da niso zdrčali v dolino. Od tod se je tudi Borovničarjev prijelo ime *Coklarji*.⁹⁰¹

8. KRAJEVNI HETEROSTEREOTIPI Z MOTIVIKO RAZNIH PREDMETOV

Kmečki ljudje so se radi zgledovali po grajski gospodi, vendar je šlo pri tem za »golo formalno posnemanje, saj je bila podložnikom vsebina tuja in nerazumljiva«. Dobro so se zavedali, kakšno veljavo in moč, ki je izhajala iz njegove posesti, ima na kaki listini graščakov pečat, obvezno s fevdalčevim grbom. Podložniki vsega tega niso imeli, zato so si omislili vaše grbe, ki so bili zelo preprosti, vzeti iz vsakdanjega vaškega življenja in v njih ni mogoče iskati kaj zgodovinsko pomembnega.⁹⁰² Če ne bi šlo za šaljivo vsebino teh

⁸⁹⁵ Gašper Križnik, Štrekljeva zapuščina, 3/124.

⁸⁹⁶ Gašper Križnik, Štrekljeva zapuščina, 3/124.

⁸⁹⁷ Gašper Križnik, Štrekljeva zapuščina: 3/124 .

⁸⁹⁸ Matjaž Ambrožiču v priložnostnem pogovoru. Simpozij o škofu Tomažu Hrenu, Rim 12. 9. 1997.

⁸⁹⁹ Pripovedovalec ni naveden (Melita Rosa, Valentina Pestelj, Nataša Makovec in Andrej Pestelj), M. S., *Arhiv SF*, 6952.

⁹⁰⁰ Rado Radešček, *Prgišče starega srebra* (tipkopis).

⁹⁰¹ Rado Radešček, *Prgišče starega srebra* (tipkopis).

⁹⁰² Primerek, ki ga hrani Vrbnjakov Vanek, zgovorno priča, kako je grb ali vsaj ideja o grbu bila prenesena iz nekega drugega okolja.

grbov, si Ljutomerčani, ki imajo lep uradni trški grb, ne bi izmislili še grba, v katerem je medved na verigi. O njem je zgodnico leta 1867 objavil Davorin Trstenjak:

Medved je pozimi srečal lisico, ki si je v Muri ribe nalovila in jih v gobcu nesla v svojo luknjo. Tudi medveda so zamikale ribe, zato je lisico vprašal, kako priti do njih. Lisica pa ne bi bila lisica, če ne bi bila zvita, zato je medvedu svetovala, naj gre na Muro, izkoplje v led luknjo, vtakne vanj svoj rep in naj čaka, da se bodo nanj nalovile ribe. Medved je storil kot mu je svetovala lisica. Ker pa le ni čutil, da bi se mu na rep kaj prijelo, je hotel pogledati luknjo, to pa je lahko storil le tako, da je v zamrzli luknji pustil svoj rep. Od takrat hodijo medvedi po tem svetu brez repov. Jan Baukart je o medvedu kot šaljivem ljutomerskem grbu zapisal drugače: 'Neke viharne in deževne noči ti kolovrati prilično natreskan »purgar« po položnem kovačevem sadovnjaku domov. Zdajci zagleda na pobočju nekaj velikega, črnega, nekaj strašnega. Medvedi! – mu šine skozi zamegljene možgane – in že dirja in se kotali po spolzkem bregu kričeč: »Medvedi! Ljudje božji – medvedi na kovačevem bregu!' Strastni ljutomerski kovci skočijo iz toplih postelj, pograbijo bridke puške in planejo ven v vihar in dež – nad medveda! – Kaj pa je bilo? – Kovačev gnojnični sod je spokojno ležal pod jablanami. In da bi se ne skotalil po bregu navzdol, ga je bil kovač priklenil z verigo za jablano (Makovec 1995: 87–88).

Obstaja še več drugih atributov, ki jih pritikajo prebivalcem posameznih vasi: »*Gožzana pa vsak pozna, / Volno v rokah ima*« (Š-8543). Podložani pri Ložu so *Vampci*, Ložanom pravijo *Kožarji* (Möderndorfer 1946: št. 2360). Delničane (*Devenčane* – Delnice v Gorskem Kotarju) pa so zmerjali s *Svedraši*, ker so vola s svedrom zaklali (Primc 1997: št. 337, 284, 289, 290, 291, 293). Vrščani so *Kahlarji*,⁹⁰³ Bratončarji *Žlicarji* (Möderndorfer 1946: št. 2379), prebivalci Sela *Putrharji*⁹⁰⁴ in Brega *Koretarji*.⁹⁰⁵ Tuhinjci pri Kamniku so jezni, če slišijo besedo *sekirca* (Möderndorfer 1946: št. 2369).

Čezsoški otroci so v sporu z bovškimi peli sramotilno pesem in jih zmerjali s *Kiljci* – trdibučneži, Čezsočani pa bovške s *Peterušami*.

Do imena '*kiljc*' in '*peteruša*' je prišlo takole: »Ko so živeli Bovčani in Čezsočani še v slogi, sta šla Bovčan in Čezsočan proti Bovcu. Na prvem ovinku sta oba hkrati zagledala kelj – kij s toporiščem. Oba hkrati sta zagrabila kij, Čezsočan za kijevo glavo, Bovčan pa za toporišče – peterišče. Za kij se je vnel boj. Končalo se je tako, da je glavo kija dobil Čezsočan, Bovčan pa toporišče – peterišče. Od tedaj zmerjajo Čezsočane s Kiljci, Bovčane pa s Peterušami.⁹⁰⁶

⁹⁰³ Avgusta 1999 povedala cerkavnica pri vrsniški cerkvi, terenski zapiski

⁹⁰⁴ Matjaž Ambrožič v priložnostnem pogovoru. Simpozij o škofu Tomažu Hrenu, Rim 12. 9. 1997.

⁹⁰⁵ Matjaž Ambrožič v priložnostnem pogovoru. Simpozij o škofu Tomažu Hrenu, Rim 12. 9. 1997.

⁹⁰⁶ Živa Koch, *Življenje družin vasi Čezsoča v preteklosti in sedanjosti*, Ljubljana – brez letnice, FF etn/54 D, 29. Arhiv MS, 8512.

Na prisojnih pobočjih so Budanjci že od nekdaj gojili veliko sadja in do pred prve svetovne vojne celo sviloprejke. Sadje so prodajali daleč naokoli – do Ljubljane in Trsta. Za tovorjenje sadja so bili seveda najprimernejši leseni zaboji – *škalle*. Tako so Budanjci postali *Škatlarji*.⁹⁰⁷ V Gomilicah v Prekmurju je bila že nekdaj znana domača obrt izdelovanje cekarjev. Tako so prebivalci dobili tudi svoj vzdevek: »Cekari«. ⁹⁰⁸ Prebivalcem, koder so v bližini odkrili najstarejšo piščalko na svetu (Divje babe na Cerkljanskem) se okoličani posmehujejo: »*Dur če u Šebrejleška was jet, / mre metla s saba nest, / pred saba de use pamede, / de se u smeti na zagrebe.*«⁹⁰⁹

Prebivalce kostelskih naselij so zmerjali takole: Drežnik – *Drežniški klinci*, Jesenov vrt – *Senofci pokrofc* (Senovci pokrovci); (Primc 1997: št. 335). V komendski fari, ki je slavna zaradi Petra Pavla Glavarja, je vas Breg: »*Brežani so vsi v enem strganem peharji, samo 'Pergáv' se je ven skobvav.*«⁹¹⁰ Nedaleč stran proti Ljubljani so Jarše in Trzin: »*Jaršani in Trzinci so se stepli. Jaršani s pipcem, Trzinci pa s skercam. Zato se tako imenujejo.*«⁹¹¹ V Gameljnah pri Ježici ne vprašuj za *kelo, ometačo*« (Möderndorfer 1946: št. 2342). Če rečeš Dobrepoljčanu *Fovč*, moraš biti urnih pet, da ne izveš, da je *fovč* nož krivček (Möderndorfer 1946: št. 2374). Med Stičani in Višnjani je nekoč vladal veliki spor zaradi sodnije. Nekdaj je bila namreč sodnja v Stični, ko pa so jim jo vzeli Višnjanje, tega niso mogli preboleti in so jo zahtevali nazaj. Stičani so dobro vedeli, da jim Višnjanje [Višnja Gora] nagajajo s *Špagarji* (Zajc-Jarc 1993: št. 176). Tudi Štanjelci so *Špagarji*,⁹¹² izdelovali so namreč *špage* iz drobne vrvice ter jih prodajali.⁹¹³ Križane [Križ] radi dražijo s *štrikom*, zato se jih drži naziv *Štrek*. Verjetno zato, ker so bile v fevdalnem obdobju pod graščino vislice, na kar še danes spominja hišni naziv *Gavšekar*, za hišo blizu graščine (*gavge* so vislice).⁹¹⁴ Tudi Mekinčana se spozna po *špagi* (Š-8543), Mlačana po *piskru* v rokah (Š-8543), Šentjurčan pa ima v v rokah *berač* (tj. košaro) (Š-8543).

9. KRAJEVNI HETEROSTEREOTIPI Z MOTIVIKO ČLOVEŠKIH LASTNOSTI

Pesem očita fantom iz Kroepe, da so *skrevljeni* (Š-8576). Nasprotno pa »*V koroškōj dežōli / So fanti lepi, / Še sama kralica / Jih dobro časti. // Te lipi, te mvajši / So mohlji jōti, / Te zanikerni čusmi / Ostanajo tu* (Š-8573). Pesem vsekakor meri na vojačenje.

Podložanom pri Ložu ni vseč beseda *vampci*, Ložanom pa ne *kožarji* (Möderndorfer 1946: št. 2360). Na Kostelskem v Kolpski dolini na slovenski strani so bili najhujši prepiri med Gorenjci in Dolenjci. Gorenjci so prebivalci vasi nad slapom Nežica, Dolenjci v dolini ob Kolpi. Gorenjci so jih zaničevali, da so *lenuharji*, da radi dobijo kaj *muft*e, tj. zastonj, na primer dva decilitra vina (Primc 1997: št. 336). *Tovkači* so rekli Planincem,

⁹⁰⁷ Pripovedovalec ni naveden (Danica Krašna), *Arhiv*, M. S., 6926.

⁹⁰⁸ Marija Ternar (Andreja Kavaš), M. S., *Arhiv* SF, 5482.

⁹⁰⁹ Babica zapisovalke Silve Bevk. Zapuščina Janeza Dolenca iz Tolmina.

⁹¹⁰ Viktorijan Demšar, *Župnijska kronika*, Komenda, zv. II, 160/161, rokopis.

⁹¹¹ Jože Mihelčič (Martina Kešnar), OŠ. J. B. Tito, Raziskovalna naloga: Ledinska imena, M. S., *Arhiv* SF, 2565.

⁹¹² Pripovedovalec ni naveden (Branko Pegan in Bojan Uhelj), M. S., *Arhiv* SF, 6932.

⁹¹³ Pavlina Nusdorfer-Pegan (Barbara Centa), M. S., *Arhiv* SF, 4498.

⁹¹⁴ Viktorijan Demšar, *Župnijska kronika*, Komenda, zv. II, 160/161, rokopis.

ker so menda tako zabiti,⁹¹⁵ Ribničanom pa *avfbiksarji*,⁹¹⁶ najbrž zaradi vročekrvnosti, ki vodi do pretepa. V Ziljski dolini posebno mladina Bistričane jezi: »Čej je tisti Bistrčan, / k' je na Čajni dile kradov? / Čej je tisti Kvoštrčan (Podklošter), / ki ga je navadov?« (Möderndorfer 1946: št. 2382).

Melinčarje zmerjajo s *Krofaši* – v vodi in hrani je namreč nekoč primanjkovalo joda in tako so nekateri dobili golše, podobne krofom. Danes te bolezni v Melincih ne poznajo več, toda vzdevek je ostal.⁹¹⁷ Vas Trnje deli potok Črnc. Otroci iz obeh delov so se med seboj stalno prepirali in preteпали. Otroci iz prvega dela Trnja so bili večji in bolj suhi, zato *Kremenčarji*, tisti iz drugega dela so bili manjši in debelejši, zato so jih klicali *Remleki*.⁹¹⁸

Kobjeglavci in Štanjelci se gledajo postrani še iz fevdalnih časov. Nekemu Štanjelu so marsikaj oponašali, da pije, je neroden. Odgovoril je: »*Vse je res, ma naj bom tak, kot čem, Kobjeglavec pa vseeno nisem*« (Kocjan, Hadalin 1996: št. 132).

Tuə je pej čudno, də kədər sə pəɣovərjəjə Mirənci ot sosiədniɣ vəsi, prauja takuə: Krašoɣci sə bueɣi, Rənčarci sə bol fini, Rupənci nisə təkuə briɣtni, ən Vərbejbənci də sə bol umazəni. Na viən, čə jə riəs. Ma otkar tječje tista šutəsta meja čriəz mirənski žiəgen, sə Mirənci riəs niəkən bol sami zasə.⁹¹⁹

Prebivalci Rodin in Smokuča so *Puntarji*,⁹²⁰ ker so se uprli sodelovanju pri zidanju nove cerkve v Breznici na Gorenjskem ob prestavitvi farnega sedeža iz Rodin (Škofic 1995: 180), medtem ko so Braničarji dobili ime *Puntarji*, ker so se vedno puntali in preteпали.⁹²¹

10. KRAJEVNI HETEROSTEREOTIPI Z MOTIVIKO DEKLET

Dekleta iz Turnišča so nosile lase spete v čope. Ker tem čopom rečemo v narečju *upke*, so prebivalce Turnišča zmerjali z *Upkači*.⁹²² Veliko zbadljivk na račun deklet v posameznih farah na Koroškem je v ritmu alpske poskočnice (Š-8551, Š-8552) ali pa tudi ne (Š-8569). Nekatere se obregujejo ob njihovo mehkužnost (Š-8580) in niso nič kaj rahločutne:

»*V Leskovci je fara svetega Andreja, / Tud tam so deklina, pa vsaka je breja*«. »*Pred hiša rase majeruon, / u hiš i baba kot kešn kaštruon, / šeraka čikle m pa uozk pas, / de gre Šebrejenk triph von čez pas*.«⁹²³ Iz škocjanske okolice na Dolenjskem izvira pesem o ljubljanskih dekletih (Ovsec 1997: 12, 13), ki bi jih kdo »za žlindro prodal!« (Š-8598), drugi pa »*šmirarju dal*« (Š-8599). O nežnem spolu iz soseščine je izražanje lahko brez dlake na jeziku: »*Teljanska dekleta / Bi skupaj pobral, / V vrečo zavezal, / Konjodercu jih*

⁹¹⁵ Pripovedovalec ni naveden (Branko Pegan in Bojan Uhelj), M. S., *Arhiv SF*, 6929.

⁹¹⁶ Albin Hrast (ustni podatek), Gorjane (Kras) 18. 11. 1994.

⁹¹⁷ Stanko Ferenčak (Branka Ferenčak, Stanko Verenčak), M. S., *Arhiv SF*, 5475.

⁹¹⁸ Štefan Kocet (Simon Kocet), M. S., *Arhiv SF*, 5473.

⁹¹⁹ Tine Logar, *Slovenska narečja* (Kondor), Mladinska knjiga, Ljubljana 1975, 53-54/52.

⁹²⁰ Matjaž Ambrožič v priložnostnem pogovoru. Simpozij o škofu Tomažu Hrenu, Rim 12. 9. 1997.

⁹²¹ Pripovedovalec ni naveden (Branko Pegan in Bojan Uhelj), M. S., *Arhiv SF*, 6933. Marko Pavlenč (Petra Pavlenč), M. S., *Arhiv SF*, 7847.

⁹²² Marija Ternar (Andreja Kavaš), M. S., *Arhiv SF*, 5490.

⁹²³ Babica zapisovalke Silve Bevk. Zapuščina Janeza Dolenca iz Tolmina.

dal« (Š-8600). »*Laška duklieta / So lahku ləpie, / Kə sounce posije, / Pa u seinco zbəžie. // Imajo jirhaste hlače / Pa štumfe novlé, / Ze kruono jo dobiš / Cenejšə pa ne. / To je rejs!*« (Š-8585). Svoje napake imajo tudi »*koroške dekleta*«, ki so spogledljiva zaradi lepih oblačil (Š-8581, 8587). Največ pohvale žanjejo »*gorenske dekleta*« (Š-8584) zaradi svoje modrosti, toda tržiška »*že okol štirnajst'ga léta fante lové*« (Š-8588), tuhinjske pa imajo lepo doto (Tunjice, Š-8589). Pesmi o kranjskih dekletih so morda zelo resnicoljubne ali malce hudobne, kdove: »*Dəkleta jamənske / So snoč kamplale se, / So jmele tolk uši, / Kot je pr nas smeti*« (Š-8593). »*Pa kranjska duklieta / Bi skupej pobrau, / Pa v rejzanco zrejzou / Pa kraucam dajau*« (Š-8586). Pesem o sarskih dekletih daje vtis, da se karakteristika o njih opira na realna dejstva, saj med drugim pravi: »*Se rade mažija, sa rade ləpie, / Maja špičaste čižme, pa rinke zlatiè. // Huočja se zmirej prov nobəl nosit', / Zatu pa imája vse 'riepe' na rit. // K' nedelè zdej pride, v aštarija greduò, / Kar imaja d'narca pa vse zapijuò.*« Konec je tradicionalno kruto navihano: »*Sarške dəklieta b' vse skupej pabrav, / Pa v kurnək b' jih stlaču, pa šintarji dav!*« (Š-8602).

Noge in prsi so običajna topika moških pogledov: »*Brovšče daklete / Nčiso lepe, / Majo vmazane štumfe / Pa črne nojé. // Brovšče daklete / Nčiso l'pe, / Majo cizije nabulane, / Pa cote notré*« (Š-8597).

Pesem o dekletih po posameznih farah s šalo pove morda precej resnice (Š-8545): iz fare sv. Jurja so gluha, iz fare sv. Petra ima vsako dekle Petra (Š-8546). Druga varianta iz istega kraja: »*Lepa je fara sv. Križa, tam se nobeno dekle ne križa, lepa je fara sv. Urbana, / Tam mi jā sàka dèkla skurvāna*« (Š-8547). Iz šentlenarske župnije so opisane ženske iz vseh vasi: »*Podturjo so babe vkup burjo, / na Vočile so babe vkup skočile, / na Čave so vse babe krvave, / Podkranjekam so vse babe šle nekam.*« Še slabše se odrežejo vaščani Rut »*Rutarjan za putam rojan, za puzade [= odprto ognjišče] krščan, / je hujš k sršan*« (Möderndorfer 1946: št. 2383).

11. SESTAVLJENE ZBADLJIVKE KOT HETEROSTEREOTIPI

S tem imenom so mišljene zbadljivke, ki se v dolgih besedilih nanašajo na prebivalce med seboj bližnjih vasi in je vsak od njih predstavljen s karakteristično dejavnostjo ali opravilo: Črnučan, Kamničan, Gameljčan, Ljubljančan / *Morostar*, Ižanec itn. (Š-8544). Ravno zato so ta besedila žanrsko podobna kroniki/humornici.⁹²⁴ Iz vzhodne Slovenije zastopa to vrsto zbadljivk pesem, ki upoveduje Lendavo, Ptuj, Ormož, Krapino, Ivanjce, Klenovnik, Jerovce, Ladanj, Vinico, Babince, Maruševe, Bikovce, Kikovo, Belevce, Čalence, Novake, Svibovce, Vidovce, Petrijance, Tožnovce, Sračence, Jurketince (Š-8540). Za vsakega od navedenih krajev je navedena kaka slabost, in to na šaljiv način. Tak kratek primer obstaja tudi z Bovškega (»*S Kobarida so maloprída, / z Bouca smrdi kakor ovca, / Trnovci pa so vsi s'rovci, / pa so dobro podkuwani*«⁹²⁵) in iz Rezije (»*Osöjskice, brlöškice,*

⁹²⁴ Marija Stanonik, *Iz kaosa kozmos / Kontekstualnost in žarnski sistem slovenskega odporniškega pesništva* (tematska številka Borca), Ljubljana 1995, 196–202.

⁹²⁵ *Čez Boko gre čeča*, zbrala in uredila Vlasta Terezija Komac, Nova Gorica 1995, 121.

/ to so ta bijska tuntola; / ta obležala Njivaška, / ta obležala Njivaška, / ta kratka hlača šubaška / no ta korytarski kapot / no ta oučarski čamažot.«⁹²⁶

Drugačna je pesem o Reziji v gorenjskem narečju (Š-8553). Drugo besedilo (Š-8554) te vrste je bolj umetelno in manj narečno in težko je verjeti, da bi ga sestavil neuk ustvarjalec. Prva kitica se glasi:

Pisana Loka, črn je Kranj,
Z močnikom Kamnik je ves ocmokan,
Beži Ljubljana, Gradec se skrij,
Dunaj tud' Kamniku gliha nič ni.

Nato je vsa hudomušna pozornost posvečena različnim socialnim plastem kamniškega prebivalstva: beračem, vojakom, purgarjem, žlahtni gospodi, rihtarju, frajlam, fantom, močniku, kar spet priključuje berača (Š-8558). Različica iz Cerkna je krajša in bolj spodobna (Š-8560). Presenetljivo je, da je tretja pesem še zmeraj navezana na Kamnik, vendar s krajšim verzni vzorcem (Š-8559) in bolj »trgovsko« tematiko. Bolj zahtevno oblikovana in večinoma iz dvovrstičnih kitic je še ena pesem o kamniških »purgarjih« z motivom hrane, kar značilno odstira življenjski stil v času nastanka pesmi (verjetno celo v času Francozov na naših tleh).

V Kamnək' na Šutni se kuha podmet,
De ga bo jedu sam purgar in kmet.
An vboščək je biv, k' je en štrukəlc dobiv'
Prec' ga je purgar kè v trebuh bæcniv:
"Vz'mite mu, vz'mite mu žlico novó,
De z močnika štruklov pobirov ne bo!"
Kamniški pudgar je ofcet runov,
Tri masəlce vovsa je zajno səmlov.
Kamnčani se Francoza bojé,
Za štuke prpravljajo stare metlé.
Kamənški pudgar 'ma hvače nové,
Məm cvingarja gré, pa 'ma pu rit' nagè. (Š-8561).

S temi besedili se odkriva humoristična monografija Kamnika. Varianti (Š-8562, Š-8563) vsebujeta precej nemških besed, s katerimi se ustvarja napetost med različnimi socialnimi in narodnimi plastmi v mestu. Tretja varianta se konča s poanto:

Kaməlška župa,
K' se mrha not kuha,
Piskr poč,
Pa kaməlška mrha vən skoč! (Š-8564).

⁹²⁶ Pavle Merku, *Ljudsko izročilo Slovencev v Italiji / Le tradizioni popolari degli Sloveni in Italia*, Trst/Trieste 1976, 382/529.

Kot sestavljene zbadljivke razumem tudi povedi, v katerih je na enem mestu več zbadljivih motivov. Primer: »*S Hriba na Vrhniki pa so gluhi za petelina, kuzlo in osla*« (Möderndorfer 1946: št. 2350). Žirovcem nagajajo: »*No kako je kaj žbčarji – žabarji – lužarji.*«⁹²⁷

12. KARAKTERISTIČNI KRAJEVNI HETEROSTEREOTIPI S FOLKLORNOZGODOVINSKIM ZALEDJEM

Še v prvi četrtini dvajsetega stoletja so krajevne zbadljivke opravljale vlogo družbene kritike. Tudi času, v katerih je Niko Kuret pisal o štajerskem »kompleksu šal« o Lemberžanih, Mar(en)beržanih in Veržejcih, če ne tudi o Ljutomerčanih, je pripisati, da jih obravnava – govorjeno v luči tedanje prakse – predvsem z razrednega vidika (Kuret 1954: 28–29).

a) Lemberg

Kraj leži med Poljčanami in Rogaško Slatino. Zaradi izredne blaginje prebivalcev je Lemberg zbujal

ne le zavist, ampak tudi upravičeno jezo okoliških kmetov. Zabavljice, ki so si jih izmislili ali jih prikrojili na njegov rovaš, torej niso samo znamenje dovtnosti našega kmečkega ljudstva, ampak predvsem onemogla oblika maščevanja ... 'Sosedje niso mogli odvzeti Lemberžanom njihovih pravic niti njihovih dohodkov, zato so se pa tolažili s tem, da so jih smešili in žalili'. Tako so torej nastale slovite zabavljice o Lemberžanih, ki so se kaj lahko širile po deželi. Enako prizadeti so jih drugod prikrojili na rovaš mesta, ki je njim pilo kri – naj je bil to že Veržej ali Marenberg ali Ljutomer (Kuret 1954: 24–25).

Enako prizadeti so jih drugod prikrojili na rovaš mesta, ki je njim pilo kri – naj je bil to Veržej ali Marenberg ali Ljutomer (Kuret 1954: 24–25).

Ritmični vzorec deloma zavira proces folklorizacije, zato je ta bolj živa v proznih kot pesemskih žanrih slovstvene folklore in to je vzrok, da se enake ali podobne šale pripisujejo Ribničanom. Toda Kuret je prepričan, da je »*pravo jedro večine teh šal, kolkor so domačega izvora, le eno. To jedro pa je Lemberg*« (Kuret 1954: 23). Pomen kraja je pozneje tako upadel, da so mu vzeli župnijo in jo prenesli v romarsko cerkev na Sladki gori. »*Hudomušno ljudstvo pa je zabavno pripovedovalo, da jim je maček pojedel gospoda.*«⁹²⁸ O njih se šalijo, kako so cerkev nategnili, najprej so ji pognojili, nato slekli kožuhe in jih položili vzdolž stene toliko od zidu, do koder naj bi zid premaknili, odšli v cerkev in se uprli s pleči v stene. Ta čas jim je mimoidoči potepuh pobral kožuhe in zbežal. »Lemberžani priderejo iz cerkve in se prepričajo, da so cerkvico res toliko raztegnili, da je zid še kožuhe prekril« (Kuret 1954: št. 3). Podobno pripoved navezujejo tudi na

⁹²⁷ Janez Jelenec, *Ledinska kronika*, zvezek III, (brez straničenja), rokopis.

⁹²⁸ »/T/j. neki tuj duhovnik Maček je prenesel hostije na Sladko goro, česar si ni upal storiti noben domač duhovnik« (Murko 1951: 24).

Marenberg, Veržej, Ribnico in Šebrelje.⁹²⁹ Prav tako zgodbe, kako so vlekli bika v zvonik, ne pripovedujejo le o Lemberžanih (Kuret 1954: št. 4), ampak tudi o Šebreljcih,⁹³⁰ Slovencih v Porabju (»*Bákard'e so biká na ören vlekli, da trávo dóla zej*« (*Bákard'e* so prebivalci vasi Števanovci, Virice, Ritkarovci, Andovci)⁹³¹ in o Bohinjcih (Cvetek 1993: št. 139, 239). V sorodu sta si zgodbi, kako so Lemberžani merili globino Drave (Kuret 1054: št. 8) in Šebreljci »*mierl brou* (= merili brv)«. ⁹³² Da pričakujejo kobiljega mladiča iz buče, in ga zamenjajo z zajcem, se ne posmehujejo le Lemberžanom (Kuret 1954: št. 11), ampak tudi Tolmincem, ki so v tem primeru za svojo nesrečo okrivili Žirovce,⁹³³ in drugim. Zabavljica, kako so Lemberžani reševali motorista, je bila zapisana leta 1953 in je klasičen primer, kako so še v času, ko ni več nobenega vzroka za navihanost, Lemberžani deležni šal na svoj račun (Kuret 1954: 33).

b) Marenberg

Leta 1910 je dr. Ljudevit Pivko s psevdonimom Janko Osojnik izdal zbirko šal z naslovom Šaljivec iz Podravja. V lahkotnem slogu časopisnega kramljavca je povezal niz štajerskih šal, ki jih je naprtil Marenberžanom (»Marberžanom«); (Kuret 1954: 27).

c) Veržej

Abdera Prlekije je *Veržej*. O njih je ohranjena šaljiva pesem, ki deloma sloni na homonimiji: »*Prišli so do kovačnice, / So rekli, maša je, / Ker videli so orglarja / In tisti vel'ki meh-meh-meh.*« Nato se srečajo z mravljjo, bikom, žabo, rakom in volkom, vendar si vsako žival interpretirajo čisto po svoje. Tudi zaradi ponavljanja onomatopejskih izrazov *lamp-lamp lamp* ali drugih besed (*rep-rep-rep / glas, glas, glas*) v njihovi vlogi na koncu nekaterih kitic se je pesem pela šaljivo, v skladu s poanto: *Rekli so tedaj oni: / Ves svet je poln norčij, / Ker niso videli nikjer / Vrženjca ino tak, tak, tak, / Kak oni bili privajeni / U svojem varoši* (Štajerska-Š 8638).

O Veržehu še danes kroži veliko zabavnih zgodb z mednarodnimi motivi in domačih izmišljotin. Sosedje, malce nevoščljivi in nagajivi *Lotmeržani* – Ljutomerčani – so jim očitali, »*da v Veržehu raste pamet sicer kar za plotom, vendar je niti paglavci ne marajo.*«⁹³⁴ Bajе so imeli vsi člani njegove garde »*lesene sablje, samo komandant búkovo*«. Matija Murko se je smejal svojim rojakom, kako so vozili stiskalnico za grozdje. Zgodbo o veržejskem biku (Murko 1951: 24) je Manko Golar že nekoliko racionaliziral (Golar 1973: 49–50). Popisal je, kako Verženci merijo most (Golar 1973: 43), kako so se kopali v morju, ki so ga zamenjali z njivo cvetočega lanu (Golar 1973: 44–45). Še huje je s sedmimi Lemberžani,

⁹²⁹ Anton Černilogar. Besedilo je iz zapuščine Janeza Dolenca.

⁹³⁰ »Ako je kdo precej debel za ušesom – neumen – pravjo Ledinci: *Tako je neumen kot Šebreljc, ki je kravo s svedrom klal in bika v turn vlekli, da je travo pojedel in popasel.*« Janez Jelenc, *Ledinska kronika*, zvezek III, (brez straničenja). Povedala mama zapisovalke Silve Bevk, Cerčno, 1974. Besedilo je iz zapuščine Janeza Dolenca.

⁹³¹ Marija Kozar-Mukič, *Naselja in domovi v Porabju*, Ljubljana 1975, M. S., *Arhiv SF*, 8542.

⁹³² Anton Černilogar. Besedilo je iz zapuščine Janeza Dolenca

⁹³³ Avtopsijsa.

⁹³⁴ Manko Golar, *Okrogle o Veržencih*, Ljubljana 1973, 69.

ki se ne morejo prešteti, ko se vrnejo s takega morja, in tarnajo, da je eden utonil, dokler jih mesar ne pomiri z batinami.⁹³⁵

č) Šebrelje

Veržej in Šebrelje na Primorskem imajo šaljiv sloves, da so streljali v krvavico, mi-sleč da je modras⁹³⁶ ali kdove kaj.⁹³⁷

Kako so Šebreljenci gradili brv čez Idrijco. Šebreljenc sa imil namin nardit brou sam čez Idrca, zatu sa se zgauaril, de boda nasil hluode na Rika. Sewi de, usak i niesu anga, hluodi sa bli pa strašnu težči. Tazadn, ka i jemu za nest hluot, se muj pa stakau. Šebreljenc pa, sewi, kot narbel pametn ldie, kar ih swit premre, sa pa kmalu ugawil, de b' blu narbulš, če b' use patakal, be se narmejn matral. Župan, ka i taku muodr člajk, i brž prstapu na pamuč mpa zadiwa pamagau ršit. Pawidau i taku: "Usi hluode naazj gar prneste, de ih bama patle patakal!" Usi sa se druga matral, de sa pršl čest gin nazaj gar, de sa ih patle druga dal stakal. Tač muodr ldie sa pa naš bližn sasidi Šebreljenci.⁹³⁸

d) Butale kot literarizacija slovenske Abdere

Butale so literarno ime za Lemberg, Marenbert, Veržej, Šebrelje ali Ribnico. To so dogajalni prostori slovenskih šaljivih povedk. Pravega pomena *Butal* se zavemo, ko ime izpeljemo iz pridevnika *butast*. »Butale leže tri ure hoda za pustno nedeljo, zato bi jih zaman iskali na zemljevidu. Tudi sosednja vas Tepanjce ni nikjer označena. Ko so Butale postale pretesne, je mlajši butalski rod odšel po svetu in so se nekateri naselili ob Dravi, nekateri ob Muri, nekaj jih je prišlo celo do morja in so si tam postavili ognjišča. – Ostali pa so, kar so bili.«

Fran Milčinski je s svojimi *Pravljicami* iz leta 1911 doživel sloves imenitne literarizacije folklorne snovi. To je storil tudi z nekaterimi pripovedmi o Butalcih.⁹³⁹ *Kobilja jajca*, znana iz prejšnjega razdelka, so pravzaprav buče, a jih ima Butalec za jabolka. Pisatelj snov avtorizira z motivom dveh buč, od katerih se mu ena izmuzne iz rok in druga zgnije. Tako o pričakovanem konjičku ni sledu.⁹⁴⁰ Na Krasu so razvili že posodobljeno različico, saj trgovec naplahta kmeta, da je kokosov oreh konjsko jajce, iz katerega da se bo v gnoju izvalil mladič (Kocjan, Hadalin 1996: št. 181). Humoreska o tem, *kako so Butalci širili cerkev*, je še bolj avtorsko predelana s prefinjenim satiričnim želim (Milčinski 1981: 23–25).

VIII. Jezikovne razlike

Izkušnja uči, da se prebivalcem enega kraja zdi govor drugega strašno grd, čeprav gre

⁹³⁵ Niko Kuret, *Šaljive zgodbe o Lemberžanih*, Maribor 1954, 5.

⁹³⁶ Anton Černilogar. Besedila je iz zapuščine Janeza Dolenca.

⁹³⁷ Avtopsijska.

⁹³⁸ Babica zapisovalke Silve Bevk. Besedilo je iz zapuščine Janeza Dolenca.

⁹³⁹ Fran Milčinski je prve zgodbe o Butalcih je objavil leta 1917 v knjigi pravljic *Tolovaj Mataj* in nadaljeval v mladinskem listu *Naš rod* ter v reklamnem glasilu tovarne *Žika*. Od leta 1928 jih je pripovedoval tudi na ljubljanskem *Radiu*. Izšle so še leta 1949, 1961 in 1975.

⁹⁴⁰ Fran Milčinski, *Butalci*, Ljubljana 1981, 20–22.

največkrat za govor v isti narečni skupini ali celo za isto narečje. O razmejitvah med posameznimi narečnimi krajevnimi govori obstajajo celo le lokalno razumljive šale. Razlika med žirovskim in gorenjevaškim govorom večkrat spremlja poudarek: Do Trebije se peljemo »s kaliesam«, naprej pa »s kóool«.⁹⁴¹ Tu oblikoslovna razlika pripelje do fonetične.

1. ZBADLJIVE IZPELJAVE IMEN PREBIVALCEV IZ NJIHOVIH NAREČNIH POSEBNOSTI

Na slovenskem zahodu se v veliko govorih kot značilna členica sliši »ma«, pa se nobenega govora ni prijel slabšalni predsodek na ta račun, medtem ko so taki primeri na vzhodu vplivali celo na poimenovanje pokrajine.

a) Prleke »daleč po Sloveniji poznajo in tudi spoštujejo, ali zaradi njihovega imena jih vendar nekako posmešno gledajo. Neki pri tem pač mislijo na frfotanje splašenega ptiča, drugi na vseslovanski in indoevropski glagol, ki se v spodobni družbi ne izgovarja. Sosedje so jim dali ime *Prleki*. Ime pride od *prle* < komparativ prvlje iz prvo ...). 'v' se je izgubil, kakor pri besedi Lah iz Vlah, mehki 'lj' pa so tudi drugi Slovenci spremenili v srednji l. Zabavno se res glasi, ako je *Prlek 'prle priša, prle ša'*« (Murko 1951: 10).

b) Bojdeki so doma v Žetalah, ker Žetalci radi uporabljajo besedo »*bojde*« (Gričnik 1998: 50).

c) Kujeki so za Haložane Poljanci, ker »*radi rečejo 'kuj', pa zato, ker gledajo gor, kak tu vino pijemo*« (Gričnik 1998).

2. SLABŠALNI FRAZEMI

Najbrž je tovrstnih frazemov več, vendar so tako lokalno pogojeni, da jih terenske raziskave težko zajamejo, če zanje niso zainteresirani lokalni uporabniki.

»*Idi v Makole*« je kot »pojdi v rit«. Enako pomeni: »*Idi v Duplek*.«⁹⁴² ali »*Pojdi v Ricmanje*.«⁹⁴³ Ni več jasno, v kakšnem kontekstu je bilo rečeno po Poljanskem: »*Za Blegošem sta kurjevce rejatala*.«⁹⁴⁴ Karakteristiko idrskega govora so sosedje dopolnili s povedjo: »*Idrska zjala*⁹⁴⁵ *za plotom je srjala*.«⁹⁴⁶

3. ZVOČNE FIGURE

Zaradi izravnnavanja narečij in njihovega približevanja zbornemu jeziku je opazk na račun njihove zvočne podobe vedno manj. Nekaterih celo ni mogoče dobro razumeti.

a) Po čem spoznate *Vipavce* v govoru? Ko pade v morje, kriči: »*Pomahájte, pomahájte!*« Ljudje z obale mu mahajo.⁹⁴⁷ On pa utone.

b) *Gorenjsko* švapanje radi pospremiijo s primerom: »*A j kej piva kobiva? Sam mav je požvampava, pa j šva*« (= Ali je kaj pila kobila, samo malo je požlampala, pa je šla).

⁹⁴¹ Avtopsija.

⁹⁴² Sinja Zemljič (ustni podatek), 6. 6. 1998.

⁹⁴³ Podatek Ingrid Slavec, ISN, ZRC SAZU, Ljubljana.

⁹⁴⁴ Avtopsija.

⁹⁴⁵ Zjala = dekle v krajevnem govoru. Ne vem pa, ali nevtralnno ali zaznamovano.

⁹⁴⁶ Avtopsija.

⁹⁴⁷ Irena Breščak, Čaven, oj visoka gora, *Planinski vestnik* 97, april 1997 št. 4, 177.

c) Ljudje zunaj loškega narečnega področja se iz *Ločanov* norčujejo rekoč: »*A lahka? Pejma, pejma! Gema, gema!*«⁹⁴⁸

4. BESEDNE IGRE

a) Prebivalci različnih vasi se zbadajo med seboj tudi zaradi določenih besed, ki jih različno izgovarjajo ali uporabljajo drugačne izraze: taka sta npr. koprivniška in gorjuška »*maška*« in »*krompêr*« namesto mačke in krompirja ter gorjuška *kolovara* namesto kole-rabe. Veliko je anekdot na to temo, npr. o Gorjušču, ki je pripovedoval: »*Naša j biva dol na Bistarc.*« Tisti pa mu je odvrnil: »*To j bva pa podrtija.*« Če je *biva*, tj. *bila* (namesto *bilá*), je vse stolkla, podrla. Bohinjci tudi za točo pravijo, da je *biva* (Cvetek 1993: 9).

b) Vrsnik je kraška planota z veliko vrtačami in brezni. Pravijo, da se je včasih vol kar vdrl v zemljo. Nekoč je tekel neki kmet z Gorenjega Vrsnika po pomoč in vpil: »*Vsi hmal, ta več in tamal,*« da bi prišli vaščani pomagat izvelči vola iz jame. Odtlej je bila to za vaščane nekaka zbadljivka.⁹⁴⁹

c) Če pride tujec v Poljane in vpraša, koliko je ura, mu bo Poljanec odgovoril »*pal ane*«.⁹⁵⁰

č) *Dulé* ali *Dolé* ali *Dúle*: Nekoč je v vas prišel žejen moški iz Bizeljskega. Pri neki hiši je vprašal, ali je *doli* kaj vode. Ljudje so ga oponašali in naselje je tako dobilo svoj vzdevek.⁹⁵¹

d) Tako se tudi smejejo, kako povsod piše *gorje, gorje, gorje*, ko notri prideš, pa ni nič hudega, namreč v *Gôrje*. Svetujejo: »*Pojdi v Gôrje, da ti bo vedno gôrje, da ti ne bo nikoli gorjé in da bodo po smrti rekli: gôr je.*«⁹⁵²

IX. Nesporazumi zaradi jezikovne interference

Pri jezikovnih interferencah gre za nenamerne nesporazume zaradi enega in istega zvočnega vtisa, ki ima v dveh različnih jezikih različen pomen. Takih težav z jezikom je bilo s tujejezičnimi govornici slovenščine veliko.

1. Ignacij Pišlar se je poročil s Čehinjo. Ko jo je pripeljal v Idrijo, ni prav nič razumela idrijskega narečja. Vzklrike: »*Pa riis, pa riis!*« je razumela kot Pariz. Moža je vprašala: »*Ignac, poslušaj, kdaj me boš peljal v Pariz? Ženske so ves dan govorile samo o njem*« (Kleindienst 1995: št. 30). Druga Čehinja, prav tako v Idriji, je želela priklicati kmeta, ki je prodajal jajca: »*Moš, nesite jajca hori na mene!*« Za počeno jajce pa je dejala, da »*je slomljen!*« (Kleindienst 1995: št. 29).

2. Takih primerov je bilo veliko, ko je Italija zasedla zahodni del slovenskega ozemlja in se je v velikem delu slovenskega etničnega prostora ugnezdila italijanščina. Beseda *francobolli* pomeni znamko, a je bila razumljena kot Franc Kobal (Kocjan, Hadalin 1993: št. 190). Namesto da je bila kokoš mlada, se je razumelo, da je bila bolna (Kocjan, Hadalin

⁹⁴⁸ Informator ni naveden (Ambrož Demšar), M. S., *Arhiv SF*, 6455a.

⁹⁴⁹ Ivan Reven, Vrsniki v plamenih, *Žirovski občasnik* 11 (1990), št. 16, 83.

⁹⁵⁰ Tončka Stanonik, rokopisni zapiski.

⁹⁵¹ Jože Vidmar (Gogi Vidmar), M. S., *Arhiv SF* 3970.

⁹⁵² Rosana Čop, Ljudska etimologija, *Debatni list Slava* 1, Ljubljana 1987, št. 1, 61.

1993: št. 184); kolesar je mislil na uro, policaj pa na plačilo kazni 10 in 10 (Kocjan, Hadalin 1993: št. 178). Vprašanje »koliko« se je zamenjalo s »koš« (Kocjan, Hadalin 1993: št. 185). Beseda »manja« v italijanščini pomeni jejta, toda nagovorjena Kraševca sta jo razumela, naj jesta manj– še toliko bolj, ker sta bila pri družini, ki se je delala fino in govorila italijansko, ko bi lahko tudi slovensko (Kocjan, Hadalin 1996: št. 186). Italijan se je poslavljaj od slovenskega dekleta in ji obljubljal: »Jest te pišala in ti me pišala!«⁹⁵³

3. Misija angleške kraljevske vlade je prepotovala vso Jugoslavijo. »'Ja, ' je rekel, 'nise mogel z nobenim tak hitro opraviti kot s Pohorcem!' – 'Kak je pa te blo?' so vprašali. Je rekel: 'Jaz sem njemu rekel 'ol rajt', on pa meni 'paj v rajt'« (Gričnik 1994: št. 398).

4. V Kropi obstaja več razlag, od kod pogrskovanje v njihovem krajevnem govoru. Da so se njihovi predniki priselili s Koroške ali s Tirolskega ali celo z Nizozemskega ali iz Francije. O tem naj bi pričala tudi nekatera hišna imena. Na ta račun je slišati tudi anekdoto:

»Parletov France j biv na Plac, k je mim paršov an francosk turist, pa ga j vprašov: 'Parlevu franse?'

'Ja koko pa veste, da sam jest Parletov France, ' se j začudu France, k ga j narobe zastopu« (Škofic 2001: 18)

5. Ukrajinec, ki je pred dvema letoma prišel v Slovenijo s 30 euri in se, po lastni izjavi, zaljubil v njene hribe, zgolj za preživetje pa si služi kruh kot taksist, se trudi učiti slovensko, zdaj pa, pravi, da govori »umazano« slovenščino. Hoče reči: slabo, pomanjkljivo.⁹⁵⁴

Sklep

Ta obravnava je skušala urediti slovenske zbadljivke in vzdevke v pregleden sistem in nakazati možnosti njihovega nadaljnjega raziskovanja na več plasteh.

1. Folkloristika. Niko Kuret se je že lotil primerjalnih raziskav in odkril nekatera stičišča z zbadljivkami pri drugih narodih. To pomeni, da smo Slovenci tudi s to sestavno duhovne kulture vključeni v mednarodno izmenjavo. Primerjava različic odkriva tudi zakonitosti folklorne poetike. Na podlagi zbranega gradiva se zdi, da zbadljivk ni mogoče imeti za samostojen žanr, ampak je to le ena od tipičnih etoloških (Kmecl 1996: 166) perspektiv v različnih žanrih.

2. Tematika se povezuje tudi z izhodišči kognitivne lingvistike kot ene od metodičnih izhodišč etnolingvistike. Ta je lahko povezana z zgodovinsko etnologijo, kakor jo je v Rusiji zasnoval Nikita I. Tolstoj.⁹⁵⁵ Ne da bi se Milko Matičetov zavestno vključil v to smer,

⁹⁵³ Andreja Žele, *Kaku su živeli in si delali kratek cajt* (Glasovi 12), Ljubljana 1996, št. 131.

⁹⁵⁴ Taksist v Ljubljani. Avtopsija.

⁹⁵⁵ Svetlana M. Tolstaja, *Postulaty moskovskoi etnolingvistiki, Etnolingwistyka /Problemy języka i kultury/ 18*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2006, 7–46.

je njegove zadnje članke, ki obravnavajo paleto vprašanj o posameznih besedah,⁹⁵⁶ mogoče uvrstiti v to prizadevanje. Poljska etnolingvistična šola je usmerjena bolj sinhrono.⁹⁵⁷

3. Slovenska slovstvena folkloristika se po tej problematiki šele razgleduje, a je treba hkrati dodati, da je bil prvi predmetnik za slovensko etnolingvistiko že tudi pripravljen, vendar se, žal, ni začel izvajati.

---

⁹⁵⁶ Milko Matičetov, Dvoje gledanj na zvezdna imena, *Jezik in slovstvo* 22, 1976/77, 249-251. Isti, Bedenice, imena, pesniško in obredno izročilo o tem cvetju na Slovenskem in pri sosedih v hrvaški Istri, *Traditiones* 5/6, 1976/77 (1979), 277-300. Isti, Klicanje dežja z ognjem na vodi, *Traditiones* 14, 1985, 169-170. Isti, Lun(j), *Traditiones* 18, Ljubljana 1989, 119-124. Isti, Živa bresa, *Primorska srečanja*, Nova Gorica 1992, 496-499.

⁹⁵⁷ Jerzy Bartmiński, Niektóre problemy i pojęcia etnolingwistyki lubelskiej, *Etnolingwistyka /Problemy języka i kultury/* 18, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2006, 77-90.

Uvod

Razprava analizira narečno poetiko petih zbirk Zlatka Pochobradskega: *Bejle Gauob* (Čabar 1980), *Uognišče* (Rijeka 1981), *Tiha rejč guodi* (Čabar 1983), *Raki, Prpuvke* (Čabar 1996),⁹⁵⁹ *Vrata* (Čabar 2005)⁹⁶⁰ in se ustavlja zlasti ob razmerju knjižni jezik : narečje v njih.⁹⁶¹

Na Hrvaškem ima ustvarjanje v narečju že dolgo tradicijo. Najbolj znan je *Miroslav Krleža* z odličnimi *Baladami Petrice Kerempuha* v kajkavščini, medtem ko čakavščino tu zastopa *Stjepan / Štefe Pulišelić* z Brača. V zbirki *Glôs sa škrôp* (Zagreb 1973) je v materinščini predstavil otok v njegovem arhaičnem bitju in žitju, z zbirko *Tujo štivala*⁹⁶² pa se je oddolžil spominu Bračanom (*Bročānima*) (Pulišelić 1975: 5). V naslovni pesmi se v zadnji kitici pojavi beseda častitljive starosti: »Zaglagojilo / Stīnje« (Pulišelić 1975: 33–34), ki jo Slovenci poznamo iz Brižinskih spomenikov (»jaz se zaglagolo«) in ohranjamo v slovenskem slovničnem tērminu *glagol*. Da je beseda v čakavščini še živa, priča ista beseda v pomenu »govoriti«: »Ali oná / Glagojīdu« (Pulišelić 1975: 182).

Na območju Gorskega Kotarja je bil *Ivan Kovačić – Goran* (1913, Lukovdol ob Kolpi) prvi, ki je pisal narečne pesmi. Študiral je slavistiko, dobro je poznal tuja slovstva, posebno francosko in angleško; pri srcu mu je bila tudi slovenska poezija (Alojz Gradnik). Pisati je začel zelo zgodaj in se v svojih besedilih spopadal tako s težkimi gospodarskimi in kulturnimi vprašanji posameznika kot tudi z družbeno problematiko. Kljub temu da je prikazoval trpljenje, izkoriščanje, zadolženost, revščino in vsakdanje težave Gorskega Kotarja, je bil kot pisatelj prepričljiv in ni razkrival tendenčnega ogrodja. Od jugoslovanstva je prešel k opozicionalnemu hrvaškemu kmečkemu gibanju in antifašizmu. Konec decembra 1942 je spremljal k partizanom starega prijatelja Vladimirja Nazorja – čez Savo in Kolpo sta se odpravila v hrvaški glavni štab. Julija 1943 so ga zajeli četniki in kmalu nato ubili blizu

⁹⁵⁸ Prva objava: Kar je na srcu, je na jeziku = Narečna poezija Zlatka Pochobradskega, *Slovenci na Hrvaškem – dediščina in sedanost*, zbornik referatov s posveta »Etnološka dediščina in kulturna podoba Slovencev na Hrvaškem«, Knjižnica Glasnika Slovenskega etnološkega društva 39, Ljubljana 2006, 173–198.

⁹⁵⁹ Zbirka *Raki* in *Prpuvke* sta izšli v eni knjigi.

⁹⁶⁰ Ta zbirka je obdelana manj temeljito, ker sem jo dobila že v času redakcije tega prispevka.

⁹⁶¹ Za nekatere narečne pesniške zbirke je karakteristično, da imajo na koncu seznam narečnih besed z ustrezniciami v knjižnem jeziku, tokrat je to pač hrvaščina. Pri obravnavanih zbirkah je slovarček dodan le prvi pesniški zbirki (1980: 111–123).

⁹⁶² Stjepan/Štefe Pulišelić, *Tujo štivala* (Biblioteka suvremenih pisaca), Čakavski sabor, Split 1975. Edino to imam v rokah. Kupila sem jo na literarnem večeru z avtorjem na otoku Supetar 17. avgusta 1976.

Vrbnice pri Foči.⁹⁶³ Njegova *Jama*⁹⁶⁴ sodi med najznamenitejša partizanska literarna dela. Pesmi v narečju njegovega rojstnega kraja so izšle posthumno leta 1945 v zbirki *Ognji i rože*.⁹⁶⁵ Zlatko Pochobradsky se mu klanja s ciklom šestih pesmi *Koupa*, od katerih je zadnja namenjena njegovemu prijatelju Vladimirju Nazorju (Pochobradsky 1980: 17–23).

Potem se je v Gorskem Kotarju pojavilo še več narečnih pesnikov, med njimi tudi *Zdenka Svetličič* iz Ravne Gore. Da utegne biti jezikovna potomka priseljencev iz krajev slovenskih rovtarskih narečij, dokazuje njen daljni soimenjak *Frančišek Svetličič* (Idrija, 2. 4. 1814), soroden z njo vsaj po peresu, ki ga leksikon *Slovenska književnost* z njegovo »poznoromantično poezijo« uvršča med najboljše pesnike v njegovem času (Ljubljana 1996b: 440). V pesmi *Škrpet* Zdenke Svetličič je prepoznati podobnosti z idrijskim, cerkljanskim in žirovskim govorom.

Škrpet
 Na nagam škrpeti,
 lukne na peti.
 Bom ponte uzeu,
 na lukne hi deu,
 zakrpou,
 zalutou,
 bom hi začepu,
 nei taplu bu nagi,
 suhu,
 ku u žepu.
 Ješčem ketne,
 devam netne,
 lepim, trgam,

⁹⁶³ Miroslav Ravbar, Stanko Janež, *Pregled jugoslovanskih književnosti*, Obzorja Maribor 1960, 335, 385.

⁹⁶⁴ (Ravbar, Janež 1960: 335, 385, 419–421): »Grozotni poem *Jama* je najsilnejša partizanska pesnitev; nastala je v začetku 1943 in je bila objavljena 1944. *Jama* v desetih kratkih spevih prikazuje nečloveško mučenje vaščana, ki se je rešil izpod mrličev in pozdravil rešitelje – maščevalce. Toda v pesnitvi ne gre le za posameznika: po nedolžnem je bil obsojen na smrt ves narod, ki se ni pridružil morilcem. Pripoved je mirna, epska, objektivna in brezosebna, ponekod je v svojih vizijah in liričnosti dantejevsko klasična; zgradba je preprosta, linearna, a simetrična. Psihološko je pesnitev mojstrsko delo, vanjo je Goran zgostil svojo humanistično, uporno miselnost in sovražstvo do krvave stvarnosti NDH. Iz te umetnine veje groza pred človeško podivjanostjo in infernalnim sadizmom klavcev, nemoč kmeta in njegovih tovarišev iz bližnje vasi, ki se ne morejo braniti pred nasiljem in perversnostjo fašističnih ubijalcev. Toda iz pesmi diha tudi neuničljiv humanizem – na koncu zmaga življenje nad smrtjo, zasiije upanje v pravičnost. Goranov slog je zgoščen in učinkovit, včasih se prepletata lirika in epska pripoved, besedni zaklad je skoraj neizčrpen. Najboljši so 6.–9. spev. V slovenščino je *Jamo* lepo prevedel Tone Pavček (bibliofilska zbirka *Večni popotniki*, 1959)«.

⁹⁶⁵ Josip Lisac, O jeziku ove knjige, *Zlatko Pochobradsky, Bejle gauob*, SIZ u oblasti kulture, Čabar 1980, 7.

blotu strgam,
 čepe rivam,
 iz dreta šivam,
 pritiskam, stiskam,
 zabijam čaula – tri,
 abarnem, zavrnem,
 lukne na peti,
 več – ni.
 Spet se abuvam,
 škrpet jaku čuvam.
 Abliva me švic.
 Par peti je dabar,
 al zdej
 pauc glieda
 čez špic.

Ravna gora 17. 2. 1993966 (Stanonik 2003: 35)

V 80-ih letih 20. stoletja se je kot narečni pesnik v Gorskem Kotarju najbolj uveljavil Zlatko Pochobradsky. Rodil se je 5. marca 1946 v Gerovu. Na Filozofski fakulteti v Zagrebu je diplomiral iz jugoslovanskih jezikov in književnosti⁹⁶⁷ ter filozofije. Živi in dela v Čabru: piše pesmi, novele, eseje in drame; objavlja v številnih hrvaških časopisih in revijah ter nastopa v zagrebškem radiu. S pesmimi se je javnosti najprej predstavil v različnih jugoslovanskih pesniških zbornikih mlade poezije in njegove pesmi so bile sprejete v antologijo *Novije hrvatsko pjesništvo*. Izdal je več pesniških zbirk, med prvimi *Po ničemu isti*, *Nesklad*, *Obala*.⁹⁶⁸ Pesmi piše tudi v domačem narečju; v tukajšnji analizi so upoštevane tri: *Bejle Gauob* (Čabar 1980), *Uognišče* (Rijeka 1981) in *Tiha reč guodi* (Čabar 1983).

Zlatko Pochobradsky prihaja iz narečnega področja, ki je obdelano v filološki razpravi *Jedno rovtarsko narečje v Gorskom Kotaru*.⁹⁶⁹ Ta je spodbudila slovenskega zgodovinarja, da je temeljito pregledal vire, od kod vse so se prebivalci Loškega gospostva (Škofja Loka) podajali v današnji Gorski Kotar, kjer se v njihovem narečju še danes poznajo njihove slovenske korenine.⁹⁷⁰

⁹⁶⁶ Marija Stanonik, Pesmim Zdenke Svetličić na rob, *Delo življenje* 41, Žiri, št. 4, oktober 2003.

⁹⁶⁷ Kakor se je govorilo v njegovem času.

⁹⁶⁸ Biografski pripis k pesniški zbirki *Uognišče*, 65.

⁹⁶⁹ Nikola Majnarić, Jedno rovtarsko narečje v Gorskom Kotaru, *Južnoslovanski filolog* 17, Beograd 1938–1939, 135–149.

⁹⁷⁰ Pavle Blaznik, O preselitvi loških podložnikov, Muzejsko društvo, *Loški razgledi* 26, Škofja Loka, 1979, 70–89.

Po zaslugi nekaterih domačinov,⁹⁷¹ se je v 21. stoletju zanimanje za goranske govore izjemno razmahnilo in doseglo zavidljivo strokovno raven.⁹⁷²

I. Zgodovinsko-zemljepisni okvir narečnega ustvarjanja Zlatka Pochobradskega

Tukajšnji oris se opira na opažanja redkega poznavalca teh krajev (Primc 1997), ki je gradivo – folklorne pripovedi – zapisoval, in to ne glede na današnje državne meje, v Zgornji Kolpski dolini, od Srobotnika prek Kužlja, Kostela in Dola do Pregrada. Razen teh slovenskih je v svoje delo zajel še hrvaške kraje Prezid, Gerovo, Trstje (Tršće) in še nekatere, ki so nekdaj sodili pod kočevsko gospodstvo, in območje Delnic (Primc 1997: 10–11). Zgornja Kolpska dolina od Dola oziroma Predgrada prek Fare, Kužlja in Srobotnika pa do Osilnice in Čabra ga je vedno presenečala s čim posebnim, predvsem pa z govoricami, ki je po slušnem vtisu Jožeta Primca tako na slovenski kot na hrvaški strani skoraj enaka, ter s pripovedmi o ljudskem junaku teh krajev Petru Klepcu, vilah, copnicah, šratljih (škratih), strahovih in mračnikih (Primc 1997: 7, 8).

Vsa pokrajina zelo spominja na Gorenjsko (tudi imena krajev, npr. Grintovec, Poljane), celo narečje oziroma govor:

Ob enem prvih obiskov teh krajev sem se ustavil na hrvaškem bregu Čabranke in nekaj povpraševal kar po slovensko in se začudil, ker so ljudje govorili lepo slovensščino, kot marsikje v Sloveniji (tudi lepše kot jaz), čeprav sem pričakoval, da me morda ne bodo razumeli, ker nisem govoril hrvaško. Takrat in v naslednjih letih sem ob podobnih doživetjih mislil, da sem po naključju naletel na ljudi, ki znajo slovensko ali celo na Slovence, ki so po naključju šli prav takrat čez mejo. Šele mnogo let pozneje, ko sem te ljudi in kraje bolje spoznal in malo natančneje pobrskal po zgodovini, sem zvedel, da so ti kraji sodili pod Ortenburžane, in sicer od leta 1247 do njihovega izumrtja leta 1418, nato pod Celjane do njihovega izumrtja leta 1456. Po izumrtju Celjanov so si velik del kočevskega gospodstva (nasilno) prisvojili Frankopani in Zrinjski in takrat izdruženo ozemlje je še danes del Hrvaške (Primc 1997: 8).

Vse to območje od Kočevske do Grobniškega Polja (kočevsko gospodstvo) je do

⁹⁷¹ Prim.: Slavko Malnar, *Pamejnek / Govor u čabarskom kraju*, Matica Hrvatska, Čabar 2002; *Rječnik govora čabarskog kraja*, Matica Hrvatska – Ogranak u Čabru, Čabar 2008; *Rječnik govora čabarskor kraja / hrvatski standardni jezik - đumac pamejnek*, Matica hrvatska – Ogranak Matice hrvatske u Čabru, Čabar 2014.

Zvonimir Erjavec, *Ravnogorski rječnik Rječnik ravnogorsko-sšičko-španovačkoga dijalekta*, Udruga "Plodovi gorja Gorskog kotara", Ravna Gora 2014.

⁹⁷² Prim.: Matej Šekli, *Zemljepisnojezikoslovna členitev kajkavščine ter slovensko-kajkavska jezikovna meja*, *Slovenski jezik – Slovene Linguistic Studies* 9, Toronto 2013, 3–53.

Januška Gostenčnik, *Izoglose na stiku slovenskega kostelskega narečja in kajkavskega goranskega narečja* (doktorska disertacija), mentorica Alenka Šivic-Dular, somentorica Jožica Škofic, Filozofska fakulteta, Ljubljana 2013; *Krajevni govori od Babnega Polja do Bosljive Loke*, *Slavistična revija* 64, št. 3, Ljubljana, september – oktober 2016, 341–363.

izumrtja Celjskih in še dolgo pozneje sodilo pod enega gospodarja, zato se tu tudi govori skoraj enotno narečje, ne glede na današnjo državno mejo (Primc 1997: 10–11). Območje zgornjega dela Zgornje Kolpske doline (od Babnega Polja prek Prezida, Trstja, Čabra in Gerova do Osilnice in Srobotnika) je bilo nekdanje enotno; to pomeni, da je sodilo v glavnem pod enega gospodarja (oglejski patriarhi, Ortenburžani, Celjani) oz. v isto, kočevsko gospostvo in se je šele po njih izumrtju razdelilo na današnji slovenski in hrvaški del (Primc 1997: 7).

Prej, pred 13. stoletjem, so Slovenci poseljevali Kolpsko dolino navzgor ob Čabranki do Papežev in Belice. Ortenburžani pa so v tridesetih letih 14. stoletja pripeljali na Kočevsko s svojih posestev na Zgornjem Koroškem veliko nemških kmetov in najbrž tudi kaj slovenskih, ki so jih naselili v Zgornji Kolpski dolini, saj da tam ljudje še danes uporabljajo več koroških (slovenskih) besed. Očitno so v omenjeno območje naseljevali kmete, obrtnike itd. tudi z gorenjskih posestev, saj so sledi gorenjskega narečja v teh krajih ostale do danes (Primc 1997: 10–11).

II. Razmerje med knjižnim jezikom in narečjem v pesmih Zlatka Pochobradskega

Hrvaške študije o jezikovnem izrazu Zlatka Pochobradskega so omejene zgolj na sinhrono predstavitev vokalnega in konsonantnega sistema gerovskega govora, kakor jim ga posreduje gradivo v njegovi poeziji. Odpovedujejo pa se pojasnjevanju, kako je do njega prišlo. Medtem ko Lisac (1980: 7–11) izrecno navaja leksikalni fond iz neslovanskih jezikov v narečni poeziji Pochobradskega, sta zanj njen slovenski substrat in slovenska soseščina tabu. Težko je misliti, da gre za neznanje, prej za zadrego ob dejstvu, da gre za nenavadno sožitje slovenskih narečij. Toda zdaj že obstajajo o teh govorih pionirske znanstvene in poglobljene študije slovenske dialektologije.⁹⁷³

Moj poskus te vrste se je naslanjal na prvi slušni vtis (Stanonik 2006: 173–198), ki je v prepletu knjižne hrvaščine in dolenjščine ter v skladu z zgodovinskimi podatki (Blaznik 1979: 70–89) o preseljevanju prebivalcev z območij gorenjskega in rovtarskih govorov prepoznaval in razločeval njemu domače rovtarske govore: cerkljanskega, idrijskega in poljanskega.⁹⁷⁴

Analiza⁹⁷⁵ je zajela le besedišče prve zbirke *Bejle Gauob* in še to sondažno. Jezikovne plasti v njem so bile pogojno razvrščene v več skupin.

a) *Samoglasniški sistem* gerovskega govora, v katerem piše Zlatko Pochobradsky,

⁹⁷³ Prim. spredaj navedeni deli Januške Gostenčnik, *Izoglase na stiku slovenskega kostelskega narečja in kajkavskega goranskega narečja* (doktorska disertacija), 2013; Krajevni govori od Babnega Polja do Bosljive Loke.

⁹⁷⁴ Novejše raziskave, katerih nosilec omenjeni govori niso domači, tega nujno ne potrjujejo.

⁹⁷⁵ V oklepajih sta navedeni le letnica pesniške zbirke in stran, avtor pa ne, ker gre vedno za Pochobradskega.

je dotlej gotovo korektno predstavil Josip Lisac.⁹⁷⁶ Z vidika slovenskega knjižnega jezika je mogoče razbrati akanje ($o > a$),⁹⁷⁷ ekanje ($i, u > e$),⁹⁷⁸ ikanje ($e > i$)⁹⁷⁹ in ukanje ($o > u$).

Pozornost zbuja tudi zapis polglasnika z apostrofofom, npr. v predlogu *z's*: *z's saken* (1980: 32); *z's sjebe* (1980: 86); še drugi primeri s polglasnikom: *d'ž* (1980: 18); *nebed'n* (1980: 22); *d'n's* (1980: 29, 31, 47); *s'n* (1980: 34, 42, 43); *abič'n* (1980: 40); *najb'l* (1980: 78); *b'l* (1980: 88).

b) Soglasniški sistem: Najprej se sprašujem, ali je goranski *g* res zapornik ali rovtarski pripornik γ . Prehod izglasnega *-m* v *-n* na koncu besede je pogost, vendar nedosleden: v *tvajen zagrljaje* / v *tvajen karite* – tvojem (1980:21); *ne mačon*, *ne metkon* – ne mečem (1980: 22); *tan* – tam (1980: 29); *nejson* – nisem (1980: 34); *bun* – bom (1980: 41). V žirovskem narečju *f* in *h* alternirata v prevzeti besedi *rajf'nk* / *rajh'nk* – dimnik, v gerovskem govoru pa ta zakonitost velja za domačo besedo *uofku* / *lohku* – lahko: »*uofku* je zaspal / i pozabet se / kr smo jemejle / v sjebe / kr smo ku dejte / varvale / ku najlepšje / spamine / al ne muore se pozabet / da mate je na svajen cicke / večiu nas / gavuoret damačo rejč« (1983: 21).

c) Oblikoslovje gerovskega govora, v katerem ustvarja Zlatko Pochobradsky, se da nazorno prikazati ob samostalniku *roka* (1996a):

Se naše *raki* samu so ana *ruoka*. »*Ruoka* našga lica slikana z lepato našeh ruk.

Pit prstov i ana pist ana *ruoka*. I še pit prstov i še ana pist.

I prste da prstov i pist da pesti i naše *raki* da našeh ruk (1996a: 20).

Ruoka da *raki* i *žul* da *žula* i *sriča* da *sriče* hranele so našo viro da i jutre bu dan seh našeh ruk (1996a: 27).

č) Besedišče je prav tako pozornosti vredna sestavina Pochobradskega poezije. Za slovensko mama uporabi tri variante: svojo prvo zbirko v narečju posveča *svaje majke* (1980: 5), a pozna tudi besedi *mati* in *moma*: *O mate maja, kaj pa d'n's taku zganuve zganijo?*

/ ... / Pa kaj je d'n's *mate*? / ... /

Mate maja, rece me zakaj, zakaj taku d'n's' zganuve zganijo? *O* zakaj, *mate* maja!? (1980: 105)

I *moma* je maja mjene dajiua (1981: 23).

V narečnih zbirkah Zlatka Pochobradskega ni dosledno upoštevano pravilo o pisanju osebnih imen z veliko začetnico: ali gre za tiskarske napake ali pa to izhaja iz dejstva, da gre za (primarno) govorno besedo, pri kateri so pravopisna pravila tako in tako irelevantna. Včasih taka izbira sodi v njegovo poetiko: i pale so zirske i frankopane (1981: 34);

⁹⁷⁶ Josip Lisac, Gerovska riječ u dijalektalnoj poeziji Zlatka Pochobradskog, *Zlatko Pochobradsky, Tiha rejč guodi*, Čabar, 1983, 5–11.

⁹⁷⁷ Ta pojav me najbolj spominja na žirovski govor: *spamin* – spomin (1980: 20), *kašata* – košata (1980: 29), *dama* – doma (1980: 29), *malile* – molili (1980: 36), *damača rejč* – domača beseda (1980: 51), v *daline* – v dolini (1980: 53); pojavlja se tudi v hrvaškem besedišču: *asvete* – osveti (1980: 18), *slabada* – sloboda (1980: 19).

⁹⁷⁸ V gorenjščini in koroščini *i* na koncu besed oslabi v polglasnik, v gerovskem govoru preide v odprti *-e*.

⁹⁷⁹ Ikanje spominja na cerkljansko narečje.

pitir klepc (1981: 45); *andrej* (1981: 46) – v (tej) pesmi namreč ni nobene velike začetnice in nobenega ločila.

III. Karakteristična motivika v narečni poeziji Zlatka Pochobradskega

V pesmih Zlatka Pochobradskega poznavalca očara njen jezik, narečje torej. Vanj so se zčila slovenska narečja (gorenjščina, dolenjščina in rovtarski govori), v katera se sem ter tja pomeša hrvaška knjižna in morda tudi kaka narečna čakavska beseda. Toda ko jih hočemo raziskovati, hitro pozabimo na prvotni namen, ker nas prevzame pesnikova poetika. Ne le sporočilo, ampak ubeseditev sama. To je znamenje resnične poezije. Avtor se zaveda njene liričnosti, vendar jo duhovito ironizira: »*Tvaje so suzi / nekaj abičnega. / Maji je srci pretrdu / za neh. / Joukaj ti dregej, / a ne v mjene / maji dragu / i tužnu, / drugu maji jest*« (Pochogradsky 1980: 59).

1. VODA

Motivika vode dobesedno napaja poezijo Zlatka Pochobradskega. Na prvem častnem mestu je že omenjeni cikel pesmi Kolpa, narečno izgovorjene *Koupa*: »*Douga kača, bistra i mutna, / čez naši srci tječe / ku rana naših muk, / ku zvuk naših žulnih ruk. / Tu tječe Koupa, rejka naših žil / i nusi v's naš jad / i nusi mul / i vso radast naših nad. / I še hilad lejt bu taku tjekua / pouk nas i naših šiš, niv i pul, / ku dejte zajoukana, / ku sounce vavejk nasmejana. / Koupa je naša souza, / naš sagđajne jouk i smejh, / naš večne i krvave put / v tuje svet*« (Pochogradsky 1980: 17). Vse nesreče in bolečine je brez sramu sprejemala vase, saj je vedela, da je ne more kaznovati nihče. Lirski subjekt jo ljubkuje naravnost mitično: »*Ti se lepuota / ku nekrej je nej. / Ti se rejč / zaprta / v naši srci. / Pa tjebe je znanu / i jemi naši. / Bez tjebe smo neč / ku i ti bez nas. / Samu smo skep / unu ku smo, / ku smo i bumō: / slabada / raskrilenā na tleh / našeh pretkov / za vavejk*« (Pochogradsky 1980: 18, 19). Zadnja pesem iz tega cikla, posvečenega Ivanu Kovačiču-Goranu, je razumeti kot tolažbo reki, ki je zgubila svojega pesnika:

Ne joukaj nigdar, Koupo!
Nigdar ne male, Koupo!
Ne prase nigdar, Koupo!
Ta mi smo te:
v tvajen zagrljaje,
v tvajen karite.
Tvaja smo krv,
i kam'n
i suap
i vuoda
i uobala.
Tvaja smo souza
ku tihu
i žubornu tječe

po našeh ranah,
 pa našeh mukah.
 Mi smo te, Koupo!
 Tvaja smo douga ruoka,
 tvoj smo grab
 i tvaji smo srci.
 Mi smo te, vse, Koupo! (Pochogradsky 1980: 21).

Po dolensko izgovorjena *rejka* je modro oko, ki izvira globoko v skalah, nato – poosebi pesnik njen mirni tok – se preobleče v brzico hitre popevke in antropomorfizira njen slap (Pochogradsky 1980: 75). Naslednji pesmi sta nekakšna refleksija in dialog prostora, po katerem reka teče, z njo. Obrežje, zemlja, kamen, sonce, slap (Pochogradsky 1980: 76–82) izražajo vsak svojo izkušnjo ob stiku z njo. Posebno impresivna je metafora krila za vodo: »*trgajo daline maji dougu / tjeuo / adnašajo sako majo kap / al jest se abnavlan / mojd stejname teh puanin / ku novu dejte / ku spik bu gavariuo / ano te isto rejč / i kriua majo letijo / čez brzake / i slape / pa trden lice / kamna / i karita / ku spamin stulejtja*« (Pochogradsky 1980: 83). Pretresljiv je »*guas čavejka*« s svojo bolečo iskrenostjo: »*na mejstu nas krvareš se naše zuo / i gavariš naš trde muk*«, namreč: namesto nas krvaviš vse naše zlo / in govoriš naš trdi molk »*i vračaš nas nazaj / na prag šiš / ad kireh smo se atujile / i zgebile svaji jest / vračaš nas nazaj / z's svajo lepato / ku da se naš zavejt / naš ževat / i naša smrt*« (Pochogradsky 1980: 84). In reka vsem navedenim glasovom odgovorja: »*I nigdar ne bušte / guas moj / abnevidele / sama s'n v sjebe zaključana / ku rana čavejka / ku davnu proklitstvu / seh bivšeh / i buduček pretkov*« (Pochogradsky 1980: 85). Medtem ko od drugih elementov dobiva priznanje, je »*guas karita*« neusmiljeno neprizanesljiv: valjaš po meni svoje telo, moliš svoj stoletni rožni venec na mojih ranah, »*i še te nej dast / maje uoči kriješ ad sounca / i kliješ me da te ne vuden prav*«, hočeš da ti dam še, česar nimam (Pochogradsky 1980: 86). Reka postane metafora za življenje (Pochogradsky 1980: 88–89), zato tu nima imena. Toda avtor je preveč zraščten s svojim okoljem, da bi za sporočilo svojih pesmi žrtvoval njegovo identiteto. Saj ga ravno ta vedno znova navdihuje. Ob podobnem motivu izvira v drugi zbirki postane jasno, da je ta njegova reka Čabranka. Njuna voda je zanj kri. *Č'branka: tvoja se krvi v koupo pretaka / kap pa kap / kap / pa / kap / i tihu se pretaka / tvaja lepuota / v lepato drugo* (Pochogradsky 1981: 52, 53, 54). V naslednjem desetletju motiv vode pri Pochobradskem izgubi svojo veličino. To se vidi že iz naslova *Jarok*, ki mu nadene navihano, malce pobalinsko opravo: »*Tihu je tiku / čez ceuo lejto. / V jesen je vrag / va jn pršu. / Pakarou be se i s kariton / i z ledeme. / Aduamou be kamad / najlepje zemli, / pregutou be kire must, / drva prpravena za zimo / papjelou čez ceuo sjeuo, / prevrneu se pred sabo. / Pa ten be se spik / skrušenu nasmejou / ku da nej buo neč* (Pochobradsky 1996b: 22).

2. RODNA GRUDA

Lirski osebek izpoveduje svojo ljubezen do domačije otroško neposredno. Najde se v vsaki pedi zemlje, posejana je kot pšenica ali koroza po trdih kamnih po dolinah in hribih. Ni mu žal zaradi njih, »*zak samu tok s'n čuovejk, kire vej svoj / put. / Te s'n se ruodeu / i*

te čakam i svajo smrt« (Pochogradsky 1980: 53). Kako je njegova istovetnost povezana s prostorom avtorjevega bivanja, priča pesem: »*Spamenik s'n i jest / kej gat s'n / dama s'n / i ne muoren bet / nekrej dregej / zuovejo me druge kraje / i ledi / al jest s'n samu te / uni kr s'n / i nekrej več / i ne muoren bet / samu te spomenik / je i maji jest / i nekrej dregej / i ne muore bet* (Pochogradsky 1981: 32).

Njegov pogled se iz Čabra dviga v sosednjo vas: »*raskrileua se patpuanina*⁹⁸⁰*/ nad č'bron / nadkrileua je kriuo / v nebu / i nadviseua je cirkvo / i šiše / i rejko / i ledi / raspiua se nad č'bron / ku susejd abuakov / i zavziua vesino / da guovi nebis / i marda še i drel* (Pochogradsky 191: 57). *Prezdanska balada* je res namenjena Prezidu, toda številni drugi kraji doživljajo podobno usodo:

adhajajo prezdance
s trbuhom za kruhom
adhajajo
dinarje tječejo
a prized je se sramačneje
i sramačneje
za uočiton gre
sin
za sinom sin
i poukle i kči
dinarjov je se več
i več
a prezdancev
se mojn
i mojn (Pochogradsky 1981: 60)

In notranjega bogastva tudi. Sreča se še zdaleč ne meri z zneski na bančnem računu in površnimi doživetji širom sveta, kar avtor ugotavlja na primeru njegove babice: »*Maja je baka živeua tihu / i trdu. / Drel ad svajeh kašenic v guore / nigdar nej šua. / Za no nej neč drugo pastajauo / ku šiša / i nive, pulja i kašenice. / Mi je dece nejsmo razumele / raštrkane na se štire strani sve'ta. / Nigdar se nej prašaua / kaj je puokle tega vrha, / kaj je drel ad nijega paglida. / I živeua je maja baka / b'l no mi. / Živiua je tihu i sričnu*« (Pochogradsky 1980: 60). Pretekle generacije so do dna sobivale s svojo mikrostrukturo, kakor sviloprejka v njenem kokonu, in ničesar niso pogrešale: »*Prejk brejga je za Mico / astaua večna tama. / Nigdar nej ne za karak / ad dama adošua. / Se lepiti je vidua / akule sjebe. / V sjebe je jemeua / cele svejt. / I tu je buo dast / za ževat doug i lejp*« (Pochogradsky 1996b: 17).

Zadnje generacije je premamila »goljfiiva kača« udobja. Številni so se odpravili v svet z upanjem na boljše življenje, njihovi domovi pa propadajo: »*Šišē vmirajo. / Zapirajo svaja kriua. / Šindra se raspade, / a z nime i zide. / Astajajo samu spamine / na lepe šiše / i*

⁹⁸⁰ Podplanina je kraj na slovenski strani. Avtor piše zemljepisna lastna imena z malo začetnico. Ali zato, ker ima pred očmi govornjeno besedo, v katerini pravopisnih, ampak le pravorečna pravila?

ledi« (Pochogradsky 1996b: 34). A tudi oni sami so se izčrpali, ugotavlja avtor od začetka do konca svojega ustvarjanja: »Pa te so kamnite cejste / adošle v svejt / i nigdar se nejsa / vrnile nazaj. / Zakaj? / Bug ga vej! / Na to so cejsto / paužile se nade / v ževat bulje. / Adošle so pa te cejste / i nigdar se nejsa vrnile / nazaj. / D'n's je na ne asvalt, / a neh nej i nej nazaj. / Zakaj?« (Pochogradsky 1980: 39). »Trušele so karake / pa cejste, bejle, kamnie. / Athajale so v svejt / muode in lepe. / Vračale so se damu / karaka patrušena / pa tujeh cejstah. / Nihe zgarjene uoči / precvole be na prage / šiše« (Pochogradsky 1996b: 19).

Sem in tja v svetu koga obide trenutek domotožja in ga zaboli izguba eksistencialne in esencialne identitete: »Se vejš Jure / i ti Frane / i ti Lojze / ku smo dama živele / i ku smo kapale / i pile / spik pile / i kapale. / D'n's je se drugače. / D'n's smo te / i d'n's smo tan / i nekrej nejsa / ne te ne tan. / Pa kej smo Jure? / Smo te al tan? / Bug ga vej! / Samu da me je mauo / damu pojti / i spik kuopat / i s pajdašeme pet. / Da me je damu pojti / pajeskat svaji srci / zakapanu / mojd nivame i brazdame, / v te črne zjemle, / v teh guorav zeljenih, / šišame i lediname. / A kaj češ Jure / i ti Tone / i ti Ive / zdej smo te, / zdej smo tan / i spik nejsa / ne te ne tan (Pochogradsky 1980: 29–30). Kdo se skuša celo vrniti, vendar spozna, da se je ta čas njegova bit tako spremenila, da je tudi doma tujec:

»Juže je sjebe pesteu / na prage šiše / i adošu v svejt. / Tan je patrušeu / pidesit lejt. / Na pragu šiše / nišu je svaji jest. / I kaj če zdej / s ten? / Pidesit lejt je preveč, / a vrnet se ne muore več« (Pochogradsky 1996b: 23).

3. ZGODOVINA

Če sta prva dva razdelka pesmi Zlatka Pochobradskega posvečena prostorski motivi, je naslednji namenjen časovni razsežnosti. Avtor pripada generaciji, ki je v tedanjem predsedniku države zares gledala idol. Prvi razdelek pesniške zbirke *Uognišče*, ki je izšla še pod vtisom njegove smrti, je posvečen *Titete* (Titu). Pesnik, že po definiciji virtuoz besed, ostaja tu brez svojega gradiva: »Mouk je maja najvičja rejč / kiro imam« (Pochogradsky 1981: 18). Dan Titove smrti 8. 5. 1980 je tudi objektivno zavil v molk: »Nekrej (= nikjer) čavejka. / Na cejstah samu mouk / da mouka. / Samu mouk da mouka / na cejstah. / Čavejka nekrej (Pochogradsky 1981: 19). V *Nenapisanem mu pismu* se mu lirski osebek v imenu generacije oprošča, da jih ni bilo na Sutjeski, Neretvi, Zelengori, Kozari ali Drvarju. »Radile smo se k'snu za neka dejua, / al ne i prek'snu da ne be nastavele / unu kr je buo: *revolucijo* (podčrtala ms.) s *Tabo zapačito / misau Tvajo vidavito* (Pochogradsky 1981: 9). Veliko po vojni rojene generacije je zapadlo veri v njegovo legendarnost, saj sta ga jima privzgjajali šola in splošno družbeno ozračje. V mejni situaciji se je mitično razmerje do njega še poglobilo, češ da je nerojenim žal, da ne živijo v njegovem času, da pa se veselijo njegovih darov (Pochogradsky 1981: 21). Toda iz nadaljevanja se vidi, da je avtor tako pretresen še zaradi bolj osebnega vzroka: »Neh nej! / Nej maršala Titeta. / I nej maje mome *Filipine / Istega so mejsca rajene / i istega so mejsca / v mrle. / Neh nej! / Astale smo mi. / Astale smo mi / da bumo nihavu jemi / i znam'n*« (Pochogradsky 1981: 22). Je naslednja pesem posvečena pokojni mami, Ivanu Kovačiču-Goranu ali komu drugemu? »jesn s'n te a ti se tan / i prašan se / kej se / ku tvajga spamenika / nej te / dama / mojd name / jest s'n te / a tjebe nej / i nej te te / več dougu / nej te / pa kej se / ak nejse te / v te črne zjemle / v

ten listje bukve / kej se / ku nejse te / i nejse tan / i nigdar nekrej nejse / zakaj / za neč / za unu sejncu / da buš nekaj / ku je neč» (Pochogradsky 1981: 33). Cikel *Kamn da kamna* se nanaša na partizanski spomenik (Pochogradsky 1983: 31–58). Cikel *Guod* (= Glad) med drugim upoveduje lakoto v interniranskih taboriščih (Pochogradsky 1983: 61).

4. BESEDA

Najprej je glas: glas prostora in vode, ki je vir življenja: glas obrežja, glas zemlje, glas kamna, glas sonca, glas vode, glas reke, glas struge, glas človeka (Pochogradsky 1980: 76–86). Pridružuje se mu glas zgodovine: »*pad uoknon je šumeu / guas / na vrateh je šumeu guas / le vkup / le vkup / uboga gmajna / z's slovenske strani / z's hrvaške strani / prejk č'branke / i koupe / je šumeu guas / guas je šumeu / i s'n i tjen / z's šume / i nive / i šiše / i nebed'n ga nej / mougu / v tihnet / i šumeu je prejk / č'branke / i koupe / i s'n i tjen / tjen' s'n / i šume še / i zdej*« (Pochogradsky 1981: 44). V stičišču glasov prostora in glasu zgodovine se je oglašala »*guosna rejč*«, glasna človeška beseda: »*I te so ledi / tihu rasle / viče ad sameh sjebe / viče ad svajeh / gruobov / za ževat bagateje / rasle so z's svajo / tiho rejčo / s krvi v krv / rasle so ledi / s pakalejna v pakalejni / viče ad sameh sjebe / i ad unega / kr je buo / i narasle so ledi da svaje guosne reči*« (Pochogradsky 1981: 63).

Zlatko Pochobradsky nam pesniško prepričljivo posreduje spoznanje, da so narečja naša resnična materinščina. Prvo svojo besedo po kapljicah pijemo iz maminih ust: »*Prvo svajo rejč / zabamo žejgnu z's momeneh / vust / kap / pa kap. / Puokle je se uofku / ku se kap / pretječe v suap*« (Pochogradsky 1980: 99). Mamina beseda je za vsakega od nas beseda življenja, »*tihu zaključana / ku najvičeje spamin / uneh prejk nas*« (Pochogradsky 1980: 98). Lahko pozabimo vse najlepše otroške spomine, »*al ne muore se pozabet / da mate je na svajen cicke / večiuu nas / gavuolet damačo rejč*« (Pochogradsky 1983: 21).

Od domačega ognjišča se avtor obrne v širše družbeno okolje. Zato se lirski osebek iz edninskega prelevi v množinskega in se časovno dvigne nad individualno usodo: »*rejč je naša / spamenik najlepšje / uona je naša / tih sriča / i trda muka / nigdar guosnu / gavarjena / rejč je naša / ževat naš / čez stulejtja*« (Pochogradsky 1983: 16). Kot je domača beseda jedro osebne identitete (Pochogradsky 1983: 15), ima enako vlogo tudi za skupnost: »*bez damače reči / mi smo neč / vilku / i debuoku neč*« (Pochogradsky 1983: 17). Njene člane povezuje v dobrem in hudem: »*rejč je naši veslu / prejk sega kaj nejmamo / i cejsta naša / v tuja / srca / rejč je spuved / za se kaj ne razumemo / rejč je mi / mi smo rejč / na zjemle / našeh pretkov*« (Pochogradsky 1983: 26). Z njo se ohranja kontinuiteta rodov na diahroni osi: »*rasle smo v sejnce / i kavale smo svajo sričo / i svajo rejč / i trdu smo svaji sejme*⁹⁸¹ / *zakapavale v nije lice / ku svetinjo / uona je bua naš grab / i naš ževat / kire nas spaja / z uneme prejk / i z uneme puokle nas / rejč je bua / i jest / i ti / i mi vse / stulejtja / i slabadi*« (Pochogradsky 1983: 18). Lirski osebek ne vzdrži dolgo v brezoblični množici, spet se estetsko izloči iz nje. Pesem je prišla v njegovo srce, »*ku tihe zvuk / davnin / zavlejkua se pabužnu / v mjene / naseliua me / i astaua v mjene / ku najlepšje spamin*« (Pochogradsky 1983: 19). Da res gre za estetski vidik, dokazujejo verzi v nadaljevanju:

⁹⁸¹ Prim: »*Pepa i Iva / so cele bažje dan / pa sjele / sjeme jezika / sijale. / Na večir so ledi / a sjebe vejdle / več / ku cele / svoj / ževat*« (Pochogradsky 1996: 5).

»najtižje je / ku muoreš / z neko navadeno / rejčjo / gavuoret / svajo sričo / i svajo muko (Pochogradsky 1983: 22). Do skrajnosti ji je predan, toda zdi se mu, da hoče od njega še več: »ti se šemejua / v majeh granav / vesiuo / i zibaua se svaji jemi / v majen srce / i še te nej buo dast / i še te nej buo dast / maje pabužne / pabužnaste / pa kaj češ še / ad mjene / češ ževat / al češ smrt (Pochogradsky 1983: 24). Če se »v stiski jezika«⁹⁸² lirski osebek tu poenači z vsemi govorcami »domače besede«, kljub svoji bogati ustvarjalnosti v njej otožno priznava svojo nemoč. Kajti le za vsako deveto stvar je beseda.⁹⁸³

Rejč
tiha
gluha
v mjene
zaprta
v
za
v
e
j
k

Pochobradsky 1980: 52).

Res ima Zlatko Pochobradsky v sebi nekaj gradnikovskega, saj kakor briški pesnik enači smrt in ljubezen,⁹⁸⁴ goranski pesnik podobno enači veličino svojega narečja z grobom: »rejč je damača / ku damače grubje / kej smo zakapale / se svaje nade / al uona je / i nekaj drugu / nekaj bulje / i lejpšje / jutre seh nas / ku smo ble / i ku bumo« (Pochobradsky 1983: 27). Cikel *Rejč* (Beseda) iz 16 pesmi se končuje z besedilom iz prve zbirke (Pochobradsky 1980: 51). Pesnik tu domačo besedo, ki pomeni prebivalcem Gorskega kotarja več kot zgolj eno od narečij, pomeni jim samosvojest med ne (več) Slovenci in (še) ne Hrvati, docela počloveči: »Damača je rejč / naša svetua / krv. Mlejku majki. / Škrta je, al i lepa. / I se ledi / t' trdo rejč / razumejo / I z davna je gavarijo. / Uona je ku goranska huja / al pa bukva / v črno zjemlo / I v plavu nebu / zakapana. / I najguora stvar / rječjena grubu / I damače / lejpje zgani. / Damača je rejč / damača / ku i sam / čuovejk« (Pochobradsky 1983: 28). Na koncu hvalnice domači besedi se ji avtor še vedno čuti dolžnika: »Za vavejk astajamo / dužne / kap svaje reči, / svajga srca. / Ne ana naša rejč / ne muore reč se / kaj je buo / i kaj bu; / v's naš jad / i so našo sričo. / I na te zjemle goranske / astajamo nezgavarjene / ku najlejpša papejvka / ad jutre (Pochobradsky 1983: 30). Nadvse spoštljivo se ji klanja, saj mu je ohranila osebno dostojanstvo in identiteto: »nigdar na bum / unu / kr nejson / maja me rejč / spaseua / unega / kr nejson / i nigdar / na bun« (Pochobradsky 1983: 23). »Ustoličeuja se / čez vejke / v mjene / i zavziua je maji / jest / i bilo kan gren / bez ne s'n / neč / bezjeminu neč« (Pochobradsky 1983: 15). Človeško je, da ga njegova zaveza in odgovornost do nje tudi obremenjujeta:

⁹⁸² Niko Grafenauer, *Stiska jezika*, Mladinska knjiga, Ljubljana 1965.

⁹⁸³ Ivan Cankar, *Lepa Vida, Izbrano delo* (Naša beseda), Mladinska knjiga, Ljubljana 1968, 252.

⁹⁸⁴ Alojz Gradnik *Izbrane pesmi* (Kondor 69), Mladinska knjiga, Ljubljana 1964, 31.

ta praklita damača
 rejč
 zavuzlaua me
 za te ledi
 i zjemlo
 i nada me pojt
 ad sjebe samega
 zašetraua se za me
 ku da s'n nije
 najbulje
 i najvičje sin
 i na se me pute prate
 ku moj virne
 i najadaneje p's

(Pochobradsky 1983: 25).

Nekdaj se je Alojz Gradnik vživel v številne vloge, tu pa daje pesnik govoriti zemlji in jo s tem počloveči: »*I trpejua s'n v's taj jad / i tihu joukaua / v sjebe / čez lejta / i lejta Nebed'n nej slišou / moj jouk i krik. / Sake je misleu samo na sjebe / i misleu je da nigdar / na bu pršu v maji kriuo / ka spamin na svaji vrejme. / ... / I zakaj se te vajski / pa majen tjele? / Zakaj...? / Nebed'n me ne vej reč. / I zak da gavarin jest / ku nebed'n ne sliše majo krvavo rejč* (Pochobradsky 1980: 42–43).

Še v zadnji pesniški zbirki lirski osebek Zlatka Pochobradskega izrazi materinščini svojo najglobljo naklonjenost. Še več, z njo se popolnoma poenači. Ni le »*ogrlica*« »*na majmu vrate*« – »*Uona je jest*« (Pochobradsky 2005: 79). Zato še tem huje doživlja njeno ponižanje (Pochobradsky 2005: 89).

5. ROKE

S hvalnico rokam Zlatko Pochobradsky prestopa od lingvistično pojmovanega jezika k semiotičnemu: »*Znam'n našeh / ruk / gari / ku skrite guas / našeh duš. / Žive naguvu / najlepje / lice / v sake / ad nas. / Ne grube / ne muorejo / zatrt znam'n / našeh / ruk: / nas same / i zjemlo / na kire smo*« (Pochobradsky 1996a: 24). »*Raki / so znamn. / Uone so jezic. / Uone su unu / kr smo / i nejsmo. / Raki so karin / seh našeh vej. / Uone so listje sriče / seh našeh nad*« (Pochobradsky 1996a: 1). Ne le z domačo besedo, dediščina rodov prehaja dobesedno iz rok v roke: »*Raki našeh pritkov: / i uneh za name / i uneh pred name*« (Pochobradsky 1996a: 17). Kajti vse naše roke / so samo ena roka. / Roka našega obraza, naslikana z lepoto naših rok (Pochobradsky 1996a: 18). Če »domača beseda« metonimizira duha, v poeziji Zlatka Pochobradskega roke poduhovljajo telo. V pesniški zbirki *Raki* je zbral 39 pesmi na temo rok. Imenuje jih blagoslov telesa: »*Adhajale so raki / v tuje svet. / Muade raki žejgne / ževuota. / Prhajale so damu / raki / stare i zdejwane. / Suhe raki žejgne / samu smrte*« (Pochobradsky 1996a: 2). V nasprotju s slovensko avtorico Janjo Blatnik⁹⁸⁵ se Pochobradsky ne izogne negativnim motivom rok. V ciklusu o njih prevladuje Pochobradskemu ljuba figura personifikacije: »*I to so zjemlo, / trdo i škrtu, / zjemlo pad*

⁹⁸⁵ Blatnik Janja, *Povsod naj sije sonce*, Samozaložba, Leskovec pri Krškem, 2004.

nagame, / klile raki. / Klile so v nebu / atprtu, / raki guoda i sramaštva. / Ne zjemla, / ne nebu / nejslo slišale / klitvo raki» (Pochobradsky 1996a: 28). Lačne roke so »*gale, prazne, / krvave ruke*. Čeprav dvignjene v nebo – »*zarite v gluhu nebu»* (Pochobradsky 1996a: 3) lahko simbolizirajo oranto (molivko), – so potrebne spovedi: »*Zdignele so pit / krvaveh prstov / i čakale kazno. // San pap / nej vejdu / kaj te raki / ješčejo. // Dou jen je pit / pakurneh ačenašov / i pit zdravomarij / zmolet. // Klikle so raki / pred uoltar. / Zmalile so pakuro / i adošle damu / pa nužeč»* (Pochobradsky 1996a: 11). Roke tu metonimizirajo človeško poniglavost. Potemtakem je spoved zgolj farsa! V 20. stoletju je v pest stisnjena roka veljala za simbol delavske solidarnosti: »*Pit prstov / i ana ruoka. / I še pit prstov / i še ana pist. / I prste da prstov / i pist da pesti / i naše raki / da našeh ruk»* (Pochobradsky 1996a: 20), vendar še zmeraj pomeni tudi ogroženost.

Nekaj drugega so krvavi žulji, roke v ljubezni in sklenjene v molitev: »*raki, krvave raki, / raki na matike, / raki na krampe, / raki na žage, / sekire i harmunke. / Raki grube i žulne / na cickav ženi. / Raki buoge i mirne / v malitve. / Raki, / naše raki, / raki naše sagdajnje»* (Pochobradsky 1996a: 30). Take roke so res blagoslov: »*Ruoka da raki, / i žul da žula, / i sriča da sriče, / hranele so našo / viro, / da i jutre bu dan / seh našeh ruk»* (Pochobradsky 1996a: 27). Kar so žuljave roke storile za obdelano zemljo, jim ta hvaležno vrača: »*Mrvele so raki, / naše raki, / žulno zjemlo. / Kapale so strplivu / v njen srce / smejh sejmena. / A raki zjemle / so abdarele / so našo / muko* (Pochobradsky 1996a: 21). Vsak njen pridelek je rezultat sodelovanja med njima. »*Sake je krumpir / slika raki, / trde i skrbne / raki. / Sake je krumpir / smejh raki, / nije dejte / čistu i nevinu. / Sake je krumpir / resnica raki»* (Pochobradsky 1996a: 23). V vsakem izdelku so sledovi naših rok: »*Zapisivale so raki / svaji lice v sako mizo, / katrijo, šišo. / V sako brazdo / zjemle, / saku drvu, bukvo, / hujo... / Zapisane raki / smejajo se zdej / z's sake / stvari»* (Pochobradsky 1996a: 22). Pesnik jih vidi še v svečah (*Raki*, 6), cvetju na grobovih: »*I / pred mano / i za mano / grabi / i grublja. // Humke da humka. // A raki? / Raki cvotejo / i živejo / nad gruobeh. // Raki žulne, / grube, / raki skrbne / i duobre. // Naše raki»* (Pochobradsky 1996a: 38). Roke so praviloma stalno v rabi, če ni tako, je kaj hudo narobe: »*Šutele so raki, / naše raki. / Debuoko so šutele / zaključene v svajo / muko. / Šutele so naše raki / i trpejle / veliko i teško / šutno, / raki naše / dejuavne»* (Pochobradsky 1996a: 33).

Ali je pesnikov M. Leš umetnik ali drvar (mi) ni jasno. »*Tvaje raki / papejvajo / v drve. // Davajo drve / rako ževuota»* (Pochobradsky 1996a: 8). Da je Ivek Žagar harmonikar, ni dvoma. »*Dou je svajen / ruokan guas. / U uone so adhajale / ad njega v srci / drugeh ledi. / Vesiuo so papejvale / v saken ad nas. // Vmr je Ivek, / a naguve raki / papejvajo / i drel. / V tišine sjebe / slišemo / Ivekave raki / kok šumejo / i šumejo / šemnu»* (Pochobradsky 1996a: 9). Tu je menda pritihotapljena edina osebna ljubezenska pesem: »*Tvaji lice / zaškripau je / v žuleh majeh / ruk. / Zvuk tvaje garke kuže / zabue je rano / v maji trdu srci. / Tvaji lice / i maje raki»* (Pochobradsky 1996a: 10). Kaj ali kdo so roke v pesmi *Na prage*, (mi) ostaja uganka. So to rezultati minulega dela? »*Smrt je za sabo / zaključaua vrata. / Na prage so astale / samu raki. / Čudno so glidale / ključ / na svajen praznen / duone»* (Pochobradsky 1996a: 13). »*Šem raki»* utegne biti šumenje drevja v gozdu (Pochobradsky 1996a: 14), saj sledijo ravno njegovi motivi: »*Paua je bukva / i ana ruoka / z no. // Bukvo so ražagale, / a*

rako adžagale. // Bukva je daua / uogn, / a ruoka neč« (Pochobradsky 1996a: 15). »*Paua je huja. / Krikneua je guosnu / za svajo kašato / krušno. / Paua je huja. / Zjemlo je pače-saua / zs svajo lepato / i zašuteua. // Nad no so se / nadvile raki / i glidale vesiuo / mrtvo hujo, / svaji dejuo*« (Pochobradsky 1996a: 16). Prva pesem s prefinjeno ironijo govori o pretresljivi nesreči v gozdu, druga ob požaganem drevesu izraža prizadetost lirskega subjekta, ki še dokazuje tesno povezanost z naravo. Pesnik se tu vrača v starodavno obdobje animizma, ko ljudje še niso razločevali med seboj in njihovim okoljem. V tem ključu je pesem z metaforo drevesnih krošenj kot rok in hkratnim motivom trdega dela v gozdu: »*Papejvale so v šume / našeh raki. / Saka je zrušena grana / ana naša ruoka. / Jejle so šume / naše raki / i jejle so šume / i same nas*« (Pochobradsky 1996a: 35).

Avtorjeva refleksija o rokah je preprosta, globoka, brez lepoticenja in ravno zato boleče lepa, kar doseže s figuro bistrumnega nesmisla: »*Čuovejk ima / samu raki. / Dvej raki. / I tu mu je / preveč, / i tu mu je / premauo*« (Pochobradsky 1996a: 36). »*Raki so kazna. / Raki so najlepja kazna. / Raki so najlepja kazna / sakega čavjeka* (Pochobradsky 1996a: 37). S stališča poetike ne gre spregledati, da v teh pesmih avtor zelo pogosto uporabi figuro okvirja, in to tako, da ga ustvarjata naslov pesmi in zadnji ali nekaj zadnjih verzov.

S poveličevanjem rok pesnik seže čez realne meje njihovega poslanstva in jih mestoma mitizira: »*Raki našeh ruk: Raki so rasle / čez stuletja. / Rasle so raki / čez muke i sriče. / Rasle so raki / seh našeh ruk*« (Pochobradsky 1996a: 31). »*Rasle so raki, / naše raki, / trde, / žulne / i krvave. / Rasle so v krvi / v smejh. / Rasle so z muke / v sričo. / Rasle so raki / v saken gruobe. / I rasle so raki, / naše raki, / i zrasle so viče / ad sameh nas*« (Pochobradsky 1996a: 26). Tak stilni postopek je že vnaprej zagotovljen ob dveh mitičnih figurah teh krajev: »*Raki Pitra Klepca / v maje se dece / smejajo. / Vesiuo grickajo / ževat / i trdo kurco / kruha. / Raki Pitra Klepca / spijo / na prage sake / šiše* (Pochobradsky 1996a: 25). »*Pitre so Zrinskemu / guovo adsejkle / v Bičken Naven Mejste. / A naguve raki / trdu spijo / v Č'bre. / V saku so zrnu / zjemle / pasijane / ku sejme ad jutre*« (Pochobradsky 1996a: 29).

V liriki Zlatka Pochobradskega je malo subjektivne motivike, in še ta je upesnjena objektivno. To se zelo lepo vidi ravno ob tukajšnji motiviki: »*Najkrvaveje maje raki / smejale so se v uoč i / smrte. / Saugale so nije črnino / u kriuo zjemle. / Maje raki, / najlepje maje raki*« (Pochobradsky 1996a: 34). Četudi gre za osebno izkušnjo, jo poetično objektivizira: »*Zidale so raki / kap pa kap / svajga srca. / Zidale so zdajni / svaje muke. / I sake prag, / i saku uognišče / samu je srca, / kap raki*« (Pochobradsky 1996a: 32).

V zadnji pesniški zbirki postajajo roke metafora za zvonjenje zjutraj, opoldne in zvečer: »*Zganuve so / ruoka skrbna. / Uona nas / nas vude / čez ževat. / Z name se bedi, / z name južna, / z name gre spat*« (Pochobradsky 2005: 33), so tudi metafora za ogenj, ki v hišo prinese življenje: »*Raki uogna / zgrabejo / srca ledi*« (Pochobradsky 1996a: 82).

6. MATI

Prazne so jokajoče roke vdove, ki išče »*deco / nerajeno*« (Pochobradsky 1996a: 12) in matere, ki je rodila trinajst otrok, vendar ji je trinajsti umrl takoj po rojstvu. »*Dvanajst srič je akule mjene. / O trinajstu maje dejte rajenu! / O trinajste maje dejte nedajenu!*« (1). (Pochobradsky 1996a: 39). Mati je na oltarju življenja kot sveča, ki tiho izgoreva v svoji

bolečini, pravi pesnik. Toda ni je hujše nesreče, kot če ji otrok umrje prej kot ona sama (2). (Pochobradsky 1996a: 40). Pesnitev *Prazne raki matere* ima toliko kitic, kot je mati rodila otrok: »Trinajst s'n pute zvejdua / kaj znače ževat / i gale raki detita, / al ankrat s'n zvejdua / kaj znače smrt. / Šeruoka i debuoka smrt / svajga detita. / I anakrat s'n zvejdua / kaj značejo prazne raki matere« (3). (Pochobradsky 1996a: 41). »Samu je zajoukou i več ga nej buo. / Napesteu je maji kriuo / i maje aprte raki« (5). (Pochobradsky 1996a: 43). Mati žaluje za njenim otrokom in se tolaži z njegovo transformacijo v vegetacijo: »O trinajstu maji dejte! / O trinajsta maja sriča / v pist zemli zaprta! / buš ruža, al pa cvejt? / Al buš samu rana / debuoku v mjene zakapana? / Rece me tihu kaj buš / da vejn, rece, / dejte meji trinajstu, / trinajsta maja sriča« (7). (Pochobradsky 1996a: 45). Spominja se njegovega življenja v sebi (9). (Pochobradsky 1996a: 47), že naslednja pesem v tem ciklu pa izstopi iz temeljne motivike z medklicem o materah, ki tiho jočejo za svojimi sinovi in možmi po grobovih na vseh bojiščih sveta, jočejo zame, zate, za nas (10). (Pochobradsky 1996a: 48). Nato se kakor v náreku pesem spet vrne v svoj tir. Prižgala je trinajst sveč: »Zapaleua s'n dvanajst svejč ževuota / i ano svejčo smrte. / Garijo svejče ana da druge, / garijo vesiuo. / Granajo svoj smejh pa celemu grube. / I gari trinajst svejč v ad'n uogon na tvajme grube / i v mjene« (11). (Pochobradsky 1996a: 49). Matere po grobovih iščejo svoje sanje, tam izpovedujejo svojo bolečino, ki je nimajo komu izreči, tam so samo »matere / i neč več i neč mojn« (12). (Pochobradsky 1996a: 50), komentira pripovedovalec od strani.⁹⁸⁶ Še na stara leta materina bolečina ne pojenja. Avtor vmes kakor da je pozabil na motiv rok, ki prevevajo celo to pesniško zbirko, a ga v zadnji pesmi spet obnovi: »Lejta so adkucua na maja vrata, / a tvaje muodaste nej / i nej tvaje deci v majen krile, / v majeh galeh rukah, / da razbijejo mrak maje nesriče. / O trinajstu maji dejte rajenu! / O trinajstu maji dejte nigdar nedajenu!« (13). (Pochobradsky 1996a: 51).⁹⁸⁷

Ali so zato »prazne« »raki deci«, ki lirski osebek celó zbadajo v oči? (Pochobradsky 1996a: 4). Saj »so materene raki / zipka sriče«, ko spremljajo odraščanje svojih otrok (Pochobradsky 1996a: 5). Pesem utegne biti osebnoizpovedna, saj takoj za njo sledi pesem z naslovom *Raki maje matere*. Lirski osebek se jih domisli ob gorečih svečah na njenem grobu, tako da so roke tu enkrat metafora in drugič temeljni motiv: »Mate maja / zs svejče / »Sine moj, prime me / za raki.« // A jest, / nije sin, / glidan svejče / zapalene / i ješčén / materine raki / debuoku zakapane / v sjebe« (Pochobradsky 1996a: 6). Je »Gera« kaj v zvezi z Gerovim, kjer avtor živi? Presenetljivo je, da se tu ponovi metafora z besedno

⁹⁸⁶ Toda že v prvi pesniški zbirki je zapisana tako samoumevna resnica, da nihče o njej ne razmišlja, zato jo je tako lepo slišati: »Moma je samu moma. / Drugu i ne muore bet. / Ne muore bet / unu kr nej. / Muore bet samu / unu kr je, / ku je bua / I ku bu. / Drugu ne muore bet. / Moma je samo moma / i te i tan. / Moma je moma / pasud« (*Bejle gauob*, 103). Kaj bi mogla biti mama več kot mama. »Nije je majčinstvu / tiha sriča / v saken ad nas. / I ne je tu dast. / I ne je tu dast.« (in njej to zadošča, je dovolj). (*Bejle gauob*, 96).

⁹⁸⁷ »Moma je bejle gauob / nad name« (*Bejle gauob*, 95). Težko da je beli golob tu samo estetsko domiselna metafora. Prej je nabita s pomenom, ki ga golob simbolizira v krščanskem kulturnem krogu in pomeni varuha, usmerjevalca na pravo pot, tolažnika, vez ljubezni? Kljub temu da je »Momena uspavanka« bridka: Tebi je vseeno, ali ima svet štiri ali pet strani. O tem še nič ne veš. »Jest te ne muoren / neč dat. / Iman samu ljubav / i vejn, / vejn / da nebenemu detite / za ževat uona / nej, / nej dast« (*Bejle gauob*, 104).

zvezo zibke in rok: »*V zipke tvajeh / raki / deca so tvaja / glidaua / nuve / dan. / Ne mač Turkov / nej v gasneu / svejčo ževuota, / tvaji materinstvu*« (Pochobradsky 1996a: 19).

Vsaj deloma pokrajinsko pogojeno je, da avtor posveti eno svojih pesmi z motiviko rok kiparju Stanetu Jarmu, saj oba umetnika, kljub temu da živita vsak v svoji državi, ne živita tako daleč narazen: »*Glidan krik / raki // Večne krik / matere. / Glidan prazne raki / zarite v nebu. / Prazne raki / matere, / poune bali / i guodi. / Glidan nihe tihe krik / i debuoke, žejgne / uoči deci. // Glidan ževat / pretuočen / v bronco. / Atrpte stranice / ne-napisane knjige / sake matere. / Nihe prazne / raki / zarite v nebu, / večno guda. / Glidan tihe / krik raki / sake matere*« (Pochobradsky 1996a: 7).

7. VSAKDANJE REČI

Zlatko Pochobradsky se zaveda pomena zgodb, ki jih hranijo njihovi nosilci: »*Najlepje prpuvtke / živijo v ledeh. / Uone so debuoku / vajne zakapane. / Rejtku najdejo / svoj zvir. / A ku ga najdejo / patječejo šemnu / ku ževat*« (Pochobradsky 1996b: 1). Zato je eni svojih zbirk dal tak naslov in jih nekaj ohranil v vezani besedi svojega domačega jezika. Njegove narečne pesmi so polne vsakdanjih žanrskih prizorov: »*Stare Juže i stare Frane / ... / Aštarije stalnu varvajo / i za pijačo sazga farbajo. / Ku pridešte vas lepu / prčakajo, / ku atidešte vas hudu / aptratejo. / I tok van / pa cele bažje dane / stare Juže i stare Frane / lejčejo / se svaje rane*« (Pochobradsky 1996b: 9). »*Pr Micke s Patuka / papile smo pivo*« (Pochobradsky 1980: 65). Če na moške, stare ali mlade, leti puščica o posedanju po gostilnah (»*Naše fante, zafrkante, / sake dan / imajo rodendan. / Gredo zatu v aštarijo / na ano rakijo. / Pa ten se pazabejo / i na kraje damu / kumaj plazejo*« (Pochobradsky 1996b: 8), se ženskam ni mogoče odpovedati opravljanju: »*Za Baga Milega / kaku pa je d'ns / vrijeme? / San je Vrag / vešu v ledi. / Paglidaj Julia to svinarijo. / Tega v naši vremej nej buo. / Gri na paruko, / a še je junferca*« (Pochobradsky 1996b: 7). Vmes je priložnost za novico o občutku sreče, ki prevzame babico ob prvem darilu, ki ga dobi od vnukov: »*Bake je Milke / srci čudno / zganejuo. / Nije so unuke, / bake svaje, / dale svoj prve dar: liziko*« (Pochobradsky 1996a: 31). O nesreči, ki je doletela vestno šiviljo: »*Naša je Milka šivaua / z dana v dan. / Šivaua je pa dnive / i pa nuoče / i za gaspado / i za sramake. / I tok je šivaua / lejta i lejta / i nigdar nej buo / šivajna dast*« Klela je stroj, robo in delo. Vsega ji je bilo dovolj. Ko si je zlomila roko, so jo bližnji »*zafrkavale / da se je ferje (= počitnice) ziua (= vzela)*«, toda videlo se ji je, da bi si dala zlomiti še drugo roko, samo da bi mogla sestri za stroj in šivati, šivati (Pochobradsky 1980: 67–68).

Kolikor je (meni) znano, je motiv dekleta pred ogledalom tu prvič upesnjen: »*Mica se rada cifraua. / I špejgu je zгадаua / ad glidajna. / Masko je na sjebe / pred nin dejua. / Pravo Mico vejdu je samu špejgu*« (Pochobradsky 1996b: 20). Avtor je ne le zelo stvaren kritik, tudi izjemno samokritičen: »*Pad masko / so ble / sjebe slične. / Tulku slične / da smo se bale / same sjebe*« (Pochobradsky 1996b: 37).

Pochobradsky tako rekoč nima osebnih ljubezenskih pesmi, se pa rad ustavi ob drugih s tem v zvezi. Razdor med dvema prijateljskima zaradi dekleta, ki je obema všeč, je tako hud, da avtor naslovi pesem o tem *Balada* (Pochobradsky 1996b: 39). Tragična je tudi poanta o sreči zakonskega para, ki sta končno dobila otroka: »*Jure i Anca / živele so*

tihu. / V sjele za neh / ne vedle nejso. / Ku sejncia so putvale / čez ževat. / I pršu je male Tunčok. / Dejte najlepje na svejte. / Jure se ad sriče / napeu / i uostou pijan / da kraja ževuota» (Pochobradsky 1996b: 35). Neuslišanih ljubezni je na zalogo: »Zaglidou se Juže / v Pepo / Debuoku je zabeu / svaje uoči / v nije teuo. / A Pepa? / Pepa se smejaua Južete / i pred ledem ga zaaua / tieuoc / I ažjenu je Juže Maro, / a ledi so Pepo nazvale / telica« (Pochobradsky 1996b: 42). »Čakaua je Julia / Lipeta. / Prklejtje je cvouo / v njih uoseh. / Uogn je guoreu / v njih uočeh. / Čakaua je Mica / svajga Tumeta. / Svejšča je garejua / v svaji žmigajni. / Brazde so grizle / lepato lica. / Čakaua je Pepa / svajga Južeta« (Pochobradsky 1996b: 18).

Ljudem na robu se le malokdaj posreči doživeti kaj takega, kar jih dvigne v lastnih očeh in s tem pripravijo svoje okolje, da spremeni svoje stališče do njih: »Pagrbljena Mara svajo je muodast / živeua je tihu. / Ku sejncia je pa sjele hadiua / i same se sjebe / baua / A anga dniva / sričaua je ouči / Franeta Jurčkvaga. / Ku angel se je prikazou. / Ad tega dniva / sake je dan // v cirkve maliua / i na saku je praštejni / hadiua. / Guovo je svajo zdigneua / i držaua je višje i višje / i se bl i bl Franeta sejnaua. / A ledi so gavarile: 'Paglejte Maro Juškavo. / Pravu je čudu / kok je najlepje dekle / pastaua« (Pochobradsky 1996b: 13).

Še bolj ščemeče so ljubezenske zgodbe, ki so povezane s kakor koli cerkvenimi ljudmi. Pochobradsky nikogar ne ponižuje, iz navihanega pripovedovanja pa je vendarle zaslutiti rahlo muzanje: »Mižnar Juže: Afirou je Juže mižnar / tjete Mice, neažinjene frajlice. / Saku je večir pa zdravemarije / prnisu cukre, nan dece, / i lepu, ku prave svitoc / na klupe v kute zaspou. / I huodeu je mižnar Juže / afirat v tjete Mice / i sako je večir pa zdravemarije / prnisu cukre nan dece i zaspou. / I spou je taku / Juže mižnar pr tjete Mice / i nuoseu je cukre / i naše dece (Pochobradsky 1996b: 10). Z moške strani ljubezen prikazuje z izrecno zunanjiimi znamenji, medtem ko gre pri ženski za živo domišljijo: »Tjeta je Mica / sajnaua mižnara Juška / i pačuteua se / ku kraljica. / Uon je bu nije / prve i zajdne fant / ku je jemu v sjele / paštjene / quant. / Vidua je sjebe i Juška / v raje, / v nebiške agraje, / zs krajclon na guave. / I vidua je angelčke s trabintame / ku vudejo no i Juška / da бага. / I sajnaua je tjeta Mica / mižnara Juška« (Pochobradsky 1996b: 11).

Zimski večeri so primerni za shajanje ob raznih opraviilih in pripovedovanje: »V douge zimske večire / žjene so lečkale karuzne bote, / a maži so kartale, pile i klile. / V douge zimske večire / žjene so čihale pirje, / a maži so kartale, pušele, pile i klile. / V douge zimske večire / žjene so tihu v sjebe malile / za spas nihe duše, / a maži so prpavdivale m'sne vice, / klile бага i se naguve svice« (Pochobradsky 1996b: 12). Zdaj to živi še zgolj v spominih: »Se vejš i ti Dana, / i ti Pepa, / i ti Julia, / kok je buo lepu / pirje čihat, / i karuzo lečkat: / kok smo lepu papejvale / i prpuvtke v zimske nači / prpavdivale. / A d'ns saka za se / glidamo televizijo / i mislemo na... / Se vejš...« (Pochobradsky 1996b: 36). Pesniku je žal za duhovno bogastvo in tradicijo, ki nezadržno izginja:

»Vmirajo prpuvtke / i reči damače / zs saken čavejkon. / Zjemlja pastaja sa batageja / i bagateja. / Ževat je šeruoka kašenica / i prpuvtke nejmajo kraja« (Pochobradsky 1996b: 44). Z njemu lastno ironijo ugotavlja, kako postaja zemlja, a le kot prst, ne kot kontinent vse bogatejša. Še Peter Klepec, najpomembnejša mitična oseba njegovega okolja, je po eni strani demitiziran v navadno gostilniško opremo, po drugi strani pa nevarno blizu

krščanskemu razpelu, kar vsekakor opozarja na izpraznjenje starega vrednostnega sistema: »Pitra so Klepca / raspile na aštarije. / So naguvo snago / prbile so na zid. / Bez tua pad nagame / vise Pitr / na zide aštarije / i ku je vmr (Pochobradsky 1996b: 28).

8. SMRT

Pesnik Zlatko Pochobradsky živi v krajih s pretežno ostarelim prebivalstvom, saj mladi iščejo udobnejše delovne in življenjske razmere. Zato je samoumevno, da je smrt tako rekoč vsakdanja spremljevalka njegovega okolja. Govorjeno v jeziku likovne umetnosti avtor v nekaj izrazitih potezah oblikuje pokojnim, praviloma ljudem z roba, izvirne pesniške spomenike: »Ive se samu z nebon / pakrivou. / Daživeu je devidesit / i nekaj tr-deh lejt. / V pustelje je lježou / samu dvakrat: ku se ruodeu / i ku je vmr« (Pochobradsky 1996b: 27). Neposrednost in prepričljivost svojevrstnih nekrologov Zlatka Pochobradskega potrjujejo vanje vključena imena. »Vmr je Kljepčav Ive. Star 40 let, Sake je na sjebe / asjeteu naguvo smrt. / 'Muad čuovejk / pa muore pojt, / a mi stare astajamo / ku spomin. / Kaj pa je d'n's na svejte? / ...!' Gavarile so tok / i za sjebe se bale / ku da je smrt v neh« (Pochobradsky 1980: 47). Samo njegova mati je sedela na stopnicah in molčala. Ali gre v tukajšnjih dveh besedilih za enega in istega Iveta? »Vmr je Ive. / Naguv najbulje pajdaš, Juže, / nejšu ga ne pakrapet. / I ku je šu pagrib / se so v čude / glidale v Južeta: / 'Kaj mu ne griš...?' / 'Ne zak na pude ne uon mjene, ' / riku je Juže jadnu, / i nastaveu pet / za naguvo i svajo dušo« (Pochobradsky 1996b: 3).

Najgloblja žalost se marsikdaj premaguje s črnim humorjem. Revežev tako po smrti več ne muči težko dihanje (Pochobradsky 1996b: 40). Naslednja pesem potrjuje pregovor: starih omar in starih ljudi ne prestavljaj: »Južeta so atrgale / ad dama. / Atpelale so ga / v grad. // Za kejdni dni / za nin je uostou / samu grab« (Pochobradsky 1996b: 4). Pochobradsky s prikritim nasmeškom prikazuje človeške slabosti vpričo smrti njihovih bližnjih: prazno govoričenje (Vmrua je Juretava / Ajka. / Ledi so gavarile / da tok lepega mrtvaca / še nejso vidle / I tok so gavarile / Jurete ceuo večir. / Na kraje nej / i san Jure vejdu / kaj je vmrua naguva / Ajka, / al pa kaka princeza; Pochobradsky 1996b: 41), pretirano čustvenost ('Moj Juže je zdej / angelčok' / krikaua je na pagribe / Pepa. / Ženi so je čudno / glidale. / Na nebe je angelčok / a na zemle / prasoc praščate; Prpuvtke, 6), dvoličnost (Slinele so / na naguven pagribe. / Krike so šle da nebis. / Rejka je patjekua / ad nihel souz. / Dama so papile rakijo / i uokna atrple / da rasterajo / naguv smrad; Pochobradsky 1996b: 15), odtujenost (Zakapale smo ga / zs trabintame / i duoste reči. / Kranjnle so pakrile / ceuo grublje. / Spamenik mu je bu viče / ad križa. / I sake be na gruble / seglih prašou: / 'Du pa je bu tu?'; Pochobradsky 1996b: 16). Pochobradsky pretanjeno upesnjuje človekovo sprenevedanje na pogrebih. V obliki vložnice se vživlja v pokojnega in mu polaga v usta besede začudenja ob hrupu pri pogrebu. Za življenja jih je pogrešal, zdaj mu je treba samo grudo prsti: »Kaj če me trabinte / i bubne i zganuve. Prejk je trebauo vedjet / da s'n i jest čuovejk / ku i drugi ledi / kire ad ževuota ješčejo / samu ževat. / Kaj zdej ješčejo ad mjene? / Dinarjov nejson jemeu nigdar, / a da s'n jeh i jemeu / astale be v aštarije (Pochobradsky 1980: 34). Zdaj mu je vseeno, ali se za njim jočejo ali smejejo.

Še očitnejša je zavrženost pokojnega, ki ga domači prezrejo in ker ga nihče ne pogreša,

je, kot da ni umrl. Pravzaprav je (zanje) umrl že prej. Zdaj mu le pesnik piše otožen spominski »članek«: »D'n's je vmr stare Tune / i neč nej pesteu, / zak neč nej ne jemeu / i nebenega nej jemeu. / Jemeu je samu sjebe / a zdej je i sjebe zgebeu. / Prave se da je jemeu / i žjeno i deco, / i šišo, / i autu. / Zdaj na smrte / nebed'n nej pršu da ga pakrapi. / Živeu je sam / i vmr je sam. / I še prejk je zglidauo / ku da je več mrtav / D'n's je vmr stare Tune / i istu je ku da nej. / Čuovejk vmira / tek v drugen čavejke / a uon, / uon nej jemeu v kame (Pochobradsky 1980: 31). Pesnik je zgrožen ob taki človekovi trdosrčnosti. Po drugi strani mu ne uide spoznanje o medsebojni povezanosti človeškega rodu: *I vmr je Tune. / Pajdaše so se paglidale / Papile so rakijo / za naguvo dušo. / Smrt je pačiuu zguonet / v saken ad neh. / Adošu je Tune / i du bu pa zdej?* (Pochobradsky 1980: 29). Ta zavest oživi ob vsakem glasu navčeka: ne sprašuj, komu zvoní, zvoní tebi! »Pakapale smo Jureta. / Štjerdedit i štire lejta / smo v zjemlo zakapale. / Mate je joukaua: / 'Grabe so vam, deca maja, / na se kraje / i nigdar z vame / nabun več.' / A reči puopa so šuple / zganjele: / 'Dragi moj susjede... / Željeli bismo prevariti / i grob, / i zemlju / i zaborav...' / I še duoste lepeh reči / je rječenu. / A jest sn samu vidu / kok s tabo zakapavajo / i mjene. / Vidu sn kok me jedeš / i kok sn na tvaje guove / rjezbeu tamburico. / I vidu sn kok rastemo / i rastemo / da smrte (Pochobradsky 1996b: 30).

Pochobradsky premislek o smrti konča z vprašanjem o zunanjem preobilju, ki zaduši posameznikovo osebo, zato po smrti nima miru. S tem oživi in moderno reinterpretira starodavni mitični oz. folklorni motiv: *V ževuote je jemu se: / i žjeno, i deco, i ljubavnico, / jemeu je aute i šiše, / i še mu nejbu dast. / Jemeu je se, / samu sjebe ne. / Na grublje so mu zdignele / katedralo / i še mu nej bu dast. / Z gruba je huodeu jeskat / svaji zgebljenu jest* (Pochobradsky 1996b: 43). V zavesti propadanja svoje (rodovne) biti avtor v uvod svoje zadnje pesniške zbirke postavi ironično ugotovitev: »Še nas je za gmrt. / I tu je naša / najvičja sriča« (Pochobradsky 2005: 5).

Sklep

Številnim motivom tragike in morbidnosti navkljub bo polnokrvna poezija Zlatka Pochobradskega ostala živa – tudi zato, ker ji prav narečna podoba na križišču slovenske in hrvaške kulture omogoča izjemno estetsko doživetje.

Uvod predstavlja etnolingvistiko⁹⁸⁸ kot interdisciplinarno vedo, ki se je posebno dobro ukoreninila v slavistiki, posebej z rusko in poljsko šolo. Medtem ko se je prva po zaslugi Nikite I. Tolstoja in Svetlane Tolstojeve z diahrono metodo usmerila v preteklost tja do mitologije, se druga pod vodstvom Jerzyja Bartmińskiego spogleduje s kognitivnim jezikoslovjem in jo na podlagi sinhronega pristopa bolj privlačijo sodobne teme. Ljudje danes niso več v stiku z naravo, zemljo in družbo, kar vse je še omogočalo raziskave po napotkih uredniške politike *Wörter und Sachen*. Zaradi zoženja interesov na mentalnost in virtualnost so jim veliko bližja kognitivna znanja.

Uvod se konča s predlogom za sprejem etnolingvistike v učni proces na univerzitetni stopnji.

Sledi prikaz, kaj vse je bilo na tem področju že storjeno, ne da bi bilo strokovno ovrednoteno. Ljubiteljstvo je postopoma dobivalo teoretično podlago z lastno terminologijo in refleksijo.

Prvi razdelek se preseli na slovenska tla in očrta predzgodovino slovenske etnolingvistike. V prvih treh poglavjih je strnjena raznotera problematika, ki je drugo polovico 19. stoletja v želji po vsaj kulturni osamosvojitvi Slovencev zaposlovala številne slovenske izobražence. Najbolj drzen je bil danes skoraj pozabljeni Davorin Trstenjak, terensko najbolj zanesljiv Fran Erjavec, Matija Murko pa znanstveno tako prodoren, da ga je nemška filologija povabila v uredništvo revije *Wörter und Sachen*, ki je do prihoda nacizma s sodelovanjem številnih narodnih filologij utirala pot današnji etnolingvistiki.

Za cilj, ki so ga želele uresničiti, so v slovenskem prostoru dobrodošle vprašalnice za zbiranje narečnega gradiva (npr. Benedik 1994: 87–142). Metodično je odlično, da 455 vprašanj o sadovnjaku, vrtu, polju, živalih dopolnjuje 130 lastnoročno narisanih 130 risbic, ki olajšujejo vpraševanje in ne vplivajo na odgovor.

Vsak od treh naslednjih razdelkov je prav tako sestavljen iz treh poglavij, ki skušajo uzavestiti, kaj vse je lahko predmet etnolingvistike, in dajejo v premislek metodološke predloge modele za njene raziskave.

Načelo od daljnega k bližnjemu v prvem razdelku vsebuje objektivno problematiko, široko socialno kategorijo in zgodovinski vidik.

1.

Povezanost jezika in narodne noše v dozorevanju slovenske istovetnosti, slovenščina v zamejstvu in po svetu, prizadevanja za slovenska imena mesecev so predmet poglavij s premislekom o jeziku ne le kot sredstvu sporazumevanja, temveč tudi kot kulturni vrednoti

⁹⁸⁸ Etnolingvistika ne pomeni opredelitve temeljnih etnoloških pojmov, kakor je to razumel sogovornik, ko je izvedel, čemu se trenutno posvečam. Etnolingvistika je bližje filologiji kot etnologiji.

in bistveni razsežnosti narodne identitete. Njena vprašanja so bila nekaj stoletij v srčiki razglabljanj pri intelektualni eliti podrejenih evropskih, še posebno slovenskih narodov. Da to vprašanje nikakor ni enkrat za vselej rešeno, dokazuje poglavje o slovenščini pri naših rojakih v sosesčini. Povezanost jezika in narodne noše v dozorevanju slovenske istovetnosti, Jezik na okopih slovenstva, Ljubiteljski narečni slovarji so poglavja, ki bogatijo monografijo s premislekom o jeziku ne le kot sredstvu sporazumevanja, temveč tudi kot kulturni vrednoti in bistveni razsežnosti narodne identitete.

V skladu s sodobnimi tendencami, ki razpuščajo meje na vseh področjih in jih ne priznavajo ne v naravi ne v družbi, se zadnji čas prav tisti krogi, ki bi morali prevzeti bistveno odgovornost za narodno identiteto, sami odrekajo tej pravici.

V prostor ob zahodni slovenski meji se temu na svoj način upirajo *Brazde s trmuna*,⁹⁸⁹ ki že z naslovom želijo poudarjati samostojno in samosvojo kulturo Slovenske Istre.

Če je na eni strani predstavljena pereča problematika Slovencev na robovih slovenske države in po svetu, bi se bilo prav tako primerno posvetiti davnim priseljencem na slovenska tla.

Razen Kočevarjem tudi potomcem tirolskih naseljencev nad Selško dolino. Soričane so v prostor pod Ratitovcem konec 13. stoletja naselili freisinški škofje. Leta 1286 je bil v Sorici že občinski urad. Okrog leta 1340 je bila poselitev končana. Ko so v Sorici odprli šolo, so se otroci hitro naučili slovenščine in starši od njih. Tako je šla tirolščina počasi v pozabo (Kejžar 2013: 5).

Zaradi vojnega nasilja so tragičen konec doživeli Židje v Prekmurju in s tem njihov obredni jezik, ki so se ga še držali pri obredih.⁹⁹⁰

Ne gre prezreti narečij različnih *romskih* skupin oz. *Ciganov* v Sloveniji.

Z novimi priseljenci pa se šolniki dan na dan srečujejo še z novimi, tudi z jezikom in kulturo povezanimi problemi v šolah.

2.

Danes so vse bolj priljubljena vprašanja o krajevni pripadnosti. Ker so manj obvezujoča in zahtevna, se jih radi lotevajo tudi manj zahtevni avtorji. Slovstvena folklorja kljub mednarodni motiviki vedno ohranja *lokalni kolorit*, kar ji omogoča (narečno) ubeseditve in navzočnost številnih folklornih obrazcev. Zato so za ta poglavja veljavna izhodišča ruske etnolingvistične šole. Ljubiteljski narečni slovarji so svojevrsten signal tudi o položaju narečne ustvarjalnosti. Ne samo v Sloveniji, tudi drugod se je v zadnjih desetletjih zelo veliko spremenilo. Stara klasična agrarna kultura, ki je tisočletja vzdrževala sorazmerno usklajenost med naravo in človekom, nezadržno propada. Neodvisnih kmetov, »kraljev« (Ivan Tavčar, *Cvetje v jeseni*) tudi pri nas že zdavnaj ni več. S tem izginja stara terminologija, ki je več kot tisoč let samodejno vzdrževala slovensko identiteto vsaj na ravni vsakdanjega življenja. Tu še kako pride prav metoda raziskovanja etnoloških pojavov po

⁹⁸⁹ *Brazde s trmuna*, Center Vita, Koper, Andragoški center Slovenije, Ljubljana (1996 >) Lopar 1996, Center Vita, Koper, Andragoški center Slovenije, Ljubljana (1996 >).

⁹⁹⁰ Bojan Zadavec, *Vladekova pot v neznano*, Samozaložba, Murska Sobota, Salve, Ljubljana 2017.

vzorcuro Murkovih *Wörter und Sachen*. Danes že prav tako zapostavljena *hišna imena* so bogat vir za raziskavo naše gospodarske in družbene preteklosti. (Prim. spletišče gorenjskih hišnih imen – www.hisnaimena.si –, kot so bila dokumentirana v več akcijah pod skupnim naslovom *Kako se pri vas reče?*, ki jih vodi Klemen Klinar z Razvojne agencije Zgornje Gorenjske).

O ljudski etimologiji teh imen so pisali Anton Breznik, Tomo Korošec, Rosana Čop, ki je zbrala gorenjska krajevna imena z ljudskoetimološko razlago (Šivic-Dular 1990: 157–158).

Najbolj se je v ljudsko etimologijo poglobila Alenka Šivic-Dular (1990: 155–171), ki priznava, da so meje med ljudsko in znanstveno etimologijo v vrsti primerov nejasne. Ker je temeljni razloček med obema le v metodi spoznavanja besed, se znanstvena etimologija lahko približuje ljudski, tj. asociativni, povsod tam, kjer besede niso dovolj dokumentirane in so osamljene ali pa se z znanimi jezikovnimi pravili ni mogoče »dovolj približati njihovi najustreznejši razlagi«. Iz pozne antike so znani primeri, da je etimološka reinterpetacija besede vplivala na nastanek novega mita: npr. mit o Afroditi, ki naj bi prišla iz pene (Šivic-Dular 1990: 156). »Gre le za eno izmed mogočih navezav /naslonitev na druge besede ali celo besedne zveze, teh pa je, če izhajamo iz poljubne besedotvorne segmentacije glasovnega niza /besede, lahko veliko. Posrečen šaljiv zgled, ki izhaja iz toponima Gorje (pri Bledu: Pojdi v Gôrje, da ti bo vedno gôrje, da ti ne bo nikoli gorjé in da bodo po smrti rekli: gôr je. Z znanstvenoetimološkega stališča nobena teh navezav ni prava, čeprav je korenško še najbližja zveza z *gor je*, ker se v toponimu skriva prvotni etnik *Gorjane. Prav tako po ljudski etimologiji ne nastane zmeraj napačen, tj. nepravil /neprvotni, pomen.«⁹⁹¹ Avtorica navaja več primerov iz slovenščine:

1. Ime tuje božje poti Maria Zell se je slovenskim romarjem zaradi znanega Celja razvilo v Marijino Celje, čeprav Zell pomeni celico.

2. Po ljudski razlagi v hitrem govornem tempu iz *vidiš* (> *viž jo!* 'Glej jo!') in *Marije* (edninski rodilnik imena *Marija*) nastane krajevno ime *Vižmarje*.

Ljudskoetimološke navezave služijo tudi za doseganje ekspresivnih učinkov. Pogoste so v delih za otroke. Po novem je ljudska etimologija zelo razširjena tudi v reklamne namene.

Metode raziskovanja hišnih imen so odvisna od stroke, ki se jih loteva. Slovensko jezikoslovje je v tem pogledu že tako napredovalo, da so avtorji (Klinar, Škofic, Šekli, Piko-Rustia, 2013), ki imajo izkušnje tudi s terenom, pripravili priročnik za čim bolj kakovostno zbiranje gradiva in njegovo zanesljivo interpretacijo in hkrati upoštevali sodobne težnje za varovanje zaupnosti. V partnerskem sodelovanju *Slovenske prosvetne zveze* / *Slowenischer Kulturverband* in Klagenfurt, *Krščanske kulturne zveze* / *Christlicher Kulturverband*, *Razvojne agencije Zgornje Gorenjske* – RAGOR in *Gornjesavskega muzeja Jesenice* so izdali že več zemljevidov s slovenskimi ledinskimi krajevnimi imeni na Koroškem v Avstriji z razlago. Pri izdaji so sodelovali še *Slovenski narodopisni inštitut Urban Jarnik* in krajevna prosvetna in kulturna društva: *Enotna lista Bekštanj* / *Einheitsliste Finkenstein*, *Slovensko prosvetno društvo Dobrač* / *Slowenischer Kulturverein Dobrač*,

⁹⁹¹ Zgled je vzet iz članka Rosane Čop, Ljudska etimologija, *Slava*, debatni list, 1987/1, 61.

Slovensko kulturno društvo Jepa-Baško jezero / Slowenischer Kulturverein Jepa-Baško jezero, Slovensko prosvetno društvo Kočna / Slowenischer Kulturverein Kočna, Slovensko prosvetno društvo / Slowenischer Kulturverein Rož, Slovensko prosvetno društvo Šentjanž / Slowenischer Kulturverein St. Johann, Kulturno društvo Šmarjeta-Apače / Kulturverein St. Margreten-Abtei.

Zemljevid *Trške občine Šentjakob v Rožu / Marktgemeinde St. Jakob i. R.* je bil izdan l. 2015. Na začetku so najprej pojasnila o izgovorjavi nekaterih slovenskih fonemov za le nemščine večje bralce. V uvodu je v slovenščini in nemščini očrtano območje na zemljevidu in najpomembnejša informacija: »*Današnja kulturno pokrajino so naši predniki izoblikovali skozi več stoletij in jo zaradi orientacije prekrili z gosto mrežo zemljepisnih in ledinskih imen. Skupaj s hišnimi imeni so danes zaščiteni v Unescovem seznamu nesnovne kulturne dediščine v Avstriji.*« Nato je strnjeno, a jasno predstavljeno delo na terenu, njegovi rezultati na zemljevidu in način zapisovanja. Pomembni so podatki o informatorjih in pisnih virih.⁹⁹² Zemljevid in spletni portal (www.ledinska.imena.si) je vidni rezultat čezmejnega projekta FLU-LED, ki se je izvajal na podlagi Operativnega programa Slovenija-Avstrija 2007–2013 in ga je z navedenimi partnerji sofinanciral Evropski sklad za regionalni razvoj. Na drugi strani zemljevida so objavljeni odlomki iz pripravljajoče se razprave o imenskem fondu iz šentjakobske občine. Pri naslednjih strnjenih razdelkih se nemščina in slovenščina izmenjujeta glede na to, katerim bralcem so informacije v njih namenjene. Slovensko prosvetno društvo Rož in ledinska imena so predstavljena dvojezično, medtem ko je članek o Šentjakobu v Rožu, imenovan »Male slovenske Atene« samo v nemščini (Kleines slowenisches Athen), saj so koroškimi Slovincem v njem omenjeni pomembni možje splošno znani.

Medtem ko je na tem zemljevidu impresivna, za planince in pohodnike privlačna fotografija pogorja iz zraka od Kočne in mimo številnih (52) z imeni označenih vrhov do Jepe, je *Trška občina Bistrice v Rožu / Marktgemeinde Feistritz im Rosental* ohranila na zemljevidu ledinska, hišna in krajevna imena, ki so na drugi strani etimološko pojasnjena, fotografije označujejo nekatera zgodovinska dejstva – od mož iz slovenske kulturne dejavnosti je izrecno predstavljen le Anton Feinig.

Naslednja dva zemljevida imata na prvem mestu nemško ime. Zemljevid *Marktgemeinde Finkenstein am Faaker See / Trška občina Bekštanj ob Baškem jezeru* je zamišljen kot »*dvojezični turistični in kulturni zemljevid*« oz. »*Turistični zemljevid s slovenskimi ledinskimi in hišnimi imeni*«, opremljen večinoma z etnološkimi in nekaj umetnostnozgodovinskimi spomeniki, ob katerih se naj ustavljajo turisti. Bralci so v nemščini in slovenščini stvarno in brez enostranskih poudarkov seznanjeni z jezikovnim položajem v danem okolju: »*Posebnost naše dvojezične regije Jepa-Baško jezero je večstoletno bivanje dveh jezikov in kultur. Poleg nemščine je v družinah ohranjena slovenščina, ki je v javnem življenju prisotna na kulturnem, šolskem, gospodarskem, cerkvenem in političnem področju. Čeprav je raba slovenščine v teku 20. stoletja močno nazadovala, so slovenska ledinska in hišna imena ostala vse do danes v zavesti tukajšnjega prebivalstva.*« Na drugi strani se oboji lahko poučijo, kaj so hišna in ledinska imena, kulturno vedoželjni pa še o

⁹⁹² Karta je vidni rezultat projekta FLU-LED Kulturni portal ledinskih in hišnih imen.

položaju Slovencev v Bekštanju in njihovih pomembnih možeh s tega območja (npr. slikarju Valentinu Omanu) in nastanku pesmi *Nmav čriaz izaro...* Poleg tega je dodanih več manjših zemljevidov z ožjimi območji.

Za zemljevid »v okviru čezmejnega evropskega projekta FLU-LED (Kulturni portal ledinskih in hišnih imen⁹⁹³), katerega cilj je dokumentacija ledinskih in hišnih imen na zemljevidih in spletnem portalu« je za občino *St. Margareten im Rosental / Šmarjeta v Rožu* z uradnim naslovom *Landkarte mit slowenischen Flur- und Hausnamen / Zemljevid s slovenskimi ledinskimi in hišnimi imeni* zaslužno Kulturno društvo Šmarjeta-Apače. Na drugi strani zemljevida je predstavljena nekdanja pomembna lesna obrt (sodarstvo) in vabilo na ogled spletne strani z izdelavo škafov. Nato so v slovenščini in nemščini predstavljene nekatere krajevne posebnosti, društva in položaj slovenščine: »Na začetku 20. stoletja je bila slovenščina v družinah samoumevni občevalni jezik, do danes je raba domačega slovenskega narečja močno nazadovala. Ohranjanje slovenščine v Šmarjeti in Apačah podpira slovensko Kulturno društvo Šmarjeta-Apače« [23. 1999] »z namenom, da ohranja in goji avtohtono domače slovensko kulturno in jezikovno izročilo, ki je neodtujljiv del identitete kraja in ljudi.« Razložena so hišna imena iz krstnih imen in poimenovanj hišnih dejavnosti, lege poslopij in iz poimenovanj živali. Med besedili so kakor za vabo turistom etnološko in krajinsko vsečne fotografije in tudi nekaj člankov je prav zanje.

Pri vseh so avtorji besedil Tatjana Feinig, Martina Piko-Rustia, Simon Trießnig in Franc Wakounig.

Slovenski del omenjenega projekta tukaj zastopata zemljevida v izmeri 1: 18000 z naslovom *Ledinska imena v občini Jesenice* (Flurnamen in der Gemeinde Jesenice) in *Ledinska imena v občini Kranjska Gora*. Zanju sta zaslužna Klemen Klinar in dr. Jožica Škofic. Najprej predstavljata celoten projekt, sledijo pojasnila o metodologiji zbiranja ledinskih imen in upoštevanj pisni viri zanje in skrb obeh avtorjev, da se strokovni zapis ne bi toliko oddaljil od uporabnikov, da bi jih ne imeli več za njihova, oz. da bi postala »domačinom tuja in se z njimi ne bi več idenfificirali.« Strokovna kvalifikacija (jezikoslovje, geografija) obeh sodelujočih je še posebej očitna pri razdelkih »Narečna podobi krajev v občini Jesenice«, »Narečna podobi krajev v občini Kranjska Gora« in »Motivacijski analizi ledinskih imen« v obeh z zemljevidih, ki ju dobesedno »krasijo« motivno in krajinsko imenitne fotografije.⁹⁹⁴

Mija Bon je za diplomsko nalogo zbrala in raziskala *Ledinska imena v Bovcu in njegovih okolici* in zanjo prejela študentsko Prešernovo nagrado (Mihelič 2017: 4). V utemeljitvi zanjo je rečeno: »Diplomsko delo je kakovosten jezikoslovni znanstveni dosežek, ki posega na področje narečjeslovja in zgodovinske slovnice slovenskega jezika ter imenoslovja in etimologije, pomembno tako za slovenistiko kot za primerjalno slovansko jezikoslovje. Avtorica pravi: »glede na celoten obseg ledinskih in hišnih imen v Bovcu je le drobec, a je

⁹⁹³ Na tem zemljevidu je vabilo za ogled portala www.ledinska.imena.si z objavo ledinskih in hišnih imen s Koroške v Avstriji in Gorenjske v Sloveniji.

⁹⁹⁴ O profesionalnosti dela priča tudi izdelava zemljevidov, saj jih je izdelal Geodetski inštitut Slovenije, 2015.

kljub temu izrednega pomena, saj živo opozarja na nekdanje življenje v Bovcu... S starejšo generacijo se izgublajo poimenovanja oz. spomin na določena imena, ki niso več v rabi.

3.

Tretji del se problemsko, predmetno in metodološko najbolj ujema s poljsko etnolingvistično šolo. Že naslovi poglavij nakazujejo, da so zanj bistveni folklorni obrazci. Zaradi vse večje individualizacije prevladujejo vprašanja o medsebojnih stikih, o socialni komunikaciji. Razdelek se konča s poglavjem o narečni poeziji Zlatka Pochobradskega, ki se zaveda pretrganega dialoga med ljudmi in resignirano ugotavlja: »*Vmirajo prpuvtke / i reči damače / zs saken čavejkon.*«

Da propada stara tvarna / materialna kultura se vidi tudi po snovni in metodološki problematiki. Saj niso več v prvem planu reči, stvari (*Sachen*), ker njihovi raziskovalci več ne živijo z njimi, temveč le človeške psihološke lastnosti in abstraktne vrednote.

Tukajšnji poskus je želel dati priznanje vsem, ki so se trudili na tem področju, ne da bi kdaj kaj pričakovali zanj ali vedeli, kam jih njihova pot vodi. Gre torej za zgodovinski vidik problema. Po drugi strani je želel sistematizirati snov in jo predvsem identificirati, kaj vse utegne biti predmet ne le slovenske etnolingvistike, vsekakor pa tudi njene. Ni rečeno, da je predlagana sistematika edino primerna, upam pa, da za začetek sprejemljiva. Opravljeno delo nikakor ni izčrpalo vseh možnosti. So v njem nastavljeni problemi tudi rešeni? Zato so posamezna poglavja bolj zgledi za premislek za nadaljnje delo. In seveda spodbuda za povezovanje z uveljavljenimi etnolingvističnimi središči.

Viri in literatura

A

Ahačič, David (ur.), in **Kuburič**, Boris (ur.), *Tržiški slovar*, Zveza kulturnih organizacij, Tržič, 2012.

Andrejka, Rudolf, Doneski k postanku in razvitku rodbinskih imen v Selški dolini, *Glasnik Muzejskega društva Slovenije*, Ljubljana 1939.

Antič-Ostrčeva, Olga, *Slovar prleške govornice*, Samozaložba, Križevci pri Ljutomeru 2009.

Antolin, Jernej, *Narečni slovar*, delovna verzija. Narečje Puštala, sv. Andreja, sv. Barbare, sv. Ožbolta, Staniš, sv. Petra Hriba, Bodovelj, Zminca in mesta Škofje Loke (e-iztis 2009).

Arhiv Slovenije, referat II, fasc. 333/II/5 (Arhiv Slovenca – Pesmi).

Arhiv slovenske slovstvene folklore, ISN, ZRC SAZU, Marija Stanonik.

Aristotel, *Nikomahova etika*, Slovenska matica, Ljubljana 1964.

B

Babič, Saša, *Estetska struktura slovenskih folklornih obrazcev v časovnem preseku z vidika slovstvene folkloristike* (doktorska disertacija), Filozofska fakulteta / Oddelek za slovenistiko, Ljubljana 2012.

Badjura, Rudolf, *Ljudska geografija*, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1953.

Barle, Janko, Iz narodne zakladnice, *Letopis matice slovenske* za leto 1893.

Baš, Angelos, O »ljudstvu« in »ljudskem« v slovenski etnologiji,

Pogledi na etnologijo, Partizanska knjiga, Ljubljana 1978, 67–115.

Bartmiński, Jerzy, Niektóre problemy i pojęcia etnolingwistyki lubelskiej, *Etnolingwistyka / Problemy języka i kultury/* 18, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2006.

Będkowska-Kopczyk, Agnieszka, *Jezykowna podoba negatywnih čustev v slovenskem jeziku / Kognitivni pristop*, Študentska založba, Ljubljana 2004.

Beguš, Gašper, Relativna kronologija naglasnih pojavov govora Žirovske kotline poljanskega narečja, *Slovenski jezik – Slovene Linguistic Studies* 8 (2011), 19–33.

Belaj, Vitomir, *Hod kroz godinu* (Mitska pozadina hrvatskih nronidih običaja i vjerovanja) Golden marketing, Zagreb 1998.

Benedik, Francka, Vprašalnice za zbiranje narečnega gradiva, *Traditiones* 23, 1994, 87–142.

Benedikt XVI, Papež, Enota ljubezni v stvarjenju in odrešenjski zgodovini, Deus caritas est, *Communio* (mednarodna katoliška revija), 16, št. 1, Ljubljana 2006.

Beneški koledar 1991, I. R. del quindicinale DOM, Cividale / Čedad [zidni koledar].

Benkovič, Josip, Črtice o rokovnjačih, *Dom in svet* 3, št. 1, Ljubljana 1890, 21–22, 115.

Berčič, Branko, Škofjeloška mesečna imena 1466, *Loški razgledi* 13, Škofja Loka 1966.

- Berčič**, Branko, *Mladost Ivana Tavčarja*, Slovenska matica, Ljubljana 1971.
- Bernik**, Val.[entin], Limbarska gora, *Dom in svet* 8, Ljubljana 1895.
- Bernik**, France, *Tipologija Cankarjeve proze*, Cankarjeva založba, Ljubljana 1983
- Bertoncelj**, Joža, *Kroparske zgodbe*, samozaložba, Kropa 1973.
- Bevk**, France, Kaplan Martin Čedermac, *Izbrano delo* III / Mladinska knjiga, Ljubljana 1969.
- Bezlaj**, France, *Etimološki slovar slovenskega jezika* I, SAZU, Ljubljana 1976.
- Birketh-Smith**, Kaj, *Putovi kulture /* Opča etnologija, Matica hrvatska, Zagreb 1960.
- Bitenc**, Janez, Kaj je folklor in njen pomen, *Mladinska revija* 5, Ljubljana 1949/50.
- Blaznik**, Pavel, *Kolonizacija Poljanske doline*, Muzejsko društvo, Ljubljana 1938.
- Blaznik**, Pavle, *Škofja Loka in loško gospostvo*, Muzejsko društvo Škofja Loka, Škofja Loka 1973.
- Blaznik**, Pavle, O preselitvi loških podložnikov, *Loški razgledi* 26, Škofja Loka 1979.
- Bleiweis**, Janez, Slovo novic za leto 1851, *Kmetijske in rokodelske novice* 9, (1851), list 53,
- Bohinjec**, P., Narodno blago, *Dom in svet* 11, 1898.
- Bojc**, Etbin, *Pregovori in reki na Slovenskem*, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1974.
- Bokal**, Ljudmila, Tržiški slovar, *Jezikoslovni zapiski*, Glasilo Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša 20, št. 1, 2014, 221–224.
- Brecelj**, Marijan, [spremna beseda] *Ludvik Zorzut, Ptička briegarca*, Mohorjeva družba, Celje 1974.
- Breščak**, Irena, Čaven, oj visoka gora, *Planinski vestnik* 97, april 1997 št. 4.
- Breznik**, Anton, Ljudski jezik, *Narodopisje Slovencev* II, Tiskarna Slovenskega poročevalca, Ljubljana 1952.
- Breznik**, *Življenje besed*, založba Obzorja, Maribor 1967.
- Buber**, Martin, *Princip dialoga*, posebna številka časnika 2000, Ljubljana 1982.
- C**
- Cankar**, Ivan, O preščah, *Izbrano delo* (Naša beseda), Mladinska knjiga, Ljubljana 1968.
- Cevc**, Emilijan, Likovna umetnost – pesnitev in resnica, *Naša sodobnost* 3, Ljubljana 1955.
- Cevc**, Tone, Okamnella živa bitja v slovenskem ljudskem izročilu, *Traditiones* 3, SAZU, Ljubljana 1974.
- Cevc**, Tone, »Fača«, ime ziljske pastirske kočice, *Traditiones* 14, 1985.
- Cevc**, Tone, v opombi pod črto k članku Milka Matičetovega, Lün(j), *Traditiones* 18, Ljubljana 1989.
- [**Cigale**, Matej], Pojasnilo o neki točki moje terminologije, *Kmetijske in rokodelske novice* 39, Ljubljana 1881.
- Ciglar**, Tone (ur.), *Pavel Bernik, misijonar z indijsko dušo*, Salve, Ljubljana 2010.
- Cvetek**, Marija, *Naš voča so včas zapodval* (Glasovi 5), Kmečki glas, Ljubljana 1993.
- Č**
- Čemažar**, Valentin – Zdravko, Novaki, *Novočani in »vaznkaš« skozi čas*, Gorenji Novaki 2009.
- Černigoj**, Franc, *Javorov hudič*, Ljubljana (Glasovi 1), Kmečki glas, Ljubljana 1988.
- Černo**, Viljem, Vikariat Slovencev iz Terske doline / Vicariatus Sclaborum, Terska dolina / Alta Val torre / Val

- de Tor (Terska dolina v besedi, sliki in pesmi viljema Črna), Uredila / A cura di Milena Kožuh, Celjska Mohorjeva družba / Goriška Mohorjeva družba, Celje-Gorica 2006, 78–84.
- Černo**, Viljem, *Besiede tele zemlje* (Proze in poezije v beneškem narečju), ur. Michele Obič, ZTT EST, Trst 2004.
- Čop**, Rosana, Ljudska etimologija, Debatni list *Slava* 1, št. 1, Ljubljana 1987.
- D**
- D.**, Zastran slovenskih mescov, *Kmetijske in rokodelske novice* 7, Ljubljana 1849.
- Darovec**, Darko, Poskus opredelitve problematike naseljevanja Slovencev med Dragonjo in Mirno do 17. stoletja in njen vpliv na oblikovanje slovenske etnične meje v Istri, *Slovenci v Hrvaški*, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana 1995, 37–61.
- Demšar**, Viktorijan, *Župnijska kronika*, Komenda.
- Demšar**, Viktorijan, *pismo*, Komenda, 20. maj 1989.
- Detela**, Lev, *Stiska in sijaj slovenskega kneza*, [Celovška] Mohorjeva družba Celovec 1989.
- Dolenc**, Janez, *Zlati Bogatin* (Glasovi 4), Kmečki glas, Ljubljana 1992.
- Dolenc**, Bogdan, Pogum mladih in previdnost starih sta močan par- (rubrika: Zakladi ljudske modrosti), *Družina* 50, št. 18, 29. 4. 2001.
- Dolenc**, Danica, Eden zbolí od besede, drugi od šanka / Edo Erzetič – planinski vodnik, zapisovalec briških besed, radioamater, fotograf in še kaj, *Gorenjski glas*, 22. marca 2002.
- Dolgan**, Marjan, Hladnik, Miran, *Fuk je Slovcem v kratek čas* (Antologija slovenske pornografske poezije s pripovednim pristavkom), Druga, dopolnjena izdaja, Mihelač1993.
- Dolinar**, France M., *Ljubljanski škofje*, Družina, Ljubljana 2007.
- Dravec**, Josip, *Glasbena folklor Prekmurja* / Pesmi, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana 1957.
- E**
- Egermann**, Eva, Jezik in svoboda, *Borec* 48, št. 635–638, Ljubljana 2006.
- Enciklopedija Leksikografskog zavoda* 3, Jugoslavenski leksikografski zavod, Zagreb MCMLXVII [= 1967].
- Erben**, Jaromír, *Slovanské bajesloví*, Etnologický ústav AV ČR, Praha 2009.
- Erjavec**, Fran, Slovenska terminologija za mineralogijo, *Slovenski glasnik* (1866).
- Erjavec**, Fran, Iz potne torbe, *Letopis Matice slovenske* 1875.
- Erjavec**, Fran., Iz potne torbe, *Letopis Matice slovenske* 1879.
- Erjavec**, Fran, Iz potne torbe, *Letopis Matice slovenske* 1880.
- Erjavec**, Fran, Iz potne torbe, *Letopis Matice slovenske* 1882–1883.
- Erzetič**, Edvard, *Slovarček narečnih, etimoloških in toponomastičnih izrazov vasi Gradno in Višnjevik v Brdih*, [samozaložba], Kranj, marec 1992.
- Erzetič**, Edvard, *Slovar narečnih, etimoloških in toponomastičnih izrazov vasi Gradno in Višnjevik v Brdih*, Občina Brda, Škofja Loka 2007.
- F**
- Fajdiga**, Pavel, Med dvema svetovoma, *Glasnik Slovenske matice* XXVII/XXVIII, Ljubljana št. 1–2, 2003/2004.
- Felc**, Jože, *Duša imena*, Prešernova družba, Ljubljana 1991.

- Fikfak**, Jurij (ur.), *Jakob Volčič in njegovo delo* / Zbornik prispevkov in gradiva, Istarsko književno društvo »Juraj Dobrila« & al., Pazin-Ljubljana 1988.
- Fister**, Peter, *Arhitektura slovenskih protiturških taborov*, Slovenska matica, Ljubljana 1975.
- Furlan**, Aleksander, *An popodán*, Mladika, Trst 2007.
- Furlan**, Metka, Jezikoslovna bibliografija Pavleta Merkuja, *Jezikoslovni zapiski / Merkujev zbornik*, Ljubljana 2007.
- Furlan**, Janez, *Krajevne jezikovne krevljice iz življenja našega jezika*, samozaložba Stara Vrhnika 2008.
- G**
- G.**, S., Drobtinica iz narodopisja, *Učiteljski tovarš* / List za šolo in dom 18, Ljubljana 1878.
- Gasser**, Marija, *Vasi pod Ratitovcem / Drfe under Ratitovc durh't cajt*, Železniki 2015.
- Glaser**, Karol *Zgodovina slovenskega slovstva*, III. del, Slovenska Matica, Ljubljana 1896.
- Glazer**, Alenka, Janko Glazer zapisovalec 'narodnega blaga', *Traditiones* 24 / *Slovstvena folklor*, Ljubljana 1995.
- Glonar**, Joža, Pripomnja, *Karel Štrekelj, Slovenske narodne pesmi* IV, Ljubljana 1908–1923.
- Glušič**, Helga, Odnos matične domovine do izseljenske/zdomske književnosti, *Glasnik Slovenske matice* XXVII/XXVIII, št. 1–2, Ljubljana 2003/2004.
- Glušič**, Helga, Pripovedi Nartēja Velikonje, *Glasnik Slovenske matice* XXIX/XXXI, št. 1–3, 2005/2007.
- Golar**, Manko, *Okrogle o Veržencih*, Mladinska knjiga, Ljubljana 1973.
- Govekar**, Anica, *Domača hišna imena*, rokopisna priloga k pismu, Žiri 3. 2. 1987.
- Grafenauer**, Ivan, Matiji Murku (1861–1952) v spomin, *Slovenski etnograf* 5, 1952.
- Grafenauer**, Ivan, Matija Murko, *Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti* 1952–1953, 5, Ljubljana 1954.
- Grafenauer**, Ivan, Brezen in brezova voda, *Slovenski etnograf* XV, Ljubljana 1962.
- Gr...**, Bojanci, *Slovan* (političen in leposloven list) 1, Ljubljana 1884.
- Grego**, Milan, Živa Gruden, *Beneška Slovenija* (Slavia Veneta), Družina, Ljubljana 1998.
- Gričnik**, Anton, *Noč ima svojo moč* (Glasovi 8), Kmečki glas, Ljubljana 1994.
- Gričnik**, Anton, *Farice* (Glasovi 18), Kmečki glas, Ljubljana 1998.
- Gričar**, Lili, Spremne besede, Košir, Stanko, *Námāra smā pa rēs'n / Mogoče smo pa res*, samozaložba, Gozd Martuljek 2010.
- Gruden**, Živa, Ivan Trinko, njegova – in naša – pot do slovenščine / La sua – e la nostra – via alla lingua slovena, *Mons. Ivan Trinko (1863–1954), spodbujevalec spoznavanja in dialoga med kulturami / Promotore della conoscenza e del dialogo tra culture*, Zbornik posveta / Atti del convegno, Špeter / San Pietro al Natisone, 16. 10. 2004. Uredili / Acura di: Roberto Dapit, Michele Obit, Lucia Trusgnach, Kulturno društvo / Circolo di cultura »Ivan Trinko«, Čedad / Cividale, 2006, 107–121.
- Güntert**, Herman, Rudolf Meringer zum Gedächtnis, *Wörter und Sachen*, Kulturhistorische Zeitschrift für Sprach- und Sachforschung, Carl Winter's Universitätsbuchhandlung, Band XIV, Heidelberg 1932.
- Güntert**, Hermann, Vorbemerkung, *Wörter und Sachen*,

Kulturhistorische Zeitschrift für Sprach- und Sachforschung, Carl Winter's Universitätsbuchhandlung, Band XVIII, Heidelberg 1937.

- Güntert**, Hermann, Zum heutigen Stand der Sprachforschung, *Wörter und Sachen*, Kulturhistorische Zeitschrift für Sprach- und Sachforschung, Carl Winter's Universitätsbuchhandlung, Band XII, Heidelberg 1929, 386–397.
- Gutsman**, Ožbalt, *Deutsch-windisches Wörterbuch*, Celovec 1789.

H

- Heeroma**, K., Volkskunde und Sprachwissenschaft, (tipkopis), [*Nekaj predavanj z mednarodnega kongresa folkloristov v Arnhemu na Holandskem*], 1955.
- Die Herausgeber**, Vorwort, *Wörter und Sachen*, Kulturhistorische Zeitschrift für Sprach- und Sachforschung, Carl Winter's Universitätsbuchhandlung, Band I, Heidelberg 1909, 1–2.
- Horvat**, Sonja, Jože Gregorič in njegov slovar kostelskega govora, ob 70-letnici rojstva, *Jezič in slovstvo* 34, št. 3, Ljubljana 1988/89.
- Hrovatič**, Vinko, *Kua se u Trboulih gudu*, [avtorici podarjena unikatna zbirka], 2004.

I

- Ilešič**, Fr.[an], Pravilnost našega jezika in »stara slovenščina«, *Ljubljanski zvon* 18, Ljubljana 1898.
- Ivančič Kutin**, Barbara, *Kontekst in tekstura folklornih pripovedi na Bovškem* / doktorska disertacija, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko, Ljubljana 2005.
- Ivič**, Milka, *Pravci u lingvističici*, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1970.

J

- Jakomin**, Dušan, *Narečni slovar Sv. Antona pri Kopru*, Škedenjski etnografski muzej, Trst 1995.
- Jakomin**, Dušan, Primorski duhovniki iz ljudstva med ljudstvom, *Naš vestnik* 35, št. 5, maj – veliki traven, Trst 2010.
- Jakop**, Tjaša, Izrazi za spolovila v gradivu za Slovenski lingvistični atlas in pri Ivanu Koštičalu, *Jezičoslovniki zapiski* 18, št. 2, Ljubljana 2012.
- Jakopin**, Franc, Slovenski priimki (Pogovor Naših razgledov), *Naši razgledi*, 28. januarja 1977.
- Jakopin**, Franc, Krajevna in ledinska imena gornje Terske doline, *Slavistična revija* 46, Ljubljana 1998.
- Jalen**, Janez, *Bobri*, Mladinska knjiga, Ljubljana 1982.
- Jembrih**, Alojz, Prilog proučavanja doprinosa desetorice Slovenaca hrvatskom jezičoslovlju, književnosti i kulturi od 16. do 19. stoljeća, *Slovenci v Hrvaški*, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana 1995, 63–84.
- Jančar**, Drago, Nekaj uvodnih misli, *Glasnik Slovenske matice* XXVII/XXVIII, št. 1–2 Ljubljana 2003/2004, 57–58.
- Janusz**, Julius, Biti svet in zvest Cerkvi, *Družina* 64, 3. maj, št. 18, Ljubljana 2015.
- Jelenec**, Janez, *Ledinska kronika* / Zgodovinske črtice ledinske župnije, Ledine 2009.
- Jerič**, Tilka, *Moj mali veliki Novi svet*, samozaložba, Logatec 2006.
- Jerman**, Silvin in **Todorovski**, Ilinka, *Slovenski dom v Zagrebu 1929–1999*, Kulturno-prosvetno društvo Slovenski dom, Zagreb 1999.
- Jesenšek**, Marko, *Večno mladi Htinj* / ob 80-letnici Janka Čara (Zora 83), Mednarodna založba Oddelka za

- slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta, Maribor 2012.
- Jesenšek**, Marko, Imena mesecev v slovenskem panonskem jezikovnem prostoru, *Družbena funkcijskost jezika* / vidiki, merila, opredelitve (Obdobja 32), Znanstvena založba Filozofske fakultete, Ljubljana 2013.
- Jezernik**, Božidar, Zakaj je Žid sovražnik? *Borec*, revija za zgodovino, literaturo in antropologijo 37, št. 2, Ljubljana 1985, 82–87.
- Jezernik**, Božidar, Žid kot sovražnik ali zgodovina se ponavlja, *Problemi*, revija za kulturo in družbena vprašanja 23 št. 1/2, Ljubljana 1985, 23–27.
- Jež**, Andraž, *Stanko Vraz in nacionalizem / Od narobe Katona do narobe Prešerna*, Studia litteraria, Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana 2016.
- K**
- Kališnik**, Štefan, *Skoraj pozabljene zgodbe*, Celjska Mohorjeva družba, Celje 2006.
- Kapelle**, J., Metlika ..., *Kmetijske in rokodelske novice* 8, Ljubljana 1850.
- Karničar**, Andrej, *Jezerske štorije* (Glasovi 16), Kmečki glas, Ljubljana 1997.
- Kastelec**, M., *Viža ali šega moliti ta sveti Roženkranc Lube Device Matere Marie* [Drugih podatkov ni!]
- Kd** [= Kidrič, France], *Slovenski biografski leksikon*, Zadruga gospodarska banka, Ljubljana 1925–1932.
- Kejžar**, Ivan, Kovačev, *Atlas soriška ledinska imena*, samozaložba, Škofja Loka 2013.
- Kelemina**, Jakob, Narodopisje Slovencev, I in II del (ocena), *Slovenski etnograf* VI–VII, Ljubljana 1954.
- Kleindienst**, Lidija, *Bam knapa vzela, bam zmeraj vesela* (Glasovi 11), Kmečki glas, Ljubljana 1995.
- Klinar**, Klemen, **Škofic**, Jožica, **Šekli**, Matej, **Piko-Rustia**, Martina, *Metode zbiranja hišnih in ledinskih imen*: projekt FLU-LED v okviru Operativnega programa Slovenija – Avstrija 2007–2013, Gornjesavski muzej, Jesenice 2012.
- Klinec**, Rudolf, *Zgodovina Goriške Mohorjeve družbe*, Gorica 1967.
- Kmecl**, Matjaž, *Mala literarna teorija*, založba M&N, Ljubljana 1996.
- Kmecl**, Matjaž, Humor in slovenska literatura, *Zbornik Slavističnega društva Slovenije* 6, Zavod Republike Slovenije za šolstvo, Ljubljana 1997, 83–91.
- Kocbek**, Fran, *Pregovori, prilike in reki*, Ljubljana 1887.
- Kocjan**, Danila Hadalin, Jelka, *Bežji zlodej, baba gre* (Glasovi 6), Kmečki glas, Ljubljana 1996.
- Kočevar**, Ferdo, Predlog Matici slovenskej / na blagohotni prevdarek, *Novice* 26, Ljubljana 1868.
- Kočevar**, F.[erdo], Pomenki o naših literarnih zadevah, *Glasnik slovenski* 11, Celovec 1868.
- Kočevar**, F.[erdo], Mlinarjev Janez, *Glasnik slovenski* 2/2, Celovec 1859.
- Koder**, Darko, Nekaj besed o avtorju, *Edvard Erzetič, Slovar narečnih, etimoloških in toponomastičnih izrazov vasi Gradno in Višnjevik v Brdih*, Občina Brda, Škofja Loka 2007.
- Koder**, Jožica, Da jih ne bi čisto pozabili ..., *Tržiški slovar*, Zveza kulturnih organizacij, Tržič 2012.
- Kolarič**, Rudolf, Književnikov odnos do ljudskega govora, *Jezik in slovstvo* 2, št. 1, Ljubljana 1956/57.
- Koletnik**, Mihaela, Kremberški govor, *Slavistična revija* 44, Ljubljana 1996.

- Koletnik**, Mihaela, Glasoslovna in oblikoslovna podoba govora v Črešnjevcih, *Jezik in slovstvo* 42, Ljubljana 1996/1997.
- Koletnik**, Mihaela, Vokalizem v zahodnih slovenskogoriških govorih, *Z. Zorko (ur.), M. Koletnik (ur.), Logarjev zbornik*, Ljubljana 1999.
- Koletnik**, Mihaela, Fonološki opis voličinskega in črešnjevskega govora, *Slavistična revija* 47, Ljubljana 1999.
- Koletnik**, Mihaela, Fonološki opis govora v Radencih, *Jezikoslovni zapiski* 6, Ljubljana 2000.
- Koletnik**, Mihaela, Fonološki opis govora pri Sv. Ani na Kremberku v Slovenskih goricah, *Jezikoslovni zapiski* 7, št. 1–2, Ljubljana 2001.
- Koletnik**, Mihaela, Govor pri Sv. Trojici v Slovenskih Goricah, *Jezik in slovstvo* 46, Ljubljana 2000/2001.
- Koletnik**, Mihaela, Fonološki opis govora na Zgornji Velki (SLA 364), *Jezikoslovni zapiski* 7, št. 1, Ljubljana 2001.
- Koletnik**, Mihaela, Glasoslovni razvoj v slovenskogoriškem narečju, *Slavistična revija* 51, posebna številka, Ljubljana 2003.
- Koletnik**, Mihaela, Fonološki opis govora pri Negovi[SLA 367], *Jezikoslovni zapiski* 9, št. 2, Ljubljana 2003.
- Koletnik**, Mihaela, Miklošičevo vinogradniško besedje v Pleteršnikovem slovarju, *Z. Zorko (ur.), M. Koletnik (ur.), Besedoslovje v delih Frana Miklošiča* (Zora 31), Slavistično društvo, Maribor 2004.
- Koletnik**, Mihaela, Izposojenke v prleškem vinogradniškem besedju, *Annales Series historia et sociologia* 16, št. 1, Koper 2006.
- Koletnik**, Mihaela, Prekmurska terminologia garncarska, T. Majdzińska (ur.), *Diachronia w badaniach nad językiem i w dydaktyce szkoły wyższej* 52, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź 2006–2007.
- Koletnik**, Mihaela, Prekmursko lončarsko besedje v Filovcih, *I. Orel (ur.), Razvoj slovenskega strokovnega jezika* (Obdobja: Metode in zvrsti, 24), Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko, Center za slovenščino kot drugi / tuji jezik, Ljubljana 2007.
- Koletnik**, Mihaela, Prekmurska gorička lončarska terminologija, *Slavistična revija* 55, št. 1/2, Ljubljana 2007.
- Koletnik**, Mihaela, *Panonsko lončarsko in kmetijsko izrazje ter druge dialektološke razprave* (Zora 60), Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Maribor 2008.
- Koletnik**, Mihaela, Koroška botanična terminologija v Pleteršnikovem slovarju, M. Jesenšek (ur.), *Od Megiserja do elektronske izdaje Pleteršnikovega slovarja* (Zora 56), Oddelek za slovanske jezike in književnosti, Maribor 2008.
- Koletnik**, Mihaela–Holsedl Zdenka, Zemljepisna lastna imena v Večeslavcih, *Jezikoslovni zapiski* 15, št. 1–2, Ljubljana 2009.
- Koletnik**, Mihaela, Benko Anja, Primerjalni narečni strokovni (slikovni) slovar za besedje s tematskega področja vrt in sadovnjak v izbranih govorih panonske in koroške narečne skupine, *Jezikoslovni zapiski* 17, št. 1, Ljubljana 2011.
- Koletnik**, Mihaela, Poimenovanja za gozdne in travniške živali v rogašovskem govoru, Marko Jesenšek (ur.), *Globinska moč besede*, red. prof. dr. Martini Orožen ob 80-letnici (Zora 80), Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Bielsko-Biała, Budapest, Kansas, Maribor, Praha, 2011.

- Koletnik**, Mihaela, Samoglasniški razvoj v panonskih govorih od Šentilja do Radencev, *Z. Zorko (ur.), M. Koletnik (ur.), Glasoslovje, besedoslovje in besedotvorje v delih Jakoba Riglerja*, Maribor 2013.
- Koletnik**, Mihaela, Besedje iz pomenskega polja »kmetija – prostori in oprema v hiši, gospodarska poslopja« v slovenskogoriškem narečju, Peter Weiss (ur.), *Dialektološki razgledi (= Jezikoslovni zapiski)* 19, št. 2, Založba ZRC, Ljubljana 2013.
- Koletnik**, Mihaela, Leksika s pomenskega polja »gospodarska poslopja, kmečko dvorišče in kmečka opravila« v vzhodnem slovenskogoriškem podnarečju, *Studia slavica* 58, no 2, Praha 2013.
- Koletnik**, Mihaela, Besedje za prostore in opremo v kmečki hiši v izbranih prekmurskih govorih, Kolláth Anna (ur.) Ildikó N. Császi, /.../, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet, št. 1/2, Maribor, Lendava 2014.
- Koletnik**, Mihaela, Poimenovanje za orodja in kmečka opravila v Murkovem rojstnem kraju, A. Jensterle-Doležal (ur.), J. Honzak-Jahić (ur.), A. Šurla (ur.), *Sto let slovenistiky na Univerzité Karlove v Praze: pedagogové a vědci ve stínu dějin (Varia sv. 27)*, Filozofická fakulta, Univerzity Karlovy, Praha 2014.
- Koletnik**, Mihaela, Leksika s pomenskega polja bolezni v prekmurskem rogašovskem govoru, *Zbornik soboškega muzeja* št. 22/23, Murska Sobota 2015.
- Koletnik**, Mihaela, Prekmursko besedje za gospodarska poslopja, kmečko dvorišče in kmečka opravila v Pleteršnikovem slovarju, *Slavia Centralis* 8, št. 1, Maribor 2015.
- Koletnik**, Mihaela, *Medjezikovni stiki v besedju iz pomenskega polja kmetija v slovenskogoriškem narečju* (Zora 109), Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta, Maribor 2015.
- Koletnik**, Mihaela, Medjezikovni stiki v prleškem besedju za »hišo«, *M. Jesenšek (ur.), Leopold Volkmer: prvi posvetni pesnik na slovenskem Štajerskem* (Zora 106), Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta, Maribor 2015.
- Koletnik**, Mihaela, Gornjeseniška botanična terminologija, *Rojena v narečje* / Akademikinja prof. dr. Zinki Zorko ob 80-letnici (Zora 114), Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Maribor 2016.
- Kopač**, Zvone, Doživetje nekega narečja, *Traditiones* 23, Ljubljana 1994.
- Kopitar**, Barth.[olomej], *Kleinere Schriften*. Hrsgb Fr. Miklosich, Wien 1857.
- Koršič**, Ivan (ur.), *Od držav na Slovenskem do slovenske države*, Pokrajinski muzej Kočevje 2004.
- Kos**, Marko, Ne bodimo pesimisti, ker ni vzroka, *Ampak* 7, maj 2006, št. 5.
- Košir**, Stanko, *Pad pečkamē, čer s'm gor' rastu / Pod pečkami, kjer sem odraščal*, samozaložba, Gozd Martuljek 1997.
- Košir**, Stanko, *Č'kda – Davno tega*, samozaložba, Gozd Martuljek 1999.
- Košir**, Stanko, *Námāra smā pa rēs'n / Mogoče smo pa res*, samozaložba, Gozd Martuljek 2010.
- [**Koštiál**, Ivan =] Rodoljub, Windische Hunde! *Soča* 35, št. 87, Gorica 31. 10. 1905.

- [**Koštiál**, Ivan =] Antikorupcionist, Italijanska nesramnost, *Slovenski narod* 38, 10. 5. 1905.
- Kostial**, Johannes, Zur Krainer Volkskunde, *Zeitschrift für österreichische Volkskunde* 12, Wien, 1906.
- Kostial**, Johannes Euphemistische Fluchworte, *Zeitschrift für österreichische Volkskunde* 13, Wien 1907.
- Koštiál**, Ivan, Slovenische Scherzreden und Rätzelfragen, *Anthropophytea* 6, 1909.
- Koštiál**, Ivan, Slovenische Sprichwörter, *Anthropophytea* 8, 1911.
- Koštiál**, Ivan, Slovenische Rätzel aus dem Küstenlande, *Anthropophytea* 9, 1912.
- Koštiál**, Ivan, Slovenische Schwänke aus Krain, *Anthropophytea* 9, 1912.
- Koštiál**, Ivan, Občna imena iz hišnih, *Življenje in svet* 21, 1937.
- Koštiál**, Ivan, Kdo je divja horda!, *Etnolog* 10–11, Ljubljana 1937–1939.
- Koštiál**, Ivan, O oselniku, *Etnolog* 10–11, Ljubljana 1937–1939.
- Koštiál**, Ivan, O slovenski in srbohrvatski ljudski mlekarški terminologiji, *Etnolog* 13, Ljubljana 1940.
- Koštiál**, Ivan, Imena naših ptic, *Proteus* 8, 1945.
- Koštiál**, Ivan, Imena naših krkonov in plazilcev, *Proteus* 9, 1946/47.
- Koštiál**, Rožana, Bibliografija Ivana Koštiála, *Cesarsko-kraljevo možko učiteljišče v Kopru 1875–1909 / Slovenski oddelek*, Pokrajinski arhiv, Koper 2010.
- Kotnik**, Franc, *Slovenske starosvetnosti* (Slovenska poljudnoznanstvena knjižnica 1, št. 4), Zadrúžna tiskarna, Ljubljana 1943.
- Kračmanov**, M.[atija Valjavec], O Rojenicah še nekaj *Kmetijske in rokodelske novice* 16, Ljubljana 1858.
- Kračmanov**, M., O Mlinarjevem Janezu / Pomenki o domačih rečeh, *Slovenski glasnik* 2, št. 2, Celovec 1. avgusta, 1859/ II, 50–57.
- Kračmanov**, M.[atija Valjavec], Národne pripovedke iz Štajarskega, *Kmetijske in rokodelske novice* 18, Ljubljana 1860.
- Kragelj**, Jožko, *Ivan Trinko Zamejski* (Življenje in delo) / Graditelji slovenskega doma – 3, Ognjišče, Koper 1997.
- Kragelj**, Jožko, *Vinko Vodopivec* (Življenje in delo) / Graditelji slovenskega doma – 4, Ognjišče, Koper 1999.
- Krajczar**, Karel, *Kralič pa Lejpa Vida* (Glasovi 13), Kmečki glas, Ljubljana 1996.
- Kralj Jerman**, Lučka, *Janko Kralj* (Utišani in pozabljeni slovenski politik /1898–1944), Družina, Ljubljana 2008.
- Krek**, Gregor, Einleitung in die slavische Literaturgeschichte, 1. izdaja, Wien 1874.
- Krek**, Gregor, Razne malenkosti, *Kres* 3, Celovec 1883.
- Krek**, Gregor, Razne malenkosti, *Kres* 4, Celovec 1884.
- Križman**, Mirko, 1997: *Jezikovna razmerja* (Jezik pragmatike in estetike v obmejnih predelih ob Muri), Slavistično društvo, Maribor.
- Križnar**, Naško, Etnološki večer s Herto Maurer-Lausegger, *Glasnik SED* 52, št. 1, 2, 3, 4, Ljubljana 2012.
- Križnik**, Gašper, *Štrekljeva zapuščina*, ISN, ZRC SAZU, Ljubljana.
- Kühar**, Števan, *Ljudsko izročilo Prekmurja*, zbral in uredil Vilko Novak, Pomurska založba, Murska Sobota 1988.
- Kumer**, Zmaga, Ljudske pesmi iz tržaške okolice, *Sodobnost* 19, Ljubljana 1971.

- Kumer**, Zmaga, *Pesem slovenske dežele*, Obzorja, Maribor 1975.
- Kumer**, Zmaga, Zvestoba Slovencev do domovine in naroda, *Communio*, mednarodna katoliška revija 17, št. 3, Ljubljana 2007.
- Kuret**, Niko, *Šaljive zgodbe o Lemberžanih* (Zabavna knjižnica 7), Maribor 1954.
- Kuret**, Niko, *Ziljsko štehvanje in njegov evropski okvir*, SAZU, Ljubljana 1963.
- Kuret**, Niko, *Praznično leto Slovencev* (Starosvetne šege in navade od pomladi do zime), Prvi del: Pomlad, Mohorjeva družba, Celje 1965.
- Kuret**, Niko, *Praznično leto Slovencev* II, Mohorjeva družba, Celje 1967.
- Kuret**, Niko, *Praznično leto Slovencev* III, Mohorjeva družba, Celje 1970.
- Kuret**, Niko, *Praznično leto Slovencev* IV, Mohorjeva družba, Celje 1970.
- Kuret**, Niko, [Vprašanje etnografske bibliografije], rubrika Predavanja, *Glasnik Slovenskega etnografskega društva* 12, Ljubljana 1971, št. 4, 31.
- L**
- Lebar**, Janko, Materin jezik v ljudskejši šoli, *Učiteljski tovariš* 23, 1883.
- Lekše**, Fr.[anc], Porabne misli o slovenščini v govoru in pesmi, *Dom in svet* 4, Ljubljana 1891.
- Leskovic**, Vesna, Pustita nam rože po našim sadit (Naši pogovori), *Dom* 42, št. 2, 31. 1. 2007.
- Levstik**, Fran, Odgovor sestavku "Potrebe Slovencev glede prirodnih ved", *Slovenski glasnik* 1858.
- Levstik**, Fran, Jezikoslovne razprave, *Ljubljanski zvon* 1, Ljubljana 1881.
- Likar**, Andrej, Slovenske besede, *Kmetijske in rokodelske novice* 10, Ljubljana 1852
- Lipnik**, Jože, Satira in humor, *Zbornik Slavističnega društva Slovenije* 6, Zavod Republike Slovenije za šolstvo, Ljubljana 1997.
- Lipuš**, Florijan, Še dobro jutro ne znajo reči, *Boris Lipušič, Čedermaci današnjega dne* (Pričevanja o slovenski šoli in materinščini v zamejstvu, Ljubljana 1995.
- Logar**, Tine, *Slovenska narečja* (Kondor), Mladinska knjiga, Ljubljana 1975.
- Logar**, Tine, 1993: *Slovenska narečja* (Cicero), Mladinska knjiga, Ljubljana.
- Lokar**, Janko, Iz Bele Krajine, *Carniola* 2 / nova vrsta, Ljubljana 1911.
- M**
- Magdič**, Fr., Slovarski paberki, *Ljubljanski zvon* 12, Ljubljana 1892.
- M.[ajar?]**, Turški Pavliha, *Glasnik slovenski* 7, Celovec 1864, 241.
- Majar**, Matija, Nekaj od Slovencev, *Kmetijske in rokodelske novice* 2, , št. 44, 1844.
- Makarovič**, Gorazd, *Slovinci in čas / Odnos do časa kot okvir in sestavina vsakdanjega življenja*, Krtina, Ljubljana 1995.
- Makarovič**, Marija, Deklica vojak, *Slovenski etnograf* 16/17, Ljubljana 1963/64, 191–202.
- Makarovič**, Marija, *Pregovori-življenjske resnice*, Kmečki glas, Ljubljana 1975.
- Makarovič**, Marija, Govorica noše ob primeru Rateč v Zgornji Savski dolini, *Pogledi na etnologijo*, Partizanska knjiga, Ljubljana 1978.
- Makarovič**, Marija, Poročilo o delu pri Zilji, dne 9. julija ali: »svetloba v juliju«, *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 36, št. 4, Ljubljana 1996.
- Makovec**, Juš, *Od Mure do Gorice*, samozaložba, Murska Sobota 1995.
- Marn**, Josip, *Jezičnik* 16, Ljubljana 1878.
- Marn**, Josip, *Jezičnik* 17, Ljubljana 1879.

- Marn**, Josip, *Jezičnik* 20, Ljubljana 1882.
- Marn**, Josip, *Jezičnik* 24, Ljubljana 1886.
- Marn**, Josip, *Jezičnik* 25, Ljubljana 1887.
- Marn**, Josip, *Jezičnik* 26, Ljubljana 1888.
- Marn**, Josip, *Jezičnik* 29, Ljubljana 1891.
- Marn**, Josip, *Jezičnik* 30, Ljubljana 1892.
- Marn**, Josip, Beseda – kje si? *Dom in svet* 4, Ljubljana 1891.
- Mate**, Miha, Nekatero značilnosti humorja, *Zbornik Slavističnega društva Slovenije* 6, Zavod Republike Slovenije za šolstvo, Ljubljana 1997.
- Matičeto**v, Milko, Bibliografija Ivan Koštičala, *Slovenski etnograf* 3–4, Ljubljana 1950–1951.
- Matičeto**v, Milko, Ime kentavrov in konji v robiški pravljici, *Slovenski etnograf* 6–7, 1953/1954, Ljubljana 1954.
- Matičeto**v, Milko, Poprtnik, *Slovenski etnograf* 6/7, 1953/54, Ljubljana 1954.
- Matičeto**v, Milko, Pri treh Boganjčarjih, ki znajo »lagati“, *Slovenski etnograf* 18–19, Ljubljana 1966.
- Matičeto**v, Milko, Koroško zvezdno ime »škopnjekovo gnezdo«, *Traditiones* 1, Ljubljana 1972.
- Matičeto**v, Milko, Duhovin v Brkinih (Tristo let pričevanj o otroku, rojenem v kačji podobi), *Traditiones* 2, Ljubljana 1973.
- Matičeto**v, Milko, Zvezdna imena in izročila o zvezdah med Slovenci, *Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike* 2, 1974.
- Matičeto**v, Milko, Dvoje gledanj na zvezdna imena, *Jezičnik in slovnost* 22, 1976/77.
- Matičeto**v, Milko, »Bedenice«, Imena, pesniško in obredno izročilo o tem cvetju na Slovenskem in pri sosedih v hrvaški Istri, *Traditiones* 5/6, 1976/77, Ljubljana 1979.
- Matičeto**v, Milko, Kras in Kraševci v očeh sosedov, *Glasnik SED* 17/1977, št. 5, Ljubljana 1979.
- Matičeto**v, Milko, »Juzda žausperska«, *Traditiones* 13, Ljubljana 1984.
- Matičeto**v, Milko, Klicanje dežja z ognjem na vodi, *Traditiones* 14, Ljubljana 1985.
- Matičeto**v, Milko, Divji nagelj, Ognjenec in še kaj, *Sodobnost* 36, Ljubljana 1988.
- Matičeto**v, Milko, Lanita, *Jezičnik in slovnost* 34, Ljubljana 1988/89.
- Matičeto**v, Milko, Lün(j), *Traditiones* 18, Ljubljana 1989.
- Matičeto**v, Milko, Resia /1. Dimensione linguistica, *La cultura popolare in Friuli »Lo sguardo da fuori«*, Accademia di Scienze Lettere e Arti di Udine, Udine, 21. XII. 1992.
- Matičeto**v, Milko, Živa bresa, *Primorska srečanja*, Nova Gorica 1992.
- Matičeto**v, Milko, Sonce me sili peti, *Kras* št. 36, december 1999.
- Matičeto**v, Milko, Škržadja pravda, Fontana, revija za književnost in kulturo, št. 29/30, Koper, 1999.
- Matičeto**v, Milko, Škržadja antologija, *Primorska srečanja*, št. 231/32, Nova Gorica 2000.
- Matičeto**v, Milko, S škržadi od Korinta do Istre in k Vipavi – Soči – Nadiži. Semantične povezave, *Traditiones*, Ljubljana 2004, 155–174.
- Maurer-Lausegger**, Herta, Projekt »Raziskovanje slovenskih narečij na Koroškem« na Inštitutu za slavistiko celovške univerze, *Etnolog* 57 (nova vrsta 6), glasnik Slovenskega etnografskega muzeja, Ljubljana 1966, 377–381.
- Maurer-Lausegger**, Herta, Orodje s koroških podstrešij, Mohorjeva družba – Hermagoras Verlag Celovec / Klagenfurt, Ljubljana, Wien, 1999.
- Maurer-Lausegger**, Herta, O saneh, Mohorjeva družba – Hermagoras Verlag Celovec / Klagenfurt, Ljubljana, Wien, 1999.

- Maurer-Lausegger, Herta, *Kruh iz črne kuhinje***: priloga videofilmu: fonološka transkripcija filmskega besedila s prevodom v slovenščino (1999) / *Brot aus der Rauchküche*, 1999 / Bread from the black kitchen (2001).
- Maurer-Lausegger, Herta**, Jezikovna dinamika v kmečkem izrazju srednjerožanskega narečja, *Annales* 15, Koper 2005.
- Medvešček, Pavel, *Na rdečem oblaku vinograd rase*** (Glasovi 3), Kmečki glas, Ljubljana 1991.
- Menaše, Lev, *Svetovni biografski leksikon***, Mihelač, Ljubljana 1994.
- Merhar (ur.), Boris, *Slovenske ljudske pesmi*** (Kondor 45), Mladinska knjiga, Ljubljana 1961.
- Meringer, Rudolf, Zur Aufgabe und zum Namen unserer Zeitschrift, *Wörter und Sachen***, Band III, Heidelberg 1911.
- Meringer, Rudolf, Lateinisch *cucurbita ventosa*, italien. *ventosa*, franz. *Ventouse* »Schropfkopf« *Wörter und Sachen* IV, 1912.**
- Meringer, R., Sprache und Seele, *Wörter und Sachen, Wörter und Sachen***, Kulturhistorische Zeitschrift für Sprach- und Sachforschung, Band VII, Heidelberg 1921.
- Meringer, Rudolf, †am 14. Februar 1931 in Kroisbach bei Graz zum Gedächtnis, *Wörter und Sachen***, Kulturhistorische Zeitschrift für Sprach- und Sachforschung, Carl Winter's Universitätsbuchhandlung, Band XIII, Heidelberg 1932.
- Merkù, Pavle, Ljudje ob Teru / Otroci ne bojo več jedli burje, *Sodobnost* 16**, Ljubljana 1968.
- Merkù, Pavle, Ljudje ob Teru / Zapejuči Škarifič, *Sodobnost* 16**, Ljubljana 1968.
- Merkù, Pavle, Ljudje ob Teru / Te bo dan bot, *Sodobnost* 16**, Ljubljana 1968.
- Merkù, Pavle, Ljudje ob Teru VI: Tersko narečje, *Sodobnost* 17**, Ljubljana 1969.
- Merkù, Pavle, Ob imenih slovenskih krajev v Italiji, *Jezik in slovstvo* 14**, Ljubljana 1969.
- Merkù, Pavle, Pomenoslovni paberki iz zgornje Terske doline, *Jezik in slovstvo* 15**, Ljubljana 1969/70.
- Merkù, Pavle, Staro in novo gradivo za terska krajevna imena, *Jezik in slovstvo* 16**, Ljubljana 1970/71.
- Merkù, Pavle, Pisava in raba slovenskih krajevnih imen v Italiji, *Jezik in slovstvo* 16**, Ljubljana 1970/71.
- Merkù, Pavle, Sprehod skozi tersko besedišče – 2, *Jezik in slovstvo* 16**, Ljubljana 1970/71.
- Merkù, Pavle, Petdesetletnica »Križove poti« Alojzija Clignona, *Jezik in slovstvo* 17**, Ljubljana 1971/72.
- Merkù, Pavle, Knjiga o Ivanu Vogriču, *Sodobnost* 20**, 1972.
- Merkù, Pavle, Nekaj legend iz Karnajske in Nadiške doline, *Traditiones* 1**, Ljubljana 1972.
- Merkù, Pavle, Načelne misli Jana Baudouina de Courtenaya, *Jezik in slovstvo* 18**, Ljubljana 1972/73.
- Merkù, Pavle, Tarčmunске legende in povedke, *Traditiones* 2**, Ljubljana 1973.
- Merkù, Pavle, Tersko narečje, *Govor, jezik in besedno ustvarjanje v Beneški Sloveniji*** (Prvi cikel predavanj na Benečanskih kulturnih dnevih v Škrutovem (Sv. Lenart) leta 1973–74).
- Merkù, Pavle, *Ljudsko izročilo Slovencev v Italiji / Le tradizioni popolari degli Sloveni in Italia***, Trst / Trieste 1976.
- Merkù, Pavle, Baudouin de Courtenay v New Yorku, Gumin v slovenskih**

- publikacijah in še kaj, *Sodobnost* 25, Ljubljana 1977.
- Merkù,** Pavle, Biti narod, *Sodobnost* 26, Ljubljana 1978.
- Merkù,** Pavle, Bogata spomladanska knjižna žetev v Benečiji in o Benečiji, *Sodobnost* 26, Ljubljana 1978.
- Merkù,** Pavle, O slovenskem terskem narečju, *Slavistična revija* 28, Ljubljana 1980.
- Merkù,** Pavle (ur.), *Slovenska plemiška pisma/* družin Marenzi – Coraduzzi s konca 17. stoletja, Založništvo tržaškega tiska, Trst 1980.
- Merkù,** Pavle, De Felicejeva slovarja priimkov, *Slavistična revija* 30, Ljubljana 1982.
- Merkù,** Pavle, Zasebna slovenščina v 17. stoletju, *Slavistična revija* 30, Ljubljana 1982,
- Merkù,** Pavle, Osebno ime v De Felicejevi knjigi I nomi degli Italiani, *Slavistična revija* 31, Ljubljana 1983.
- Merkù,** Pavle, Radovednost slovenista pred besednjakom muglizanskega [= furlansko narečje v Miljah] narečja, *Slavistična revija* 33, Ljubljana 1985.
- Merkù,** Pavle, Enkratnost Rezije, *Jezik in slovstvo* 31, 1985/86.
- Merkù,** Pavle, Slovenska srednjeveška antroponimija ob romanski meji, *Slavistična revija* 35, Ljubljana 1987.
- Merkù,** Pavle, *Imena naših krajev*, Mladika, Trst 1987.
- Merkù,** Pavle, Prispevek k mikrotoponomastiki tržaške okolice, *Slavistična revija* 40, Ljubljana 1992.
- Merkù,** Pavle, *Svetniki v slovenskem imenoslovju*, Mladika, Trst 1993.
- Merkù,** Pavle, Slovenski toponimi med Oglejem in Sočo, *Slavistična revija* 44, Ljubljana 1996.
- Merkù,** Pavle, Ujejci, Onejci ali Vnejci? *Traditiones* 28/I, Ljubljana 1999.
- Merkù,** Pavle, Slovensko imenoslovje v Italiji, *Jezikoslovni zapiski* 8, Ljubljana 2002.
- Merkù,** Pavle, Devinski prisežni obrazec z začetka 17. stoletja, *Jezikoslovni zapiski* 8, Ljubljana 2002.
- Merkù,** Pavle, Toponomastični ocvirki, *Jezikoslovni zapiski*, 10, Ljubljana 2004.
- Merkù,** Pavle, *1300 primorskih priimkov*, Mladika, Trst 2004.²
- Merkù,** Pavle, *Od babe do smrti /* Bogastvo slovenskega besedja, Mladika 2005.
- Merkù,** Pavle, Slovensko imenoslovje v Italiji, Pavle Merkù, *Krajevno imenoslovje na slovenskem zahodu*, (ur. Metka Furlan in Silvo Torkar), Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana 2006.
- Merkù,** Pavle, Priimek Vram, *Jezikoslovni zapiski*, 14, Ljubljana 2008.
- Mihelič,** Miran, Imena, ki opozarjajo na nekdanje življenje. Mija Bon – nagrajena za diplomsko delo o ledinskih in hišnih imenah v Bovcu, *Dom*, Kulturno verski list, leto LII, št. 5, 15. marca 2017, 4.
- Mikhailov,** Nikolai, *Jezikovni spomeniki zgodnje slovenščine*, Rokopisna doba slovenskega jezika (od XIV. stol. do leta 1550), prev. Helena Ošlak, Mladika, Trst 2001.
- Miklavčič,** Milena, 2010: Coknpok po slovar, *Loški utrip* 15, št. 172, December, 48.
- Miklošič,** Fran, Die slavischen Monatsnamen, *Denkschriften der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Classe*, 17 Bd, Wien 1868.
- Milčinski,** Fran, *Butalci*, Mladinska knjiga, Ljubljana 1981.
- Mlakar,** Boris, Življenje in tragična usoda Narteja Velikonje, *Glasnik*

- Slovenske matice* XXIX/XXXI, št. 1–3, 2005/2007.
- Mlinar**, Branko, Ob drugem zvezku knjižnice Žirovskega občasnika, *Žirovski občasnik* 9, št. 14, Žiri 1988.
- Mlinar**, Leander, *Moja domača vas Žiri in bližnja okolica*, letnice ni [Rokopis].
- Moder**, Janko, et al., Jezik naš vsakdanji / Nekaj pogledov na materinščino in njeno usodo, *Zvon* (revija za kulturo in družbo) 8, št. 1, Celovec 2005.
- Möderndorfer**, Vinko, *Verovanja, uvere in običaji Slovencev*, Mohorjeva družba, Celje 1946.
- Munda Hirnök**, Katalin (ur.), **Ravnik**, Mojca (ur.), Slovenci na Hrvaškem – Dediščina in sedanost, Slovensko etnološko društvo (Knjižnica Glasnika SED), Ljubljana 2006.
- Murko**, Matija, *Vatroslav Oblak* (z dvema podobama), Ljubljana, Slovenska Matica, 1899.
- Murko**, Matija, Zur Geschichte und Charakteristik der Prager ethnografische, Ausstellung i. Jahre 1895, *Mitteilungen der Anthropologische Gesellschaft*, Wien 25.
- Murko**, Matija, Dela po narodopisni razstavi češkoslovanski, *Ljubljanski zvon* 16, Ljubljana 1896.
- Murko**, Matija, Narodopisna razstava češkoslovanska v Pragi, *LMS*, Ljubljana 1896.
- Murko**, Matija, Prispevek k zgodovini ljudske hiše pri Južnih Slovanih / Zur Geschichte des volkstümlichen Hauses bei den Südslaven, *Die Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft* in Wien, 1906.
- Murko**, Matthias, Das Grab als Tisch, *Wörter und Sachen*, Kulturhistorische Zeitschrift für Sprach- und Sachforschung, Band II, Heidelberg 1910.
- Murko**, Matthias, Die Schröpfköpfe bei den Slaven. Slav. baňa, baňka, lat. balnea, *Wörter und Sachen*, Kulturhistorische Zeitschrift für Sprach- und Sachforschung, Band V, Heidelberg 1913.
- Murko**, Matthias, Zur Geschichte der Heugabel (slav. vidly), *Wörter und Sachen*, Kulturhistorische Zeitschrift für Sprach- und Sachforschung, Band XII, Heidelberg 1929.
- Murko**, Matija, *Spomini*, Ljubljana, Slovenska matica, 1951.
- Murko**, Matija, *Izbrano delo*, Slovenska matica, Ljubljana 1962.
- Mušič**, Marjan, Slovenska ljudska umetnost in mi, *Sodobnost* 7, Ljubljana 1939.
- N**
- n**, O zadevah slovenskega besednjaka, *Kmetijske in rokodelske novice* 12, Ljubljana 1854.
- Naglič**, Miha, Živeti in kmetovati nad uranom / Žirovski Vrh nekoč in danes, *Gorenjski glas*, 1. marca 1991.
- Naglič**, Peter, *Zapiski* na mojo prošnjo, Žiri 2000.
- Náš Kolindrin**, Te rozajanski kultürski čirkolo »Rozajanski Dum« 2016 [zidni koledar].
- Nova Crainska Pratica**, na Lejtu M. DCC. XXXXI. Faksimile 1966.
- Navratil**, J., Zakaj je nehal Vedež! *Slovenski Glasnik* 1859/II.
- Nemanič**, Davorin, Drobtine za slovenski slovar, *Ljubljanski zvon* 4, Ljubljana 1884.
- Nežmah**, Bernard, *Pogovori z Merkujem*, Mladika, Trst 2014.
- Novak**, Vilko, Struktura slovenske ljudske kulture, *Razprave / Dissertationes* IV, Ljubljana 1958.
- Novak**, Vilko, Ljudski jezik, *Slovenska ljudska kultura*, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1960.

- Novak, Vilko**, Življenje in delo Avgusta Pavla, *Razprave II. Razreda 7*, Ljubljana 1970.
- Novak, Vilko**, Delo Franceta Kotnika, *Raziskovalci slovenskega življenja*, Cankarjeva založba, Ljubljana 1986.
- Novak, Vilko**, *Zbogom, življenje* (Nekaj pesmi vsega življenja), Samozaložba, Ljubljana 2000.
- O**
- Oblak, Lovrenc**, Nekoliko črtic iz žirovske fare, *Loški razgledi 33*, Škofja Loka, 1986.
- Orožen, Martina**, Odvisnost narečnega besedišča in načina upovedovanja (izražanja) od spreminjajočega se načina življenja, *Traditiones 23 / Naš živi jezik*, Ljubljana 1994.
- Orožen, Martina**, *Oblikovanje enotnega slovenskega knjižnega jezika v 19. stoletju*, Ljubljana 1996.
- Ovsec J., Damjan**, »Če boš rekel A, te bom na gobec do Ž«, *Gea 7*, št. 7, 1997.
- Ovsec, Damjan**, Splošno o srajci, posebej še o »ljubljskih srajcah«, *Gea 7*, št. 7, 1997.
- P**
- Pahor, Boris**, Mavrica je naš simbol ali jezik kot blagoslov (Uvodni govor na 71. svetovnem kongresu mednarodnega PEN od 14. do 21. junija na Bledu), *Mohorjev koledar 2006*, Celjska Mohorjeva družba, Celje 2005.
- Pahor, Boris**, Tržaško pismo, *Ampak 7*, maj 2006, št. 5.
- Pajk, Janko**, Nekaj domačih besed, *Kres 1*, Celovec 1881.
- Pandler, Fritz**, Alter- und Krankentöngung als Sitte bei indogermanischen Völkern, *Wörter und Sachen*, Kulturhistorische Zeitschrift für Sprach- und Sachforschung, Band XVII, Heidelberg 1936.
- Pangerl, Viljem**, Prva srečanja med Slovenci in benediktinci, *Redovništvo na Slovenskem*, Ljubljana 1984.
- Paternu, Boris**, *France Prešeren in njegovo pesniško delo*, Mladinska knjiga, Ljubljana 1976.
- Pavel, Avgust**, Odrpta ognjišča v kuhinjah rabskih Slovencev (anonimni prevod Vilka Novaka), *Etnolog 4*, 1928, Ljubljana 1931.
- Pelikan, Egon**, *Tajno delovanje primorske duhovščine pod fašizmom*, Nova revija (Korenine), Ljubljana 2002.
- Pertot, Suzana**, V imenu očeta (Medgeneracijski prenos slovenskega jezika in identiteta po moški liniji), *Živeti mejo* (Zbornik Slavističnega društva Slovenije 18), Slovenski slavistični kongres, Trst 2007.
- Peternel, [ime ni navedeno]**, Ktere imena mescov so prave, *Kmetijske in rokodelske novice 7*, Ljubljana 1849.
- Peternelj, Jože**, *Greh v Dolini*, Kmečki glas, Ljubljana, januarja 1995.
- Petkovšek, Janez**, 2010: *Dober dan, besede – starke!* Samozaložba, Rovte.
- Pibernik, France**, *Karel Mauser* (Življenje in delo), Graditeljji slovenskega doma – 2, Ognjišče, Koper 1993.
- Pintar, Luka**, Slovarski in besedotvorni paberki, *Letopis matice slovenske*, Ljubljana 1895.
- Pintar, Luka**, Slovarski in besedotvorni paberki, *Letopis matice slovenske*, Ljubljana 1898.
- Planina, France**, *Škofja Loka s Poljansko in Selško dolino*, Muzejsko društvo, Škofja Loka 1972.
- Pleteršnik, Maks**, *Slovensko-Nemški slovar*, izdan na troške rajnega knezoškofa ljubljanskega Antona Alojzija Wolfa. Založilo in na

- svetlo dalo Knezoškofijstvo. Tiskala Katoliška tiskarna, Prvi del A–O, Drugi del P–Ž, v Ljubljani 1894.
- Pochobradsky**, Zlatko, *Bejle Gauob*, SIZ u oblasti kulture, Čabar 1980.
- Pochobradsky**, Zlatko, *Uognišče*, Rijeka, Ni podatka. [1981].
- Pochobradsky**, Zlatko, *Tiha rejč guodi*, Narodno sveučilište, Čabar, 1983.
- Pochobradsky**, Zlatko, *Raki*, Srednja škola »Vladimir Nazor«, Čabar 1996.
- Pochobradsky**, Zlatko, *Prpuvtke*, Srednja škola »Vladimir Nazor«, Čabar 1996.
- Pochobradsky**, Zlatko, *Vrata*, Čabar, 2005. Drugih podatkov ni.
- Počkar**, Ivanka, *Iz časov ječmenove kave* / Življenjepisi Štajercev in Kranjcev ob sotočju rek Krke, Save in Sotle, Novo mesto 1998.
- Podmilšak**, Josip-Andrejčkov Jože, *Črtice*, KUD Fran Maselj Podlimbarski, Krašnja 2005.
- Podreka**, Peter / **Podrecca**, Pietro, **Klinjon** Alojz / **Clignon**, Luigi, Andohtlivi poslušavci / Devoti ascoltatori, *Pridige v slovenskem narečju Nadiških dolin 1850–1930* / *Prediche nel dialetto sloveno delle Valli del Natisone*, ur. Giorgio Banchig-Riccardo Ruttar, Združenje /Associazione »Don Eugenio Blachini«, Čedad / Cividale del Friuli, 2000.
- Pogačnik**, Jože, *Srednjeveško slovstvo* (Naša beseda), Mladinska knjiga, Ljubljana 1972.
- Pogačnik**, Jože, *Slovenska Lepa Vida* ali hoja za rožo čudotvorno (Motiv Lepe Vide v slovenski književnosti, Cankarjeva založba, Ljubljana 1988.
- Pogorelec**, Breda, Jezikovna odzivanja v posameznih življenjskih položajih in določenih socialnih okolji, *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 20, št. 2, Ljubljana, 1980, 100–101.
- Potočnik** [Blaž], Slovenska imena mesecev, kakor jih je predložil fajmošter, *Kmetijske in rokodelske novice* 5, Ljubljana 1847.
- Prek**, Stanko, *Ljudska modrost*, Kmečki glas, Ljubljana 1982.
- Prešeren**, France, *Pesnitve in pisma* (Kondor 25 in 35), Mladinska knjiga, Ljubljana 1962.
- Prežihov** Voranc, Solzice, *Izbrano delo* III, Ljubljana 1969.
- Prežihov** Voranc, *Gospodstvo polje*, Mohorjeva družba, Celje 1979.
- Prijatelj**, Ivan, *Slovenska kulturnopolitična in kulturna zgodovina* 1848–1895, 4. knjiga, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1961, 494.
- Primc**, Jože, *Okamneli mož* (Glasovi 15), Kmečki glas, Ljubljana 1997.
- R**
- r-**, Jezikoslovne drobtinice, *Kmetijske in rokodelske novice* 7, Ljubljana 1849.
- Radešček**, Rado, *Prgišče starega srebra* (tipkopis).
- Radics**, Peter, Slovenščina v besedi in pismu, *Letopis Matice Slovenske* za leto 1879, Ljubljana 1879, 1–33.
- Raič**, Božidar, Beteg, betež, betežen, *Kres* 6, Celovec 1886.
- Raič**, Božidar, Oroslav Caf, *Letopis Matice Slovenske* ?za leto 1878.
- Rakovec**, Karel, Psihološke in sociološke osnove dvojezičnosti (Iz rokopisne zapuščine), *Zvon* (revija za kulturo in družbo) 6, št. 5, Ljubljana 2003.
- Ravnik**, Mojca, Terenski pogovori – vir za etnološke in etnolingvistične raziskave, *Traditiones* 23, Ljubljana 1994.
- [**Ravnikar**, Matevž] – Poženčan, Opomba zastran novih mesečnih imen, *Kmetijske in rokodelske novice* 5, Ljubljana 1847.

- [Ravnikar, Matevž] Poženčan, O začetku imen 'Ljubljana' in 'Laibach' *Kmetijske in rokodelske novice* 11, Ljubljana 1853.
- Rebula**, Alojz, Dnevnik, *Zvon* (najstarejša slovenska revija za kulturo in družbo) 12, št. 5/6, 2009.
- Reichmayr**, Michael, *Ardigata! Krucinal!* (Ein slowenisches Schimpfwörterbuch, basierend auf Arbeiten von Josef Matl (1897–1974) zum deutsch-slavischem Sprach- und Kulturkontakt, Wissenschaftliche Schriftenreihe des Pavelhauses, Band 1 / Znanstvena zbirka Pavlove hiše, 1. knjiga, Wien 2003.
- Rešek**, Dušan, *Brezglavjeki* (Glasovi 9), Kmečki glas, Ljubljana 1995.
- Reven**, Ivan, Vloga Poljanškov – Modrijanov v razvoju združništva na Žirovskem, *Žirovski občasnik* 8, št. 13, Ljubljana 1987.
- Reven**, Ivan, Vrsniki v plamenih, *Žirovski občasnik* 11, št. 16, Žiri 1990.
- Rogerij** Ljubljanski [Mihael Krammer], *Palmarium Empyreum*, Clagenfurt 1741, Labaci 1743.
- Rožman**, Irena, Prispevki profesorja Ivana Koštiáala v Anthropophyitei, *Kolesar s Filozofske* / Zbornik v počastitev 90-letnice prof. dr. Vilka Novaka), Ljubljana 2000.
- Rudolf**, Ivan, *Spev v nanoško jutro*, Zadruga Goriška Mohorjeva, Gorica 1998.
- Rupnik**, Marko Ivan, Ker Bog je ljubezen, *Evropa na razpotju*, Ljubljana 1994.
- Rustja**, Peter, »Na začetku ni bilo nič«, *Traditiones* 26 (Res slovenica – quo vadis?), Ljubljana 1997.
- R. S.** [= Rutar, Simon], Postojinsko okrajno glavarstvo (ocena): *Ljubljanski zvon* 9, 1889.
- S**
- Samec**, Drago, Ivan Koštiál / bibliografija 1901–2011, *Jezikoslovni zapiski* 18, št. 2, Ljubljana 2012.
- Scheinigg**, Janez, Osvald Gutschmann, *Kres* 5, Celovec 1885.
- Scheinigg**, Janez, Obraz rožanskega razrečja na Koroškem, *Kres* 1, Celovec 1881.
- Die Schriftleitung**, Vorbemerkung, *Wörter und Sachen*, Kulturhistorische Zeitschrift für Sprach- und Sachforschung, Band XV, Heidelberg 1933.
- Simčič**, Zorko, 2003: Meditacija ob postavitvi spomenika dr. Tinetu Debeljaku (Škofja Loka, ob stoletnici njegovega rojstva), *Meddobje* XXXVII, št. 3–4, Buenos Aires / Argentina, 2003.
- Simčič**, Zorko, Življenje polno smisla (Ob tretji obletnici smrti Milana Komarja), *Loški razgledi* 55, Škofja Loka 2005.
- Slavec** Gradišnik, Ingrid, *Etnologija na Slovenskem* (Med čermi narodopisja in antropologije), Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana 2000.
- Slovenski pravopis**, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1962.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika**, III, Ljubljana 1979.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika** IV, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1985.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika**, V, Ljubljana 1991.
- Slovenika** II, *Slovenska nacionalna enciklopedija*, Mladinska knjiga, Ljubljana 2011.
- Smej**, Jože, *Ivanocyjeva skrivnost*, Župnijski urad, Tišina 2012.
- Smej**, Jože, *Po sledovih zlatega peresa* / Roman o Miklošu Küzmiču, Pomurska založba 1980.

- Smole**, Vera, Narečje pod Vrtačo. Mlini in žage. Dokumentacija, *Jezik in slovstvo* 40, Ljubljana 1994/1995.
- Smolej**, Ana, *Janez Petkovšek, Dober dan, besede – starke!* Samozaložba, Rovte 2010.
- Soklič**, Jakob, *Istra kliče ...* (Spomini izgnanega istrskega duhovnika, Jugoslovenska Matica, Ljubljana [1928]).
- Stabej**, Jože, Ob petstoletnici škofjeloškega zapisa slovenskih imen za mesece, *Loški razgledi* 13, Škofja Loka 1966.
- Stabej**, Jože, Rokopisni koledar iz leta 1415 in njegovi vrstniki, *Časopis za zgodovino in narodopisje*, Nova vrsta 4, Maribor 1968.
- Stabej**, Jože, *Krompir, kruh ubogih*, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana 1977.
- Stabej**, Jože, *Prva stoletna pratika in njena zgodovina*, ČZP Kmečki glas, Ljubljana 1986.
- Stanonik**, Marija, Govor Žirovske kotline in njenega obrobja, *Slavistična revija* 25, Ljubljana 1977.
- Stanonik**, Marija, Jezik, *Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja*, Vprašalnice, št. 10, ur. odbor: S. Kremenšek, V. Novak, V. Vodušek, Ljubljana 1977.
- Stanonik**, Marija, Vprašanje realizma v slovenski folklorni pripovedi, *Obdobje realizma v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*, Ljubljana 1982.
- Stanonik**, Marija, *Slovstvena folklor v domačem okolju*, Zavod Republike Slovenije za šolstvo in šport, Ljubljana 1990, 1993.²
- Stanonik** Marija (ur.), *Traditiones / Naš živi jezik*, Ljubljana 1994.
- Stanonik**, Marija, *Sonce IHS / Poezija slovenskih jezuitov*, Ljubljana-Dravljje 1999.
- Stanonik**, Marija, Modeli razmejevanja slovstvene folklore in literature, *Teoretični oris slovstvene folklore*, Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana 2001.
- Stanonik**, Marija, *Slovstvena folkloristika med jezikoslovjem in literarno vedo*, Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana 2004.
- Stanonik**, *Hišna imena v Žireh*, Slavistično društvo Maribor (Zora 37), Maribor 2005.
- Stanonik**, Marija, *Zgodovina slovenske slovstvene folklore*, Slovenska matica, Ljubljana 2009.
- Stanonik**, Marija, *Folkloristični portreti iz treh stoletij: od baroka do moderne*, Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana 2009.
- Stanonik**, Marija, *Slovenska pesem v tujem škornju*, Mladika, Trst 2014, 167–177.
- Stattmann**, Siegfried, Nikdar se odpovedati dialogu, *Nedelja* 76, št. 21, 21. maja 2006.
- Stres**, Anton, Mesto in pomen Bubrove misli, *Princip dialoga*, posebna številka časnika 2000, Ljubljana 1982.
- Stritar**, Josip, Dunajska pisma, *Zbrano delo* VII, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1956.
- Svetokriški**, Janez, *Sacrum promptuarium* III, Ljubljana 1696 (1698).
- Sveto pismo Nove zaveze**, jubilejni prevod ob štiristoletnici Dalmatinove Biblije, Nadškofijski ordinariat, Ljubljana 1984.
- Szabo**, Agneza, Socijalna struktura Slovenaca u kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji između 1880. i 1910. godine, *Slovinci v Hrvaški*, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana 1995, 85–105.

Š

- Š., J., Nekoliko belokranjskih izrazov in slovniških nenavadnostij iz Adlešič, *Dom in svet* 4, Ljubljana 1891.
- Šašelj, Ivan, Iz belokranjskega besednega zaklada, *Dom in svet* 9, Ljubljana 1896.
- Šašelj, Ivan, Iz belokranjskega besednega zaklada, *Dom in svet* 10, Ljubljana 1897.
- Šašelj, Ivan, Iz belokranjskega besednega zaklada, *Dom in svet* 12, Ljubljana 1899.
- Šašel, Joso, Naša osebna imena, *Svoboda* (mesečnik slovenske prosvetne zveze) 1, Celovec 1954.
- Šega, Polona, 2009: »Gre mi za skupnost, kateri pripadam (Intervju z Borisom Pahorjem), *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 49, št. 3.
- Šivic-Dular, Alenka, O ljudski etimologiji, *XXVI. seminar slovenskega jezika, literature in kulture* (zbornik predavanj), Ljubljana 1990.
- Škofic, Jožica, *Problemi slovenskega pogovornega jezika*, magistrska naloga, mentorica prof. dr. Breda Pogorelec, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti, Ljubljana 1991.
- Škofic, Jožica, O nekaterih govorih in zapisu, *Zupan, Marjan, Rpečnekova vučca* (Glasovi 20), Kmečki glas, Ljubljana 1995, 178–181.
- Škofic, Jožica, Stanko Košir, B's'dnjak rutarščê 'n srenščê šprašê, *Slovar rutarške in srenške govorce*, *Jezikoslovni zapiski* 4, Ljubljana 1998, 197–199.
- Škofic, Jožica, Maurer-Lausegger, Herta, Orodje s koroških podstrešij. O saneh ... / Über Schlitten ... *Jezikoslovni zapiski* 5, Ljubljana 1999.
- Škofic, Jožica, *Govorica jih izdaja* / Skica govora kovaške Kropce, Tomco, Kropa 2001.
- Škofic, Jožica (ur.), Klemen **Klinar** (ur.), *Rateški slovar*: ad abnjaka da žoka in ad agrabka da žlef, Občina, Kranjska Gora 2015.
- Škrabec, Stanislav, Rimski katolik (rubrika: Književna novost), *Cvetje z vertov sv. Frančiška* / Mesečni list za verno slovensko ljudstvo, zlasti za ude tretjega reda sv. Frančiška, VIII. tečaj, 4. zvezek, V Gorici, 1888.
- Škrabec, Stanislav, *Jezikoslovna dela* 2, Frančiškanski samostan, Nova Gorica 1994.
- Škrabec, Stanislav, *Jezikoslovna dela* 3, Frančiškanski samostan, Nova Gorica 1995.
- Škrabec, Stanislav, Boj z učeno senco, *Cvetje z vertov sv. Frančiška* (Mesečni list za verno slovensko ljudstvo, zlasti za ude tretjega reda sv. Frančiška), XVI, 4. zvezek, Gorica 1897.
- Škrlep, Dušan, *Slovar poljanskega narečja*, Gostilna »Poni«, Gorenja vas 1999.
- Štifter, F., O tednu in njegovih dnevnikih imenih, *Letopis Matice slovenske* 1872–1873.
- Štrekelj, Karel, Prešeren in narodna pesem, *Zbornik Slovenske Matice* III, Ljubljana 1901.
- Štrekelj, Karel, Iz besednega zaklada narodovega, *Letopis Matice slovenske* 1892, Ljubljana 1894.
- Štrekelj, Karel, Jezikoslovne mrvice, *Ljubljanski zvon* 9, Ljubljana 1889.
- Štrekelj, Karel, Iz besednega zaklada narodovega, *Letopis Matice slovenske* 1892.
- Štrekelj, Karel, Slovarski doneski iz živega jezika narodovega, *Letopis Matice slovenske* za leto 1894.

Štrekelj, Karel, Prinos k poznavanju tujih besed v slovenščini, *Letopis Matice slovenske* za leto 1896.

Štrekelj, Karel, *Slovenske narodne pesmi* IV, Slovenska matica, Ljubljana 1908–1923.

Štukl, France, Prispevki k poznavanju domačih imen v zvezi z upravnimi funkcijami, *Loški razgledi* 43, Škofja Loka 1996.

T

Tavčar, Ivan, Cvetje v jeseni, *Izbrano delo* III (Naša beseda), Ljubljana 1968.

Terseglav, Marko, Stare žalostne ali o humorju v ljudskem pesništvu, *Zbornik Slavističnega društva Slovenije*, Ljubljana 1997.

Tolstaja, Svetlana M., Postulaty moskovskoi etnolingvistiki, *Etnolingwistyka / Problemy języka i kultury/* 18, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2006.

Tominšek, Josip, Prof. dr. Karel Štrekelj in nabiranje slovenskih narodnih napevov, *Slovenski etnograf* V, Ljubljana 1952.

Toporišič, Jože, *Enciklopedija slovenskega jezika*, Cankarjeva založba, Ljubljana 1992.

Tratnik, Valentin, *Danes jaz, jutri ti*, II Ljubljana 1987.

Trstenjak, Anton, Franc ks. vitez Miklošič, *Letopis Matice slovenske* za leto 1882 in 1883.

Trstenjak, Anton, O slovenski duši, *Koledar Družbe sv. Mohorja*, Celovec 1987.

Trstenjak, Anton, *Pastoralna psihologija*, Mohorjeva družba, Celje 1987.

Trstenjak, Davorin, Ime Vraz, *Kres* 4, Celovec 1884, 155–157.

Torkar, Silvo, Akademik Pavle Merku – osemdesetletnik, *Jezikoslovni zapiski* 13, št. 1–2, Ljubljana 2007.

U

Učeničnik, Ivan [= Ivan Rudolf], (ur.), *Bazovica*, Berilo Jugoslovanskega odbora iz Italije, leto 4, št. 100, št. 5, Kairo, 27. februarja 1944.

Ule, Andrej, Martin Buber: Princip dialoga (v posebni številki revije 2000), *Naši razgledi*, 27. maja 1983.

V

Vrabl, Tone, Apostol novega načina življenja (Ob stoletnici rojstva – radijski posnetek pogovora s športnim vzgojiteljem Dragom Ulago, 13. maja 1993), *Mohorjev koledar 2007*, Celjska Mohorjeva družba, Celje 2006.

Vranski, A., Materinščina – temelj vsaj omiki! *Učiteljski tovarš* / List za šolo in dom 19, Ljubljana 1879.

Vuga, Katarina, *Soukan an Sukenci u sukenščini*, Krajevna skupnost, Solkan 2012.

Verbinc, France, 1968: *Slovar tujk*, Cankarjeva založba, Ljubljana.

W

Weinelt, Herbert, Die Slowakisierung der Stadt Sillien im Mittelalter, *Wörter und Sachen*, Zeitschrift für indogermanische Sprachwissenschaft, Volksforschung und Kulturgeschichte, Neue Folge Band III/1940, (Band 21), Heidelberg 1940.

Weisgerber, Leo, Die Stellung der Sprache im Aufbau der Gesamtkultur [I], *Wörter und Sachen*, Kulturhistorische Zeitschrift für Sprach- und Sachforschung, Carl Winter's Universitätsbuchhandlung, Band XV, Heidelberg 1933, 134–224.

- Weisgerber**, Leo, Die Stellung der Sprache im Aufbau der Gesamtkultur II, *Wörter und Sachen*, Kulturhistorische Zeitschrift für Sprach- und Sachforschung, Carl Winter's Universitätsbuchhandlung, Band XVI, Heidelberg 1934, 97–236.
- Weiss**, Peter, 2007: Slovenski narečni slovarji s slovenskega zahoda v Italiji, *Živeti mejo* Zbornik Slavističnega društva Slovenije 18, Slavistično društvo Slovenije, Trst, 319–326.
- Z**
- Zablatnik**, Pavle, *Čar letnih časov* (v ljudskih šegah na Koroškem), Celovška Mohorjeva družba, Mohorjeva založba, Celovec 1984.
- Zadravec**, Bojan, *Vladekova pot v neznano*, Samozaložba, Murska Sobota, Salve, Ljubljana 2017.
- Zajec**, Alfonz, pismo 4. 7. 2003.
- Zajc-Jarc**, Mihaela, *Duhan iz Višnje Gore* (Glasovi 7), Kmečki glas, Ljubljana 1993.
- Zavrl Žlebir**, Danica, Bric na Gorenjskem, *Ločanka* XIII, 1. januar, št. 1, Škofja Loka 2011.
- Zonta**, Emil, *Moč kletve, moč molitve*, Libris, Koper 2011.
- Zorko**, Zinka, Opis žage, mlina in oglenice v govoru Selnice ob Dravi, *Traditiones* 23 /Naš živi jezik, Ljubljana 1994.
- Zorko**, Zinka, *Narečna podoba Dravske doline*, Kulturni forum, Maribor 1995.
- Zorko**, Zinka, Medjezikovni vplivi v lendavskem kotu, *Haloško narečje in druge dialektološke študije*, Zora 6, Maribor 1998.
- Zorko**, Zinka, Stavbarsko izrazje v koroškem remšniškem podnarečju, *Narečjeslovne razprave o koroških, štajerskih in panonskih govorih*, Zora 64, Maribor 2009.
- Zorko**, Zinka, Priimki in hišna imena na Kozjaku, *Narečjeslovne razprave o koroških, štajerskih in panonskih govorih*, Zora 64, Maribor 2009.
- Zupan**, Marjan, *Rpečnekova vučca* (Glasovi 20), Kmečki glas, Ljubljana 1995.
- Zver**, Stanislav, *Jožef Klekl* (prekmurski Čedermac) / Graditelji slovenskega doma – 7, Ognjišče, Koper 2001.
- Ž**
- Žele**, Andreja, *Kaku su živjeli* (Glasovi 12), Kmečki glas, Ljubljana 1996.
- Žitnik**, Janja, Integracija izseljenske književnosti v matično kulturo, *Glasnik Slovenske matice* XXVII/XXVIII, št. 1–2, Ljubljana 2003/2004, 76–80.
- Žokalj-Jesih** Bojana et al. ... *Bili so Čedermaci* (Primorski duhovniki v času fašizma od konca prve do konca druge svetovne vojne), Svobodna misel, Ljubljana 1996.
- Žolgar**, Matej, *Josip Marn, Jezičnik* 30, Ljubljana 1892.
- Žuravlev**, A. F., Slavjanskaja etnolingvistika v rabotah N. I. Tolstogo, *Jazyk i narodnaja kul'tura* / očerki po slavjanskoj mifologii i etnolingvistike, Izdatel'stvo Indik, Moskva 1995, 8–12.
- , 49. seja Matičinega odbora, *Letopis Matice slovenske* 1880, 352.
- , Matija Ahacel [nekrolog], *Drobtinice* 2 (1847).
- , [Rubrika] Besednik, *Glasnik slovenski* 1/1, Celovec 1858.
- , Pomenki, *Kmetijske in rokodelske novice* 5, Ljubljana 1847.
- , Prošnja, *Kmetijske in rokodelske novice* 7, Ljubljana 1849.
- , Besedje, *Kmetijske in rokodelske novice* 3, Ljubljana 1845.

- , Zdrahe ob besedi skutnik, ***Kmetijske in rokodelske novice*** 11, Ljubljana 1853.
- , Prošnja zastran slovenskega besednjaka, ***Kmetijske in rokodelske novice*** 12, Ljubljana 1854.
- , Kaj pomeni slovensko ime Samo? ***Kmetijske in rokodelske novice*** 14, Ljubljana 1856.
- , †Jernej Medved, ***Kmetijske in rokodelske novice*** 16, Ljubljana 1858.
- , Pisma o Slovencih in Slovenkah, ***Kmetijske in rokodelske novice*** 16, Ljubljana 1858.
- , O materinščini na naših ljudskih šolah, ***Popotnik*** 11, Maribor 1890.
- , Slovenski jezik in naši časniki, ***Slovan***, političen in leposloven list 4, 1887.
- , Neki kmet, kakor čarovnik (copernik) pred sodbo, ***Šolski prijatelj*** 2, 1853.
- , Deklica na tuje gre... ***Vigred*** 18, Ljubljana 1940.

ETHNOLINGUISTICS THE SLOVENE WAY

0

THE PREHISTORY OF SLOVENE ETHNOLINGUISTICS

1 BETWEEN PATRIOTISM AND SCIENCE IN THE 19TH CENTURY

In the mid 19th century, linguistics was dominated by the comparative and diachronous methods. At the same time when Fran Miklošič brilliantly represented the Slovenes and other Slavs at the University of Vienna with his perceptive studies of Slavic philology, many other Slovene authors engaged in Slovene linguistics without a real scientific basis. Everything was done in function of patriotism and national awareness.

Known and unknown authors engaged in explaining individual words in various newspaper sections, or responded to challenges from readers on a specific theme. A single word sometimes led to passionate debates. The articles from that period are an excellent source for a profound ethnological analysis on people's attitudes to their mother tongue, and at the same time provide reliable indications of the unconscious formation of ethnolinguistics, if we take into account that most articles mixed linguistics issues with culturological elements.

When people were invited to collect material, the response from the field was quite encouraging. The most loyal collectors were priests. In 1856 Fran Miklošič proposed to Oroslav Caf to gather all the material collected by individuals in a joint dictionary, but Caf rejected the proposal and later handed over his material containing 60, 000 words to Slovenska matica (Slovene Society).

The most famous collector of vocabulary was the grammar-school professor Fran Erjavec, who had several imitators. Alojzij Wolf, Prince-Bishop of Ljubljana, requested in his last will that his legacy was to be used to finish the German-Slovene and Slovene-German versions of the dictionary of the Bible. This resulted in two fundamental works of the Slovene language and Slovene linguistics: Wolf's *Deutsch-Slowenisches Wörterbuch* and Pleteršnik's *Slovensko-Nemški Slovar*.

Karel Štrelelj was among the first to try and include loan words, then called "foreign" words in the Slovene vocabulary.

The Illyrian movement aimed a unifying the languages of the Slovenes and Croats,

but largely to the detriment of the first. Many ardent Slovene patriots fell for the movement, partly due to pessimistic predictions about the fate of Slovene, and partly because it was fashionable to join the movement. The Styrian priest Božidar Raič pointed out that the Slovenes should first of all join in a United Slovenia, and only later join the Southern Slavs.

At that time the readers had to be informed about the relationship between the *čakavci*, *štokavci* and *kajkavci* (speakers of the different versions - *ča*, *što* and *kaj* - of the word meaning "what"), "who are closest to the Slovenes, whom we can easily understand, and are nothing else but Croatized Slovenes". Janez Bleiweis was against Pan-Slavism and Illyrism from the very beginning and for ethnic reasons, while Fran Miklošič based his rejection on professional arguments. At the 18th meeting of philologists in Vienna in 1858, he emphasized the importance of the living languages, unlike the other participants who discussed only dead languages. In treatises written in German he individually addressed all the Slavic peoples, their languages and literatures. He did not propose any rules on how they should write their languages, but merely demonstrated "how the people speak, and that the people's language and its folk traditions are the means that revived the nations and led to their rebirth, because he argued his statements with examples from traditional literature". Fran Ilešič did not agree completely with Miklošič's and Levstik's views about language and remained in favour of Illyrism until the end of the 19th century.

"The most efficient way to stimulate love of their mother tongue among pupils is the example of their teacher. The teacher's task is not only to intellectually teach in the mother tongue, but also to awaken national awareness, so that the pupils would love their mother tongue and driven by their patriotic ardour would at the same time empathize with our other brothers – the Slavs".

The mother tongue is the basis for intellectual, moral and religious education! A people that neglects the culture of its mother tongue disappears.

Božidar Raič demanded that in particular priests and teachers should have an excellent knowledge of their mother tongue. This led to the journal *Jezičnik*. Both the mischievous Pupil and the diligent Comrade indeed chatted about the Slovene language, on the different forms of writing, which were then changing rapidly, etc. and all this was meant for instruction and passing time.

Gregor Krek was a precursor of the trend, for which in cooperation with Brückner and Meringer Matija Murko became famous in Slovenia, when they together published the journal *Wörter und Sachen*. This started the interest in material culture in Slovene ethnology.

2 MATIJA MURKO AT THE JOURNAL WÖRTER UND SACHEN

The high quality of the journal *Wörter und Sachen* was certainly guaranteed by the reputed institution that published the journal and by the international composition of the editing board, consisting of carefully selected experts. Nevertheless, not one of them is included in a lexical survey on linguistics from 1970 ((Milka Ivič, *Pravci u lingvistici*). Does this prove that they were not real linguists? Perhaps they did not even want to be.

The article presents Matija Murko as a member of the editing board and outstanding collaborator of the interdisciplinary scientific journal *Wörter und Sachen* (Heidelberg

1909–1940), founded by the comparative linguist Rudolf Meringer. Meringer's school put great efforts into the historical dimension and diachronous treatment of the addressed issues, and this means that in terms of material as well as spatially, the school separated itself from the structuralists. Unlike the then advancing formalistic and structuralist studies on linguistics, Meringer aimed to not only preserve, but indeed enhance historically founded linguistics, based on semasiology, as a part of cultural history. Murko himself wrote that his impulse to travel to Bosnia and Herzegovina was indeed his cooperation with *Wörter und Sachen*, i.e. to “research primitive culture in situ”. Did he fully realize his plans? He may have used material from the South-Slavic cultural area in three articles published in *Wörter und Sachen*, but not one of them has any reference to Serbo-Croatian epics. Murko was among the first in *Wörter in Sachen* to refer to an article preceding his own in the journal. And this occurs several times, either because the discussed subject is updated and complemented, or because of conflicting views. While Meringer was its editor, *Wörter und Sachen* was indeed a kind of correspondence debating club. And that really was the original meaning and intention of professional journals.

Meringer's circle, gathered at *Wörter und Sachen*, may today be considered as predecessors of ethnolinguistics, which are nowadays highly appreciated in Russia, where it was enthroned by Nikita Tolstoy, and in Poland where it is headed by Jerzy Bartmiński, who launched the journal *Etnolingwistika*.

With his articles on the South-Slavic house and on visiting graves Matija Murko encouraged his students and other ethnologists towards fertile research into material culture.

As long as Rudolf Meringer was in charge at *Wörter und Sachen*, the journal's volumes were richly illustrated with excellent photographs and accurate drawings of the treated objects. The last article with such lavish illustrations was Matija Murko's article about fairies among the Slavs.

It is indicative that photographs reappear in an article on dubious symbols: the star and the swastika. This clearly shows that *Wörter und Sachen* degenerated towards the end. However, one would have to verify whether the same happened to other journals, as this would mean that it resulted from the general political pressure, which even serious scientific disciplines could not withstand.

3 THE MATURING OF SLOVENE ETHNOLINGUISTICS IN THE 20TH CENTURY

The present retrospective overview confirms that Slovene ethnolinguistics achieved more in practice than in theory and did so at an earlier stage. The process of the formation of Slovene ethnolinguistics may be described in three phases:

a) From accidental collecting to reflection: initially, collecting efforts on one's own initiative or thanks to teachers was stimulated largely by people's wish to strengthen the local, and indirectly also the national identity; gradually other contemporary professional views and even fashionable trends started to influence these efforts. Here we should mention Ivan Koštial, who was particularly interested in taboo subjects.

b) From reflection to concepts: France Kotnik rightly referred to *Wörter und Sachen*

and adopted from the journal initiatives for many ethnolinguistic subjects, especially “ethnobotany”.

Based on the dualistic idea of a high (consciously nurtured) vs. a low (i.e. folk) culture, Anton Breznik agreed with the traditional philological trend, which sought to define the sound and morphological features of the Slovene dialects. His research into surnames, based on ancient saint names and the vanishing of domestic words, was an original contribution to the issues.

In the 1970s Vilko Novak was praised for his article on the importance of the dialect(s) of Prekmurje. This was indeed a time when dialects were considered to be obsolete.

Jakob Kelemina rightfully drew attention to lexical collections from individual economic branches, e.g. dairies, fishing, agriculture, and to the argot and jargon of people without an occupation and the language of the Roma. These authors are the connecting link between the German concept of ethnolinguistics, i.e. the circle at *Wörter und Sachen*, and modern ethnolinguistic concepts.

c) From concepts to interdisciplinarity

Three thematic volumes of the collection of the Institute of Slovene Ethnology drew on the above mentioned interdisciplinary concept, without however joining any of the ethnolinguistic schools. The first volume (*Traditiones 23 / Naš živi jezik*, 1994) knew of Polish ethnolinguistics, but had no real idea about its concepts yet, although the term was explicitly considered in the introduction and title of the methodical article. The second volume (*Traditiones 24 / Besede in reči*, 1995), published on the occasion of the 70th birthday of Angelos Baš, a researcher of material culture, reminisces of the golden age of *Wörter und Sachen*, whose editorial concept may be considered as classical, not so much of German but indeed European ethnolinguistics – but without mentioning the research discipline by name – because its editorial board was international and its material reached across the European borders. The third volume (*Traditiones 26 / Res Slovenica – quo vadis?*) reveals the concern of the Slovenes about their mother tongue as an essential criterion of the national identity.

d) From interdisciplinarity to ethnolinguistics

In the 1990s Martina Orožen at the Department of Slavic languages and literatures, Faculty of Arts, was the first to hold lectures in the vein of ethnolinguistics, drawing on the Polish linguistic school. Mihaela Koletnik actually continues and completes the plans introduced by the journal *Wörter und Sachen*, among others with the cooperation of Matija Murko. Herta Maurer–Lausegger comes close to the contemporary idea of ethnolinguistics with numerous short documentaries on individual farming jobs among the Carinthian Slovenes. Pavle Merku dedicated himself with particular enthusiasm to the Terska Valley (Valli del Torre) as he established that it was the only area in Europe which had not seen acculturation influences from the national language and had therefore preserved a condition which can no longer be found with other Slavic dialects – with the exception of that of Resia. At this juncture of cultures and languages, Merku’s explanations and corrections consciously joined the efforts to recognize and strengthen the Slovene identity based on the fully professional procedures that were valid in his time. Merku liked to connect

every linguistic phenomenon with concrete life and this makes his publications useful for ethnolinguistics as well.

In the final decades of his life, Milko Matičetov dedicated himself to ethnolinguistics as well, but without calling it so explicitly. In his research he emphasized the comparative aspects and he highly appreciated Nikita I. Tolstoy. From there to ethnolinguistics in Tolstoy's sense was not a far step.

A

NATIONAL IDENTITY

1 THE CONNECTEDNESS OF LANGUAGE AND COSTUME IN THE MATURING OF THE SLOVENE IDENTITY

Concrete examples prove that the question of the connectedness of language and costume is not just an academic or cultural question, but a political as well.

Language (or its art products at the level of literary folklore) + costume are a kind of twins in articles on the Slovene national awareness. The first refers to its spiritual side, the second to the material one. Both language and costume turned into status symbols of national identity for a long time. Language preserved its importance in identifying individual nations into the present, while costumes lost their shine long ago.

Does this mean that sooner or later the same will happen to language? In the northern hemisphere at least people dress more or less alike. Will our descendants around the whole world speak the same language with some regional/local particularities?

A question to be considered: recent ethnological systematics rank costumes as material culture. But the present theme questions such definition – because of the aesthetic and symbolic functions of costumes.

2 SLOVENE IN THE NEIGHBOURING COUNTRIES AND AROUND THE WORLD

In Carinthia Slovene toponyms and surnames were Germanized and this early led to studies proving their initial Slavic origin. While under Italy, the surnames and names of Slovenes were systematically Italianized, and Italian church dignitaries emphasized that it was a sin to be a Slovene. A Carinthian woman similarly asked whether it was a sin to be Slovene.

The European Union will be a hard test for the Slovenes. In the past the Slovenes suffered for Slovenhood, nowadays they write treatises about it.

We are aware how valuable language is only in boundary positions, which are most often felt by emigrants and members of the Slovene minorities in the neighbouring countries. New studies confer no weight at all to the value of Slovenhood.

3 THE SLOVENE NAMES OF THE MONTHS

The Czech researcher Karel Jaromir Erben studied the Slavic names of the months. He examined the etymology of the names of the individual months from Old Church Slavonic onwards and comparatively in individual Slavic languages. The Czech names go back to 1202. How our ancestors measured time has been described in detail by Jože Stabej. The

oldest mention of months in Slovene goes back to 1466, somewhere in South Germany (the Bavarian-Austrian linguistic area) and by someone called Martin from Loka. There is ample evidence of the introduction of the Slovene names of the months in the Middle Ages.

Until the enlightenment the names of the months appear only in various manuscripts and printed vocabularies. From around 1770 and at the time of the national awakening to around 1870, several European nations, among the Slavs in particular the Czechs, Croatians and Slovenes, tackled the issue of the national names of the months. Matija Majar Ziljski drew attention to the confusion in the names of the months, but his attempt at Illyrism failed. Matija Murko also emphasized that there was no way to do without the international names of the months.

Besides the names of the months we know from calendars, almanacs, newspapers, etc, numerous ones exist that were invented by individuals, as well as others derived from local or regional colloquial speech. Most attention was probably drawn by the Prekmurje names of the months. The “names of the months in the Pannonian linguistic area” have been addressed in detail by Marko Jesenšek. Most of the Slovene and other Slavic names of the months reflect the image of the Old Slavic economy and its firm connectedness with living in nature.

B

LOCAL IDENTITY

1 SLOVENE AMATEUR DIALECT DICTIONARIES

The acquired sources show that the map of Slovenia is neatly criss-crossed by a web of dialects in the Slovene ethnic territory. In spite of efforts aimed at a thorough survey, this chapter certainly does not present all related works, as modern technology makes it quite easy to compose a small dialect dictionary for one’s own pleasure or for the satisfaction of the compiler’s circle of friends.

Some untrained collectors are betrayed by their incorrect use of the professional terminology and, of course, because they record the dialect material in random ways. Nevertheless, everything that is preserved, even in such poor records, is of great importance for our material, social and spiritual culture. And they deserve praise when they are willing to call upon professional assistance.

The impulse to collect and record dialect words and individual sentences may be emotional, patriotic or professional, but even within these three motives they are widely divers. The changed economic and social structure, new technology, and new communication options have changed the Slovene dialects very quickly in the last decade; they have become more uniform and closer to the standard language, and many of the carriers in the countryside fear they will disappear. And that is what makes intellectuals who witness the fading and decline of dialects in the countryside engage in collecting.

2 THE GENIUS LOCI OF PREKMURJE FOLKLORE TALES

In *Ljudsko izročilo Prekmurja* (The folk traditions of Prekmurje, 1988) Vilko Novak adequately presents the merits of Števan Kūhar for the literary folklore of Prekmurje,

which he published almost a century ago (1910–1914) in *Časopis za zgodovino in narodopisje* (*journal of history and ethnology*). Dušan Rešek published *Brezglavjeki* (Glasovi, 9), which contains contemporary folklore tales from Prekmurje in 1995. In 1996 Karl Krajczar Kralič published *Lejpa Vida* (Glasovi, 13), a collection of folklore tales from Porabje (the Raba Valley).

A comparison of the collected folklore material in these three books yields a cross section of folklore tales in Prekmurje, covering nearly the entire 20th century. The first two books bear witness to the constant and varying features of folklore tales in Prekmurje, and the other books in the Glasovi collection (to date 47 have been published) bear witness to their possible differences from the literary folklore in other Slovene provinces.

They of course reveal the obvious differences of the Prekmurje dialect, but the analysis focuses on explicitly folkloristic issues:

- it wants to establish the changes of the Prekmurje literary folklore in prose;
- establish the process of changing motifs;
- present the particularities of this literary folklore in comparison with other Slovene regions on the basis of the poetics of space.

3 THE PAST OF ŽIRI IN THE LIGHT OF ITS HOUSE NAMES

Based on 750 collected and systematically arranged house names and their positioning in the local spiritual identity of the former and present municipality of Žiri, the geographical horizon of our ancestors has been efficiently outlined: where they found space for their dwellings and how creative they were in naming individual geographical spots. How well they observed nature is, for instance, evidenced by the numerous plants after which they named homesteads. Names based on location or other fallow names are older, and it was only later that names based on activities and crafts appeared. These names reveal the history of settlements and the relationship between the locals and settlers from elsewhere. They also help to establish some details about working the land, especially ploughing. They prove that there must have been quite extensive sheep breeding in Žiri in the past and cattle pastures as well, and at least indirectly the names testify to these nameless herders. Many craftsmen and their hands in various cottage crafts or itinerant ones were of assistance to the peasants and the local infrastructure, as we say today. Trade was lively as well.

The preserved house names help us to detect historical and family conditions, social stratification, mutual contacts, and the administrative political structure. An important aspect of the social culture were immigration and migration within the area, which left behind strong traces in the house names of Žiri: according to the entire gathered information, the names most often derived from the surnames or names of the farmers who moved to Žiri from elsewhere or built houses here.

House names or the names of builders, owners or occupiers of a house, their spiritual, mental and physical properties belong to the field of spiritual culture. After all, the inhabitants were given individual nicknames in line with their particular features; these were then transferred to the house, and gradually to the family. They were influenced by the position and wealth of the individual, his character weaknesses and strengths and, last

but not least, by the ability of people to make fun of something and compare someone with this or another animal or whatever.

C

PERSONAL IDENTITY

1 TIT FOR TAT

In every joke there's a grain of truth. Entertaining banter, either in the form of folklore forms, folklore songs or tales, often contains humour or mockery. But that is not the entire truth about name-calling.

Behind the indicated superficial appearance a trained researcher can detect mythological elements of man's mentality and earlier phases of his existence, which are so ancient that our ancestors associated themselves with a certain animal species, with which they felt mysteriously connected. This refers to so-called totemism. The Danish ethnologist Kaj Birketh-Smith came to the conclusion that there was no evidence of totemism among the Indo-European peoples. This article nevertheless offers for consideration whether name-calling, when the inhabitants of individual places abuse one another with animal names, may be an archaic pattern of man's mentality, and not merely more or less funny animal metaphors.

A second thing that draws our attention in name-calling with animal names is the particularity that most of these animals live in a habitat or ecotype connected with water or at least moisture. Why are frogs most often used in name-calling, or fish, crabs, mosquitoes or, last but not least, snails? Could this hide traces of an archaic era when the waters retreated from the land, since geologists tell us that the land was inundated in ancient times? This may seem too fantastic, but it cannot be just folklore that many old patrocines have a fallow name added – "on the lake". Originally this may have corresponded to the fact that the particular church was indeed close to a lake; but nowadays there is no trace whatsoever left of a lake. This may lead us to conclude that many centuries ago a certain area was much more water-logged and marshy than it is today. This may present us with a second, geological source to explain the origin and persistence of name-calling with animal semantics. And if we then think of fables, it becomes quite clear that name-calling with animal semantics is probably the oldest form of name-calling. I offer this idea for public consideration with the warning that seemingly very ordinary folklore material, like name-calling, may hide very far-reaching questions, which go back to the very beginning of man's civilization and culture.

2 HARM SET HARM GET

The present treatise article tries to arrange Slovene name-calling and nicknames into a clear system and indicate options for their research, which may be multilayered.

Niko Kuret already tackled comparative research and detected some junctions with name-calling with other nations. This means that the Slovenes are included in the international exchange of goods also with this element of spiritual culture. The issue is associated with the starting points of cognitive linguistics as one of the methodical bases

of ethnolinguistics. The latter may be connected with historical ethnology and it was marked by Nikita I. Tolstoy in Russia. Milko Matičetov may not have consciously joined the trend, but his last articles, which deal with a range of issues about individual words, can be ranked with these efforts. The Polish Ethnolinguistic School is more engaged in synchronous treatment.

3 WHATEVER IS IN THE HEART WILL COME UP TO THE TONGUE

This section analyzes the poetics of five dialect collections (*Bejle Gauob*, Čabar 1980; *Uognišče*, Rijeka 1981; *Tiha rejč guodi*, Čabar 1983; *Raki, Prpuvtke*, Čabar 1996; *Vrata*, Čabar 2005) by Zlatko Pochobradsky (Gerovo, Hrvaška, 5. 3. 1946), who made a name for himself in Gorski Kotar in the 1980s. Pochobradsky hails from a dialect area that was described in a philological article by Nikola Majnarić, entitled *Jedno rovtarsko narečje u Gorskom Kotaru* (A mountain dialect from Gorski Kotar), *Južnoslovanski filolog* 1938–1939). The article stimulated a Slovene historian to thoroughly examine the sources and trace from which places in the Loka seigneurie (Škofja Loka) inhabitants moved to what is today Gorski Kotar, since the local dialect there still reveals elements of its Slovene roots.

Pochobradsky's poems are a blend of Slovene dialects (from Gorenjska, Dolenjska, and mountain dialects), mixed here and there with standard Croatian and some *čakavski* dialect words. But as soon as we try to analyze them, we forget about our original intentions, enchanted by the author's poetics, not only in the message, but in its verbalization. And that tells us that it is true poetry.

Water motifs literally feed the poetry of Zlatko Pochobradsky. First and foremost is the cycle of poems about the Kolpa, pronounced in the local dialect as *Koupa*. The last poem from this cycle, dedicated to Ivan Kovačić-Goran, can be read as consoling the river for having lost its poet.

The lyrical subject declares its love of the *homestead* in the direct way a child does. This love is found in every foot of land, it is sown as wheat or corn amidst hard rocks, in valleys and on hills. Happiness is far from being measured by the money in one's bank account or superficial experiences around the world. The most recent generations are tempted by the "perfidious serpent" of comfort. Now and then someone in this world experiences a moment of homesickness and suffers from the loss of his existential and essential identity. But even when an individual returns home, he learns that his essence has changed in the meantime, and that he is stranger at home too.

While the first two sections of the poems are dedicated to spatial motifs, the next one is devoted to the *temporal* dimension. The poet belongs to a generation that idolized the president of the then Yugoslavia – Josip Broz -Tito.

At the juncture of the voices of space and that of history, a "guosna rejč", a loud human voice speaks up.

Through his poetry Zlatko Pochobradsky manages to persuade us that dialects are our true mother tongue. We drink in our first words as drops from our mother's mouth. From the domestic fireplace Pochobradsky then turns to the wider social environment. Just like the home language (dialect) is the core of one's personal identity, it has the same role in

the community. It unites the community's members in good and evil. And it preserves the continuity of the generations.

With his ode to *hands*, Pochobradsky moves from a linguistically perceived language to a semiotic one. Not only the domestic language is passed on, the heritage of generations literally passes from hand to hand. While the "domestic language" metonymizes the spirit, in Pochobradsky's poetry the hands spiritualize the body. In the 20th century, a hand clenched in a fist was the symbol of workers solidarity. Everything callous hands did to work the land rewarded them. Every crop is the result of the cooperation of hands. And every product bears the traces of hands.

The poet's reflection on hands is simple, deep and without embellishment, and for that very reason painfully beautiful. His glorification of the hands extends beyond the real borders of their mission and mythicizes them in places.

In one of his poems Pochobradsky pays homage to the sculptor Stane Jarm in solidarity with a fellow artist.

Pochobradsky hardly ever writes personal love songs, but he likes to focus on people on the fringes of society. It is only on very rare occasions that such people achieve something that elevates them in their own eyes, and makes their environment change their attitude to them.

Zlatko Pochobradsky is aware of the importance of stories from his native environment. He regrets that spiritual riches and *traditions* are irrevocably disappearing. With his own brand of irony he comes to the conclusion that the land is growing increasingly richer, but only as soil, not as a continent. Even Peter Klepec, the most important mythical figure in his environment, has been demythicized, on the one hand, into an ordinary inn furnishing, and on the other hand has come dangerously close to the Christian crucifix.

Pochobradsky lives in an area with a predominantly aging population, because its young inhabitants move away to find more comfortable working and living conditions. It is therefore self-evident that *death* is a constant companion of this environment. With a range of expressive brushes he sets up poetic monuments to the deceased from the fringes of society. With a quiet smile he reveals our human weaknesses when faced with death: empty talk, exaggerated emotions, hypocrisy, alienation, and faked ignorance.

On the other hand, however, he does not fail to recognize the mutual connectedness of mankind. This awareness come to life every time the death knell rings: don't ask for whom the bell tolls, it tolls to you!

In spite of his numerous tragic and morbid motifs, the full-blooded poetry of Zlatko Pochobradsky will live on – among others for the very reason that its dialect image at the juncture of the Slovene and Croatian cultures offers us a superb aesthetic experience.

Translated by Franc Smrke

RAZČLENJENO KAZALO

Spremna beseda	7
UVOD	9
I. Splošno	9
II. Slovensko	12
0 PREDZGODOVINA SLOVENSKE ETNOLINGVISTIKE	15
1 Med rodoljubjem in znanostjo v 19. stoletju	15
Uvod	17
I. Etimologija	17
1. Slovéni – Slovani	18
2. Pojem ljudskega	21
3. Ljudska etimologija	22
II. Leksikologija	24
1. Vabila za zbiranje slovenskega besedišča	24
2. Odzivi s terena	25
3. Ilirizem	30
III. Domoljubje	34
Sklep	37
2 Matija Murko pri reviji Wörter und Sachen	38
Uvod	38
I. Koncept revije Wörter und Sachen	38
II. Matija Murko pri reviji Wörter und Sachen	43
1. Član uredništva	44
2. Sodelavec	45
Sklep	49
3 Dozorevanje slovenske etnolingvistike v 20. stoletju	51
Uvod	51
I. Od naključij do refleksije	51
1. Janko Glazer (1893–1975)	51
2. Avgust Pavel (1886–1946)	52
3. Ivan Koštial (1877–1949)	52
II. Od refleksije do koncepta	55
1. France Kotnik (1882–1955)	55
2. Anton Breznik (1881–1944)	56
3. Vilko Novak (1909–2003)	57
4. Božo Vodusek (1905–1978)	57
5. Jakob Kelemina (1882–1957)	57
III. Od koncepta do interdisciplinarnosti	58
IV. Od interdisciplinarnosti do etnolingvistike	60

1. Martina Orožen	60
2. Zinka Zorko	61
3. Mihaela Koletnik	61
4. Herta Maurer–Lausegger	64
5. Pavle Merku (1927–2014)	67
6. Milko Matičetov (1919–2014)	75
Sklep	82
A NARODNA IDENTITETA	85
1 Povezanost jezika in narodne noše v dozorevanju slovenske istovetnosti	87
Uvod	87
I. Pojem slovenske narodne noše	87
II. Jezik in noša v kulturoloških virih iz 19. in 20. stoletja	88
III. Besedna umetnost in noša v kulturoloških virih iz 19. in 20. stoletja	91
IV. Jezik in noša kot statusni simbol v 19. in 20. stoletju	94
2 Slovenščina v zamejstvu in po svetu	100
Uvod	100
I. Slovenščina v sosednjih državah	101
1. Italija	101
a) Beneška Slovenija	101
b) Slovenci v Italiji za časa rapalske pogodbe	109
2. Avstrija	116
3. Madžarska	122
4. Hrvaška	127
II. Slovenščina v izseljenstvu	129
III. Dvojezičnost	132
Sklep	135
3 Slovenska imena mesecev	136
Uvod	136
I. Najstarejši zapisi imen za mesece v slovenščini	137
II. Slovenska imena mesecev	141
1. Januar	141
2. Februar	141
3. Marec	141
4. April	142
5. Maj	142
6. Junij	143
6. Julij	143
8. Avgust	143
9. September	144
10. Oktober	145
11. November	145
12. December	145
III. Prekmurska imena mesecev	146
IV. Pratikarska pravda	148
Sklep	149

B LOKALNA IDENTITETA	151
1 Slovenski ljubiteljski narečni slovarji	153
Uvod	153
I. Samostojni narečni slovarji	153
1. Slovarček narečnih, etimoloških in toponomastičnih izrazov vasi Gradno in Višnjevik v Brdih	153
2. Narečni slovar Sv. Antona pri Kopru	156
3. Slovar poljanskega narečja	156
4. Krajevne jezikovne krevljice iz življenja našega jezika	157
5. Slovar prleške govornice	158
6. Dober dan, besede – starke!	159
7. Vzorec Žirovskih besed	160
8. Tržiški slovar	160
9. Slovarček osirotelih besed	161
10. Rateški slovar	161
11. Marnvam po domače	161
II. Narečni slovarčki v domoznanskih objavah	162
1. Rutarška pomnjenja ... itn	162
2. Utrinki iz Horjulske doline	164
3. Novačani in »vaznkaš« skozi čas	165
4. Soukan an Sukenci u sukenščini	165
III. Slovarji v delu	165
1. Besede, ki izginjajo iz govora v Golavabuki na Zahodnem Pohorju	165
2. Slovar starega barskega jezika: Same tače iz domače moče	166
3. Narečni slovar Puštala, Sv. Andreja, Sv. Barbare, Sv. Ožbolta, Staniš, Sv. Petra Hriba, Bodovelj, Zminca in mesta Škofje Loke	167
4. Rešeto	168
Sklep	170
2 Genius loci v prekmurskih folklornih pripovedih	172
Uvod	172
I. Prekmurska slovstvena folklor v luči poetike prostora	172
1. Zemljepisne posebnosti	172
a) Nastanek krajine	173
b) Log oziroma šuma	173
c) Voda	174
2. Narodna pripadnost	177
a) Ogrski Slovenci	177
b) Židje	178
c) Cigani	179
3. Omika	180
a) Obdelana krajina	180
b) Kulturne pridobitve	181
c) Versko razločevanje	182
4. Stanovsko razločevanje	183
a) Grajska gospôda	183
b) Nenavaden podložnik	185

II. Karakteristična motivika prekmurskih povedk	186
1. Brezglavjeki	186
2. Džilerji	187
3. Črnošolci	189
4. Kuga	191
5. Žareči (Vrag)	192
III. Žanrsko prepletanje v prekmurskih pravljicah	194
1. Lepa Vida	194
2. Rošlin in Verjanko	195
3. Okamneta živa bitja	195
4. Zelenje	196
5. Tekmovanje za nevesto	196
IV. Prekmurske različice povedk in pravljic v primerjavi s slovstveno folkloro iz drugih slovenskih pokrajin	197
1. Vragovo rojstvo	197
2. Živa mlada voda	198
3. Mrtvec pride po ljubico	198
4. Deklica vojak	199
5. Skopuh	199
Sklep	200
3 Preteklost Žirov v luči hišnih imen	202
Uvod	202
I. Hišna imena po osebnih imenih (nekdanjih ali sedanjih) lastnikov	202
II. Hišna imena iz ledinskih imen	203
1. Vzpetina	204
2. Vdolbina	204
3. Voda	205
4. Vrsta tal	206
5. Vrste gozda in drevja	206
6. Drugo rastje ali njega deli	206
7. Način izkoriščanja tal	207
III. Hišna imena glede na lego ali vrsto bivališča in glede na naravne prometne zveze	207
IV. Hišna imena po dejavnosti / družbenem položaju (nekdanjih ali sedanjih) lastnikov	207
V. Hišna imena glede na gospodarsko dejavnost	208
VI. Hišna imena iz osebnih lastnosti	210
VII. Hišna imena po vzdevkih	211
1. Barve	211
2. Živali in njihovi deli	211
VIII. Hišna imena iz krajevnih imen	212
1. V soseščini	212
2. Od drugod	212
IX. K zgodovini hišnih imen pri posameznih hišah	213
X. Jezikoslovna vprašanja	215
Sklep	216

C OSEBNA IDENTITETA	219
1 Kakor ti meni, tako jaz tebi	221
Uvod	221
I. Oris problematike na splošno	221
II. Pokušina za dobro voljo	224
1. Ljubljana	224
III. Slovenske pokrajine med seboj	227
IV. Zmerljivke med sosednjimi narodi	228
Sklep	230
2 Kdor drugemu jamo koplje, sam vanjo pade	232
Uvod	232
I. Leksematika »svojega«	232
II. Leksematika »drugega«	233
1. Kategorija »drugega« znotraj osebkovega prostora	234
2. Kategorija »drugega« zunaj osebkovega prostora	234
III. Semantika »svojega« in »drugega« v slovenskih zbadljivkah	235
IV. Teoretični očrt	235
V. Slovenski avtostereotipi	236
VI. Slovenski deželni stereotipi	237
1. Avtostereotipi	238
2. Heterostereotipi	238
VII. Slovenski krajevni stereotipi	238
1. Krajevni heterostereotipi glede na zemljepisno lego	238
2. Krajevno zaznamovani heterostereotipi s folklorno antropogenezo	240
3. Krajevni heterostereotipi z motiviko živali	240
a) Škodljive živali	240
b) Na vlago navezane živali	241
c) Vodne živali	242
č) Gozdne živali	242
d) Domače živali	243
e) Ptice	244
4. Krajevni heterostereotipi z motiviko rastlin	244
a) Drevje	244
b) Gozdni sadeži	245
c) Sadje	245
č) Vinska trta in vino	245
5. Krajevni heterostereotipi z motiviko pijače	246
6. Krajevni heterostereotipi z motiviko hrane	246
a) Kruh in druge močnate jedi	246
b) Kaša	247
c) Ajda	248
č) Krompir in drugi gomolji	248
d) Fižol	249
e) Čebula	249
f) Meso in mesnati izdelki	249
g) Mleko in mlečni izdelki	250

7. Krajevni heterostereotipi z motiviko oblačil	250
8. Krajevni heterostereotipi z motiviko raznih predmetov	251
9. Krajevni heterostereotipi z motiviko človeških lastnosti	253
10. Krajevni heterostereotipi z motiviko deklet	254
11. Sestavljene zbadljivke kot heterostereotipi	255
12. Karakteristični krajevni heterostereotipi s folklornozgodovinskim zaledjem ..	257
a) Lemberg	257
b) Marenberg	258
c) Veržej	258
č) Šebrelje	259
d) Butale kot literarizacija slovenske Abdere	259
VIII. Jezikovne razlike	259
1. Zbadljive izpeljave imen prebivalcev iz njihovih narečnih posebnosti	260
2. Slabšalni frazemi	260
3. Zvočne figure	260
4. Besedne igre	261
IX. Nesporazumi zaradi jezikovne interference	261
Sklep	262
3. Kar je na srcu, je na jeziku	264
Uvod	264
I. Zgodovinsko-zemljepisni okvir narečnega ustvarjanja Zlatka Pochobradskega ..	267
II. Razmerje med knjižnim jezikom in narečjem v pesmih Zlatka Pochobradskega ..	268
III. Karakteristična motivika v narečni poeziji Zlatka Pochobradskega	270
1. Voda	270
2. Rodna gruda	271
3. Zgodovina	273
4. Beseda	274
5. Roke	276
6. Mati	278
7. Vsakdanje reči	280
8. Smrt	282
Sklep	283
SKLEP	285

<http://zalozba.zrc-sazu.si>

ZALOŽBA
Z R C

25 €